

Jog és Állam

46. szám

**XXV. Jogász Doktoranduszok
Országos Konferenciája**

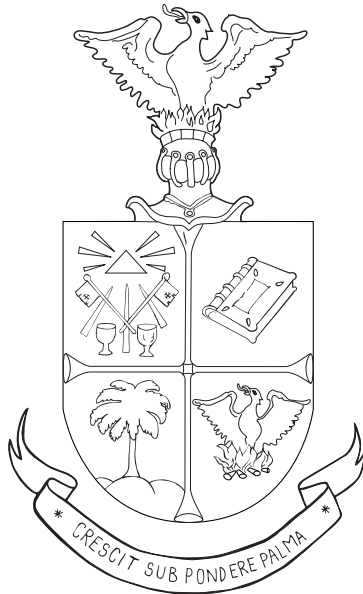
Jog és Állam

46. szám

XXV. Jogász Doktoranduszok Országos Konferenciája

Szerkesztették:

PROF. DR. JAKAB ÉVA — PROF. DR. MISKOLCZI-BODNÁR PÉTER

Budapest, 2023

Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

© Szerzők, 2023

A Jog és Állam sorozat szerkesztőbizottságának tagjai:

Prof. Dr. Domokos Andrea – Prof. Dr. Homicskó Árpád Olivér

Prof. Dr. Miskolczy-Bodnár Péter – Prof. Dr. Rixer Ádám

Prof. Dr. Szuchy Róbert

Sorozatszerkesztő:

Prof. Dr. Homicskó Árpád Olivér

ISBN 978-615-6637-03-1

ISSN 1787-0607

Kiadja

Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara

Felelős kiadó: Prof. Dr. Tóth J. Zoltán, dékán

valamint

Patrocinium Kiadó

Felelős kiadó: Hegedűs Botond László, ügyvezető

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	9
Balassa Judit <i>Az állam aktív szerepvállalása az élethez való jog tekintetében</i>	11
Batta Júlia Dóra <i>Két világ közt – A bíróság szerepe a tizennyolc éven aluliak részvételével zajló büntetőeljárársban</i>	19
Beyer Fülöp <i>In situ data rights – a better fit for contestability</i>	31
Bicskei Tamás <i>Gondolatok a mesterséges intelligenciával a közigazgatási jogkörben okozott károkról az európai jogalkotás tükrében</i>	45
Bíró Vivien Enikő <i>Az elektronikus végrendelkezés megvalósulása egyes angol-szász államokban</i>	53
Bobonka Miklós Kornél <i>Az adóigazgatási eljárás és a büntetőeljárás egyes kapcsolódási pontjai</i>	63
Dorang Zsanett <i>A lopás megítélése az 1961. évi V. törvény hatálya alatt</i>	77
Fatma Ceren Morbel <i>Regulating Digital Gatekeepers</i>	87
Forstner Róbert <i>Az Európai Bűnügyi Együttműködés és a versenyjog kapcsolata</i>	97
Galambosi Gábor <i>A népirtás nemzetközi jogi koncepciójának fő kihívásai az orosz-ukrán konfliktus tükrében</i>	105

Ghanem Raed	
<i>Freedom of Expression and Censorship in Europe and the United States During the First Half of The Twentieth Century</i>	119
Giovannini Máté	
<i>A negotiorum gestor a semet ipso exigere kötelezettsége egy Tryphoninus- fragmentum alapján</i>	129
Himpli Lénárd	
<i>Jog és erkölcs a büntetőjog tükrében</i>	137
Ilke Karataş	
<i>Contract Law and AI Implications: Exploring the Possibilities and the Dangers</i>	147
Kádár Éva	
<i>Péter Gábor, a „főbűnös, aki megtévesztette a pártot”</i>	159
Keskeny Dávid	
<i>Pénzügyi fogyasztóvédelmi elvek a Magyar Nemzeti Bank ajánlásai alapján</i> ..	171
Kovács Viktória	
<i>Ukrajna alkotmányfejlődése a XX. századtól napjainkig</i>	179
Lajos Edina	
<i>Az ombudsman – jog és erkölcs határán</i>	187
Losonczi Eszter	
<i>Közérdekű adatok nyilvánossága a rendszerváltást követő időszakban</i>	197
Mozsonyi Norbert	
<i>Alapjog érvényesítés és a mesterséges intelligencia alapú technológiák kapcsolata – digitális lábnyom az emberek online életének lenyomata</i>	207
Németh Henrietta	
<i>A kábítószeres veszélyességének értékelése a büntetőjogban</i>	243
Ódor Éva	
<i>A devizahiteles szerződéseket érintő joggyakorlat elemzése</i>	249

Olexó Tünde	
<i>A kiberjog térelméleti kérdéseinek vizsgálata matematikai modellekkel</i>	261
Orsós Zoltán	
<i>A hazai nemzetiségi választási modell kényszerű újragondolása</i>	267
Ott Anett	
<i>Kis lélekszámú települések kialakulása és fejlődésük a múltban</i>	275
Ouk Varinic	
<i>Az alkotmányos büntetőjog és tisztességes büntetőeljárás értelmezési kerete</i>	285
Rátkai Tímea	
<i>Dei delitti e delle pene – mítosz és valóság</i>	301
Rengel Dóra	
<i>A kiskoriúk elleni szexuális bűncselekmények visszaszorítását célzó büntetőjogi szabályozás történetéből levonható következtetések</i>	313
Rideg Gergely	
<i>A mesterséges intelligencia rendszerek kutatásának szabályozási kérdései</i>	321
Sáska Márton	
<i>Utólagos versenyjogi megfelelési programok hazai szabályozása és joggyakorlata ...</i>	331
Schlachta Boglárka Lilla	
<i>A bírói felelősség egyes kérdései jogtörténeti nézőpontból (1936-1954)</i>	343
Schmidt László	
<i>Okság és okozatosság a filozófiai és jogi gondolkodásban</i>	353
Steixner Zsófia	
<i>Az alapító jogállása és az alapító okirat módosításának összefüggései a magyar és osztrák vagyonkezelő alapítványi jogban</i>	363
Szabó András	
<i>Az önvezető autó technikai felügyelete és a technikai felügyelő felelőssége a német közúti közlekedésről szóló törvény alapján</i>	373
Szalai Ildikó	
<i>Nemzetközi beruházásvédelem a magyar tendenciák tükrében</i>	383

Székely Botond	
<i>A szerződés szerű teljesítés és az utasítás értelmezése a hivatásos sportolói szerződések tekintetében</i>	391
Szekeres Ágota	
<i>Legal aspects of the right to clean water and sanitation based on recent ECtHR cases</i>	399
Szöllősi-Baráth Szabolcs	
<i>A közbeszerzési opció és a vételi jog összehasonlítása, elhatárolása</i>	411
Tombor Csaba	
<i>Az adójogi mögöttes felelős jogorvoslati jogának kérdései a hazai és a német szabályozás tükrében</i>	421
Tóth Kordélia	
<i>A jogorvoslat a végrehajtási eljárásban</i>	435
Tóth Kristóf	
<i>A szerződési szabadság érvényesülése a bérpótlékokra vonatkozó szabályozás tekintetében</i>	445
Tóth-Lakos Fruzsina Anna	
<i>Az Európai Unió Bírósága esetjogának jogfejlesztő szerepe a magyar adójogban</i>	453

ELŐSZÓ

A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola 2023. május 26-án megszervezte a Jogász Doktoranduszok Országos Szakmai találkozóját, amelyhez a Károlyi-Csekonics-palota elegáns termei adták a méltó keretet. Az országos felhívásra meglepően magas számú jelentkezés érkezett. A konferencián 75 doktorandusz tartott előadást, 9 szekcióban zajlott a tudományos munka. A doktoranduszoknak lehetőségük nyílt arra, hogy legfrissebb kutatási eredményeiket vitára terjesszék elő. A résztvevők közül végül 42 fiatal kutató adta le közlésre a tanulmányát.

Prof. Dr. Jakab Éva egyetemi tanár, a Doktori Iskola vezetőjének köszöntését követően, a konferenciát Prof. Dr. Miskolczi-Bodnár Péter üdvözölte. Ezt követően Prof. Dr. Dr. h. c. mult. Vékás Lajos tartotta meg nagy sikerű nyitóelőadását, amely a magyar magánjogtudomány kiemelkedő egyéniségeinek életművét és a tudományos pálya szépségeit és útvesztőit vázolta. A résztvevők számára nagy élmény volt az is, hogy Professzor úr az előadása után személyes ajánlásokkal dedikálta monográfiáját – hosszú sor várákozott a Szivarteremben, az asztala előtt.

A prezentációk Államtudományok, Civilisztika, Bűnügyi tudományok, Jogelmélet és Jогtörténet, Munkajog és szociális jog és Nemzetközi jog szekcióban hangzottak el, amely szekciókat Prof. Dr. Cservák Csaba, Dr. habil. Móré Sándor, Prof. Dr. Miskolczi-Bodnár Péter, Dr. habil. Arató Balázs, Prof. Dr. Domokos Andrea, Prof. Dr. Jakab Éva, Dr. Nagy Péter, Prof. Dr. Homicskó Árpád Olivér és Dr. Sándor Lénárd Gergely vezették. A szekcióvezetők szakmailag igyekeztek segítséget nyújtani a hallgatónak. Köszönet illeti őket munkájukért.

A tanulmányok ez alkalommal is igen sokszínűek. Hagyományosnak mondható, hogy sok történeti tárgyú írás olvasható a kötetben és a felelősség témakörében is több tanulmány született. Az alapjogokról, az erkölcs és a jog szerepéről, a bírói hivatásról, és egyes jogi határterületekről szóló írások is jelzik a kutatások széles skáláját. A szerzőket az aktuális kérdések is foglalkoztatják, így pl.: a mesterséges intelligencia, a fenntarthatóság, az adatvédelem, továbbá az új technológiák hatása, mint pl. az elektronikus közbeszerzés, a nemzetközi okiratok és a technológia kapcsolata, a jogalkotás digitalizációja, valamint a személyiségi jogok érvényesülése az online térben.

A kötet megjelenését az Igazságügyi Minisztérium IX-SZ/ID/410/2022. számú pályázati támogatása tette lehetővé. Ez úton is köszönjük az Igazságügyi Minisztérium évek óta tartó segítségét, amely rendszeres publikációs lehetőséget biztosít a tudományos pályájuk elején lévő kutatók számára.

A konferencia az Igazságügyi Minisztérium A jogászképzés színvonalának emelését célzó programok keretében történő, „Doktori Iskolák támogatása” c. program támogatásával valósult meg.

Szerkesztők

AZ ÁLLAM AKTÍV SZEREPVÁLLALÁSA AZ ÉLETHEZ VALÓ JOG TEKINTETÉBEN

Az alapjogok minden embert érintenek. A történelem során az államilag szervezett társadalomban évezredek óta az emberi jogok, az embert megillető jogok biztosítása a közjogi gondolkodás egyik alapvető, korszakonként változó megítélésű kérdése.

Különbséget kell tennünk az emberi jogok és az alapjogok vagy más szóval alapvető jogok között. Az emberi jogok olyan jogosultságok, amelyek az embereket emberi mivoltuknál fogva illetik meg, amelyeket nem az állam teremt, de köteles elismerni és tiszteletben tartani és amely jogok minden egyes embert egyenlően illetnek meg. Az emberi jogok elsődleges szerepe, hogy védelmet biztosítsanak az emberek számára az állami beavatkozásokkal szemben.

Az alkotmányos és a demokratikus államok jellemzője, hogy az emberi jogokat elismerik és beemelik a jogrendszerbe, az alkotmányukban sorolják fel a minden embert egyaránt megillető emberi jogokat. Az egyes államok alkotmányaiban és különböző nemzetközi emberi jogi egyezményekben felsorolt és ezáltal a tételes jog részévé tett emberi jogokat hívjuk alapvető jogoknak vagy más szóval alapjogoknak.

Az alapjogok csoportosítása többféleképpen is lehetséges, témafeldolgozásom során a történeti csoportosításból indulok ki. Az első generációs jogokhoz tartoznak a klasszikus személyi és politikai szabadságjogok, amelyek a XVII-XVIII. században keletkeztek, eredetileg ezek az állam részéről be nem avatkozást, passzivitást várnak, azonban mai modern korunkban ezen túlmenően az államnak aktív magatartást kell tanúsítania. Ezen jogok egyike az élethez való jog.

Az élethez való jog mindenkit megillető, veleszületett jog. Míg a legtöbb alapvető jog korlátozható az élethez való jog nem korlátozható, még különleges jogrend idején sem.

A halálbüntetés eltörléséről szóló 23/1990. (X.31.) AB határozat rögzítette, hogy Magyarországon az élethez és az emberi méltósághoz való jog – állampolgárságra tekintet nélkül – minden embernek veleszületett, sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető joga. A magyar államnak az élethez és az emberi méltósághoz való jog tekintetében is elsőrendű kötelessége, hogy ezeket tiszteletben tartsa és védelmezze.²

A dualista felfogás az élethez való jogot és a méltóságot nem kezeli egységben, e felfogás az ember biológiai és társadalmi dimenziójához fűzhető jogok kettősségét

1 PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; Témavezető: Prof. Dr. Cservák Csaba PhD, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Alkotmányjogi és Egyházjogi Tanszék – tanszékvezető.

2 23/1990. (X.31.) AB határozat

vallja, az élet és a testi, illetve az ebből eredeztethető további jogok, valamint az emberi méltóság és az ebből eredeztethető további jogok elválaszthatók.

A monista felfogás szerint az élet és emberi méltósághoz való jog elválaszthatatlan.³

A 23/1990. (X.31.) AB határozat indoklásában került kifejtésre az oszthatatlansági elv, melynek értelmében az emberi élet és az emberi méltóság elválaszthatatlan egységet alkot és minden mást megelőző legnagyobb érték. Az emberi élethez és méltósághoz való jog ugyancsak egységet alkot olyan oszthatatlan és korlátozhatatlan alapjog, amely számos egyéb alapjognak forrása és feltétele. Az emberi élethez és méltósághoz, mint abszolút értékhez való jog korlátot jelent az állam büntetőhatalmával szemben.

Az Alaptörvény II. cikke a következőknek megfelelően deklarálja ezen jogokat: „Az emberi méltóság sérthetetlen. Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz, a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg.”

Az élethez való jognak szubjektív és objektív oldala is van. A szubjektív oldal az alanyi jogot jelenti az ember számára, az objektív oldal az állam életvédelmi kötelezettségét. Az élethez való jog szubjektív jogként két dolgot jelent, egyrészt, hogy ne legyen halálbüntetés, vagyis, hogy az állami erőszak jogszerű alkalmazása nem irányulhat az élet kioltására, másrészt, pedig azt jelenti, hogy az állam üldözni köteles az élet kioltására irányuló tevékenységet.

Az Alaptörvény I. cikke rögzíti, hogy az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait tiszteletben kell tartani. Védelmük az állam elsőrendű kötelezettsége. Az állam objektív életvédelmi kötelezettségének tárgya az emberi élet, mint érték. Az emberi élet, mint érték védelme azon túl, amit az élethez való jog szubjektív jogként biztosít, kiterjed a keletkezőben lévő életre (méhmagzat jogi védelme), a jövő generáció életfeltételeinek biztosítására (pl. környezetvédelem). Az élethez való jog ebből következőleg szubjektív jogként az alapjogi rendszer alapja és minden más jog érvényesülésének feltétele, az állam életvédelmi kötelezettsége útján pedig áthatja az alapjogi rendszer egészét.

Az állam életvédelmi kötelezettségének része például az elemi életfeltételeket biztosító szociális gondoskodási kötelezettség, továbbá az egészséges környezethez való jog biztosításának kötelezettsége, ily módon az objektív életvédelem kiterjed számos második és harmadik generációs alapjogra is, illetve minden életvédelmet szolgáló állami intézkedés is ezen intézményvédelem része, például biztonsági öv, gyermekülés kötelező használata, vasúti átjárók felszerelése, kémények kötelező ellenőrzése.

1. Az abortusz (terhesség-megszakítás)

A megfogant élet védelme az állam alapvető életvédelmi kötelezettsége. A terhességmegszakítás alapjogi természetét illetően a magzat élethez való joga („pro life”) és az anya önrendelkezési joga („pro choice”) állnak egymással szemben. A terhességmegszakítás

3 BÓDI Stefánia – SCHWEITZER Gábor (szerk.): *Alapjogok. Az emberi jogok alkotmányos védelme Magyarországon* Ludovika Egyetemi Kiadó Budapest 2021

szabályozásában nincs olyan nemzetközi trend és egyetértés, mint a halálbüntetés kérdésében. Európán belül ugyanúgy megjelenik a magzatnak az élethez való jogot biztosító szabályozás (Írország, Lengyelország), mint az anya önrendelkezési jogának elsőbbsége (Hollandia, Belgium). Az Egyesült Államok különböző államai eltérő szabályozást is hozhatnak. Általánosnak mondható, hogy az Egyesült Államokban a terhesség egyharmadáig a nő döntési szabadságának van elsőbbsége a magzati élet védelmével szemben.

A magyar Alkotmánybíróság két határozatában fejtette ki a terhességmegszakítás alkotmányossági problémáit, egyrészt a 64/1991. (XII.17.) AB határozatban, másrészt a 48/1998. (XI.23.) AB határozatban.

A 64/1991. (XII.17.) AB határozat, melyet első abortuszhatározatként tart számon a szakirodalom, megsemmisítette az addig hatályos rendeleti szintű szabályozását a terhességmegszakításnak, kijelölte a kérdés alkotmányos kereteit, meghatározta az állam objektív intézményvédelmi kötelezettségét. Tekintettel arra, hogy az Alkotmány erről nem tartalmazott rendelkezést, az Országgyűlés feladatává vált megalkotni a megfelelő szabályozást.

Az Országgyűlés megalkotta a máig hatályos magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvényt, amely szerint a terhesség csak veszélyeztettség, illetőleg az állapotos nő súlyos válsághelyzete esetén, törvényben meghatározott feltételekkel szakítható meg. A törvény alapján súlyos válsághelyzet az, amely testi vagy lelki megrendülést, illetve társadalmi ellehetetlenülést okoz.

A terhesség a 12. hetéig szakítható meg, abban az esetben, ha azt az állapotos nő egészségét súlyosan veszélyeztető ok indokolja vagy a magzat orvosiilag valószínűsíthetően súlyos fogyatékoságban vagy egyéb károsodásban szenved, illetve a terhesség bűncselekmény következménye, valamint az állapotos nő súlyos válsághelyzete esetén.

A terhesség a fenti feltételek esetében a 18. hetéig szakítható meg, ha az állapotos nő korlátozottan cselekvőképes vagy cselekvőképtelen; vagy a terhességét neki fel nem róható egészségi ok, illetve orvosi tévedés miatt nem ismeri fel korábban, vagy az egészségügyi intézmény, illetve valamely hatóság mulasztása miatt haladta meg a terhessége 12. hét időtartamot.

A terhesség a 20. hetéig – a diagnosztikus eljárás elhúzódása esetén 24. hetéig – szakítható meg, ha a magzat genetikai, teratológiai ártalmának valószínűsége az 50%-ot eléri.

A terhesség az időtartamától függetlenül szakítható meg az állapotos nő életét veszélyeztető egészségi ok miatt, illetve a magzatnál a szülés utáni élettel összeegyeztethetetlen rendellenesség fennállása esetén.

A súlyos válsághelyzet megítélésében az állapotos nő nyilatkozata irányadó, a nő önrendelkezési joga alapján. Az erre való hivatkozáskor ugyanis a nőgyógyász szakvéleményével a Családvédelmi Szolgálathoz kell fordulni, amely mérlegelési jog nélkül megállapítja törvényi feltételek fennállását. Ezt követően az egészségügyi intézménynél kell megerősíteni a kérelmet.

A második abortuszhatározatként emlegetett 48/1998. AB határozat a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény egyes rendelkezéseit vizsgálta felül, ezt követően került bele a törvénybe a súlyos válsághelyzet ma is hatályos definíciója. Az abortuszhatározat kiemelt figyelmet fordít arra, hogy az állam kötelezettsége hatékony tanácsadói rendszer kialakítása és működtetése. A határozat alapján az államnak alkotmányos kötelessége, hogy az anya előtt a gyermek megtartásának és felnevelésének perspektíváit megnyissa. A tanácsadó szolgáltatnak ugyancsak fel kell kínálnia segítségét az abortuszon átesett nő számára is. Része továbbá az állam kötelességének az is, hogy a gyermeknevelést más jogszabályokban foglalt intézkedésekkel is támogassa. A tanácsadásnak segítenie kell abban, hogy a leendő anya felelősségét átérezve, tudatosan döntsön magzata megszületéséről vagy terhessége megszakításáról. A terhességmegszakításra vonatkozó információkat is teljeskörűen hozzáférhetővé kell tenni. A rendszer alkotmányosságához alapvető követelmény a megfelelő szakmai felkészültséggel rendelkező, a válságmegoldásra alkalmassá tett, szélsőséges irányultságoktól mentes tanácsadó szervek felállítása és azok állami engedélyezése, valamint folyamatos ellenőrzése. A tanácsadással kapcsolatos további alkotmányos követelmény, hogy meg kell világítani a magzat és a nő alkotmányos helyzetét és jogait, mindenekelőtt azt, hogy a magzati élet alkotmányos védelemben részesül, amellyel szemben a nő örendelkezési joga a terhesség megszakítására csak akkor érvényesülhet, ha a gyermek kihordása az anya számára a terhesség kihordásával együtt járó terheket meghaladó, olyan rendkívüli nehézségekkel jár, amelyek az elvárható áldozat határát meghaladják. A tanácsadás – amely az állapotos nőnek a felelős döntés meghozásához ad segítséget úgy, hogy konfliktusának megoldásában támaszt nyújt – nyomást semmiképpen sem gyakorolhat, gondoskodni kell arról is, hogy a nőt megvédje a környezete részéről kifejtett ellenkező irányú nyomástól is. Az ilyen befolyásolás ugyanis a tanácsadás nyújtotta segítséget lerombolja, az állam magzatvédelmi eszközét – a jogi szabályozás alkotmányosságának feltételét – hatástalanítja. Kivédésére több módszer kínálkozik, a konkrét helyzettől függően. Ilyen például az apa vagy családtagok bevonása a tanácsadási folyamatba. Nem mellőzhető azonban a büntetőjog igénybevétele sem. Az állam életvédelmi kötelessége megköveteli, hogy azokat, akik az állapotos nőt fenyegetéssel, a tartási kötelesség megszegésével vagy bármely módon a terhesség megszakítására kényszerítik, büntetőjogi büntetés fenyegetse. A törvényhozó feladata, hogy az erre elvileg jelenleg is alkalmas bűncselekmények törvényi tényállásainak alkalmazását szükség szerint biztosítsa.

Az alkotmánybíróági határozat nyomán a törvényhozás oly módon módosította magzatvédelmi törvényt, hogy hatékony és kötelező tanácsadást vezetett be a nő számára, amelyen felhívják a figyelmét a családi ellátórendszer egyes elemeire és arra, hogy a terhességmegszakítás valójában egy keletkezőben lévő élet elpusztítását jelenti.⁴

Az Alaptörvény az élethez való jognál a halálbüntetést nem, de az abortusz kérdését

4 BÓDI Stefánia – SCHWEITZER Gábor (szerk.): *Alapjogok. Az emberi jogok alkotmányos védelme Magyarországon* Ludovika Egyetemi Kiadó Budapest 2021. 117. oldal

érinti, kimondja, hogy a magzat életét a fogantatásától kezdve védelem illeti meg. Ez a rendelkezés lényegében az Alkotmánybíróság korábbi gyakorlatának összegzése.

Az Alkotmánybíróság korábban többször kimondta, hogy az állam életvédelmi kötelezettsége oldaláról legalább olyan védelmet lehet biztosítani, mintha a magzatot szubjektív jogon, azaz a jogalanyiság elismerésével illetné meg az életvédelem. A törvényhozás ezt az életvédelmet meg is erősítette például olyan szabályok bevezetésével, amelyek a családi kedvezmények igénybevételét nem a gyermek megszületéséhez kötik, hanem már korábbról, a magzati státusztól lehetővé teszik.⁵

2. Az eutanázia

Az élethez való joggal kapcsolatos az eutanázia problémája. Az eutanázia fogalma alatt passzív és aktív eutanáziát is érthetünk, a passzív eutanázia lehetősége szélesebb körben elismert, az aktív eutanázia lehetősége kivételesnek mondható.

Passzív eutanázia azt jelenti, hogy a beteg betegség természetes lefolyását meghosszabbító életmentő vagy életfenntartó beavatkozást utasít vissza. A beteg úgy rendelkezik gyógyíthatatlan és közeli halállal fenyegető betegsége a maga természetes lefolyásával vessen véget életének, mindenfajta orvosi meghosszabbítás nélkül.

Az aktív eutanázia esetében a beteg olyan beavatkozást kér, amely a betegség természetes lefolyását megelőzően a beteg halálát okozza. A jogrendszerek általában ezt nem ismerik el, kivéteve például Hollandia, Belgium és az Egyesült Államok egyes államai. Aktív eutanázia esetén megfelelő várakozási idő után van lehetőség halált okozó szer beadását kérni a gyógyíthatatlan és súlyos szenvedéssel járó betegségben szenvedőknek.⁶

A passzív eutanázia egy változatát szabályozza egészségügyi törvényünk, az 1997. évi CLIV. törvény 20-22. §-aiban az ellátás visszautasításának a joga címszó alatt.

A hatályos szabályozás értelmében a beteg minden olyan ellátást, amelynek elmaradása esetén egészségi állapotában várhatóan súlyos vagy maradandó károsodás következne be, csak közokiratban vagy teljes bizonyító erejű magánokiratban, illetve írásképtelensége esetén két tanú együttes jelenlétében utasíthat vissza. A betegség természetes lefolyását lehetővé téve az életfenntartó vagy életmentő beavatkozás visszautasítására csak abban az esetben van lehetőség, ha a beteg olyan súlyos betegségben szenved, amely az orvostudomány mindenkori állása szerint rövid időn belül – megfelelő egészségügyi ellátás mellett is – halálhoz vezet és gyógyíthatatlan.

A visszautasítás csak akkor érvényes, ha egy háromtagú orvosi bizottság a beteget megvizsgálja és egybehangzóan, írásban nyilatkozik arról, hogy a beteg döntését annak következményei tudatában hozta meg, illetve, hogy az ellátás visszautasításának törvényi feltételei fennállnak, továbbá a beteg az orvosi bizottság nyilatkozatát követő 3.

5 BÓDI Stefánia – SCHWEITZER Gábor (szerk.): *Alapjogok. Az emberi jogok alkotmányos védelme Magyarországon* Ludovika Egyetemi Kiadó Budapest 2021. 116. oldal

6 BÓDI Stefánia – SCHWEITZER Gábor (szerk.): *Alapjogok. Az emberi jogok alkotmányos védelme Magyarországon* Ludovika Egyetemi Kiadó Budapest 2021. 118. oldal

napon – két tanú előtt – ismételten kinyilvánítja a visszautasításra irányuló szándékát. A bizottság tagjai a beteg kezelőorvosa, egy – a beteg gyógykezelésében részt nem vevő –, a betegség jellegének megfelelő szakorvos, valamint egy pszichiáter szakorvos. A beteg nem utasíthatja vissza az életfenntartó vagy életmentő beavatkozást, ha várandós és előre láthatóan képes a gyermek kihordására. Visszautasítás esetén meg kell kísérelni a beteg döntése hátterében lévő okok – személyes beszélgetés alapján történő – feltárását és a döntés megváltoztatását. Ennek során ismételten tájékoztatni kell a beavatkozás elmaradásának következményeiről. A beteg a visszautasításra vonatkozó nyilatkozatát bármikor, alaki kötöttség nélkül visszavonhatja.

A magyar Alkotmánybíróság is foglalkozott az eutanázia problémájával a 22/2003. (IV.28.) AB határozatban az ellátás visszautasításának jogát vizsgálta és a 24/2014. (VII.22.) AB határozata a beteg döntési szabadságát, önrendelkezési jogát tágította, a helyettes döntéshozó, valamint az élő végrendelet (living will) intézményével. A helyettes döntéshozó jogintézmény annyit jelent, hogy a cselekvőképes személy cselekvőképességének elvesztése esetére megjelölhet olyan más személyt, aki majd helyette fogja meghozni az orvosi ellátás során a beteg által meghozható döntéseket, így az ellátás visszautasításával kapcsolatos döntést is. Az élő végrendelet jogintézményének lényege, melyet más néven előzetes nyilatkozatnak is neveznek, hogy a cselekvőképes személy előre meghatározhatja, hogy csak milyen beavatkozásokat végezhetnek, illetve nem végezhetnek el rajta cselekvőképességének elvesztése esetén.

A két eutanázia-határozat között felfedezhetőek némely szemléletbeli különbözőségek. Az első – 22/2003. (IV. 28.) – AB határozat még az állam életvédelmi kötelezettségével magyarázta azt, hogy miért szükséges szigorú eljárási garanciákhoz kötni a passzív eutanázia majdani gyakorlására vonatkozó életvégi döntés meghozatalát. A második – 24/2014. (VII. 22.) – AB határozatban már ilyesfajta érvelésnek nyoma sincs, a többségi indokolás szerint az állam életvédelmi kötelezettsége és a beteg szabad döntésének folyamatát biztosító garanciák között nincsen összefüggés.⁷

Irodalomjegyzék

Magyarország Alaptörvénye

1992. évi LXXIX. törvény a magzati élet védelméről, 5-6. §

1997. évi CLIV. törvény 20-22. §

23/1990. (X.31.) AB határozat

64/1991. (XII.17.) AB határozat

48/1998. (XI. 23.) AB határozat

22/2003. (IV.28.) AB határozat

24/2014. (VII.22.) AB határozat

Schanda Balázs – Balogh Zsolt (szerk.): Alkotmányjog – Alapjogok (második, átdolgozott kiadás), Pázmány Press, Budapest, 2015

7 LAJOS Edina: *Alkotmányosság pandémia idején*

Bódi Stefánia – Schweitzer Gábor (szerk.): Alapjogok. Az emberi jogok alkotmányos
védelme Magyarországon Ludovika Egyetemi Kiadó Budapest 2021
Lajos Edina: Alkotmányosság pandémia idején

KÉT VILÁG KÖZT – A BÍRÓSÁG SZEREPE A TIZENNYOLC ÉVEN ALULIAK RÉSZVÉTELEVEL ZAJLÓ BÜNTETŐELJÁRÁSBAN

„Ahogy átmegy egyik világból a másikba,
megismeri az előtte addig ismeretlen valóságot.”
(Dosztojevszkij)

I. Bevezető gondolatok

Magyarországon is évről évre több tízezer gyermek válik a bírósági eljárások valamely szereplőjévé. Egy bírósági eljárás részének lenni felnőtként is meghatározó, sok esetben akár ijesztő élmény, és talán kijelenthető, hogy különösen igaz ez abban esetben, ha büntetőeljárásról van szó. Még inkább így van gyermekek esetén, akik életkorukból fakadóan sokkal sérülékenyebbek, önállóan nem képesek megvédeni magukat vagy kiállni a jogaikért. Éppen ezért a gyermekvédelmen belül a büntetőeljárás szükségképpen olyan kiemelt terület lesz, ahol különösen fontos hatékonyan foglalkozni a bűncselekmények tizennyolc éven aluli résztvevőivel, akármilyen pozícióban kerüljenek is kapcsolatba az igazságszolgáltatással.

Kutatások alapján a gyermekkorban elszenvedett bántalmazás fokozza az ismételt áldozattá válás esélyét, a tapasztalatok alapján pedig az is elmondható, hogy minél fiatalabb korban válik valaki elkövetővé, annál nagyobb az esélye a bűnismétlésnek. Tulajdonképpen ebben a korban alapozzuk meg vagy épp veszítjük el teljesen a bizalmunkat az igazságszolgáltatási rendszerben. Nem kevesebb múlhat tehát ezen a tapasztalaton, mint hogy az igazságszolgáltatással kapcsolatba került gyermeknek lesz-e hite felnőtt korában arra, hogy ez egy olyan rendszer, amelyben jogai és méltósága tiszteletben tartásával vállalhat felelősséget tetteiért vagy szereznek érvényt a közreműködésével az állam büntetőhatalmának.

Így tehát előjáróban is azt mondhatjuk, hogy akármelyik irányból közelítjük meg a fiatalkorúak büntetőeljárással való kapcsolatát, kijelenthető, hogy az igazságszolgáltatás gyermekbarátta tétele nem lehet csupán egy hangzatos öncél, hanem az a jogállamiság és a társadalmi felelősségvállalás fontos alapköve és zsinórmértéke.²

1 PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; Témavezető: Prof. Dr. Elek Balázs tanszékvezető egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, Büntető Eljárásjogi Tanszék.

2 GYURKÓ SZILVIA: *Gyermekközpontú igazságszolgáltatás*. In: GÖNCZÖL KATALIN (SZERK.),

II. A hivatalbóliság elve a büntetőeljárásban

1. Az officialitás, mint alapelv

Kiindulásként, a téma átfogóbb megértéséért vissza kell nyúlnunk egészen a büntetőeljárás alapelveikig. Az alapelvek általánosságban olyan elvi tételek, amelyek végig húzódnak az egész eljáráson, kifejezik annak sajátosságait, kijelölnek egy keretet, és iránytűként szolgálnak az eljárásban részt vevők számára. Ezek a vezéreszmék azonban sohasem abszolút, hanem mindig relatív értékűek, hiszen a mindenkori társadalmi és jogpolitikai felfogás kifejezői, és mint ilyenek, változók.³

A Be.⁴ nóvumai közül az egyik legnagyobb – alapelvi szintű – változást kétségkívül az officialitás háttérbe szorítása jelenti, ezért jelen tanulmányban a hivatalbóliságot, mint alapelvet vizsgáljuk meg kicsit közelebbről.

A hivatalból való eljárás alapgondolata, hogy a bűncselekmény nem csak az egyes személyek jogait sérti, de egyben az egész társadalomra nézve támadást jelent. Éppen ezért a bűncselekmények üldözése a hatóságoknak nemcsak joga, hanem kötelessége is. Ebből a kötelességből fakad tehát, hogy fő szabály szerint az eljárást ex officio akkor is meg kell indítaniuk és le kell folytatniuk a hatóságoknak, ha a sértett erről nem rendelkezik, sőt, adott esetben akarata ellenére is.

A hivatalbóliság fogalmában olyan elvről van szó, amely nemcsak végigkövette időben a büntetőeljárás jog alakulását, annak lényegében minden történeti korszakán keresztül, hanem az eljárási kódex egészen is átível, az eljárás megindulásától egészen a jogorvoslatig.⁵ Más jelentése van a nyomozás és más az eljárás bíróság előtti szakaszában. A nyomozás során elsősorban azt jelenti, hogy főszabály szerint az eljárást kérelem nélkül, hivatalból is meg kell indítani és le kell folytatni. A bírósági szakaszban pedig elsősorban úgy fog megjelenni az elv, hogy a bíróság nincs kötve a felek kérelméhez, hanem egyes eljárási cselekményeket kérelem nélkül hivatalból is köteles lefolytatni vagy adott kérdést kérelem nélkül is vizsgálhat vagy vizsgálnia kell.⁶

Az officialitás a büntetőeljárásban tehát főszabály, a XIX-XX. század fordulójától azonban olyan új eljárási intézmények kezdtek megjelenni, amelyek lehetővé tették az officialitás differenciáltabb értelmezését, és egyre szélesebb körben kivételt tűrő elvként jelenik meg.⁷ A hivatalbóliság elvének visszaszorítása irányába mutat az új magyar büntetőeljárás törvény is, amely az egyszerűsítés és a hatékonyság növelése

Kontroll és jogkövetés, Kriminológiai Közlemények. 71. szám, Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 2012, 218., 229.

3 ANGYAL Pál: *A magyar büntetőeljárás jog tankönyve I. kötet.* Atheneum, Budapest, 1915, 253.

4 A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény

5 MÓRA Mihály (szerk.): *A magyar büntető eljárási jog.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1961, 107.

6 LICHTENSTEIN, András: *The Principles of Legality and Officiality in Criminal Procedure.* Central & Eastern European Legal Studies, 2018, Issue 2, 290-293.

7 PÓLT Péter (szerk.): *Kommentár a büntetőeljárás törvényhez.* Wolters Kluwer, Budapest, 2022.

érdekében az officialitás helyett sok esetben inkább az opportunitás és az ügyféli rendelkezési jog erősítése felé fordul. Ez pedig a bíróság szerepével kapcsolatban számos olyan vizsgálendő kérdést vet fel, amivel szükséges foglalkoznunk, hogy láthatóvá váljanak a változások igazságszolgáltatásra gyakorolt valódi hatásai.⁸

1.2. Az új Be. bizonyítással kapcsolatos novumai

Az új Be. officialitással kapcsolatos strukturális jelentőségű újítása leginkább talán a bíróság tényállás tisztázási kötelezettségének újragondolásában érhető tetten. A funkciómegosztásban kifejezett munkamegosztás egyértelművé teszi, hogy a vád bizonyítása nem a bíróság feladata, hanem a vádért kizárólag a vádmonopólium birtokosa, a vádló viseli a felelősséget.⁹ Ezzel összhangban rögzíti az eljárási törvény, hogy a vád bizonyításához szükséges bizonyítékok rendelkezésre bocsátása, illetve beszerzésének indítványozása a vádlót terheli,¹⁰ továbbá hogy a bíróság a tényállás tisztázása során bizonyítékot indítvány alapján szerez be,¹¹ ennek hiányában annak beszerzésére és megvizsgálására nem köteles.¹² Mindezek alapján tehát a bíróság nem veheti át a vádló szerepét, ennél fogva a vád bizonyítására, a vád tárgyává tett tények hivatalból való felderítésére a bíróság nem kötelezhető.

Természetesen a bíróságnak továbbra is az a feladata, hogy – a vád keretei között – az anyagi igazság feltárásának igényét szem előtt tartva megalapozott, valóságghű tényállást állapítson meg. Az új Be. alapján azonban a döntése nem minősíthető megalapozatlannak abban az esetben, ha arra irányuló ügyészi indítvány hiányában, egyébként beszerezhető bizonyítási eszközt nem szerzett be vagy bizonyítási eljárást nem folytatott le.¹³

III. Tizennyolc éven aluliak részvétele a büntetőeljárásban

Az előzőekben láttuk, hogy a Be. alapvetően a hivatalbóliség visszaszorítása irányába mutat. Az indítványra történő bizonyítás főszabállyá tételével a Be. az angolszász jogi gondolkodás meghatározó eleme irányába mozdul, azonban mindezek mellett is vannak olyan kérdések, amelyek esetén garanciális jelentőséggel bír, hogy az azokról való döntés ne múlhasson pusztán a felek indítványán, hanem arról a hatóságnak kötelessége legyen hivatalból is dönteni. Ilyen garanciális jelentőséggel bíró kérdés az eljárásban résztvevő kiskorúak, fiatalok jogainak védelme, akármilyen pozícióban válnak az eljárás résztvevőjévé.

8 BATTÁ Júlia Dóra: *Finkey officialitás-elméletének hatása a magyar büntetőeljárásra*. Erdélyi Jogélet, 2021/1. szám, 15-24.

9 POLT Péter 2022.

10 Be. 164. § (1) bekezdés

11 Be. 164. § (2) bekezdés

12 Be. 164. § (3) bekezdés

13 Be. 593. § (4) bekezdés

1. Fiatalkorú terhelt a büntetőeljárásban

Vannak, akik egyenes úgy fogalmazznak, hogy bizonyos értelemben minden fiatalkorú terhelt áldozat is egyben. Ha ilyen sarkos kriminológiai megállapításokba nem is bocsátkozunk, akkor is fontos, hogy úgy tekintsünk a büntetőeljárás fiatalkorú terheltjeire, mint akiknek alapvetően az életkorukból fakadóan gondozásra és védelemre van szükségük, ezért, ha bűnelkövetővé válnak, szükséges a cselekmény elkövetéséhez vezető problémák lehetőség szerint neveléssel és fejlesztéssel való megoldása, kompenzálása. Ezért a Be. rögzíti, hogy az eljárást a fiatalkorúval szemben úgy kell lefolytatni, hogy az „a fiatalkorú nevelésének, illetve testi, értelmi, erkölcsi és érzelmi fejlődésének az előmozdításával biztosítsa a fiatalkorú társadalmi beilleszkedését, és azt, hogy a fiatalkorú ne kövessen el újabb bűncselekményt.”¹⁴

Bár a fiatalkorúak elleni büntetőeljárással kapcsolatos speciális szabályok között nincs a Be.-ben külön alcím a bíróság feladatát illetően, a fiatalkorúak elleni eljárás céljából és a fejezetben foglalt szabályok összességéből egyértelműen kifejezésre jut, hogy fiatalkorú ügyében eljáró bíróságnak a szűk értelemben vett ítélkező tevékenységén túl egyéb kötelezettségei is vannak. Így tehát nem elégséges pusztán a tényállás tisztázása a vád keretei között, a terhelt büntetőjogi felelősségének megállapítása, a büntetőjogi szankció alkalmazása stb., hanem feladata a fiatalkorú személyes jellemzőinek, életviszonyainak, környezetének minél szélesebb körű felderítése, adott esetben a fiatalkorú védelme érdekében jelzés, vagy hatósági eljárás kezdeményezése és nem utolsósorban a fiatalkorú elleni büntetőeljárás speciális céljának érvényesítése mind az eljárási szabályok alkalmazása, mind a büntetőjogi szankció megállapítása során.¹⁵

Fontos kiemelni, hogy a fiatalkorú bűnelkövetése nem mutatható be pusztán csak az elkövetett bűncselekmény leírásával, hiszen legalább ilyen fontos szerepe van az elkövető személyes adottságainak, a bűncselekményt kiváltó motívumoknak és az azt lehetővé tevő körülmények vizsgálatának. Erre tekintettel a Be. hivatból kötelezettségként rögzíti, hogy a fiatalkorú elleni büntetőeljárásban a bizonyítás a fiatalkorú sajátos szükségleteinek, környezetének megismerése szempontjából lényeges körülmények vizsgálatára is kiterjed.¹⁶ Ezzel tehát olyan hivatból kötelezettséget állapít meg az eljárási kódex a bíróság számára, amely áttöri a főszabályként deklarált indítványra történő bizonyítást. A garanciális szabály fontosságát mutatja az is, hogy nem csak egy mérlegelési kötelezettséget ír elő a bíróság számára, tehát nem a bíró belátásán, meggyőződésén múlik, hogy indítvány hiányában is felvesz-e bizonyítást e körben, hanem annak elrendelése minden esetben a bíróság kötelessége.

Az előbbi célok megvalósítására a fiatalkorúak elleni büntetőeljárásban az általános bizonyítási eszközök mellett speciális bizonyítási eszközöket is szabályoz a Be.,¹⁷

14 Be. 677. §

15 POLT Péter 2022.

16 Be. 683. § (1) bekezdés

17 Be. 683. § (1) bekezdés a)-e) pontok

melyek közül a környezettanulmány beszerzését a gyanúsított kihallgatást követően kötelezően előírja a törvény.^{18 19} Az eljárási törvény tehát nem csak a bizonyítás során megválaszolandó kérdések körének egy részét jelöli ki, hanem a kötelezően alkalmazandó bizonyítási eszköz előírásával lényegében a szabad bizonyítás elvét is áttöri – az eljárás céljának szem előtt tartásával – a fiatalkorú érdekében.²⁰

Mindezen speciális, garanciális jellegű szabályok azt hivatottak biztosítani, hogy a fiatalkorú elkövető a büntetőeljárás során ne csupán terhelt legyen, hanem gyermek is maradhasson.

2. Tizennyolc éven aluli sértett a büntetőeljárásban

Természetesen a gyermekbarát igazságszolgáltatásnak nem csak a kiskorú terhelttel szemben folyó büntetőeljárásban kell biztosítottnak lenni, sőt talán még kardinálisabb kérdés olyan esetben, amikor a sértett a tizennyolc éven aluli. A kellő empátia, felkészültség és a gyermeki jogok tiszteletben tartása kiemelten fontos egyrészt a retraumatisztáció és másodlagos viktimizáció elkerülése, csökkentése érdekében, másrészt pedig azért is, mert a gyermekkorban szerzett tapasztalatok alapvetően határozzák meg a felnőttkori várakozásokat és attitűdöket. Elsősorban olyan gyermekből válik tudatos és jogkövető felnőtt, akinek a jogait tiszteletben tartotta és nem tiporta a jogalkalmazás.²¹

Egy bűncselekmény, abúzus áldozatává válni minden életszakaszban nagyon nehéz és meghatározó élmény, de a gyermekkorú sértettek az élethelyzetükből adódóan különösen kiszolgáltatottak. Az abúzust elszenvedett gyermekek a bántalmazás okozta traumatikus emlékeket általában igyekeznek eltemetni magukban. Olyan emlékek ezek, amelyeket az emberi elme igyekszik minél kevesebbszer felszínre hozni, ezért nagyon fájdalmas és erősen retraumatisztáló lehet, ha több alkalommal kell elmesélni, ezért újból és újból fel kell idézni őket.²²

A bűncselekmények közül az egyik legnagyobb látencia talán a nemi erkölcs elleni bűncselekmények körében van, mivel a bántalmazás leggyakrabban zárt ajtók mögött történik, és sok esetben az orvosi vizsgálatból sem lehet egyértelmű következtetéseket levonni, ezért a szexuális bántalmazás megtörténte a legerősebb, és gyakran az egyetlen bizonyíték a sértett vallomása.²³ A szexuálisan bántalmazott gyerekek azonban – a téma tabu-jellege, az elkövetőhöz fűződő viszonyuk és a megfelelő szókincs hiánya miatt – gyakran nem beszélnek a történetekről, vagy nehezen tudják megfogalmazni

18 Be. 684. § (1) bekezdés

19 NAGY Alexandra – NAGYNÉ GÁL Mónika: *A fiatalkorúak elleni büntetőeljárás sajátosságai*. Büntetőjogi Szemle, 2018/1. szám, 61.

20 HERKE Csongor: *A fiatalkorúak elleni büntetőeljárás*. Jura, 1997. 1. szám, 31-32.

21 GYURKÓ Szilvia 2012, 218.

22 GÁL Emese Dorottya: *A gyermekbarát igazságszolgáltatás modellje a büntetőeljárásban. A Barnabus-modell*. Családi Jog, 2021. XIX. évf. 2. szám, 30.

23 RICHARDSON, Gina Carol: *The child witness: A linguistic analysis of child sexual abuse testimony*. Georgetown University ProQuest Dissertations Publishing, 1993, 1-2.

az átélt a traumatikus élményeket. Emellett a gyermekek sokszor nem is a szavak szintjén (vagy legalábbis nem az általunk várt módon) fejezik ki magukat, hanem gyakran nonverbális eszközöket használnak vagy segítségre van szükségük ahhoz, hogy – az eljárásnak is megfelelő – kellő információt át tudják adni.²⁴ Éppen ezért kiemelten fontos, hogy a kihallgatásukat végző személy tisztában legyen a különböző korú gyermekek kognitív és érzelmi érettségi szintjével, és képes legyen ennek megfelelően kommunikálni velük, hogy egyfajta híd jöhessen létre a két világ, a gyermek megélése és a büntetőeljárás között.²⁵

Ennek hivatott megfelelő teret és eszközöket biztosítani a büntetőeljárásban az ún. Barnahus modell, amelyet a magyar jogalkotó a közelmúltban a gyermekbarát igazságszolgáltatás hatékony megvalósulása érdekében illesztett az eljárási törvénybe. A következőkben ezért ennek megvalósulását fogjuk közelebbről megvizsgálni.

2.1. A Barnahus modell bevezetése a magyar büntetőeljárásba

A Be. novelláris módosítása²⁶ 2021. január 1. napjával tette lehetővé az ún. Barnahus módszer alkalmazhatóságát a büntetőeljárásban. Összefoglalva, a novelláris módosításnak a gyermekbarát igazságszolgáltatással összefüggésben alapvetően két fontos eredménye van: Egyrészt, ha a nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmény sértette a tizennyolcadik életévét nem töltötte be, a sértett védelme érdekében a bíróság hivatalból vagy indítványra mellőzheti a sértett tanúként történő kihallgatását, ha a sértett kihallgatására a nyomozás során kép- és hangfelvétel készítésével már sor került. Ebben az esetben a sértett nyomozás során tett tanúvallomása bizonyítási eszközként felhasználható. Ez korábban csak tizennegyedik életévüket be nem töltött sértettek esetén volt lehetséges. Másrészt pedig kodifikálta az ún. Barnahus modellt.

A magyar jogrendszerbe a gyermekek kíméletét biztosító meghallgatás lehetőségét a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény (a továbbiakban: Gyvt.) 61. §-a vezette be 2019. január 1. napjával. A Be. 87. § (1) bekezdés b) pont bb) alpontjában tulajdonképpen ezt a meghallgatást kodifikálja a jogalkotó, amikor rögzíti, hogy a bíróság, az ügyészség és a nyomozó hatóság a tizennyolcadik életévét be nem töltött személy részvételét igénylő eljárási cselekmény esetén elrendelheti, hogy az eljárási cselekményt igazságügyi pszichológus szakértő vagy a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló törvényben meghatározott

24 KARNI-VISEL, Yael – HERSHKOWITZ, Irit – LAMB, Michael E. – BLASBALG, URI: *Facilitating the Expression of Emotions by Alleged Victims of Child Abuse During Investigative Interviews Using the Revised NICHD Protocol*. Child maltreatment, 2019. 24 (3), 311.

25 SZOJKA Zsófia: *Milyen eszközei vannak a gyermekbarát igazságügynek a szexuális bántalmazás feltárására?*, 2017. <https://merce.hu/2017/11/14/milyen-eszkozoi-vannak-a-gyermekbarat-igazsagugynek-a-szexualis-bantalmazas-feltarasara/> (letöltés: 2023. május 15.)

26 2020. évi XLIII. törvény a büntetőeljárásról szóló törvény és más kapcsolódó törvények módosításáról

szolgáltatást végző szaktanácsadó közreműködésével hajtják végre.²⁷ A kiskorú sértett ilyen módon történő kihallgatása tehát indítvány hiányában is, hivatalból elrendelhető, ha annak szükségessége és feltételei fennállnak.

Tekintettel arra, hogy a gyermekbarát igazságszolgáltatás vonatkozásában az utóbbi változás a Be. novelláris módosításának legfontosabb novuma, a következőkben a Barnahus modellt és az abban alkalmazott módszereket vizsgáljuk meg részletesebben a gyermekbarát igazságszolgáltatás követelményei és a kiskorúak kihallgatásával kapcsolatos specifikumok szem előtt tartásával.

2.2. A Barnahus modell

Barnahus izlandi szó, gyermekházat jelent, ahol az igazságszolgáltatás és a gyermekvédelem folyamatosan együttműködik, tevékenységük szorosan összefonódik. A Barnahus módszerrel főként a szexuális bántalmazás áldozatává vált gyermekek kihallgatása történik, olyan módon, hogy gyermeknek lehetőleg csak egy alkalommal kelljen a traumáról beszélnie és a meghallgatás során szerzett vallomás, információ elegendő bizonyítékkal szolgáljon a vádemeléshez és az ítélelhozatalhoz.^{28 29}

Barnahus-szolgálat ugyan már 2016 óta működik Magyarországon Szombathelyen, de – ahogy azt láttuk – a Be. 2021. január 1. napjával hatályba lépett módosítása révén vált a hatóság hivatalbóli kötelezettségévé, hogy a büntetőeljárás során vizsgálják a lehetőségét és szükség esetén elrendeljék a gyermekkorú sértett Barnahus-modellnek megfelelő kihallgatását.

A módszer alapvetően két módon törekszik a gyermek kíméletére. Egyrészt a meghallgatást bonyolító gyermekvédelmi és a büntetőeljárásban érintett szervek közötti együttműködés, illetve a meghallgatásról készült felvétel eredményeképpen a párhuzamos eljárások és így a meghallgatások száma csökkenthető. Másrészt magát a meghallgatást egy (a gyermekvédelmi eljárás keretében a gyermek számára már jellemzően ismert) gyermekvédelmi szakember vagy pszichológus, a gyermek számára megfelelő környezetben és érthető kommunikációs módszerekkel végzi. A büntetőeljárásban eljáró szerv tagja pedig a kihallgatás menetét a gyermekvédelmi szakemberrel történő kommunikáció útján és nem közvetlenül a gyermekkel kommunikálva irányítja.³⁰

A kiskorú sértett kihallgatása egy gyermekbarát, családias hangulatú meghallgató szobában zajlik, hiszen fontos egy olyan közeg megteremtése, ahol a gyermek azt érzi, valóban meghallgatják őt, segítsenek rajta, és ami még fontosabb, hogy hinni fognak

27 Be. 87. § (1) bekezdés b) pont bb) alpont

28 LAZÁRY Fanni: *A Barnahus-szolgálatban mindig hisznek a gyerekeknek*. 2021. <https://hintalovon.hu/2021/02/05/a-barnahus-szolgalatban-mindig-hisznek-a-gyerekeknek/> (letöltés: 2023. május 21.)

29 DOMOKOS Andrea: *Európai normák a magyar áldozatvédelemben*, Magyar Jog, 2023/3., 149-153.

30 POLT Péter 2022.

neki és végig biztonságban lesz.³¹

Az előzőekben már láttuk, de nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a gyermekek gyakran nonverbális eszközökkel fejezik ki magukat. Nem mindig képesek összefüggő, adekvát válaszokat adni a kérdésekre vagy szavak szintjén kifejezve elmesélni, hogy mi történt velük. Ez azonban önmagában nem jelenti, hogy nem is lenne mit mesélniük, ezért a meghallgatás során különböző kommunikációt támogató eszközök alkalmazására is lehetőség van.

Az egyik ilyen eszköz az abúzusbabák használata.³² Ezek különböző méretű, nemű, korú, kinézetű babák, melyek öltöztethetők és vetköztethetők, és nemi szerveik is kidolgozottak. A babák segítségével a rosszabbul kommunikáló, nagyon fiatal vagy értelmi sérült gyermek is el tudja mondani mi történt vele, akár szavak nélkül is, vagy a szóban elmondottakat kiegészítheti, részletezheti a segítségükkel, így a szakértő részletesebb képet kaphat a történetekről.

A tizennégy éven felüli gyermekekkel kiegészítő jelleggel végezhető Rorschach-vizsgálat, ami viszont fiatalabbaknál nem alkalmazható, ezért a tizennégy év alatti gyermekeknél helyett Világjáték-tesztet szoktak végezni.³³ A teszt a természetes- és épített környezettel kapcsolatos attitűdök, élmények vizsgálatára alkalmazható. Tekinthetünk rá úgy, mint egy tolmácsra a gyermekek világa és a külvilág között, mivel láthatóvá teszi a gyermek gondolatait, érzéseit, így kiválóan alkalmas a különböző élmények vizsgálatára.³⁴ A gyermekpszichológiában a Világ-teszt az egyik legátfogóbb diagnosztikai és terápiás eszköz. Információt ad többek között a gyermek intelligencianívójáról, személyiségstruktúrájáról és érzelmeiről. Az eljárás nagy előnye, hogy öröm- és alkotásélményt kelt a gyermekekben, mialatt a vizsgáló szakértő fontos információkhoz jut a kivetített tartalmakból.³⁵

Ahogy azt a korábbiakban már láttuk, a Barnahus módszer egyik legfontosabb eleme, hogy az egész meghallgatás kép- és hangrögzítés mellett történik. A monitoring szobában a meghallgatás alatt a büntetőeljárás további résztvevői képernyőn keresztül követhetik végig a beszélgetést és lehetőségük van a gyermekhez kérdéseket intézni, melyeket a meghallgatást lefolytató szakember tolmácsol. A Barnahus módszer alkalmazása tehát lehetővé teszi akár azt is, hogy az eljárási cselekményen a hatósággal egy helyiségben tartózkodva a terhelt és a védője is részt vegyen, és kérdések feltevését indítványozza.

Eljárásjogi szempontból lényeges kiemelni, hogy a Barnahus módszerrel folytatott meghallgatás egy eljárási cselekmény, nem pedig szakértői vizsgálat. Ennek megfelelően az eljárási cselekményt a büntetőeljárást folytató szerv folytatja le, irányítja, a meghall-

31 LAZÁRY Fanni 2021.

32 SKINNER, Linda J. – BERRY, Kenneth K.: *Anatomically Detailed Dolls and the Evaluation of Child Sexual Abuse Allegations*. Law and human behavior, 08/1993, Volume 17, Issue 4. 399.

33 GÁL Emese Dorottya 2021.

34 PERÉNYINÉ SOMOGYI Angéla: *A gyermekek környezeti attitűdjeinek vizsgálata projektív eljárásokkal*. Új Pedagógiai Szemle, 2011. 65. évfolyam, 1-5. szám, 363.

35 <http://www.vilagjatek.hu/> (letöltés: 2023. május 20.)

gatás során közreműködő szakértő vagy szaktanácsadó pedig egyfajta „tolmácsként” jár el. Az eljárási cselekmény jogszerű végrehajtásáért (az azon résztvevő személyek megjelenésének, jogaik gyakorlásának biztosításáért), valamint rendjének megtartásáért az eljárási cselekményt folytató szerv felel.³⁶

Mindezek által érhető el, hogy a lehető legtöbb és legpontosabb bizonyíték álljon rendelkezésre annak érdekében, hogy a többszöri meghallgatások száma csökkenthető, ezáltal az eljárás gyorsítható, a kiskorú sértett másodlagos sérülése pedig minél inkább csökkenthető legyen.

IV. Zárógondolatok

Összességében elmondható, hogy bár büntetőeljárásról van szó, sem a fiatalkorú terheltet, sem a fiatalkorú sértettet nem szabad „kicsi felnőttként” kezelnünk, hanem fontos biztosítanunk számára, hogy az eljárás során is figyelembe vegyük az életkori sajátosságait.³⁷ Éppen ezért fontos a gyermekbarát igazságszolgáltatás hatékony, gyakorlatban is ténylegesen megvalósuló biztosítása. A gyermekbarát igazságszolgáltatás nemzetközi követelményeit is szem előtt tartva a Be. és annak novelláris módosítása is olyan büntetőeljárás megvalósítása irányába mutat, amely a lehető legmagasabb szinten biztosítja a gyermekek jogainak tiszteletben tartását és hatékony érvényesítését. Fontos, hogy – bármilyen pozícióban is legyenek részei az eljárásnak – a részvételükkel folyó vagy őket érintő ügyben a gyermekek érdekeinek figyelembevétele mindig elsődleges szempont legyen.³⁸

Ahogy azt láttuk, éppen ez a felismerés az oka annak, hogy a büntetőeljárás törvény – az officialitás héttérbe szorítása mellett is – olyan kiemelt kérdésként kezeli a fiatalkorúak részvételével zajló eljárásokat, ahol fontos garancia, hogy bizonyos körben nem engedi, hogy adott döntések pusztán a felek indítványán múljanak, hanem azokat hivatalbóli kötelezettségként írja elő a bíróság számára.

Azt látjuk tehát, hogy a jogszabályi háttér biztosított a gyermekbarát igazságszolgáltatás megvalósításához, ugyanakkor annak tényleges életre hívásához nem elegendő a törvény betűinek betartása, mert lélekkel csak az eljárásban résztvevők tudják megtölteni megfelelő szakértelem és felkészültség birtokában.³⁹ Fontos tehát, hogy nagy hangsúlyt fektessünk ezeknek a jogintézményeknek a jogalkalmazók általi megfelelő ismeretére, az eljárás során gyermekekkel foglalkozók speciális kompetenciáinak fejlesztésére, valamint arra hogy a gyakorlat nyomon követésével folyamatosan dolgozzunk az esetleges hibák, hiányosságok orvoslásán.

Nem kevesebb múlik ezeken a feladatokon, mint hogy az igazságszolgáltatással

36 POLT Péter 2022.

37 NAGY Alexandra – NAGYNÉ GÁL Mónika 2018, 68.

38 FRECH Ágnes: *Az Országos Bírósági Hivatal Gyermekbarát Igazságszolgáltatás Munkacsoportjának tevékenysége – kérdések és új irányok*, In: LUX Ágnes (szerk.): *AJB Projektfüzetek, Gyermekközpointú Igazságszolgáltatás*. Gyermekjogi projekt, 2013/1., Alapvető Jogok Biztosának Hivatala, Budapest, 2013, 253-254.

39 NAGY Alexandra – NAGYNÉ GÁL Mónika 2018, 68.

kapcsolatba került gyermeknek lesz-e bizalma az igazságszolgáltatás felé, lesz-e hite felnőtként arra, hogy ez egy olyan rendszer, amelyben a jogai és méltósága tiszteletben tartása mellett, valóban érvényt szereznek a közreműködésével az állam büntetőhatalmának, illetve amelyben ilyen módon vállalhat felelősséget tetteiért.⁴⁰

A gyermekbarát igazságszolgáltatás tehát sokkal több, mint egy hangzatos öncél, annak mindennapi gyakorlatban való megvalósulása azt hivatott biztosítani, hogy a büntetőeljárás fiatalokú résztvevői ne csupán eljárási szereplők legyenek, hanem végső soron gyermekek maradhassanak, és így a két világ közt egy járható hidat építsünk.

Felhasznált irodalom

- ANGYAL Pál: *A magyar büntetőeljárás jog tankönyve I. kötet*. Atheneum, Budapest, 1915.
- BATTA Júlia Dóra: *Finkey officialitás-elméletének hatása a magyar büntetőeljárásra*. Erdélyi Jogélet, 2021/1. szám, 15-24.
- DOMOKOS Andrea: *Európai normák a magyar áldozatvédelemben*, Magyar Jog, 2023/3., 149-153.
- FRECH Ágnes: *Az Országos Bírósági Hivatal Gyermekbarát Igazságszolgáltatás Munkacsoportjának tevékenysége – kérdések és új irányok*, In: Lux Ágnes (szerk.): *AJB Projektfüzetek, Gyermekközponú Igazságszolgáltatás*. Gyermekjogi projekt, 2013/1., Alapvető Jogok Biztosának Hivatala, Budapest, 2013.
- GÁL Emese Dorottya: *A gyermekbarát igazságszolgáltatás modellje a büntetőeljárásban. A Barnahus-modell*. Családi Jog, 2021. XIX. évf. 2. szám, 30-36.
- GYURKÓ SZILVIA: *Gyermekközponú igazságszolgáltatás*. In: Gönczöl Katalin (szerk.), *Kontroll és jogkövetés, Kriminológiai Közlemények*. 71. szám, Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 2012.
- HERKE Csongor: *A fiatalokúak elleni büntetőeljárás*. Jura, 1997. 1. szám, 29-32.
- KARNI-VISEL, Yael – HERSHKOWITZ, Irit – LAMB, Michael E. – BLASBALG, URI: *Facilitating the Expression of Emotions by Alleged Victims of Child Abuse During Investigative Interviews Using the Revised NICHD Protocol*. Child maltreatment, 2019. 24 (3).
- LAZÁRY Fanni: *A Barnahus-szolgálatban mindig hisznek a gyerekeknek*. 2021. <https://hintalovon.hu/2021/02/05/a-barnahus-szolgalatban-mindig-hisznek-a-gyerekeknek/> (letöltés: 2023. május 21.)
- LICHTENSTEIN, András: *The Principles of Legality and Officiality in Criminal Procedure*. Central & Eastern European Legal Studies, 2018, Issue 2, 290-293.
- MÓRA Mihály (szerk.): *A magyar büntető eljárási jog*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1961.
- NAGY Alexandra – NAGYNÉ GÁL Mónika: *A fiatalokúak elleni büntetőeljárás sajátosságai*. Büntetőjogi Szemle, 2018/1. szám, 55-68.
- PERÉNYINÉ SOMOGYI Angéla: *A gyermekek környezeti attitűdjeinek vizsgálata projektív eljárásokkal*. Új Pedagógiai Szemle, 2011. 65. évfolyam, 1-5. szám, 357-371.
- POLT Péter (szerk.): *Kommentár a büntetőeljárási törvényhez*. Wolters Kluwer, Buda-

40 GYURKÓ Szilvia, 2012, 229.

pest, 2022.

RICHARDSON, Gina Carol: *The child witness: A linguistic analysis of child sexual abuse testimony*. Georgetown

University ProQuest Dissertations Publishing, 1993

SKINNER, Linda J. – BERRY, Kenneth K.: *Anatomically Detailed Dolls and the Evaluation of Child Sexual Abuse Allegations*. Law and human behavior, 08/1993, Volume 17, Issue 4, 399-421.

Szojka Zsófia: *Milyen eszközei vannak a gyermekbarát igazságügynek a szexuális bántalmazás feltárására?*, 2017. <https://merce.hu/2017/11/14/milyen-eszkozei-vannak-a-gyermekbarat-igazsagugynek-a-szexualis-bantalmazas-feltarasara/> (letöltés: 2023. május 15.)

A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény

2020. évi XLIII. törvény a büntetőeljárásról szóló törvény és más kapcsolódó törvények módosításáról

<http://www.vilagjatek.hu/> (letöltés: 2023. május 20.)

Tárgyszavak: büntetőeljárás, gyermekbarát igazságszolgáltatás, officialitás

IN SITU DATA RIGHTS – A BETTER FIT FOR CONTESTABILITY

1. Europe fit for the digital age and the Digital Markets Act

1.1. *Regulatory ambitions – an introduction*

The European Union's current regulatory program aims to introduce a new, state-preferred societal and economic order to the digital markets. Big-tech, disruptive technologies, and ever-new aspects of human life that are in some way or form regulated by technology,² ambition the rule-maker to enact regimes that mirror the values and processes that we got used to in *traditional* markets. The word “market” here bears a special interpretative value as a large part of the regulatory program concerns economic conduct, the relations within the special markets of the digital economy, and competition itself. In this paper, I discuss a specific tool within the regulatory framework that the EU is construing for internet intermediaries: data portability, a legal provision of the Digital Markets Act.

The Digital Markets Act is a vital part of the newborn regulatory framework, aimed at the largest few firms i.e. the gatekeepers of digital markets. Data portability, an obligation for the gatekeepers to disclose and hand data to the data subject end-users is one of many tools to address the general goals of the DMA, in this case, the goal of reduction of user-side switching costs.³ I argue that In situ data rights may be a better alternative for not just addressing these goals, but adhering to them. Adherence as a relation among provisions and goals of regulation is particularly important in an ex-ante context, as written law in the effort to control business conduct is subject to more stringent interpretation than for instance, the evolutionary case law content of the enforcement of article 102 of the TFEU. Adherent market regulation, with concise and well-articulated regulatory goals, being a long-standing tool of the union, seems

1 PhD student at ELTE, mandated researcher at NKE – EJKK – Institute of the Information Society; Tutor: Zódi Zsolt (PhD), Dozent, Senior Research fellow at NKE – EJKK – Institute of the Information Society.

2 LESSIG Lawrence and LESSIG Lawrence, *Code*, Version 2.0 (New York: Basic Books, 2006), 83–116.

3 EUROPEAN COMMISSION. DIRECTORATE GENERAL FOR COMPETITION., *Competition Policy for the Digital Era*. (LU: Publications Office, 2019), 23, <https://data.europa.eu/doi/10.2763/407537>; HOVENKAMP Herbert, Gatekeeper Competition Policy, *SSRN Electronic Journal*, 2023, 8, doi:10.2139/ssrn.4347768.

adequate to reign in the special problems that occur within this new, not specifically regulated space.

The DMA concerns huge internet intermediaries, or platforms and the way corresponding markets tend toward natural monopolies. These monopolies are hard to assess by the paradigm of market power as they arise from robust data accumulation and network effects,⁴ often bypassing all competition constraints along the way. Market power surges when the size of the network reaches a critical level as network effects skyrocket market shares of the relevant firm (and the relevant product). Once a player hits this critical level, it is very likely to colonize this part of the digital economy, or this *market* on short notice, erecting entry barriers sprouting from consumers' switching costs, and the upfront investment needed to enter such markets even in the absence of a monopolist.⁵ With the swift nature of this process in mind, competition does not take place on the market but *for* the market, rendering the notion of a relevant market irrelevant to law enforcement, particularly antitrust. In other words, market equilibrium is not fierce competition with many players in the typical setting of internet platforms that is competition *for* the markets.

The special nature of these problems has implications for the plausible institutional means that the state can use to control business on platform markets.⁶ With its classical theories of harm, price-oriented analysis of conduct, and liability, antitrust is overlooked in the centralized approach that the Commission employs with the enactment of the Digital Markets Act. The DMA is to be a faster, and institutionally less demanding way of controlling markets than articles 101-102 of the TFEU.

1.2. *The DMA's Regulatory Approach in the Face of technological neutrality*

We must assess the regulatory approach that is employed by the DMA briefly for the point of this paper to make sense. The DMA is an outlier within competition regulation in many aspects. The DMA is an

- asymmetrical,

4 PÜNKÖSTY András, Versenyjogi megfontolások a technológiai óriások szabályozásával kapcsolatban, n.d., 253; European Commission. Directorate General for Competition., *Competition Policy for the Digital Era.*, 20; BAYER Judit et al., eds., *Perspectives on Platform Regulation: Concepts and Models of Social Media Governance | Across the Globe* (Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, 2021), 120, doi:10.5771/9783748929789; ØVERBY Harald and AUDESTAD Jan Arild, *Introduction to Digital Economics: Foundations, Business Models and Case Studies*, Classroom Companion: Business (Cham: Springer International Publishing, 2021), 123–49, doi:10.1007/978-3-030-78237-5.

5 CRÉMER Jacques; WELKER Robert; and SCHWEITZER Heike, Competition Policy for The Digital Era, *Competition Policy International*, 2019, 5.

6 For how institutional concerns play a role in antitrust assessment, see: KOVACIC William E, The Chicago Obsession in the Interpretation of US Antitrust History, *The University of Chicago Law Review*, n.d., 488.

- specific,
- antitrust-successive,
- compliance-based and
- not purely tech-agnostic

piece of legislation. It is asymmetrical in the sense that it targets certain firms, the definitive criteria of the scope of the DMA being the market player's size and its infrastructural role as a provider of a *core platform service*, that is a gateway in reaching consumers: end-users. The DMA is a very specific tool of regulation and state control. Through articles 5-6. the DMA creates a framework that consists of rules that regulate specific business conduct as it exists or existed under antitrust scrutiny in the past. These rules do not share much with antitrust written law, as they are precise, and specific, leaving little room for legal innovation through interpretation. This brings us to the antitrust-successive nature of the DMA, meaning that on the one hand, the DMA is justified by the fact that antitrust enforcement comes short in some of the goals that are to be met by the DMA,⁷ and on the other hand, that the DMA inherits a large portion of its substantial legal content from antitrust enforcement, namely the casuistic prohibition and obligation sets that are article 5-6. The DMA is antitrust successive in the sense that the notion of gatekeepers could be interpreted as utilities,⁸ and utility regulation aims to eliminate market failures, something that is an explicit goal of antitrust as well.⁹ The DMA is a compliance-based regulation, as it is enforced *ex-ante* through the designation and monitoring of the gatekeeper's conduct, the burden of proof mainly lying on the one with the information: the designated gatekeeper.

For the scope of this paper, the real challenge lies in the last peculiarity of this regulatory attitude, namely in the non-neutral way the DMA approaches technology. Historical examples of regulation of technology, especially in the famous hard cases, such as network neutrality tend to be technologically neutral ways of regulation. For instance, article 3 para. 3 of Regulation 2012/2120 of the European Parliament and of the Council (TSM regulation) states that all internet traffic should be treated equally

7 PARKER Geoffrey and PETROPOULOS Georgios, Digital Platforms and Antitrust, *Bruegel Working Paper*, n.d., 17, <https://www.bruegel.org/working-paper/digital-platforms-and-antitrust>.

8 LIANOS Ioannis, Value Extraction and Institutions in Digital Capitalism: Towards a Law and Political Economy Synthesis for Competition Law, *European Law Open* 1, no. 4 (December 2022): 884, doi:10.1017/elo.2023.2.{{i}}European Law Open} 1, no. 4 (December 2022

9 Commission Recommendation of 11 February 2003 on Relevant Product and Service Markets within the Electronic Communications Sector Susceptible to Ex Ante Regulation in Accordance with Directive 2002/21/EC of the European Parliament and of the Council on a Common Regulatory Framework for Electronic Communication Networks and Services (Text with EEA Relevance) (Notified under Document Number C(2003) 497), n.d., 46.

by internet service providers when providing internet access.¹⁰ The TSM regulation's goal in this article is to adhere to the standpoint the union took in the net neutrality debate. The regulation synthesized this standpoint to hard-law provisions using basic terminology and most importantly: without determining what technologies ISPs are not to use when traffic is too high on their networks or without laying down a path for compliance with its provisions by containing technology in statutory text. The rule-maker chose this approach because network neutrality as a general goal did not require much technological content in legal text. Making technology a part of the law in this case would only give less room for compliance, render the provision less abiding, and would needlessly complicate things.¹¹

The same cannot be said for the DMA. The DMA's elaborate contestability goals are theoretically derived from antitrust enforcement, and the observation of typical business conduct, inherently less prone to abstraction that would enable something like the wording of the open network provision, previously offered as an example.¹² For instance, art. 6. p. 4. of the DMA obliges gatekeepers to allow and technically enable the installation and effective use of third-party software or software stores on top of its infrastructure and unbundled from the use of a core platform service, while effectively prompting users if they wanted to set the relevant third-party software as a default for a certain task. The underlying goal of art. 6. p. 4. is that gatekeepers did not use their infrastructural power to divert the development of new software or exclude alternative distribution channels that are software stores. With the provision intact, users should have more choice within the ecosystem they opted for either by buying a piece of dedicated hardware as an endpoint or the original equipment manufacturer (OEM) of their endpoint having forked an operating system (OS) that has its own distribution channels. In this sense increasing consumer choice is through the definition of the technological procedure of allowing third-party software and dedicated software (software stores) to be installed, and by making prompting end-users for their preferred default software obligatory. Technology is thus not a question of compliance in the context of the DMA, but something that the regulator considers when producing the law.

10 Regulation (EU) 2015/2120 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2015 Laying down Measures Concerning Open Internet Access and Amending Directive 2002/22/EC on Universal Service and Users' Rights Relating to Electronic Communications Networks and Services and Regulation (EU) No 531/2012 on Roaming on Public Mobile Communications Networks within the Union, Pub. L. No. OJ L 310, 26.11.2015, pp. 1–18 (2015). Art. 3.

11 ALI Rajab, Technological Neutrality, *Lex Electronica* 14, no. 2 (2009): 14–16, <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=8d7e9901b4dde294e4e-baea25a9a25fb37d9d8ff>.

12 EUROPEAN COMMISSION, JOINT RESEARCH CENTRE., *The EU Digital Markets Act: A Report from a Panel of Economic Experts*. (LU: Publications Office, 2021), 9–12, <https://data.europa.eu/doi/10.2760/139337>.

The “market failure” in this question calls for a *bespoke*¹³ regulatory intervention, something like a remedy in an antitrust proceeding. The key difference that justifies regulation in this question is the fact that regulated conduct covers most of the market as gatekeepers control most of the market.¹⁴

The DMA is a regulatory tool that employs a non-neutral approach to the regulation of technology, therefore it takes on the task of defining the best technological means of adhering to the contestability goals it pursues and for complying with its provisions.¹⁵ This implies that the DMA is up for scrutiny in the question of whether its provisions and the corresponding technological procedures it prescribes serve the goals of contestability.

2. Data access rights and platform openness

2.1. *Data as value – corresponding regulatory goals within the DMA*

Data is an important asset in the digital economy. In the context of the DMA, data is not widely accessible as it is generated in the ecosystems of the designated market players, the gatekeepers.¹⁶ In this paper, I will reflect on how the DMA concerns

13 For what *bespoke* antitrust means, see: FIRST Harry and WALLER Spencer Weber, *Bespoke Antitrust*, *SSRN Electronic Journal*, 2021, doi:10.2139/ssrn.4057626.

14 The turnover standards that are within the DMA indicate a significant impact on the internal market. These turnovers, and the notion of significant impact itself suggests, that gatekeepers will be firms that control overwhelmingly large chunks of the economy. DMA preamble. (17)-(20); art. 3-4.

15 For additional support of this claims, note that the DMA mentions “Application Programming Interfaces” on three occasions throughout its preamble section. APIs are means of interconnection, and as such they are actual technological tools.

16 Lianos, “Value Extraction and Institutions in Digital Capitalism,” 870.\\uc0\\u8221{} 870.”; plainCitation”:”Lianos, “Value Extraction and Institutions in Digital Capitalism,” 870.”; noteIndex”:16}; citationItems”:[,{,id”:764,”uris”:[,http://zotero.org/users/local/PYNBjh0z/items/8NGNZHZK”],itemData”:[,{,id”:764,”type”:]”article-journal”,”abstract”:]”The rise of digital capitalism was marked by significant changes in the processes of value generation and capture in the economy. However, its impact on competition has only been recently explored. Taking a Law and Political Economy perspective we analyse four central developments challenging the traditional competition law framework and raising important questions regarding the broader institutional environment for the protection of competition: the transition towards financialisation and the logic of futurity, in particular in the digital economy, which gives rise to new competitive strategies of undertakings, structured around the ‘shareholder value’ principle; the extraction of economic value through new types of labour, which fall outside traditional employment relationships and hence affect the scope of competition law in the digital economy; the emergence of digital value chains that rely on multi-sided platforms and the formation of digital ecosystems, which challenge the usual focus of competition law on markets; the generation and extraction of value in the digital economy through new types of commodities and natural and artificial scarcities,

scenarios in which troves of data in the hands of the gatekeepers pose an exclusivity concern, and how data access is connected to platform openness which is a useful parameter in regulatory efforts. This is a simplifying view on the role and value of data in the digital economy, as it ignores privacy as a quality parameter in competition and the overlaps between privacy and competition law and many other different approaches to the question at hand. However, as data portability partly concerns platform openness by being a tool for bringing switching costs down and fostering innovation, this simplification offers a convenient cognitive frame.

The data value chain consists of value-added activities of data collection, storage, analytics, and a data-driven business model.¹⁷ Platform openness, and access to data concern the first two as it is a tool for letting competitors access the infrastructure of the gatekeeper on FRAND terms, or even as a free rider.¹⁸ Platform openness is a balancing game, the regulator must coin legal provisions that serve it cautiously. If we opened gatekeeper platforms' infrastructure up too much and gave competitors free-riding capabilities, gatekeepers may lose the incentive to invest in innovative efforts. This may impair competition among the largest few and it would hold back creative destruction as well. On the other hand, if platform openness did not manifest in regulation and switching costs remained high, while the degree of multi-homing is low, the union may miss a chance to open new markets and foster innovation among smaller players as well as among gatekeepers.

Data holds a societal value, that implies a regulatory goal of routing this value back to consumers in the face of innovation with the tool of competition regulation or in the face of control, with the tool of a standalone subjective right to one's data. Data is generated through the activity of the user therefore, the user's activity contributes value to the concerned digital ecosystem.¹⁹ This is one of the factors that enable a

that shape new social relations of production in accordance with the logic of futurity and lead to the emergence of competitive bottlenecks. Based on this analysis, we emphasize the need for a comprehensive theory-building for competition law and regulation that engages with these new processes of value generation and capture. We highlight how the underlying theories of 'value' and the institutional set-up have led to inequality and reduced competition. Existing institutions could not respond to these changes, which led to the initiation of significant institutional reforms. The prevailing conception of competition law had to evolve in congruence with different regulatory alternatives (a 'toolkit' approach See Lianos's view on the dispossession cycle.

- 17 LI Wendy C. Y.; MAKOTO Nirei; and KAZUFUMI Yamana, Value of Data: There's No Such Thing as a Free Lunch in the Digital Economy, n.d., 20.
- 18 PARKER Geoffrey and VAN ALSTYNE Marshall, Innovation, Openness, and Platform Control, *Management Science* 64, no. 7 (July 2018): 4, doi:10.1287/mnsc.2017.2757.how open should that economy be? To encourage third-party developers, how long should their intellectual property interests last? We develop a sequential innovation model that addresses the trade-offs inherent in these two decisions: (i
- 19 Lianos, "Value Extraction and Institutions in Digital Capitalism," 863.,"plainCitation": "Lianos, "Value Extraction and Institutions in Digital Capitalism," 863.,"noteIndex": 19},"citationItems": [{"id": "764,"uris": "http://zotero.org/users/local/

business model which is considered to be *free* for the user on today's terms. While it is widely accepted that *heteromation*²⁰ does not mean labor, it is in this sense that the above-mentioned regulatory goal is most explicit. Data as a societal value is to be made accessible for society too.

-
- PYNBjH0z/items/8NGNZHZK”],”itemData”:{„id”:764,”type”:”article-journal”,”abstract”:"The rise of digital capitalism was marked by significant changes in the processes of value generation and capture in the economy. However, its impact on competition has only been recently explored. Taking a Law and Political Economy perspective we analyse four central developments challenging the traditional competition law framework and raising important questions regarding the broader institutional environment for the protection of competition: the transition towards financialisation and the logic of futurity, in particular in the digital economy, which gives rise to new competitive strategies of undertakings, structured around the ‘shareholder value’ principle; the extraction of economic value through new types of labour, which fall outside traditional employment relationships and hence affect the scope of competition law in the digital economy; the emergence of digital value chains that rely on multi-sided platforms and the formation of digital ecosystems, which challenge the usual focus of competition law on markets; the generation and extraction of value in the digital economy through new types of commodities and natural and artificial scarcities, that shape new social relations of production in accordance with the logic of futurity and lead to the emergence of competitive bottlenecks. Based on this analysis, we emphasize the need for a comprehensive theory-building for competition law and regulation that engages with these new processes of value generation and capture. We highlight how the underlying theories of ‘value’ and the institutional set-up have led to inequality and reduced competition. Existing institutions could not respond to these changes, which led to the initiation of significant institutional reforms. The prevailing conception of competition law had to evolve in congruence with different regulatory alternatives (a ‘toolkit’ approach
- 20 Ibid.its impact on competition has only been recently explored. Taking a Law and Political Economy perspective we analyse four central developments challenging the traditional competition law framework and raising important questions regarding the broader institutional environment for the protection of competition: the transition towards financialisation and the logic of futurity, in particular in the digital economy, which gives rise to new competitive strategies of undertakings, structured around the ‘shareholder value’ principle; the extraction of economic value through new types of labour, which fall outside traditional employment relationships and hence affect the scope of competition law in the digital economy; the emergence of digital value chains that rely on multi-sided platforms and the formation of digital ecosystems, which challenge the usual focus of competition law on markets; the generation and extraction of value in the digital economy through new types of commodities and natural and artificial scarcities, that shape new social relations of production in accordance with the logic of futurity and lead to the emergence of competitive bottlenecks. Based on this analysis, we emphasize the need for a comprehensive theory-building for competition law and regulation that engages with these new processes of value generation and capture. We highlight how the underlying theories of ‘value’ and the institutional set-up have led to inequality and reduced competition. Existing institutions could not respond to these changes, which led to the initiation of significant institutional reforms. The prevailing conception of competition law had to evolve in congruence with different regulatory alternatives (a ‘toolkit’ approach

2.2. Data as value – data portability’s adherence to the regulatory goals of contestability as a technological process

Data portability serves the above-mentioned goals. The DMA elaborates on the importance of multi-homing and the capability of gatekeepers to undermine the contestability of core platform services, by holding back the innovation potential that the dynamic of the digital sector holds.²¹ The ultimate value that the DMA aims to extract from the sector for consumers with the tool of data portability is increased choice. The legal provision of data portability makes an obligation on the side of the gatekeeper and a right on the side of the end-user to port data that is either provided by the end-user or generated through the activity of the end-user.

“The gatekeeper shall provide end users and third parties authorized by an end user, at their request and free of charge, with effective portability of data provided by the end-user or generated through the activity of the end-user in the context of the use of the relevant core platform service, including by providing, free of charge, tools to facilitate the effective exercise of such data portability, and including by the provision of continuous and real-time access to such data.”²²

This provision is *prima facie* consistent with the regulatory requirement of technological neutrality. What falls short of such neutrality is the idea of porting data itself. Data portability is a prescribed process, and in this sense, it is a technological solution in the form of a legal rule. For these reasons, the cited provision is just as good a case for scrutinizing whether it was adherent to its explicit regulatory goals, as Art. 6. p. 4. assessed in part 1.2. of this paper.²³ For the same reason, this critique is in light of the fact, that the DMA took on the task of technological regulation by defining the best available technological process as an obligation, that in force, may serve as a fulfillment of the regulation’s goals.

As Marshall W. Van Alstyne, Georgios Petropoulos, Geoffrey Parker, and Bertin Martens introduced in their excellent paper, *‘In Situ’ Data Rights*,²⁴ data portability has many shortcomings, some of which may touch on its ability, as an obligatory technological process, to adhere to the goals of contestability.²⁵ In this section I will elaborate on these shortcomings, appending them with an additional security concern that is too, addressed by a different approach: ‘in situ’ data rights.

For data portability, as in the provision of art. 6. p. 9 of the DMA (the cited paragraph) is a technological process it can be illustrated as such:

21 DMA preamble (59)

22 DMA art. 6. para. 9.

23 Ali, “Technological Neutrality,” 14–16.

24 VAN ALSTYNE Marshall W. et al., “In Situ” Data Rights, *Communications of the ACM* 64, no. 12 (December 2021): 34–35, doi:10.1145/3491270.

25 European Commission. Joint Research Centre., *The EU Digital Markets Act*, 22.

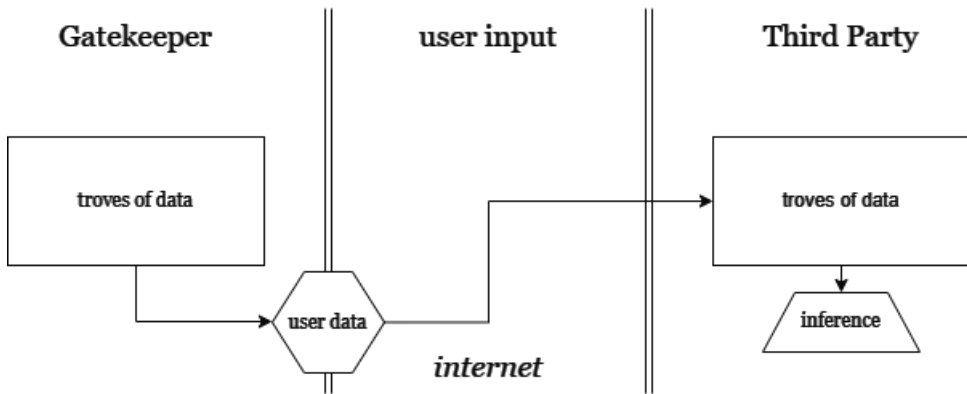

Figure 1 - data portability as a process

As end-users invoke their right to data portability, the gatekeeper specifies data that is defined in art. 6. p. 9. (Either provided by end-users or generated through their activity) and *sends* it to the right holder. The end-user, now in hold of their data, can bring it to a third party's data infrastructure. Note that this process can also involve third parties acting on behalf of the end-user and is likely to take place this way if data portability did serve as a legal provision to enhance competition.

2.2.1. Data portability's shortcomings: Security

When shedding light on the shortcoming of data portability that concerns the security of data, it is important to define the two steps in which personal data travels through the internet. Gatekeepers may build APIs to communicate with third parties, but they are not obligated to, thus personal data quite simply would be sent

- (*Firstly*) to the rights holder, and then
- (*Secondly*) to the third party by the end-user.

If ported personal data traveled through the internet in this fashion, and on a high scale (which it likely would, if data portability served its purpose and third parties used it to gain a competitive advantage) we would face a legitimate security concern, as data in the form of packets can be intercepted. Security concerns persist in the case in which gatekeepers did use dedicated API endpoints with adequate authentication measures, encryption protocols, and data filtering, as endpoints would grant access to data that is personal, and a fraudulent actor may mimic a legitimate third party (one that bears the will of the end-user to have their data ported) for purposes of abuse.

2.2.2. data portability's shortcomings: Privacy

Data portability may not be the best available solution considering the interplay of the GDPR and the DMA. The effective enforcement of data portability, that is through the massive porting of personal data on behalf of end-users by third parties bears a significant GDPR compliance burden on both the gatekeeper and the third party for obvious reasons. If third parties had to effectively prompt every end-user for GDPR consent when trying to fetch their data while e.g., providing an upstream service on top of the gatekeeper's infrastructure or when horizontally competing with one, we may see data portability not enforced through exercise as its GDPR compliance costs exceeded the benefits it offered.²⁶

2.2.3. data portability's shortcomings: Value loss

Data portability has other shortcomings that concern its core justifying notion, that is the sharing of the value of data, as such shortcomings affect the value of the data being ported. Porting of data means that data is pulled from the context in which it was formulated. This could lead to a rapid loss of value that ported data bears. Firstly, because data, without real-time updates, rapidly depreciates, as it goes out of date.²⁷ We can only port so much data, even if we ported through APIs, one act of porting i.e., one request means one set of *ported* data. Data porting, therefore, means no real-time access to the context that is the data infrastructure of the gatekeeper, even if the DMA included real-time access as a binding quality parameter. Secondly, through porting, data may lose its interpretative relations to other pieces of data, that were not specified upon the request of the rights holder.²⁸ These adjacent pieces of data may render the specified (ported) data comprehensible in the first place. These relations are lost when data departed from its original context, and porting them would mean no feasible solution, as it would then again bear an insurmountable GDPR compliance burden.

3. In situ Data rights as a better fit for contestability

As data portability, in situ data rights too can be illustrated as a technological process. Using the format of Fig. 1. In situ data rights as a process would mean:

26 Ibid.; Van Alstyne et al., “In Situ’ Data Rights,” 35.

27 Van Alstyne et al., “In Situ’ Data Rights,” 35; European Commission. Joint Research Centre., *The EU Digital Markets Act*, 22.

28 European Commission. Joint Research Centre., *The EU Digital Markets Act*, 22; Van Alstyne et al., “In Situ’ Data Rights,” 35.

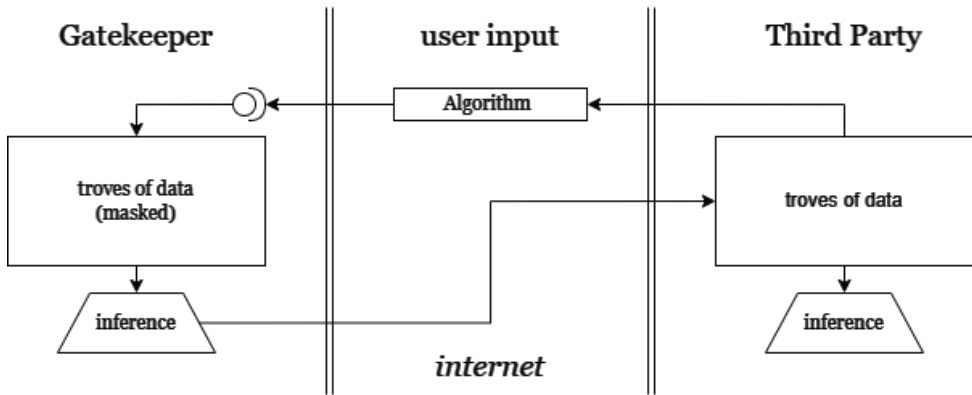

Figure 2 - In Situ access as a process

In the case of in situ data rights, the algorithms of third parties are brought to the troves of the data that is subject to sharing obligations under the scope of the data portability provision of the DMA. In situ data rights employ standardized interfaces that can interact with third parties' algorithms, letting these tools access troves of masked data.²⁹ In this scenario, third parties' can bring all sorts of algorithmic tools to the table for information retrieval, without the need to establish a database that is fully interoperable with that of the gatekeepers'. With this in mind, we will assess the problems we addressed in points 2.2.1-2.2.3.

It is worth noting, that in situ would need interoperable datasets and algorithms, but this is a far less challenging demand if we took standardization efforts, and a corresponding regulatory framework as a given tool in this question.³⁰

3.1. In situ data rights' strengths: Security and Privacy

Security and privacy concerns are both dismissed, as third parties would only need masked data to bring valuable inferences from the troves of data that resides within the gatekeepers' ecosystem. This would mean that security concerns perished, as only these inferences would travel through APIs that are not worth hijacking, as a fraudulent actor would only gain unlawful access to cryptic inferences, incomprehensible without the context of the third parties' software ecosystem and business logic. Another argument is that in this case end users do not bear security risks, as their personal data is impossible to attain from inferences that are based on masked data, as specific personal data does not travel in the case of in situ data rights.³¹ Security risks, therefore, remain in their right place: on the professional side (third parties and gatekeepers) and not on the vulnerable side, that is end users.

29 Van Alstyne et al., "In Situ' Data Rights," 35.

30 European Commission. Joint Research Centre., *The EU Digital Markets Act*, 22.

31 Ibid.

Third parties cannot access personal data if algorithms were brought to troves of masked data. In this case, access seeking that is based on the DMA, and the end users' ambition to use a third-party's service that may utilize data that is within the gatekeeper's control, would not need the end users' GDPR consent. In situ data rights would enable less accurate profiling but would still enable third parties to extract context benefits that serve the value-sharing obligation that data portability was supposed to be without incurring privacy costs.³²

3.2. In situ data rights' strengths: Value loss

As algorithms are brought to data and not vice versa, data is analyzed in its natural context, and in real-time. This would preempt the concern that is data value depreciation. Data updates on the side of the third party are instant, therefore, analysis can take place immediately, and most importantly, in an automated fashion. Explaining why data would retain its contextual value in the case of in situ analysis would be begging the question. Data remains in context, as it is not pulled from its context.

As data would retain its value when it is not used for reaping benefits for gatekeepers, the DMA's goal which is preventing gatekeepers from undermining contestability with facilities (and corresponding value) that are exclusive to them would be met, as this value would lose its exclusive nature.

3.3. In situ data rights' strengths: An additional competitive layer – conclusions

In situ data rights may empower end users to bring third parties to compete on top of gatekeepers' infrastructure. In this sense third parties would compete in who could make the most valuable inference from the same set of data, and who can implement these inferences in the most meaningful and efficient way into upstream or horizontal services. This would create an intra-ecosystem layer of competition as third parties would compete on top of a gatekeepers' infrastructure in providing a core-platform service adjacent (upstream) service, while in situ would also enhance competition among gatekeepers, as third parties can also mean gatekeepers themselves.³³

Data portability provisions grant rights for end-users, while these rights are justified by their ability to enhance competition by bringing switching costs down. In this, data portability is not only wrongful as a tool in its technological nature, but it is in its theoretical approach too. If the rule-maker wanted to enact competition regulation that is to bring a competitive landscape to digital markets, it should not address end-users with statutory rights, but competitors of gatekeepers. In situ data

32 Van Alstyne et al., "In Situ' Data Rights," 35; European Commission. Joint Research Centre., *The EU Digital Markets Act*, 22.

33 Van Alstyne et al., "In Situ' Data Rights," 35; European Commission. Joint Research Centre., *The EU Digital Markets Act*, 22.

rights are access rights of third parties. With shifting the focus from end users in this aspect and departing from the GDPR successive nature of data portability, we may exploit the regulatory power of the DMA in a way that adheres to its goals. And most of all, what better solution is out there to address contestability of markets, than one that brings an additional competitive layer to the playing field.

Keywords: access, algorithm, antitrust, API, competition, compliance, contestability, core platform services, data, ecosystem, DMA, encryption, FRAND terms, free riding, GDPR, internet intermediaries, platform, interoperability, market failure, monopoly gatekeeper, multi-homing, neutrality, network effects, OEM, OS, packet, standardization, TFEU, theory of harm, TSM regulation, value

Bibliography

- ALI, Rajab: Technological Neutrality. *Lex Electronica* 14, no. 2 (2009). <https://cite-seerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=8d7e9901b4dde294e4e-baea25a9a25fb37d9d8ff>.
- BAYER, Judit, HOLZNAGEL, Bernd, Korpisaari, Päivi, and Woods, Lorna, eds. *Perspectives on Platform Regulation: Concepts and Models of Social Media Governance | Across the Globe*. Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, 2021. doi:10.5771/9783748929789.
- Commission Recommendation of 11 February 2003 on Relevant Product and Service Markets within the Electronic Communications Sector Susceptible to Ex Ante Regulation in Accordance with Directive 2002/21/EC of the European Parliament and of the Council on a Common Regulatory Framework for Electronic Communication Networks and Services (Text with EEA Relevance) (Notified under Document Number C(2003) 497), n.d.
- CRÉMER, Jacques; Robert WELKER; and Heike SCHWEITZER. Competition Policy for The Digital Era. *Competition Policy International*, 2019.
- EUROPEAN COMMISSION. DIRECTORATE GENERAL FOR COMPETITION. *Competition Policy for the Digital Era*. LU: Publications Office, 2019. <https://data.europa.eu/doi/10.2763/407537>.
- EUROPEAN COMMISSION. JOINT RESEARCH CENTRE. *The EU Digital Markets Act: A Report from a Panel of Economic Experts*. LU: Publications Office, 2021. <https://data.europa.eu/doi/10.2760/139337>.
- FIRST, Harry; and Spencer Weber WALLER. Bespoke Antitrust. *SSRN Electronic Journal*, 2021. doi:10.2139/ssrn.4057626.
- HOVENKAMP, Herbert: Gatekeeper Competition Policy. *SSRN Electronic Journal*, 2023. doi:10.2139/ssrn.4347768.
- KOVACIC, William E. The Chicago Obsession in the Interpretation of US Antitrust History. *The University of Chicago Law Review*, n.d.

- LESSIG, Lawrence: and Lawrence LESSIG. *Code*. Version 2.0. New York: Basic Books, 2006.
- LI, Wendy C. Y.: Nirei MAKOTO: and Yamana KAZUFUMI. Value of Data: There's No Such Thing as a Free Lunch in the Digital Economy, n.d.
- LIANOS, Ioannis. Value Extraction and Institutions in Digital Capitalism: Towards a Law and Political Economy Synthesis for Competition Law. *European Law Open* 1, no. 4 (December 2022): 852–90. doi:10.1017/elo.2023.2.
- ØVERBY, Harald: and Jan Arild AUDESTAD. *Introduction to Digital Economics: Foundations, Business Models and Case Studies*. Classroom Companion: Business. Cham: Springer International Publishing, 2021. doi:10.1007/978-3-030-78237-5.
- PARKER, Geoffrey: and Georgios PETROPOULOS. Digital Platforms and Antitrust. *Bruegel, Working Paper*, n.d. <https://www.bruegel.org/working-paper/digital-platforms-and-antitrust>.
- PARKER, Geoffrey: and Marshall VAN ALSTYNE. Innovation, Openness, and Platform Control. *Management Science* 64, no. 7 (July 2018): 3015–32. doi:10.1287/mnsc.2017.2757.
- PÜNKÖSTY András. Versenyjogi megfontolások a technológiai óriások szabályozásával kapcsolatban, n.d., 22.
- Regulation (EU) 2015/2120 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2015 laying down measures concerning open internet access and amending Directive 2002/22/EC on universal service and users' rights relating to electronic communications networks and services and Regulation (EU) No 531/2012 on roaming on public mobile communications networks within the Union, Pub. L. No. OJ L 310, 26.11.2015, pp. 1–18 (2015).
- VAN ALSTYNE, Marshall W.: Georgios PETROPOULOS: Geoffrey PARKER: and Bertin MARTENS. “In Situ” Data Rights. *Communications of the ACM* 64, no. 12 (December 2021): 34–35. doi:10.1145/3491270.

GONDOLATOK A MESTERSÉGES INTELLIGENCIÁVAL A KÖZIGAZGATÁSI JOGKÖRBEŒ OKOZOTT KÁROKRÓL AZ EURÓPAI JOGALKOTÁS TÜKRÉBEN

1. Bevezetés

Az elmúlt években a magyar közigazgatás jelentős modernizációval, technológiai innovációk elfogadásával és hatékonyságának növelésével foglalkozott. Ezeknek az erőfeszítéseknek a gyökerei megtalálhatóak voltak a szocializmus időszakában is, de az európai értelemben vett elektronikus közigazgatásra való átállás Magyarországon a rendszerváltást követően indult el. Az Európai Unióhoz való csatlakozás miatt Magyarországnak olyan statisztikai rendszereket kellett kialakítania, amelyek lehetővé tették az adatok nemzetközi összehasonlítását.

Az alábbiakban bemutatjuk a közigazgatási jogkörben okozott károkért való felelősség egyes dogmatikai kérdéseit, melyeket egybevetünk az Európai Unió szabályozási irányjaival. Megkíséreljük megvizsgálni azt, hogy a magyar közigazgatásban használt MI-rendszerek esetén, különösen a MIA hibrid chatrobot tekintetében milyen felelőségi kérdések várnak megválaszolásra. Álláspontunk szerint az Ügyfélkapu rendszerben használt chatrobot esetleges téves tájékoztatása – egyéb feltételek fennállása mellett – megalapozhatja a hatóság kártérítési felelősségét a bírói gyakorlat és a hatályos magyar szabályozás alapján.

2. Mesterséges intelligencia a közigazgatásban

A mesterséges intelligenciaként definiált, illetve általában ennek nevezett rendszerek között különbséget kell tenni a pontos vizsgálódás érdekében.

A valódi, azaz „erős” vagy általános mesterséges intelligenciának nevezett algoritmus megkülönböztető jellegzetessége, hogy rendelkezik a kizárólag embernek tulajdonított gondolkodás és öntudat képességével. Döntéseit az alkotójától függetlenül, önállóan hozza meg, és képes a gép számítási sebességét az emberi önállósággal és kreativitással ötvözve változatos feladatok hatékony teljesítésére, így működése nem korlátozódik egy előre meghatározott feladat kizárólagos ellátására. Az öntudattal rendelkező gép

1 PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; Témavezetők: Prof. Dr. habil. Domokos Andrea egyetemi tanár, Bűnügyi Tudományok Intézete Intézetvezető; és Prof. Dr. habil. Boóc Ádám egyetemi tanár, Magánjogi Tudományok Intézete Intézetvezető.

a jelenlegi technológiai szinten nem érhető el, bár ennek megvalósítására is folynak kísérletek. Az erős, vagy másnéven általános mesterséges intelligencia (Artificial General Intelligence, AGI) megalkotásának lehetőségét jelenleg a mélytanulást használó programok kizárólag egy feladatra való alkalmasságának megszüntetésével, működésük általánossá tételével, multifunkcionalitásában látják.²

A másik végletet az előre kódolt algoritmusok, más néven szakértői rendszerek jelentik. Ezek rendszerszerű működésükkor egy lépésről lépésre, előre meghatározott tervet hajtanak végre. Az elvégzendő logikai műveletek előre ismertek, és bár ezek magas számítási kapacitásokat foglalnak magukban, kreatív, a tervtől eltérő megoldások nem várhatóak ezen gépektől.

A harmadik típus, mely egyben mind a technológiai fejlesztések, mind a felelősségtani értékelés szempontjából a legjelentősebb, a gépi tanulással (machine learning) működő gép. A gépi tanulásra épülő program a hagyományos algoritmusokkal ellentétben a programozó által megadott paramétereket követve – az emberi tanulási folyamathoz hasonló módon – úgy látja el feladatát, hogy az emberhez hasonló módon tapasztalatokat gyűjt, és ezeket felhasználja működése során. A kapott adatokat a gép a neurális hálózatok technológiájának felhasználásával rendszerezi, és egy kimeneti választ ad a céljának megfelelően. A fő különbség az előre kódolt programok és a mélytanulással fejlesztett algoritmus között az, hogy az első technológia esetében a gép a kapott információk (inputok) alapján mindenképpen a meghatározott, alkotója által elvárt „helyes” megoldást fogja produkálni. A mélytanulás ezzel ellentétben egy valószínűségi, az emberi agy működését is alapul vevő tanulási folyamat eredménye: a gép kezdetben más és más megoldásokat fog adni egy problémára, majd alkotója útmutatásainak megfelelően súlyozza saját megoldásait az elérendő cél alapján. A folyamat végére a neurális hálóban kialakulnak rossz gondolkodási irányok, elvetendő megoldások, melyek kimeneti valószínűsége egyre jobban csökken, míg megerősítésre kerülnek a lehetséges kívánt megoldások. Ez a súlyozási szabály teszi egyedülállóvá ezt a technológiát, mely kifinomultabb és önállóbb gépek megteremtését teszi lehetővé.³

A közigazgatásban felhasznált MI esetén – ahogy más felhasználási területeken sem – értelemszerűen nem merül fel az „erős” mesterséges intelligencia alkalmazása. Azonban egyes gépi tanuláson (öntanuláson) alapuló rendszerek, továbbá a szakértői rendszerek (előre kódolt algoritmusok) korlátozott formában már ma is elérhetőek a közigazgatásban.

Az egyik ilyen eszköz a MIA (Mesterséges Intelligencia Asszisztens) hibrid chatrobot.⁴ Ez a szolgáltatás „hibridnek” tekinthető, mivel ötvözi az emberi és gépi kommunikációt. Az MI figyeli az ügyintéző és az ügyfél közötti kommunikációt, és ezekből az adatokból

2 Lásd: <https://www.theengineer.co.uk/deepmind-research-brings-strong-ai-one-step-closer/> és <https://www.forbes.com/sites/cognitiveworld/2019/06/10/how-far-are-we-from-achieving-artificial-general-intelligence/#581595a46dc4>

3 Lásd bővebben: KRISTÓF Tamás: *A mesterséges neurális hálók a jövő kutatás szolgálatában*. Jövölméletek 9. Budapest, BKÁE Jövökutató Kutatóközpont, 2002.

4 Lásd: https://magyarorszag.hu/szuf_hir?id=f6df1d5d-394a-4d83-8f86-88102e8245ae

tanulva megoldási javaslatokat dolgoz ki az ügyintéző számára. A leggyakoribb kérdéstípusok esetén az MI képes önállóan (automatikusan) válaszolni az ügyfelek kérdéseire, de többnyire lehetőséget ad válaszlehetőségek felkínálására az emberi operátornak, aki a legmegfelelőbbet kiválasztva nyújt tájékoztatást az ügyfél számára. A kevésbé gyakori esetekben, ha a mesterséges intelligencia nem tud megfelelő választ adni az ügyfél kérdésére, az ügyintéző kézzel gépelt választ ad a megkeresésekre. A chatrobot rendelkezik kétoldalú „voicechat” funkcióval, ami lehetővé teszi az ügyfél által kimondott kérdés szöveggé alakítását, és a rendszer felolvassa az ügyintéző/MI választ. Fontos megjegyezni, hogy ennek a szolgáltatásnak az egyik jelentős korlátja az, hogy ellentétben a széles körben ismert és népszerű csevegőprogramokkal (például a ChatGPT-vel), továbbra is szükséges az emberi jelenlét az ügyfelek kérdéseinek megválaszolásához. Az elvégzett kutatás alapján létezik egy másik jelentős probléma, nevezetesen az, hogy a rendszer főként az ügyfélkapu használatával és az Ákr.⁵ rendelkezéseivel kapcsolatos kérdésekben tud segítséget nyújtani az ügyfeleknek, míg más szakmai kérdések esetén főként a további kormányzati weboldalak megtekintését és az ott található információk tájékozódáshoz való használatát javasolja. Ezenkívül a szolgáltatás csak 8:00 és 18:45 között érhető el, és ezen időpontokon kívül nem áll rendelkezésre.

3. A MI kiszámíthatatlansága és az Európai Unió felelősségi irányelvének tervezete

A mesterséges intelligencia felelősségtani szempontból legfőbb problémája felelősségi szempontból azok kiszámíthatatlansága. Ezt a jelenséget az MI indeterminizmusának, vagy fekete doboz (black box) hatásnak nevezik, a lényeg azonban ugyanaz: van egy emberi magatartás – utasítást adnak a gépnek, vagy megtervezik a gép működését. Az MI ezután működésbe lép, valami történik a gépen belül: ez az a mozzanat, amiről nagyon keveset tudunk, és nehezen állapítható meg a tényleges működés. A végeredmény azonban végül is többnyire az, amire számított a programozó, de nem mindig: a működési bizonytalanság miatt ez nem minden esetben lesz igaz. A komoly kérdés a kártérítési felelősség szempontjából is az, hogy ha a működés bizonytalansága jogsértést eredményez, az mennyire köthető akár a felhasználóhoz, akár az emberhez?⁶

A kérdés megválaszolásához elengedhetetlen az Európai Unió újabb jogalkotási tevékenységének vizsgálata. A termékfelelősségi irányelv módosítása mellett különösen a szerződésen kívül okozott károkra vonatkozó felelősségi szabályokat rendező irányelv

5 az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény

6 Megjegyzendő, hogy a black box hatást elődizheti a gép megmagyarázhatatlan, bonyolult működése mellett az algoritmus szerzői jogi védelme is. Ebben az esetben előfordulhat, hogy a gép működése nem a technológia sajátossága miatt, hanem jogi okokból megismerhetetlen a felhasználók számára. Természetesen ebben az esetben az algoritmus megalkotói ismerik a működést, és ez az eset nem tartozik az alább ismertetett felelősségi problémakörbe. Lásd: Rudin, C. (2019). Stop explaining black box machine learning models for high stakes decisions and use interpretable models instead. *Nature machine intelligence*, 1(5), 206-215.

(MI felelősség irányelv)⁷ tervezete lehet nagy hatással a közigazgatási jogkörben okozott károk kártérítési jogi megítélésére.

Az irányelv célja az, hogy a károsult jogérvényesítését megkönnyítse (bizonyos esetekben lehetővé tegye) a károkozóval szemben. Ezt a helyzetet alapvetően kettő, megdönthető vélelem felállításával igyekszik megteremteni. A tervezet alapján a károkozó felróhatósága, illetve a kár és a károkozó magatartás közötti okozati összefüggés vélelmezhetővé válna bizonyos esetekben. A felróhatóság akkor lenne vélelmezhető, ha a károkozó nem tesz eleget a bíróság felhívásának és nem mutatja be az MI működéséhez kapcsolódó, rendelkezésre álló bizonyítékokat.⁸ Az okozatosság akkor vélelmezhető, ha a károsult bizonyítja a kár bekövetkeztét, továbbá azt, hogy a károkozó felróható magatartása hatással volt az MI-rendszer működésére.⁹

Az európai jogalkotó az MI-rendszer kiszámíthatatlanságát, a rendszer működésének a károkozó magatartásához való köthetőségének hiányosságát kívánja akként orvosolni, hogy lényegében megkerüli a fekete doboz vizsgálatát.

A mai magyar közigazgatásban használt rendszerek tekintetében leszögezendő, hogy a fejlesztések álláspontunk szerint nem érik el azt a szintet, amelynél az MI felelősségi irányelvben és az MI rendeletben megfogalmazottak alapján mesterséges intelligenciának tekinthető, és ezáltal különleges szabályozást, illetve jogalkalmazást igényelne a kárigények elbírálása.

A kifejtettek alapján azonban látható az is, hogy a jövőben várhatóan tovább fog erősödni a mesterséges intelligencia jelenléte a közigazgatásban. Ennek megfelelően a tanulmány következő részében azt a helyzetet elemezzük, amikor valós, az emberi közreműködést nélkülöző, gépi tanuláson alapuló algoritmusokat használnak fel a közhatalom gyakorlása során. Az elemzés során tehát azt vesszük alapul, hogy a MIA chatrobot nem „hibrid” formában, hanem teljesen automatizáltan működik, és nem kizárólag az ügyfélkapu felhasználására vonatkozóan, hanem közigazgatási anyagi jogi (adóügyi, építésügyi) kérdésekben is tájékoztatást ad az ügyfelek részére.

4. Az MI-rendszer tájékoztatása, mint közhatalmi tevékenység

A közhatalom gyakorlásával okozott károkért való felelősség vonatkozásában kiemelt jelentőséggel bír annak megállapítása, hogy mely konkrét magatartások sorolhatók a közhatalmi tevékenység körébe. Ez a kérdés nemcsak azért fontos, mert egyes esetekben nem egyértelmű, hogy mely mesterséges intelligencia technológiák tekinthetők „közhatalmi jellegűnek”, hanem azért is, mert meg kell vizsgálni, hogy a bírói gyakorlat mely tevékenységeket minősítette közhatalom gyakorlásának, és melyeket kellett az

7 Javaslat a szerződésen kívüli polgári jogi felelősségre vonatkozó szabályoknak a mesterséges intelligenciához való hozzáigazításáról (a mesterséges intelligenciával kapcsolatos felelősségről szóló irányelv) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:52022PC0496>

8 MI felelősség irányelv 3. cikk (5) bekezdés

9 MI felelősség irányelv 4. cikk (1) bekezdés

általános szerződésen kívüli károkért való felelősség szabályai alapján elbírálni.

Ezen a téren kiemelkedő jelentőséggel bír a PK 42. számú állásfoglalás. Az állásfoglalás az előző Polgári Törvénykönyv alapján, a korábbi jogszabályi környezet figyelembevételével készült, és az 1/2014. Polgári jogegységi határozat indokolása szerint az új Ptk. eltérő rendelkezése miatt ez már nem irányadó. Annak ellenére, hogy a Kúria már meghaladottnak tekintti az állásfoglalást, az uralkodó jogirodalmi álláspont szerint az új Ptk. beépítette a PK 42. számú állásfoglalás lényegi tartalmát a jogszabály szövegébe.¹⁰

A fentiek alapján az állásfoglalás tartalmát irányadónak tartjuk a közhatalmi tevékenység meghatározását illetően. Elsősorban – a korábbi Ptk. nyelvhasználata szerint – „államigazgatási” jellegű cselekmények, „tehát a közhatalom gyakorlása során kifejtett szervező-intézkedő tevékenységgel, illetőleg ennek elmulasztásával” okozott károk minősülnek közhatalom gyakorlásával okozott kárnak. A tevékenység közhatalmi jellege nem attól függ, hogy az eljáró tisztviselő államigazgatási szervnek az alkalmazottja, hanem attól, hogy maga a tevékenység államigazgatási jellegű, így álláspontunk szerint elméletileg akár egy nem közhatalmi szervnek minősülő személy is gyakorolhat olyan államhatalmi tevékenységet, ami indokolhatja a közhatalom gyakorlásával okozott károkért való felelősségi szabály alkalmazását. A bírói gyakorlatban ennek az esetnek a fordítottja is ismert: önmagában attól, hogy egy szerv rendeltetésénél fogva államhatalmat gyakorol, még nem minősül minden esetleges károkozó magatartása közhatalom gyakorlásával okozott kárnak.¹¹

Elsősorban tehát közhatalmi tevékenységnek a közhatalmat gyakorló szerv alkalmazottja által „a közhatalom gyakorlása során kifejtett szervező-intézkedő tevékenységgel, illetőleg ennek elmulasztásával okozott”¹²

Nem minősül azonban közhatalom gyakorlásának (államigazgatási jellegű tevékenységnek) az államigazgatási szervek belső gazdasági és technikai jellegű szükségleteinek a kielégítésére irányuló tevékenységek, illetve a műszaki jellegű intézkedések. A PK 42. sz. állásfoglalás ilyenként említi pl. az épületek karbantartásának hiányából eredő károkat. A bírói gyakorlat ilyen, gazdasági, technikai, műszaki jellegű, nem közhatalmi magatartásként említi meg pl. a rendőrök lögyakorlatát, a közigazgatási szerv magánjogi jogalanyként kötött szerződéseit, az önkormányzat csatornázási feladatait, és az adatkezeléssel kapcsolatos jogsértéseket.¹³

A fentiek alapján tehát kérdéses, hogy adott esetben a mesterséges intelligencia működtetése a közigazgatási szerv tevékenységével kapcsolatban gazdasági, technikai,

10 Lásd: VÉKÁS Lajos., GÁRDOS Péter: (szerk.): *Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez*. Wolters Kluwer Hungary Kft., 2022. 6:548. §-hoz fűzött magyarázat. TÖKEY Balázs: *Szerződésen kívüli kötelmek*. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, 2020. 111.

11 BDT 2011.2585

12 PK 42. sz. állásfoglalás

13 FUGLINSZKY Ádám: *Kártérítési jog*. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, 2015. 502.

műszaki jellegű, vagyis nem közhatalmi jellegű, vagy tényleges szervező-intézkedő, közhatalom körébe tartozó tevékenységként értékeli a jogalkalmazó. Leszögezendő, hogy jelenleg nem ismert olyan bírói joggyakorlat, amely az MI-rendszerek működését ilyen vonatkozásban mérlegelte volna, és ahogy fentebb kifejtettük, „valódi” MI egyelőre álláspontunk szerint nem működik a magyar közigazgatásban. Álláspontunk szerint azonban a kérdés differenciált megítélése indokolt: az MI-nek a közigazgatási szerv tevékenységében betöltött szerepe határozza meg, hogy az közhatalom gyakorlásának, vagy egyéb tevékenységnek minősíthető-e. Amennyiben az MI a belső szervezeti struktúra irányítását látja el, és annak nem közvetlen rendeltetése az állampolgárokkal való kapcsolatfelvétel, hatósági ügyek elintézése, úgy nem indokolt a közhatalom gyakorlásával okozott károkért való felelősség szabályrendszerének alkalmazása a károkozásra. Ha az MI viszont kifejezetten hatósági ügyek intézését látja el, így az Ákr. meghatározása szerinti közigazgatási hatósági ügyet¹⁴ intéz el, akkor indokolt az MI-rendszer tevékenységét közhatalom gyakorlásának tekinteni. Ugyanígy ítélandó meg akkor is a mesterséges intelligencia működése, ha nem az Ákr., hanem más jogszabály szabályozza a közhatalmat gyakorló szerv eljárását, pl. szabálysértési eljárások, adóigazgatási eljárások, menekültügyi eljárások stb.

További kérdés, hogy ha a mesterséges intelligencia közhatalmi jogkör gyakorlásában működik közre, akkor az MI felelősség irányelv szabályai alapján csak az MI-rendszer üzemeltetése (vagyis a közigazgatási szerv keretében történő működése), vagy annak előállítás, fejlesztése is közhatalmi tevékenységnek tekintendő-e. Álláspontunk szerint az MI felelősségi irányelv jelenlegi formájában elkülöníti e két károkozási módot, így magának az MI-rendszernek a fejlesztése (az irányelv szóhasználatában: szolgáltatása) feltehetően nem közhatalmi szervező-intézkedő, hanem technikai, műszaki jellegű tevékenységnek minősül.

Ebből a megfontolásból úgy látjuk, hogy kizárólag akkor lehet a közigazgatási szervet közhatalom gyakorlásával okozott károkért való felelősség címén felelősségre vonni, ha kifejezetten a felhasználással, üzemeltetéssel kapcsolatosan mulasztotta el a károkozó a működtetésre vonatkozó jogszabályi rendelkezések betartását. Ha az MI-rendszerre vonatkozó jogszabályi előírások megszegése nem az MI működtetésében, hanem a rendszer fejlesztése során mutatható ki, akkor álláspontunk szerint nem a közhatalom gyakorlásával okozott speciális felelősségi szabályok, hanem a szerződésen kívüli károkozásért való felelősség szabályai alapján keletkezik kártérítési igénye a károsultnak a közigazgatási szervvel, vagy az MI-rendszert fejlesztő egyéb személlyel szemben.

Egy sajátos és érdekes közhatalom gyakorlási forma a közigazgatási szervnek a természetes személy vagy jogi személy ügyfél részére nyújtott tájékoztatása a hatáskörébe tartozó eljárásokra, jogszabályokra vonatkozóan. A bírói gyakorlatban régebben megfi-

14 Ákr. 7. § (2) bekezdés: E törvény alkalmazásában ügy az, amelynek intézése során a hatóság döntésével az ügyfél jogát vagy kötelezettségét megállapítja, jogvitáját eldönti, jogsértését megállapítja, tényt, állapotot, adatot (a továbbiakban együtt: adat) igazol vagy nyilvántartást vezet, illetve az ezeket érintő döntését érvényesíti.

gyelhető volt egyfajta idegenkedés a tájékoztatás közhatalmi jellegét illetően, azonban a jogirodalmi álláspontokat¹⁵ is figyelembe véve megállapítható, hogy a közigazgatási szerv tájékoztatása közhatalom gyakorlásának minősül, és a felelősségi alakzat egyéb feltételeinek fennállása esetén a téves tájékoztatás megalapozhatja kártérítési felelősségét.

Egy korábbi Ptk. hatálya alatt hozott eseti döntés szerint az adóhatóság alperes vezetőjének a felperes kérelmére az adófizetési kötelezettség mértékéről, az adófizetés alóli mentességről írásban nyújtott téves jogértelmezésen alapuló tájékoztatása, mely az adózás rendjéről szóló törvény rendelkezései szerinti kötelezettsége, nem minősül közhatalmi tevékenységnek, mivel az „nem érte el azt az igazgató jellegű, közhatalmi erővel bíró tartalmat, amely az ilyen tevékenységet jellemzi”. Megjegyzendő, hogy a tájékoztatásban részesülő felperesek nem minősültek az adójogi jogviszony alanyának, így a téves tájékoztatás ezen okból sem minősülhetett jogsértőnek, azonban a Legfelsőbb Bíróság a tájékoztatást nem tekintette államigazgatási tevékenységnek.¹⁶

Egy másik közzétett eseti döntés szerint az elsőfokú bíróság nem minősítette közhatalmi tevékenységnek az alperesi önkormányzat alkalmazottai által érdeklődő vállalkozóknak adott téves tájékoztatást egy pince tulajdoni helyzetéről, hasznosíthatóságának módjáról és más adatairól. A Legfelsőbb Bíróság úgy foglalt állást, hogy a közhatalmi tevékenység szóban is megvalósítható, továbbá a „téves adatközlés és jogi felvilágosítás tehát - feltéve, hogy ez az utóbbi a következetes bírói gyakorlatnak megfelelően tudatos vagy súlyosan gondatlan magatartás eredménye -, az ügyintézőn keresztül megvalósíthatja a hivatal kártérítési felelősségét, amennyiben valóban ez a felvilágosítás eredményezi a hatósági eljáráshoz kötött elképzelés elvetését és az ebből okszerűen következő igazolt anyagi hátrányt.” A bíróság a felperes keresetét bizonyítási kötelezettségének elmulasztása miatt utasította el.¹⁷

Egy szintén a korábbi Ptk. rendelkezései alapján elbírált jogvitában az alperesi vámhatóság közzétett felhívása, valamint a felperesnek megküldött határozata téves tájékoztatást tartalmazott a felperes által külföldi gépkocsi vásárlása esetén igénybe vehető vámkedvezményekről, mely következtében – a tájékoztatással ellentétesen – egy másik határozatban vámfizetésre kötelezték. A határozat felülvizsgálata alapján a közigazgatási bíróság jogszerűnek ítélte a tájékoztatással ellentétesen, de a jogszabályoknak megfelelően eljáró alperesi hatóság határozatát. A Legfelsőbb Bíróság alaposnak ítélte a felperes kártérítési igényét: az alperes tájékoztatást tartalmazó határozatából kiolvasható jogértelmezési gyakorlat súlyosan téves volt, a jogszabályoknak nem felelt meg.¹⁸

A fentiek alapján elképzelhető lehet bizonyos esetekben az, hogy egyrészt a chat-robot „automatikus”, emberi közrehatás nélküli üzemmódban működik, és mellette tényleges, közhatalmi tevékenységnek tekinthető tájékoztatást nyújt pl. az Ákr. rendelkezései alapján egy eljárási cselekménnyel kapcsolatban. Egy ilyen esetben – akár a mai

15 Lásd: FUGLINSZKY Ádám 2015. 499, és TŐKEY Balázs 2020. 113.

16 BH2002. 12.

17 BH2003. 454.

18 BH2009. 325.

technológiák mellett is – felmerülhet a közhatalom gyakorlásával okozott kártérítési felelősségi szabályok alkalmazása. Tekintettel arra, hogy az MI felelősség irányelv egyelőre csak tervezeti állapotban van az európai jogalkotásban, a fentebb kifejtettek egy mai kártérítési igény esetén nem lennének irányadók. Álláspontunk szerint nehezen képzelhető el, hogy a MIA chatrobot téves tájékoztatása olyan kárt okozzon, melyért – bár maga a téves tájékoztatás közhatalom gyakorlásának minősül – végül a kártérítési tényállás egyéb elemei is bizonyítást nyerjenek, és ez alapján kártérítési felelősségre köteleznék a közigazgatási szervet.

5. Összegzés

Az előzőekben arra törekedtünk, hogy iránymutatást nyújtsunk a közigazgatási jogkörben okozott károkért való felelősség értékeléséhez olyan esetekben, amikor mesterséges intelligencia (MI) rendszerek működnek a károkozó közigazgatási szerveknél. Elsődleges megállapításként leszögezzük, hogy a jelenleg a magyar közigazgatásban alkalmazott rendszerek még nem minősülnek önálló MI-rendszereknek, ezért nem releváns a felelősség vizsgálata az MI-kapcsán, figyelembe véve a tudomány jelenlegi állapotát és a jogi környezetet. Az ügyfélkapu keretében működő chatrobot azonban kivételt képez. Ez az MI-rendszer olyan eszköz, amelynek a tájékoztatása bizonyos esetekben közhatalom gyakorlásának minősülhet, amelyért a közigazgatási szervet – az egyéb törvényi feltételek fennállása esetén – akár kártérítési felelősség is terhelheti. A területi korlátokra való tekintettel röviden megjegyezzük, hogy ha „valódi” MI-rendszereket alkalmaznának a közigazgatásban, és az MI felelősség irányelv is átültetésre kerülne a magyar jogrendszerbe, akkor feltehetően a bíróságnak kétféle vizsgálatot kellene végeznie a kártérítési felelősség meglétének megállapítására.

Felhasznált irodalom:

- FUGLINSZKY Ádám: Kártérítési jog. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, 2015
- KRISTÓF Tamás: A mesterséges neurális hálók a jövőkutatás szolgálatában. Jövőelméletek 9. Budapest, BKÁE Jövőkutatási Kutatóközpont, 2002
- TŐKÉY Balázs: Szerződésen kívüli kötelmek. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, 2020.
- RUDIN, Cynthia: Stop explaining black box machine learning models for high stakes decisions and use interpretable models instead. Nature machine intelligence, 1(5), 206-215., 2018.
- VÉKÁS Lajos – GÁRDOS Péter: (szerk.): Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez. Wolters Kluwer Hungary Kft., 2022.

Tárgyszavak: mesterséges intelligencia, kártérítési felelősség, közhatalom gyakorlásával okozott kár

AZ ELEKTRONIKUS VÉGRENDELKEZÉS MEGVALÓSULÁSA EGYES ANGOLSZÁSZ ÁLLAMOKBAN

1. Bevezetés

Egyes angolszász államokban – alkalmazkodva a digitális világ által diktált értékekhez – igyekeznek a lehető legteljesebb szabályozást biztosítani az állampolgárok számára olyan területeken is, mint a végrendekezés. A jogi normák köre folyamatosan változik, lépést tartva a társadalmi igényekkel, illetve reflektálva a technológia kihívásaira. Az olyan, akár több száz éves jogi konstrukciók, mint az öröklési jog rendszere, megérettnek a módosításra, annak érdekében, hogy eredeti céljaikat hatékonyabban és naprakészen, az össztársadalmi szükségleteket kielégítve, az örökhagyók akaratát szolgálva, a *favor testamenti* elv örökérvényűségét biztosítsák amellet, hogy idomulnak a digitalizáció adta lehetőségekhez.² A COVID-19 e problémakör mielőbbi megoldását kívánja a jogalkotótól, hiszen a több évig elhúzódó állapot véleményem szerint kétségtelenül indokolja az új jogalkotási eredmények létrejöttét, az elektronikus alternatívák kiterjesztését.

Jelen tanulmányomban a fentiekre tekintettel az elektronikus végrendekezés Ausztráliában és Kanadában hatályba lépett szabályozását vizsgálom, valamint az Egyesült Királyságban való bevezethetőségének kérdéskörét vetem fel.

Jelen dolgozat célkitűzése a figyelemfelhívás arra, hogy a klasszikus római kori alapokra visszanyúló, az eltelt idő alatt valamelyest engedő, ugyanakkor még mindig rendkívül szigorú végrendeleti szabályozás kapcsán szükséges egy átfogó, a technológiai változásokra reflektáló re-reguláció. A jelenlegi keretek kiterjesztését, a szabályozás újragondolását a rohamosan változó technológia, a társadalmi igények, valamint a COVID-19 vírusjárvány és ehhez hasonló körülmények is indokolták – meglátásom szerint elengedhetlenné – teszük.

Az „elektronikus végrendelet” kifejezés számos dokumentum leírására használható, beleértve, de nem kizárólagosan, azokat, amelyeket számítógépes szövegszerkesztő programmal vagy megjegyzésként írtak egy személy mobil eszközén. Egyes esetekben a bíróság az elhunyt által készített videót is elfogadhatja hiteles és jogilag végrehajtható végrendeletként. Arra is volt példa, hogy a queenslandi bíróság érvényes végakaratnak ismert el egy el nem küldött szöveges üzenetet.

1 PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; Témavezető: Prof. Dr. habil. Boóc Ádám, Intézetvezető egyetemi tanár.

2 Lásd a hazai bíróságok végrendeletekkel kapcsolatos gyakorlatát itt: ARATÓ Balázs: A végrendeletek értelmezésének egyes kérdései; in: Magyar Nyelvőr 147; 2023; pp. 78-92.; DOI: 10.38143/Nyr.2023.1.78.

2. Ausztráliai szabályozás

Az angolszász jogrendszerek közül Ausztráliában alkalmazott és joghatályos szabályozás kifejtését kiemelten fontosnak tekintem, hiszen ebben az államban a digitális végrendelet ugyanolyan jogilag kötelező érvényű dokumentum, mint a hagyományos végrendelet. Az ausztráliai öröklési jogot az 1968. évi Wills Act szövetségi szinten szabályozza.³ A törvény 7. §-a előírja, hogy ahhoz, hogy a végrendelet jogilag végrehajthatónak minősüljön, meg kell felelnie az alábbi feltételeknek:

- a végrendeletet írásban kell készíteni;
- az örökhagyónak alá kell írnia a dokumentumot;
- a végrendelet készítőjének szándékában kell álljon a végrendelet elkészítése;
- az örökhagyó jelenlétében két tanúnak alá kell írnia a végrendeletet.⁴

Annak megítélésakor, hogy az elektronikus végrendelet a jogszabály alapján alkalmazható-e, különösen fontos figyelembe venni a végrendeleti törvény 9. §-át. Ennek az az oka, hogy az elektronikus végrendelet nem mindig felel meg a törvény 7. §-ában megfogalmazott alapvető követelményeknek, de bizonyos esetekben mégis elismerhető jogilag kikényszeríthető dokumentumnak.

A törvény 9. §-a értelmében a végakaratok több esetben is érvényesnek tekinthetők. A 7. §-ban meghatározott alaki követelmények teljesítése mentesülhet, ha:

- létrejön egy „dokumentum”;
- a bíróság megállapította, hogy az örökhagyó az „okiratot” végrendeletének szánta, amely a szándékát tükrözi.⁵

Felmerül a kérdés tehát, hogy mikor tekinthető relevánsnak a törvény 9. §-a. Azokban az esetekben, amikor az elhunyt elektronikus végrendeletet készített, például videó formájában, amelyet személyes laptopján rögzítettek, a törvény 9. §-a jöhet szóba. A törvény 7. §-a előírja, hogy ahhoz, hogy a végrendelet érvényesnek minősüljön, azt írásban kell elkészíteni, és két tanú jelenlétében alá kell írni. A fenti esetben a 7. § feltételei nem teljesülnek. Ha azonban a bíróság úgy ítéli meg, hogy a videó releváns „dokumentum”, amely szerint az örökhagyó érvényes végrendeletet kívánt tenni, a törvény 9. §-a alapján a hagyatékot át lehet adni.

Mindazonáltal Ausztráliában végrendeletet csak az alábbi konjunktív feltételek együttes megléte esetén lehet érvényesen tenni. Az örökhagyónak egyrészt rendelkeznie kell az érvényes végrendelet megalkotásához szükséges szellemi kapacitással, másrészt értenie kell akarata természetét és hatását, 18. életévét betöltötte vagy a bíróság jóváhagyását megkapta, emellett nem állhat kényszer vagy fenyegetés hatása

3 Wills Act, 1968, Australia

4 Wills Act, 1968, Australia 7. §

5 Wills Act, 1968, Australia 9. §

alatt a végrendelet elkészítése során, végezetül pedig az örökgyónak az okiratot végső akarataként és végrendeleteként kell elkészítenie.⁶

2.1. Jogesetek az elektronikus végrendeletek köréből

Az alábbiakban olyan ausztráliai jogeseteket mutatok be, amelyek esetében a bíróság mérlegelési jogkörében érvényes végakaratként ismert el egyes dokumentumokat.

2.1.1. Yu-ügy

Az online elektronikus végrendeletek köréből a Yu-ügy említhető. A jogeset szerint 2013-ban az ausztráliai Queenslandben elhunyt egy személy, aki a mobiltelefonján jegyzeteket tárolt, melyek végrendelezési tartalmúak voltak. A telefon tulajdonosa önkéntőleg vetett véget életének. A jegyzetek között volt egy dokumentum, amely „Ez az utolsó akaratom és végrendeletem...” szavakkal kezdődött. A bíróság az eljárás során a jegyzetet érvényes elektronikus végrendeletnek tekintette, ugyanis a végrendeleti szándéknak erős bizonyítékát szolgálta, hogy az örökgyó a jegyzetben utasításokat fogalmazott meg a vagyona szétosztására tekintettel.⁷

2.1.2. Yazbek-ügy

Az elektronikus végrendeletek bíróság által történő elismerését példázza továbbá a Yazbek-ügy. A bírósági eljárás során megállapításra került, hogy az örökgyó a számítógépen egy végrendeletet hagyott „*Will.doc*” néven. A Dél-Walesi Legfelsőbb Bíróság megvizsgálta az elektronikus végrendelethez kötődő metaadatokat (különösen a dokumentum letöltésére és feltöltésére vonatkozó információkat), és – az örökgyó halálával kapcsolatos körülményeket is megvizsgálva – megállapította, hogy a végakarát Yazbektől származik kizárólag. *Ipsa iure* a bíróság Yazbek elektronikus dokumentumát érvényes végrendeletként hagyta jóvá.⁸

2.1.3. Nichol-ügy

Queenslandben 2016-ban egy újabb ügy jelent meg, amely az online elektronikus végrendeletek közé tartozik, és a „Nichol-ügy” nevet kapta. Az elhunyt személy telefonja nyomógombjai segítségével egy szöveges üzenetet kezdett el gépelni, amelyet azonban nem sikerült végül elküldenie. Az SMS búcsúzó jellegű szavakat tartalmazott, illetve Nichol családtagjainak szóló konkrét utasítást a vagyona felosztásának vonatkozásában, amely így hangzott:

6 Wills Act, 1968, Australia 8B. § (1),(2)

7 Nichol v Nichol & Anor [2017] QSC 220 1 12 (Australia)

8 Yazbek, [2012] NSWSC at 114-5. (Australia)

„Dave Nic, te és Jack rátok hagyom házamat és nyugdíjamat, a hamvaimat a hátsó kertbe szórjátok el Trish-hez. Julie elviszi a cuccait, visszament az exéhez, ISMÉT átvertetek. Egy kevés készpénz található a televízió mögött, illetve a bankban. Bankkártya pinkódom 3636

MRN190162Q

2016.10.10.

Saját végakaratom.”

A fentiekből látható, hogy a szöveges üzenetét dátummal és nevével ellátva, továbbá a „Saját végakaratom” felirattal készítette el. Az elhunyt felesége arra hivatkozott, hogy az üzenetet eleve nem küldték el, tehát nem az elhunyt valódi végrendeleti szándékát tükrözi. Ugyanakkor az eljáró bíró, meg volt győződve arról, hogy az üzenet Wills Act 9. §-a szerint érvényes végrendelet. Arra hivatkozott, hogy a szöveg az „akaratom” címet viselte, és jelentős részletet tartalmazott az elhunyt vagyona szétosztásának vonatkozásában. A queenslandi bíróság elfogadta végül a bírósági eljárás során ezen elektronikus végrendelet érvényességét.⁹

2.1.4. Wai Fun Chan-ügy

Egy új-dél-walesi határozatban kérdések vetődtek fel egy videóvégrendelet érvényességével kapcsolatban. Wai Fun Chan 85 éves korában halt meg. Halálakor Chan hátra hagyott egy 2012. március 6-án kelt végrendeletet, valamint egy DVD-t, amelyet egyik gyermeke jelenlétében rögzítettek 2012. március 8-án, és e felvétel tartalmazta a végrendeletének kiegészítő szóbeli nyilatkozatát két gyermeke javára. Chan gyermekei a hagyatéki eljárás során a DVD-felvétellel együtt kérvényezték a végrendelet tartalma szerinti vagyonfelosztást.

Az ügy a bíróság elé került, és az eljárás során megállapításra került, hogy a DVD dokumentum, és az öröklési törvény 10. §-ában meghatározottak szerint a tanúkra vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni a videóvégrendelet készítésére. A Bíróság hasznos iránymutatást is adott arra vonatkozóan, hogy milyen követelményeknek kell teljesülniük, ha valaki egy videón keresztül készít végrendeletet.

Végezetül ipso iure érvényes végakaratként fogadták el Wai Fun Chan videóüzenetét. Az eljáró bíró azt az észrevételt tette, hogy Chan „rövid, és jól megfontolt, világos szándéknyilatkozatokat tett, amely az elsődleges végrendeleti dokumentum módosításaként értelmezhető”. Mindazonáltal mivel ezen ügy az első hasonló eset volt egy új-dél-walesi bíróságon, az ítélet meghozatala során az eljáró bíró felhívta a figyelmet arra, hogy a videóüzenet alapú végrendeletkezés esetében magas költségek merülhetnek fel a bírósági eljárás során, valamint a felmerülő lehetséges problémákra is, amelyek a videóvégrendelet bizonyításakor felmerülhetnek.¹⁰

9 Queensland Judgments: Re Yu case, <https://www.queenslandjudgments.com.au/case/id/82545>

10 A Re Estate of Wai Fun Chan, Deceased [2015] NSWSC 1107

3. Kanadai szabályozás

A következő állam, melynek végrendekezésre vonatkozó szabályozását bemutatom, Kanada. British Columbia az első olyan kanadai joghatóság, amely az elektronikus végrendeleteket bevezette. 2014. március 31-én lépett hatályba a végrendeletről, hagyatékról és öröklésről szóló törvény (Wills, Estates and Succession Act),¹¹ amelyben a törvény nagyobb mozgásteret biztosít a bíróságoknak az elhunyt személy utolsó akaratának biztosítására.

2020-ban a koronavírus járvány miatt néhány törvény módosult, annak érdekében, hogy a tanúk „virtuálisan” jelen legyenek. 2021-ben Quebec és Ontario államokban bevezették az e-aláírást a végrendeletek tekintetében,¹² és British Columbiában a 21. számú törvényjavaslat alapján ez az első kanadai tartomány, amely lehetővé tette a végrendelet elektronikus aláírását és digitális tárolását.¹³ Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a LegalWills.ca platform volt az első, amely elősegítette a végrendelet elektronikus aláírását a kanadai történelemben.¹⁴

Felmerül a kérdés, hogy mi történik abban az esetben, ha az örökhagyó British Columbiában készít elektronikus végrendeletet, később azonban más államba költözik.

Ebben az esetben nem marad érvényes az okirat. Az örökhagyónak ki kell nyomtatnia, alá kell írnia és tanúk közreműködésére van szüksége ahhoz, hogy jogilag érvényes legyen a dokumentum. A jogszabályok között vannak eltérések, de a bíróságok mindent megtesznek annak érdekében, hogy végrehajtsák a másik joghatóságban megfogalmazott végrendeletet az örökhagyó szándéka szerint.¹⁵

4. Az öröklési jog szabályozása az Egyesült Királyságban, valamint gondolatok az elektronikus végrendekezés bevezetéséről

A bemutatott példákat követően érdekes kérdésként merülhet fel, hogy az Egyesült Királyság is tervez-e alkotni az elektronikus végrendekezés területén jogszabályt. Angliában az 1837-ben hatályba lépett Wills Act alkalmazandó a végrendekezésre vonatkozóan, amely kizárólag a papír alapú, hagyományos végakaratokat veszi figyelembe.¹⁶ Az Angliára, Walesre és Észak-Írországra alkalmazott törvényt 1852-ben módosították, amely módosítás lehetővé tette, hogy az örökhagyó aláírását a dokumentum bármely részén feltüntesse, az mindaddig érvényes, ameddig az örökhagyó szándékát képviseli, és meghatározott számú tanú jelenlétében aláírják.

11 Wills, Estates and Succession Act 2014, Canada

12 Stephen MASON, The International Implications of Using Electronic Signatures, COM PUT. & TELECOMM. L. REV. 161, 161 (2005)

13 Michael ROSEN, Virtual testimony in wills and powers of attorney, BLG, <https://www.blg.com/fr/insights/2020/04/virtual-witnessing-of-wills-and-powers-of-attorney> (2023.03.23.)

14 <https://www.legalwills.ca/blog/first-electronically-signed-will-in-canada/> (2023.02.12.)

15 Signatures in Wills and Powers of Attorney O. Reg 129/20 (Canada.)

16 Wills Act 1837, England

Fontos kiemelni továbbá, hogy a jelenlegi szabályok szerint az örökhatyó (a végrendelet írója) tanú jelenlétében köteles aláírni.¹⁷ A szabályozás eltér Skóciában, Angliában és Walesben, míg Skóciában az örökhatyónak végrendelete minden oldalát alá kell írnia egy tanú jelenlétében, addig Angliában és Walesben az aláírást két személynek kell tanúsítania.¹⁸

Számos jogi szakértő kifejtette véleményét a konzervatív, viktoriánus korszakra visszamenő szabályozás megreformálása, az elektronikus végrendeletkezés bevezetése tekintetében. A Stephenson Solicitors gazdasági társaság ügyvezetője Adam Sym¹⁹ álláspontja szerint követni fogja az angolszász nép az amerikai állampolgárok példáját. Az elektronikus végrendeletek jogszabályszerű elfogadásával a végrendeletek hitelessége kétséget kizáróan bizonyítható lesz és a tanúk szerepe jelentősen meg fog nőni. A Gregg Latchams társaság munkatársa Heledd Wyn²⁰ szerint, az Egységes Jogi Bizottság a meghatalmazásokkal és az elektronikus aláírásokkal kapcsolatban döntő jelentőségű tényeket határozott meg. Ezen szabályok főként arra irányultak, hogy miként lehetne kiküszöbölni a visszaéléseket, gondolva itt arra, hogy milyen módon lehetne megállapítani kétséget kizáróan a meghatalmazás, illetve a digitálisan aláírt dokumentumok hitelességét. Gillian Coverley, az Irwin Mitchell LLP partnere hozzáfűzte, hogy a jelenleg Angliában hatályos, lassan 200 éves múlttal rendelkező Will Act megérett a jogi reformra. Álláspontja szerint a tanúk kiemelt jelentőséggel – biztonsági védelmi funkcióval – bírnak a végrendelet elkészítése során, figyelemmel arra, hogy ők lesznek azon személyek, akik az örökhatyó akarati képességét tanúsítani tudják. Gillian kiemelte, hogy ezáltal a csalás lehetőségét jelentős mértékben csökkenteni lehet. Charlotte Ponder, az Countrywide Tax & Trust Corporation Ltd jogi igazgatója kifejtette álláspontját annak vonatkozásában, hogy az elektronikus végrendeletekre vonatkozó szabályozás angol jogban való megjelenése jelentős újítást eredményezhetne, tekintettel arra, hogy e szabályozás növelné a végrendeletkezési szabadság elvét. A reformok esetleges megvalósulásával megszűnnének az adminisztratív terhek, illetve minimumra csökkenhetne a visszaélések száma is. Eleanor Evans, a Hugh James Solicitors munkatársa megjegyezte, hogy az Egyesült Királyság életében el fog jönni az a pillanat, amikor követni fogják az USA példáját, lehetővé téve az állampolgárok számára, hogy végakarataikat elektronikus úton készíthessék el.²¹

Az Egységes Jogi Bizottság már 2017 óta konzultációt folytat a végrendeletekre vonatkozó törvény megreformálása érdekében. Ennek legfőbb célja az, hogy az 1837-es Will Act elfogadása óta bekövetkezett társadalmi, gazdasági és technológiai változásokat

17 <https://www.thegazette.co.uk/wills-and-probate/content/103428> (2023. 04. 23.)

18 Britney PAY, The UK's Electronic Communications Act and Electronic Signatures Regulation, eFileCabinet, <https://electroniccommunications-act-and-electronic-signatures-regulation> (2022.08.03.)

19 Adam Sym a Stephenson Solicitors hagyatéki ügyekért felelős vezetője

20 Heledd Wyn a Gregg Latchams Korlátolt Felelősségű Társaság vezérigazgatója

21 [Todayswillsandprobate.co.uk](https://www.todayswillsandprobate.co.uk): Will The UK introduce and electronic will act? <https://www.todayswillsandprobate.co.uk/main-news/will-the-uk-introduce-an-electronic-wills-act/> (2022.11.12.)

az Egyesült Királyság vegye figyelembe a jogalkotás során. Napjainkban Angliában a jogalkotó még nem alkotott törvényt az e-végakarát tekintetében, azonban láthatjuk, hogy a korábban az álláspontjukat kifejtő szakemberek aktuális, illetve kardinális kérdésnek tartják az e-végrendeletek jogszabályi szintű elismerését.

5. Összegzés

Összegzésként tehát elmondható, hogy az az elektronikus végrendelezés széleskörű elterjedését a koronavírus-járvány szükséghelyzete okozta.

Az internet globális használata, az elektronikus úton tett végrendelezés volta, mint rendkívüli helyzetben alkalmazott végrendelezési forma elősegíti a klasszikus, római jogra visszanyúló és évezredek óta alkalmazott alapelveként alkalmazott *favor testamenti* elvet, ennek eredményeképp az e-végrendelezés egyre több joghatóságban történő elterjedését segíti elő. A jelentős kihívás az, hogy az elektronikus végrendelet alakszerűségi szabályait úgy alkossák meg, hogy azok egyértelműek legyenek és minél kisebb mértékű legyen az ebből származó jogviták száma.

Álláspontom szerint az elektronikus végrendelezés Egyesült Királyságbeli és hazai bevezetése tekintetében a fő korlát a bizalom.²² A végrendeletek elektronikus aláírásának bevezetése növelheti a visszaélések lehetőségét. A fizikai jelenléttel történő aláírás egyértelműen azonosítja az egyént, és a tanúk közreműködése is ezt támasztja alá. A szabályozás elfogadása előtt foglalkozni kell annak biztosításával, hogy a végrendeletek minden befolyásoló tényezőtől mentesen készüljenek, és hogy az online térben készített végrendelet platformja megfelelő legyen ezen aggályok kezelésére.²³ Miközben Angliában viták folynak arról, hogy a meglévő szabályok tartalmazhatnak-e „e-aláírást”, valószínű, hogy ennek lehetővé tételéhez új jogszabályokra lesz szükség.

A magyar jogalkotók és jogalkalmazók számára is kiemelendő feladat az elektronikus végrendelettel kapcsolatos nemzetközi jogi környezet megismerése.²⁴

22 A magyar végrendeleti joghoz lásd különösen: Boóc, Ádám: *Comments on Some Important and Current Problems of the Law of Succession in Hungary – Considering Historical Aspects*. Journal on European History of Law 11 (2020) pp. 104 – 110.; Boóc Ádám: Implication to some Issues of the Law of Succession in Hungary. *Jahrbuch für Ostrecht*. 2022.227 – 239. o.

23 Az online térben történő végrendelezés szabályainak kialakításakor érdemes lehet megvizsgálni az online szerződéskötés szabályait. Lásd ezzel kapcsolatban: Boóc Ádám: *Az online szerződéskötés magánjogi problémái*. In: Homicskó Árpád Olivér (ed.): *Egyes modern technológiák etikai, jogi és szabályozási kihívásai*. Budapest, 2018. pp. 37 – 48.

24 Az öröklési jog egyes kérdéseiről a magyar jogban lásd: Boóc Ádám: *Comments on Some Important and Current Problems of the Law of Succession in Hungary – Considering Historical Aspects*. Journal on European History of Law 11 (2020) pp. 104 – 110.; Boóc Ádám: Implication to some Issues of the Law of Succession in Hungary. *Jahrbuch für Ostrecht*. 2022. pp. 227 – 239.

Irodalomjegyzék:

Jogszabályok:

Wills Act 1837, England
Wills Act, 1968, Australia
Wills, Estates and Succession Act 2014, Canada

Bírói esetjog:

Yazbek, [2012] NSWSC at 114-5. (Australia)
Nichol v Nichol & Anor [2017] QSC 220 1 12 (Australia)
Queensland Judgments: Re Yu case,
Estate of Wai Fun Chan, Deceased [2015] NSWSC 1107

Szakirodalom, folyóiratok:

ARATÓ Balázs: A végrendeletek értelmezésének egyes kérdései; in: Magyar Nyelvőr 147; 2023; pp. 78-92.; DOI: 10.38143/Nyr.2023.1.78.
BOÓC Ádám: *Az online szerződéskötés magánjogi problémái.* In: Homicskó Árpád Olivér (ed.): *Egyes modern technológiák etikai, jogi és szabályozási kihívásai.* Budapest, 2018. pp. 37 – 48.
BOÓC Ádám: Implication to some Issues of the Law of Succession in Hungary. *Jahrbuch für Ostrecht.* 2022.227 – 239. o,
Signatures in Wills and Powers of Attorney O. Reg 129/20 (Canada)
Stephen MASON, The International Implications of Using Electronic Signatures, COMPUT. & TELECOMM. L. REV. 161, 161 (2005)

Internetes források:

Todayswillsandprobate.co.uk: Will The UK introduce an electronic will act? <https://www.todayswillsandprobate.co.uk/main-news/will-the-uk-introduce-an-electronic-wills-act> (2023.11.12.)
Michael ROSEN, Virtual testimony in wills and powers of attorney, BLG, <https://www.blg.com/fr/insights/2020/04/virtual-witnessing-of-wills-and-powers-of-attorney> (2023.03.23.)
Britney Pay, The UK's Electronic Communications Act and Electronic Signatures Regulation, EFILECABINET, <https://electroniccommunications-act-and-electronic-signatures-regulation> (2022.08.03.)
<https://www.thegazette.co.uk/wills-and-probate/content/103428> (2023.04.23.)
<https://www.legalwills.ca/blog/first-electronically-signed-will-in-canada/> (2023.02.12.)

Tárgyszavak:

elektronikus aláírás: e-aláírás

elektronikus végrendelet: e-végrendelet, digitális végrendelet

metaadat: a dokumentumok minél teljesebb beazonosítására szolgáló, egységes szerkezetben készülő adatstruktúra. A metaadat jelentése: adat az adatról.

AZ ADÓIGAZGATÁSI ELJÁRÁS ÉS A BÜNTETŐELJÁRÁS EGYES KAPCSOLÓDÁSI PONTJAI

I. Felvezető a témához

„Az emberek ambivalens módon viszonyulnak az adózáshoz. Tudják, hogy az a társadalom javát szolgálja, de ha lehetőség nyílik arra, hogy kevesebbet fizessenek az államnak – különösen, amikor a pénzüket a következő nemzedékre hagyományozzák –, nagyon leleményesnek bizonyulnak.”

John Kampfner²

Doktoranduszi kutatásom egyik fő célja az adóigazgatási szabályozás (az adóigazgatási rendtartásról szóló 2017. évi CLI. törvény /a továbbiakban: Air./ és az adózás rendjéről szóló 2017. évi CL. törvény /a továbbiakban: Art./) áttekintése, helyességének vizsgálata, valamint a közigazgatási eljárásjogban elfoglalt helyének értékelése, kivett jellegének indokltsága, illetve a *más jogágakhoz való kapcsolódási pontjainak feltárása*.³

Jelen tanulmányomban az *adóigazgatási eljárás és a büntetőeljárás* egymáshoz való viszonyát⁴ kívánom néhány aspektusból szemléltetni.

A témakör vázlatos áttekintése során az állami adó- és vámhatóság⁵ működését, a vonatkozó szabályait veszem górcső alá. Teszem mindezt amiatt, mert leszögezhető, hogy az állami adó- és vámhatóság az egyetlen olyan *integrált közigazgatási szerv* a közigazgatás szervezetrendszerén belül, amelyik a költségvetési bevételek védelme és az adóelkerülések visszaszorítása érdekében adóigazgatási (és vámigazgatási; ezek keretében ellenőrzési feladatkörrel) és bünt megelőzési és bünt üldözési jogkörrel^{6,7} is felruházott,

1 PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Marton Géza Doktori Iskola; Témavezető: Prof. Dr. Balázs István egyetemi tanár, DE ÁJK.

2 https://www.citatum.hu/szerzo/John_Kampfner (2022.12.02.)

3 Az általános közigazgatási eljárásjog kivett eljárásként kezeli az adó-, valamint a vámigazgatási eljárást. Az adóigazgatási eljárás különállósága (és annak indokltsága) ezzel kapcsolatban is vizsgálendő.

4 <https://www.mabie.hu/index.php/438-darak-peter-reszvetelelevel-rendeztek-konferenci-at-a-pecsi-tudomanyegyetemen> (2023.04.02.) – „Darák Péter megfogalmazása szerint még jelentős felfedezésekre vár’ a büntetőjog és az adóigazgatás határainak meghúzása.”

5 Nemzeti Adó- és Vámhivatal (a továbbiakban: NAV); a Nemzeti Adó- és Vámhivatalról szóló 2010. évi CXXII. törvény 12/A. §

6 a Nemzeti Adó- és Vámhivatalról szóló 2010. évi CXXII. törvény 13. §

7 a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény 34. § (2) bekezdése

valamint az állami adó- és vámhatóság feladatvégzése során bizonyos esetekben – egyfajta sajátos – „együtt állása” figyelhető meg a két jogterületnek. Ebben a körben több kérdés is felmerülhet az adójog és a büntetőjog viszonyát érintően, így például az, hogy léteznek-e párhuzamosan lefolytatott eljárások,⁸ továbbá milyen szankciók⁹ (adó- vagy büntetőjogi) kerülnek alkalmazásra.

Fontos még kiemelnem – amely a téma apropóját is adja –, a 2011. évi integrációval előállt egy olyan speciális helyzet, hogy bizonyos bűncselekmények elkövetésének észlelése esetén az állami adó- és vámhatóság „saját maga részére” teszi meg a büntető feljelentést.^{10, 11}

Tény, hogy az állami adó- és vámhatóság hatékonyan részt vesz a költségvetés védelmének biztosításában, az adóelkerülés visszaszorításában. Ehhez speciális eszközöket is kapott, illetve folyamatosan új jogintézményekkel vértetik fel. Már a megalapításakor¹² is célkitűzés volt, hogy az állami adóhatósági és vámhatósági feladatokat egy minőségileg új, átláthatóbb és egységes elvek alapján szerveződő szervezet végezze, amelyen belül az *információáramlás* a korábbiakhoz képest sokkal gyorsabb,¹³ ezáltal is biztosítva az integrált kereteket, amelyek garantálják a költségvetési bevételeket, továbbá a fekete- és szürkegazdaság visszaszorítását, ezáltal Magyarország társadalmi és gazdasági stabilitásának erősítését, magának a gazdasági biztonságának a fokozását, végül a társadalom adótudatosságának növelését.

Az állami adó- és vámhatóság megalakulásával *három szakmai ág*, az adó-, a vám- és a bűnügyi tevékenység egyesült.¹⁴

Ez a megoldás napjainkban is kérdéseket vet fel a témakört illetően, hiszen az adószakterület és a bűnügyi szakterület feladataik ellátása során olykor párhuzamo-

8 az Air. V. Fejezet (Ellenőrzés) vs. a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény LX. Fejezet (A felderítés) és a LXI. Fejezet (A vizsgálat), valamint a LXVIII. Fejezet (A vádemelés)

9 az Art. Ötödik rész (Jogkövetkezmények) vs. a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény VII. Fejezet (A büntetések) és a VIII. Fejezet (Az intézkedések)

10 A NAV szervezeti felépítését ld. 5/2022. (VIII.5.) PM utasítás; Adott esetben az állami adó- és vámhatóság adóztatási szerve (vármegyei (fővárosi) adó- és vámigazgatóság) megteszi a büntető feljelentést az állami adó- és vámhatóság bűnügyi főigazgatóság közép fokú szerve (a NAV nyomozó hatósági feladatait ellátó területi szerve) felé.

11 Adódik a kérdés, ez mennyiben hatékony, mennyire szolgálja az ésszerű határidőn belül lefolytatandó eljárások követelményét, valamint szükségességét mi támasztja alá?

12 2011. január 1.

13 a Nemzeti Adó- és Vámhivatalról szóló 2010. évi CXXII. törvény preambuluma: „Az állami adóhatósági és vámhatósági feladatoknak a minőségileg új, hatékonyabb, átláthatóbb és költségtakarékosabb ellátása, és az azokhoz szükséges információáramlás korszerű biztosítása, valamint egységes elvek alapján felépülő és egységes irányítású szervezet kialakítása alapján a költségvetési bevételek integrált szervezet általi biztosítása, továbbá a pénzügyi és egyes más bűncselekményeket hatékonyan és eredményesen felderítő bűnügyi szervezetrendszer kialakítása érdekében ...”

14 a Nemzeti Adó- és Vámhivatalról szóló 2010. évi CXXII. törvény (NAV tv.; kihirdetve: 2010.11.19.) 4. §

san, egymás eljárásait mintegy „ismételve” és/vagy „keresztvezve” járnak el.¹⁵ Ez alatt elsődlegesen azt értem, hogy az eljárásokra két külön jogágba tartozó, eltérő funkciójú és szankciórendszerű szabályozás vonatkozik¹⁶.

Ennek egyik lehetséges – és negatív – kimenetele, hogy „megegyező tényállás” fennállásakor az eljárásokban az említett szakterületek akár *hátráltathatják, akadályozhatják* egymás feladatellátását, illetve – ad absurdum – más-más következtetésre is juthatnak.

Másik problémaként jelentkezhethet, hogy ez a fajta „kettősség” jelentős *adminisztrációt generál*, továbbá feleslegesen terhel(het)i a humánerőforrást.

Végül még említést kell tenni a „*ne bis in idem*”¹⁷ elvéről is, hiszen az ugyanazon tényállás miatti esetleges párhuzamos szankcionálás sértheti ezt^{18,19,20}

II. Az adóigazgatási eljárás és a büntetőeljárás sajátosságai

Az alábbi pontokban gyűjthetjük össze azokat a sajátosságokat, amelyek kifejezetten jellemzik az *adóigazgatási eljárást*:

- a hivatalbóli eljárás ismert, azonban az adóigazgatási eljárások többsége az önadózási rendszerre épül (ebből következően „a hatóság” nem szükségszerű része ennek a folyamatnak, így az állami adó- és vámhatóság fellépése eshetőleges), azaz a jogkövetésre alapoz;
- az *adózó pozíciójának megerősítése* (így pl. a tájékoztatáshoz való jog, a hatóság oldaláról a mérlegelés és méltányosság elve, a rendeltetésszerű joggyakorlás);

15 Megegyik, hogy az érintett személytől szerez tudomást az eljáró hatóság a másik, kvázi „párhuzamosan” folytatott eljárásról. Lehetnek olyan esetek, amikor az adóigazgatási eljárás, illetve annak „érdeke” háttérbe szorul a büntetőeljárással szemben (pl. a büntetőeljárás során a nyomozó hatóság az alkalmazott kényszerintézkedések keretében szükségesnek látja a teljes iratanyag lefoglalását). Olyan eset is előállhat, hogy a vagyont a büntetőeljárás keretében zárolni szükséges, így az adóhatósági eljárásban történő megfizetés kérdésessé válik.

16 ld. a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény (Be.) és az Art., valamint az Air.

17 <https://jogaszvilag.hu/vilagjogasz/a-ketszeres-eljaras-tilalma/> (2022.01.03.) „A ne bis in idem (korábbi szerzőknél: non bis in idem; jelentése: a kétszeres értékelés tilalma) régtől fogva érvényesülő, garanciális jelentőségű büntetőjogi – anyagi és eljárásjogi szempontból egyaránt nagy jelentőséggel bíró – alapelv. Elementáris relevanciája abban a jogállami gondolatban ragadható meg, hogy az állam büntetőigénye érvényesítésének korlátot szabjon: nevezetesen, hogy a büntetőjogi felelősség kérdésében történő döntésre, egyazon elkövetővel szemben, ugyanazon cselekménye miatt – a rendkívüli jogorvoslati eljárások esetétől eltekintve – csupán egyetlen ízben kerülhessen sor, illetve az egyszer már figyelembe vett szempont ismételen ne juthasson önálló jelentőséghez a büntetés kiszabásánál.” (Gellér, 2009:115–149)

18 https://www.mjsz.uni-miskolc.hu/files/egyeb/mjsz/200702/8_Papai.pdf (2022.01.03.)

19 <https://ojs.mtak.hu/index.php/belugyiszemle/article/view/3381> (2023.04.02) DOI: <https://doi.org/10.38146/BSZ.2020.5.4>

20 dr. ELEK Balázs: *A közigazgatási eljárás – büntető eljárás viszonya a ne bis in idem elvének tükrében.* JURA, 2, 2016. 237. o.

- a kockázatelemzés és az ellenőrzés során tapasztaltak döntik el, hogy indul-e hatósági eljárás (tehát a klasszikus hatósági eljárást ellenőrzési szakasz előzi meg); így ebben a szakaszban külön hangsúlyozandó az adózót és az állami adó- és vámhatóságot megillető jogok, illetve terhelő kötelezettségek köre;
- az adóigazgatási eljárás a becslési „módszert”²¹ is ismeri és alkalmazza;
- az adóigazgatásban az adókülönbözetnek minősülő adóhiányt egy ellenőrzési eljárást követően meghozott – és az esetek túlnyomó részében véglegessé váló – határozat rögzíti, de ez még önmagában nem elegendő ahhoz, hogy az adóelkerülés adócsalássá, az adózó adócsalóvá „változzon át”;²²
- az adóigazgatási szabályok az együttműködési kötelezettséget²³ és a jóhiszemű eljárás követelményét irányozzák elő, illetve kimondják, hogy az adókötelezettséget nem érinti, ha a magatartás törvényi rendelkezésbe ütközik, vagy sérti a jó erkölcsöt.²⁴

Ezzel szemben a büntetőeljárás többek között a következő – a téma szempontjából lényegesnek ítélt – alapelveken nyugszik, reflektálva a fentiekre:

- a hivatalból történő eljárás, azaz az *officialitás dominanciája*. A törvényben megállapított feltételek esetén a büntetőeljárás megindítása és az eljárás lefolytatása mind a bíróságnak, mind az ügyészségnek, illetve a nyomozó hatóságnak a kötelesség;
- a büntetőeljárás mindig megindul, ha a feltételei fennállnak;²⁵
- a büntetőeljárás további sajátossága, hogy a bizonyítási teher alapján a kétséget kizáróan nem bizonyított tény nem értékelhető a terhelt terhére;
- az *ártatlanság vélelme*, azaz senki sem tekinthető bűnösnek mindaddig, amíg a bűnösségét a bíróság – jogerős – ügydöntő határozata meg nem állapítja;
- szemben az adóigazgatással a büntetőeljárás az *önvádra kötelezés tilalmát* nyomatékosítja, miszerint senki sem kötelezhető arra, hogy önmagát terhelő vallomást tegyen. Természetesen ebbe a körbe értve azt is, hogy önmaga ellen bizonyítékot szolgáltatson.

III. A két jogterület összefonódása, egyes kapcsolódási pontok

Ahogy már említettem a jogalkotó az állami adó- és vámhatóság szervezetrendszerén belül igyekezett integrálni az adószakmai (ellenőrzési) és büntügyi területet, ezzel együtt

21 ld. Art. 5. §

22 Különbség az adóelkerülés és az adócsalás között (Tábornok) | A különbség a hasonló objektumok és a kifejezések között. (sawakinome.com) (2021.12.20.)

23 ld. az adóigazgatási rendtartásról szóló 2017. évi CLI. törvény (a továbbiakban: Air.) 8. §

24 ld. az adózás rendjéről szóló 2017. évi CL. törvény (a továbbiakban: Art.) 3. §

25 A nyomozás elrendelésének feltételei:

- fennáll a bűncselekmény elkövetésének gyanúja;
- a nyomozó hatóságnak az adott ügyre hatásköre és illetékessége van;
- nem áll fenn eljárási akadály és feljelentéselutasítási ok.

Forrás: https://nke.repo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/12694/web_PDF_Bunteto_eljarasjogi_ismeretek_II_DInamikus.pdf?sequence=1 (2022.01.05.)

kvázi az általuk lefolytatott eljárásokat, azok célját is. Kijelenthetjük tehát, hogy bár az adószakmai és bünygyi terület az ellenőrzési és nyomozati feladataikat más-más jogágakba tartozó jogforrások rendelkezéseinek betartásával kell, hogy ellássák, *céljuk közös*. Ez a cél pedig nem más, mint a költségvetés bevételeinek védelme, illetve az adóelkerülés visszaszorítása, a fekete- és szürkegazdaság kifehéritése. Annak érdekében, hogy ezt a szerepkört valóban be tudják tölteni, illetve ezt a célt elérni, szükség volt a büntetőjogi szabályok bizonyos értelemben vett implementálására az adóigazgatási jogi környezetbe, továbbá egyfajta „átjárhatóságra” az adóigazgatási- és a büntetőeljárás között.

Ezeket a *kapcsolódási pontokat* elsősorban az Art. és az Air. rendelkezései között érhetjük tetten az alábbiak szerint (a felsorolás nem teljes körű).

1. Az adótényállás és az adójogi jogviszony

A költségvetési bevételek garantálásához, illetve azok védelméhez az adójogi szabályok tételes ismerete szükséges. Ez nemcsak az adóigazgatási eljárásban, hanem a büntetőeljárásban is lényeges. Mi sem mutatja ezt jobban, mint maga a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.). A Btk. 396. §-ában szereplő *költségvetési csalás* – az egyik és a legnagyobb arányban²⁶ a bünygyi szakterület által nyomozott – bűncselekmény törvényi tényállása ún. kerettényállás. Ez azt jelenti, hogy a Btk.-ban meghatározott törvényi tényállás csak a büntetendő cselekmény kereteit jelöli ki. Az elkövetési magatartások pontos tartalmát viszont más, a büntetőjogon kívüli egyéb – jelen esetben adó – jogszabályok töltik meg tartalommal. A téma esetben ez annyit tesz, hogy a költségvetési csalás bűncselekmény elkövetésének megállapításához ismerni, alkalmazni szükséges az adóhatóság eljárásának alapjául szolgáló adójogszabályokat is. Az adónyomozást végző bünygyi szakterületnek is tisztában kell tehát lennie ezekkel a rendelkezésekkel. Ennek alapján pedig kijelenthető, hogy a két eljárás egyik legfontosabb kapcsolódási pontja maga az *adótényállás* és annak egyes elemei.

Az adótényállás az adókötelezettség létrejöttéhez és megvalósulásához szükséges személyi és tárgyi feltételek összessége. „*Legfontosabb elemei, az: adóalany, az adótárgy, az adóalap, az adómérték, az adómentesség, és az adókedvezmény*”.²⁷ Az adótényállás során, az így „azonosított” adóalany révén pedig létrejön az ún. *adójogi jogviszony* az állami adó- és vámhatósággal. Az adójogi jogviszony során beszélhetünk adózói-, továbbá adófizetői kötelezettségről.

Hangsúlyos, hogy a klasszikus – „adójogi” – ellenőrzéseket adójogi jogviszony nélkül nem lehet lefolytatni, de e nélkül a költségvetés terhére sem lehet bűncselekményt

26 a bünygyi szakág által a legnagyobb arányban (42%) nyomozott bűncselekmény. ld. <https://nav.gov.hu/pfile/file?path=/kiadvanyok/a-nav-nyomozo-hatosaga/a-nav-nyomozo-hatosaga> (2023. 01.25.)

27 BELOVICS Ervin – MOLNÁR Gábor Miklós – SINKU Pál: *Büntetőjog*, Különös Rész Harmadik, átdolgozott kiadás Budapest, HVG-ORAC, 2003. 541. o.

elkövetni. Gondoljuk csak arra, hogy a büntetőjogi eszközök alkalmazását minden esetben vissza kell tudni vezetni arra a kérdésre, hogy az adójogi jogviszony fennáll-e vagy sem, az adott elkövető vagy gyanúsított vonatkozásában.

2. Az adótevényt ellenőrzése és a külön jegyzőkönyv

Az Air. részletesen foglalkozik az adóhatósági ellenőrzéssel.²⁸ Lényeges rendelkezés, hogy az adóhatóságnak a megállapításait *jegyzőkönyv*be kell foglalni.²⁹ Az ellenőrzés a jegyzőkönyv átadásával fejeződik be. Ha a jegyzőkönyvet kézbesíteni kell, az ellenőrzés a postára adás, illetve a tárhelyen történő elhelyezés napjával zárul.

Az Air. külön rendelkezéseket szentel azoknak az eseteknek, amikor az ellenőrzés során bűncselekmény gyanúja is felmerül. Ezekre az esetekre mondja ki a jogszabály, hogy ha az adóhatóság büntetőeljárást kezdeményez, *külön jegyzőkönyvet*³⁰ készít. A büntetőeljárást kezdeményező jegyzőkönyvet az adóhatóság az adózónak nem adja át.

Megállapítható tehát, hogy bűncselekmény elkövetésének gyanúja esetén két jegyzőkönyv is készül. A külön jegyzőkönyv nem véletlenül nem adható át az adózónak, hiszen ebben olyan információk kerülnek rögzítésre, amelyek a bűncselekmény elkövetését feltételezik, részletezik. A későbbi nyomozati munka eredményességét sérthetné, ha idő előtt ezek az információk az adózó számára megismerhetővé válnának (pl. iratok elrejtése, megsemmisítése; tanúk befolyásolása stb.). Másik érv, hogy a gyanú csak egy büntetőeljárás keretében igazolható – ráadásul kétséget kizáróan –, így az adózót felesleges lenne terhelni ezzel már „idejekorán” (egyébként is előfordulnak olyan esetek, amikor a feljelentés megtétele után a nyomozóhatóság a feljelentés elutasításáról³¹ dönt).

3. Az adó megfizetésére kötelezett személy

Az adó megfizetésére kötelezett személyre vonatkozó rendelkezések körében is fellelhető kapcsolódási pont a két eljárás között. Az adóhatóság *határozattal kötelezheti*³² az adózó helyett azt a természetes személyt, aki a társaságot „használta fel” a bűncselekmény elkövetéséhez. Ehhez még az szükséges, hogy a büntetőjogi felelősségét vagyoni hátrányt okozó bűncselekmény elkövetése miatt a bíróság jogerős ítéletében állapítsa meg³³. Fontos kritérium még, hogy a kötelezés az esedékessé vált, meg nem fizetett, és az adózótól be nem hajtható adó megfizetésére vonatkozik.

28 ld. Air. V. Fejezet

29 ld. Air. 115. § (1) bekezdés

30 ld. Air. 115. § (2) bekezdés

31 ld. Be. 381. § (1) bekezdés

32 ld. Art. 59. § (1) bekezdés d) pont

33 értsd. a vonatkozó jogszabályhely (Art. 59. § (1) bekezdés d) pont) „elkövető”-ről rendelkezik.

4. Elévülési szabályok

Az adóztatási szabályok körében elévülési szabályokat mind az adómegállapításhoz, mind az adó végrehajtásához való jog³⁴ esetében találhatunk. Ezen esetekben is kapcsolatba kerül az adóhatóság az eljárása során a büntetőjoggal, hiszen a költségvetést károsító bűncselekmények elkövetéskor speciális – hosszabb³⁵ – elévülési szabályokat állapítanak meg a vonatkozó jogszabályok. Helyesen ismerte fel ezt a jogalkotó, mivel az általánostól eltérő szabályok alkalmazásának, bevezetésének indoka eredendően az volt, hogy korábban előfordultak olyan esetek, amikor a bűncselekmény elkövetőjének ugyan megállapították a büntetőjogi felelősségét, ellenben az adójogban szereplő általános elévülési idő letelte miatt az adó megfizetését már nem lehetett az elkövetőtől követelni.

5. Súlyosítási tilalom

Az Air. súlyosítási tilalommal kapcsolatos szabályai hasonlóan eltérő rendelkezéseket tartalmaznak. Főszabályként a jogszabály kimondja,³⁶ hogy amennyiben a korábbi ellenőrzés eredményeként határozatot hoztak, a határozat véglegessé válásától, ha pedig az ellenőrzés hatósági eljárás megindítása nélkül befejeződött, a befejezéstől számított egy éven túl olyan új határozat, amely az adókötelezettséget, az adó alapját, az adó összegét, a költségvetési támogatás alapját és összegét az adózó terhére változtatja meg, még akkor sem hozható, ha az alapeljárásban hozott határozatot a felettes adóhatóság megsemmisítette és új eljárás lefolytatását rendelte el, vagy a határozatot az elsőfokú adóhatóság visszavonta. Esetünkben itt jön a lényegi elem: ezt a rendelkezést nem kell alkalmazni a bíróság jogerős ügydöntő határozatában megállapított költségvetési csalás, adócsalás, munkáltatással összefüggésben elkövetett adócsalás, illetve az adókötelezettség teljesítésével összefüggésben elkövetett csalás esetén.³⁷

6. Az állami adó- és vámhatóság adatszolgáltatása

Az információk – azon belül is az adótitok³⁸ – kiszolgáltatásának, továbbításának rendje szigorúan szabályozott.³⁹ A jogszabály rögzíti, hogy az adó- és vámhatóság megkeresésre vagy adatkérésre *tájékoztatja az adótitokról* a nyomozó hatóságot és az előkészítő eljárást folytató szervet, ha a tájékoztatás a büntetőeljárás lefolytatása érdekében szükséges.

34 ld. az adóhatóság által fogyanatosítandó végrehajtási eljárásokról szóló 2017. évi CLIII. törvény 19. § (1) bekezdés

35 ld. Art. 203. § (4) bekezdés

36 ld. Air. 133. § (1) bekezdés

37 ld. Air. 133. § (2) bekezdés a) pont

38 ld. Art. 127. §

39 ld. Art. 131. § (14) bekezdés c) pont

7. Elszámolás bűncselekmény esetén

Az adóigazgatási szabályoknak egy érdekes megoldása a *bűnügyi letéti számlával*⁴⁰ kapcsolatos rendelkezés.⁴¹ Ennek értelmében az állami adó- és vámhatóság hatáskörébe tartozó adóval, költségvetési támogatással kapcsolatban elkövetett bűncselekményre tekintettel az elkövető által befizetett összeget az adóhatóság átvezeti azon adózó adószámlájára, amelynek a bűncselekmény következtében fizetési kötelezettsége keletkezett.

A következő fejezetben az eljárások egymáshoz való viszonyát, illetve az adóigazgatási jogban szereplő egyes, kvázi „büntetőeljárás” szabályokat elemzem röviden.

IV. Az eljárások „kapcsolatai”

Az eljárások feltérképezése esetén először tisztázni érdemes, hogy az állami adó- és vámhatóság egyik vagy másik szerve (szervezeti egysége) mikor és hogyan léphet fel a költségvetést károsító elkövetőkkel szemben. *„Az adóhatóság a büntetőeljárás megindítása előtt – a büntetőeljárástól függetlenül – köteles lefolytatni az adóigazgatási eljárást, és meghozni azokat az intézkedéseket, amelyek révén biztosíthatóak az állam pénzügyi érdekei.”*⁴²

Ez egyértelműen hangzik, azonban a „büntetőeljárástól függetlenül” kitétel veti fel azokat a kérdéseket, melyek szerint az eljárások egymás után, avagy egymással párhuzamosan is folytathatók? Esetleg létezik-e olyan szabály, amely az egyik kizárólagosságát rögzíti?

A jelenleg hatályos vonatkozó szabályanyagot áttekintve rögzíthető, hogy először az adóigazgatási eljárást szükséges lefolytatni. Ennek eredménye után lehet arról dönteni, hogy kell-e büntetőeljárást kezdeményezni. Másként megfogalmazva, a büntetőeljárás nem lehet az adóhatósági ellenőrzés alternatívája vagy folytatása, így *a büntetőeljárás az adóigazgatási eljárás következménye lesz.* Ehhez természetesen az szükséges, hogy az adóhatóság az eljárása során megállapítsa, hogy az adóbevétel ténylegesen csökkent és a költségvetést vagyoni hátrány érte. Mindezekhez társulnia kell az adózó feltehetően szándékos, csalárd magatartása. Egy kisebb mulasztása, gondatlan hiba ehhez nem lesz elegendő. Úgy is mondhatjuk, hogy *„a büntetőeljárások megindítása tulajdonképpen idő előtti, ameddig az állami adóhatóság nem állapította meg az adóbevétel kiesésének tényét és ennek (...) összegét”*⁴³

A kérdések „megválaszolása” érdekében leszögezhetjük, hogy főszabályként a büntetőeljárást megelőzi az adóigazgatási eljárás (az elvont adó pontos megállapítása

40 ld. Art. 67. §

41 ld. Art. 68/A. §

42 MOLNÁR GÁBOR Miklós: *Az adóigazgatási és büntetőeljárás viszonya és kapcsolata – Adózás Európában – X. Nemzetközi Adókonferencia előadásainak anyagaiból készült tanulmányok*, Budapest 2016. 135. o

43 RÉTI László: *Belföldi adóellenőrzések tapasztalatai: Agresszív adótervezés; Adókockázatok különös tekintettel az általános forgalmi adóra – Adózás Európában – X. Nemzetközi Adókonferencia előadásainak anyagaiból készült tanulmányok*, Budapest 2016. 125. o.

nélkülözhetetlen), de ez nem minden esetben igaz és kizárólagos.⁴⁴ Továbbá – és ezek alapján – nem ismert olyan rendelkezés, amely kizárná az eljárások párhuzamos lefolytatásnak lehetőségét.

A jelenlegi jogi környezet azonban pont ezzel a megengedő „szemléletmóddal” enged teret a tanulmányban vázolt felvetéseknek, kérdéseknek.

1. Art. 131. § (15) bekezdése, mint az adóigazgatási rendelkezések egyik specialitása

A nevezett jogszabályhely⁴⁵ teszi lehetővé az adatok átadását az állami adó- és vámhatóság nyomozó hatóság számára.

Már említettem, hogy a jogszabályi környezet alakulása, alakítása során fontos szempont volt az információátadás lehetőségének szélesítése⁴⁶, az integráció elmélyítése. Az állami adó- és vámhatóság megalakulását követő időkben már érezhető volt az a szándék is, amely arra irányult, hogy a „büntetőjogi együttműködés” ne csak és kizárólag a feljelentés megtételében vagy a titkos információgyűjtés⁴⁷ keretében érvényesüljön az állami adó- és vámhatóság egyes szervei (szervezeti egységei) között⁴⁸.

Ilyen előzmények után 2012. január 01-jétől az Art. lehetővé tette, hogy az állami adó- és vámhatóság *tájékoztassa a nyomozó hatóságát az adótitokról* a bűncselekmények megelőzése, az adott bűncselekmény felderítése és nyomozása során a bűnüldözési feladatok teljesítése érdekében, valamint a büntetőeljárás megindítása vagy lefolytatása céljából.

Mérföldkő volt ez, hiszen az addigi információ átadás „egycsatornás” rendszerétől már egy „másik utas” megoldás is szóba jöhetett. Lényeges volt az a jogalkotói koncepció, amely a rendelkezéssel azt kívánta sugallni, hogy *az adóhatóság ne csak büntető feljelentés megtételével „jelezhesse”* a bűncselekmény elkövetésének gyanúját az ellenőrzések lezárása után – kvázi futva a már megtörtént események után –, hanem *erre korábban is lehetősége nyíljon* (értve ezalatt: akár az ellenőrzési eljárás megindulása előtt vagy akár az ellenőrzési eljárás közben is tájékoztatást adjon).

44 Egy, nem az állami adó- és vámhatóság által megtett büntető feljelentés esetén is el kell járnia a nyomozó hatóságnak, a feltételek fennállásakor.

45 Az állami adó- és vámhatóság tájékoztatja az állami adó- és vámhatóság nyomozó hatóságát az adótitokról a bűncselekmények megelőzése, az adott bűncselekmény felderítése és nyomozása során a bűnüldözési feladatok teljesítése érdekében, valamint a büntetőeljárás megindítása vagy lefolytatása céljából.

46 A bűnügyi szakterület a NAV tv., a Be., illetve az Art. alapján is kérhetett az adótitokkal kapcsolatos adatszolgáltatást az adóhatóságtól, betekinthezett az adóhatósági adatbázisokba. Ezzel szemben az „adóhatóság” – törvényi felhatalmazás hiányában, illetve automatikusan – nem tájékoztathatta a bűnügyi szakterületet az adótitoknak minősülő adatokról.

47 Igen szűk körben működött, főleg a titkos információgyűjtés eseteiben (ld. NAV tv. 60-63. §)

48 SORS László: Új lehetőségek a pénzügyi nyomozásban, MPGEKE ellenőrzési konferencia 2011. november <https://www.aszhiportal.hu/hu/Hirek/MPGEKE-ellenorzesi-konferencia--harmadik-nap> (2021.12.20.)

Azért is szükséges hangsúlyozni ennek a rendelkezésnek a fontosságát, mert ebben öltött testet az a fajta szabad információáramlás, amit mindenki már a kezdetektől fogva „hozzátársított” az állami adó- és vámhatósághoz. Fentebb már említettem, hogy ez az első évben, 2011-ben nem így volt – a bünygyi szakterület több jogszabály alapján is kérhetett az adótitokkal kapcsolatos adatokról adatszolgáltatást az állami adó- és vámhatóságtól, illetve betekinthezett az adóhatósági adatbázisokba. Ezzel szemben az állami adó- és vámhatóság nem tájékoztathatta a bünygyi szakterületet az adótitoknak minősülő adatokról.

Ezt az anomáliát tette helyre az Art. hivatkozott rendelkezése, 2012. évtől. A rendelkezés célja viszont nem merült ki a szabadabb információáramlás biztosításában. A jogalkotó kifejezetten egy jóval gyorsabb reakcióidőt szeretett volna a rendszerbe építeni, annak érdekében, hogy a költségvetést károsító és más bűncselekmények megelőzése, üldözése, az elkövetőkkel szembeni hatékony és összehangolt fellépés minél előbb megvalósulhasson. Ezekon kívül nem lehet elfelejtkeznünk a költségvetésben bekövetkezett hiányok mielőbbi megtérülésének fontosságáról.

A jogintézmény lényege, hogy egy, az adóhatóság előtt folyamatban lévő eljárás⁴⁹ során, annak lezárása előtt átadásra kerüljenek azok az információk a bünygyi szakterülethez, amelyek alapján „lépéselőnybe” és/vagy „lépéskényszerbe” kerülnek. Fontos tehát, hogy a nyomozások hatékonyságának növelése, a naprakész információk áramoltatása valósult meg ezáltal.

A jogintézmény „tájékoztatás” megtételét rendeli, ezzel kvázi az adatátadás formáját is meghatározza. Érzékelhető, hogy a „tájékoztatás” innentől kezdve konkurál(t) a büntető feljelentéssel. Régóta dilemma az adószakmai berkekben, hogy szükség van-e erre a két jogintézményre (Art. 131. § (15) bekezdés szerinti tájékoztatás és a Be. 376. § alapján megteendő feljelentés). Egyesek szerint azzal, hogy az Art-ben szerepel ez a passzus, a büntető feljelentés „kiváltható” lenne (tekintettel arra is, hogy az adószakmai és a bünygyi szakmai ág egy szerv keretein belül látja el a feladatait), nem beszélve arról, hogy nem annak „megjelenési formája” a lényeges.

A büntető feljelentés megtételéhez, illetve a nyomozás elrendeléséhez (legalább) egyszerű gyanú⁵⁰ megléte szükséges, addig ez a tájékoztatás megadása során nem kívánalom, így a két jogintézmény nem ugyanazon a „lábakon áll”. A jogszabályhely azzal, hogy használja a „bűncselekmények megelőzése”, „az adott bűncselekmény felderítése és nyomozása”, illetve a „a bűnüldözési feladatok teljesítése érdekében, valamint a büntetőeljárás megindítása vagy lefolytatása céljából” kitételeket, a két jogintézmény mégis összemosható.

49 pl. Ennek során észlelt ún. aggályos körülmények, így pl. egy-egy nem megszokott tevékenységi, illetve tulajdonosi kör; jelen időben zajló furcsállható „esemény” (pl. az EU tagállamai által működtetett áfa információcsere rendszer (VIES) alapján feltárt és az adózó áfa bevallásaiból kimaradt vagy azokban hiányosan szereplő nagy összegű közösségi beszerzések).

50 „A nyomozás elrendelésnek feltétele, az egyszerű gyanú” Forrás: <https://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/sleder-judit/sleder-judit-vedes-ertekezes.pdf> (2022.01.05.)

Felmerül, hogy a két jogintézmény külön kezelése – a továbbiakban is – indokolt-e, illetve az, hogy a vonatkozó jogszabályhelyek egyértelműbb megfogalmazása, letisztultabb fogalomhasználata szükséges-e (pl. „bűncselekmény” kifejezés mellőzésével, hiszen amikor már erről, annak elkövetésének gyanújáról lehet beszélni, akkor a feljelentési kötelezettség fennáll), ahogy az is, hogy miért csak az állami adó- és vámhatóság büntügyi szakterülete irányába lehet a tájékoztatást megtenni (értsd. más, nem az adó- és vámhatóság által nyomozott bűncselekmények esetében is felmerülhet az adatátadás igénye).

2. Art. 131. § (15) bekezdés „kistestvére”, azaz az Art. 138. § rendelkezése

Az állami adó- és vámhatóság a rendelkezésére álló informatikai rendszerek segítségével folyamatosan nyomon követi a bejelentési és bevallási kötelezettségek teljesítését, ezáltal gyakorolva a *kockázatelemzési eljárást*.⁵¹

Az eljárás egyik nem túl régi eleme, illetve „kimenetele”⁵² – a támogató eljárás és az ellenőrzésre való kiválasztás mellett – a „*bűncselekmény megelőzése, az adott bűncselekmény felderítése, folytatásának megakadályozása érdekében*”⁵³ adott tájékoztatás, szintén az állami adó- és vámhatóság nyomozó hatósága irányába. A szabály nagyon hasonlít a már megismert, az Art. 131. § (15) bekezdésében foglaltakhoz.

A jogalkotó ezzel még „korábban” hozta azt a lehetőséget, hogy az adott és egy esetleges büntetőeljárás lefolytatásához szükséges információk átadhatók legyenek a büntügyi szakágnak. Láthatjuk tehát, hogy már folyamatban lévő eljárás sem szükséges⁵⁴ ahhoz, hogy ez megtörténhessen.

Kérdés, hogy ennek külön szabályozása (Art. 138. §-ban) indokolt-e, mivel az Art. 131. § (15) bekezdése is olyan általános éllel rendelkezik ezekről a lehetőségekről, hogy abba ezen esetek is beleérthetők lennének. Emellett felmerül, hogy a jogszabálynak is utalni lehetett volna ezen opcióra (pl. „*c) e törvény 131. § (15) bekezdése alapján tájékoztatja az állami adó- és vámhatóság nyomozó hatóságát.*”).

V. Összegzés

A tanulmányomban megpróbáltam felvillantani azokat a rendelkezéseket, amelyek az állami adó- és vámhatóság részére adottak ahhoz, hogy a költségvetést tudatosan megrövidítőkkel szemben hatékonyan tudjon fellépni, kihasználva a „házon belüli” lehetőségeket. Ennek kiemelése egyrészt azért volt fontos, mert az adóigazgatási szabályok különállósága ebből a megközelítésből is vizsgálható, másrészt az állami adó- és vámhatóság elsődleges feladata a költségvetési bevételek védelme és az adóelkerülés

51 ld. Art. 135. §: „Az adóhatóság az adókötelezettségek teljesítésével összefüggő kockázatok azonosítása, valamint az azonosított kockázatok fennállásának kizárása vagy megállapítása érdekében kockázatelemzést végez.”

52 ld. Art. 138. §

53 ld. Art. 138. § c) pont

54 A jogalkotói indoklásból és a gyakorlati tapasztalatokból kimunkált „kíváncsi”.

visszaszorítása, ennek pedig kulcsa, hogy a szakterületek hatékonyan és gyorsan, egymásra támaszkodva járjanak el a szükséges esetekben.

A gondolatébresztőnek szánt tanulmányomban felvázoltam továbbá azokat a jogintézményeket, amelyek komoly kérdéseket feszegetnek, így például azt, hogy valóban indokolt-e minden esetben ugyanarra a tényállásra két különböző eljárást is lefolytatni, illetve két külön szankciót alkalmazni (ebből pedig adódik, hogy felmerülhet az „egyutas” megoldás bevezetésének mérlegelése is, miszerint lehetnek olyan esetek, amikor csak a büntetőjog eszközeihez kellene nyúlni), valamint azt, hogy mennyiben indokolt a büntető feljelentés mellett a „bűnügyi” tájékoztatási lehetőség is fenntartani.

A kérdések megválaszolása túlmutat a tanulmány jelenlegi keretein, így azt a további kutatásaim során, a későbbiekben fogom megtenni.

Irodalomjegyzék

- Kommentár az adóigazgatási rendtartásról szóló 2017. évi CLI. törvényhez
Kommentár az adózás rendjéről szóló 2003. évi XCII. törvényhez
Kommentár az adózás rendjéről szóló 2017. évi CL. törvényhez
Kommentár a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvényhez
BELOVICS Ervin – MOLNÁR Gábor Miklós – SINKU Pál: Büntetőjog, Különös Rész
Harmadik, átdolgozott kiadás HVG-ORAC Budapest 2003.
ELEK Balázs: A közigazgatási eljárás – büntető eljárás viszonya a ne bis in idem elvének tükrében. JURA, 2, 2016.
MOLNÁR Gábor Miklós: Az adóigazgatási eljárás és a büntetőeljárás viszonya – Adózás Európában – X. Nemzetközi Adókonferencia előadásainak anyagaiból készült tanulmányok, Budapest 2016.
RÉTI László: Belföldi adóellenőrzések tapasztalatai: Agresszív adótervezés – Adózás Európában – X. Nemzetközi Adókonferencia előadásainak anyagaiból készült tanulmányok, Budapest 2016.
<https://ojs.mtak.hu/index.php/belugyiszemle/article/view/3381> (2023.04.02.)
<https://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/sleder-judit/sleder-judit-vedes-ertekezes.pdf> (2022.01.05.)
<https://www.aszhirportal.hu/hu/Hirek/MPGEKE-ellenorzesi-konferencia--harmadik-nap> (2021.12.20.)
<https://nav.gov.hu/pfile/file?path=/kiadvanyok/a-nav-nyomozo-hatosaga/a-nav-nyomozo-hatosaga> (2023. 01.25.)
<https://jogaszvilag.hu/vilagjogasz/a-ketszeres-eljaras-tilalma/> (2022.01.03.)
https://www.mjsz.uni-miskolc.hu/files/egyeb/mjsz/200702/8_Papai.pdf (2022.01.03.)
Különbség az adóelkerülés és az adócsalás között (Tábornok) | A különbség a hasonló objektumok és a kifejezések között. (sawakinome.com) (2021.12.20.)
<https://www.mabie.hu/index.php/438-darak-peter-reszveteleval-rendeztek-konferenciat-a-pecsi-tudomanyegyetemen> (2023.04.02.)

Tárgyszavak: adóigazgatási eljárás, büntetőeljárás, integrált közigazgatási szerv, adótényállás, adójogi jogviszony, külön jegyzőkönyv, tájékoztatás adótitokról, kockázatelemzési eljárás

A LOPÁS MEGÍTÉLÉSE AZ 1961. ÉVI V. TÖRVÉNY HATÁLYA ALATT

I. Bevezetés

Kutatásom során megvizsgáltam 1961 és 1978 között a döntvénytárakban megjelent összes bírósági határozatot, amely a lopásra nézve halmazati kérdésekkel foglalkozott. Ezek alapján három fő problémakört tudok megjelölni, amelyeket elsősorban jogesetekben keresztül kívánok bemutatni.

Mindenekelőtt azonban ismertetni szükséges a büntetőtörvénykönyv általános részéről szóló 1950. évi II. törvény (a továbbiakban: Btá.) és a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről szóló 1961. évi V. törvény (a továbbiakban: Btk.) bűnhalmazatra vonatkozó szabályozás megalkotásának indokait.

Mivel a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről szóló 1878. évi V. törvény cikk (a továbbiakban: Csemegi-kódex) nagyon szűken engedte meg a többség alkalmazását azáltal, hogy az alaki halmazatot az egység körébe utalta, az 1950-ben hatályba lépett Btá.-val egyidejűleg egy halmazatbővítő tendencia is elindult.² Kiemelendő, hogy a Btá. nem fogadta el a Csemegi-kódex az alaki és az anyagi halmazat között tett éles megkülönböztetését, így bűnhalmazatnak azt tekintette „ha ugyanannak az elkövetőnek egy vagy több cselekménye több büntettet valósít meg”.³ A Btá. ezáltal az alaki halmazatot is a többség körébe utalta, amelyet az indoklásban is kifejezésre jutatott megállapítva, hogy „ugyanaz a tevékenység vagy mulasztás több jogilag védett érdeket sérthet, vagyis több bűncselekményt valósíthat meg.”⁴ A bírói gyakorlat e rendelkezések alapján a bűnhalmazat megállapításának alapjának azt tekintette, hogy hány jogilag védett érdek szenvedett sérelmet. „Ennek megfelelően általában halmazatot állapított meg olyan bűncselekmények esetében is, amelyek egymással szoros benső összefüggésben állottak”, így az eszközcselekmény sem olvadhatott be a célcselekménybe pusztán az említett kapcsolat okán.⁵

1 PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola; Témavezető: Prof. Dr. habil. Czine Ágnes PhD, alkotmánybíró, tanszékvezető, egyetemi tanár, KRE ÁJK Bűnügyi Tudományok Intézete, Büntető Eljárásjogi Tanszék.

2 Csemegi-kódex 95. §.

3 Btá. 57. §.

4 Btá. 57. §-ához fűzött miniszteri indoklás.

5 BK 421. (BH 1963. évi 12. sz.), BENKŐ Gyula-JESZENSZKY Ferenc-GÉCSY Kálmán (szerk.): *Döntvénytár Bírósági Határozatok*. Budapest, Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, 1956. 46. 395. határozat.

A Btk. azonban nem fogadta el a Btá. halmazati rendelkezéseit, sőt a bűnhalmazat tartalmi meghatározását is mellőzte, a többség megállapításának akadályául szolgáló elvek rendszerének kidolgozását pedig az elméletre és a bírói gyakorlatra bízta. Továbbá a jogalkotó kifejtette, hogy „nincs helye halmazat megállapításának pl. akkor sem, ha a törvényi tényállás a cselekmény szükségszerű vagy rendszerinti befejező tevékenységét – amely a törvényi tényállásba felvett tevékenységgel a közönséges életfelfogás szerint természetes egységet alkot – nem tartalmazza, és az elkövető ezt a befejező tevékenységet is megvalósítja”.⁶ Ebből is megállapítható, hogy a törvényi rendelkezések okán ismételtelen a többség szűkítése felé vette az irányt a bírói gyakorlat.

II. Társadalmi tulajdon, illetve személyek javainak sérelmére elkövetett lopás

A Btk. különbséget tett a társadalmi, szocialista tulajdon, illetve a személyi, magántulajdon sérelmére elkövetett bűncselekmények között, viszont annak ellenére, hogy a társadalmi tulajdont károsító jogellenes magatartásoknak a társadalomra veszélyességének a fokát súlyosabbnak tekintette jogszabályszerkesztési és jogtechnikai indokok okán mégis egy fejezetben helyezték el őket.⁷

Az jogalkotó számított arra, hogy ez a fajta differencia halmazati kérdéseket vethet fel, így az indoklásban leszögezte, hogy egyetlen cselekménnyel nem lehet egyszerre társadalmi tulajdon és személyek javai sérelmére bűncselekményt előidézni, mivel ilyen esetben a többség megállapítása a javaslat szellemiségével ellentétes lenne. „*Ilyenkor a nagyobb jelentőségű sérelmet szenvedett jogi tárgy kell, hogy megadja a cselekmény jellegét és a büntett tárgyának részben eltérő jellege a büntetéskiszabásnál lesz értékelhető.*”⁸ Az indoklás ellenére, azonban születtek olyan ítéletek, amelyeknél a bíróságok többséget állapítottak meg.⁹

Az első ügy tényállása szerint a tettes egy a tanács tulajdonában álló gépkocsi ablakát feltörte, azt azonban nem sikerült beindítania, így az autóban talált különböző tárgyakat tulajdonította el, amelyeknek egy része a gépkocsivezető, a többi pedig a tanács tulajdonát képezte. Az elsőfokú bíróság halmazatban állapította meg a személyek javai elleni lopást és a társadalmi tulajdont károsító lopást. A Legfelsőbb Bíróság azonban mellőzte a személyek javai sérelmére elkövetett lopás minősítését, amelyet azzal indokolt, hogy az elkövető támadása elsősorban társadalmi tulajdon ellen irányult, mivel a gépkocsit akarta megszerezni, ezért a cselekmény jellegének az eldöntésénél ezt a törekvést kell figyelembe venni, ugyanakkor a büntetéskiszabás során – a büntett tárgyának részben eltérő jellege okán – érkelést nyerhet, hogy magánszemély ingóságait is eltulajdonította.¹⁰

6 Btk. 65. §-hoz fűzött miniszteri indoklás, BK 421. (BH 1963. évi 12. sz.).

7 Btk. Általános indoklás.

8 Btk 295. §-hoz fűzött miniszteri indoklás.

9 Pl.: Legfelsőbb Bíróság Bf. II. 570/1963., Legfelsőbb Bíróság Bf. I. 262/1967., Legfelsőbb Bíróság Katf. II. 380/1967. sz. határozata.

10 Legfelsőbb Bíróság Bf. II. 570/1963. sz. határozata.

A második ügyben a vádlott a honvédség tagjaként az alakulat fürdőhelységéből eltulajdonította egyik társának a 210 Ft értékű fürdőzubbonyát, és az annak zsebében levő karórát és Parker töltőtollat, amelyeknek együttes értéke 2420 Ft. A katonai bíróság a házközösségben elő személyek sérelmére elkövetett lopás mellett társadalmi tulajdont károsító lopásként minősítette a vádlott cselekményét. Utóbbit azonban mellőzte a Legfelsőbb Bíróság, mivel a társadalmi tulajdont képező zubbony értéke elenyésző volt a többi vagyontárgyhoz képest.¹¹

III. Utó-, elő-, és eszközcselekmények

A második problémakört az utó-, elő-, és eszközcselekmények megítélése jelentette. A Btk. szabályozása – ahogy korábban már utaltam rá – szakított a Btá. hatálya alatti gyakorlattal és immár a lopás leplezésére használt magánokirathamisítás beolvadt a főcselekménybe, azaz önálló büntettként nem lehetett figyelembe venni, ugyanakkor súlyosító körülményként igen.¹²

A gyakorlatban abban nem volt eltérés, hogy adott esetben a lopás mellett a magánokirathamisítás önálló értékelést nem nyerhet, azonban abban már igen, hogy azt eszköz vagy utócselekménynek kell tekinteni. Az első ügy tényállása szerint a vádlott több alkalommal is különböző anyagokat tulajdonított el a sertésvágóhídtól, annak érdekében, hogy azokat a vállalat területéről kivihesse, olyan tartalmú kapujegyeket állított ki, amelyek azt tartalmazták, hogy az anyagokat egy másik munkahelyre szállítja.¹³ A második ügy tényállása szerint a terhelt O.V. Vállalat gépkocsivezetője volt, aki a vállalat területén vasanyagokat gyűjtött össze kerítés építése céljából, azokat felrakta a gépkocsira, majd a kijárat kapunál az igazoltatást végző rendészeti ellenőrnek 2 db saját maga által hamisított raktárközi kivitelezési jegyet mutatott fel az anyagok származásának igazolására. Az ellenőr azonban észrevette az okmányok hamisságát, így a szállítmányt nem engedte ki.¹⁴ A két jogeset tényállása és végső döntése is hasonlóságot mutat, ugyanakkor az indoklás a két cselekmény közötti kapcsolatra nézve eltérő, amely okán értékelte a Fővárosi Bíróság a magánokirathamisítást az első esetben utócselekménynek, míg a Legfelsőbb Bíróság a második ügyben eszközcselekménynek.¹⁵

11 Legfelsőbb Bíróság Katf. II. 380/1967. sz. határozata.

12 Pl.: Legfelsőbb Bíróság B. törv. IV. 1028/1966. sz. határozata.

13 Fővárosi Bíróság Bf. XXVIII. 3058/1963. sz. határozata. A csalás és az okirathamisítás esetében a Btk. hatálybalépését követő években viszont tapasztalható volt eltérő joggyakorlat. Pl.: Legfelsőbb Bíróság B. IV. 197/1962. sz. törvényességi határozata, Legfelsőbb Bíróság Bf. I. 516/1963., Legfelsőbb Bíróság Bf. V. 639/1962. sz. határozata. A csalás büntettségével összefüggésben a megosztó joggyakorlat valószínűleg a Legfelsőbb Bíróság – 5. lábjegyzet alatt idézett – 395.sz. határozat okán keletkezett.

14 Legfelsőbb Bíróság B. törv. IV. 1028/1966. sz. határozata. A tárgyalta ügyben eredetileg két terhelt van, viszonyt ez a halmazati értékelésre nézve lényegtelen, így az egyszerűség kedvéért egy terheltre nézve ismertettem az esetet.

15 Uo., Fővárosi Bíróság Bf. XXVIII. 3058/1963. sz. határozata.

A Fővárosi Bíróság a két cselekmény közötti kapcsolatot vette vizsgálat alá, amely keretében megállapította, hogy a két cselekmény között a „kapcsolat nem szükségszerű, mert a vádlott kedvező körülmények mellett a hamis kapujegyek felhasználása nélkül is kivihette volna az eltulajdonított anyagokat, az alap- és utócselekmények között mégis olyan szoros az összefüggés, hogy annak keretében súlyosító körülményként, de nem mint önálló büntettek nyerhetnek büntetőjogi értékelést.” A másodfokú bíróság döntése azonban arra nézve nem tartalmazott indokokat, hogy miért utócselekménynek tekinti a magánokirathamisítást.

Bár a második ügyben sem tartalmaz a Legfelsőbb Bíróság ítélete ezen kérdésre nézve indokokat, ugyanakkor, ha az egyéb vagyon elleni cselekményekre nézve vizsgáljuk meg a gyakorlatot, akkor látszik, hogy a bíróságok nagyrészt eszközcselekményként értékelik a vagyon elleni bűncselekmények leplezéseként elkövetett okirathamisítást.¹⁶

Álláspontom szerint, – ellentétben a Fővárosi Bíróság indoklásában foglaltakkal – első esetben is eszközcselekményről van szó, mivel a vádlott a magánokirathamisítást nem a lopás befejezettsége után követte el. Hiszen a lopás csak a vállalat területéről való kivittelt követően vált befejezetté, mivel akkor került ki a sértett rendelkezése alól, így azt nem lehet a lopás utócselekményeként értékelni.

Továbbá, eltérő döntések születtek arra nézve, hogy büntetlenül maradt cselekményre tekintettel felmentő ítéletet kell-e hozni a bíróságnak vagy sem. A bíróságok több ügyben is felmentették a vádlottat okirathamisítás alól, mivelhogy önálló büntettként nem lehetett értékelni. A Legfelsőbb Bíróság töretlen gyakorlata szerint, viszont nincs helye felmentő rendelkezésnek ezekben az esetekben, annak ellenére sem, hogy az eszközcselekmény beolvadt a célcselekménybe, hiszen pont ezen ok miatt minősülnek egységes cselekménynek, és így az eszközcselekmény még értékelést is nyerhet a büntetés kiszabásában.¹⁷

Az eszközcselekmény halmazatban való megítélése alól kivételt képezett, ha annak törvényi büntetési tétele súlyosabb, mint a célcselekményé, illetve, ha a célcselekmény szabálysértés, az eszközcselekmény pedig büntett. Ezek alapján valóságos halmazatban állt egymással a lopással elkövetett tulajdon elleni büntett, mint célcselekmény, illetve a rongálás, mint eszközcselekmény a következő esetben. A tényállás szerint a terheltek észrevették a Tisza partján, a víz szélén lerakott varsákat, majd elhatározták, hogy azokból halat fognak lopni. Bementek a vízbe, azonban a varsákat nem tudták felszedni, azokat rángatni kezdték, ezáltal 11 varsát megrongáltak, hármat pedig elsodort a víz. A felszedett varsákból 40 Ft értékben 2 kg halat hoztak el, azonban a többi megrongálásával, illetve azok elsodrásával a sértettnek összesen 1794 Ft kára keletkezett. A rongálás, bár csak eszközcselekményként jelentkezett, de annak halmazatban való megállapítása mégsem mellőzhető, mivel az I. r. terhelt által visszaesőként elkövetett

16 Pl.: Legfelsőbb Bíróság Bf. V. 639/1962. sz., Legfelsőbb Bíróság B. VI. 197/1963. sz., Legfelsőbb Bíróság Bf. I. 516/1963. sz. határozata. A harmadik esetben az eszközcselekmények mellett utócselekmények is felmerültek, de ezek a magánokiratok megsemmisítése okán.

17 Pl.: Legfelsőbb Bíróság B. törv. IV. 1028/1966. sz., Legfelsőbb Bíróság B. VI. 197/1963. sz. törvényességi határozata.

rongálás büntetési tétele három évig terjedő szabadságvesztés, míg a lopással elkövetett tulajdon elleni büntett büntetési tétele egy évig terjedő szabadságvesztés. A II. rendű terhelt lopási cselekményei csak szabálysértést valósítottak meg, ezért a Legfelsőbb Bíróság csak rongálásban mondta ki bűnösnek.¹⁸

IV. Sértettek önállósága

A harmadik problémakör a sértettek önállóságának megítélése volt, amely a valóságos anyagi halmazat és a folytatólagosság elhatárolása tekintetében kulcsfontosságú kérdés. Az első ügy tényállása szerint a terhelt K. és Vidéke Körzeti Földművesszövetkezethez tartozó Készruhaboltból egy orkáncabátot, a Háztartási boltból piperecikkeket, és végül nem a Földművesszövetkezethez tartozó üzletből 5 db brosztűt tulajdonított el. Az aggály az első és második bolt kapcsán merült fel, amelyek ugyanazon szövetkezethez tartoztak, ellenben önálló elszámolású egységek. Szintén ez a kérdés jelentkezett a második jogeset tekintetében is, ahol a lopásokat a terhelt a Kiskereskedelmi Vállalat négy különböző elnevezésű boltjában követte el. Mindkét ügy kapcsán a bíróságok első körben arra a megállapításra jutottak, hogy a cselekmények folytatólagos egységet képeznek. Azonban a Legfelsőbb Bíróság mutatott rá arra, hogy ezek a kiskereskedelmi egységek bár egy szövetkezethez, vagy egy vállalathoz tartoznak, mégis önállóan felelnek a bekövetkezett károkért, ebből kifolyólag a bűncselekménnyel okozott kár elsődlegesen annál az üzletnél keletkezik, ahol a büntettet elkövették.¹⁹

Szintén a sértettek önállóságának megítélésénél maradva, bár a következő ügyben sikkasztás valósult meg nem pedig lopás, de a döntés elvi jelentősége, bármely vagyon elleni bűncselekmény esetében érvényesül. A konkrét esetben a terhelt a 3. sz. Postahivatal vezetőhelyettese 3 betéttulajdonos nevére több részletben számolt el kifizetéseket és használta fel saját céljaira. Cselekményeinek leplezésére hamis visszafizetési bizonylatokat állított ki, az aljegyzéket meghamisította a takarékkellenőrző kartonokat elrejtette. Ezt követően a vádlottat – még a bűncselekmények felfedezése előtt – áthelyezték az 1. sz. Postahivatalhoz, ahol az egyik takarékbetét-tulajdonos bemutatóra szóló betétkönyvének a terhére visszafizetést számolt el, e célból pedig valótlán bizonylatokat állított ki. Mivel a terhelt valamennyi bűncselekményét a Magyar Posta sérelmére követte el ezért a Járásbíróság, a Megyei Bíróság és a Legfelsőbb Bíróság is a folytatólagosság egységébe utalta a cselekményeket érvelve azzal, hogy a postahivatalok működésében nem ismerhetők fel azok az elemek, amelyek a kiskereskedelmi egységek, illetve boltok tekintetében, mivel a postáról és távközlésről szóló kormányrendelet értelmében a postai és távközlési tevékenység állami feladat, amelyet kizárólagos joggal a Magyar Posta lát el. Végül a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium terjesztett elő törvényességi óvást, hivatkozva arra, hogy a kormányrendelet értelmében az egyes postahivatalok a Magyar Posta végrehajtó egységeinek tekintendők, és csak az egyes

18 Legfelsőbb Bíróság B. törv. V. 842/1964. sz. határozata.

19 Győri Megyei Bíróság Bf. 383/1967., Legfelsőbb Bíróság törv. III. 307/1968. sz. határozata.

postaigazgatóságok önálló gazdasági egységek, azaz a bűncselekmények sértettjei nem azonosak. Az Elnökségi Tanács alaposnak találta a törvényességi óvást, így a terhelt cselekményeit nem lehetett a folytatólágosság egységébe foglalni.²⁰

V. A látszólagos halmazat és a visszaesés kapcsolata

A jogalkalmazás során és a tudományban is felmerült kérdésként, hogy azon bírósági gyakorlat mellett, amely a cselekmények közötti rendszerinti vagy tipikus előfordulást is már a látszólagos halmazat körébe utalta megalapozhatja-e a visszaesést a látszólagos halmazat folytán önállóságát veszített cselekmény egy újabb bűncselekmény elkövetése esetén?

Ennek megítéléséhez ismertetni szükséges a Btk. visszaesésre vonatkozó szabályait, valamint a jogalkotónak és a Legfelsőbb Bíróságnak a visszaeséshez való hozzáállását, így a következőkben ezeket kívánom összefoglalni.

A visszaesés a Btk.-ban három féleképpen nyilvánulhatott meg egyrészt a visszaesés szerinti minősítést megalapozó körülményként összesen 31 büntett esetében, ebben az értelemben visszaeső az volt, „akit a büntett elkövetését megelőzőleg szándékosan elkövetett ugyanolyan büntettért már szabadságvesztésre ítélték, és a büntetés kiállításától vagy végrehajthatósága megszűnésétől az újabb bűncselekmény elkövetéséig öt év még nem telt el”.²¹ Az általánostól eltérő szabályok vonatkoznak a vagyon elleni büntettek körében a visszaesésre, itt ugyanis nem érvényesül a specialitás elve, hanem bármely vagyon elleni büntett megalapozza a visszaesés minősítését.²² Megjelenhet még, mint a feltételes szabadság kedvezményének a korlátozását vagy kizárását eredményező körülmény.²³ Harmadsorban pedig súlyosító körülményként lehetett értékelni, amely értelmezte a legtágabban a visszaesés fogalmát, mivel bármely büntett megalapozhatta, amiért az elkövetőt már egyszer elítélték.²⁴

A kor szellemiségére nézve kell megemlíteni, hogy a jogalkotó a visszaesést a bűnözők elleni következetes harcra fogta fel, amely keretében leszögezte, hogy a „javaslat (...) a konok bűnözők elleni fokozott szigor elvét követi”.²⁵ Továbbá a Legfelsőbb Bíróság 1966-ban a 6. számú irányelvben igyekezett iránymutatást adni a visszaesés megítélésére, felhívva a bíróságoknak a figyelmét, hogy a gyakorlatban eddig észlelt enyheségeket ki kell küszöbölni és nyomatékosabban kell figyelembe venni a visszaesést a büntetés kiszabásban, és ezzel a bíróságok egyik központi feladatává emelte a büntetőeljárásban ismételten felelősségre vont bűnelkövetők elleni küzdelem differenciáltabbá és hatékonyabbá tételét.²⁶

20 Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanács B. törv. 493/1974. számú határozata.

21 HALÁSZ Sándor: Néhány gondolat a Legfelsőbb Bíróság 6. számú irányelvével kapcsolatban. *Magyar Jog*, 1966/2 52., Btk. 115. §.

22 Btk. 115. §-hoz fűzött miniszteri indoklás.

23 Uo., Btk. 39. § (2)-(3) bekezdése.

24 HALÁSZ Sándor 1966. 54.

25 Btk. Általános indoklás és a 115. §-hoz fűzött indoklás.

26 Legfelsőbb Bíróság 6. számú irányelve (BH 1966. évi 1. sz. határozata).

Összességében ezen körülmények között – immár visszatérve az eredeti kérdéshez – merült fel az a probléma, hogy a látszólagos halmazati viszonyban önállóságát veszített bűncselekmény megalapozhatja-e a visszaesést. Két markáns nézet különíthető el az egyik, hogy a látszólagos halmazatban háttérbe szoruló büntettek csak a halmazat szempontjából enyésznek el, a visszaesés vonatkozásában azonban tovább élnek, mivel a bíróság a büntetést ezeknek a halmazatba nem foglalható büntetteknek az elkövetéséért is alkalmazta.²⁷ A másik nézet pedig tagadja az előző vélekedést azon okból, hogy a látszólagos halmazat esetén az elkövető csak egy bűncselekményt valósított meg, a bűnösségét is csak egy büntetért mondta ki a bíróság, és maga a büntetés sem tekinthető halmazati büntetésnek.²⁸ E kettőhöz képest találkozhatunk olyan árnyaltabb, vagy vegyesnek mondható nézetet is, amely szerint az önállóságát veszített büntett csak akkor vehető figyelembe, ha annak az elkövetését a bíróság súlyosító körülményként értékelte.²⁹ A specialitás esete volt az egyetlen kivétel, amelyet még az első nézet mellett kiálló Arányi Miklós is feltételekkel, de elismerte, hogy a „speciális tényállás alapján történt elítélés a generális tényállást megalapító büntett tekintetében a tényállást megalapozza.”³⁰

Az irányelv igyekezett választ szolgáltatni megállapítva, hogy „a visszaesés mint minősítő körülmény megállapításának alapjául szolgál az olyan összetett, illetve összefoglalt büntetért való elítéltség is, amely ugyanolyan büntetési tényállást tartalmaz. Eszerint megalapozza a visszaesést a közveszélyes munkakerülés és a tartási kötelezettség elmulasztásának azon minősített esete, amikor a terhelt a tartási kötelezettséget munkakerülő, iszákos vagy egyébként züllött életmódja miatt nem teljesítette. Továbbá, „a visszaesés, mint minősítő körülmény megállapítható immár akkor is, ha a korábbi elítélés olyan büntett miatt történt, amelynek törvényi tényállása magába foglalja az utóbb elkövetett büntett tényállását is”. Így például a merénylet, amely az emberöléshez képest speciális bűncselekmény alapul szolgálhat a visszaesőkénti minősítésre.³¹ A látszólagos halmazat többi kategóriáját, azonban nem említette a Legfelsőbb Bíróság az irányelvben, így arra lehet következtetni, hogy azok esetében a beolvadó büntett a visszaesésre nézve nem vehető figyelembe. Ezt nézetet támasztja alá a jogalkotó későbbi törekvése is, amely keretében például a hivatalos személy elleni erőszak, a súlyos testi sértés és a rongálás minősített esetévé tette a garázda jellegű elkövetést, hogy a törvénymódosítást követően az ilyen magatartások megalapozzák egyidejűleg a garázdaság esetében is a visszaesést, máskülönben szubszidiárius bűncselekmény lévén erre nem lett volna lehetőség.³²

27 BERKES György: A valódi és látszólagos halmazat kérdéséhez. *Magyar jog*, 1966/6. 250.

28 ARÁNYI Miklós: A visszaesés – Jogpolitikai „visszaesés” kérdéséhez. *Magyar Jog* 1965/10. 434.

29 HALÁSZ Sándor 1966. 56.

30 ARÁNYI Miklós 1965. 435.

31 Legfelsőbb Bíróság 6. számú irányelve (BH 1966. évi 1. sz. határozata).

32 Lásd a Büntető Törvénykönyv módosításáról és kiegészítéséről szóló 1971. évi 28. törvényerejű rendelet 40. §-ához fűzött indoklás.

VI. Zárógondolatok

Kutatásom során a döntvénytárak alapján 1961 és 1978 közötti időszakban a lopás egységként vagy többségként való értékelése során nézetem szerint a legjelentősebb jogalkalmazási problémának a társadalmi tulajdon és a személyek javai sérelmére történő lopás elhatárolását és halmazatban történő megállapításának kizártságát, az elő-, utó-, és eszközcselekmények megítélését, valamint a folytatólagosság és a valódi anyagi halmazat elhatárolásával összefüggésben a sértettek számának értékelését tudtam megjelölni, és kívántam jogesetekkel övezve bemutatni.

Az első problémakörnek véleményem szerint ki sem kellett volna alakulnia a gyakorlatban, hiszen – mint korábban ismertettem – a miniszteri indoklás már a kérdés felmerülése előtt megfelelő választ nyújtott a jogalkalmazás számára.

A második esetkör ennél már összetettebb, mivel az eszközcselekmény, mint a célcselekménybe beolvadó magatartás társadalomra veszélyességének értékelése véleményem szerint nem nyert kellő súlyú értékelést. Említésre méltó, hogy bár nem a lopás, de a csalás, a sikkasztás és a hűtlenkezelés büntetteire nézve a jogalkotó felismerte 1971-re, hogy az okirathamisítás nyomatékosabb módon növeli az imént említett bűncselekmények társadalomra veszélyességét, ha az elkövetés megkönnyítése, illetőleg a cselekmény leplezése végett okirathamisítást is megvalósít a terhelt, így egy Btk. módosítás által összefoglalt bűncselekményként szabályozott minősített esetet alkotott, megemelve ezáltal a büntetési tételt.³³ A visszaesés kapcsán felmerült aggályok is – még ha csak néhány bűncselekményre nézve – de megoldódtak, hiszen az irányelv egyértelmű álláspontot foglalt el az összefoglalt cselekményekről.

A harmadik esetkör véleményem szerint, megfelelően példázza azt, hogy olykor az egyértelműnek tűnő kérdéseknek a megítélése is válhat bonyodalmassá, de mégsem tekinthető elhanyagolhatónak, mert a bünteteskiszabást nagymértékben befolyásolja az, hogy az elkövetőnek a cselekményeit a bíró folytatólagos egységként értékeli, avagy valóságos anyagi halmazatként.

Felhasznált irodalom:

ARÁNYI Miklós: A visszaesés – Jogpolitikai „visszaesés” kérdéséhez. *Magyar Jog* 1965/10. 434.

BENKŐ Gyula – JESZENSZKY Ferenc – GÉCSY Kálmán (szerk.): *Döntvénytár Bírósági Határozatok*. Budapest, Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, 1956.

33 Büntető Törvénykönyv módosításáról és kiegészítéséről szóló 1971. évi 28. törvényerejű rendelet 67. § (2) bekezdés g) pont, valamint az ehhez fűzött indoklás. Megjegyzem, álláspontom szerint a törvényerejű rendelet által bevezetett kettős felosztás is hozzájárult ahhoz, hogy ezáltal a jogalkotónak elemeznie kellett a bűncselekményeknek a társadalomra veszélyességét és nemcsak a törvényi rendelkezések, hanem a jogalkalmazói gyakorlat szerint is.

BERKES György: A valódi és látszólagos halmazat kérdéséhez. *Magyar jog*, 1966/6. 250.
HALÁSZ Sándor: Néhány gondolat a Legfelsőbb Bíróság 6. számú irányelvével kapcsolatban. *Magyar Jog*, 1966/2 52.

Felhasznált jogforrások:

A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről szóló 1878. évi V. törvénycikk

A büntetőtörvénykönyv általános részéről szóló 1950. évi II. törvény

A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről szóló 1961. évi V. törvény

A Büntető Törvénykönyv módosításáról és kiegészítéséről szóló 1971. évi 28. törvényerejű rendelet

Felhasznált bírósági határozatok:

Legfelsőbb Bíróság B. IV. 197/1962. sz. törvényességi határozat

Legfelsőbb Bíróság Bf. V. 639/1962. sz. határozata

BK 421. (BH 1963. évi 12. sz.)

Legfelsőbb Bíróság B. VI. 197/1963. sz. határozat

Legfelsőbb Bíróság Bf. I. 516/1963. sz. határozat

Legfelsőbb Bíróság Bf. I. 516/1963. sz. határozat

Legfelsőbb Bíróság Bf. II. 570/1963. sz. határozat

Fővárosi Bíróság Bf. XXVIII. 3058/1963. sz. határozat

Legfelsőbb Bíróság B. törv. V. 842/1964. sz. határozat

Legfelsőbb Bíróság 6. számú irányelve (BH 1966. évi 1. sz. határozat)

Legfelsőbb Bíróság B. törv. IV. 1028/1966. sz. határozat

Legfelsőbb Bíróság Bf. I. 262/1967. sz. határozat

Legfelsőbb Bíróság Katf. II. 380/1967. sz. határozat

Győri Megyei Bíróság Bf. 383/1967. sz. határozat

Legfelsőbb Bíróság törv. III. 307/1968. sz. határozat

Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanács B. törv. 493/1974. számú határozat

REGULATING DIGITAL GATEKEEPERS

It is evident that the importance of data within the modern economy is increasingly reflected in competition law. Due to this, it is becoming more and more important for companies in today's world to be able to collect and use data effectively. The European Commission and national competition authorities are taking a greater role in data transactions, due to data's prominence as a currency. This can be seen in the Digital Markets Act, which is a good example. In November 2022, the Digital Markets Act (the "DMA") took effect, which introduced new regulations regarding certain core platform services that act as "gatekeepers" in the digital marketplace. Through the DMA, such platforms are prevented from subjecting businesses and consumers to unfair terms and conditions. This article will analyze the interaction between the DMA and antitrust enforcement. The aim of this article is to give an overview about the DMA and its interplay with competition law.

Keywords: Digital Markets, Digital Economy, Digital Markets Act, Competition Law, Antitrust

I. Introduction

With the continued development of technology and its integration into our lives, we have begun to face some challenges. As part of these challenges, digital firms may be able to gain unfair advantages over their competitors by leveraging their dominant market positions. In response to this, regulators are increasingly scrutinizing the practices of digital firms and taking measures to ensure that the market is competitive and fair.

The digital sector consists of many well-known sectors with very concentrated structures. The most prominent of these are social networks, e-commerce marketplaces, sharing economy platforms, and search engines. There are several reasons for this, including economies of scale, network effects, and high switching costs that keep users locked into these platforms.² As users prefer platforms with a large number of users, businesses with strong network effects are most likely to have a large user

1 PhD student, Faculty of Law, Károli Gáspár University of the Reformed Church, fcerenmorbel@gmail.com; Supervisor: Dr. András Tóth associate professor and deputy head of department, Institute of Public Law, Department of Public Administration and Infocommunication, KRE ÁJK.

2 Ducci Francesco, *Gatekeepers and Platform Regulation Is the EU Moving in the Right Direction?*, SciencesPo Chair Digital, Governance and Sovereignty, March 2021, 4.

base. These companies act as intermediaries between the seller and the customer, as well as obtaining access to and collecting a large amount of information about users and competitors.³ Consequently, it is difficult for new entrants to compete with the incumbents, resulting in a lack of competition.

As a result of the digital era and platforms, there are three main problems, namely “unfair gatekeeper practices against business users”, “weak contestability of platform markets”, and “risk of regulatory fragmentation”. The characteristics of some online platforms include network effects, scale economies, which result in absolute market power, which facilitates unfair business practices. Those companies with a substantial amount of market power may exercise unfair conduct, which may lead to a lack of competition and a lack of innovation. In order to address these challenges, some countries have implemented legislative procedures in this area. There was, however, a need for an instrument at the European level for dealing with these services, since they are provided across national boundaries.

As part of the EU’s efforts to ensure the effectiveness of digital markets, the Digital Markets Act (DMA) was introduced.

This article examines the Digital Markets Act and its potential impact on the digital economy as well as the key provisions of the legislation. Additionally, the article discusses the potential implications for businesses and for consumer protection.

During the first section of the article, the article analyzes the Digital Markets Act’s general approach, its objectives, as well as its features as rules per se. There are several provisions that can be described as “Dos and Don’ts”, with particular emphasis on Articles 5, 6, and 7. Finally, the consequences of non-compliance are described, including sanctions and fines.

II. General approach

The European Commission has proposed two new legislation drafts as part of the Digital Services Act package, the Digital Services Act (DSA) and the Digital Markets Act (DMA) in December 2020. Efforts are being made to ensure a level playing field for businesses in order to encourage innovation, growth, and a safer, more secure digital environment that protects the fundamental rights of all users of digital services.⁴ The Explanatory Memorandum clearly states that this is intended to achieve “*to foster the emergence of alternative platforms, which could deliver high-quality, innovative products and services at affordable prices. Fairer and more equitable conditions for all players in the digital sector would allow them to take greater advantage of the growth potential of the platform economy.*”⁵

3 European Parliamentary Research Service, Digital Markets Act, Briefing EU Legislation in Progress, November 2022, 2.

4 European Commission, The Digital Services Act package. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/digital-services-act-package> (31.5.2023)

5 Regulation of the European Parliament and of the Council on contestable and fair markets in the digital sector (Digital Markets Act), Explanatory Memorandum, COM(2020) 842

As a result of the adoption of the Digital Services Package by the European Parliament in July 2022, both the Digital Services Act and the Digital Markets Act have been adopted by the Council of the European Union. On 12 October 2022, the DMA was published in the Official Journal and entered into force on 1 November 2022. DMA rules became effective in May 2023.

There have been numerous divergent practices in the digital market, resulting in unsatisfactory outcomes for consumers and market participants, as stated in the explanatory memorandum for the Proposal of Digital Markets Act:⁶

“Unfair practices and lack of contestability lead to inefficient outcomes in the digital sector in terms of higher prices, lower quality, as well as less choice and innovation to the detriment of European consumers. Addressing these problems is of utmost importance in view of the size of the digital economy (estimated at between 4.5% to 15.5% of global GDP in 2019 with a growing trend) and the important role of online platforms in digital markets with its societal and economic implications.”

In this context, the DMA can serve as a tool to address the problems outlined above, such as economic imbalances, unfair business practices, and weak contestability in the online market.

III. Purpose of the DMA

It is stated in Article 1 of the DMA that the DMA has the following objectives:

“The purpose of this Regulation is to contribute to the proper functioning of the internal market by laying down harmonised rules ensuring for all businesses, contestable and fair markets in the digital sector across the Union where gatekeepers are present, to the benefit of business users and end users.”

There are two main objectives of the DMA that can be summed up as “contestability” and “fairness”. However, contestability is not limited to the ability of competitors to enter markets and challenge incumbent firms; it refers to the maintenance of market openness and competitiveness. This objective differs from current competition law assessment, in which the primary objective is to determine whether a particular behavior adversely affects consumer welfare.⁷

Based on the DMA’s definition of “fairness”, the gatekeeper position has a direct correlation with “serious imbalances in bargaining power”, resulting in “unfair practices and conditions for business users, as well as for end users of core platform services

final 2020/0374(COD), 15.12.2020. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020PC0842&rid=8> (31.5.2023)

6 Regulation of the European Parliament and of the Council on contestable and fair markets in the digital sector (Digital Markets Act), Explanatory Memorandum, COM(2020) 842 final 2020/0374(COD), 15.12.2020. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020PC0842&rid=8> (31.5.2023)

7 KERBER Wolfgang, SPECHT-RIEMENSCHNEIDER Louisa, *Synergies between Data Protection Law and Competition Law*, 2021, 65.

provided by gatekeepers, to the detriment of prices, quality, fair competition, choice and innovation in the digital sector.”⁸

In addition, it should be noted that if pricing or other general access conditions “lead to an imbalance of rights and obligations imposed on business users or confer and advantage on the gatekeeper which is disproportionate to the service provided by the gatekeeper to business users or lead to a disadvantage for business users in providing the same or similar services as the gatekeeper.”⁹

Various market failures and unfair practices that have been investigated by the EU or national competition authorities in the past illustrate the overlap between the DMA and competition law, for instance, (i) unfair contract terms, (ii) anti-competitive use of third-party data, (iii) self-preferencing in rankings and listing, (iv) tying and bundling, (v) lack of access to key functionality, and (vi) other self-preferencing.¹⁰

However, even though the DMA overlaps with competition law, it is different since it has ex ante obligations rather than being an ex-post regulation. This is a specific type of ex ante regulation since the strategy relies solely on obligations to solve problems, to which all gatekeepers must adhere as providers of core platform services. Due to the fact that the Commission is not required to conduct investigations and assessments, but rather simply to monitor the gatekeepers’ compliance, the purpose of the DMA is to facilitate the fast enforcement of these obligations by gatekeepers. As a result of this regulatory design, it may be possible for the Commission to avoid all of the well-known problems associated with the application of competition law.¹¹

IV. Definition of gatekeepers

The DMA applies only to companies that are designated as gatekeepers of certain core platform services.

“Core platform services” means any of the following: (a) online intermediation services; (b) online search engines; (c) online social networking services; (d) video-sharing platform services; (e) number-independent interpersonal communications services;

8 Regulation (EU) 2022/1925 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2022 on contestable and fair markets in the digital sector and amending Directives (EU) 2019/1937 and (EU) 2020/1828 (Digital Markets Act), Recital 4.

9 Regulation (EU) 2022/1925 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2022 on contestable and fair markets in the digital sector and amending Directives (EU) 2019/1937 and (EU) 2020/1828 (Digital Markets Act), Recital 62.

10 ANDERSON Julia, MARINIELLO Mario, *Regulating big tech: the Digital Markets Act*, Bruegel Blog, 16 February 2021. <https://www.bruegel.org/blog-post/regulating-big-tech-digital-markets-act> (31.5.2023)

11 KERBER Wolfgang, *Taming Tech Giants with a Per-Se Rules Approach? The Digital Markets Act from the ‘Rules vs. Standard’ Perspective* *Taming tech giants with a per se rules approach? The Digital Markets Act from the ‘Rules vs. Standard’ perspective*, Concurrences No. 3, 2021, 28-34, 7 June 2021. <https://ssrn.com/abstract=3861706> (31.5.2023)

(f) operating systems; (g) web browsers; (h) virtual assistants; (i) cloud computing services; (j) online advertising services provided by an undertaking that provides any of the other core platform services.¹²

Three criteria are included in the DMA, namely the size criteria, the gateway criteria, and the durability criteria. As outlined in Article 3 of the DMA:

“An undertaking shall be designated as a gatekeeper if: (a) it has a significant impact on the internal market; (b) it provides a core platform service which is an important gateway for business users to reach end users; and (c) it enjoys an entrenched and durable position, in its operations, or it is foreseeable that it will enjoy such a position in the near future.”

To be presumed to meet these three qualitative criteria, the relevant company must meet the following quantitative thresholds:

“(a) it had annual EU turnover of at least EUR 7.5 billion in each of the last three financial years, or where its average market capitalization or its equivalent fair market value was at least EUR 75 billion in the last financial year, and it provides the same core platform service in at least three Member States; (b) it provides a core platform service that in the last financial year has at least 45 million monthly active end users and at least 10,000 yearly active business users in the EU; and (c) the thresholds in (b) were met in each of the last three financial years.”

Companies that provide core platform services may include, in their notification, sufficiently substantiated arguments demonstrating that, in exceptional circumstances, although the relevant core platform service has met all the quantitative thresholds, it fails to meet the qualitative requirements due to its operating conditions.¹³

V. Gatekeepers’ obligations

There are a number of core obligations which can be differentiated as “Do’s” and “Don’ts”. For each of their core platform services identified in the relevant designation decision, gatekeepers are required to comply with the obligations under articles 5, 6 and 7 of the DMA.

The obligations under Article 5 are defined as self-executing, whereas those under Article 6 are described as “susceptible of being further specified”. Additionally, the DMA’s Article 7 contains extensive interoperability requirements.

It is possible to categorize the provisions of the DMA regarding the obligations of the gatekeepers in accordance with their purpose, such as data use and access, consumer choice, interoperability, and advertising.

12 Regulation (EU) 2022/1925 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2022 on contestable and fair markets in the digital sector and amending Directives (EU) 2019/1937 and (EU) 2020/1828 (Digital Markets Act), Article 2 (2).

13 Regulation (EU) 2022/1925 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2022 on contestable and fair markets in the digital sector and amending Directives (EU) 2019/1937 and (EU) 2020/1828 (Digital Markets Act), Article 3.

The DMA contains the following provisions regarding data use and access; Art. 5 (2) prohibition of data combination, Art. 6 (2) prohibition of data use in competition, Art. 6 (10) obligation to grant business users and authorised third parties access to CPS data, Art. 6 (11) obligation to provide search engine operators access to search data on FRAND terms.¹⁴

In accordance with Article 5 (2), the following is provided:

“The gatekeeper shall not do any of the following: (a) process, for the purpose of providing online advertising services, personal data of end users using services of third parties that make use of core platform services of the gatekeeper; (b) combine personal data from the relevant core platform service with personal data from any further core platform services or from any other services provided by the gatekeeper or with personal data from third-party services; (c) cross-use personal data from the relevant core platform service in other services provided separately by the gatekeeper, including other core platform services, and vice versa; and (d) sign in end users to other services of the gatekeeper in order to combine personal data.”

It is prohibited for the gatekeeper to use, in accordance with Article 6 (2), *“in competition with business users, any data that is not publicly available that is generated or provided by those business users in the context of their use of the relevant core platform services or of the services provided together with, or in support of, the relevant core platform services, including data generated or provided by the customers of those business users.”* Essentially, this provision was derived from Amazon’s abuse of its dominant position as a marketplace service provider by systematically relying on large volumes of non-public information acquired as a result of third-party seller activities on Amazon’s marketplace, benefitting Amazon’s retail business, which is directly competitive with those sellers.¹⁵

As a result of Article 6 (10), gatekeepers will ensure that business users have access to and use aggregated and nonaggregated data generated in their use of the gatekeeper’s platform and that access to that data is subject to GDPR-quality consent. Further, Article 6 (11) requires gatekeepers to provide search engines with information about rankings, queries, clicks, and views related to free and paid searches.¹⁶

With respect to consumer choice, Article 5 (3) relates to the prohibition of the

14 CMS Law Now, Digital Markets Act (DMA) comes into force on 1 November 2022, 2022. <https://cms-lawnow.com/en/ealerts/2022/11/digital-markets-act-dma-comes-into-force-on-1-november-2022> (31.5.2023)

15 Communication from the Commission published pursuant to Article 27(4) of Council Regulation (EC) No 1/2003 in Case AT.40703 Amazon – Buy Box and AT.40462 – Amazon Marketplace (C(2022) 5078) 2022/C 278/06. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.C_.2022.278.01.0008.01.ENG&toc=O-J%3AC%3A2022%3A278%3ATOC (31.5.2023) Also see: https://ec.europa.eu/competition/antitrust/cases1/202252/AT_40462_8825091_8265_4.pdf (31.5.2023)

16 Sidley, Unpacking Digital Data Laws Across Europe: Addressing the Digital Markets Act, 24 January 2023. <https://datamatters.sidley.com/2023/01/24/unpacking-digital-data-laws-across-europe-addressing-the-digital-markets-act/> (31.5.2023)

use of most-favored nation clauses, *“the gatekeeper shall not prevent business users from offering the same products or services to end users through third-party online intermediation services or through their own direct online sales channel at prices or conditions that are different from those offered through the online intermediation services of the gatekeeper.”*

There are two obligations described in Article 5: (4) and (5), which relate to the ability of businesses to communicate with end users, and to allow end users access to business services.

Articles 6 (3) and (4) stipulate that pre-installed software should be able to be uninstalled, default settings changed, and applications installed. Furthermore, Article 6 (6) prohibits the restriction of the possibility of switching.

Specifically, Articles 6 (7) and 7 define the obligations related to interoperability, regulating the interoperability of messenger services and the interoperability of interoperable systems.

In terms of advertisements and transparency, the DMA has a number of obligations, for example, Article 5 (9) requires gatekeepers to provide: *“on request, advertisers and publishers to which it supplies advertising services with information about the price paid by the advertiser and publisher, as well as the amount or remuneration paid to the publisher for the publishing of a given ad; this must be provided for each of the relevant advertising services provided by the gatekeeper.”*¹⁷

VI. Non-compliance with the DMA

Enforcing the DMA is the responsibility of the Commission. Upon discovery of a breach of obligation, a gatekeeper may be subject to fines of up to 10% of its total worldwide annual turnover or up to 20% in the event of repeated infringements. Also, a periodic penalty payment of up to 5% of its average daily turnover may be imposed.¹⁸

In addition, the DMA empowers the Commission to impose additional structural or behavioral remedies where it is determined that a gatekeeper has consistently violated its obligations over a period of time. The term ‘systematic non-compliance’ refers to the matter in which the Commission has issued at least three non-compliance or fining decisions against a gatekeeper within a five-year period prior to the opening of an investigation into any of its core platform services. Different remedies may be available, including behavioral and structural measures, such as divesting parts of the company. As well as providing the Commission with investigative powers, the DMA allows it to access databases and algorithms and to request information from undertakings.¹⁹

17 ROSENAUER Philipp, JUNG Claudia, *Concrete implication of the Digital Markets Act on “Big Tech”*. <https://www.pwc.ch/en/insights/regulation/dma-implication.html> (31.5.2023)

18 European Commission, *The Digital Markets Act: ensuring fair and open digital markets*, 12 October 2022. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/digital-markets-act-ensuring-fair-and-open-digital-markets_en (31.5.2023)

19 McCann FitzGerald, *The New Digital Markets Act – With Great Power Comes Great*

VII. Conclusion

Digital Markets Act is a landmark piece of legislation that seeks to clarify the digital marketplace and provide it with protection. The DMA introduces a set of principles and requirements for platforms in order to ensure fairness and competition in the digital environment. As a result, consumers will be protected from being taken advantage of, platforms will not be unfairly biased, and businesses will be able to compete on a level playing field. By doing so, consumers and businesses will both benefit, allowing the digital market to thrive.

Bibliography

- ANDERSON Julia, MARINIELLO Mario, *Regulating big tech: the Digital Markets Act*, Bruegel Blog, 16 February 2021. <https://www.bruegel.org/blog-post/regulating-big-tech-digital-markets-act> (31.5.2023)
- CMS Law Now, Digital Markets Act (DMA) comes into force on 1 November 2022, 2022. <https://cms-lawnow.com/en/ealerts/2022/11/digital-markets-act-dma-comes-into-force-on-1-november-2022> (31.5.2023)
- Communication from the Commission published pursuant to Article 27(4) of Council Regulation (EC) No 1/2003 in Case AT.40703 Amazon – Buy Box and AT.40462 - Amazon Marketplace (C(2022) 5078) 2022/C 278/06. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.C_.2022.278.01.0008.01.ENG&toc=OJ%3AC%3A2022%3A278%3ATOC (31.5.2023) Also see: https://ec.europa.eu/competition/antitrust/cases1/202252/AT_40462_8825091_8265_4.pdf (31.5.2023)
- European Commission, The Digital Services Act package. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/digital-services-act-package> (31.5.2023)
- European Commission, The Digital Markets Act: ensuring fair and open digital markets, 12 October 2022. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/digital-markets-act-ensuring-fair-and-open-digital-markets_en (31.5.2023)
- European Parliamentary Research Service, Digital Markets Act, Briefing EU Legislation in Progress, November 2022
- DUCCI Francesco, *Gatekeepers and Platform Regulation Is the EU Moving in the Right Direction?*, SciencesPo Chair Digital, Governance and Sovereignty, March 2021
- KERBER Wolfgang, *Taming Tech Giants with a Per-Se Rules Approach? The Digital Markets Act from the 'Rules vs. Standard' Perspective Taming tech giants with a per se rules approach? The Digital Markets Act from the 'Rules vs. Standard' perspective*,

Responsibility, 14 January 2021. <https://www.mccannfitzgerald.com/knowledge/anti-trust-competition/the-new-digital-markets-act-with-great-power-comes-great-responsibility> (31.5.2023)

Concurrences No. 3, 2021, 28-34, 7 June 2021. <https://ssrn.com/abstract=3861706> (31.5.2023)

KERBER Wolfgang, SPECHT-RIEMENSCHNEIDER Louisa, *Synergies between Data Protection Law and Competition Law*, 2021

McCann FitzGerald, The New Digital Markets Act – With Great Power Comes Great Responsibility, 14 January 2021. <https://www.mccannfitzgerald.com/knowledge/antitrust-competition/the-new-digital-markets-act-with-great-power-comes-great-responsibility> (31.5.2023)

Regulation of the European Parliament and of the Council on contestable and fair markets in the digital sector (Digital Markets Act), Explanatory Memorandum, COM(2020) 842 final 2020/0374(COD), 15.12.2020. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020PC0842&rid=8> (31.5.2023)

Regulation (EU) 2022/1925 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2022 on contestable and fair markets in the digital sector and amending Directives (EU) 2019/1937 and (EU) 2020/1828 (Digital Markets Act)

ROSENAUER Philipp, JUNG Claudia, *Concrete implication of the Digital Markets Act on “Big Tech”*. <https://www.pwc.ch/en/insights/regulation/dma-implication.html> (31.5.2023)

Sidley, Unpacking Digital Data Laws Across Europe: Addressing the Digital Markets Act, 24 January 2023. <https://datamatters.sidley.com/2023/01/24/unpacking-digital-data-laws-across-europe-addressing-the-digital-markets-act/> (31.5.2023)

Keywords: Digital Markets, Digital Economy, Digital Markets Act, Competition Law, Antitrust, Gatekeepers, Digital Platforms, EU Competition Law.

AZ EURÓPAI BŰNÜGYI EGYÜTTMŰKÖDÉS ÉS A VERSENYJOG KAPCSOLATA

1. Bevezetés

A bűnügyi együttműködés megjelenése akár európai akár nemzetközi szinten, ahhoz a felismeréshez vezethető vissza, mely alapján a szuverén államok ráébredtek arra, hogy a háborús, és az emberiség elleni bűncselekmények, illetve a nemzetközi szinten szervezeten elkövetett delictumok, melyeket gyakran államonként más tartalommal határoztak meg elleni hatékony fellépés széleskörű nemzetközi összefogás nélkül nem lehet eredményesen üldözendő. Ez vezet a különböző két oldalú (bilaterális), és a többoldalú (multilaterális) megállapodások megkötéséhez, vagy ahhoz, hogy az együttműködésben jövőt látó államok nemzetközi szervezetekbe tömörülnek.² A bűnözés mára teljes mértékben nemzetközivé vált. Mindazok a társadalmi és gazdasági problémák, amelyek a technológiai fejlődés, különös tekintettel az IT robbanásszerű növekedésével járnak jelentős problémahalmazt vetnek fel, ez természetesen kihat a bűnözés hatványozott nagyságrendű minőségileg sokkal súlyosabb formáinak megjelenésére.³ Ma a bűnözés nemzetközi megjelenése és társadalomra veszélyesebb formái komoly kihívást jelentenek abban, hogy az egyes bűnüldöző szervek együttműködésükkel fellépjenek az ilyen bűncselekmények elkövetése ellen, és, hogy ezen szervek, illetve végső soron az államok együttműködésén keresztül a büntetőjog nemzetek felett is elérhesse célját, vagyis azt, hogy a bűncselekmények ne maradhassanak felderítés nélkül, és az elkövetők büntetés nélkül. A probléma megoldása tehát a büntetőjog eszköztárának bővítésében, és ezáltal olyan lehetőségek meghatározásában áll, mely manapság elképzelhetetlen a nemzetek együttműködése nélkül.

2. Bűnügyi Együttműködés az Európai Unióban

Az Európai Bűnügyi Együttműködés egyes szabályainak rövid ismertetése elengedhetetlen annak érdekében, hogy megalapozásra kerüljön a versenyjogi megközelítés, és annak egyes esetjogi kérdéseit. Tekintettel arra, hogy a „versenyjogi bűnözés” az

1 PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Doktori Iskola; Témavezető: Dr. Molnár Gábor Miklós PhD egyetemi adjunktus, PPKE JÁK.

2 BLASKÓ Béla – BUDAHÁZI Árpád *A nemzetközi bűnügyi együttműködés joga*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest 2019. 17.

3 Uo. 24.

Európai Bűnügyi Kooperáció vonatkozásában elsősorban az eljárás területeit azon belül is széleskörben a kiadás esetkörét fogja érinteni. Így ezen alcím alatt szeretnék kitérni az egyes államok és az Európai Unió között kötött a kiadásra vonatkozó megállapodásokra, melyen keresztül össze kívánom hasonlítani a német és amerikai, illetve a magyar és amerikai egyezményeket, és fontosnak tartom ismertetni a Közösség és az USA közötti megállapodást.

Az együttműködés területének szűkítése érdekében, fontos meghatározni azt a célt, ami az európai integrációt vezette abban, hogy a tagállamok közötti viszony ilyen formában is kiteljesedhessen. A kooperáció elmélyítése kapcsán a tagállamok azon célkitűzése jelenik meg, hogy a határokon átnyúló bűnözés jelentette kihívás leküzdése érdekében a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térség területe olyan intézkedéseket is magában foglal, amelyek célja a tagállamok között a büntetőügyekben folytatott igazságügyi együttműködés előmozdítása. A kiindulópontot a kölcsönös elismerés elve jelenti. Konkrét intézkedések kerültek elfogadásra a transznacionális bűnözés és a terrorizmus elleni küzdelem és annak biztosítása érdekében, hogy az áldozatok, a gyanúsítottak és a fogvatartottak jogai Unió-szerte védelemben részesüljenek.⁴ E célkitűzés meghatározásának kiindulópontja nem más, mint a tagállamok közötti határok felszámolása, és az Unió polgárok szabad mozgásához való jogának fokozása volt. Egy határok nélküli térségben a bűnelkövetők határokon átnyúló „tevékenysége” pedig egyértelműen megkívánja a tagállamok részéről történő közös fellépést.

Azonban fontos, hogy ezen együttműködés nem csupán a tagállamok közötti kooperációt jelenti, hanem egyértelműen kihatással van a tagállamok és más harmadik, vagyis az Európai Unióban tagsággal nem rendelkező államaival folytatott együttműködésre, és nyilván a Közösség, mint nemzetközi jogi entitás harmadik államokkal kötött megállapodásaira is. Hiszen nem csupán a tagállamok lesznek jogosultak a nemzetközi megállapodások megkötésére, hanem az Európai Unió is.

E megállapodások közül, példaként, a későbbi versenyjogi megközelítés alapján kettőt kell kiemelni, Németország, és az Amerikai Egyesült Államok, valamint az Európai Unió és az Amerikai Egyesült Államok közötti szerződéseket és azok közül is a kiadásra vonatkozó dokumentumokat.

1978. június 20-i a Német Szövetségi Köztársaság és az Amerikai Egyesült Államok közötti kiadási szerződés 7. cikkének (1) bekezdése kimondja, hogy „A szerződő felek nem kötelesek kiadni saját állampolgáraikat”. Vagyis e vonatkozásban megállapítható, hogy a német alaptörvény és a két állam közötti megállapodás is igyekszik védeni saját állampolgárait a kiadással szemben, vagyis e megállapodások összhangja egyértelműen biztosított. Önmagában ilyen általános tételnek a megfogalmazása, mely korlátozza a két állam között az állampolgárok kiadását, nem feltétlenül jelenik meg valamennyi Unió tagállam alkotmányában.

4 <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hu/sheet/155/buntetougyekben-folytatott-igazsaguyi-egyuttmukodes> (letöltés dátuma: 2023. május 8.)

Az Amerikai Egyesült Államok és az Európai Unió között a kiadatásról szóló, 2003. június 25-i megállapodása több szabályt is lefektet a kiadatás vonatkozásában. A megállapodás megalapozásánál a felek úgy rendelkeztek, hogy azzal az óhajjal, hogy még jobban megkönnyítsék az Európai Unió tagállamai és az Amerikai Egyesült Államok közötti együttműködést, valamint, hogy hatékonyabban küzdjenek a bűnözés ellen, ami saját demokratikus társadalmuk és közös értékeik megóvásának eszközével, illetve az egyének jogaira és a jogállamiságra. Szem előtt tartva a jogrendszereik szerinti garanciákat, amelyek előírják a kiadott személy tisztességes tárgyaláshoz való jogát, beleértve a törvény által felállított pártatlan bíróság általi megítéléshez való jogot, azzal az óhajjal, hogy megállapodást kössenek a jogsértők kiadatásáról.⁵

Kitekintésként fontosnak tartom kiemelni, azt, hogy a magyar szabályozás miként határozza meg a kiadást a német szabályzással összehasonlítva, habár a magyar joggyakorlat jelenleg nem ismer olyan jogesetet, amely a versenyjogi szabályok kapcsán érintené a bünyügyi együttműködés, kiadással kapcsolatos szegmensét, a magyar és a német rendszer közötti különbség mégis jól példázható. Magyarország Alaptörvényének XIV. cikke a (3) bekezdésben határozza meg, hogy senki sem utasítható ki olyan államba, vagy nem adható ki olyan államnak, ahol az a veszély fenyegeti, hogy halálra ítélik, kínozzák, vagy más embertelen bánásmódnak, vagy büntetésnek vetik alá. Ebből látható, hogy a magyar Alaptörvény nem fogalmazza meg kifejezetten a magyar állampolgárok más állam számára történő kiadatásának tilalmát. Az Alaptörvény ugyanis a non refoulement elve alapján közelíti meg a kérdést, mely alapján a kínzás, a kegyetlen, embertelen és megalázó bánásmód tilalmának érvényesülése értelmében, sem magyar, sem pedig külföldi állam állampolgára nem adható ki, olyan államban, ahol az említett bánásmóddal szankcionálják magatartását. Így a magyar Alaptörvény a német Alkotmányhoz képest jóval szűkebben határozza meg az állampolgárságon alapuló kiadatás tilalmát, hisz a német Alkotmányhoz hasonlóan nem fogalmaz meg, egy általános tilalomra vonatkozó rendelkezést. Magyarország és az Amerikai Egyesült Államok között a kiadatásról szóló 1994. december hónap 1. napján aláírt szerződés kihirdetéséről szóló 1997. évi LXI. törvényt. Az érintett jogszabály 3. cikkének 1. pontja a német és amerikai megállapodáshoz hasonlóan, szintén megfogalmazza, hogy egyik fél sem köteles saját állampolgárait kiadni, de amennyiben a hazai jogszabály rendelkezései ezt nem tiltják, akkor a megkeresett állam végrehajtó hatóságának jogában áll kiadni az ilyen személyeket, amennyiben megítélése szerint a kiadatás indokolt. Az Alaptörvénnyel összhangban a fent hivatkozott jogszabály csak a halálbüntetés vonatkozásában nyomatékosítja, hogy ha a kiadatás alapjául szolgáló bűncselekmény a megkereső állam szabályai szerint halálbüntetéssel büntetendő, a megkeresett állam szabályai alapján azonban nem, akkor a megkeresett állam megtagadhatja a kiadást, hacsak a megkereső állam nem ad biztosítékokat arra, hogy a halálbüntetést nem

5 Megállapodás az Európai Unió és az Amerikai Egyesült Államok között a kiadatásról 2003. június 25.

szabják ki, vagy ha kiszabják, akkor azt nem hajtják végre.⁶ A magyar Alaptörvény és a nemzetközi megállapodás összhangja ezáltal biztosításra kerül a kiadatás tilalmának e külön nevesített formája alapján.

Egyértelmű tehát, hogy az együttműködés főként eljárásjogi területeket érint az egyes államok között, így az eljárásjogi szabályok harmonizációja segíti elő a megállapodásokban résztvevő tagállamok közös, hatékony fellépését.

3. Az Európai Unió és a Versenyjog

Mielőtt a Közösség érintett jogterülethez való viszonyát meghatározzuk fontos tisztázni, hogy mi is pontosan a versenyjog, és mi e jogterület valódi rendeltetése. A szabad verseny a modern piacgazdaság egyik alapvető feltétele. Szabad verseny nélkül nincsen hatékony termelés, az árak megnőnek, kisebb lesz a választék, és a piacot egy általánosan rossz disztribúció fogja jellemezni. Egy modern piacgazdaságban a verseny létjogosultsága nem kérdőjelezhető meg. A fejlett országok ennek szellemében alakítják ki saját gazdaságpolitikájukat, és kívánnak olyan szempontokat érvényesíteni mely a végletekig biztosítja a versenyt a lehető legjobban érvényesüljön.⁷ A versenyjog alapvetően a közigazgatási jog és a polgári jog határán helyezkedik el, hiszen míg a versenyhatósági vizsgálat folyamán az igazgatási jelleg dominál, addig a hatósági eljárás inkább a bírósági eljáráshoz hasonlítható.⁸ A versenyjog elsődleges szerepe a vállalatok tevékenységének szabályozása, annak érdekében, hogy a verseny lehetőség szerint torzulás nélkül meg tudjon valósulni. A szankciók is elsődlegesen a közigazgatási jog és a polgári jog vonatkozásában figyelhetők meg.⁹ A büntetőjogi szankcionálás megjelenését az úgynevezett „kökemény kartellek” megjelenése ösztönözte. Ezek olyan csoportosulások, melyben a tagok rendkívül nagy haszonra tesznek szert, a verseny tisztességtelen korlátozásával megemelkednek a fogyasztói árak, háttérbe szorul az innováció, és az állami költségvetésnek okozott károk is meghatározó jelentőségűek lesznek. Tehát nyilvánvalóan fontos volt ezen piactorzító magatartások kriminalizálása, hiszen ez az erőteljes fellépést fogja biztosítani, azáltal, hogy a büntetőjog eszköztára fellép a verseny torzításának társadalomra veszélyessége ellen. Egyes országokban erőteljesen alkalmazzák már a büntetőjogi szankciókat (például az Egyesült Államok mellett Kanadában), addig vannak országok, ahol bár létezik jogszabályi alap, a gyakorlatban nem szabnak ki büntetéseket (ilyennek tekinthető például Írország vagy Franciaország). Emellett

6 1997. évi LXI. törvény a Magyar Köztársaság Kormány, és az Amerikai Egyesült Államok Kormányja között a kiadatásról szóló Budapesten 1994. december hónap 1. napján kötött szerződés kihirdetéséről, 7. cikk

7 GERENCSÉR Ágnes: *Büntetőjogi szankciók a versenyjogban*, „Versenyjog Magyarországon és az EU-ban” – 2006 című, a Gazdasági Versenyhivatal által meghirdetett pályázat II. helyezést elért dolgozata, GVH, Budapest 2006. 3.

8 Magyar közigazgatási jog – Különös rész. szerk.: FICZERE Lajos – FORGÁCS Imre, Osiris Kiadó Budapest 2004. 77.

9 GERENCSÉR Ágnes 2006. 4.

néhány országban nem is létezik kifejezett jogszabályi alap a büntetőjogi szankciók alkalmazására (ilyen például Olaszország).¹⁰ Az eltéréseknek számos oka lehet, ilyenek a jogi kultúrák között fennálló különbségek, de megjelenhet e vonatkozásban is a politikai akarat, vagy akár a társadalom megítélése, és ezen keresztül a hozzáállása ezen cselekmények esetköreihez. Összehasonlításképpen az Amerikai Egyesült Államokban a kartell tevékenységet érintő büntetőjogi szankció szabadságvesztés (10 évig terjedő), és pénzbüntetés lehet, úgy, hogy természetes személyekre akár egy millió dolláros pénzbüntetés is kiszabható, Franciaországban, habár itt nem feltétlenül alkalmazzák a szabadságvesztés mértéke akár 4 évi is lehet, és a francia szankciórendszer is ismeri ezen bűncselekmények vonatkozásában a pénzbüntetés alkalmazásának lehetőségét. Több országban, így Spanyolországban és Svédországban is tettek kísérletet a kartellek büntetőjogi szankciójára, de ezen, kísérletek sikertelenek maradtak.

Az Európai Unió nagyon szigorú szabályokat alkalmaz, annak érdekében, hogy biztosítsa a szabad versenyt a piacon. Ezek olyan szabályok melyek minden Uniós országban közvetlenül alkalmazandóak, és ami szintén kiemelendő, hogy nem csak vállalkozásokra, hanem minden olyan szervezetre kiterjednek melyek gazdasági tevékenységet végeznek. A vállalkozások közötti jogellenes kapcsolatok egyik kiemelt formáját kartelleknek nevezzük. Ezen együttműködések többféle formában is létezhetnek, alapulhatnak hallgatólagos együttműködésen, vagy akár teljesen nyílt megállapodásokon is, a céljuk egyaránt ugyanaz a szabad verseny korlátozása. A megállapodások leggyakrabban az árak rögzítésére, a piac, vagy a vevőkör felosztására irányulhatnak, de előfordulnak a termelés korlátozásáról, valamint a jogellenesség kimutatható akkor is, ha forgalmazói megállapodás megkötésére kerül sor ilyen, ha a szállító és a viszonteladó megállapodik, hogy a fogyasztói árat a szállító határozhatja meg. Vannak azonban olyan megállapodások is melyek nem tilosak, ilyen a kutatás és fejlesztés területe, vagy a technológia transzferrel kapcsolatos megállapodások, ezeket a csoportmentességi előírások határozzák meg. A versenyjogi jogsértések másik domináns aspektusa az erőfölénnyel visszaélés, mely egyértelműen arra a helyzetre vonatkozik, mikor a piaci szereplő kimagasló jelentőséggel bír a piacon, így tisztességtelenül magas piaci árakat határoz meg, vagy irracionálisan alacsony árakat állapít meg. De előfordulhat, hogy az ilyen vállalatok diszkriminációt alkalmaznak a fogyasztók között, vagy bizonyos kereskedelmi feltételeket kényszerít az üzleti partnereire.¹¹ Ennek tekintetében a Közösség is felismeri a problémákat, és igyekszik mindezeket kiküszöbölni megfelelő jogi keretek kialakítása által.

A szabad verseny fenntartása és előmozdítása a nemzetek közösségének egyik kiemelt feladata, a hatékony gazdasági folyamatok elősegítése érdekében. A kriminalizáció alátámasztását két fő érv biztosítja, egyrészt az elrettentés hiszen, ha csupán azt vesszük alapul, hogy egy kartell tevékenységet folytató vállalat vezetőjének ne csak

10 GERENCSÉR Ágnes 2006. 5.

11 https://europa.eu/youreurope/business/selling-in-eu/competition-between-businesses/competition-rules-eu/index_hu.htm (letöltés dátuma: 2023. május 8.)

a vállalat vagyoni helyzetét, és fennálló társadalmi megbecsülését érezze veszélyben a piaci versenyt torzító magatartásának következtében, hanem akár a saját vagyónál való felelés, illetve a saját szabadságára kiterjedő szankciókkal is számot kelljen vetnie. A másik érv az engedékenységi politika, ami azt jelenti, hogy ha a jogsértő a magatartásával felhagy, és azt felfedi a hatóságok előtt, akkor mentesül a bírság alól. A kriminalizációs tendencia növekedését biztosítja az OECD fellépése is mely szorgalmazza versenyjogi tevékenységén keresztül a hatékonyabb, és a minél keményebb, határozottabb fellépést.¹²

Tehát megállapítható, hogy a bűnügyi együttműködés biztosítása elengedhetetlen szükségességű a határokon átnyúló bűnözés problémájának feloldása érdekében. Az együttműködésnek egyes részei azonban érintenek olyan területeket is, amelyek a jogágak határán helyezkednek el, viszont mégis az e területeken fennálló szabályok megsértése eléri azt a társadalomra veszélyességi fokot, amely alapján a kriminalizációnak, vagy az erre irányuló törekvéseknek meg kell jelenniük. Korábban a kiadatás területén említett német-amerikai, és EU-amerikai megállapodások gyakorlati érvényesülését, és így a bírósági eljárásban való kiteljesedését szolgálta a Romano Pisciotti és a Német Szövetségi Köztársaság közötti jogeset.

4. Pisciotti-ügy

Az ügy tényállása alapján Pisciotti Úr ellen 2007 óta az Amerikai Egyesült Államokban versenyellenes összejátszásban és az árak versenyellenes összehangolásában való részvétel gyanúja miatt folytattak nyomozást, amelynek következtében vele szemben elfogatóparancsot bocsátottak ki. Pisciotti Úr 2013. június 17-én Nigériából Olaszországba utazott, és az átszállás során a Frankfurt am Main-i reptéren a német szövetségi rendőrség elfogta. Mivel nem járult hozzá az egyszerűsített alakíság nélküli kiadatáshoz, így a német hatóságoknak meg kellett várniuk az Amerikai Egyesült Államok hivatalos kiadatás iránti kérelmét mely alapján a Frankfurt am Main-i felsőbb bíróság kiadhatónak nyilvánította. Pisciotti urat az Amerikai Egyesült Államokban négy év szabadságvesztésre és 50.000 amerikai dollár pénzbírságra kötelezték. Szabadulását követően keresetet nyújtott be kártérítés iránt Németországgal szemben arra hivatkozva, hogy a német alkotmány nem felel meg az EUMSZ 18. cikke alapján mely szerint „Tilos az állampolgárság alapján való megkülönböztetés”. Ennek megfelelően nem lett volna szabad kiadni az USA-nak a büntetőeljárás lefolytatása végett.

Az ügyben lefolytatott előzetes döntéshozatali eljárás eredményeként az Európai Bíróság kimondta, hogy összeegyeztethető a német alkotmány az Unió joggal, ugyanis nem eredményezi az EUMSZ 18. cikkének és az EUMSZ 21. cikkének a megsértését, ha valamely tagállam alkotmányjogi szabályok alapján különbséget tesz saját és a más tagállamból származó állampolgárok között a kiadatás tekintetében. Fontos követelmény azonban, hogy az eljáró tagállam mindent megtegyen annak érdekében, hogy

12 GERENCSÉR Ágnes 2006. 12.

a más tagállamból származó állampolgár kiadatása a származás szerinti tagállamnak lehetővé váljon. A Német Szövetségi Köztársaság az ügy kezdetén megkereste az olasz konzuli hatóságot annak érdekében, hogy európai elfogatóparancs alapján átadhassa Pisciotti urat azonban Olaszország nem élt ezzel a lehetőséggel ugyanis nem bocsátott ki európai elfogatóparancsot.¹³

Ma Pisciotti Úr munkanélküli, hisz az állás hirdetésekre történő jelentkezés során nem igazán pozitív, hogy a nevének internetes keresőbe való beírásával több száz cím jön fel, mely egyértelműen tanúsítja a kartellek vonatkozásában folytatott tevékenységét. Vagyis története egy intő példa minden vezetőnek arra, hogy az egyes versenyjogi normákat igenis be kell tartani annak érdekében, hogy a felelősségre vonás elkerülhető legyen, ezzel hozzájárulva a verseny tisztaságának fenntartásához.¹⁴

5. Összegzés

A fent említett jogeset is egyértelmű példaként szolgál arra, hogy a bűnügyi együttműködés az egyes bűncselekmények határokon átnyúló felderítése érdekében rendkívül szükségesek. Látni kell, hogy milyen különbségek vannak egyes magatartások megítélése tekintetében, nem csak tagállami, de Világ szinten is. Az Európai Unióban részes tagállamok is önállóan köthetnek nemzetközi megállapodásokat más harmadik – nem Európai Unió – államokkal, és természetesen az Unió, mint nemzetközi jogalany is jogosult mindezt megtenni. E helyzet pedig ahhoz vezet, hogy bizonyos eltérések alakulhatnak ki a megállapodások vonatkozásában, melynek feloldása az Unió és egyéb állami szervek feladata. Az eltérések feloldása egy rendkívül fontos feladat, hiszen csak ezen keresztül lehet feltárni, és megfelelő formában szankcionálni a határokon átnyúló, (nem csak) versenyjogi kötődésű bűncselekményeket.

Irodalomjegyzék:

1997. évi LXI. törvény a Magyar Köztársaság Kormány, és az Amerikai Egyesült Államok Kormánya között a kiadatásról szóló Budapesten 1994. december hónap 1. napján kötött szerződés kihirdetéséről

BLASKÓ Béla – BUDAHÁZI Árpád: A nemzetközi bűnügyi együttműködés joga. Budapest 2019.

GERENCSÉR Ágnes: Büntetőjogi szankciók a versenyjogban Budapest 2006.

Magyar közigazgatási jog- Különös Rész szerk.: Ficzer Lajos – Forgács Imre Budapest 2004.

Megállapodás az Európai Unió és az Amerikai Egyesült Államok között a kiadatásról 2003. június 25.

<https://academic.oup.com/jecap/article/8/5/281/3074470>

13 C-191/16. számú ügy, Romano Pisciotti kontra Német Szövetségi Köztársaság

14 <https://academic.oup.com/jecap/article/8/5/281/3074470> (letöltés dátuma: 2023. május 8.)

<https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hu/sheet/155/buntetougyekben-folytatott-igazsagugyi-egyuttmukodes>

https://europa.eu/youreurope/business/selling-in-eu/competition-between-businesses/competition-rules-eu/index_hu.htm

Tárgyszavak: Európai Unió, Versenyjog, Büntető ügy, Kartell, Szankció.

A NÉPIRTÁS NEMZETKÖZI JOGI KONCEPCIÓJÁNAK FŐ KIHÍVÁSAI AZ OROSZ-UKRÁN KONFLIKTUS TÜKRÉBEN²

1. Bevezetés

Egy-egy fegyveres konfliktus, szisztematikus emberi jogi jogsértés kapcsán az érintett felek, illetve a nemzetközi közösség hajlamos a népirtás vádjával illetni az egyetemes nemzetközi joggal ellentétesen cselekvő államokat, egyéni elkövetőket. Nincs ez másképp az orosz-ukrán konfliktus kapcsán sem. A háború kirobbanása óta számos alkalommal nyúltak a konfliktusban érintett felek, valamint a nemzetközi közösség több tagja is a népirtás vádjához. Az tapasztalható, hogy a politikusok – főleg, ha valamilyen formában érintettek a fennálló konfliktusban – sokkal szabadabban értelmezik és alkalmazzák a népirtás koncepcióját, mint a nemzetközi jogászok – nyomatókat adva az általuk képviselt állam kormányzati álláspontjának.

A jelen tanulmányban a népirtás fogalom használatának főbb problémaköreit mutatom be az orosz-ukrán konfliktus viszonyrendszerében, rávilágítva e nemzetközi bűncselekmény jogi definíciójának alkalmazási nehézségeire. Mivel a genocídium vádja sokszor politikai eszközként kerül alkalmazásra, különösen fontosnak tartom, hogy a közéletet több mint egy éve uraló orosz-ukrán konfliktus legsúlyosabb atrocitásai – különösen, ha azok látszólag beleillenek a népirtás büntettének tényállásába – nemzetközi büntetőjog értékelést kapjanak.

2. A népirtás fogalom használata az orosz-ukrán konfliktus kirobbanása óta

A népirtás súlyos vádja viszonylag marginálisnak tekinthető az orosz-ukrán konfliktusban, mindazonáltal e gyakran geopolitikai eszközként – stigmaként – is alkalmazott nemzetközi jogi koncepció mindenképpen értekezést érdemel. Abban, hogy Ukrajnában számos háborús bűncselekmény, illetve további potenciális emberiesség elleni bűncselekmény lett elkövetve, a nemzetközi közvélemény és a jogászai társadalom egyetért.³ A népirtás elkövetésével kapcsolatban a közvélemény megosztott, a nemzet-

1 PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Doktori Iskola; Témavezető: Dr. Ádány Tamás Vince, PhD, egyetemi docens, tanszékvezető, PPKÉ JÁK Nemzetközi Közjogi Tanszék.

2 A KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS MINISZTERIUM ÚNKP-22-3 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.

3 vö. KHATER, Maya: The Legality of the Russian Military Operations against Ukraine from

közi jogászok pedig finoman szólva is szkeptikusak.⁴ Tekintettel azonban arra, hogy az orosz-ukrán háború 2022. február 24-i kirobbanása óta a főbb nemzetközi jogi jogsértések tekintetében rendszerint felüti a fejét a genocídium vádja, így az elmúlt bő egy év eseményeit végig követve fontos a népirtás fogalom használatából eredő főbb problémák körülményeinek feltárása.

2.1. A „különleges katonai hadművelet” megindítása

A jelen tanulmány központi témájául szolgáló népirtás nemzetközi büntetőjogi vetületeinek elemzése előtt, a genocídium koncepciójának használatával kapcsolatban nem lehet figyelmen kívül hagyni az Oroszország által megindított, „különleges katonai hadműveletként” fémjelzett fegyveres erőszak legitimálására felhozott érveket. Bár számítani lehetett az Oroszország és Ukrajna közötti feszült viszony eszkalálódására, a nemzetközi közösséget mégis egyfajta sokként érte a 2022 februárjában kirobbant fegyveres konfliktus. Oroszország az Ukrajna ellen megindított „különleges katonai hadműveletének” legitimálására alapvetően két fő érvet hozott fel. Egyfelől az ENSZ Alapokmány 51. cikkében szabályozott jogos önvédelem doktrínáját hívta fel Ukrajna megtámadására, másrészt a Genocídium Egyezmény⁵ Ukrajna általi megsértésére hivatkozva alkalmazott fegyveres erőszakot.⁶

Vlagyimir Putyin a háború kirobbanásának hajnalán tartott beszédében akképp fogalmazott, hogy a különleges katonai hadművelet célja, hogy megvédje a már nyolc éve megaláztatásnak és népirtásnak kitett kelet-ukrajnai orosz ajkú lakosságot a kijevi rezsimtől.⁷ Másnap, 2022. február 25-én egy interjúban Vlagyimir Chizov, az Orosz Föderáció nagykövete az Európai Unióban hasonló gondolatokat fogalmazott meg, azt állítva, hogy az ukrajnai eseményekre ráillik a népirtás nemzetközi jogi definíciója.⁸ A nemzetközi közösség körében azonban szinte teljes konszenzus van abban, hogy nem történt népirtás Kelet-Ukrajnában, mindazonáltal a népirtás ezen demagóg célú hasz-

the Perspective of International Law. *Access to Justice in Eastern Europe*, vol. 2022., no. 3. (2022) 114-115.; QUÉNIVET, Noëlle: The Conflict in Ukraine and Genocide. *Journal of International Peacekeeping*, vol. 25. (2022) 153.; ТЧОБОВ, Denakpon Luc Rodrigue: Potential International Crimes in Ukraine: Should Atrocities in Bucha Be Classified as Genocide, War Crimes, or Crimes against Humanity? *Law and Safety*, vol. 2022., no. 2. (2022) 14-18.

4 QUÉNIVET, Noëlle 2022. (142-143.)

5 A népirtás büntetvénye megelőzése és megbüntetése tárgyában 1948. évi december 9. napján kelt nemzetközi egyezmény (a továbbiakban: Genocídium Egyezmény)

6 Letter dated 24 February 2022 from the Permanent Representative of the Russian Federation to the United Nations addressed to the Secretary-General, 24 February 2022, UN Doc. S/2022/154

7 Address by the President of the Russian Federation, 24 February 2022, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67843> (2023.05.30.)

8 GOTEV, Georgi: Russian ambassador Chizhov: Nord Stream 2 is not dead, it's a sleeping beauty, 25 February 2022, <https://www.euractiv.com/section/global-europe/interview/russian-ambassador-chizhov-nord-stream-2-is-not-dead-its-a-sleeping-beauty/> (2023.05.30.)

nálata nem maradt nemzetközi jogi következmények nélkül.⁹ Oroszország a népirtás megfékezési kötelezettségének¹⁰ köntösébe bújtatott agressziója jogalapot biztosított Ukrajna számára, hogy pert indítson Oroszország ellen a Nemzetközi Bíróság előtt,¹¹ amely fórum ideiglenes intézkedéssel kötelezte Oroszországot, hogy függessze fel katonai hadműveleteit Ukrajna területén.¹²

2.2. Válaszreakciók az Oroszország által kifejtett cselekményekre

A több mint egy éve tartó orosz-ukrán konfliktus során nem csupán Oroszország alkalmazta a népirtás vádját az agresszió legitimálására, hanem az oroszok által kifejtett jogsértésekre is hamar rákerült a genocídium bélyege. A fegyveres összeütközések eszkalálása, illetve a súlyos atrocitásbűncselekmények napvilágra kerülése folytán az ukrán elnök, Volodimir Zelenszkij, illetve szövetségesei sem tartóztatták magukat a népirtás stigmatizált címkéjének használatától. 2022. március 05-én Zelenszkij elnök Mariupol bombázása tekintetében nyilatkozta, hogy népirtás zajlik Ukrajnában.¹³

A konfliktusban érintett feleken túl – néhány példát megemlítve – Boris Johnson, az Egyesült Királyság korábbi miniszterelnöke a buchai mészárlás kapcsán úgy nyilatkozott, hogy az események nem állnak messze a népirtástól.¹⁴ Az orosz hadsereg által kifejtett brutalitás kapcsán az Egyesült Államok elnöke, Joe Biden 2022. április 12-én úgy fogalmazott, hogy Putyin legfőbb célja Ukrajnában még az ukránkénti létezés pusztá gondolatát is eltörölni, egyértelműen népirtásként titulálva az ukrainai eseményeket.¹⁵ Joe Bidennel ellentétben Emmanuel Macron már a népirtás vádjától

9 KHATER, Maya 2022. (110.)

10 vö. Genocídium Egyezmény VIII. cikk: „Bármely Szerződő Fél az Egyesült Nemzetek Szervezete illetékes szerveihez fordulhat annak érdekében, hogy ezek az Egyesült Nemzetek Alapokmányának megfelelően olyan rendszabályokat fogadjon, amelyek véleményük szerint alkalmasak a népirtás, vagy a III. Cikkben felsorolt egyéb cselekmények bármelyikének megelőzésére és megszüntetésére.”

11 Application Instituting Proceedings, Allegations of Genocide Under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 26 February 2022 (Ukraine v. Russian Federation), <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/182/182-20220227-APP-01-00-EN.pdf> (2023.05.30.)

12 Order, Allegations of Genocide Under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 16 March 2022, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/182/182-20220316-ORD-01-00-EN.pdf> (2023.05.30.)

13 Europeans must tighten sanctions against Russia so that it has no chance to continue the genocide in Ukraine - Address by President Volodymyr Zelenskyy, 9 March 2022, <https://www.president.gov.ua/en/news/yevropejci-povinni-posilyuvati-sankciyi-proti-ro-siyi-tak-sho-73465> (2023.05.30.)

14 LEE, Joseph –FAULKNER, Doug: Ukraine war: Bucha deaths 'not far short of genocide' – PM, 6 April 2022, <https://www.bbc.com/news/uk-61011022> (2023.05.30.)

15 Remarks by President Biden Before Air Force One Departure, 12 April 2022, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/04/12/remarks-by-president-bi->

elhatárolódva fogalmazott, kihangsúlyozva, hogy a jelen konfliktus kapcsán nem kívánatos a hangzatos szavak eskalációja.¹⁶

3. A népirtás mint nemzetközi bűncselekmény bizonyíthatóságának fő kihívásai

Ideális esetben egy szó, egy definíció alatt – főleg, ha ahhoz súlyos következmény is társul – mind a jogászok, mind pedig a politikusok, illetve a jogban nem jártas személyek ugyanazt értenek. A probléma ott kezdődik, ha a definícióhoz társuló jogi jelentéstartalom lényegesen eltérő. A jelentéstartalmi különbségek feltárása érdekében a jelen fejezetben a népirtás nemzetközi büntetőjogi definíciójának elemzése kerül a középpontba.¹⁷

A népirtás büntettének tényállását a Római Statútum¹⁸ a Genocídium Egyezményben foglalt definícióval egyezően határozza meg. A Római Statútum 6. cikke értelmében a „*népirtás büntette alatt bármelyik következő cselekmény értendő, amelyet valamely nemzeti, etnikai, faji vagy vallási csoport, mint olyan, teljes vagy részleges megsemmisítésének szándékával követnek el:*

(a) *csoport tagjainak megölése;*

(b) *csoport tagjai testi vagy lelki épsége elleni súlyos sérelem okozása;*

(c) *csoportnak szándékosan olyan életfeltételek közé kényszerítése, amelyek a csoport teljes vagy részleges fizikai megsemmisülését okozhatják;*

(d) *olyan intézkedések foganatosítása, amelyek célja a csoporton belüli születések meggátolása;*

(e) *csoport gyermekeinek más csoporthoz való elhurcolása.*

A fenti definíció alapján látható, hogy a népirtás büntettének megállapításához alapvetően három konjunktív feltétel teljesülése szükséges: i) az (a)-(e) pontok alatt felsorolt valamely cselekmény elkövetése; ii) a cselekmények valamely védett csoport ellen történő kifejtése; iii) a cselekmények elkövetése a védett csoport legalább részbeni megsemmisítésének szándékával.¹⁹ A három feltétel közül a tárgyi oldali cselekmények

den-before-air-force-one-departure-13/ (2023.05.30.)

16 BORGER, Julian: Macron declines to follow Biden and call Russian acts in Ukraine ‘genocide’, 13 April 2022, <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/13/emmanuel-macron-genocide-ukraine-russia-biden> (2022.05.30.)

17 Már a népirtás Genocídium Egyezmény-béli definíciójának megalkotása sem volt problémáktól mentes. A szerződéselőkészítő dokumentumok alapján látható, hogy a népirtás nemzetközi jogi definíciójának meghatározása komoly viták tárgyát képezte. A legfőbb vita a védett csoport kör meghatározása körül folyt, mígnem egy szűkebb, geopolitikai kompromisszumon alapuló – kizárólag a nemzeti, etnikai, faji és vallási csoportokat kiemelt védelemben részesítő – népirtás definíció született. ld. KABATSI, Freda: Defining or Diverting Genocide: Changing the Comportment of Genocide. *International Criminal Law Review*, vol. 5., no. 3. (2005) 391.

18 Az Egyesült Nemzetek Diplomáciai Konferenciája által, a Nemzet közti Büntetőbíróság Rómában, 1998. július 17-én elfogadott Statútuma (a továbbiakban: Római Statútum)

19 QUÉNIVET, Noëlle 2022. (144.)

bizonyítása problémáktól mentes.²⁰ A védett csoport kör meghatározásának egyes kérdései a jelen konfliktus kapcsán kevésbé relevánsak, így a továbbiakban a népirtás nemzetközi büntetvény megállapítása tekintetében megkövetelt *dolus specialis* bizonyítási nehézségeit veszem górcső alá.

3.1. A népirtási szándék megállapításának nemzetközi büntetőjogi feltételei

Habár a népirtás tekintetében a védett csoport kör meghatározása is jelentős problémákat vet fel,²¹ mindazonáltal a legfőbb kihívást a népirtási szándék minden kétséget kizáró bizonyítása okozza. A népirtás büntetvény alapvetően az alanyi oldalon megkövetelt *dolus specialis*, mint kettős szándék határolja el a többi nemzetközi bűncselekménytől, azaz az emberiség elleni bűncselekményektől, illetve háborús bűncselekményektől.²² Mindebből kifolyólag az alanyi oldalon megkövetelt szándék alapján – a tárgyi elemek közötti egyezőségek révén – egyaránt minősülhet egy adott cselekmény népirtásként, emberiség elleni bűncselekményként, valamint háborús bűncselekményként.²³

A népirtás szándékot két lépcsőben kell bizonyítani: i) egyfelől annak bizonyítása szükséges, hogy az elkövető szándéka kiterjedt a Római Statútum 6. cikk (a)-(e) bekezdéseiben foglalt valamely cselekmény – mint tárgyi elem – elkövetésére; ii) másrészt az elkövető e cselekményét valamely védett csoport, mint olyan teljes vagy részleges megsemmisítésének szándékával követte el.²⁴ A tárgyi oldalon kifejtett magatartások tekintetében (mint pl. a csoport tagjainak megölése) a Római Statútum a *mens rea* kapcsán követel meg többlet bizonyítási elemet. A Római Statútum 30. cikk 1. pontja – ellenkező rendelkezés hiányában – a nemzetközi bűncselekmények tudati oldali tényállási elemeinek megvalósítása tekintetében a szándékosság és tudatosság követelményét támasztja. Ugyanezen cikk 2. pontja akképp rendelkezik, hogy az elkövető szándékosan cselekszik, ha (a) „a cselekménye vonatkozásában, az adott cse-

20 NETH, Chantima: The Issue of Mens Rea in the Crime of Genocide and Why It Needs to be Amended. *Legal Issues Journal*, vol. 14., no. 1. (2019) 17.

21 vö. SCHABAS, William A.: Groups Protected by the Genocide Convention: Conflicting Interpretation from the International Criminal Tribunals for Rwanda. *Journal of International and Comparative Law*, vol. 6., no. 2. (2000) 378-387.; APTEL, Cecile: The Intent to Commit Genocide in the Case Law of the International Criminal Tribunal for Rwanda. *Criminal Law Forum*, vol. 13., no. 3. (2002) 283-291.

22 NERSESIAN, David L.: The Razor's Edge: Defining and Protecting Human Groups under the Genocide Convention. *Cornell International Law Journal*, vol. 36., no. 2. (2003) 314.

Tekintettel arra, hogy a negyedik nemzetközi bűncselekmény, az agresszió büntette – mint állami vezetői bűncselekmény – speciális jellegű, így az elhatárolás kapcsán azzal nem foglalkozom.

23 *The Prosecutor v. Georges Anderson Nderubumwe Rutaganda* (Case No.: ICTR-96-3), Judgement (December 6, 1999) [a továbbiakban: „Rutaganda TJ”] ¶ 451.; vö.: O'BRIEN, Melanie: Defining Genocide. *Journal of International Peacekeeping*, vol. 22. (2018) 165.

24 TRIFFTERER, Otto: Genocide, Its Particular Intent to Destroy in Whole or in Part the Group as Such. *Leiden Journal of International Law*, vol. 14., no. 2. (2001) 400.

lekményt végre kívánta hajtani; (b) következmény vonatkozásában, ha az adott személy a következmény előidézését kívánta, vagy tudta, hogy az események szokásos menetében az be fog következni”. Az általános *mens rea* tekintetében a 3. pont pedig azt mondja ki, hogy „a „tudatosság” annak ismerete, hogy egy körülmény fennáll, vagy az események szokásos menetében az be fog következni”.

A Római Statútum 30. cikke alapján látható tehát, hogy a népirtás egyes tárgyi oldali tényállási elemei vonatkozásában az elkövető oldalán elegendő akár az eshetőleges szándék megléte. Az általános *mens rea*-n túlmenően a népirtás büntette vonatkozásában – amint arra már korábban utaltam – többlet szándék bizonyítása szükséges.²⁵ Az egyéni elkövető kizárólag abban az esetben lesz felelősségre vonható népirtásért, amennyiben bizonyítást nyer, hogy a kifejtett tárgyi cselekmények révén szándéka valamely védett csoport legalább részbeni megsemmisítésére irányult.²⁶ Mindennek tükrében Római Statútum 6. cikk bevezető rendelkezésében foglalt *dolus specialis* (a csoport, mint olyan, teljes vagy részleges megsemmisítésének szándéka) bizonyítása ütközik a legnagyobb akadályokba. Fontosnak tartom leszögezni, hogy a népirtás megállapításának nem feltétele az eredmény bekövetkezése. E nemzetközi bűncselekmény megállapításához elegendő, ha bizonyítást nyer, hogy az elkövető szándéka valamely védett csoport legalább részbeni megsemmisítésére irányult, még akkor is, ha az elkövető tevékenysége nem járt sikerrel.²⁷ Amennyiben a népirtási szándék kétszintű bizonyítása nem vezet eredményre, úgy az elkövető nemzetközi büntetőjogi felelőssége – attól függően, hogy a cselekményét a polgári lakosság elleni átfogó vagy módszeres támadás részeként vagy fegyveres konfliktus kontextusában fejtette-e ki – emberiség elleni bűncselekmények vagy háborús bűncselekmények körében értékelhető.²⁸

3.2. A népirtási szándék bizonyítása tekintetében irányadó bírói megállapítások értékelése

Amennyiben a népirtás elkövetője nem tesz részletes beismerő vallomást – amelyből a tudati oldal feltárható lenne –, úgy az alanyi oldalon megkövetelt speciális szándékot kizárólag közvetett módon, az eset tárgyi körülményeiből lehet megállapítani. Az efféle közvetett bizonyítás pedig rendkívüli nehézségekbe ütközik, szinte lehetetlen azt meghatározni.²⁹ Kiemelendő a bizonyítás mércéje, ugyanis az alanyi oldali *dolus specialis*-t az eljáró bírói tanácsoknak minden észszerű kétséget kizáróan kell bizonyí-

25 ÁDÁNY Tamás Vince: Collective Rights as Reflected by the Jusrisprudence of the ICTY. *Miskolc Journal of International Law*, vol. 5., no. 2. (2008) 55.

26 TCHOBO, Denakpon Luc Rodrigue 2022. (14.)

27 WALD, Patricia M.: Genocide and Crimes against Humanity. *Washington University Global Studies Law Review*, vol. 6., no. 3. (2007) 627.

28 QUÉNIVET, Noëlle 2022. (153.)

29 *The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu* (Case No.: ICTR-96-4-T), Judgement (September 2, 1998) ¶ 523.

tania.³⁰ A helyzetet némiképp bonyolítja továbbá, hogy a Nemzetközi Büntetőbíróság (a továbbiakban: ICC) még nem tárgyalt népirtással kapcsolatos ügyet, így kortárs esetjog a speciális szándék bizonyítása kapcsán nem áll rendelkezésre. Tekintettel arra, hogy nem csupán a Római Statútum, hanem az ICTY³¹ és az ICTR³² is a Genocídium Egyezményvel egyezően határozza meg a népirtás definícióját, így a *dolus specialis* bizonyítása kapcsán a korábbi *ad hoc* törvényszékek gyakorlata iránymutatásul szolgálhat.

Az *ad hoc* törvényszékek gyakorlata tükrében a népirtási szándék bizonyítása tekintetében tárgyi körülmény lehet például a népirtó propaganda, valamely védett csoport ellen irányuló diszkriminációs politika, a megtámadottakkal szemben alkalmazott brutalitás vagy a különböző faji címkék következetes használata.³³ Habár a diszkriminációs politika segíthet a népirtási szándék meghatározásánál, önmagában az elkövető oldalán fennálló efféle motívum nem bír relevanciával.³⁴ A motívum az ok, amely miatt az elkövető végrehajt egy nemzetközi bűncselekményt, míg a szándék az, ami magában hordozza a terheltnek a bűncselekmény elkövetésével elérni kívánt célját.³⁵ Amíg a speciális szándék minden észszerű kétséget kizáróan bizonyítható, addig az elkövető motívuma a vizsgálat tárgyán kívül esik, azonban a szándék – ekképp a cselekmények kifejtésével elérendő cél – meghatározása során a motívum megléte bizonyító erővel bírhat.³⁶

Tekintettel arra, hogy az ICC – hasonlóan a korábbi *ad hoc* törvényszékekhez – elsődlegesen az egyén büntetőjogi felelősségét vizsgálja, így a bűnösség megállapítása szempontjából az elkövető állama oldaláról a népirtó politika, illetve terv nem feltétel.³⁷

30 MURRAY, Alexander R. J.: Does International Criminal Law Still Require a Crime of Crimes? A Comparative Review of Genocide and Crimes against Humanity. *Goettingen Journal of International Law*, vol. 3., no. 2. (2011) 597-598.; vö. *The Prosecutor v. Goran Jelisić* (Case No.: IT-95-10-T), Judgement (December 14, 1999) [a továbbiakban: „Jelisić TJ”] ¶ 78.

31 A volt Jugoszláviában elkövetett bűncselekményeket vizsgáló törvényszék (a továbbiakban: ICTY) Statútuma 4. cikk

32 A Ruandában elkövetett cselekményeket vizsgáló törvényszék (a továbbiakban: ICTR) Statútuma 2. cikk

33 SCHAACK, Beth Van: Darfur and the Rhetoric of Genocide. *Whitter Law Review*, vol. 26., no. 4. (2005) 1127.; vö. *The Prosecutor v. Clément Kayishema and Obed Ruzindana* (Case No.: ICTR-95-1-T), Judgement (May 21, 1999) [a továbbiakban: „Kayishema & Ruzindana TJ”] ¶ 93.

34 Jelisić TJ ¶ 73.

35 AYDIN, Devrim: The Interpretation of Genocidal Intent under the Genocide Convention and the Jurisprudence of International Courts. *Journal of Criminal Law*, vol. 78., no. 5. (2014) 431.

36 NERSESIAN David L.: The Contours of Genocidal Intent: Troubling Jurisprudence from the International Criminal Tribunals. *Texas International Law Journal*, vol. 37., no. 2. (2002) 267-268.

37 SCHABAS, William A.: The Jelisić Case and the Mens Rea of the Crime of Genocide. *Leiden Journal of International Law*, vol. 14., no. 1. (2001) 133.

A Bűncselekmények Tényállási Elemei³⁸ és a Genocídium Egyezmény sem zárja ki a népirtás egyedüli – „magányos népirtó” általi – elkövetésének lehetőségét,³⁹ azonban az ICTY a *Jelisić* ügyben,⁴⁰ az ICTR pedig a *Kayishema & Ruzindana* ügyben⁴¹ arra világított rá, hogy egy népirtásra irányuló állami terv vagy politika nélkül e nemzetközi bűncselekmény igencsak nehezen valósítható meg. Széleskörben elfogadott álláspont, hogy a népirtás nem egyedi, spontán, illetve izolált jelenség, hanem több különböző egyéni cselekményekből álló koordinált terv, melynek végrehajtásához – azaz a csoport megsemmisítése, mint cél eléréséhez – több elkövető összehangolt tevékenysége szükséges.⁴² A *Jelisić* ügyben eljáró fellebbviteli tanács a kollektív elkövetés körében azt mondta ki, hogy az állami népirtó terv és az egyéni cselekvés között fennálló kontextus fontos szerepet tölthet be a bizonyításnál az elkövető speciális szándékának meghatározása során.⁴³ Bár elméletben egy „magányos népirtó” is megvalósíthatja a népirtás büntetettét, mindazonáltal a valóságban valamely védett csoport legalább részbeni megsemmisítése egy összehangolt állami politika nélkül kivitelezhetetlen.⁴⁴ A srebrenicai mészárlás kapcsán az ICTY arra mutatott rá, hogy a népirtási szándékot megalapozhatják egy jól elhatárolt, limitált kiterjedésű földrajzi régióban elkövetett azon cselekmények, amelyek valamely védett csoport fennmaradását veszélyeztetik.⁴⁵

Bár a népirtás áldozatai az egyének, akik valamely védett csoporthoz való tartozásuk miatt lettek megtámadva, mindazonáltal leszögezendő, hogy a népirtás elkövetője nem magukat az egyéneket célozza, hanem szándéka a csoport, mint entitás megsemmisítésére irányul.⁴⁶ Amint arra már korábban utaltam, az elkövető szándékának elegendő valamely védett csoport részbeni, a túléléshez elengedhetetlen részének megsemmisítésére irányulnia.⁴⁷ A *Jelisić* ügyben kimondásra került továbbá, hogy az elkövető szándéka kapcsán az vizsgálendő, hogy a csoport részbeni kiirtásával mi lesz a csoport fennmaradásának sorsa.⁴⁸

38 Id. Elements of Crimes – International Criminal Court Article 6

39 KRESS, Claus: The Crime of Genocide and Contextual Elements. *Journal of International Criminal Justice*, vol. 7., no. 2. (2009) 300-301.

40 *Jelisić* TC ¶ 100-101.

41 *Kayishema & Ruzindana* TJ ¶ 94., 276.

42 GAGRO, Sandra Fabijanić: Protection of Exclusive Groups Only. *Russian Law Journal*, vol. 6., no. 3. (2018) 106.

43 *The Prosecutor v. Goran Jelisić* (Case No.: IT-95-10-A), Judgement (July 5, 2011) ¶ 48.

44 KRESS, Claus 2009. (300.)

45 *The Prosecutor v. Vidole Blagojević and Dragan Jokić* (Case No.: IT-02-60-T), Judgement (January 17, 2005) [a továbbiakban: „Blagojević & Jokić TJ”] ¶ 297; *The Prosecutor v. Radislav Krstić* (Case No.: IT-98-33-T), Judgement (August 02, 2001) [a továbbiakban: „Krstić TJ”] ¶ 590.

46 NERSESIAN, David L. 2002. (263.)

47 *The Prosecutor v. Radislav Krstić* (Case No.: IT-98-33-A), Judgement (April 19, 2004) ¶ 12.

48 *Jelisić* TJ ¶ 81-82.

4. Az orosz-ukrán konfliktus során kifejtett atrocitásbűncselekmények értékelése

Amint arra már korábban utaltam, széleskörű konszenzus van a tekintetben, hogy Ukrajnában a több mint egy éve folyó fegyveres konfliktusban – mindkét fél által – számos háborús bűncselekmény került elkövetésre. A háborús bűncselekmények mellett további potenciális emberiség elleni bűncselekmény is a vádak listáját gyarapíthatja. A következőkben azt vizsgálom meg, hogy a legsúlyosabb, szinte azonnal népirtásként aposztrofált események valóban megfelelnek-e a Római Statútum 6. cikke által támasztott követelményeknek.

Az orosz-ukrán konfliktus eddigi eseményei közül a buchai mészárlás, illetve Mariupol bombázása volt az a két kiemelendő jogsértés, amely kapcsán – még ha meg is osztotta a közvéleményt – megfogalmazódott a népirtás vádja a nemzetközi közösségben. E két esemény során ártatlan civilek ezrei estek áldozatául az orosz katonák – illetve orosz vezetés – által kifejtett brutalitásoknak. Bár egyelőre széleskörű jogirodalmi álláspont nem született a kérdésben, azonban az Oroszország által Ukrajnából a saját területére deportált több mint 16.000 gyermek elhurcolása szintén felveti a népirtás elkövetésének gondolatát.⁴⁹

Míg Bucha esetében a válogatás nélküli, embertelen mészárlás, addig Mariupol bombázása tekintetében a kiválasztott célpontok sarkallták a nemzetközi közösséget arra, hogy feltegye a kérdést – valóban népirtás folyik Ukrajnában? Mindkét esetben közös, hogy ártatlan ukrán civilek estek a pusztítások áldozatául. Meglátásom szerint az egyes cselekmények tekintetében az *actus reus* – általános szintű – bizonyítása nem ütközik nagyobb nehézségekbe. Mind Bucha, mind pedig Mariupol tekintetében megállapítható, hogy a feltételezett elkövetők szándéka kiterjedt a civilek megölésére. Mindazonáltal még ha a diszkriminációs motívum – azaz, hogy az elkövetők amiatt öltek meg civilek, mert azok ukránok – meg is állapítható, mindez kevésnek bizonyul a népirtás tekintetében megkövetelt *dolus specialis* meglétének bizonyításához.⁵⁰

Az *ad hoc* törvényszékek gyakorlata tükrében megállapítható, hogy bár a bizonyítást segíti, azonban a népirtás tekintetében megkövetelt *dolus specialis* megállapításának nem feltétele a diszkriminációs motívum. Mindebből kifolyólag az orosz katonák által „ukrángyűlöletből” elkövetett atrocitásbűncselekmények a speciális szándék meglétének bizonyítása nélkül nem minősülnek népirtásnak.⁵¹ Az ICTY és az ICTR

49 Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése a kérdésben akképp foglalt állást, hogy Oroszország már a „különleges katonai hadművelet” megindítását megelőzően megkezdte a kelet-ukrajnai régiókból gyermekek elhurcolását az árvaházakból és a gondozóintézetekből, egyértelműen népirtásnak minősítve ezen cselekményeket. ld. The forcible transfer and ‘russification’ of Ukrainian children shows evidence of genocide, says PACE, 28 April 2023, <https://www.coe.int/en/web/portal/-/the-forcible-transfer-and-russification-of-ukrainian-children-shows-evidence-of-genocide-says-pace> (2023.06.28.)

50 SCHABAS, William A.: Genocide and Ukraine – Do Words Mean What We Choose them to Mean? *Journal of International Criminal Justice*, vol. 20. (2022) 850-851.

51 QUÉNIVET, Noëlle 2022. (152-153.)

gyakorlatát figyelembe véve elmondható, hogy a jelen eset körülményeit figyelembe véve hiányoznak azok a tárgyi körülmények, amelyekből a népirtási szándéokra lehetne következtetni.

Bár az orosz kommunikáció – főleg Vlagyimir Putyin retorikája – erősen ukránellenesnek tekinthető, azonban e demagóg kormányzati retorika nem szolgáltat jogalapot arra, hogy megállapítható legyen Oroszország népirtási terve, illetve politikája, amelybe tagozódnának az egyének által Buchában és Mariupolban kifejtett cselekmények.⁵² A jogsértések kapcsán alkalmazott brutalitás, mint módszer önmagában pedig nem elégséges ahhoz, hogy az elkövetők népirtási szándéka megállapítható legyen. Még az ICTY limitált földrajzi régióban elkövethető népirtás példájának alapul vételével is megállapítható, hogy az ukrainai eseménysorok nem utalnak népirtási szándék fennállására. Meglátásom szerint a buchai események és Mariupol ostromának intenzitása sem mérhető össze a srebrenicai mészárlással,⁵³ amely alátámaszthatná az ukrán nép legalább részbeni megsemmisítésére irányuló speciális szándékot.⁵⁴

Tekintettel arra, hogy a Római Statútum 6. cikk (a)-(e) bekezdései által szabályozott tárgyi tényállási elemek mind az emberiség elleni bűncselekmények,⁵⁵ mind pedig a háborús bűncselekmények⁵⁶ kategóriájába beleillenek, e nemzetközi bűncselekmények miatt az ICC az orosz-ukrán konfliktus vonatkozásában jogosult eljárást lefolytatni.⁵⁷ Abban az esetben ha az adott cselekmények fel is vetik a népirtás gondolatát, a bizonyíthatóság miatt az ICC – különös tekintettel a nemzetközi fegyveres konfliktus fennállására, mint nexusra⁵⁸ – háborús bűncselekmények, a polgári lakosság elleni átfogó vagy módszeres támadás részeként elkövetett jogsértések tekintetében pedig emberiség elleni bűncselekmények miatt fog eljárásokat lefolytatni.⁵⁹

Az ICC főügyésze 2022. március 1-jén megnyitotta a nyomozást az ukrainai helyzettel kapcsolatban. Az első vádemelésre még várni kell, így addig csupán találgatások vannak abban a tekintetben, hogy az egyes jogsértések vonatkozásában milyen minősítés mellett fognak lefolyni az eljárások.⁶⁰ Azonban a Vlagyimir Putyin, illetve Maria Lvova-Beleva ellen kibocsátott elfogatóparancsokból az tűnik ki, hogy az ICC-nek nem célja népirtás miatt eljárást lefolytatni. Mindkét személy ellen jogellenes áttelepítés vagy elhurcolás, illetőleg jogellenes fogva tartás és a megszálló hatalom által, közvet-

52 SCHABAS, William A. 2022. (852-853.)

53 ld. Blagojević & Jokić TJ 297; Krstić TJ 590.

54 QUÉNIVET, Noëlle 2022. (152.)

55 vö. Római Statútum 7. cikk 1. (a), (b), (d), (h)

56 vö. Római Statútum 8. cikk 2. (a)(i), (vii); (b)(i), (ii), (iv), (viii)

57 SCHABAS, William A. 2022. (849.)

58 KHATER, Maya 2022. (114.)

59 TCHOBO, Denakpon Luc Rodrigue 2022. (18.)

60 Statement of ICC Prosecutor, Karim A.A. Khan QC, on the Situation in Ukraine: Receipt of Referrals from 39 States Parties and the Opening of an Investigation, 1 March 2022, <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-situation-ukraine-receipt-referrals-39-states> (2023.05.31.)

lenül vagy közvetve, saját polgári lakossága egy részének az általa megszállt területre szállítása, vagy a megszállt terület lakossága egészének vagy részének a területen belülrre, vagy azon kívülre történő áttelepítése vagy hurcolása megalapozott gyanúja miatt lett kibocsátva elfogatóparancs.⁶¹ Tekintettel arra, hogy az elfogatóparancs alapját képező egyes cselekmények (gyermekek jogellenes áttelepítése) a háborús bűncselekményeken túl megalapozhatják a népirtás vádját is, így maga Vlagyimir Putyin egyéni büntetőjogi felelőssége is vizsgálendő népirtás elkövetéséért.⁶² Meglátásom szerint még ha a gyermekek jogellenes elhurcolása látszólag bele is illik a népirtás definíciójába, az Európa Tanácsa Parlamenti Közgyűlésének fentebb hivatkozott állásfoglalása nemzetközi büntetőjogi szempontból komolyabb hatások kiváltására nem alkalmas. Az ICC-n múlik, hogy a nehezen bizonyítható népirtás vádjában is megnyitja a nyomozást, vagy a „könnyebb ellenállás” felé mozdul el. Egyelőre úgy tűnik, hogy a népirtás vádja csupán politikai eszköz, e vádak pedig az orosz-ukrán konfliktus kapcsán nem felelnek meg a Római Statútum 6. cikke által támasztott követelményeknek.

5. Konklúzió

Látható, hogy az orosz-ukrán konfliktus kapcsán a népirtás koncepciójának használata inkább politikai célú. A háború kirobbanása óta fel-felhangzik a népirtás vádja, ám e stigmaként alkalmazott vád kevésnek bizonyul ahhoz, hogy a nemzetközi büntetőjog által támasztott követelményeknek megfeleljen. Annak érdekében, hogy eldönthető legyen, hogy az orosz-ukrán konfliktusban mindeztidáig valóban el lett-e követve népirtás vagy pusztán politikai célú vádaskodásról beszélhetünk, a korábbi *ad hoc* törvényszékek gyakorlata segíti az eligazodást.

A népirtás nemzetközi büntetőjogi koncepciója – különösen a bizonyítás tekintetében megkövetelt speciális szándék megállapítása – figyelembevételével olybá tűnik, hogy a jelen konfliktus során nem a népirtás büntettének elkövetése fogja megalapozni a bűnösök nemzetközi felelősségre vonását. A legsúlyosabb atrocitások kapcsán háborús bűncselekmények és emberiség elleni bűncselekmények miatt megállapíthatóknak tűnik az elkövetők nemzetközi büntetőjogi felelőssége, azonban a jogsértések nem felelnek meg a népirtás szigorúan megalkotott nemzetközi jogi definíciója által támasztott követelményeknek.

Még ha el is fogadható, hogy nem lehet kiküszöbölni, hogy minden egyes definíció alatt a jogtudomány művelői, a politikusok és a laikusok ugyanazt értsenek, a népirtás nemzetközi jogi koncepciójának nagymértékű félreértelmezése, ekképp helytelen alkalmazása komoly aggályokat vet fel. Bár nincs hierarchia az egyes nemzetközi

61 Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Beleva, 17 March 2023, <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and> (2023.05.31.)

62 vö. Római Statútum. 6. cikk (e)

bűncselekmények között, mindazonáltal a mindmáig bűnök bűneként aposztrófált népirtás – egyfajta „farkast kiált” módjára – történő alkalmazása kiüresíti annak jelentéstartalmát. Az orosz-ukrán konfliktus alapján látható, hogy a nemzetközi közösség számára a népirtás már nem feltétlenül a legsúlyosabb – ekképp megelőzendő – nemzetközi bűncselekményt jelenti, hanem sokkalta inkább politikai stigmaként szolgál.

Forrásjegyzék

Folyóiratok:

- ÁDÁNY Tamás Vince: Collective Rights as Reflected by the Jurisprudence of the ICTY. *Miskolc Journal of International Law*, vol. 5., no. 2. (2008)
- APTEL, Cecile: The Intent to Commit Genocide in the Case Law of the International Criminal Tribunal for Rwanda. *Criminal Law Forum*, vol. 13., no. 3. (2002)
- AYDIN, Devrim: The Interpretation of Genocidal Intent under the Genocide Convention and the Jurisprudence of International Courts. *Journal of Criminal Law*, vol. 78., no. 5. (2014)
- GAGRO, Sandra Fabijanić: Protection of Exclusive Groups Only. *Russian Law Journal*, vol. 6., no. 3. (2018)
- KABATSI, Freda: Defining or Diverting Genocide: Changing the Comportment of Genocide. *International Criminal Law Review*, vol. 5., no. 3. (2005)
- KHATER, Maya: The Legality of the Russian Military Operations against Ukraine from the Perspective of International Law. *Access to Justice in Eastern Europe*, vol. 2022., no. 3. (2022)
- KRESS, Claus: The Crime of Genocide and Contextual Elements. *Journal of International Criminal Justice*, vol. 7., no. 2. (2009)
- MURRAY, Alexander R. J.: Does International Criminal Law Still Require a Crime of Crimes? A Comparative Review of Genocide and Crimes against Humanity. *Goettingen Journal of International Law*, vol. 3., no. 2. (2011)
- NERSESSIAN David L.: The Contours of Genocidal Intent: Troubling Jurisprudence from the International Criminal Tribunals. *Texas International Law Journal*, vol. 37., no. 2. (2002)
- NERSESSIAN, David L.: The Razor's Edge: Defining and Protecting Human Groups under the Genocide Convention. *Cornell International Law Journal*, vol. 36., no. 2. (2003)
- NETH, Chantima: The Issue of Mens Rea in the Crime of Genocide and Why It Needs to be Amended. *Legal Issues Journal*, vol. 14., no. 1. (2019)
- O'BRIEN, Melanie: Defining Genocide. *Journal of International Peacekeeping*, vol. 22. (2018)
- QUÉNIVET, Noëlle: The Conflict in Ukraine and Genocide. *Journal of International Peacekeeping*, vol. 25. (2022)

- SCHAACK, Beth Van: Darfur and the Rhetoric of Genocide. *Whitter Law Review*, vol. 26., no. 4. (2005)
- SCHABAS, William A.: Groups Protected by the Genocide Convention: Conflicting Interpretation from the International Criminal Tribunals for Rwanda. *Journal of International and Comparative Law*, vol. 6., no. 2. (2000)
- SCHABAS, William A.: The Jelisić Case and the Mens Rea of the Crime of Genocide. *Leiden Journal of International Law*, vol. 14., no. 1. (2001)
- SCHABAS, William A.: Genocide and Ukraine – Do Words Mean What We Choose them to Mean? *Journal of International Criminal Justice*, vol. 20. (2022)
- TCHOBO, Denakpon Luc Rodrigue: Potential International Crimes in Ukraine: Should Atrocities in Bucha Be Classified as Genocide, War Crimes, or Crimes against Humanity? *Law and Safety*, vol. 2022., no. 2. (2022)
- TRIFFTERER, Otto: Genocide, Its Particular Intent to Destroy in Whole or in Part the Group as Such. *Leiden Journal of International Law*, vol. 14., no. 2. (2001)
- WALD, Patricia M.: Genocide and Crimes against Humanity. *Washington University Global Studies Law Review*, vol. 6., no. 3. (2007)

Jogforrások, bírósági döntések:

- Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapokmánya
A népirtás büntetének megelőzése és megbüntetése tárgyában 1948. évi december 9. napján kelt nemzetközi egyezmény
- Az Egyesült Nemzetek Diplomáciai Konferenciája által, a Nemzetközi Büntetőbíróság Rómában, 1998. július 17-én elfogadott Statútum
- A Ruandában elkövetett cselekményeket vizsgáló törvényszék Statútuma
- A volt Jugoszláviában elkövetett bűncselekményeket vizsgáló törvényszék Statútuma
- Letter dated 24 February 2022 from the Permanent Representative of the Russian Federation to the United Nations addressed to the Secretary-General, 24 February 2022, UN Doc. S/2022/154
- The Prosecutor v. Clément Kayishema and Obed Ruzindana* (Case No.: ICTR-95-1-T), Judgement (May 21, 1999)
- The Prosecutor v. Georges Anderson Nderubumwe Rutaganda* (Case No.: ICTR-96-3), Judgement (December 6, 1999)
- The Prosecutor v. Goran Jelisić* (Case No.: IT-95-10-T), Judgement (December 14, 1999)
- The Prosecutor v. Goran Jelisić* (Case No.: IT-95-10-A), Judgement (July 5, 2011)
- The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu* (Case No.: ICTR-96-4-T), Judgement (September 2, 1998)
- The Prosecutor v. Radislav Krstić* (Case No.: IT-98-33-T), Judgement (August 02, 2001)
- The Prosecutor v. Radislav Krstić* (Case No.: IT-98-33-A), Judgement (April 19, 2004)
- The Prosecutor v. Vidole Blagojević and Dragan Jokić* (Case No.: IT-02-60-T), Judgement (January 17, 2005)

Internetes hivatkozások:

- Address by the President of the Russian Federation, 24 February 2022, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67843> (2023.05.30.)
- Application Instituting Proceedings, Allegationsof Genocide Under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 26 February 2022 (Ukraine v. Russian Federation), <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/182/182-20220227-APP-01-00-EN.pdf> (2023.05.30.)
- BORGER, Julian: Macron declines to follow Biden and call Russian acts in Ukraine ‘genocide’, 13 April 2022, <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/13/emmanuel-macron-genocide-ukraine-russia-biden> (2022.05.30.)
- Europeans must tighten sanctions against Russia so that it has no chance to continue the genocide in Ukraine - Address by President Volodymyr Zelenskyy, 9 March 2022, <https://www.president.gov.ua/en/news/yevropejci-povinni-posilyuvati-sankciyi-proti-rosiyi-tak-sho-73465> (2023.05.30.)
- GOTEV, Georgi: Russian ambassador Chizhov: Nord Stream 2 is not dead, it’s a sleeping beauty, 25 February 2022, <https://www.euractiv.com/section/global-europe/interview/russian-ambassador-chizhov-nord-stream-2-is-not-dead-its-a-sleeping-beauty/> (2023.05.30.)
- LEE, Joseph –FAULKNER, Doug: Ukraine war: Bucha deaths ,not far short of genocide’ – PM, 6 April 2022, <https://www.bbc.com/news/uk-61011022> (2023.05.30.)
- Order, Allegationsof Genocide Under the Convention on the Prevention and unishment of the Crime of Genocide, 16 March 2022, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/182/182-20220316-ORD-01-00-EN.pdf> (2023.05.30.)
- Remarks by President Biden Before Air Force One Departure, 12 April 2022, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/04/12/remarks-by-president-biden-before-air-force-one-departure-13/> (2023.05.30.)
- Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova, 17 March 2023, <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and> (2023.05.31.)
- Statement of ICC Prosecutor, Karim A.A. Khan QC, on the Situation in Ukraine: Receipt of Referrals from 39 States Parties and the Opening of an Investigation, 1 March 2022, <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-situation-ukraine-receipt-referrals-39-states> (2023.05.31.)
- The forcible transfer and ‘russification’ of Ukrainian children shows evidence of genocide, says PACE, 28 April 2023, <https://www.coe.int/en/web/portal/-/the-forcible-transfer-and-russification-of-ukrainian-children-shows-evidence-of-genocide-says-pace> (2023.06.28.)

Tárgyszavak: nemzetközi büntetőjog, népirtás, speciális szándék, orosz-ukrán konfliktus

FREEDOM OF EXPRESSION AND CENSORSHIP IN EUROPE AND THE UNITED STATES DURING THE FIRST HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

Abstract

This article explores the progress of freedom of expression in the first half of the 20th century, focusing on the United States, Germany, the United Kingdom, and Russia. It begins by discussing the expansion of freedom of expression in Europe and North America during the early 1900s, highlighting the controversies and debates surrounding the interpretation and implementation of laws guaranteeing this freedom. The article then delves into the restrictions imposed during World War I and the rise of authoritarian regimes in Europe, such as in Italy, where media control and censorship were used to promote fascist ideology. It further examines the restrictions on freedom of expression in the United States, including the Espionage Act and the Sedition Act, and the evolving landscape of freedom of expression in the United Kingdom, marked by government censorship and legislative developments. The article also explores the censorship system implemented in Germany during and after World War I, as well as the severe restrictions imposed under Nazi rule.

I. Introduction

The beginnings of the twentieth century coincided with a significant expansion of freedom of expression in many parts of the world, particularly in Europe and North America. In the United States, the First Amendment to the Constitution, which was ratified in 1791, guaranteed freedom of speech, religion, the press, and assembly. However, the interpretation and implementation of the First Amendment was often controversial, and there were frequent debates and court cases over the scope of protected speech.²

In Europe, the situation was more varied. Many countries had laws that restricted free speech and the press, particularly if the speech was deemed to be offensive or subversive. However, in the early 20th century, there were also significant movements

1 PhD Candidate, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Miskolci Egyetem; Supervisor: Marinkás György senior lecturer, Miskolci Egyetem.

2 COHEN Henry. (2007). *Freedom of speech and press: exceptions to the First Amendment*. Nova Science Publishers, Inc. New York, 1. MCHANGAMA Jacob, (1978). *Free Speech: A History From Socrates To Social Media*. Basic Books. New York, 203-205.

towards greater freedom of expression. For example, in Finland, a constitutional Act was passed in August 1906, which guaranteed freedom of speech, assembly, and association. The aim was to develop separate legislation concerning the freedom to print, along with the other provisions regarding freedom of assembly and freedom of association. However, the legislation was not acceptable to the Czar and remained open to interpretation until the end of Russian rule.³ In 1919, Finland adopted a new Constitution, including the same Article on freedom of expression, assembly, and association as the Act of 1906. This was followed by the Freedom of the Press Act, which banned censorship, allowed printing without prior permission, and specified the right to disseminate printed matter. It also established a censorship board for the distribution of moving pictures.⁴

During World War I, many countries enacted laws and policies restricting freedom of expression under various justifications, but most of those justifications were based on preserving national security. These laws imposed strict control over the press, publications, and circulation of information and news. This has led to a shrinking of the right to freedom of expression.

The period between World War I and World War II was marked by significant political and social upheaval in Europe. During this time, freedom of expression was a contentious issue, and the laws and attitudes surrounding it varied greatly across different countries. In many European countries, including Germany, Italy, and Spain, the rise of authoritarian regimes led to significant restrictions on freedom of expression. These governments often targeted political dissidents, journalists, and artists who were critical of the regime. In Fascist Italy, the government similarly controlled the media and used it to promote its ideology. Journalists who criticized the government or its policies could be imprisoned, exiled, or even killed. For example, in 1926, the Italian government passed the “Legge Fascistissime,” which gave the government extensive powers to censor and control the press.⁵ One of the most famous examples of media censorship in Italy was the trial and execution of the anarchist Carlo Tresca. Tresca was a vocal opponent of Mussolini’s fascist regime, and he was assassinated in 1943 by Fascist agents in New York City.⁶

During World War II, the legal and political status of freedom of expression and censorship was broadly similar to that of Europe and the United States during and after World War I. Freedom of expression and the press was often restricted by government restrictions in the name of national security and the war effort.

3 NORDENSTRENG Kaarle. (2017). *Freedom of Speech in Finland 1766-2016: A Byproduct of Political Struggles*. The Legacy of Peter Forsskål: 250 Years of Freedom of Expression, 82.

4 NORDENSTRENG Kaarle. (2017). *Freedom of Speech in Finland 1766-2016: A Byproduct of Political Struggles*. The Legacy of Peter Forsskål: 250 Years of Freedom of Expression. 71-91.

5 SKINNER Stephen. (Ed.). (2015). *Fascism and criminal law: history, theory, continuity*. Bloomsbury Publishing. 19.

6 PERNICONE Nunzio. (1979). *Carlo Tresca and the Sacco-Vanzetti Case*. The Journal of American History, 66(3), 535–547.

This article examines the development of freedom of expression in the first half of the 20th century, leading up to the adoption of the Declaration of Human Rights. The countries selected for analysis, namely the United States, Germany, United Kingdom, and Russia, were chosen based on their historical significance, geographic diversity, and influence. Through a comprehensive analysis of historical records, this research aims to uncover the constraints on freedom of expression and the press within these nations. While specific examples of restrictive laws are provided, it is important to acknowledge that these restrictions represent only a fraction of the broader censorship approaches prevalent during times of war, which extended across numerous countries in Europe and America.⁷

II. United States of America

In the United States in 1917, the U.S. Congress passed the Espionage Act, which made it a crime to obstruct military recruitment or aid the enemy during wartime. According to the act, it is illegal to collect, publish, or communicate any information related to the armed forces or military operations during a time of war. Violation of regulations set by the President could result in a fine of up to \$10,000 (which is equivalent to \$237,000 today), or imprisonment for up to ten years. In addition, the Espionage Act granted the Administration control over the press by declaring any publication violating its provisions as non-mailable and punishable by a fine or imprisonment. This included any material advocating treason, insurrection, or forcible resistance to any law of the United States. Violators could be tried and punished in the district where the unlawful material was mailed or delivered.⁸ The law was later used to prosecute individuals for criticizing the war effort or advocating for peace, including socialist leader Eugene V. Debs.⁹

Between World War I and World War II, freedom of expression in the United States was a contentious issue. The period saw a significant push and pull between the desire to protect individual rights, including freedom of speech and the press, and concerns about national security and public safety. One of the most significant restrictions on freedom of expression during this period was the Sedition Act of 1918.¹⁰ This act made it a crime to say or publish anything critical of the government, the military, or the war effort. As a result, many journalists, activists, and even ordinary citizens were arrested and prosecuted for expressing their opinions, and the Supreme Court

7 DEMM Eberhard (2017). *Censorship (Version 2.0)*, in: *1914-1918-online*. International Encyclopedia of the First World War, ed. by Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson, issued by Freie Universität Berlin. DOI: 10.15463/ie1418.10725/2.0.

8 CARROLL Thomas. F. (1919). *Freedom of Speech and of the Press in War Time: The Espionage Act*. *Michigan Law Review*, 17(8), 621–665. <https://doi.org/10.2307/1277922>.

9 *Debs v. United States*, 249 U.S. 211, 39 S. Ct. 252, 63 L. Ed. 566 (1919).

10 RUDANKO Martti. (2012). *Discourses of Freedom of Speech: From the Enactment of the Bill of Rights to the Sedition Act of 1918*. Palgrave Macmillan. 161-179.

upheld the convictions of many of the individuals prosecuted under the Sedition Act.¹¹

In 1925, the Supreme Court struck down a state law that prohibited the teaching of evolution in schools in the famous case of *Scopes v. State of Tennessee*.¹² This was seen as a victory for freedom of speech and academic freedom, as it allowed educators to teach scientific theories without fear of censorship.

During the Great Depression, there were concerns about Communist and Socialist movements in the United States, and there were efforts to restrict their ability to organize and express their views. In 1940, the Smith Act was passed, which made it a crime to advocate for the violent overthrow of the government.¹³

III. United Kingdom

During World War I, the British government heavily restricted the freedom of the press. They had already been concerned about press censorship before the war and had laws in place to restrict sensitive information.¹⁴ The government also declared martial law and banned correspondents from the combat zone, and when reporters were allowed back in, all outgoing copies were censored to ensure military secrets were not divulged. Domestic censorship was mostly informal, but the lack of “hard news” led to wild rumors and exaggerated reports. To address this, the Cabinet established a Press Bureau to provide trustworthy information and screen outgoing and incoming cables and telegrams. While the system was voluntary, there were instances when the press overstepped their bounds, leading the government to use formal methods of censorship under the Defense of the Realm Act (DORA), specifically Regulation 18 which prohibited the gathering and sending of information on Service matters and restricted the publishing of information on patents and other inventions.¹⁵

DORA gave the British government broad powers to control information and censor the media, including the ability to prohibit the publication of any information that was deemed harmful to the war effort or public order and safety. This led to the

-
- 11 See more: BOYD Christina L. (2009). *Sedition Act of 1918*. The First Amendment Encyclopedia. <https://www.mtsu.edu/first-amendment/article/1239/sedition-act-of-1918#>. 12.Apr.2023.
 - 12 For example, see: FOSTER James C. (2009). *Scopes Monkey Trial*. The First Amendment Encyclopedia. <https://www.mtsu.edu/first-amendment/article/1100/scopes-monkey-trial#>. 12.Apr.2023.
 - 13 Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2019, April 12). *Smith Act*. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/event/Smith-Act>. 24. Apr.2023.
 - 14 KLOBAS Mark Brian. (1996). *The defence of the Realm Acts (DORA) And The Expansion Of The British State, 1914-1921* (master dissertation, Texas A&M University). 54-55.
 - 15 DEMM Eberhard (2017). *Censorship (Version 2.0)*, in: *1914-1918-online*. International Encyclopedia of the First World War, ed. by Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson, issued by Freie Universität Berlin. DOI: 10.15463/ie1418.10725/2.0. KLOBAS Mark Brian. (1996). *The Defence Of The Realm Acts (Dora) And The Expansion Of The British State, 1914-1921*. 55.

closure of many newspapers and publications, and journalists and publishers who violated the regulations could be punished with fines or imprisonment. The act also prohibited public gatherings critical of the government or the war effort and authorized the government to intern individuals without trial. Despite being intended as a temporary measure for the duration of the war, DORA remained in effect until 1921.¹⁶

At that time, freedom of expression in the UK was evolving, but it was not fully established as an absolute right. The government was still involved in regulating and censoring certain types of expression, and there were limitations to what individuals could say and publish.

During this period, there were several key pieces of legislation that impacted freedom of expression. The Public Order Act of 1936 made it a criminal offense to incite racial or religious hatred,¹⁷ while the Official Secrets Act of 1911 and 1920 restricted what government employees could disclose.¹⁸ Additionally, the Obscene Publications Act of 1857 was still in force, which made it illegal to publish obscene material.¹⁹

However, there were also important developments that expanded freedom of expression during this time. The 1918 Representation of the People Act gave women the right to vote, and the subsequent growth of feminist movements and publications helped to challenge traditional gender roles and push for greater rights for women.²⁰ Radio broadcasting became increasingly popular during this period, with the establishment of the British Broadcasting Corporation (BBC) in 1922. The BBC was initially subject to government control, but it eventually gained editorial independence in the 1930s.²¹

IV. Germany

The German government, like many other countries, imposed strict censorship on the press and media. The German authorities established a centralized censorship

16 HYNES Gregory. (2017). *Defence of the realm act (DORA). 1914–1918*. Online: International Encyclopedia of the First World War. 11. Apr.2023. “*Defence of the Realm Act of 1914*”. HistoryLearning.com. 11.Apr.2023.

17 Public Order Act, 1936, c. 6, § 5. (UK).

18 EVERETT Michael., & BARTLETT Gail. (2015). *The Official Secrets Acts and Official Secrecy*. House of Commons Library, Briefing Paper Number CBPO7422, 17.

19 Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2017, April 17). *Obscene Publications Act*. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/event/Obscene-Publications-Act>.

20 The Representation of the People Act of 1918 granted the vote to women over the age of 30 who met a property qualification. A woman may vote also for a university member if she is a graduate of a university that confers degrees on women, or if she has qualified for a degree in a university that does not admit women to degrees. See: OGG Frederic A. (1918). *The British Representation of the People Act*. The American Political Science Review, Vol. 12, No. 3, pp. 498-503

21 Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2023, April 12). *British Broadcasting Corporation*. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/British-Broadcasting-Corporation>.

system in August 1914, shortly after the outbreak of the war. The system was run by the Press Office of the German General Staff, which had the power to ban any publication that it deemed to be detrimental to the war effort.²²

German newspapers had to follow an increasing number of rules and regulations, and the Higher Censorship Department provided guidance on censorship in an advisory capacity. About 2,000 regulations were issued by the censorship authorities by the end of 1916, and a 134-page reference book was published to outline the most significant regulations. The book not only served as a censorship guide but also reflected Imperial Germany's wartime situation.²³

Following World War I (Weimar Republic 1918-1933), Germany became a republic with a new constitution that guaranteed freedom of expression.²⁴ But, Under Nazi rule in Germany, the government controlled all aspects of the media, including newspapers, magazines, radio, and film.²⁵ The Nazis used propaganda to promote their ideology and demonize minority groups, such as Jews, homosexuals, and Romani people. Any media that did not conform to the Nazi agenda was censored or banned. Journalists, writers, and artists who spoke out against the regime were often arrested, imprisoned, or even killed.²⁶

For example, in 1933, the Nazis burned books written by authors deemed “un-German” and censored all literature that did not conform to Nazi ideology.²⁷ In 1943, the Nazi regime sentenced the German theologian Dietrich Bonhoeffer to death for his resistance activities, which included speaking out against the regime.²⁸

22 ALTENHÖNER Florian (2014). *Press/Journalism (Germany), in: 1914-1918*-online. International Encyclopedia of the First World War, ed. by Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson, issued by Freie Universität Berlin. DOI: 10.15463/ie1418.10404.

23 ALTENHÖNER Florian (2014). *Press/Journalism (Germany), in: 1914-1918*.

24 Article 118: “Every German has the right within the limits of the general laws, to express his opinion orally, in writing, in print, pictorially, or in any other way. No circumstance arising out of his work or employment shall hinder him in the exercise of this right, and no one shall discriminate against him if he makes use of such right.” See: Weimar constitution. (2022, July 2). In Wikisource. Retrieved 18:15, April 12, 2023, from https://en.wikisource.org/w/index.php?title=Weimar_constitution&oldid=12438497.

25 HESS John A. (1938). *Free Speech and the Nazi Press*. The German Quarterly, Vol. 11, No. 4, Part 1, pp. 191- 195.

26 YOURMAN Julius. (1939). *Propaganda Techniques Within Nazi Germany*. The Journal of Educational Sociology, 13(3), 148–163. <https://doi.org/10.2307/2262307>.

27 For example, see: SHAMEEK Sen (2014). *Right To Free Speech and Censorship: A Jurisprudential Analysis*. Journal of the Indian Law Institute, Vol. 56, No. 2, pp. 175-201.

28 SHERMAN Franklin. (2023, April 5). *Dietrich Bonhoeffer*. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/biography/Dietrich-Bonhoeffer>.

V. Russia – The Soviet Union

After the Bolsheviks seized power in October 1917, they immediately began to suppress political opposition and dissent. In 1918, the Bolsheviks enacted a law called the “Decree on Red Terror,” which was aimed at suppressing counter-revolutionary activities. This law authorized the use of summary executions, mass arrests, and deportations of those who were deemed to be enemies of the state. The law was used to suppress political opposition and dissent, and it had a chilling effect on freedom of expression in the new Soviet state.²⁹

The Bolsheviks also established the “All-Russian Extraordinary Commission” (ВЧК), also commonly known as Cheka, which was a secret police force tasked with enforcing these laws and suppressing opposition. The Cheka became notorious for its use of torture, executions, and other brutal tactics to silence dissent.³⁰

In the Soviet Union, the General Directorate for the Protection of State Secrets in the Press, abbreviated as Glavlit (ГЛАВЛИТ), was the main censorship body. It was established in 1922 under the People’s Commissariat for Education, and its role was to ensure that publications and other media adhered to the government’s ideological line and did not reveal any state secrets.³¹

Glavlit had the power to censor any written or printed materials, including books, newspapers, magazines, and other publications.³² Its censorship practices were extremely strict, with entire paragraphs, pages, or even entire articles often cut from publications deemed unacceptable. Glavlit was also responsible for overseeing the licensing and distribution of all printed materials, and it worked closely with the police to investigate and prosecute individuals and organizations suspected of spreading “anti-Soviet” propaganda or engaging in other activities deemed subversive to the state.³³

VI. Summary

The period between the early 20th century and the adoption of the Declaration of Human Rights was marked by significant challenges to freedom of expression in

29 LLEWELLYN Jennifer, McConnell Michael, Thompson Steve (2019). “*The Red Terror*”. Alpha History. <https://alphahistory.com/russianrevolution/red-terror/>. April 08, 2023.

30 Cheka, the Soviet Secret Police | Origin, Purpose & Facts. (2023, January 8). Retrieved from <https://study.com/academy/lesson/cheka-soviet-secret-police-origin-purpose-facts.html>. April 08, 2023.

31 Fox Michael. (1992). Glavlit, *Censorship and the Problem of Party Policy in Cultural Affairs*, 1922–28. *Soviet Studies*, 44(6), 1045–1068. <http://www.jstor.org/stable/152329>.

32 VLADIMIROV Leonid. (1972). *Glavlit: How the Soviet censor works*. *Index on Censorship*, 1(3-4), 31-43.

33 “*Glavlit*.” *Encyclopedia of Russian History*. Retrieved March 20, 2023 from Encyclopedia.com: <https://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/glavlit>.

various countries. In the United States, the interpretation of the First Amendment led to debates and court cases, resulting in restrictions on speech during times of war. In Europe, movements toward greater freedom of expression clashed with existing laws, leading to varying degrees of censorship and suppression, especially under authoritarian regimes like Fascist Italy and Nazi Germany. The United Kingdom saw a mix of restrictions and expansions of freedom of expression, with government control and censorship existing alongside developments such as women's suffrage and the growth of radio broadcasting. In Russia, the Bolsheviks' rise to power brought about a harsh crackdown on political opposition and dissent, resulting in the suppression of freedom of expression.

Overall, the first half of the 20th century witnessed a complex landscape of restrictions and challenges to freedom of expression, often driven by concerns over national security, public safety, and the control of information. These restrictions highlighted the delicate balance between protecting individual rights and ensuring societal stability during times of conflict and political upheaval. It was only with the later adoption of the Declaration of Human Rights that clearer principles and protections for freedom of expression began to take shape on an international scale.

References

- ALTENHÖNER Florian (2014). Press/Journalism (Germany), in: 1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War, ed. by Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson, issued by Freie Universität Berlin. DOI: 10.15463/ie1418.10404.
- BOYD Christina L. (2009). Seditio Act of 1918. The First Amendment Encyclopedia. <https://www.mtsu.edu/first-amendment/article/1239/seditio-act-of-1918#>.
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2017, April 17). Obscene Publications Act. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/event/Obscene-Publications-Act>.
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2019, April 12). Smith Act. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/event/Smith-Act>.
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2023, April 12). British Broadcasting Corporation. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/British-Broadcasting-Corporation>.
- CARROLL Thomas. F. (1919). Freedom of Speech and of the Press in War Time: The Espionage Act. *Michigan Law Review*, 17(8), 621–665. <https://doi.org/10.2307/1277922>.
- Cheka, the Soviet Secret Police | Origin, Purpose & Facts. (2023, January 8). Retrieved from <https://study.com/academy/lesson/cheka-soviet-secret-police-origin-purpose-facts.html>.
- Debs v. United States, 249 U.S. 211, 39 S. Ct. 252, 63 L. Ed. 566 (1919).

- DEMM Eberhard (2017). Censorship (Version 2.0), in: 1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War, ed. by Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson, issued by Freie Universität Berlin. DOI: 10.15463/ie1418.10725/2.0.
- Encyclopedia of Russian History. Glavlit. Retrieved March 20, 2023 from Encyclopedia.com: <https://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/glavlit>.
- EVERETT Michael., & BARTLETT Gail. (2015). The Official Secrets Acts and Official Secrecy. House of Commons Library, Briefing Paper Number CBPO7422.
- FOSTER James C. (2009). Scopes Monkey Trial. The First Amendment Encyclopedia. <https://www.mtsu.edu/first-amendment/article/1100/scopes-monkey-trial#>.
- FOX Michael. (1992). Glavlit, Censorship and the Problem of Party Policy in Cultural Affairs, 1922-28. *Soviet Studies*, 44(6), 1045–1068. <http://www.jstor.org/stable/152329>.
- HESS John A. (1938). Free Speech and the Nazi Press. *The German Quarterly*, Vol. 11, No. 4, Part 1.
- HYNES Gregory. (2017). Defence of the realm act (DORA). 1914–1918. Online: International Encyclopedia of the First World War. 11. Apr.2023. “Defence of the Realm Act of 1914”. [HistoryLearning.com](https://www.historylearning.com).
- KLOBAS Mark Brian. (1996). The defence of the Realm Acts (DORA) And The Expansion Of The British State, 1914-1921 (master dissertation, Texas A&M University).
- LLEWELLYN Jennifer, McConnell Michael, Thompson Steve (2019). “The Red Terror”. *Alpha History*. <https://alphahistory.com/russianrevolution/red-terror/>.
- MCHANGAMA Jacob, (1978). *Free Speech: A History From Socrates To Social Media*. Basic Books. New York.
- NORDENSTRENG Kaarle. (2017). Freedom of Speech in Finland 1766-2016: A By-product of Political Struggles. *The Legacy of Peter Forsskål: 250 Years of Freedom of Expression*.
- OGG Frederic A. (1918). The British Representation of the People Act. *The American Political Science Review*, Vol. 12, No. 3.
- PERNICONE Nunzio. (1979). Carlo Tresca and the Sacco-Vanzetti Case. *The Journal of American History*, 66(3), 535–547.
- Public Order Act, 1936, c. 6, § 5. (UK).
- RUDANKO Martti. (2012). *Discourses of Freedom of Speech: From the Enactment of the Bill of Rights to the Sedition Act of 1918*. Palgrave Macmillan.
- SHAMEEK Sen (2014). Right To Free Speech and Censorship: A Jurisprudential Analysis. *Journal of the Indian Law Institute*, Vol. 56, No. 2, pp. 175-201.
- SHERMAN Franklin. (2023, April 5). Dietrich Bonhoeffer. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Dietrich-Bonhoeffer>.
- SKINNER Stephen. (Ed.). (2015). *Fascism and criminal law: history, theory, continuity*. Bloomsbury Publishing.

- VLADIMIROV Leonid. (1972). Glavlit: How the Soviet censor works. *Index on Censorship*, 1(3-4), 31-43.
- Wikipedia contributors. (2023, February 13). Carlo Tresca. In Wikipedia, The Free Encyclopedia. Retrieved 12:29, April 12, 2023, from https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Carlo_Tresca&oldid=1139109915.
- YOURMAN Julius. (1939). Propaganda Techniques Within Nazi Germany. *The Journal of Educational Sociology*, 13(3), 148–163. <https://doi.org/10.2307/2262307>.

A NEGOTIORUM GESTOR A SEMET IPSO EXIGERE KÖTELEZETTSÉGE EGY TRYPHONINUS-FRAGMENTUM ALAPJÁN

Az idegen ügyet jogosultság nélkül ellátó személynek alapvető kötelezettsége, hogy a beavatkozása következményeként felmerülő károkat és költségeket a *dominus negotiorum* megtérítse.² A *negotiorum gestio bonae fidei iudiciumon* alapult, tehát az ügyvivő eljárását a *bona fides* kritériumaival összevetve értékelték,³ s a *negotiorum gestor* már a klasszikus jogban felelőssé tették az enyhe gondatlan magatartásért (*culpa levis*).⁴ A *dominus actio negotiorum gestorum directa* útján érvényesíthette követeléseit a *gestor*-ral szemben,⁵ aki legfeljebb célirányos eljárása (*utilitas gestionis*) esetén igényelhette kiadásainak megtérítését *contraria actióval*.⁶

A *negotiorum gestor* ügyvivői tevékenységébe tartozott a *dominus* harmadik személyekkel szemben fennálló követeléseinek behajtása,⁷ továbbá az is, hogy saját – akár az ügykezelést megelőzően, akár annak során felmerülő – tartozását teljesítse (*sibi solvere*)⁸ a *dominus*nak.⁹ Amennyiben az esedékes tartozások behajtását, illetve kifizetését elmulasztaná, az a késedelmes teljesítés következményeit vonná maga után.¹⁰ A *gestor* tartozások kiegyenlítésére vonatkozó kötelezettségét az autentikus *a semet ipso exigere* terminussal jelöljük.

- 1 PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; Témavezető: Prof. Dr. Jakab Éva D.Sc., intézetvezető, tanszékvezető egyetemi tanár KRE ÁJK.
- 2 KASER, Max: *Das Römische Privatrecht*. München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1971². 589.
- 3 ZIMMERMANN, Reinhard: *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Oxford, Oxford University Press, 1996. 445.
- 4 DE ROBERTIS, Francesco M.: *La responsabilità contrattuale nel sistema della grande compilazione*. Vol. II. Bari, Cacucci Editore, 1982. 833.
- 5 LENEL, Otto: *Das Edictum Perpetuum. Ein Versuch zu seiner Wiederherstellung*. Leipzig, Verlag von Bernhard Tauchnitz, 1927³. 102.
- 6 ANKUM, Hans: *Utiliter gestum. OIR*, 1995/1. 19–53, 45.
- 7 ARANGIO-RUIZ, Vincenzo: *Istituzioni di diritto romano*. Napoli, Jovene, 1991¹⁴. 359.
- 8 Paul. 2 *ad Nerat.* D. 3, 5, 18.
- 9 FINAZZI, Giovanni: *Ricerche in tema di negotiorum gestio. Obbligazioni gravanti sul gestore e sul gerito e responsabilità*. Vol. II/2. Cassino, Edizioni dell'Università degli Studi di Cassino, 2006. 47.
- 10 ARANGIO-RUIZ, Vincenzo: *Il mandato in diritto romano*. Napoli, Jovene, 1949. 26.

Jelen keretek között egy Tryphoninustól származó fragmentummal foglalkozunk részletesebben, mely közvetlenül kapcsolódik a *gestor* e speciális kötelezettségéhez. Vizsgálatunk célja, hogy meghatározzuk az *a semet ipso exigere* elv tartalmát és hogy feltárjuk azon tényezőket, amelyek jelentőséggel bírnak a *negotiorum gestor* felelősségi rendjének kialakításában.

Az itt elemzésre kerülő szöveg a *negotiorum gestor* kamatfizetési kötelezettségéhez kapcsolódik. Mivel a kamatszabályozás képezte a római hitelélet alapját,¹¹ érdemes röviden áttekintenünk annak alapvető ismérveit.

A római jog elsősorban a kamatszedésre, a kamatlábak nagyságára, illetve a kamatok összegének korlátozására vonatkozóan írt elő szabályokat.¹² A kamatfizetési kötelezettség a felek szerződési kikötéséből vagy törvényi rendelkezésből származhatott.¹³ A kamatmaximumot törvény állapította meg, ennek értéke a *principatus* idején évi 12% volt.¹⁴ A római társadalmat a föld- és kamatuzsora mozgatta, így a magas kamatszedés hosszú időn keresztül súlyos problémákat okozott a forgalmi viszonyokban.¹⁵ Erről a permanens problémáról számol be ifjabb Plinius is Traianus császárhoz intézett levelében:¹⁶

„Uram, az adópénz behajtása, a te gondoskodásod és az én igyekezetem folytán, részben megtörtént, részben folyamatban van. Attól tartok azonban, hogy felhasználatlanul marad. Földbirtokvásárlásra ugyanis egyáltalán nem, vagy csak egész ritkán nyílik lehetőség. S olyan ember sem igen akad, aki az államtól kölcsönt kívánna felvenni, különösen nem tizenkét százalékos kamatra, amennyit magánszemélyeknek fizetnek. Fontold meg, uram, nem kellene-e szerinted leszállítani a kamatot, s így toborozni megfelelő adósokat? Vagy ha így sem jelentkeznek, a decuriók között osztani szét a pénzt úgy, hogy ők vállaljanak kezességet az állammal szemben? Ha ezt kellenül s vonakodva fogadják is, csak enyhítés lesz, ha a kamatot mérsékeljük.”¹⁷

Mint látható a hitelfelvétel igen kedvezőtlen következményekkel járt az adósra nézve, így a legtöbben igyekeztek elkerülni a törvényi kamat megfizetését. A magas kamatoktól azonban aligha tudták mentesíteni magukat, hiszen az időről időre felbukkanó gazdasági

11 PÓLAY Elemér: Kamat a római jogban. *Miskolci Jogászélet*, 1942/18. 72–96, 73.

12 FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*. Budapest, Novissima Kiadó, 2022²⁶. 416.

13 BENEDEK Ferenc – PÓKECZ KOVÁCS Attila: *Római magánjog*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021⁹. 260.

14 TALAMANCA, Mario: *Istituzioni di diritto romano*. Milano, Giuffrè Editore, 1990. 545-546.

15 MOLNÁR Imre – JAKAB Éva: *Római jog*. Szeged, Leges, Diligens, 2021⁹. 251.

16 Traianus hadjáratai súlyosan megviselték a birodalom anyagi erőforrásait, az adóbevétel csökkent, különösen a hadsereg fenntartása igényelt jelentős kiadásokat. A szántóföldi gazdálkodás, a mezőgazdasági termelés hanyatlásnak indult, ami gabonahiányhoz vezetett, a *colonusok* is igyekeztek megszabadulni földjeiktől: VISKY, Károly: *Spuren der Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in den römischen Rechtsquellen*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983. 14.

17 Plin. Sec. *Epist.* 10,54. MARÓTI Egon fordítása.

válság okozta károkat mind az állam, mind pedig a hitelezők az adósok „kizsákmányolásával” igyekezett némileg kompenzálni.¹⁸

A *negotiorum gestor a semet ipso exigere* kötelezettségével foglalkozó források közül az egyik legrelevánsabb, kései klasszikus szöveget vizsgáljuk az alábbiakban.¹⁹

Tryph. 2 disp. D. 3, 5, 37: *Qui sine usuris pecuniam debebat, creditoris sui gessit negotia: quaesitum est, an negotiorum gestorum actione summae illius usuras praestare debeat. Dixi, si a semet ipso exigere eum oportuit, debiturum usuras: quod si dies solvendae pecuniae tempore quo negotia gerebat nondum venerat, usuras non debiturum: sed die praeterito si non intulit rationibus creditoris cuius negotia gerebat eam pecuniam a se debitam, merito usuras bonae fidei iudicio praestaturum. Sed quas usuras debeat, videamus: utrum eas, quibus aliis idem creditor faenerasset, an et maximas usuras: quoniam ubi quis eius pecuniam, cuius tutelam negotiave administrat, aut magistratus municipii publicam in usus suos convertit, maximas usuras praestat, ut est constitutum a divis principibus. Sed istius diversa causa est, qui non sibi sumpsit ex administratione nummos, sed ab amico accepit et ante negotiorum administrationem. Nam illi, de quibus constitutum est, cum gratuitam certe integram et abstinentem omni lucro praestare fidem deberent, licentia, qua videntur abuti, maximis usuris vice cuiusdam poenae subiciuntur: hic bona ratione accepit ab alio mutuum et usuris, quia non solvit, non quia ex negotiis quae gerebat ad se pecuniam transtulit, condemnandus est. Multum autem refert, incipiat nunc debitum an ante nomen fuerit debitoris, quod satis est ex non usurario facere usurarium.*

A tényállás szerint a felek eredeti jogviszonyát egy korábról, valószínűleg kölcsön-szerződésből származó kamatmentes, lejárt tartozás képezte. Az adós utóbb vállalhatta el a hitelező ügyeinek intézését, így közöttük a kölcsön tekintetében kontraktuális, a *negotiorum gestio* vonatkozásában kvázi-kontraktuális viszony létesült. A kölcsön követelésére *conductio* állna a hitelező rendelkezésére, ezzel viszont nem tud perelni a kamatokra.²⁰ Így a kérdés az, hogy a kölcsöntartozás kamatait a hitelező *actio negotiorum gestorum directával* behajthatja-e az adóstól.

Tryphoninus azt válaszolta, amennyiben *a semet ipso exigere* kötelezettség terheli az adóst, akkor meg kell fizetnie a kamatokat. Azonban, ha a tartozás még nem esedékes, nem tartozik kamatfizetéssel. A jogtudós tehát az *a semet ipso exigere* kötelezettség elmulasztásától, illetve a lejárat bekövetkezésétől teszi függővé a *gestor* kamatfizetését. A *negotiorum gestornak* a kötelemszerű teljesítéshez a hitelező számlakönyvében rögz-

18 A kamatuzsorát már a köztársaságkorban büntették: ALLEN, William F.: The Monetary Crisis in Rome, A.D. 33. *Transactions of the American Philological Association*, 1887/18. 5–18, 8. Caesar, Augustus, Tiberius, majd Claudius törvényei is – a gazdasági krízisek idején – lehetőséget adtak a kamatmentes (*sine usurae*) hitelfelvételre: Tac. *Ann.* 6,16-17; 9,13; Suet. *Iul.* 27, 42; *Aug.* 41; *Tib.* 48.

19 KUNKEL, Wolfgang: *Herkunft und soziale Stellung der römischen Juristen*. Weimar, Hermann Böhlau Nachfolger, 1952. 231.

20 A kamatkikötésre a kölcsönszerződés keretében nem volt lehetőség, arról külön *stipulatio*ban kellett a feleknek megállapodniuk: RICCOBONO, Salvatore: *Stipulatio ed instrumentum nel Diritto giustiniano*. SZ 43 (1922). 262–397, 321.

zíténie kellett a fizetést (*intulit rationibus creditoris*).²¹

Mivel a kölcsön *stricti iuris* reálszerződés, *condictio* alapján nem, csak külön kamat-*stipulatio* útján lehetett a kamatokat követelni.²² Ellenben nincs információnk, hogy *stipulatio* létrejött volna a felek között. A másik megoldás a formátlan megállapodással való kikötés, ez azonban nem tette lehetővé a kamatkövetelést.²³ Tryphoninus pedig a kamatfizetést nem járulékos kötelelem alapján – egyébiránt a *pactum*ban kikötött kamat sem lehetne ekként követelhető²⁴ –, hanem a *negotiorum gestio* esetén alkalmazható *bonae fidei iudicium* érvényesítésével tartja méltányosnak.

A *iurisperitus* egy analógián keresztül mutat rá arra, hogy milyen típusú kamatokat kell a *gestornak* megfizetnie. Az alapeset szerint azokat, amelyekre a hitelező másoknak is kölcsönözni szokott (*quibus aliis idem creditor faenerasset*). Különleges esetben viszont, amikor valaki vagyongazdálkodói tevékenységet lát el – például gyámként vagy ügyvivőként²⁵ –, illetve, ha mint *magistratus municipii*²⁶ a közpénzt elsikkasztja, akkor a *divi principes*²⁷ által előírt legmagasabb – azaz 12%-os – kamatot lesz köteles

21 A rómaiak pénzügyeiket számlakönyvben (*codex accepti et expensi*) tartották nyilván. A forrásokban a magán kölcsönkövetelések ('private Darlehensforderungen') bejegyzésére általában a *rationes*, illetve a *tabulae* szavak, vagy azok körülírása utal, a *kalendarium* fogalma az üzletszerűen pénzkölcsönzők nyilvántartását foglalhatta magában. A könyvelés nem csak a kifizetett és a kamatostul megtérített pénzek ellenőrzését tette lehetővé, hanem voltaképpen a kikötött hitelkövetelések jegyzéke volt. Azonban, ha a követelést *stipulatio*ban kötötték ki a felek és a kamatozó tartozás megfizetésére határidőt szabtak, akkor a *kalendarium* tartalma csak névleges volt: THILO, Ralf Michael: *Der Codex accepti et expensi im Römischen Recht. Ein Beitrag zur Lehre von der Litteralobligation*. Göttingen–Zürich–Frankfurt, Muster–Schmidt, 1980. 107–108.

22 KASER, Max – KNÜTEL, Rolf – LOHSSE, Sebastian: *Römisches Privatrecht*. München, C. H. Beck, 2021²². 172.

23 A *pactum* és *stipulatio* elhatárolásához lásd DIÓSDI, György: *Contract in Roman Law. From the Twelve Tables to the Glossators*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. 127.

24 Vö. PÓKECZ KOVÁCS, Attila: Rücktrittsvorbehalt und pactum displicentiae (Ulp. D.19.5.20pr.). *Revue internationale des droits de l'antiquité*, 2011/58. 315–338, 319. Érdekes módon a városok által hitelezett pénzüsszeg kamata *ex nudo pacto* is követelhető volt: Paul. *sing. reg. D.* 22, 1, 30.

25 A *negotiorum gestio* szubszidiárius tényállás volt, az *actio tutelae* és az *actio mandati* alkalmazhatóságának hiányában *actio negotiorum gestorum*mal perelhettek a felek: PARTSCH, Josef: Studien zur Negotiorum Gestio. Vol. I. *Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse*, 1913/12. 46.

26 A *magistratus municipales* terminus a *municipium*hoz vagy *colonia*ához tartozó *duumvires* vagy *quattuorvires* foglalta magában: RUDORFF, Adolf Friedrich: *Das Recht der Vormundschaft aus den gemeinen in Deutschland geltenden Rechten entwickelt*. Bd. 3. Berlin, Ferdinand Dümmler, 1834. 159.

27 A *divi principes*re vonatkozóan Marcus Aurelius és Lucius Verus, illetve Septimius Severus és Caracalla nevei merültek fel az irodalomban: GUALANDI, Giovanni: *Legislazione imperiale e giurisprudenza*. Vol. II. Milano, Giuffrè, 1963. 190.

megfizetni.²⁸ Akikre a császári rendelkezés kiterjed, ingyenesen, bizonyosan önzetlenül, minden haszontól tartózkodva jártak el és a *fides*ért tartoznak helyállással. Mivel úgy tűnik visszaéltek szabadságukkal (*licentia, qua videntur abuti*),²⁹ büntetésként a legmagasabb kamatot kell megfizetniük (*vice cuiusdam poenae subiciuntur*).

A jogtudós a *Sed istius diversa causa est* fordulattal tér vissza az előtte lévő ügyre, és foglalja össze a jogi problémát. Akikre a *rescriptum* rendelkezést tartalmaz, azok a *bonae fidei iudicium* alapján felelnek,³⁰ és Tryphoninus szerint úgy is megvalósítható e tényállás, ha valaki a barátjától kapott kölcsön még az ügyvitel megkezdése előtt (*ab amico accepit et ante negotiorum administrationem*).

Mindezekre tekintettel a *negotiorum gestor* felelősségét és kamatfizetési kötelezettségét a *bona fides* tükrében tudjuk értékelni.

A *gestor* becsületes úton jutott a pénzkölcsönhöz (*bona ratione accepit*), de a teljesítés számlakönyvbe való bejegyzését elmulasztotta (*quia non solvit*), azaz gondatlanul járt el, és ezért felelősséggel tartozik. Továbbá azt is figyelembe kell venni, hogy a tartozás csak most keletkezett vagy már az ügyvitel megkezdése előtt fennállt. Utóbbi esetben ugyanis elegendő a nemkamatozó tartozást kamatozóvá alakítani (*satis est ex non usurario facere usurarium*).

Az ügyvivő a határidőn belüli tartozáskiegyenlítés hiányában késedelmes adóssá válik, és meg kell fizetnie az ezen körülményből előálló kamatot.³¹ Tehát nem egy mellékkötelemben kikötött kamattartozásról van szó – ilyenre sem az ügyvitel megkezdésekor, sem annak lebonyolítása alatt nem került sor –, a *negotiorum gestor* az eredeti

28 Tryphoninus azonban nem hozta kapcsolatba az *a semet ipso exigere* elv megszegéséből adódó kamatfizetési kötelezettséget a törvényi szabályozással. Tehát a *negotiorum gestor* cselekménye nem esik azonos elbírálás alá azokkal, akik egyébként vagyongazdálkodási tevékenységet látnak el: FINAZZI, Giovanni 2006. 52. A gyámi vagyongazdálkodás speciális szabályaihoz lásd JAKAB ÉVA: *Vis ac potestas. Gyámi vagyongazdálkodás a klasszikus római jogban*. In: Görög Márta – Hegedűs Andrea (szerk.): *Lege duce, comite familia. Ünnepi tanulmányok Tóthné Fábrián Eszter tiszteletére, jogász pályafutásának 60. évfordulójára*. Szeged, Iurisperitus Kiadó, 2017. 199–211, 201, 209. A *cura*, a *tutela* és a *negotiorum gestio* relációjához lásd ÚJVÁRI Emese: *Összetett eszköztár a gyámolt érdekeinek védelmében a klasszikus korban: a C.5.75.1 tanúsága*. In: P. Szabó Béla – Újvári Emese (szerk.): *Risus cum lacrimis. Könyv Babják Ildikó emlékére (tanulmányok, baráti írások)*. Debreceni Egyetem Marton Géza Állam és Jogtudományi Doktori Iskola, Debrecen, Lícium-Art Könyvkiadó, 2017. 267–280. 270.

29 Itt a *licentia* pejoratív értelme szerepel, arcátlan, pimasz magatartásra utal: HEUMANN, Hermann Gottlieb – SECKEL, Emil: *Heumanns Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*. Jena, Verlag von Gustav Fischer, 1926⁹. 316.

30 A *praetori* formula *quidquid*-klauzulája eredetileg a követelés jogalapját takarta, hiszen ezek a keresetek kezdetben civiljogi jogalappal nem rendelkeztek. A *fides* a *bonae fidei iudiciumok* fejlődésének csak egy későbbi állomása alkalmával ölti fel a tisztesség, korrektség általános zsinórmértékének szerepét: FÖLDI András: *A jóhiszeműség és tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig*. *Publicationes Instituti Iuris Romani Budapestinensis*, Fasc. IX. Budapest, 2001. 14.

31 MARRONE, Matteo: *Manuale di diritto privato romano*. Torino, Giappichelli, 2004. 261.

kötelem, a kölcsön nemteljesítése után tartozik megfizetni a késedelmi kamatokat.³²

Amennyiben a kamatfizetés az adóskésedelemre vezethető vissza,³³ annak az esedékesség és a hitelezői *interpellatio* mellett, a felróhatóság is tényállási elemét képezi.³⁴ Ennek alapját a kontraktuális felelősség adja,³⁵ amely a *negotiorum gestor* érdekelt adósnak tételezi fel, így a *bona fides* értelmében méltán felel a kamatokért (*merito usuras bonae fidei iudicio praestaturum*).³⁶ Bár a jogtudós már véleménye lelegején kijelentette, hogy az *a semet ipso exigere* kötelezettség megszegése önmagában jogalapot biztosít a kamatfizetés követelésére (*a semet ipso exigere eum oportuit, debiturum usuras*),³⁷ Tryphoninus végül a kamatfizetés jogcímeként a *bona fides*t jelölte meg.³⁸ A kamatláb mértéke azonban nem derül ki a fragmentumból.³⁹ Azt akár a *rescriptum*, akár a *iurisprudentia* meghatározhatta.⁴⁰

A *negotiorum gestor* kamatfizetési kötelezettsége részben az ügyvezetést megelőzően keletkezett tartozásra vonatkozóan, az *a semet ipso exigere* kötelezettség elmulasztásától;⁴¹

32 BÜRGE szerint a kamat mértékét az adott régió szokásos gyakorlata határozta meg: BÜRGE, Alfons: Fiktion und Wirklichkeit. Soziale und rechtliche Strukturen des römischen Bankwesens. SZ 104 (1987). 465–558, 543. FINAZZI viszont megjegyzi, hogy a *dominus* által általában alkalmazott kamatláb nem feltétlenül esett egybe a *mos regionis*szal; így azt is figyelembe vehették, hogy időben történő teljesítés esetén, az ügy ura a saját szokásainak megfelelően használta volna a pénzt: FINAZZI, Giovanni 2006. 51.

33 Kérdéses, hogy a *negotiorum gestor* felelőssége visszavezethető-e a felek között korábban létesült kötelemre. Ha kölcsönvevői jogállásából vizsgáljuk az adós helyzetét, a *mutuum* fajlagos szolgáltatásának nemteljesítése objektív helytállást vonna maga után (*genus perire non censetur*), de a *mutui dati*óból semmilyen kamatfizetési kötelezettség nem keletkezik: KASER, Max 1971. 531. A kölcsönhöz kapcsolt *stipulatio usurarum* esetében pedig ugyan kötelezhető lenne kamatfizetésre az adós, azonban ezt a lehetőséget a szövegösszefüggésre szorítkozva (*incipiat nunc debitum ante nomen fuerit debitoris*) szintén kizárhatjuk. Vö. Paul. 4 resp. D. 22, 1, 12.

34 BRÓSZ Róbert – PÓLAY Elemér: *Római jog*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1986⁴. 354.

35 A késedelem egyébiránt *vis maior*ig terjedő helytállást indukál: HARKE, Jan Dirk: *Mora debitoris und mora creditoris im klassischen römischen Recht*. Berlin, Duncker & Humblot, 2005. 14. Ez azonban csak a veszélyviselést irányozza elő, a *negotiorum gestor* felelősségének mértéke a *culpa levis* határánál tetőzik.

36 FINAZZI, Giovanni 2006. uo.

37 Az *a semet ipso exigere* elv *lex specialis*ként képezi a kamatfizetés előfeltételét ('presupposto'): FINAZZI, Giovanni 2006. uo. KNÜTEL szerint a jogászok nem csupán kikötés vagy késedelem függvényében írtak elő kamatfizetési kötelezettséget, hanem minden olyan esetben, amikor az adós más pénzét saját érdekében használhatta: KNÜTEL, Rolf: *Zum Nutzungszins*. SZ 105 (1988). 514–541, 530.

38 Vö. Marc. 4 reg. D. 22, 1, 32.

39 WÄCKE úgy látja, hogy a szokásos piaci kamat megfizetésére kötelezhető a *gestor*: WÄCKE, Andreas: *Tilgungsakte durch Inselfgeschäft. Zur Leistung eines Tutors oder Prokurators an sich selbst*. SZ 103 (1986). 223–247, 229.

40 FINAZZI, Giovanni 2006. 53.

41 KRELLER, Hans: *Das Edikt de negotiis gestis in der klassischen Praxis*. SZ 59 (1939). 390–431, 402.

részben magának a kötelemnek a lejárat dátumától függ (*mora debendi*).⁴² A *gestor* részéről hiányzott a *solutio sibi*, azaz a saját tartozás teljesítésének bejegyzése a számlakönyvbe, így ez esetben a kamatfizetési kötelezettség a kötelem nemteljesítéséből következik.⁴³

Az elemezett szöveghez szorosan kapcsolódik a D. 3, 5, 5, 14. töredék, ahol Ulpianus egy olyan *gestor* eljárását vizsgálja, aki az ügykezelésébe tartozó tevékenységek egy részét elvégezte, míg bizonyos feladatokat elhanyagolt.⁴⁴ A jogtudós az ügyvivő gondosságával (*vir diligens*) szemben támasztott társadalmi elvárás artikulálását követően megállapítja,⁴⁵ hogy a *gestor* az *a semet ipso exigere* alapján a beszedni elmulasztott tartozásokért és a késedelmi kamatokért is felel.⁴⁶ Paulus *in genere* rögzíti a *negotiorum gestor a semet ipso exigere* követelményéből adódó kamatfizetési kötelezettségét,⁴⁷ míg *in concreto* a *personae alieni iuris* ügyvivők ugyanezen jogalaptól származó felelősségét tanulmányozza.⁴⁸

Tryphoninus döntése alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a késedelmes adósnak minősülő *gestor* felelőssége megszigorodik (*perpetuatio obligationis*), így már *casus maior*ért is helytállással tartozik.⁴⁹ A szigorú helytállási kötelezettség nem tekinthető méltánytalan jogkövetkezménynek, hiszen a *negotiorum gestor* felelősségének konkrét mértékét a *bonae fidei iudicium* alapján a bíró állapította meg.⁵⁰

Tárgyszavak: a semet ipso exigere, negotiorum gestor, negotiorum gestio

42 A szerződéses és a késedelmi kamat relációjához lásd KNÜTEL, Rolf: *Stipulatio und pacta*. In: Medicus, Dieter – Seiler, Hans Hermann (szerk.): *Festschrift für Max Kaser zum 70. Geburtstag*. München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1976. 201–228, 221.

43 FINAZZI, Giovanni 2006. 50. A törvényi kamatmaximumot az olyan ügyvivő, gyám, *magistratus municipii* köteles megfizetni, aki a *fides* természetével ellentétes módon visszaélt jogaival és az idegen pénzből haszonszerzésre törekedett. A késedelmi kamat és az állami pénzek relációjához lásd VIGNERON, Roger: Franco Gnoli: *Ricerche sul crimen peculatus*. SZ 99 (1982). 412–417, 416. Az analógiában bemutatott tényállás és a konkrét eset között az *a semet ipso exigere* szempontjából semmilyen összefüggés sem mutatható ki, utóbbira ugyanis nem vonatkoznak a kamatmaximalizáló rendelkezések: FINAZZI, Giovanni 2006. 52. A *magistratus municipii* kamatfizetésének kérdéséhez lásd Paul. *sing. usuris* D. 22, 1, 17, 7.

44 Lásd ehhez KÜBLER, Bernhard: *Die Haftung für Verschulden bei kontraktsähnlichen und deliktsähnlichen Schuldverhältnissen*. SZ 39 (1918). 172–223, 197. SEILER, Hans Hermann: *Der Tatbestand der negotiorum gestio im römischen Recht*. Köln–Graz, Böhlau Verlag, 1968. 15–16.

45 PETERS, Hans: *Generelle und spezielle Aktionen*. SZ 32 (1911). 179–307, 270skk.

46 Ulpianus egy Flavius Longinusnak címzett *rescriptum*ra hivatkozik.

47 Paul. 2 *ad Nerat.* D. 3, 5, 18, 4.

48 Paul. 2 *ad Nerat.* D. 3, 5, 18 pr.; Paul. 9 *ad ed.* D. 3, 5, 17. A források elemzését lásd FINAZZI, Giovanni 2006. 54–60; 245–250. CARDILLI, Riccardo: *L'obbligazione di «praestare» e la responsabilità contrattuale in diritto romano (II sec. A.C. – II sec. D.C.)*. Milano, Giuffrè, 1995, 402–405.

49 Vö. WACKE, Andreas 1986. 228.

50 Paul. 9 *ad ed.* D. 3, 5, 6. Megjegyzendő, hogy a hitelező az *a semet ipso exigere* kötelezettség esetén is felmenthette a *gestort* a kamatfizetés terhe alól: Ulp. 10 *ad ed.* D. 3, 5, 5, 14.

JOG ÉS ERKÖLCS A BÜNTETŐJOG TÜKRÉBEN

I. Bevezetés

Jelen tanulmány az emberi magatartást és érületet meghatározó normarendszerek közül a jogot és az erkölcsöt vizsgálja meg, azok egymáshoz való viszonyát veszi górcső alá a büntetőjog tükrében. Az ember – közösségi lény révén – különböző normarendszerek által egyidejűleg szabályozott viszonyok között él. Manapság, a szabályozottságnak, illetve a szabályozások komplexitásának egy olyan szintje valósul(hat) meg, amely megkérdőjelezheti az államnak nevezett és legmagasabb szintűnek vélt társadalmi szerveződés ideális voltát. Ez a túlszabályozottság az emberekben frusztrációt kelthet, amelynek következtében a társadalmi értékrend torzulhat,² amely értékrend határozza meg az erkölcs normarendszerét. Az erkölcs normarendszere egyrészt hat(hat) a jogra, másrészt egyes szabályozásai könnyen „jogi erőre” emelkedhetnek. Az ilyen állítások létjogosultsága alapos indokolást igényel, hiszen ezzel könnyen szembekerülhet az ember Platón vagy Arisztotelész általánosan elfogadott elméleteivel.³ A tanulmány az erkölcs fontos szerepének hangsúlyozására, és a joghoz való általános viszonyának felderítésére vállalkozik. A jog és az erkölcs önálló normarendszerek, illetve egyes megközelítések szerint *társadalmi alrendszerek*, melyek a társadalomnak, mint sajátos organizmusnak az összetevői.⁴ A jog és az erkölcs eltérő társadalmi funkciót látnak el,⁵ mely funkciók nem keveredhetnek vagy elkerülhetetlenül hibás, sőt, veszélyes döntések születhetnek, mint az etikai alapú joggyakorlat (nem a jog formasága számít az ítéletet már előre is megírhatja a bíróság), vagy a jogi alapúnak vélt etika (a liberális emberi jogok transzcendens alkotások, melyeknek akár erővel is érvényt kell szerezni).⁶ Ennek ellenére e két szabályozási rendszer kölcsönösen áthatja egy-

1 PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; Témavezető: Prof. Dr. habil. Domokos Andrea PhD, egyetemi tanár KRE ÁJK.

2 Magyarországon évtizedek óta érzékelhető a korábban általánosan elismert értékek bizonytalanná válása. Ld.: HARMATHY Attila: *Erkölcs és polgári jog*. In.: *Erkölcs és jog, szakmai konferencia a Kúrián, a Budapesten megrendezésre kerülő 52. Eucharisztikus Kongresszushoz kapcsolódóan*. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2020. 23.

3 DR. SZÜCS Ferenc: *Teológiai Etika*. 11. kötet. Budapest, Református Zsinati Iroda Tanulmány Osztály, 1993. 2.

4 FÖLDESI Tamás: *Jog, erkölcs, igazság*. *Iskolakultúra, Az Országos Közoktatási Intézet folyóirata*, IV. évfolyam, 1994/18. szám, 2-11. 2.

5 vö.: MISKOLCZI BODNÁR Péter: *Jog és erkölcs, jogok és erkölcsök*. In.: Birher Nándor (szerk.): *Etika mint normarend*. Budapest, Patrocinium kiadó, 2022. 28.

6 BIRHER Nándor: *Bevezetés az etika alapjaiba*. In.: Birher Nándor (szerk.): *Etika mint nor-*

mást: például a jog olyan magatartások tanúsítását várja el számos esetben, amelyek az erkölcs értékrendje szerint is követendőek, és az olyan viselkedést tiltja, amelyet nem tekintünk etikusnak.⁷ A jog és az erkölcs normarendjei saját szabályaik szerint, ugyanakkor egymással kapcsolatba lépve, egymás rendjét értelmezve és adott esetben sajátjává alakítva működnek. Helytelen, ha valamelyik normarend a másik szabályozási területét meg akarja hódítani,⁸ hiszen a cél a hatékony együttélés biztosítása, amely egy közös(ségi) érdek, így a normarendszereknek nem konkurálnia, hanem együttműködniük szükséges. A jog szabályozási területe a vitatott vagy vitássá tehető gyakorlati kérdések vonatkozásában, a döntések biztosítása. A jog rögzíti a hatalom, azaz a döntéshozatal jogának szerkezetét. Az erkölcs szabályozási területe a közösség és az egyén fennmaradásának biztosítása.⁹ A jog találkozás a jogosulttal és a kötelezettel, az erkölcs találkozás a Másikkal.¹⁰ Minden szabályozás szociális szükségletet elégít ki, a végső cél pedig a társadalmi élet fenntartása.¹¹

II. Jog és erkölcs

E két *klasszikus normarendszer*¹² közel áll egymáshoz, a múltban egyetlen normarendszert képeztek.¹³ Az archaikus társadalmakban egyetlen szakrális szokásrend szabályozta a közösség életét, jog és erkölcs egyetlen szisztéma volt.¹⁴ A jog és az erkölcs viszonyának történetileg első megjelenési formája a római jogi normatív *mos* szabályaiban manifesztálódott,¹⁵ amely az idők során több jelentéssel is bírt. Végül, a *ensori* jog-

arend. Budapest, Patrocinium kiadó, 2022. 6.

7 MISKOLCZI BODNÁR Péter: Az erkölcs és a jog szoros kapcsolata. *Polgári Szemle*, 11. évfolyam, 4-6. szám, 27-33.

8 BIRHER Nándor 2022. 6.

9 Uo.

10 BIRHER Nándor: Jog, erkölcs, vallás. In.: Birher Nándor – Homicskó Árpád Olivér (szerk.): *Az egyházi intézmények működtetésének etikai alapjai*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2019. 14.

11 DOMOKOS Andrea: Bűncselekmények, büntetőjogi felelősség, az erkölcs és a büntetőjog közös gyökerűsége. In.: Birher Nándor – Homicskó Árpád Olivér (szerk.): *Az egyházi intézmények működtetésének etikai alapjai*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2019. 202. (a továbbiakban: Domokos 2019.)

12 Ld.: ZÁMBÓ Károly József: *Hatályos magyar jogunk viszonya az erkölcsi és a vallási normákhoz*. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2022. 9.

13 FÖLDESI Tamás 1994. 2.

14 ERDŐ Péter: Jog – erkölcs – manipuláció. In.: *Erkölcs és jog, szakmai konferencia a Kúrián, a Budapesten megrendezésre kerülő 52. Eucharisztikus Kongresszushoz kapcsolódóan*. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2020. 15.

15 NÉMETH Imre: A közerkölcs büntetőjogi védelmének indokoltsága és történelmi előképei a btk. Rendszerében. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*. 2020/3. szám. 108-117. 110.

alkalmazás alakította ki a *mos* önálló, *sui generis* fogalmát, amely olyan társadalmi normákat tartalmazott, amelyek sem a jog (*ius*), sem a vallási előírások (*fas*) körébe nem tartozott.¹⁶ Ehhez kapcsolódóan írja Földesi Tamás, hogy a társadalom, illetve a társadalmi igények differenciálódásával, a normák sajátos differenciálására is szükség volt, így a legjelentősebb új intézmény, az állam, a normák egy részét kiemelte, ezzel létrehozva a jog kategóriáját. Ez alapján tehát talán helytállóbb a „jogi és jogon kívüli erkölcs,” mintsem a „jog és erkölcs” terminusok használata, hiszen az erkölcsi normák tekintetes hányada jogi normává (is) lesz.¹⁷ Földesi Tamás gondolatmenete részben párhuzamot mutat a római jogi szabályokkal, hiszen eleinte a rómaiak *mos* alatt a jogi-erkölcsi-vallási normák differenciálatlan rendszerét, majd a jogtól és a vallástól elkülönült társadalmi normákat értették.

1. Hasonlóságok

Lévén, hogy mind a jog, mind az erkölcs társadalmi normarendszerek, magatartásokat szabályoznak, azokon belül pedig rögzítik melyek közülük a kívánatosak, és melyek az elkerülendőek.¹⁸ Mindez a társadalmi-közösségi élet fenn- és egyensúlyban tartásához, valamint hatékonyabbá tételéhez kötődik. Utóbbi megállapítás azt implikálja, hogy a két normarendszer céljában is azonos. Az említett normarendszerek magatartási szabályokat írnak elő, így reagálnak arra is, ha valaki e szabályokat nem tartja be, illetve megsérti. Mind a jogi, mind az erkölcsi normák döntő többségének be nem tartása, illetve megsértése, valamilyen hátrányos következményt szül, amely a legenyhébb megrovástól, a legsúlyosabb halálbüntetésen át, a közösség elítélését vagy az abból való kizárást is jelentheti. Nem egy alkalommal az is előfordul, hogy egy jogi norma megsértésének hátrányos jog- és erkölcsi következménye is van, illetőleg, hogy egy erkölcsi norma megsértésének jogkövetkezménye van. Előbbi szinte minden jogsértésre igaz, lévén, hogy a *jogkövető* magatartás jelenti a „jó”, az erkölcsös magatartást, bár az elmúlt évtizedekben az ellenkezőjére is sok példát látni.¹⁹ Utóbbi csak abban az esetben lehetséges, ha egy – korábban említett – erkölcsi normák közül kiemelt szabályról van szó, azaz egy olyan jogi normáról, ami erkölcsi tartalommal bír, így egyben erkölcsi norma is. Ahogy már fentebb is kifejtésre került, a jog és az erkölcs a múltban egyetlen normarendszert képezett, közös töről fakad. Ez a közös gyökerűség a büntetőjog tekintetében különösen szembetűnő, amelyet már Irk Albert is megállapít,

16 FÖLDI András – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézményei*. Huszonkettedik átdolgozott és bővített kiadás, Eszterházy Károly Egyetem Oktatókutatató és Fejlesztő Intézete, 2018., 26-28.

17 FÖLDESI Tamás 1994. 2.

18 BIRHER Nándor – ABONYI János: Normák, kapcsolatok, igazság. *Polgári Szemle*, 2015/4-6. szám, 52-59.

19 Vannak persze olyan helyzetek, amelyeket a két értékrend eltérően ítél meg. A közvélemény nagyobb megértést tanúsít egyes féhérgalléros bűncselekmények elkövetői iránt, mint a jog. Ld.: MISKOLCZI Bodnár Péter 2022. 28.

amikor azt írja, hogy „a jogi és erkölcsi normák közös eredetét az összes jogágak közül természetesen a legszemléltetőbben a büntetőjog mutatja.”²⁰ Földesi Tamás hangsúlyozza, hogy a büntetőjog szabályainak meghatározó része jogi bűn mellett, erkölcsi bűnre is vonatkozik,²¹ Bárd Károly szintén rögzíti, hogy a büntetőjog erkölcsi tilalmakat állít fel, Domokos Andrea szerint az erkölcsi nevelés elengedhetetlen része egy gyermek felnevelésének, illetve Szemere Bertalan szerint a büntetéseknek erkölcsösnek kell lennie.²² A jogi moralista felfogás szerint az állam egyes cselekményeket pusztán azon indokból büntetendővé nyilváníthat, hogy az adott cselekmény súlyosan erkölcstelen. A moralista jogi paternalizmus pedig az elkövetőt saját morális sérülésétől kívánja megvédeni a kriminalizáció útján.²³ A római jogi bűncselekményt is áthatotta az erkölcs, azáltal, hogy az *iniuriák* és a közösség elleni cselekedeteknél is megjelenik a „jó erkölcsökhöz ütköző magatartás” (*adversus bonos mores*), melyet az állam, azaz a közösség jó erkölcsének kell értelmezni, amely megsértése így lényegében kimeríti a „társadalomra veszélyességet”.²⁴ A büntetőjog szerves része a büntetés, amely az elkövetett rosszra adandó válasz. Grotius szerint a büntetés az elkövetett rossz miatt elszenvedett hátrány: aki rosszat cselekedett, viselnie kell a rosszat.²⁵ Hogy adott szituációban mi a jó, és mi a rossz cselekvési lehetőség, arra az etika keresi a választ. A római jog egyik definíciója szerint a jog a „jó és méltányos művészete” (*ars boni et aequi*).²⁶ Az erkölcs meghatározó büntetőjogbeli szerepe e tekintetben is megnyilvánul, mert az etikai nevelés a bűnmegelőzés és a *re-szocializáció* egyik fontos garanciája, valamint a bűnelkövetésre különösen hajlamos fiatalkorúak bűnözéstől való megóvásának esszenciális eszköze.²⁷ A hatályos büntető törvénykönyvnek is megvan a maga etikája,²⁸ hiszen a Különös Részben foglalt cselekmények meghatározó része arra épül, hogy egyes magatartásokat az erkölcs rossznak ítél, és azok elkövetéséhez negatív jogkövetkezményt fűz. Az erkölcsi tartalom e tekintetben a „védett jogi tárgyban” jelenik meg, amely értéket az elkövető magatartásával sért, vagy – egyes esetekben – veszélyeztet.²⁹ A védett jogi tárgy – etikai vonatkozásai mellett – egy emlékeztető is a büntetőjog *ultima ratio* jellegére, hiszen a

20 DOMOKOS 2019. 202-203.

21 FÖLDESI Tamás 1994. 3.

22 DOMOKOS 2019. 202-203.

23 NÉMETH Imre 2020. 111.

24 Uo. 110.

25 DOMOKOS Andrea: A büntetőjogi felelősség erkölcsi vonatkozásairól. *Kre-Dit: A Kre-Dok Online Tudományos Folyóírat*, 2019.

26 Erdő Péter 2020. 15.

27 Ld.: DOMOKOS Andrea: Református jogtudósok a bűnelkövetők neveléséről, vallás-erkölcsi tanításáról. In.: Madai Sándor – Pallagi Anikó – Polt Péter (szerk.): *Sic itur ad astra – Ünnepi kötet a 70 éves Blaskó Béla tiszteletére*. Budapest, Ludovika Egyetem Kiadó, 2020. 141-150.

28 A szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény 192. §-a meglehetősen konkrétan és általánosan szabályozza az erkölcsértő magatartásokat: „Aki a közterületen, nyilvános helyen vagy közforgalmú közlekedési eszközön a közerkölcsbe ütköző magatartást tanúsít, szabálysértést követ el.”

29 FÖLDESI Tamás: Jogász etika. *Jog, állam, politika*, 9. évfolyam 2017/1. szám. 1-64. 5.

védett érdek nem egyszer valamilyen alapvető emberi vagy állampolgári jogban testesül meg. A büntetőjog *ultima ratio* jellegénél fogva pedig képes arra, hogy az egyént (alap) jogaiban – a többi jogág viszonylatában a legsúlyosabban – korlátozza, sokszor egy másik alapjog védelmének legitimációja nyomán. A büntető törvénykönyvben megjelenő etika milyensége kapcsán elmondható, hogy bár egy adott országban többféle erkölcs lehet jelen, a törvény etikája többségében homogénnek mondható, hiszen a legtöbb Különös Részen foglalt tényállás az országban domináns erkölcsök mind-egyike szerint „rossz”, például az emberölés vagy a rablás. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy mint a legtöbb esetben, e tekintetben is vannak kivételek, hiszen például egyes gazdasági bűncselekmények hatályos szabályozása eltérhet egyes hazai erkölcsöktől.³⁰

Hazánkban az Alaptörvény által deklarált *jogállamiság* immanens tartalmaként jelenik meg a *jogbiztonság* követelménye, melyet Max Weber a modern jog egyik legnagyobb értékének tartott.³¹ A jogbiztonság egyik vetülete a jogalkotási elvek érvényesülése, melynek részét képezi a római jogi alapelvekből fakadó jogforrási hierarchia, amely választ ad arra, hogy a különböző szervek és személyek által megalkotott jogi normák közül melyek a magasabb és melyek, az alacsonyabb rendűek. A hierarchia a joghoz hasonlóan az erkölcsi normáknál is megjelenik, hiszen az erkölcsi normák is sok esetben konfliktusba kerülhetnek egymással, ilyenkor pedig el kell dönteni, hogy melyik szabály részesüljön előnyben.³² Ahogy Földesi Tamás írja, a kihirdetett jog korántsem teljesen koherens, hanem alárendelten működik mellette a szokásjog is, illetve a jog teljességének a jog alkalmazása is a része, melyhez hozzátartozik a jogkövetés, a jogsértés és a jog értékelése is. A valóságos jog a kihirdetett jogtól számos vonatkozásban eltérhet, ezért a jogszabályok mellett sok országban érvényesül a bírói jog is.³³ Konszenzus tárgyát képezi, hogy a jog önmagában nem szabályozhat valamennyi életviszonyt. Egyrészt, mert erre elvileg sem képes – egyebek mellett, mert folyamatos lemaradásban van az életviszonyok változásaival futott versenyben – másrészt azért, mert diszfunkcionális lenne. A történelem tanulságai azt mutatják, hogy amikor egy lényeges társadalmi problémát kizárólag a jog eszközeivel kívántak megoldani, az rendszerint kudarcba fulladt, sőt még káros következményei is lehettek, például az elhíresült szesztilalom az Egyesült Államokban, amely aztán a szervezett bűnözést katalizálta. Tehát az írott jog mellett a gyakorlati szempontok érvényesülését nagyban határozza meg a szokásjog, amely a közösség szokásaiból alakul ki, így szoros kapcsolatot ápol az erkölccsel: az erkölcs a közösség által elfogadott szokások és szabályok összessége.³⁴ Ezen kívül a jogalkalmazók tevékenysége is gondoskodik a jog megfelelő gyakorlati érvényesüléséről, ahol az erkölcs szintén kiemelt szerepet tölt be.³⁵ A jó bíró a jogszabályokon túl

30 Uo.

31 http://projektjeink.birosag.hu/sites/default/files/allomanyok/e-learning/alaptorveny_birok/at_alapvetes/lecke1_lap1.html (2023.04.11.)

32 FÖLDESI Tamás 1994. 4.

33 Uo. 3.

34 BIRHER Nándor 2022. 5.

35 Analógiaként hivatkozva az Alkotmánybíróságra: „azok, akik kifogásolták, hogy az Alkotmány-

– vagy azok ellenében – hallgat az erkölcsi érzékére.³⁶ Az esetek jelentős többségében a jogalkalmazónak nem csak a jogot, hanem több normarendszert kell alkalmaznia.³⁷ E tekintetben a jogértelmezés és jogalkalmazás függhet a jogalkalmazó erkölcsi értékrendjétől. Ennek kiküszöbölésére vonatkoznak ugyanakkor a jogalkalmazókra erkölcsi kódexek, illetve nemzeti és nemzetközi követelmények.³⁸

2. Különbségek

A jog érvényesülésének feltétele a jogkövető magatartás. A jog differenciált eszközöket használ fel a jogi normák kikényszerítésére, amelyek révén elérhető a jogszabályba ütköző magatartástól való tartózkodás.³⁹ A büntetőjogban ilyenek a szankciók, azaz a büntetések és intézkedések, amelyeket az állam legitimál. Az állam a jogkövető magatartás biztosítására szélsőséges esetben jogosult kényszer alkalmazására is, amely maga a *ius puniendi*, avagy a büntetés jogalapja, a büntetéshez való jog. Az erkölcsi normák betartása a közösség értékítéletén múlik, amely a joghoz hasonlóan széles skálát ölelhet fel.⁴⁰ E markáns különbség ellenére, az erkölcsi normák megsértésének következményei is lehetnek olyan súlyosak, vagy akár súlyosabbak, mint a hatályos büntetőjog által szabályozottak: „az emberek életét úgy is tönkre lehet tenni, hogy abban jogilag semmi kifogásolnivalót nem találhat senki.”⁴¹ Az előbbi jelentős különbségből további lényeges differenciák fakadnak. Pontosan azért, mert súlyos konzekvenciákkal járhat a jogi normák megsértése, két további garanciális eltérés emelendő ki a jog és az erkölcs között. Az egyik az, hogy a jogi normák megalkotása jóval formalizáltabb, mint az erkölcsi normáké. A jogi normákat az arra feljogosított szervek, ritkábban személyek alkotják meg jogilag szabályozott rendben és formában, szigorú garanciális szabályok

bíróság túlságosan aktivista, egyebek között arra is hivatkoztak, hogy ennek következtében az alkotmánybírák erkölcsi felfogásának van jelentős szerepe, az pedig egy véletlenszerű, netán önkényes tényező” Ld.: FÖLDESI Tamás 2017. 5.

36 ERDŐ Péter 2020. 18.

37 MISKOLCZI BODNÁR Péter: Az erkölcs szerepe a jogalkalmazásban. In.: *Erkölcs és jog, szakmai konferencia a Kúrián, a Budapesten megrendezésre kerülő 52. Eucharisztikus Kongresszushoz kapcsolódóan*. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2020. 60.

38 A bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló 2011. évi CLXII. törvény 22. §-a szerinti bírói eskü az ügyek tisztességes eljárásban való elbírálásának kötelezettségét tartalmazza. Ld.: MISKOLCZI BODNÁR Péter 2020. 68.

39 MISKOLCZI BODNÁR Péter 2022. 30.

40 Megjegyzendő, hogy a római jogban is lehet találkozni azzal a jelenséggel, hogy a *mos* kategóriájába tartozó magatartásszabály betartását közhatalmilag ellenőrizték: „Végül, a *ensori* jogalkalmazás alakította ki a *mos* önálló, *sui generis* fogalmát, amely olyan társadalmi normákat tartalmazott, amelyek sem a *ius*, sem a *fas* körébe nem tartoztak. Az ilyen normák, a legrégebbi időben a *pater familias* hatalma alatt álló közösség életviszonyaira vonatkoztak, betartásukat a *ensor* felügyelte, megsértésüket fenyegető intézkedéssel torolta meg.” Ld. FÖLDI András – HAMZA Gábor 2018. 27.

41 FÖLDESI Tamás 1994. 4.

mentén.⁴² A közösség csak közvetetten vesz részt a jogi normák megalkotásában, míg az erkölcsi normák megalkotása és továbbadása közvetlenül a közösség által történik főként a primer (család, szomszédság) és a szekunder (foglalkozási-oktatási csoport) szocializációs színhelyeken.⁴³ A jog formalizáltságához kötődik az a különbség is, hogy a jog rögzített, többnyire írott formában jelenik meg, míg ez az erkölcsi normákról csak kivételes esetben mondható el.⁴⁴ A másik garanciális különbség az, hogy a jogi normákat az állampolgárok megismerhessék, így nyilvánosságra kell hozni azokat. A hazai jogrendszerben az erre rendszeresített metódus a Magyar Közlönyben való közzététel, amely után az *error iuris nocet, facti non nocet* római jogi elve érvényesül. Jóllehet, a társadalom többségétől nehezen elvárható feladat a Magyar Közlöny rendszeres és értő vizsgálata, ezért a gyakorlatban egyebek mellett például a média is közreműködik az aktuális jogi változások állampolgárokkal való megismertetésében.⁴⁵ Az eddig bemutatott hasonlóságok és eltérések alapján érdemes lehet azt is hangsúlyozni, hogy egy adott államban egyfajta jog létezik, amely egymással koherens szabályokat tartalmaz,⁴⁶ ugyanakkor számos, akár egymásnak ellentmondó erkölcs lehet jelen. A két normarendszer stabilitásában is megfigyelhetők divergenciák. A 21. század világra jellemző gyorsulás a jogrendszerekben is jelen van. A jog folyamatosan változik, a jogalkotás tempója gyors, a jogi szabályozást igénylő életviszonyok változása még gyorsabb.⁴⁷ Ez a fokozódó gyorsulás és komplexitás általánosságban is jelen van, illetve a közelmúlt válsághelyzetei és az azok által szított társadalmi feszültségek tovább gerjesztették. Pontosan ezért szükséges „kapaszkodóként” az erkölcsi normák stabil, de rugalmas, organikus fejlődésre nyitott rendszere, mert nehéz helyzetben gyors és helyálló, jó és igazságos döntések talán csak akkor születhetnek, ha azokat biztos erkölcsi keretek övezik. A jogi normák jelentős része egy generáció életében szinte teljesen megváltoznak, akár többször is. Magyarországra ez fokozottan jellemző, különösen hangsúlyozva az elmúlt időszak rendeleti kormányzását,⁴⁸ és azt a tényt, hogy

42 A részletes ismérveket tartalmazó hatályos szabályozás közül kiemelendő *a jogalkotásról szóló 2010. évi CXXX. törvény* és a *61/2009 (XII. 14.) IRM rendelet a jogszabályszerkesztésről*.

43 Ld. MISKOLCZI BODNÁR Péter 2022. 29.

44 MISKOLCZI BODNÁR Péter 2022. 29.

45 A rendelkezésre álló keretekre tekintettel a tanulmány ennek kifejtésére nem vállalkozik.

46 FÖLDESI Tamás 1994. 3.

47 Ld.: GAJDUSCHEK György: A jogalkotási minőség jogi és társadalomtudományi fogalma. In.: Sebők Miklós – Gajdusчек György – Molnár Csaba (szerk.): *A magyar jogalkotás minősége*. Budapest, Gondolat Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont – MTA Kiválósági Kutatóhely Eötvös Loránd Kutatási Hálózat. 2020. 64.

48 Az elmúlt években először *a veszélyhelyzet kihirdetéséről szóló 40/2020. (III. 11.) kormányrendelet*, legutóbb pedig *a szomszédos országban fennálló fegyveres konfliktus, illetve humanitárius katasztrófa magyarországi következményeinek elhárításáról és kezeléséről szóló 2022. évi XLII. törvény módosításáról szóló 2023. évi XI. törvény* eredményezett különleges jogrendet, amely jogrend dominálta az elmúlt években a magyar jogrendszert. A különleges jogrend keretében a Kormány rendeletalkotási jogköre jelentősen kiszélesedik (ld.: Alaptörvény 53. cikk) és egyik funkciója az operativitás, a minél gyorsabb cselekvés. (ld.: Tóth J. Zoltán: *Jogalkotástan – jogdogmatikai és jogszabályszerkesztési ismeretek*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019.111.)

a jogrendszer konzisztens jellegét megőrizni hivatott Alaptörvény is többször módosult,⁴⁹ illetve – az elmúlt ciklusok tapasztalatai alapján – nehézséget nélkülöző módon változtatható, alkotmányjogi kifejezéssel élve, rugalmas alkotmánynak tekintendő. Az erkölcsi normák ezzel szemben nagyobb fokú stabilitást mutatnak, nagy részük korábbi generációk életét is szabályozták.⁵⁰ Számos erkölcsi norma olyan fokú stabilitással bír, hogy evilági eredete is megkérdőjelezendő, gondolhatunk itt a Krisztusi-erkölcs vagy a természetjog egyes tételeire. Emellett több erkölcsi norma évezredek múlta tekintetű, például a gyilkosság erkölcsi elítélése, vagy a szülők tiszteletének morális parancsa. Markáns különbség a jog, kiváltképp a büntetőjog és az erkölcs között, melyet Földesi Tamás a büntető törvénykönyv „féloldalal etikájának” nevez, hogy a büntetőjog döntően és elsődlegesen azzal foglalkozik, hogy etikailag mi a rossz, és egyáltalán nem azzal, hogy mi a jó.⁵¹ Például abból, hogy valaki nem öl, nem rabol, nem lop, még egyáltalán nem következik, hogy jó ember, még akkor sem, hogyha a gyilkoshoz, a rablóhoz, a tolvajhoz képest tényleg jobb.⁵² Differenciálva az előző mondatokban tett megállapítást, azzal is foglalkozik eképpen a büntető törvénykönyv etikája, hogy mi a rossz, és a kevésbé rossz. Gondolhatunk itt például a bűncselekmények súly szerinti differenciálására, vagy éppen a minősítő, súlyosító és enyhítő körülményekre.

III. Záró gondolatok

A tanulmány megkísérelte – a rendelkezésre álló kereteket tekintetbe véve – összefoglalni általánosságban a jog és az erkölcs hasonlóságait, illetve különbségeit a büntetőjog tükrében. A megjelenített összefüggések alapján megállapítható a jog és az erkölcs mai napig ható közelsége, illetve utóbbi mindennapi szerepének jelentősége. Van oka a fejlett országoknak számolni a közeljövő „különleges jogrendjeivel” amikor – ahogy rövid, úgy hosszú távon is – az erkölcs normarendszere nyújthat biztos alapot a harmonikus együttélés fenntartásához, vagy újraalkotásához.

Felhasznált irodalom

- BIRHER Nándor: Bevezetés az etika alapjaiba. In.: Birher Nándor (szerk.): *Etika mint normarend.* Budapest, Patrocinium kiadó, 2022.
- BIRHER Nándor: Jog, erkölcs, vallás. In.: Birher Nándor – Homicskó Árpád Olivér (szerk.): *Az egyházi intézmények működtetésének etikai alapjai.* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudomány Kar, 2019.

49 Az Alaptörvény tizenegy év alatt tizenegyszer módosult, legutóbbit az Országgyűlés a 2022. július 19-i ülésnapján fogadta el.

50 MISKOLCZI BODNÁR Péter 2022. 29.

51 Az erkölcs arra keresi a választ, hogy adott szituációban mi a jó és mi a rossz cselekvési lehetőség.

52 FÖLDESI Tamás 2017. 5.

- BIRHER Nándor – ABONYI János: Normák, kapcsolatok, igazság. *Polgári Szemle*, 2015/4-6. szám, 52-59.
- BIRHER Nándor – BICSKEI Tamás – KOVÁCS Viktória: Jog, erkölcs, vallás. In.: Birher Nándor – Homicskó Árpád Oliver (szerk.): *Szabályozáskomplexitás*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudomány Kar, 2021.
- DOMOKOS Andrea: A büntetőjogi felelősség erkölcsi vonatkozásairól. *Kre-Dit: A Kredok Online Tudományos Folyóirata*, 2019.
- DOMOKOS Andrea: Bűncselekmények, büntetőjogi felelősség, az erkölcs és a büntetőjog közös gyökerezése. In.: Birher Nándor – Homicskó Árpád Oliver (szerk.): *Az egyházi intézmények működtetésének etikai alapjai*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudomány Kar, 2019.
- DOMOKOS Andrea: Református jogtudósok a bűnelkövetők neveléséről, valláserkölcsei tanításáról. In.: Madai Sándor – Pallagi Anikó – Polt Péter (szerk.): *Sic itur ad astra – Ünnepi kötet a 70 éves Blaskó Béla tiszteletére*. Budapest, Ludovika Egyetem Kiadó, 2020.
- DR. SZÜCS Ferenc: *Teológiai Etika*. 11. kötet. Budapest, Református Zsinati Iroda Tanulmány Osztály, 1993.
- ERDŐ Péter: Jog – erkölcs – manipuláció. In.: Erkölcs és jog, szakmai konferencia a Kúrián, a Budapesten megrendezésre kerülő 52. Eucharisztikus Kongresszushoz kapcsolódóan. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2020.
- FÖLDESI Tamás: Jog, erkölcs, igazság. *Iskolakultúra, Az Országos Közoktatási Intézet folyóirata*, IV. évfolyam, 1994/18. szám, 2-11.
- FÖLDESI Tamás: Jogász etika. *Jog, állam, politika*, 9. évfolyam 2017/1. szám. 1-64.
- FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*. Huszonkettedik átdolgozott és bővített kiadás, Eszterházy Károly Egyetem Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, 2018.
- GAJDUSCHEK György: A jogalkotási minőség jogi és társadalomtudományi fogalma. In.: Sebők Miklós – Gajdusчек György – Molnár Csaba (szerk.): *A magyar jogalkotás minősége*. Budapest, Gondolat Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont – MTA Kiválósági Kutatóhely Eötvös Loránd Kutatói Hálózat. 2020.
- HARMATHY Attila: Erkölcs és polgári jog. In.: *Erkölcs és jog, szakmai konferencia a Kúrián, a Budapesten megrendezésre kerülő 52. Eucharisztikus Kongresszushoz kapcsolódóan*. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2020.
- MISKOLCZI BODNÁR Péter: Az erkölcs és a jog szoros kapcsolata. *Polgári Szemle*, 11. évfolyam, 4-6. szám, 27-33.
- MISKOLCZI BODNÁR Péter: Az erkölcs szerepe a jogalkalmazásban. In.: *Erkölcs és jog, szakmai konferencia a Kúrián, a Budapesten megrendezésre kerülő 52. Eucharisztikus Kongresszushoz kapcsolódóan*. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2020.
- MISKOLCZI BODNÁR Péter: Jog és erkölcs, jogok és erkölcsök In.: Birher Nándor szerk.: *Etika mint normarend*. Budapest, Patrocinium kiadó, 2022.

NÉMETH Imre: A közerkölcs büntetőjogi védelmének indokoltsága és történelmi előképei a kbtk. Rendszerében. *Pro Publico Bono* – Magyar Közigazgatás. 2020/3. szám. 108-117.

TÓTH J. Zoltán: *Jogalkotástan – jogdogmatikai és jogszabályszerkesztési ismeretek*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019.

ZÁMBÓ Károly József: *Hatályos magyar jogunk viszonya az erkölcsi és a vallási normákhoz*. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2022.

Internetes forrás

http://projektjeink.birosag.hu/sites/default/files/allomanyok/e-learning/alaptorveny_birok/at_alapvetes/lecke1_lap1.html (2023.04.11.)

CONTRACT LAW AND AI IMPLICATIONS: EXPLORING THE POSSIBILITIES AND THE DANGERS

Abstract

Artificial intelligence (AI) has emerged as a transformative technology across various industries, including contract law. This article critically examines the implications of AI in contract law, digs into its potential benefits and challenges. It explores AI's role in contract creation, analysis, and management, as well as the application of smart contracts. The essay also addresses legal and ethical considerations, emphasizing the need for comprehensive frameworks and collaborative efforts between legal professionals, policymakers, and technologists.

Keywords: natural language processing, law, artificial intelligence, AI, ethics, contracts

I. Introduction

The world is undergoing a transformative shift as artificial intelligence (AI) continues to advance at an unprecedented pace. From self-driving cars to voice assistants, AI technologies are revolutionizing various industries, and the legal field is no exception. In particular, the implications of AI on contract law have garnered significant attention.

Contract law, the backbone of business transactions and legal agreements, has traditionally relied on human expertise and meticulous analysis. However, the introduction of AI technologies, such as natural language processing, machine learning, and blockchain, has the potential to reshape the landscape of contract creation, analysis, and enforcement.²

This article aims to delve into the implications of AI in contract law, exploring the possibilities and potential challenges that arise. By leveraging the power of AI, legal professionals can streamline and enhance the entire contract lifecycle, from creation to management and dispute resolution. However, this intersection of contract law and AI also raises important legal, ethical, and societal considerations that must be addressed for responsible and effective implementation.

1 PhD student, Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary, Postgraduate Doctoral School of Law and Political Sciences; Supervisor: Prof. Dr. habil. Boóc Ádám, PhD., Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary.

2 Pirim, A.G.H., 2006. Artificial Intelligence. Yasar University E-Journal, 1(1), pp.81-93.

1. AI in Contract Creation

AI streamlines contract creation by automating the labour-intensive tasks of drafting and negotiation. Natural language processing (NLP) algorithms and machine learning techniques enable AI systems to analyse vast amounts of legal data, including contracts, statutes, and precedents. This analysis facilitates the generation of contract templates based on predefined parameters, reducing errors and ensuring consistency. Machine learning algorithms further enhance efficiency by learning from previous contracts, identifying relevant clauses, and incorporating best practices.³

AI plays a valuable role in negotiations by analysing counterparties' positions and providing insights and suggestions for revisions. Through advanced pattern recognition and analysis, AI algorithms compare clauses and provisions, aiding decision-making during negotiations. This collaborative approach, combining human expertise with AI capabilities, enhances the negotiation process and leads to more favourable outcomes.

Document drafting or automation is the process by which artificial intelligence applications generate draft legal texts through automation, utilizing the available data. Document drafting allows lawyers to save time in the pre-drafting phase by reducing the need to spend extensive time on formulating the foundation of a petition and enables them to effectively capture the essence of the case in the petition. In order to achieve this benefit, artificial intelligence prepares the backbone of the petition in the form of templates, utilizing the available data.⁴

Although it is a relatively new development in the field of law, it is claimed that while it could take days for a document to be prepared manually, these software applications can generate such documents within a few minutes. This technology assists in the finance sector by reducing human error and enabling banks to operate on a scale that is beyond human capacity to compete with artificial intelligence. Once all relevant documents have been scanned and the data is recorded and organized in the applications' systems, a preliminary search interface is created, allowing employees to access the information and documents they need. This facilitates the finalization of the document through minor adjustments made by the employees.⁵

Technologies based on the applications of the current system, also referred to as first-generation technology, fall within this scope. These applications include archiving of documents and petitions, scanning and recording of court decisions and precedents, and monitoring developments in legislation. Examples of such applications can be found in technologies established to provide support to lawyers and law firms in this field.⁶

3 Semmler, Sean, and Zeeve Rose. "Artificial Intelligence: Application today and implications tomorrow." *Duke L. & Tech. Rev.* 16 (2017): 85.

4 Zafer İçer, BAŞAK Buluz, a.g.m, s. 12

5 Emerj, "Document Search and Data Mining in Banking-Natural Language Processing Capabilities", <https://emerj.com/ai-sector-overviews/document-search-and-data-mining-in-banking-natural-language-processing-capabilities/>, Access Date: 19.06.2023

6 İçer, Zafer; Hacipaşaoğlu, Mümtaz; Tüzünoğlu, Melih, "Legal Technologies and Its Ap-

The services such as documentation, recording, and archiving that could take lawyers days to accomplish can now be generated within a few minutes using the template software of the document automation application called PerfectNDA. These services are made available for lawyers to use.⁷ It achieves highly efficient results in the document drafting process. By allowing lawyers to use their existing templates, it ensures the correct selection of templates for the desired subject matter and seamlessly integrates them with their own data. Additionally, it offers the option to electronically sign the document, automating the process of document creation. As a result, it is stated that users of the application save more than 1000 hours of time annually.⁸

The process of structuring contracts utilizing these particular solutions entails a range of additional competencies that extend beyond mere utilization of word processing software or the acquisition of pre-filled contract templates. The utilization of contract drafting solutions implies the existence of skilled professionals capable of undertaking the preparatory work for individuals seeking to swiftly compile contractual documents. These experts must possess a comprehensive comprehension of legal principles while concurrently possessing the capacity to engineer a contract in accordance with the appropriate Contract Drafting solutions process. Once more, individuals utilizing these technologies must possess an understanding of the variable and fixed terms encompassed within the contract, along with the ability to incorporate the aforementioned code placeholders. Certain contract drafting solutions facilitate their automatic insertion via designated commands, while others necessitate manual insertion of specific text. This undertaking mandates acquiring familiarity with specific syntax and implementing a certain degree of change management in relation to the requisite competencies.

2. AI in Contract Analysis

AI-driven contract analysis tools significantly improve efficiency and accuracy. By rapidly scanning contracts, AI systems identify potential risks, inconsistencies, and ambiguous clauses. Natural language processing and text mining techniques allow for the extraction of key information, such as terms, obligations, and legal concepts. Moreover, AI algorithms assist in identifying non-standard clauses, facilitating risk assessment and ensuring contractual compliance.

AI enables real-time contract comparison and benchmarking, empowering legal professionals with valuable insights. Access to a comprehensive database of legal data

plications in the Law Profession”, Artificial Intelligence Working Group, Istanbul, 2020, <https://www.istanbulbarosu.org.tr/files/docs/HukukTeknolojileriveAvukatlikMeslegindekiUyg072020.pdf>, Access Date: 19/06/2023.

7 PerfectNDA, “What makes PerfectNDA better?”, <https://www.abajournal.com/news/article/coding-legal-apps-with-no-code>, Access Date: 19.06.2023.

8 PerfectNDA, <https://web.archive.org/web/20201023084403/https://www.neotalogic.com/product/perfectnda>, Access Date: 19.06.2023

and precedents allows for informed decision-making during contract analysis and negotiation. AI algorithms identify patterns and correlations within contract data, providing data-driven insights into fairness and best practices.

Kira Systems,⁹ an automated system, learns from repeated search patterns of its users to streamline the extraction and analysis of core provisions. It particularly excels in automatically identifying desired elements within contracts and generating customized agreements based on the embedded clauses within its system. Kira facilitates this identification process, organizes the search process, and presents attorneys with a summary of the reviewed documents and identified issues. Additionally, the application possesses the ability to analyse the results of data inputs. This artificial intelligence system enables lawyers to achieve time savings ranging from 20% to 90% in terms of accuracy and speed.¹⁰

To give another insight, attorney Huong Nguyen, who specializes in intellectual property, used Lex Machina while representing her client against a pharmaceutical company. Upon learning from a colleague that the presiding judge had a tendency to rule in favour of drug manufacturers, Nguyen was concerned about losing the case. Utilizing the software, she conducted a legal analysis of the case file and the contract. By examining the judge's decision-making patterns in previous cases that matched the data in her own file, she realized that the judge consistently ruled in favour of pharmaceutical companies. With this insight, she proactively acted in her client's best interest, facilitating a settlement between the parties without waiting for the outcome of the case.¹¹

In the realm of legal practice, another pertinent application of these systems emerges in the context of M&A¹² transactions. In such scenarios, legal professionals are typically tasked with analysing extensive volumes of documents for each involved party, necessitating considerable time investment in reviewing specific clauses within these documents. Additionally, these systems facilitate data extraction in various other instances, encompassing automatic renewals, assignment rights, governing law provisions, and terminations, among others. The advantages offered by these systems are manifold. Firstly, they enable the visualization of information through the utilization of dashboards, empowering users to unpack vast quantities of documents and retrieve desired information with a level of granularity that extends down to the minutest clause within document sets encompassing thousands of files. Secondly, these

9 Kira Systems, "Accurate Due Diligence Done in Minutes", <https://kirasystems.com/how-it-works/due-diligence/>, Access Date: 20.06.2023

10 Ebibli. "Examination of artificial intelligence in terms of law" <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=kScA8XnrRb0WogX-qPGFkg7Z5ZrvxJ0E435otBBYqgn-nTtpI4-JO2GCXHgNgpehB> Access Date: 20/06/2023

11 Isha Salian, "Moneyball legal analytics helps lawyers assess judges", 14 July 2017, <https://www.sfchronicle.com/business/article/Moneyball-legal-analytics-helps-lawyers-11289892.php>, s.2 Access Date: 19/06/2023

12 Mergers and Acquisitions (M&A)

systems harness the capabilities of advanced analysis, facilitated by the incorporation of Machine Learning (ML) techniques. In contrast to rule-based systems, which rely on predefined guidelines, ML-based systems can be characterized as statistical systems capable of discerning relationships between diverse words and concepts, effectively identifying the occurrence of such concepts across disparate documents. This stands in contrast to search-based systems, which operate by scanning documents for specific keywords or predefined word combinations within a specific sequence.¹³

3. AI in Contract Management

AI optimizes contract management by automating the organization and retrieval of contractual information. By extracting relevant data points, AI systems enhance the accuracy and efficiency of contract information retrieval. This automation saves time and reduces the likelihood of errors. AI enables proactive compliance management by monitoring contract performance and identifying potential breaches or deviations from agreed-upon terms. Through the analysis of contract data and real-time performance metrics, AI algorithms provide timely alerts, allowing legal professionals to take appropriate actions and mitigate risks. Furthermore, AI-powered contract management systems generate comprehensive reports and analytics, offering insights into contract trends, risks, and opportunities.¹⁴

An exemplar in the field of Legal Tech start-ups is Juro,¹⁵ which focuses on enhancing contract management through a dynamic platform. Headquartered in London, Juro endeavors to streamline contract management processes by transforming contracts originally drafted in Microsoft Word or Adobe PDF formats into machine-readable representations. Through the utilization of Juro's platform, contracts can be constructed in a text-based format that transcends language barriers, employing JSON as a language-independent framework. As a result, contracts are essentially encoded as executable instructions. Another noteworthy venture in this realm is OpenLaw, which adopts a hybrid approach by amalgamating machine-readable code with clauses formulated in natural language.¹⁶

OpenLaw¹⁷, an innovative legal technology platform, operates on the widely used JavaScript¹⁸ programming language. It leverages a specialized mark-up language to

13 Messori, G. (2022). Legal Tech Solutions for the Management of the Contract Lifecycle. In M. Ebers, C. Poncibò & M. Zou (Eds.). *Contracting and Contract Law in the Age of Artificial Intelligence* (pp. 99–114). Oxford: Hart Publishing. Retrieved June 19, 2023, from <http://dx.doi.org/10.5040/9781509950713.ch-006>

14 Omohundro, Steve. "Cryptocurrencies, smart contracts, and artificial intelligence." *AI matters* 1.2 (2014): 19-21.

15 See: <https://juro.com> Access Date: 20/06/2023

16 *ibid.*

17 See: <https://docs.openlaw.io/> Access Date: 20/06/2023

18 See: A computer programming language <https://javascript.info/> Access Date: 20/06/2023

facilitate the conversion of natural language agreements into machine-readable objects, wherein relevant variables and logical constructs are meticulously defined within each specific document. These transformed documents are subsequently amalgamated to assume the role of legally binding contracts. Notably, clauses within these agreements are interpreted as embedded templates, which serve as reusable components. The overarching objective of this approach is to streamline the contract drafting process by storing standardized and commonly used clauses as data, thus enabling their seamless integration into contracts. This fusion of code with natural language introduces a dynamic dimension to the interpretation of legal agreements, underscoring the recognition that certain contractual elements can be replicated and subjected to computational analysis, while others inherently necessitate human intervention. It is worth highlighting that, despite these technological advancements, the fundamental process of drafting contracts remains largely unaltered.¹⁹

The previously mentioned Legal Tech start-ups represent a subset of the expanding landscape of entities dedicated to enhancing the practice of contract analysis. These entities endeavour to produce contracts that are characterized by enhanced efficiency, precision, and intelligence. Despite these advancements, scholarly literature exploring the application of formal languages in the context of legal writing remains limited. It is noteworthy, however, that formal programming languages specifically tailored for contract drafting not only exist but have experienced significant proliferation in recent years. Intriguingly, the origins of these languages can be traced back to the domain of logic programming, which emerged during the 1980s.²⁰

4. Smart Contracts and Blockchain Technology

Smart contracts, built on blockchain technology, offer transparency and efficiency in contract execution. They eliminate the need for intermediaries, as contractual obligations are automatically executed based on predefined conditions. Smart contracts have applications in supply chain management, real estate, finance, and intellectual property.

The enforceability of smart contracts may vary across jurisdictions, as existing legal frameworks may not explicitly address their unique characteristics. Issues of liability and dispute resolution require careful consideration to ensure fair and just outcomes. Collaborative efforts between legal professionals, policymakers, and technologists are necessary to develop comprehensive frameworks and guidelines.²¹

19 Megan. “Contracting in Code.” In *Contracting and Contract Law in the Age of Artificial Intelligence*, edited by Martin Ebers, Cristina Poncibò and Mimi Zou, 155–180. Oxford: Hart Publishing, 2022. Accessed June 19, 2023. <http://dx.doi.org/10.5040/9781509950713.ch-009>.

20 *ibid.*

21 Dunne, Paul E., Michael Wooldridge, and Michael Laurence. “The complexity of contract negotiation.” *Artificial Intelligence* 164.1-2 (2005): 23-46.

A noteworthy instance illustrating the potential convergence of AI and smart contracts can be observed in the development of Decentralized Autonomous Organizations (DAOs). DAOs are organizational frameworks established on blockchain technology, governed by predetermined protocols implemented through smart contracts. These entities possess the capacity to facilitate a wide range of social and commercial activities, including interactions with external parties and the execution of managerial functions. The autonomy of DAOs stems from their independence from the original creators or developers, as well as from centralized servers. Some envision advanced DAOs as “liberated, AI-powered mechanisms”²² operating on blockchain platforms, wherein smart contracts enable Internet-connected devices to autonomously engage in interactions or transactions of value, eliminating the need for human intermediaries.

Also, the integration of artificial intelligence and blockchain-based smart contracts presents significant implications for various business and commercial transactions, giving rise to what can be termed as “hyper-autonomous contracting systems”.²³ These systems demonstrate an exceptionally high level of autonomy in facilitating transactions involving both human and machine entities. While the precise trajectory of this emerging convergence remains uncertain, it is imperative for legal scholars, practitioners, and policymakers to proactively explore the ethical, legal, and societal challenges that may arise from this technological advancement and devise appropriate strategies to address them. This imperative is driven by two key factors, despite the inherent speculative nature of such investigations. Firstly, the law often struggles to keep pace with the rapid development and widespread adoption of novel technologies. Secondly, the law, as a regulatory mechanism, possesses the capacity to influence the course of technological development and deployment. This can be exemplified by the swiftly evolving legal and regulatory frameworks governing autonomous vehicles in several jurisdictions within recent years.

5. Ethics, Legal Concerns and Bias

The primary concern associated with machine learning is the potential for the systematization of *biases* and *discrimination*, resulting from the inherent design of the underlying mechanisms that rely on pattern recognition within data systems. To safeguard consumers in the era of artificial intelligence, it is essential to develop tools that provide consumers with adequate information when interacting with AI and automated decision-making processes. This empowers individuals to make informed choices regarding AI utilization. It is crucial to implement more comprehensive

22 P De Filippi and A Wright, *Blockchain and the Law: The Rule of Code* (Harvard University Press, 2018) 169.

23 Ebers, M., Poncibò, C.; Zou, M. (2022). When AI Meets Smart Contracts: The Regulation of Hyper-Autonomous Contracting Systems? In *Contracting and contract law in the age of Artificial Intelligence* (pp. 41–59). article, Hart Publishing.

measures to protect consumers' rights, ensuring they are safeguarded against unfair practices, discriminatory treatment, and risks stemming from commercial AI services. Transparency is key in these processes, and the use of non-discriminatory and high-quality data should be prioritized.

There are two significant concerns regarding AI's influence on markets. Firstly, companies are increasingly using AI techniques for personalized pricing, utilizing big data and advanced algorithms to assess each customer's willingness to pay and charge them accordingly. While personalized pricing can have advantages by allowing lower prices for certain customers, it can also lead to higher prices for others, potentially creating inequity. Moreover, this practice can aid market monopolization and deter competition.²⁴

The second concern relates to the exploitation of customer biases through AI systems. With AI-driven big data profiling, companies can manipulate customer choices and exploit their biases. This manipulation can occur by offering products or services at specific times when customers are more likely to make suboptimal decisions or by employing certain digital choice architectures and dark patterns. *The Cambridge Analytica* case serves as a prominent example of how AI-driven big data profiling can sway undecided voters for political gain.

These aspects highlight the need for ethical considerations in AI applications. The potential for price discrimination and behavioural manipulation calls for robust frameworks that safeguard consumer rights and promote fair market competition. By addressing these concerns, we can ensure that AI technologies are used responsibly, empowering individuals and maintaining a level playing field in the market.²⁵

In order to overcome on these issues, The European Commission for the Effectiveness of Justice (CEPEJ) of the Council of Europe introduced the 'European Ethical Charter for the Use of Artificial Intelligence in Criminal Justice Systems and Related Environments' on 4 December 2018. This significant document establishes fundamental guidelines for public and private entities involved in the development and implementation of AI tools and services. The Ethical Charter emphasizes principles such as respect for fundamental rights, non-discrimination, quality and safety, transparency, and guaranteeing human intervention. Of particular interest is the principle of 'under user control,' which ensures informed user participation and decision-making.

The European Parliament has also taken steps to address the concerns surrounding automated decision-making processes. Resolutions and guidelines have been adopted to advocate for reliable AI and a consumer protection approach. The potential risks of biases and discrimination resulting from machine learning's reliance on pattern

24 Ebers, Martin. "Artificial Intelligence, Contracting and Contract Law: An Introduction." In *Contracting and Contract Law in the Age of Artificial Intelligence*, edited by Martin Ebers, Cristina Poncibò and Mimi Zou, 19–40. Oxford: Hart Publishing, 2022. Accessed June 19, 2023. <http://dx.doi.org/10.5040/9781509950713.ch-002>.

25 *ibid.*

recognition highlight the need for tools that provide consumers with adequate information when interacting with AI and automated decision-making systems. It is crucial to establish measures that protect consumers' rights, prevent unfair practices and discriminatory behaviour, and promote transparency and the use of unbiased, high-quality data.

The European Parliament and the Council of Europe have recognized the importance of addressing AI's ethical and legal implications. Initiatives such as the Framework for an Algorithmic Reliability and Transparency Authority and the establishment of the Ad hoc Committee on Artificial Intelligence (CAHAI) demonstrate a commitment to developing a legal framework based on human rights, democracy, and the rule of law. These efforts aim to ensure the responsible and inclusive development and implementation of AI technologies, considering gender issues, the promotion of cohesive societies, and the protection of the rights of persons with disabilities.

Addressing the ethics, legal concerns, and bias associated with AI in contract law is crucial for building a fair and trustworthy system. By adhering to ethical guidelines, promoting transparency, and involving human intervention in decision-making processes, we can harness the potential of AI while safeguarding consumer rights and ensuring the equitable application of the law. The European Union's decisions and initiatives play a significant role in shaping the path towards responsible AI adoption in contract law and beyond.

II. Conclusion

In conclusion, the integration of artificial intelligence (AI) in contract law presents both opportunities and challenges. As AI technologies continue to advance, they have the potential to transform the way contracts are formed, interpreted, and enforced. Throughout this article, we have explored the implications of AI in contract law and the possibilities it brings.

The lack of transparency in AI applications is a well-known issue that hinders our understanding of their inner workings. Referred to as the 'black box' effect, it renders algorithmic models largely unpredictable. This opacity poses a significant challenge in the adoption of AI techniques, as it makes machine decisions non-transparent and often incomprehensible, even to experts and developers themselves. Addressing this problem is crucial for fostering trust and advancing the responsible use of AI technologies.

AI-powered technologies offer enhanced efficiency and accuracy in legal research, advanced search capabilities, case analysis, predictive analytics, and automated document review. These capabilities empower legal professionals to streamline their processes, make informed decisions, and provide more efficient services to clients. Moreover, AI-powered platforms facilitate continuous learning and knowledge management, ensuring that the platforms become increasingly accurate and tailored to the specific needs of legal practitioners.

However, the integration of AI in contract law also raises important legal and ethical considerations. The formation of contracts, interpretation and construction of contract terms, liability and accountability, privacy and data protection, and ethical considerations all require careful attention. Legal frameworks need to evolve to address these challenges and provide guidance for courts, legal professionals, and policymakers.

Regulatory and policy frameworks must be developed to ensure compliance with data protection laws, transparency in AI algorithms, allocation of liability, and ethical use of AI technologies. Collaboration among legal experts, technologists, policymakers, and stakeholders is necessary to establish comprehensive guidelines and regulations that keep pace with the rapidly evolving AI landscape.

Also, AI algorithms must be designed to avoid bias and discrimination, ensuring equal treatment of all parties involved. Legal professionals utilizing AI technologies should exercise ethical judgment, critically evaluating AI-generated outcomes, and considering broader contextual factors. Ethical guidelines and professional standards should address the responsible use of AI in contract law to maintain public trust and confidence in the legal profession.

As the legal profession continues to navigate the possibilities and implications of AI in contract law, it is essential to strike a balance between leveraging the benefits of AI technologies and maintaining fairness, transparency, and accountability. By addressing the legal considerations, developing robust frameworks, and upholding ethical standards, we can effectively harness the potential of AI in contract law, shaping a more efficient and adaptive legal landscape for the future.

III. References

- Dunne, Paul E., Michael Wooldridge, and Michael Laurence. "The complexity of contract negotiation." *Artificial Intelligence* 164.1-2 (2005): 23-46.
- Ebers, M., Poncibò, C.; Zou, M. (2022). When AI Meets Smart Contracts: The Regulation of Hyper-Autonomous Contracting Systems? In *Contracting and contract law in the age of Artificial Intelligence* (pp. 41–59). article, Hart Publishing.
- Ebers, Martin. "Artificial Intelligence, Contracting and Contract Law: An Introduction." In *Contracting and Contract Law in the Age of Artificial Intelligence*, edited by Martin Ebers, Cristina Poncibò and Mimi Zou, 19–40. Oxford: Hart Publishing, 2022. Accessed June 19, 2023. <http://dx.doi.org/10.5040/9781509950713.ch-002>.
- Ebers, Martin. "Artificial Intelligence, Contracting and Contract Law: An Introduction." In *Contracting and Contract Law in the Age of Artificial Intelligence*, edited by Martin Ebers, Cristina Poncibò and Mimi Zou, 19–40. Oxford: Hart Publishing, 2022. Accessed June 19, 2023. <http://dx.doi.org/10.5040/9781509950713.ch-002>.
- Ebibli. "Examination of artificial intelligence in terms of law" <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=kScA8XnrRb0WogX-qPGFkg7Z5Zrvx-J0E435otBBYqnnTtpI4-JO2GCXHgNgpehB> Access Date: 20/06/2023

- Emerj, “Document Search and Data Mining in Banking-Natural Language Processing Capabilities”, <https://emerj.com/ai-sector-overviews/document-search-and-data-mining-in-banking-natural-language-processing-capabilities/>, Access Date: 19.06.2023
- İçer, Zafer- Hacıpaşaoğlu, Mümtaz- Tüzünoğlu, Melih, “Legal Technologies and Its Applications in the Law Profession”, Artificial Intelligence Working Group, Istanbul, 2020,
- Isha Salian, “Moneyball legal analytics helps lawyers assess judges”, 14 July 2017, <https://www.sfchronicle.com/business/article/Moneyball-legal-analytics-helps-lawyers-11289892.php>, s.2 Access Date: 19/06/2023
- Kira Systems, “Accurate Due Diligence Done in Minutes”, <https://kirasystems.com/how-it-works/due-diligence/>, Access Date: 20.06.2023
- Megan. “Contracting in Code.” In Contracting and Contract Law in the Age of Artificial Intelligence, edited by Martin Ebers, Cristina Poncibò and Mimi Zou, 155–180. Oxford: Hart Publishing, 2022. Accessed June 19, 2023. <http://dx.doi.org/10.5040/9781509950713.ch-009>.
- Messori, G. (2022). Legal Tech Solutions for the Management of the Contract Lifecycle. In M. Ebers, C. Poncibò & M. Zou (Eds.). Contracting and Contract Law in the Age of Artificial Intelligence (pp. 99–114). Oxford: Hart Publishing. Retrieved June 19, 2023, from <http://dx.doi.org/10.5040/9781509950713.ch-006>
- Omohundro, Steve. “Cryptocurrencies, smart contracts, and artificial intelligence.” AI matters 1.2 (2014): 19-21.
- P De Filippi and A Wright, Blockchain and the Law: The Rule of Code (Harvard University Press,2018) 169.
- PerfectNDA, “What makes PerfectNDA better?”, <https://www.abajournal.com/news/article/coding-legal-apps-with-no-code>, Access Date: 19.06.2023.
- PİRİM, A.G.H., 2006.Artificial Intelligence. Yaşar University E-Journal, 1(1), pp.81-93
- Semmler, Sean, and Zeeve Rose. “Artificial Intelligence: Application today and implications tomorrow.” Duke L. & Tech. Rev. 16 (2017): 85.

Kádár Éva¹

PÉTER GÁBOR, A „FŐBŰNÖS, AKI MEGTÉVESZTETTE A PÁRTOT”

A felelősség áthárítása a sztálini típusú koncepciós perek felülvizsgálata során Magyarországon

Bevezetés

Cikkemben arra kívánok választ adni, hogy Sztálin halálát követően a szovjetunióbeli, valamint az ennek hatására lezajlott magyarországi politikai változások milyen hatást gyakoroltak Péter Gábor és vádlott-társainak ügyére. Ennek során igyekszem feltárni a Péterre történő felelősségáthárítás folyamatát, módszereit, amelynek segítségével Rákosi egy bizonyos ideig el tudta kerülni a politikai bukást, valamint annak büntetőjogi következményeivel sem kellett szembenéznie. Elemzésemben igyekszem feltárni azt is, hogy a Péter-ügyben az egyes történelmi fordulatok hatására hogyan váltották fel fokozatosan a konstruált vádpontokat valóban elkövetett bűncselekményekre épülő, megalapozott vádakat.

I. Sztálin halála – a „cionista-per” vádlottjainak megmenekülése

A szovjet mintára és parancsra indult magyarországi anticionista koncepciós per vádlottjainak, köztük Péter Gábornak a sorsában döntő fordulatot jelentett Sztálin 1953. március 5-én bekövetkezett halála.

A nagyszabású politikai ügy szovjet és magyar kiagyalói ugyanis Péternek az egyik fővádlott, az „államvédelmi szál vezetőjének” szerepét szánták.

A szovjet diktátor halálát követő utódlási harc időszakában a hatalom az átmenetileg egymással szövetséget kötött Berija-Malenkov-páros kezébe került. A két tapasztalt politikus tisztaban volt a közhangulattal, és megértették, hogy a rendszert csak úgy tudják megvédeni az összeomlástól, a párvezetést pedig a népharagtól, ha mindezt radikális reformokkal előzik meg.²

A sztálini diktatúra működtetésében korábban kulcsszerepet játszó Berija 1953. március 26-án széleskörű amnesztiát hirdetett, és a koncepciós perek felülvizsgálatára adott utasítást. Több mint félmillió ember szabadulhatott ekkor ki a GULAG-ról,

1 PhD-hallgató, ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; Témavezető: Dr. habil. Horváth Attila PhD, egyetemi oktató, ELTE ÁJK.

2 KUN Miklós: Berija bukása. *Beszélő Online*, 1998/21. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/berija-bukasa> (2023.03.02.)

valamint kezdeményezte a Szovjetunió és Jugoszlávia közötti békés viszony helyreállítását, valamint tervbe vette Németország újraegyesítését is azzal a feltétellel, hogy az semleges állam lesz. Az itt bevezetni kívánt „új kurzus” lényege a párt és az állam szétválasztása, valamint a gazdaság „racionalizálása” lett volna.³ Berija emellett 1953. április 1-én elrendelte a moszkvai orvosper „fehérköpenyes gyilkosokként” megbélyegzett gyanúsítottjainak azonnali szabadon bocsátását és rehabilitálását is,⁴ április 4-én pedig betiltotta a kínvallatást.⁵

II. Új irányvonal Magyarországon

Az így meghirdetett új irányvonal Magyarországon is éreztette hatását. A Szovjetunió és a Magyar Népköztársaság küldöttségének 1953. június 12-i moszkvai találkozóján a diktatúra enyhülését, egy humánusabb, toleránsabb rendszer bevezetését, a „szocialista törvényesség helyreállítását”, és önkritikus magatartást írtak elő a magyar pártvezetés számára. Számonkérték a Rákosi Mátyás vezette kormányon a törvénytelenéseket, az ártatlanul meghurcoltak nagy számát. Berija az Államvédelmi Hatóság erőszakos, törvénytörő módszerei miatt Rákosi Mátyást és Farkas Mihályt is felelősként nevezte meg, és emiatt a magyar diktátor önkritikára kényszerült.⁶ A moszkvai találkozón a legmagasabb állami- illetve pártfunkciók különválasztása is napirendre került. A kormányfői posztra Berija Nagy Imrét javasolta, Rákosi számára pedig csupán az MDP vezetői tisztségét szánta volna a Kreml.⁷

III. A „cionista-per” felülvizsgálata

A bevezetett reformintézkedések, köztük a párt és állami vezetők meggyilkolására való szervezkedéssel megrágalmazott orvosok rehabilitációja döntő hatást gyakorolt a Péter Gábor-ügyben szereplő koncepcióra is, acionista irányvonalat, a nemzetközi kémszervezet vádját kénytelenek voltak feladni. Berija ugyanis a magyarországi „cionista-per” felülvizsgálatát, és egy erre a célra kijelölt bizottság felállítását rendelte el.⁸ A „koronatanúnak”, Belkinnek ugyanis most már lehetősége volt arra, hogy visszavonja

3 SZILÁGYI Ákos (2002): A Berija-dosszié. *2000 Irodalmi és Társadalmi Lap*, 2002/1. 52.

4 L. P. Berija feljegyzése az SZKP KB Elnökségének az ügynevezett kártevő orvosok ügyében felelősségre vont személyek rehabilitálásáról, 1953. április 1. AP RF, f. 3, op. 58, d. 423, 5-7. Másolat. Közli: SZILÁGYI Ákos 2002. 55-57.

5 GA RF, f. 9401, op.1, d. 1299, 246-247. Eredeti példány. Közli: SZILÁGYI Ákos 2002. 57-59.

6 BARÁTH Magdolna – FEITL István (szerk.): *Lehallgatott kihallgatások – Rákosi és Gerő pártvizsgálatának titkos hangszalagjai, 1962*. Budapest, Napvilág Kiadó, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2013. 309.

7 SZILÁGYI Ákos: Egy rém rendes reformer - Lapok a Berija-dossziéból. *Népszabadság*, 2002/10. 22-23.

8 MÜLLER Rolf: *Az erőszak neve: Péter Gábor*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2017. 201-202.

a Pétert terhelő, kényszer hatására tett vallomását. A volt ÁVH-vezetőt a börtönében meglátogató szovjet „tanácsos” utasítására levették a fogoly bilincseit, amelyet neki 1953. január 2-i letartóztatásától mindezidáig saját elmondása szerint éjjel-nappal viselnie kellett.⁹

Berija jóvoltából Péter Gábor így megmenekült attól, hogy végigélje azt a megaláztatást és szenvedést, amit korábban Rajknak és vádlott-társainak kellett elviselnie tárgyalásuk folyamán, és valószínűleg attól is, hogy életét hozzá hasonlóan akasztófán fejezze be.¹⁰ A cionista-ügy többi gyanúsítottjával ellentétben azonban a volt ÁVH-vezetőnek továbbra is börtönben kellett maradnia.

IV. Berija bukása, és ennek hatása a Péter-ügyre:

Az ügyben újabb fordulatot jelentett az, hogy Beriját 1953. június 26-án letartóztatták, majd később elítélték, végül december 23-án kivégezték, szövetségesét, Malenkovot pedig lemondatták. Berija puccsal történő eltávolításának az volt a kiváltó oka, hogy feltűnő aktivizálódása, fokozott előtérbe kerülése erős félelmet ébresztett a politikai bizottság többi tagjában, főként a sokat tapasztalt „öregekben”, Vorosilovban, Kaganovicsban és Molotovban.¹¹ Közülük sokakban az is rettegést keltett, hogy a nagyhatalmú állambiztonsági vezető és egyben belügyminiszter már Sztálin halálától kezdve gyűjtötte a kompromittáló dokumentumokat Hruscsovról és a többi vetélytársáról.¹²

Közvetlen információk nem állnak rendelkezésre azzal kapcsolatban, hogy Berija kiiktatásának tervébe kik voltak beavatva, és arról sem, hogy azt megelőzően milyen egyeztetés folyt. Az erről tanúskodó kevés számú forrás egyike Georgij Malenkovnak, a Minisztertanács elnökének 1953. június 26-án zajlott elnökségi ülésen elmondott beszéde, pontosabban annak előzetesen összeállított vázlatára.¹³ Elsősorban azt hozták fel ellene, hogy az irányítása alatt működő Belügyminisztérium egyeduralomra igyekezett törni „a párt és az állam fölé emelkedve”. Malenkov beszédének következő részében azokra a konkrét ügyekre tért rá, amelyek szerinte Berija párt- és államellenes tevékenységét bizonyították. Ezek között – különös módon – kiemelt hangsúlyt kapott a „magyar kérdés”, amelynek keretében azt róta fel Berija bűnéül, hogy a pártvezetéssel előre nem egyeztetett módon avatkozott bele Magyarország belügyeibe azzal, hogy Rákosit elmozdította, és helyére Nagy Imrét nevezte ki.¹⁴

A Berija és társai ellen indult koncepció per legfőbb vádpontjai között a hazaárulás,

9 KOLTAY Gábor – BRÓDY Péter (szerk.) (1990): *El nem égetett dokumentumok*. Budapest, Szabad Tér Kiadó. <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/dokument/peter.htm> (2023.04.27.)

10 MÜLLER Rolf 2017. 204.

11 KUN Miklós 1991. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/berija-bukasa> (2023.03.02.)

12 SZILÁGYI Ákos 2002. 51.

13 Csernovaja zapis' vizstuplenija G. M. Malenkova na zaszedanyii Prezigiujuma CK KPSzSz. 26 ijunya 1953 g. In Lavrentij Berija. 1953. Sztyenogramma ijul'szkogo plenuma CK KPSzSz i drugije dokumenti. Moszkva, 1999, 71-72.

14 Sz. BÍRÓ Zoltán: Kreml-i végjáték. *2000 Irodalmi és Társadalmi Lap*, 2012/ 7-8. 46-120.

államellenes összeesküvés, idegen államok titkosszolgálateival való együttműködés, a hatalom megragadására tett kísérlet szerepelt. Ezzel szemben a valós, a sztálini terrorgépezet működtetésével összefüggő bűnei nem kerültek szóba az 1953. december 23-án kihirdetett halálos ítélet indoklásában.¹⁵

Berija letartóztatását követően, 1953 nyarától a Péter és társai-ügyben megváltozott a koncepció, a nemzetközi kémszervezet vádjának helyét most már sok valós elemet tartalmazó vádpont, köztük az erőszakosság, a kegyetlenkedés, a társadalmi tulajdon fosztogatása váltotta fel, és az ügy vizsgálói az ÁVH bukott vezetőit „egy törvények felett álló rablóbandaként” festették le a nyomozás új irányának megfelelően, az alapkoncepcióból csak a Jugoszlávia részére történő kémkedés eleme maradt meg.¹⁶

V. A felelősségáthárítás alapgondolatának megszületése:

A nyomozás 1953 novemberi lezárása után a Politikai Bizottság megbízta az első titkárt, Nagy Imrét és Gerő Ernőt, hogy egy dokumentumban fogalmazzák meg az ügy tanulságait az államvédelem pártellenőrzésének fontosságáról.¹⁷

Mindez megteremtette Rákosi számára a felelősségáthárítás alapgondolatát, amely hosszú ideig a menekülés lehetőségét jelentette számára. Itt fogalmazódott meg először ugyanis az a vád, amely szerint Rákosi ártatlan a koncepciók perек tekintetében, azokért egyedül „Péter Gábor és bandája” a felelős, mivel „Becsapták és galádul félrevezették a pártot.”¹⁸

Berija utasítására levették Péterről az addig éjjel-nappal hordani kényszerült bilincseit, javítottak fogvatartásának körülményein, abbahagyták a saját elmondása szerint napi rendszerességgű fizikai bántalmazását, azonban szabadságát nem nyerte vissza.¹⁹ Rákosi számára hasznosnak bizonyult az, hogy a rettegett ÁVH egykori vezetőjét továbbra is börtönben tartásák, hiszen a tekintélyét veszített diktátor számára egyre fenyegetőbbé váló légkörben ideális eszköznek ígérkezett a felelősség áthárításához, a társadalmi feszültség levezetéséhez.

VI. Az elsőfokú ítélet: Péter, a „főbűnös”

A Péter Gábor és társai-per 1953. decemberében megkezdődött, majd négy napos zárt tárgyalást követően, december 24-én a Budapesti Hadbíróság Péter Gábort bűnösnek találta népellenes büntetben, hűtlenségben, halált okozó súlyos testi sértésben,

15 Sz. BÍRÓ 2012. 46-120.

16 MÜLLER 2017. 207.

17 MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 146. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP Politikai Bizottságának üléséről, 1953. november 11.

18 PÜNKÖSTI Árpád: Menekülés Rajk árnya elől – Péter Gábor pere a nyomok eltüntetésére. *Forrás*, 1999/11. 65.

19 KOLTAY Gábor – BRÓDY Péter 1990. <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/dokument/peter.htm> (2023.04.27.)

folytatólagosan elkövetett hivatali hatalommal való visszaélésben, külföldre szökés elősegítésében, valamint társadalmi tulajdon elleni büntetben. Az elsőrendű vádlott volt államvédelmi vezető, valamint Csapó Andort, a másodrendű vádlottat életfogytig tartó szabadságvesztésre, a közügyektől való tíz évi eltiltásra, teljes vagyonek Kobzásra és lefokozásra ítélték. A többi vádlottat másfél évtől tizenkét évig terjedő börtönbüntetéssel, két és tíz év közötti jogfosztással, rangjuk elvesztésével és vagyonek Kobzással sújtották. Közülük több vádlott büntetésének mértékét felével, egyharmadával csökkentette az, hogy az 1953-as közkegyelmi törvényerejű rendelet hatálya rájuk is kiterjedt.²⁰

Rákosi, nem törődve az új irányvonallal, a Moszkvában kapott bírálattal, és azokkal az önkritikus kijelentéseivel és ígéréteivel, amelyeket – bár csak külső kényszer hatására – júniusban tett, abban a szellemben folytatta a bűneivel való szembenézést, ahol elkezdte. A Péter-ügyben született ítélet indoklásának első, valamint egy későbbi bekezdését ő maga fogalmazta meg:²¹ „Péter Gábor és társai vezető beosztással járó hivatali hatalmuk felhasználásával – egyrészt az államvédelmi munkában súlyosan törvénytelen módszereket honosítottak meg, ezáltal tudatosan népellenes irányban fordították el az állam büntetőpolitikáját, félrevezették a Párt és kormányzerveket, tömegesen megsértették az állampolgárok szabadságjogait, másrészt mérhetetlen személyes igényeik kielégítése érdekében éveken keresztül óriási mértékben fosztogatták és pazarolták a társadalmi tulajdon.”²² Az ítélet indoklásának egy több oldallal későbbi részében annak értelmi szerzője ismét igyekezett megerősíteni az előbbi állítást: „a szocialista törvényesség megteremtésének egyik legfőbb akadálya Péter Gábor és társai bűnös tevékenysége volt... félrevezették a pártot és a kormányt... helyenként gyűlöletet váltottak ki... az Államvédelmi Hatóság, a proletárdiktatúra egyik legfontosabb erőszakszerve iránt.”²³

A volt államvédelmi vezető valóban elkövetett bűnei is felsorolásra kerültek: az ÁVH élén törvénytelen módszereket alkalmazott, alkalmaztatott, bár képmutató módon a fizikai erőszakot tiltó parancsokat is kiadott.²⁴

Az új koncepció elemei között szerepelt az, hogy Péter elhanyagolta az operatív hálózati munkát, emellett közvetlen alárendeltjeivel, Szücs Ernővel és Csapó Andorral együttműködve útlevél-üzérkedést folytatott. Ennek eredményeképpen közel négyszáz „osztályidegen” tudott külföldre távozni az országból, cserében hátrahagyva vagyonát,

20 A Budapesti Hadbíróóság ítélete Péter Gábor és társai ügyében, 1953. december 24. In: HORVÁTH Ibolya – SOLT Pál – SZABÓ Győző – ZANATHY János – ZINNER Tibor (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 3. Kúriai teljes ülések, államvédelmi felülvizsgálatok „párt”-ítéletek, törvényességi óvások, tárgyalási jegyzőkönyvek.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1994. (345-354.) (Eredeti: HL Katf. 005/1954. 0136-0138. o.)

21 ZINNER Tibor: „A nagy politikai affér” – *A Rajk-Brankov-ügy.* II. kötet. Budapest, Saxum Kiadó, 2014. (392.)

22 A Budapesti Hadbíróóság ítélete Péter Gábor és társai ügyében, 1953. december 24. In: HORVÁTH Ibolya – SOLT Pál – SZABÓ Győző – ZANATHY János – ZINNER Tibor (szerk.) 1994. (354-355.) (Eredeti: HL Katf. 005/1954. 0136-0138. o.)

23 Uo.

24 MÜLLER Rolf 2017. 209-210.

amely összesen 18 millió forint értékű volt. Az így elsikkasztott vagyonból pedig Péter és családja luxuskörülmények között élt.²⁵

VII. Rákosi szerepének elhallgatása a másodfokú eljárásban

Mivel Péter ügyében a vád képviselője súlyosbításért, a védők pedig enyhítésért fellebbeztek, az ügy a másodfokú bírói fórumként eljáró Katonai Felsőbíróság elé került.

Rákosi rokona (unokahúgának férje), Dékán vezérőrnagy meglátogatta Pétert a börtönében, és hosszú beszélgetések során igyekezett nyomást gyakorolni rá a tárgyalás előtt. Ennek eredménye volt az, hogy a volt államvédelmi vezető a korábbi, felülről jött utasításokról, parancsokról szóló vallomását alapvetően megváltoztatva kizárólag önmagát vádolta. Az ítéletet követően Farkas Mihályra is terhelő vallomást tett, amely szerint tőle kapott utasításokat a törvénysértésekre.²⁶

A Katonai Felsőbíróság előtt, 1954. január 15-én megtartott zárt tárgyaláson Péter Gábor az utolsó szó jogán elmondott beszédében bűnösnek vallotta magát a „nép vagyonának” elherdálásában, és elismerte, hogy verésekre adott parancsot. Beismerte azt is, hogy felelősség terheli őt a Szüics-testvérek agyonverésében, de tagadta, hogy annak időpontjában a helyszínen tartózkodott volna. Hozzátette, hogy ha ő jelen lett volna, akkor az ügy másképp végződik. Mély megbánását fejezte ki amiatt, hogy „félrevezette a pártot”, és sírástól elcsukló hangon kijelentette, hogy a halálbüntetést is megérdemli, viszont kérte, hogy kegyelmezzenek meg feleségének, Simon Jolánnak, aki „mindig keményebb és különb” volt, mint ő.²⁷ A másodfokon született, jogerős ítélet Péter és Csapó tekintetében az ítéletet helyben hagyta, Vándor esetében viszont 12 évről 11-re csökkentette. A vád tárgyává tett bűncselekményt az elsőfokú ítélettel szemben Péter, Csapó és Vándor által elkövetett, bűnszövetkezetben elkövetett cselekménynek minősítette.²⁸

VIII. Péter Gábor, a „bűnbak”

A törvénysértő perek miatti felelősség problémájának Gerő által kínált megoldását követte az SZKP vezetőitől május 5-én kapott iránymutatás is, amely szerint: „*A hibákat úgy kell kijavítani, hogy ne rombolják le Rákosi elvtárs tekintélyét, mert ez a párt tekintélye is. (...) Úgy kell ezekről a hibákról beszélni, mint amilyeneket Péter Gábor követett el.*”²⁹

25 MÜLLER Rolf 2017. 210-211.

26 ZINNER Tibor 2014. 393.

27 ÁBTL 2.1 VI/1. Gyorsírói jegyzőkönyv Péter Gábor és társai ügyében megtartott II. fokú bírósági tárgyalásról, 1954. január 15.

28 A Katonai Felsőbíróság ítélete Péter Gábor és társai ügyében, 1954. január 15. In: HORVÁTH Ibolya – SOLT Pál – SZABÓ Győző – ZANATHY János – ZINNER Tibor (szerk.) 1994. 402-410.

29 Feljegyzés az SZKP Elnöksége tagjai és az MDP Politikai Bizottsága delegációjának megbeszéléséről, 1954. május 5. In: RAINER M. János – URBÁN Károly (szerk.): „Konzultációk” – Dokumentumok a magyar és szovjet pártvezetők két moszkvai találkozásáról 1954-1956-ban. *Múltunk*, 1992/4. (136-137.)

Az itt megfogalmazott elvek alapján május 19-én megalakították az ún. Rehabilitációs Bizottságot, amely Rákosi Mátyásból, Nagy Imréből és Gerő Ernőből állt. A grémium tagjai vitás kérdésekben „tanácsokkal segíthették” a felülvizsgálatot.³⁰

Az iránymutatásnak megfelelően Péter kihallgatói nem sokkal ezután megkezdtek az elítélt ÁVH-vezető, és cellatársa, Décsi Gyula „íratását” a Rajk- és a Kádár-per előkészítéséről, a nyomozás során alkalmazott módszerekről, a letartóztatások indokairól, valamint arról – azzal a szigorú kikötéssel, hogy a felelősséget nehogya másra próbálják hárítani –, hogy miképpen „vezették félre a pártot ezekben az ügyekben”.³¹

Rákosi Nagy Imre 1955. április 14-i menesztése után a moszkvai utasításnak megfelelően igyekezett a közvéleményt úgy manipulálni, hogy még inkább megerősítse a propaganda által az emberek tudatában a saját magáról, mint a velejéig romlott ÁVH-vezér által megtévesztett, ártatlan vezetőről festett hamis képet. A Péterre „és bandájára” történő felelősségáthárítás oka nem csupán a szovjet ukáz volt, hanem ehhez a megoldáshoz személyes érdeke is fűződött. Rákosi a Hruscsov-féle új irányvonal kijelölése után ugyanis ellentmondásos helyzetbe került. Mindenképpen igyekezett elkerülni azt, hogy Tito előtt nyíltan felvállalja a Rajk-per miatti felelősségét, és annak jogi következményeit.³²

Az ÁVH, és főként annak vezetője, Péter Gábor egyfajta „bűnbakként” kínálkozott a számára, amely által egészen 1956-ig elkerülhette bűnösségének nyilvános beismerését és politikai bukását. Péter nem tekinthető a szó szoros értelmében vett bűnbaknak, ugyanis ez a bibliai eredetű fogalom ártatlan áldozatot jelent, aki mások bűneiért lakol, megtisztítva azt ezáltal bűneitől. Ezzel szemben a modern társadalmakban a bűnbak jogilag lehet ártatlan, illetve bűnös is, a lényeg, hogy funkcióját betöltse: válságok, kollektív traumák esetén a társadalomnak szüksége van az okok megtalálására, sokszor a valódi, igen bonyolult, összetett okrendszer helyett egy leegyszerűsített magyarázatra az újrakezdéshez, a felborult rend helyreállításához.³³

IX. „Mi az igazág?” – Sztálin bűneinek leleplezése a XX. Kongresszuson

A politikai helyzetben azonban gyors változást hozott a Szovjet Kommunista Párt 1956. február 14-25. között megtartott XX. kongresszusa, ahol Ny. Sz. Hruscsov Sztálin bűneit leleplező beszéde megdöbbenést keltett. Rákosi védekezési taktikáját

30 BARÁTH Magdolna – FEITL István (szerk.) 2013. (312-313.)

31 ÁBTL 2.1 I/1-b. Javaslat Péter Gábor és Décsi Gyula íratására, 1954. május 15.

32 GYARMATI György: Ellenségek és bűnbakok kavalkádja Magyarországon, 1945-1956. In: GYARMATI György – LENGVÁRI István – PÓK Attila – VONYÓ József: *Bűnbak minden időben – Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Pécs-Budapest, Kronosz Kiadó-Magyar Történelmi Társulat-Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, 2013. (429.)

33 PÓK Attila: Bűnbakok a magyar történelmi gondolkodásban. In: GYARMATI György – LENGVÁRI István – PÓK Attila – VONYÓ József: *Bűnbak minden időben – Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Pécs-Budapest, Kronosz Kiadó-Magyar Történelmi Társulat-Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, 2013. (30.)

nem támogatta már a szovjet vezetés, így a „Berijára, és magyarországi ügynökére, Péter Gáborra” való hivatkozás már nem volt többé használható eszköz az első titkár számára. Így kénytelen volt meghátrálni, és önkritikát gyakorolni május 18-án, a budapesti nagyaktíván, ahol nyilvánosan elismerte felelősségét a személyi kultusz megteremtésében, bár a törvénysértésekkel kapcsolatosan csupán annyiban tartotta magát bűnösnek, hogy elmulasztotta az államvédelmi szervek ellenőrzését.³⁴ Júliusra Hruscsov kormánya már teljes mértékben kihátrált Rákosi mellől attól tartva, hogy Magyarországon is megismétlődnek a poznańi munkásfelkelés eseményei.³⁵

Rákosi bukását elősegítette az a váratlan fordulat is, hogy az életfogytig tartó szabadságvesztés büntetését töltő Péter Gábor július elején egy meglepően őszinte feljegyzést készített *Mi az igazság?* címmel, amelyet július 10-én az MDP vizsgálóbizottságának címzett, és az SZKP-hez való eljuttatását is kérte. Ebben nyíltan megnevezte Rákosit, mint a Rajk-per koncepciójának kiagyalóját, aki folyamatos utasításaival törvénytelenésekre, embertelen kihallgatási módszerek alkalmazására vette rá az ÁVH-t annak vezetőjén keresztül. Péter panaszai között szerepelt az, hogy börtönévei alatt a Gerő Ernőnek és a szovjet tanácsadóknak címzett leveleinek célba juttatását rendszeresen megakadályozták. Amikor pedig 1956. április-májusában egy vizsgálóbizottság kihallgatta, megtiltották neki, hogy Rákosiról beszéljen.³⁶ Mivel ez a tényfeltáró írás is hozzájárult ahhoz, hogy a szovjet vezetés elengedte Rákosi kezét, felmerült a történészekben annak a kérdése, hogy vajon Pétert ennek a leleplező feljegyzésnek a megírásában valaki instruálta-e, vagy pedig teljesen önszántából készítette azt el? Az írás elemzése során a kutatók azt állapították meg, hogy a volt ÁVH-vezető azt igen zaklatott lelkiállapotban vetette papírra, és ezen az íráson napokig dolgozott. Izgatottságának oka valószínűleg az volt, hogy az akkoriban szabadult felesége, Simon Jolán tájékoztathatta őt a kinti világban lejárott politikai változásokról, és úgy érezhette, hogy végre elégtételt vehet Rákosin, aki őt majdnem Rajk sorsára juttatta.³⁷ Emellett a saját szerepével kapcsolatos valós tények feltárása is motiválhatta, mivel most már lehetősége adódott arra, hogy lemossa magáról, a törvénytelenésekért való egyszemélyi felelős, „főbűnös” bélyeget.

A szovjet vezetés számára nem maradt más kiút, mint kihátrálni a bukás szélén álló magyar diktátor mögül, mielőtt a kompromittáló adatok a nyilvánosság tudomására jutnának.³⁸ A Központi Vezetőség 1956. július 18-ra halasztott ülésén végül Rákosi Mátyást egészségi állapotára tekintettel felmentették első titkári tisztségéből, és a helyére Gerő Ernőt helyezték.³⁹

34 RÁKOSI Mátyás: Pártunk mindig a nagy tömegek, az egész nép pártja volt és az is marad. Rákosi Mátyás elvtárs beszéde a politikai helyzetről és a párt feladatairól. *Szabad Nép*, 1956/139. 1-3.

35 MÜLLER Rolf 2017. 217.

36 KOLTAY Gábor – BRÓDY Péter 1990. <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/dokument/peter.htm> (2023. 04. 27.)

37 MÜLLER Rolf 2017. 218.

38 BARÁTH Magdolna – FEITL István (szerk.) 2013. 323-324.

39 MNL OL M-KS 276. f. 52/35. ö. e. Az MDP Központi Vezetőség ülésének jegyzőkönyve, 1956. július 18.

X. Perújítás Péter Gábor és társai ügyében – felelősségre vonás valóban elkövetett bűnök miatt

A forradalom után kialakult új politikai helyzetben Péter úgy ítélte meg, hogy ügyük megítélésében változásra számíthat, ezért perújítást kért, amit a Legfőbb Ügyészség 1957. március 14-én el is rendelt. Az egykori ÁVH-vezető és vádlott-társai beadványaikban ugyanis az alapeljárás során ellenük alkalmazott kényszervallatásra, erőszak hatására született vallomásaikra hivatkoztak. Ezek alapján felvetődött egyes vádlottak bizonyos bűncselekmények alóli mentesíthetősége. Az ügyészség pedig úgy vélte, hogy felmerülhetnek esetleg olyan adatok is, amelyek Farkas Mihály, Farkas Vladimir és Faludi Ervin ügyében korábban fel nem tárt bűncselekmények bizonyítását teszik lehetővé.⁴⁰

Péter és nyolc korábbi vádlott-társa az éppen zajló, és a figyelem középpontjában álló Farkas-pert, valamint Rákosi bűneinek közismertté válását a saját javára igyekezett felhasználni vallomásaiban, ugyanis saját felelősségüket úgy próbálták csökkenteni, hogy a bukott első titkár, és az ekkorra szintén közmegvetés tárgyává vált, volt honvédelmi miniszter bűnösségének hangsúlyozására törekedtek.⁴¹

1957. június 15-én a Legfelsőbb Bíróság Sömjén György hadbíró vezette tanácsa Péter Gábort immár a valóban elkövetett bűneiért vonta felelősségre, így őt többrendbeli hamis vád, „szám szerint meg nem állapítható rendbeli” hivatali hatalommal való visszaélés, kétrendbeli halált okozó súlyos testi sértés (a Szücs-testvérek halála), valamint folytatólagosan elkövetett szolgálati hatalommal való visszaélés büntetetei miatt 14 évi szabadságvesztésre, tíz évi jogfosztásra és lefokozásra ítélte. Az 1953-as közkegyelmi rendelet azonban Farkas mellett őrá is vonatkozott, így büntetését a bíróság ugyanebben az ítéletében a felére csökkentette.⁴²

Alig egy évvel ezután, 1958. március 17-én Péter egy panaszos hangvételű levélben kérelmezte Biszku Béla belügyminisztertől szabadlábba helyezését erősen megromlott egészségi állapotára hivatkozva. Péter könyörgése nem talált azonnal meghallgatásra a belügyminiszternél, hiszen majdnem egy évet kellett várnia egyéni kegyelemmel történő szabadulására, amely végül 1959. január 10-én történt meg.⁴³

Összegzés

Sztálin halála után, szovjet utasításra Magyarországon is megkezdődött a koncepciós perek felülvizsgálata, a Jugoszláviával való békés viszony helyreállítása. Rákosi számára a cionista-ügy miatt börtönben fogva tartott Péter Gábor ideális eszköznek, egyfajta „bűnbaknak” kínálkozott arra a célra, hogy a felelősséget saját magáról a bukott

40 MÜLLER Rolf 2017. 221-222.

41 MÜLLER Rolf 2017. 222.

42 A Legfelsőbb Bíróság ítélete Péter Gábor és társai ügyében, 1957. június 15. In: In: HORVÁTH Ibolya – SOLT Pál – SZABÓ Győző – ZANATHY János – ZINNER Tibor (szerk.) 1994. 590-635.

43 ÁBTL 2.1. VI/1-f. Péter Gábor levele Biszku Bélának, 1958. március 17.

ÁVH-vezetőre áthárítsa. Ezért Pétert sokáig nem a valós bűnei miatt készültek felelőségre vonni, hanem perének koncepcióját az aktuális politikai céloknak megfelelően igyekeztek alakítani. Így Pétert már nem egy „cionista kémszervezet vezetőjeként”, hanem az állam felett álló, erőszakos, a nép vagyonát fosztogató „rablóbanda” vezéréként, később pedig a törvénysértő perek megrendezésének elsőszámú felelőseként, a pártot és annak vezetőjét galád módon félrevezető állam- és népellenes bűnözőként igyekeztek beállítani a közvélemény előtt. Hruscsovnak a szovjet kommunista párt 1956 februárjában tartott XX. kongresszusán elhangzott, Sztálin bűneit leleplező beszéde azonban azt eredményezte, hogy Rákosi számára többé már nem volt járható út a koncepciók peréért való minden felelőséget „Péter Gáborra és bandájára” hárítani, hanem bűneinek következményét vállalnia kellett. Péter Gábort végül az általa valóban elkövetett bűncselekményekért ítélték el, a Berija-ügy mintájára ellene tervezett koncepciók per nem valósult meg. Mindezekből arra a következtetésre jutottam, hogy Péter Gábor nem volt a szó eredeti jelentése szerinti, a szó szoros értelmében vett bűnbak, hiszen egyáltalán nem volt ártatlan. Ennek ellenére mégis a felelősségáthárítás eszközeként funkcionált a bukás szélén álló diktátor, és a válsághelyzetben lévő pártállam számára, ezért Péter Gábor főbűnősként való kijelölése megfelel a modern társadalmakra jellemző bűnbakképzésnek, amelyekben a bűnbakkeresés már abból indul ki, hogy a megtalált bűnbak valóban bűnös, és megbüntetésére a bűnbakkeresők felfogása szerint jogos. A válságok, kollektív traumák idején ugyanis a társadalmaknak egy leegyszerűsített okmagyarázatra van szükségük a sokszor nagyon összetett okrendszerek helyett, amely célra a bűnbakok tökéletesen megfelelnek.

Irodalomjegyzék

Levéltári források:

ÁBTL Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyaga

VI. Péter-ügy

VI/1. Péter Gábor

ÁBTL 2.1 VI/1. Gyorsírói jegyzőkönyv Péter Gábor és társai ügyében megtartott II. fokú bírósági tárgyalásról, 1954. január 15.

ÁBTL 2.1 I/1-b. Javaslat Péter Gábor és Décsi Gyula íratására, 1954. május 15.

ÁBTL 2.1. VI/1-f. Péter Gábor levele Biszku Bélának, 1958. március 17.

MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

M-KS 276. f. Magyar Dolgozók Pártja iratai

MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 146. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP Politikai Bizottságának üléséről, 1953. november 11.

MNL OL M-KS 276. f. 52/35. ő. e. Az MDP Központi Vezetőség ülésének jegyzőkönyve, 1956. július 18.

Felhasznált irodalom:

- A Budapesti Hadbíróóság ítélete Péter Gábor és társai ügyében, 1953. december 24.
In: HORVÁTH Ibolya – SOLT Pál – SZABÓ Győző – ZANATHY János – ZINNER Tibor (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 3. Kúriai teljes ülések, állampolgári felülvizsgálatok, „párt”-ítéletek, törvényességi óvások, tárgyalási jegyzőkönyvek.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1994. (345-354.) (Eredeti: HL Katf. 005/1954. 0136-0138. o.)
- A Katonai Felsőbíróóság ítélete Péter Gábor és társai ügyében, 1954. január 15. In: HORVÁTH Ibolya – SOLT Pál – SZABÓ Győző – ZANATHY János – ZINNER Tibor (szerk.) 1994. (402-410.)
- A Legfelsőbb Bíróság ítélete Péter Gábor és társai ügyében, 1957. június 15. In: HORVÁTH Ibolya – SOLT Pál – SZABÓ Győző – ZANATHY János – ZINNER Tibor (szerk.) 1994. (590-635.)
- BARÁTH Magdolna-FEITL István (szerk.): *Lehallgatott kihallgatások – Rákosi és Gerő pártvizsgálatának titkos hangszalagjai, 1962.* Budapest, Napvilág Kiadó, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2013.
- L. P. Berija feljegyzése az SZKP KB Elnökségének az úgynevezett kártevő orvosok ügyében felelősségre vont személyek rehabilitálásáról, 1953. április 1., AP RF, f. 3, op. 58, d. 423, 5-7. Másolat. Közli: SZILÁGYI Ákos 2002. (55-57.)
- Csernovaja zapisz' vizstuplenyija G. M. Malenkova na zasedanyii Prezigiujuma CK KPSzSz. 26 ijunya 1953 g. In Lavrentyij Berija. 1953. Sztyenogramma ijulszkogo plenuma CK KPSzSz i drugije dokumenti. Moszkva, 1999, 71-72.
- Feljegyzés az SZKP Elnöksége tagjai és az MDP Politikai Bizottsága delegációjának megbeszéléséről, 1954. május 5. In: RAINER M. János-URBÁN Károly (szerk.): „Konzultációk” – Dokumentumok a magyar és szovjet pártvezetők két moszkvai találkozásjáról 1954-1956-ban. *Múltunk*, 1992/4. (136-137.)
- GA RF, f. 9401, op.1, d. 1299, 246-247. Eredeti példány. Közli: SZILÁGYI Ákos 2002. (57-59.)
- GYARMATI György: Ellenségek és bűnbakok kavalkádja Magyarországon, 1945-1956. In: GYARMATI György – LENGVÁRI István – PÓK Attila – VONYÓ József: *Bűnbak minden időben – Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben.* Pécs-Budapest, Kronosz Kiadó-Magyar Történelmi Társulat-Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2013. (429.)
- KOLTAY Gábor – BRÓDY Péter (szerk.) (1990): *El nem égetett dokumentumok.* Budapest, Szabad Tér Kiadó. <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/dokument/peter.htm> (2023.04.27.)
- KUN Miklós: Berija bukása. *Beszélő Online*, 1998/21. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/berija-bukasa> (2023.03.02.)
- MÜLLER Rolf: *Az erőszak neve: Péter Gábor.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2017. (201-202.)

- PÓK Attila: Bűnbakok a magyar történelmi gondolkodásban. In: GYARMATI György – LENGVÁRI István – PÓK Attila – VONYÓ József: *Bűnbak minden időben – Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Pécs-Budapest, Kronosz Kiadó-Magyar Történelmi Társulat-Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, 2013. (30.)
- PÜNKÖSTI Árpád: Menekülés Rajk árnya elől – Péter Gábor perei a nyomok eltüntetésére. *Forrás*, 1999/11. (65.)
- RÁKOSI Mátyás: Pártunk mindig a nagy tömegek, az egész nép pártja volt és az is marad. Rákosi Mátyás elvtárs beszéde a politikai helyzetről és a párt feladatairól. *Szabad Nép*, 1956/139. (1-3.)
- Sz. BÍRÓ Zoltán: Kremli végjáték. *2000 Irodalmi és Társadalmi Lap*, 2012/ 7-8. (46-120.)
- SZILÁGYI Ákos (2002): A Berija-dosszié. *2000 Irodalmi és Társadalmi Lap*, 2002/1. (52.)
- SZILÁGYI Ákos: Egy rém rendes reformer – Lapok a Berija-dossziéből. *Népszabadság*, 2002/10. (22-23.)
- ZINNER Tibor: „A nagy politikai affér” – *A Rajk-Brankov-ügy*. II. kötet. Budapest, Saxum Kiadó, 2014. (392.)

PÉNZÜGYI FOGYASZTÓVÉDELMI ELVEK A MAGYAR NEMZETI BANK AJÁNLÁSAI ALAPJÁN

1. Bevezető gondolatok

A pénzügyi fogyasztóvédelem kiemelkedő fontossággal bír a modern gazdaságban. A Magyar Nemzeti Bank (MNB) az egyik fő intézmény, amely nagy hangsúlyt fektet a fogyasztók védelmére és az átlátható pénzügyi piaci működésre. Az MNB szerepe nemcsak a gazdasági stabilitás és a pénzügyi rendszer felügyelete, hanem a fogyasztóvédelem terén is jelentős. Az MNB rendszeresen kiad ajánlásokat és irányelveket, amelyek segítik a pénzintézeteket és más pénzügyi szereplőket abban, hogy a fogyasztók számára kedvező és tisztességes környezetet teremtsenek. Az ajánlások és irányelvek olyan alapelveket tartalmaznak, amelyeket mind a pénzügyi intézményeknek, mind a fogyasztóknak figyelembe kell venniük a pénzügyi szolgáltatások során. Ezek az alapelvek kiterjednek több területre, ilyenek például a hitelnyújtás, a fogyasztói hitelszerződések, a hitelkártyák és az elektronikus fizetési szolgáltatások. Az MNB célja, hogy biztosítsa a fogyasztók tájékoztatását és döntéshozatali jogait a pénzügyi szolgáltatások terén, valamint, hogy megakadályozza a tisztességtelen vagy visszaélő gyakorlatokat.² A pénzügyi fogyasztóvédelmi elvek közé tartozik a tisztességes tájékoztatás biztosítása a pénzügyi termékekkel kapcsolatban, a fogyasztói jogok védelme és a panaszkezelési folyamatok hatékony működtetése. Az MNB ajánlásai ösztönzik a pénzintézeteket a felelős hitelfelvétel és a jó hitelminőség előmozdítására, valamint az átlátható és érthető szerződési feltételek megalkotására. Ezen pénzügyi fogyasztóvédelmi elvek betartása hozzájárul a pénzügyi piac stabilitásához és a fogyasztók bizalmának erősítéséhez. Az MNB aktív szerepet vállal abban, hogy felhívja a figyelmet a fogyasztói jogokra és a pénzügyi szolgáltatók felelősségére. Az ajánlások és irányelvek alapján a pénzintézeteknek gondoskodniuk kell a fogyasztók megfelelő tájékoztatásáról, például a termékek díjairól és költségeiről, a szerződéses feltételekről, valamint a kockázatokról és a fizetési kötelezettségekről. A fogyasztók védelmének érdekében az MNB arra ösztönzi a pénzintézeteket, hogy alkalmazzanak könnyen elérhető és hatékony panaszkezelési eljárásokat. Ennek révén a fogyasztók panaszait gyorsan és igazságosan lehet kezelni, és biztosítani a kártalanítás lehetőségét, amennyiben szükséges. A Magyar Nemzeti

1 PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; Témavezető: Prof. Dr. Miskolczi-Bodnár Péter CSc, tanszékvezető egyetemi tanár, Kereskedelmi Jogi és Pénzügyi Jogi Tanszék KRE ÁJK.

2 FAZEKAS Judit: *Fogyasztóvédelmi jog 2.0*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2022., 242.o

Bank által ajánlott pénzügyi fogyasztóvédelmi elvek célja tehát a fogyasztók védelme, az átláthatóság és a tisztességes piaci viszonyok biztosítása. Az MNB folyamatosan figyeli a pénzügyi piacokat és a fogyasztóvédelmi kihívásokat, és szükség esetén frissíti az ajánlásokat annak érdekében, hogy a pénzügyi szolgáltatások a fogyasztók számára minél biztonságosabbá és előnyösebbé váljanak. Az MNB nem csupán ajánlásokat és irányelveket fogalmaz meg, hanem figyelemmel kíséri a pénzintézetek tevékenységét, és szükség esetén szankciókat is kiszabhat azon intézményekre, amelyek nem tartják be a fogyasztóvédelmi elveket.

2. A Magyar Nemzeti Bank jogállása

A 2013. évi CXXXIX. Törvény, amely a Magyar Nemzeti Bankról (MNB) szól, rendkívül fontos jogszabály Magyarországon. Ez a törvény meghatározza az MNB jogállását, hatáskörét és feladatkörét a magyar pénzügyi rendszerben. A törvény célja a gazdasági stabilitás megőrzése, a pénzügyi intézmények felügyelete, valamint a pénzügyi fogyasztóvédelem és a monetáris politika irányítása.³ Az MNB az ország jegybankja, amelynek felelőssége a pénzügyi rendszer stabilitásának és biztonságának megőrzése. Ennek érdekében az MNB felügyeli a bankokat, pénzintézeteket, biztosítókat és más pénzügyi szolgáltatókat, és ellenőrzi, hogy betartják-e a pénzügyi szabályozásokat és előírásokat. Az MNB hozzájárul a pénzintézetek működésének átláthatóságához és fenntartja a bizalmat a pénzügyi rendszer iránt. A törvény nemcsak a pénzügyi stabilitást és a felügyeletet szabályozza, hanem a monetáris politikát is.⁴ Az MNB feladata az ország pénzügyi és monetáris politikájának irányítása, amely a pénzpiaci kamatok, az infláció és a valutaárfolyamok alakulására hatással van.⁵ Az MNB tevékenysége segíti a gazdasági növekedést, az árstabilitást és a fenntartható pénzügyi környezetet. Ezenkívül a törvény meghatározza az MNB fogyasztóvédelmi feladatait is. Az MNB felelős a pénzügyi fogyasztóvédelem előmozdításáért, az átlátható és tisztességes piaci viszonyok biztosításáért. Az MNB fogyasztóvédelmi irányelveket és ajánlásokat ad ki a pénzintézetek számára, amelyeknek célja a fogyasztók tájékoztatása, a panaszok kezelése és a pénzügyi tudatosság erősítése. Az MNB törvénye tehát alapvető fontosságú a pénzügyi rendszer és a gazdaság egészének működése szempontjából. Ez biztosítja a pénzintézetek felügyeletét és a stabilitást, segíti a gazdasági növekedést, és védi a fogyasztókat. Az MNB törvény biztosítja a pénzügyi rendszer átláthatóságát és stabilitását, amely elengedhetetlen a gazdasági fejlődés és a befektetői bizalom szempontjából. Az MNB törvény emellett megteremti az MNB függetlenségét és autonómiáját. Ez azért kiemelten fontos, mert a független jegybankok képesek hatékonyan és objektíven

3 LENTNER Csaba és társai: *Bankmenedzsment – Bankszabályozás* – Pénzügyi fogyasztóvédelem, Nemzeti Közszerzői és Tankönyvkiadó, 2013., 432. o.

4 LENTNER Csaba: *Bankszabályozás*, Lővér Print, Sopron, 2002., 251. o.

5 LENTNER Csaba és társai: *Bankmenedzsment – Bankszabályozás* – Pénzügyi fogyasztóvédelem, Nemzeti Közszerzői és Tankönyvkiadó, 2013., 96. o.

végrehajtani a monetáris politikát, és elkerülni a politikai befolyást vagy nyomást. Az MNB törvény biztosítja a Nemzeti Bank számára a szükséges eszközöket és jogköröket a monetáris politika hatékony kialakításához és végrehajtásához. Az MNB továbbá hangsúlyozza a fogyasztóvédelem jelentőségét a pénzügyi szektorban. Az MNB-nek feladata a fogyasztók érdekeinek védelme, az átlátható és tisztességes piaci viszonyok biztosítása.⁶ A törvény meghatározza a Magyar Nemzeti Bank hatáskörét a pénzügyi fogyasztóvédelem terén, ideértve a panaszkezelést, az információközlést, valamint az ajánlások és irányelvek kiadását. Fontos megemlíteni, hogy az MNB törvény a nemzetközi követelményeknek is megfelel. Az MNB mint a magyar jegybank a nemzetközi pénzügyi rendszer része, és együttműködik más nemzetközi szervezetekkel és jegybankokkal. Az MNB törvény továbbá meghatározza annak nemzetközi kapcsolatainak kereteit és feladatait a nemzetközi pénzügyi stabilitás és együttműködés terén.

3. Általános problémák a pénzügyi fogyasztóvédelem területén

A pénzügyi fogyasztóvédelem területén számos általános probléma és kihívás merülhet fel, amelyek befolyásolhatják a fogyasztók védelmét és a pénzügyi biztonságukat. Ilyen problémák lehetnek az alábbiak:

Információhiány: A fogyasztók gyakran nem rendelkeznek megfelelő információval a pénzügyi termékekről, szolgáltatásokról és azok költségeiről. Ez megnehezíti számukra a tájékozott döntéshozatalt, és sebezhetővé teheti őket a rosszul megválasztott vagy túl drága termékekkel szemben.

Bonyolult szerződési feltételek: A pénzügyi termékekhez kapcsolódó szerződések gyakran hosszúak, bonyolultak és nehezen érthetőek lehetnek. Ez megnehezítheti a fogyasztók számára, hogy teljes mértékben megismerjék a szerződés feltételeit és kockázatait.

Tisztességtelen gyakorlatok: Néhány pénzügyi szolgáltató alkalmazhat tisztességtelen vagy megtévesztő gyakorlatokat, hogy befolyásolja a fogyasztók döntéseit vagy előnyöket szerezzen. Ilyen gyakorlatok közé tartozhatnak a hamis reklámozás, az árazási megtévesztés vagy a nyomásgyakorlás a termék értékesítése során.

Hiányos panaszkezelési folyamatok: Ha a fogyasztók problémái vagy panaszai nem megfelelően kezeltek vagy figyelmen kívül hagyottak, akkor csökken a bizalom a pénzintézetek iránt. Fontos, hogy hatékony és elérhető panaszkezelési mechanizmusok legyenek, amelyek lehetővé teszik a fogyasztók számára a problémák gyors és igazságos megoldását.

Adósságspirál: A magas kamatokkal és rejtett költségekkel járó pénzügyi termékek használata esetén a fogyasztók könnyen bele kerülhetnek adósságspirálba. Ez különösen veszélyes lehet a sebezhetőbb fogyasztók, mint például az alacsony jövedelműek vagy az alacsony pénzügyi tudatossággal rendelkezők esetében.

Az általános problémák mellett más, specifikusabb kihívások is felmerülhetnek a pénzügyi fogyasztóvédelem területén. Melyek az alábbiak lehetnek:

⁶ FAZEKAS Judit: *Fogyasztóvédelmi jog 2.0*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2022., 191. o.

Pénzügyi oktatás hiánya: Sok fogyasztó nem rendelkezik megfelelő pénzügyi ismeretekkel és készségekkel. Ez megnehezíti számukra a pénzügyi döntések meghozatalát és a kockázatok felismerését. A pénzügyi oktatás és tudatosság hiánya hozzájárulhat a rossz döntésekhez, túlzott eladósodáshoz és pénzügyi nehézségekhez.

Pénzügyi termékek komplexitása: A modern pénzügyi piacokon számos összetett és strukturált pénzügyi termék létezik, amelyek nehézkessé tehetik a fogyasztók számára azok működéskének és kockázatainak megértését.

Digitális környezet kihívásai: Az online pénzügyi szolgáltatások és digitális fizetési módok elterjedése új kihívásokat jelent a fogyasztóvédelem terén. Az adatvédelem, a kiberbiztonság és a csalások kockázatai megnövekedhetnek. A fogyasztók számára fontos, hogy megfelelő tájékoztatást és védelmet kapjanak az online pénzügyi tranzakcióik során.

Szabályozási környezet változékonysága: A pénzügyi szabályozás és jogszabályok gyakran változnak, ami kihívásokat jelenthet a pénzügyi szolgáltatók és a fogyasztók számára egyaránt. A fogyasztók számára fontos, hogy tájékozottak legyenek a jelenlegi jogi követelményekről és jogokról, és hogy azokat hatékonyan tudják érvényesíteni.

Ezek a problémák és kihívások azt mutatják, hogy a pénzügyi fogyasztóvédelem területén folyamatos figyelemre és fejlesztésre van szükség. A hatékony szabályozás, az átláthatóság, a megfelelő tájékoztatás és a pénzügyi oktatás kiemelt fontossággal bír.⁷

A Magyar Nemzeti Bank 9/2020. (VII.14.) számú ajánlása a pénzügyi szervezetek számára a fogyasztóvédelmi elvek alkalmazásáról

Az ajánlás a pénzügyi szervezetekre vonatkozó irányelveket és elveket fogalmaz meg, amelyek célja a fogyasztók védelme és a tisztességes pénzügyi piaci viszonyok biztosítása.

Az ajánlás kiemeli az alábbi fontos fogyasztóvédelmi elveket és szempontokat:

- Átláthatóság és tájékoztatás: A pénzügyi szervezeteknek gondoskodniuk kell arról, hogy a fogyasztók részére nyújtott termékek és szolgáltatások átláthatóak legyenek. Ez magában foglalja a tájékoztatást a termékek jellemzőiről, a költségekről, a szerződési feltételekről és a kockázatokról. A fogyasztóknak lehetőséget kell kapniuk arra, hogy tájékozott döntéseket hozhassanak.
- Költségek és díjak: A pénzügyi szervezeteknek világosan és érthetően kell tájékoztatniuk a fogyasztókat a termékekkel és szolgáltatásokkal kapcsolatos költségekről és díjakról. A díjaknak arányban kell állniuk a nyújtott szolgáltatásokkal, és nem lehetnek túlzóak vagy megtévesztőek.
- Panaszkezelés: A pénzügyi szervezeteknek hatékony és elérhető panaszkezelési mechanizmusokat kell biztosítaniuk a fogyasztók számára. Ez magában foglalja a panaszok gyors és igazságos kezelését, valamint a fogyasztók tájékoztatását a panaszkezelés folyamatáról.
- Kockázatkezelés: A pénzügyi szervezeteknek felelősségteljesen kell kezelniük a fogyasztók pénzügyi kockázatait. Ez magában foglalja a kockázatok megfelelő

⁷ ASZTALOS Péter Hugó: *Tudás – A tehetség és a kreativitás a gazdasági növekedés valódi forrása in: Új fenntartható közgazdaságtan*, Globális Vitairat, Magyar Nemzeti Bank, Budapest, 2022. 63. o.

tájékoztatását, a megfelelő értékelést és elemzést, valamint az ügyfelekkel való konzultációt és tanácsadást.

- Adósságkezelés: A pénzügyi szervezeteknek támogatást kell biztosítaniuk az ügyfeleknek a megfelelő adósságkezeléshez. Ez magában foglalhatja az adósságkonszolidációs lehetőségek nyújtását, a részletfizetési tervek kidolgozását és az adósságsökkentési tanácsadást. A pénzügyi szervezeteknek együtt kell működniük a fogyasztókkal, hogy megoldásokat találjanak az adósságproblémákra és segítsék az ügyfeleket a pénzügyi nehézségek leküzdésében.
- Tisztességes üzleti gyakorlatok: A pénzügyi szervezeteknek tisztességes üzleti gyakorlatokat kell alkalmazniuk a fogyasztókkal szemben. Értve ez alatt a megtévesztés és manipuláció tiltását, a tisztességes reklám és marketing gyakorlatokat, valamint az ügyfelekkel való tisztességes és etikus viselkedést.
- Az ajánlás célja a pénzügyi szervezetek és a fogyasztók közötti egyensúly és bizalom megteremtése, valamint a pénzügyi piacok stabilitásának és integritásának védelme. A Magyar Nemzeti Bank elvárja, hogy a pénzügyi szervezetek betartsák az ajánlásban foglaltakat, és rendszeresen értékeljék és javítsák a fogyasztóvédelmi intézkedéseiket.
- Az ajánlás jogi kötelező erővel nincs ellátva, de az MNB felügyeleti hatóságként jogosult vizsgálni a pénzügyi szervezetek fogyasztóvédelmi tevékenységeit, és szükség esetén intézkedéseket tenni a szabálytalanságok vizsgálatára.⁸ A fogyasztóvédelmi elvek betartása nemcsak az ügyfelek védelmét szolgálja, hanem hozzájárul a pénzügyi szolgáltatók hosszú távú sikeréhez és fenntarthatóságához is.

Az MNB ajánlása továbbá kitér a fogyasztók pénzügyi tudatosságának és képességeinek fejlesztésére. Az ajánlás szerint a pénzügyi szervezeteknek proaktívan kell közreműködniük a fogyasztói oktatásban és tájékoztatásban, hogy segítsék a fogyasztókat abban, hogy jobban megértsék a pénzügyi termékek működését, a pénzügyi döntéseik következményeit, valamint a pénzügyi kockázatokat és lehetőségeket.⁹

Az ajánlásban szerepel továbbá a pénzügyi szolgáltatók felelős hitelezési gyakorlatának fontossága. A pénzügyi szervezeteknek kellő gondossággal kell eljárniuk a hiteligénylők értékelésekor, és megfelelően kell vizsgálniuk a hitelképességet, hogy elkerüljék a túlzott mértékű hitelfelvételt.¹⁰

Az ajánlás rámutat továbbá az etikus és tisztességes üzleti gyakorlatok fontosságára a pénzügyi szektorban. A pénzügyi szervezeteknek el kell kerülniük a megtévesztő vagy manipulatív gyakorlatokat, és tisztességesen kell eljárniuk az ügyfelekkel szemben. Ez magában foglalja a tisztességes reklám és marketing gyakorlatok betartását, valamint

8 MISKOLCZI BODNÁR Péter – Sándor István: *Fogyasztóvédelmi jog I.*, Patrocinium Kft., Budapest, 2016., 33. o.

9 VÁRNAI Tímea: *A tőke és a gazdasági növekedés kapcsolata – A mennyiségi szemléletből a minőség felé In: Új fenntartható közgazdaságtan*, Globális Vitairat, Magyar Nemzeti Bank, Budapest, 2022., 75. o.

10 LENTNER Csaba és társai: *Bankmenedzsment – Bankszabályozás – Pénzügyi fogyasztóvédelem*, Nemzeti Közszerkesztési és Tankönyvkiadó, 2013., 161. o.

az ügyfelekkel való tisztességes kommunikációt és viselkedést.

Az ajánlásban foglalt elvek és irányelvek összességében azt célozzák, hogy a pénzügyi szervezetek és a fogyasztók közötti kapcsolat harmonikus legyen, a fogyasztók megfelelő védelmet és tájékoztatást kapjanak, valamint a pénzügyi piacok stabilitása és integritása megmaradjon. Az MNB szerepe és hatásköre az ajánlás figyelemmel kísérése és a szabálytalanságok esetén történő intézkedések megtétele révén biztosítja a fogyasztóvédelem hatékony és hatásos végrehajtását a pénzügyi szektorban.

4. A pénzügyi fogyasztóvédelem optimalizálása

A pénzügyi fogyasztóvédelem optimalizálása érdekében számos intézkedésre van szükség. Ezek közül néhány fontos elem a feldolgozott szakirodalom alapján:

- Erős és hatékony jogi keretrendszer: A fogyasztóvédelmi szabályozásnak kiterjedtnek, átláthatónak és hatékornak kell lennie. Az erős jogi keretrendszer biztosítja, hogy a pénzügyi szervezetek kötelezettségeiket betartsák, és megvédjék a fogyasztók jogait. Az előírásoknak tartalmazniuk kell a pénzügyi termékek átláthatóságát, a tisztességes gyakorlatokat, a szerződési feltételek tisztességét és a panaszkezelési folyamatokat.
- A hatékony felügyeleti és ellenőrzési mechanizmus: Az állami hatóságoknak erős és hatékony felügyeleti mechanizmusokat kell kialakítaniuk a pénzügyi szervezetek tevékenységeinek ellenőrzésére. Ez magában foglalja a rendszeres auditokat, az adatközlést és a pénzügyi jelentések ellenőrzését, valamint a szankciók és büntetések hatékony alkalmazását a szabálytalanságok esetén.
- Fogyasztói oktatás és tájékoztatás: A fogyasztók számára könnyen hozzáférhető, világos és érthető tájékoztatásra van szükség a pénzügyi termékekkel kapcsolatban. A pénzügyi szervezeteknek aktív szerepet kell vállalniuk a fogyasztói oktatásban és tájékoztatásban, hogy segítsék a fogyasztókat a pénzügyi döntéshozatalban, a kockázatok felismerésében és a pénzügyi termékek megértésében.
- Fogyasztói panaszkezelés és vitarendezés: A pénzügyi szervezeteknek hatékony és átlátható panaszkezelési mechanizmusokat kell biztosítaniuk a fogyasztók számára. Ez magában foglalja a könnyen elérhető panaszbeadványi csatornákat, gyors és igazságos vitarendezési eljárásokat, valamint a panaszokra adott válaszok és megoldások dokumentálását.
- Pénzügyi termékek és szolgáltatások átláthatósága: A pénzügyi szervezeteknek részletes és érthető szolgáltatásokat kell nyújtaniuk a fogyasztók részére.
- Kockázatérzékenység és fenntarthatóság: A pénzügyi fogyasztóvédelem javítása érdekében fontos, hogy a pénzügyi szervezetek felismerjék és kezeljék a fogyasztók kockázatérzékenységét. Ez magában foglalja a pénzügyi termékek kockázatainak és hozzájuk kapcsolódó költségeinek átlátható feltüntetését, valamint a fogyasztók tájékoztatását a lehetséges kockázatokról és a befektetések fenntarthatóságáról.
- Adatvédelem és biztonság: A pénzügyi szervezeteknek kiemelt figyelmet kell for-

dítaniuk az ügyfelek személyes és pénzügyi adatainak védelmére. Az adatvédelem és biztonságos adatkezelés elengedhetetlen a fogyasztóvédelem szempontjából. A pénzügyi szervezeteknek biztosítaniuk kell a megfelelő adatvédelmi politikákat, az adatbiztonsági intézkedéseket és az ügyfelek tájékoztatását adataik védelméről.

- Tisztességes szerződési feltételek: A pénzügyi szervezeteknek tisztességes szerződési feltételeket kell biztosítaniuk, amelyek tiszteletben tartják a fogyasztók jogait és érdekeit. Ez magában foglalja az átlátható és érthető szerződési nyelvezet használatát, valamint a tisztességes díjszabást és a költségek feltüntetését. A pénzügyi szervezeteknek világosan kell tájékoztatniuk ügyfeleiket a szerződési feltételekről, a lemondási lehetőségekről és a szerződés felmondásával kapcsolatos információkról.
- Felhasználói élmény és digitális megoldások: A pénzügyi szervezeteknek fejleszteniük kell a felhasználói élményt és a digitális megoldásokat a fogyasztók számára. Ez magában foglalja a könnyen navigálható és felhasználóbarát online platformokat, mobilalkalmazásokat és ügyfélszolgálati megoldásokat. A digitális eszközök segítségével a fogyasztók könnyen hozzáférhetnek az információkhoz, kezelhetik pénzügyeiket és kapcsolatba léphetnek a pénzügyi szervezetekkel.
- Pénzügyi termék összehasonlító és értékelő platformok: A fogyasztóvédelem javítása érdekében fontos, hogy elérhetőek legyenek megbízható és objektív pénzügyi termék összehasonlító és értékelő platformok. Ezek a platformok lehetővé teszik a fogyasztók számára, hogy összehasonlítsák a különböző pénzügyi termékeket, beleértve a hiteltermékeket, megtakarítási lehetőségeket, biztosításokat stb. Az ilyen platformok átláthatóságot és tájékozottságot biztosítanak a fogyasztók számára, segítve őket a megfelelő pénzügyi döntéseik meghozatalában.
- Felülvizsgálat és visszajelzés mechanizmusok: A pénzügyi szervezeteknek folyamatosan értékelniük kell a fogyasztóvédelmi intézkedéseik hatékonyságát és eredményességét. Ennek érdekében be kell vezetniük felülvizsgálati és visszajelzési mechanizmusokat, amelyek lehetővé teszik a fogyasztók számára, hogy visszajelzéseket adjanak és panaszukat megosszák a pénzügyi szervezetekkel. Az ilyen visszajelzések és panaszok alapján a pénzügyi szervezeteknek lehetőségük van javítani gyakorlatukat és folyamataikat.
- Nemzetközi együttműködés és harmonizáció: A pénzügyi fogyasztóvédelem terén fontos az együttműködés és a nemzetközi harmonizáció. Az országhatárokon átnyúló pénzügyi szolgáltatások esetén szükség van a szabályozási keretek összehangolására, hogy a fogyasztók ugyanolyan védelmet élvezzenek. Az együttműködés és tapasztalatszerzés más országokkal lehetővé teszi a hatékonyabb fogyasztóvédelmi intézkedések kialakítását.

Ezek azok a területek és intézkedések, amelyek segíthetnek a pénzügyi fogyasztóvédelem javításában. Az fentebb felsorolt elemek kombinálása és azok hatékony végrehajtása hozzájárulhat a fogyasztók védelméhez, az átláthatósághoz és a fenntarthatósághoz.

5. Összegzés

A megoldási lehetőségek közül kiemelt jelentőségű az erős jogi keretrendszer létrehozása a pénzügyi fogyasztóvédelem terén, amely szabályozza a termékek átláthatóságát, reklámok tartalmát és a szerződési feltételeket. A hatékony felügyeleti mechanizmusok és ellenőrzések bevezetése is fontos, hogy biztosítsák a pénzügyi szervezetek megfelelő működését. A fogyasztók tájékoztatása és oktatása kiemelten fontos, és a pénzügyi szervezeteknek világos és átlátható információkat kell biztosítaniuk a termékeikről és szolgáltatásaiukról.¹¹ A panaszkezelés és a vitarendezés hatékony rendszerének kiépítése lehetővé teszi a fogyasztók számára, hogy gyorsan és hatékonyan intézkedjenek, ha probléma merül fel. Az adatvédelem és biztonság terén szigorú szabályozások és intézkedések szükségesek a fogyasztók személyes és pénzügyi adatainak védelme érdekében. A digitális technológiák fejlesztése és a felhasználói élmény javítása is lehetőséget nyújthat a fogyasztók számára a könnyebb és biztonságosabb pénzügyi tranzakciók bonyolítására. A pénzügyi termékeket összehasonlító és értékelő platformoknak nagyobb szerepet kell kapniuk a fogyasztók tájékoztatásában és a döntéshozatalukban.

Végül, a nemzetközi együttműködés és harmonizáció kulcsfontosságú az átmeneti határokon átnyúló pénzügyi szolgáltatások terén, hogy biztosítva legyen a fogyasztók védelme és az azonos szintű szabályozások alkalmazása. Az említett intézkedések és területek együttesen hozzájárulhatnak a pénzügyi fogyasztóvédelem hatékonyabbá és átfogóbbá tételéhez, ami a fogyasztók szélesebb körű védelmét és bizalmát eredményezi a pénzügyi szektorban.

Források:

2013. évi CXXXIX. Törvény a Magyar Nemzeti Bankról
A Magyar Nemzeti Bank 9/2020. (VII.14.) számú ajánlása a pénzügyi szervezetek számára a fogyasztóvédelmi elvek alkalmazásáról
MISKOLCZI BODNÁR Péter – SÁNDOR István: Fogyasztóvédelmi jog I., Patrocinium Kft., Budapest, 2016.
FAZEKAS Judit: Fogyasztóvédelmi jog 2.0, Gondolat Kiadó, Budapest, 2022.
LENTNER Csaba és társai: Bankmenedzsment – Bankszabályozás – Pénzügyi fogyasztóvédelem, Nemzeti Közszerzői és Tankönyvkiadó, 2013.
LENTNER Csaba: Bankszabályozás, Lővér Print, Sopron, 2002.
Új fenntartható közgazdaságtan, Globális Vitairat, Magyar Nemzeti Bank, Budapest, 2022.

Tárgyszavak: Pénzügyi fogyasztóvédelem, Fogyasztóvédelmi elvek, Fogyasztóvédelmi ajánlások, Magyar Nemzeti Bank

11 Kis Katalin: *Gazdasági értékteremtés a digitális korban – Az érték alapja a tudás, a kreativitás, a piaci rés* In: *Új fenntartható közgazdaságtan*, Globális Vitairat, Magyar Nemzeti Bank, Budapest, 2022., 149. o.

UKRAJNA ALKOTMÁNYFEJLŐDÉSE A XX. SZÁZADTÓL NAPJAINKIG

1. Bevezetés

Ukrajna XX. századi alkotmányfejlődésének fontosabb szakaszait górcső alá véve, közelebb kerülhetünk a mai ukrán társadalmi és politikai berendezkedés, sőt, magának az állam működésének a megértéséhez. Az ukránság néppé válásának évszázadai alatt kialakult a szláv népességen belül az ukránság nyelve, kultúrája, vallás- és szokásrendszere; formálódott az identitásuk a lengyel-litván unión belül, majd erősödött a kozákság függetlenségi mozgalmi során; időszakosan és változó minőségben kapcsolódott egymáshoz az orosz-ukrán közös történelmi múlt; különféle jogrendszerek voltak hatással a területen; illetve párhuzamosan fejlődött az ukrán etnikum a Habsburg- és az Orosz Birodalomban, végül az 1917-1922-es forradalmi időszakban milyen tisztavirág életű ukrán államkezdemények jöttek létre.²

2. Ukrajna mint pszeudo-állam a XX. század elején

Az 1918-20-ig tartó forradalmi időszakban négy különböző tartalmú, területű és ideológiailag is eltérő államkezdemény jött létre a mai Ukrajna területén, amelyek egyesülését kizárta a közöttük levő erőteljesen nacionalista és vállaltan baloldali ellentét. Az ukrán államkezdemények a következők voltak:

- a) Ukrán Népköztársaság (1918. január 22. – április 29.)
- b) Hetmanátus-Ukrán Állam (1918. április 29. – december 14.)
- c) Nyugat-Ukrán Népköztársaság (1918. október 19./november 1. – 1919. január 22.), majd Ukrán Népköztársaság Nyugati Megyéje (1919. január 22. – 1920. december 20.)
- d) Direktórium-Ukrán Népköztársaság (1918. december 14. – 1920. november vége)

A területi, nyelvi és kulturális eltérések ellenére az egységes államban való gondolkodás megérett a függetlenségre törekvő csoportok vezetőiben. Nem valamilyen szintű autonómia, hanem szuverén, független állam létrehozása vált célkitűzéssé.

1 PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola (3. évf.); Konzulens: Dr. habil. Móré Sándor PhD egyetemi docens, KRE ÁJK Közigazgatási Jogi Tanszék – tanszékvezető-helyettes.

2 Ukrajna alkotmányfejlődésének kezdeti szakaszait lásd: Kovács Viktória: Ukrajna alkotmányfejlődése a XX. század elejéig. In: *Jog és állam*. 2023 (megjelenés alatt).

A XX. század elején létrejövő államkezdemények egyike, az ún. Ukrán Népköztársaság magát „az ukrán nép önálló, mindenkitől független, szabad, szuverén államának” nyilvánította.³ Vagyis vezetői már nemcsak autonómiában, hanem szuverén államban vagy annak föderációjában gondolkodtak. Az Ukrán Központi Tanács *Univerzáléknak* nevezett aktusokkal próbálta meghatározni, mit is jelent jogilag Ukrajna.⁴ A német és az osztrák-magyar haderő támogatásával egy másik csoportosulás ragadta magához a hatalmat, így Pavlo Szkoropadskij hetman vezetésével 1918. áprilisában megalakult a *Hetmanátus*, amely azonban az év végén összeomló nyugati front és a németek kivonulását követően meg is szűnt. 1919 januárjában az Ukrán Népköztársaság és az Osztrák-Magyar Monarchiához is tartozó területeket magában foglaló Nyugat-Ukrán Köztársaság⁵ ugyan kimondta egyesülését, de mindez megmaradt elvi, deklaratív szinten.⁶ Az államkezdemény kormánya, a *Direktórium*, Szimon Petljura vezetésével egészen az 1920-as szovjet-lengyel háborúig működött a terület változó határai között.⁷

Belső konfliktusok tovább nehezítették egy stabil ukrán állam megalakulását, a különböző hátterű (pl. bolsevik vs nacionalista) politikai csoportok eltérően képzelték el az ország jövőjét. A külső körülmények és a belső konfliktusok miatt ezeknek az államoknak nem sikerült hosszú távon fenntartaniuk függetlenségüket.

1919. márciusában a munkások, parasztok és vöröskatonák képviselői elfogadták a Szovjet-Ukrajna Alkotmányát, amelynek rendelkezései később bekerültek a 1937-es szovjet-ukrán alkotmányba is.

3. Ukrajna alkotmányfejlődésének jellemzői a szovjet időkben

1921. márciusában Szovjet-Oroszország és Lengyelország megkötötte a rigai békét, amelyben Lengyelország elismerte Szovjet-Ukrajnát, de megtarthatta Kelet-Galíciát és Nyugat-Volhíniát. Ez a határvonal mintegy 200 km-rel keletebbre húzódott a Curzon-vonalnál⁸, ukrán és belorusz népességet juttatva Lengyelországához.⁹

3 Ukrán Népköztársaság IV. Univerzáléja, 1922. január 22.

4 FEDINEC Csilla – HALÁSZ Iván – TÓTH Mihály: *A független Ukrajna. Államépítés, alkotmányozás és az elsüllyesztett kincsek*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Kalligram Kiadó, 2016. 57.

5 A rövid életű és vitatott legitimitású kvázi-állam Ideiglenes Alaptörvényt alkotott „Az egykori Osztrák-Magyar Monarchiához tartozó ukrán földek állami önállóságáról” címmel.

6 VARGA Beáta: „Két Ukrajna?” – Ukrajna megosztottságának történeti gyökerei. *Közép-európai közlemények*, 2017/1. 159.

7 FEDINEC – HALÁSZ – TÓTH, 2016. 58.

8 A Curzon-vonal az Egyesült Királyság diplomáciai képviselőjéről, George Curzon angol külügyminiszterről kapta nevét. A vonalat 1919-ben javasolta a béketárgyalásokon a lengyel határok keleti meghatározására. A Curzon-vonal a Suwałki–Białystok–Bug vonalat jelölte ki, és az ukrán és belorusz területek elosztását javasolta Lengyelország és a Szovjetunió között. Bár a szovjet kormány határozottan elutasította ezt az elképzelést, a Curzon-vonal a második világháború után alapul szolgált a keleti lengyel határ meghatározásához.

9 MIHUTYINA I. V.: Nyeكتورije problemi isztorii polszko-szovjetszkoj vojni 1919–1920

Ezzel az „ukrán forradalmi időszak” véget ért, a rigai béke pedig gyakorlatilag véget vetett akár az ukrán föderációs, akár a függetlenségi reményeknek. Az ukrán nemzet fejlődése a 17–18. századhoz hasonlóan 1921-től ismét két állam kötelékében ment végbe: a Szovjetunió belülről, valamint a 2. világháború végéig az újjászervezett Lengyelországban. Nyugat-Ukrajnában, főként azokon a területeken, melyeket a Szovjetunió csak a II. világháború alatt, illetve után tudott elfoglalni, Oroszországtól távolságtartóbb, önállóbb ukrán történelemkép formálódott ki. Ugyanakkor arról sem feledkezhetünk meg, hogy a különböző uralom alatt élő ukrán területek között viszonylag intenzív kulturális/tudományos/gazdasági kölcsönhatások léteztek. Ma is érzékelhető, illetve kézzelfogható a népszámlálási adatokon keresztül és a választási eredmények tekintetében is a különbség a nyugati és keleti területeken eltérő fejlődési utat bejáró ukránok preferenciái között.

Az ukránság helyzete rohamosan rosszabbodott az 1930-as évek elejétől, ahogyan ez korábban is jellemző volt az egyes orosz uralkodók időszakában.¹⁰

A szovjet vezetés elrendelte a *kolhozosítást* (kollektivizáció), a parasztok terményének kényszerbeszolgáltatását, ami a korszak legsúlyosabb éhínségét okozta: a legújabb kutatások úgy becsülik, 1932–33-ban akár 6–7 millió ember halálát is okozhatta az éhínség, azaz a *holodomor*. A szovjet vezetés komoly erőfeszítéseket tett az ukrán identitás elnyomására. Az ukrán nyelv használatát korlátozták, az oktatási rendszert orosz irányítás alá helyezték, az ukrán kulturális intézményeket pedig szovjetellenesnek bélyegezték és megszüntették.

A 30-as évek közepétől náci szervezetek igyekeztek szoros kapcsolatot kiépíteni az nyugati ukrán nacionalistákkal, támogatták az egységesítő és függetlenedési törekvéseiket. Az ukrán nacionalisták Sztepan Bandera vezetésével úgy gondolták, céljukat a Szovjetunió felbomlása által valósíthatják meg. Így érdekeik találtak egymással.

Az 1939-es Molotov–Ribbentrop-paktum eredményeként Németország átengedte a Szovjetunió számára a nyugat-ukrán területeket, miután a két birodalom felosztotta Lengyelországot. 1941-től, miután Németország támadást indított a Szovjetunió ellen, Nyugat-Ukrajnában újra feléledtek a függetlenedési törekvések. A terület hadszíntérré változott, azonban egy önálló ukrán állam megalakulása nem állt érdekében a hitleri vezetésnek. Sztepan Bandera, az ukrán mozgalom vezetője felismerve a németek szándékát, 1941-ben Lembergben kikiáltotta a független Ukrajnát, a vezetőséget azonban a Gestapo néhány nappal később letartóztatta. Így érthető, hogy a második világháború alatt az ukrán nacionalista erők mind a németek, mind a szovjet partizánok ellen harcoltak. Sztálin az ukrán nemzeti mozgalom vezetőit kollaboránsként kezelte, a mozgalmat pedig felszámolta.

(Некоторые проблемы истории польско-советской войны 1919-1920 г.). In: GRISINA R. P. – MALKOV V. L. (Red.) *Verszalj i novaja Vosztocsnaja Jevropa*. Moszkva, 1996. 174–175.

10 Az Orosz Tudományos Akadémia csak 1905-ben ismerte el az önálló ukrán nyelv létét, később, az 1920-as években már az orosz mellett az ukrán is hivatalos államnyelvként funkcionált.

A háború után Ukrajna további területeket kapva hosszú időre szilárd szovjet keretbe került vissza, ami hozzájárult az ukrán kérdés eltűnéséhez a világpolitika napirendjéről. Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság, a Szovjetunió belüli – a többi tagköztársasághoz hasonlóan – korlátozott önállósággal rendelkezett, ezen az ENSZ vagy egyéb nemzetközi szervezeti tagsága sem változtatott.¹¹

A Szovjetunióban élő nemzetiségek jogai nem jelentek meg az Alaptörvényben, a törvényi szabályozás lehetővé tette a nemzetiségi nyelvek széles körű használatát, ugyanakkor nem segítette azok fejlődését. Az orosz nyelv, mint a szovjet birodalmon belüli kommunikáció fő nyelve elsőbbiséget élvezett, a tagköztársaságokban, így Ukrajnában sem volt kötelező a nemzeti nyelv oktatása.¹²

A szovjet alkotmányfejlődés első generációját az 1918-ban elfogadott szovjet-orosz bolsevik, majd az 1924-es szovjet alkotmány jelentette. A szocializmus fejlődésével a néphatalom egységének elvét, illetve a marxista-leninista párt primátusát zárta jogi keretek közé az 1936-os, majd az 1977-es alkotmány. A nép által átruházott államhatalom a pártban koncentrált, minden alkotmányos norma fölé helyezve annak működését és döntéseit, azaz az alkotmány elismert önmaga fölött egy nem alkotmányos hatalmat. Fontos jellemzője a szovjet típusú alkotmányoknak a társadalmi-gazdasági kérdések ideológiai alapú meghatározása, mint például a termelőeszközökhöz való viszony, illetve a munkásosztály vezető szerepének hangsúlyozása.¹³ Az 1924-es, 1936-os és 1977-es szovjet alkotmány elfogadása után a tagköztársasági alkotmányok is módosításra kerültek. Mindhárom alkotmány tartalmazott szecessziós jogot,¹⁴ a szabad elszakadás lehetősége azonban csak 1991-ben vált valóságossá Ukrajna esetében.

Ekkor még a legelkötelezettebb ukránok sem hittek abban, hogy az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság egyszer csak valóban átalakul a független ukrán állammá, méghozzá területi egységének megőrzése mellett, *így Oroszország után gazdaságilag, katonailag és demográfailag a második legjelentősebb utódállam Ukrajna lett.*¹⁵

A rendszerváltás folyamatában erőteljes elmozdulást hozott a Szovjet-ukrán alkotmány 1989. évi törvény általi módosítása.¹⁶ A jogszabály alapján a Legfelsőbb Tanács elnöke vált Ukrajna első számú vezetőjévé, szabad jelöltállítást tett lehetővé az önkormányzati és parlamenti választásokon. Az ukrán nyelv lett a tagköztársaság államnyelve, meghagyva az orosz nyelv státuszát a Szovjetunió belüli nemzetiségek

11 FEDINEC Csilla – HALÁSZ Iván – TÓTH Mihály, 2016. 32.

12 Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 1959. április 17-én hozta azt a törvényt, amely a „szülők kérésére” fakultatívvá tette az ukrán nyelv oktatását az orosz tannyelvű iskolákban.

13 HALÁSZ Iván: *A közép-európai alkotmányok születése és identitása (1989–2012)*. Budapest, Nemzeti Közszerológiai Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar, 2014. 52-63.

14 Ennek nyomán a szovjet-ukrán alkotmányokban (1929, 1937, 1978) is megjelent a szecessziós jog.

15 FEDINEC Csilla – HALÁSZ Iván – TÓTH Mihály, 2016. 33.

16 Az Ukrán SZSZK törvénye az Alkotmány (Alaptörvény) módosításáról. Закон УРСР «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) УРСР» № 8303-11 від 27.10.1989 р. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/8303-11>

kommunikációját tekintve. A módosítás lehetővé tette, hogy a Parlament a független államokéhoz hasonló kompetenciákkal bírjon.

4. Ukrajna alkotmánya a rendszerváltás után

Ukrajna csak a Szovjetunió felbomlása után szerezte meg teljes önállóságát. Első mozzanatként az 1990-ben megfogalmazott Szuverenitási deklarációban jelent meg az ukrán törvények elsőbbségének, valamint a saját állampolgárság igénye a szovjet mellett, ugyanakkor még a Szovjetunió valamiféle kötelékében gondolkozva. A második, a Parlament által is elfogadott dokumentum, amellyel a szuverenitás markánsan és egyértelműen kifejezésre jutott, az 1991. augusztus 24-i Függetlenségi Nyilatkozat¹⁷ volt, amelyet december 1-jén népszavazással is megerősítettek. Magyarország az elsők között ismerte el az immár önálló Ukrajnát, megalapozva a két ország közötti kezdeti jó kapcsolatokat.¹⁸ A rendszerváltás jogerőssé válásához a szovjet-ukrán alkotmány módosításai adták a jogi kereteket, így *de jure* az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság jogutódjának tekinthetjük a mai Ukrajnát.

Az alkotmányozási és államalkotási folyamatot négy időszakra oszthatjuk a szuverén Ukrajna történelmében. Elsőként, 1988 és 1991 között a legfontosabb cél az önállóság megszerzése és jogi keretekbe foglalása volt. A második szakaszban – párhuzamosan az 1978-as szovjet alkotmány módosításaival 1991 és 1996 között – zajlott az független Ukrajna alkotmányának megalkotása, amely modern, demokratikus államokra jellemző alapokmányt eredményezett.

A rendszerváltás környéki alkotmányozási folyamatokhoz hasonlóan, magyar mintára több közép-kelet-európai alkotmány, így az ukrán is tartalmaz ún. felelősségvállalási klauzulát, amelyben a határain túl élő nemzetársak számára nyújtott kedvezmények adásához, különleges kapcsolattartáshoz biztosít állami garanciákat. További érdekessége az ukrán alkotmánynak, hogy az államfői pozíció betöltéséhez megköveteli az ukrán nyelv ismeretét, ami alapesetben természetes lenne. További egyedi szempontként megjelenik állami feladatként az ukrán nemzeti identitás erősítése, fejlesztése (11. cikk).¹⁹

1992. januárjában a parlament által megbízott alkotmányozó bizottság elkészítette az új Alkotmány tervezetét, melyet heves plenáris vita követett, majd széleskörű társadalmi vitára bocsájtották, megmozgatva több százezer állampolgárt, a társadalmi szervezeteket, kollektívákat. A véleményezésbe külföldi szakértők is bekapcsolódtak, akik szerint a tervezet a modern, demokratikus alapokmányokkal szemben támasztott elvárásoknak megfelelő, mértéktartó, az emberi jogi kérdésekben is kiegyensúlyozott értékeket megfogalmazó okmány készült el. Az alkotmány komplex és részletes volt,

17 Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsának nyilatkozata Ukrajna függetlenségének kinyilvánításáról. Постанова ВР УРСР «Про проголошення незалежності України» № 1427-XII від 24.09.1991 р. http://gska2.rada.gov.ua/site/postanova/akt_nz.htm (2023.06.02.)

18 FEDINEC Csilla – HALÁSZ Iván – TÓTH Mihály, 2016. 37.

19 HALÁSZ Iván, 2014. 121.

és meghatározta az ország politikai rendszerének lényegét, a független demokratikus jogállamot. Rendezte az állampolgárságot, a polgári jogokat és szabadságokat, a nyelvek használatát, a területi-közigazgatási berendezkedést, a népképviselői rendszert, a parlament hatáskörét és működését, valamint beemelte a Krími Autonóm Köztársaságot az ország közigazgatási rendszerébe. Az államfő meghatározott hatásköröket, jogokat és kötelezettségeket kapott, és változott az igazságszolgáltatási rendszer szervezete és működése is. Sajátossága, hogy a *prezidenciális–parlamentis* berendezkedésű hatalomstruktúrában az elnök szerepének elsődlegességét irányozta elő, amely belpolitikai csatározások sorozatának ágyazott meg a következő évtizedekben.

Az 1994-es parlamenti és elnökválasztás után két hatalmi központ alakult ki: az államelnök és hivatala, valamint a parlament elnöke és a parlamenti többség. Az alkotmányozás során az ellentétek a következő kérdésekben csúcsosodtak ki leginkább: az elnök széles jogkörei vagy parlamentáris rendszer, valamint az önkormányzatok választott vezetőinek megerősítése vagy a központi hatalom által kinevezett helyi vezetők.

Az államelnök és környezete egyre agresszívebb eszközökhöz nyúlt, és kialakult egyfajta politikai szubkultúra. 1995. tavaszán az államelnök, Leonid Kucsma megszerezte az első nagy győzelmét, amikor elfogadták az államhatalomról és a helyi önkormányzatiságról szóló törvényt. Bár nem sikerült alkotmányos szintre emelni a törvényt, az államelnök rendeleti úton érvényesítette azt, ami megakasztotta az alkotmányozási folyamatot. A jogrendszer teljes szétesésének elkerülése érdekében az államelnök és a parlament alkotmányos megállapodást kötött. Az ún. *Alkotmányos Szerződés* rögzítette a hatalom megosztásának módjait a Parlament, az államfő és a miniszterelnök között, erre azért volt szükség, mivel a politikai viták célkeresztjében főként az államfői jogosítványok voltak. A folyamatot a szinte abszolutisztikus államelnöki hatalom megszerzésére tett kísérlet jellemezte (hasonlóak zajlottak a későbbiekben is 1996 és 2004, valamint 2010 és 2014 között).²⁰

A harmadik időszak 2004-től 2014-ig tartott, és az alkotmánymódosítások fókuszában az elnöki hatalommal kapcsolatos hatáskörök álltak. Olykor zavart, kuszaságot teremtett a közjogi állapotokban, hogy az elnöki jogköröket illető alkotmánymódosítások rendelkezései nem, vagy csak hiányosan jelentek meg az alacsonyabb rendű jogszabályokban. Ennek kiküszöbölésére 2012. januárjában az államelnök Alkotmányozó Gyűlés létrehozásáról rendelkezett, ezzel is előmozdítva az alkotmány reformját.

A negyedik szakaszba az európai integrációval kapcsolatos alkotmányos és jogszabályi reformok tartoznak. 2014. februárjában az Ukrajnával kötendő uniós társulási szerződés meghíúsulása az *Euromajdan forradalomhoz*, majd az akkori államfő, Viktor Janukovics leváltásához vezetett. A politikai, nemzetiségi és nyelvi jogok váratlan és átgondolatlan szűkítése a Krím-félsziget Oroszország általi annexióját eredményezte, valamint permanens fegyveres konfliktus alakult ki a kelet-ukrajnai Donyeck és Luhanszk megyékben. A 2014. októberében tartott parlamenti választásokon Európa és reformpárti vezetők kerültek hatalomra. Az EU és Ukrajna által közösen kidolgozott

20 FEDINEC Csilla – HALÁSZ Iván – TÓTH Mihály, 2016. 65-66.

reformfolyamat során végre kellett hajtani az alkotmányos és decentralizációs reformokat, az igazságszolgáltatás reformját, biztosítani a kisebbségek jogainak az érvényesülését, elősegíteni a korrupció elleni küzdelmet, valamint az üzleti környezet javítását.

Az egyik legfontosabb alkotmánymódosítás az európai integráció megvalósulása érdekében 2019-ben történt, a legmagasabb szintre emelve az állam európai stratégiai irányvonalát.²¹ Az törekvés alkotmányos keretbe foglalásával a kormányzat jelezte a külvilág felé az ország elköteleződését nyugat-kelet relációban az irányokat illetően, a polgárok felé meghatározta a közös célokat, illetve ezzel a lépéssel kijelölte Ukrajna jövőbeni helyét Közép-Kelet-Európa geopolitikai térképén.

Az alkotmányozási folyamatokat összefoglalva tehát több jellemző szakaszt találunk:

- a) 1988–1991 – a függetlenség elnyerésének és jogi keretbe foglalásának szakasza
- b) 1991–1996 – az alkotmány elfogadásának szakasza
- c) 2004–2014 – az elnöki hatalom hatásköreinek erősítése/gyengítése
- d) 2014-től – európai integrációs szakasz

5. Alkotmány egyes jellemzői a nemzetiségi jogokat érintő vonatkozásban

Az ukrán Alkotmány Preambulumból és 15 fejezetre bontott szakaszból áll. A preambulumban megfogalmazásra kerül, hogy az Alkotmány az ukrán nép – Ukrajna minden nemzetisége nevében és szuverén akaratából készült. Az ukrán Alkotmány deklaratív módon biztosítja a nemzetiségek képviseletét, az egyes területek, mint nyelvhasználat, oktatás, a törvények által kerülnek részletezésre.

- Ukrajna garantálja az orosz nyelv és az ukrainai nemzeti kisebbségek más nyelveinek szabad fejlődését, használatát és védelmét (10. cikk).
- Az állam elősegíti az ukrán nemzet történelmi tudatának, hagyományainak és kultúrájának megszilárdítását és fejlesztését, valamint Ukrajna valamennyi őshonos népének és nemzeti kisebbségének etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásának fejlesztését (11. cikk);
- A meglévő jogok és szabadságok tartalmát vagy hatályát nem lehet korlátozni új törvények elfogadásakor vagy a meglévő törvények módosításakor (22. cikk).
- Nem lehetnek kiváltságok vagy korlátozások faj, bőrszín, politikai, vallási vagy más meggyőződés, nem, etnikai vagy társadalmi származás, vagyoni helyzet, lakóhely, nyelv vagy más tulajdonság alapján (24. cikk);
- A nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgároknak a törvénnyel összhangban garantált a jog, hogy anyanyelvükön részesüljenek oktatásban, illetve anyanyelvüket állami és közösségi oktatási intézményekben vagy nemzeti kulturális társaságok révén tanulhassák (53. cikk).

21 Ukrajna törvénye „Ukrajna alkotmányának módosításáról (az állam stratégiai irányvonaláról Ukrajna teljes jogú tagságára az Európai Unióban és az Észak-atlanti Szerződés Szervezetében)” é 2680-VIII. 2019.02.7.

6. Zárszó

Összességében az Ukrajnában zajló rendszerváltás és alkotmányozási folyamat dinamikus és négy különböző időszakon átívelő fejlődést hozott. Az alkotmány több módosításának eredményeként az ország fokozatosan építette fel politikai és jogi kereteit, meghatározva az állam működésének alapelveit, az állampolgári jogokat és szabadságokat, valamint az állami hatalmi szervek hatáskörét. Az alkotmányozási folyamat azonban nem volt mentes belső ellentmondásoktól és politikai vitáktól, különösen az államelnök, a parlament és a kormány közötti hatalmi egyensúly körül.

A jelenkori Ukrajnában a történelmi emlékezet eltérő változatait érzékelhetjük. Az évszázadokon keresztül szoros orosz kötődésű keletukránok az orosz történelem részének tekintik történelmüket, míg a nyugat-ukrán területeken élők inkább nyugati jellegű, demokratikus jogállamban képzelik el a jövőjüket. A jelenleg zajló háború kimenetele egyértelművé teszi majd az ország jövőbeni lehetőségeit.

Szakirodalom

FEDINEC – FONT – SZAKÁL – VARGA: *Ukrajna története: régiók, identitás, államiság.* Budapest, TK-Gondolat Kiadó, 2021.

FEDINEC Csilla – HALÁSZ Iván – TÓTH Mihály: *A független Ukrajna. Államépítés, alkotmányozás és az elsüllyesztett kincsek.* Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Kalligram Kiadó, 2016.

HALÁSZ Iván: *A közép-európai alkotmányok születése és identitása.* Budapest, NKE Közigazgatás-tudományi Kar, 2014.

МИХУТЫНА И. В.: *Ныекоторые проблемы истории польско-советской войны 1919–1920 (Некоторые проблемы истории польско-советской войны 1919-1920 г.)*
In: GRISINA R. P. – MALKOV V. L. (Red.) *Verszalj i novaja Vosztocsnaja Jevropa.* Moszkva, 1996.

VARGA Beáta: „Két Ukrajna?” – Ukrajna megosztottságának történeti gyökerei. In: *Közép-európai közlemények.* 2017/1.

Tárgyszavak: Ukrajna, nemzetiségek, Alkotmány

AZ OMBUDSMAN – JOG ÉS ERKÖLCS HATÁRÁN

I. Bevezető gondolatok

Miben különbözik a jog minden más normától, így az erkölcstől is? Hogy állam által kikényszeríthető. Az állam rendelkezik az erőszak monopóliumának legitim eszközeivel. Számptalan magatartási normát követünk, melyek konkrét részleteit udvariassági és illembeli szempontok is formálták, de ezek mellett a közösségünk egyéni viselkedésektől általánosan elvárt helyességi mércéi (a becsületesség, a segítőkészség stb.) is rajta hagyták lenyomatukat. A morál így nyomokban minden közösségi normában és normakövetésben benne van egy bizonyos fokig.² Milyen megítélés alá esik az ombudsman aktusainak jogi jellege? Az alábbi elemzés részbeni célja ennek megvilágítása.

Az ombudsmani intézmény gyökereit egyesek az Oszmán Birodalom egyes tisztségviselőiben látják, de maga a név az 1700-as évek elejének Svédországaig vezetnek bennünket.³ Az ombudsman fogalmi körébe tartozó tisztségviselőket nemzetközi összehasonlításban sokféle névvel illetik.⁴ Figyelemre méltó, hogy az ombudsman klasszikusan a közigazgatás visszaéléseinek, méltánytalanságainak ellensúlyozására hivatott tisztségviselő volt.⁵ Emellett nemzetközi szinten mára elterjedt jelentése szerint az emberi jogok védelmezője.⁶ Mennyire lehet a konszenzust teremteni a két tézis között? Álláspontunk szerint e két megközelítés között nemhogy nem áll fenn ellentmondás, de a fogalmak kölcsönösen előfeltételezik is egymást. Az alapjogokat megsértő köz-

1 Alapjogvédelmi szakjogász, Doktoranda; Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; Témavezetők: Dr. habil. Arató Balázs PhD egyetemi docens, Kereskedelmi Jogi Tanszék KRE ÁJK és Dr. habil. Téglási András PhD, egyetemi docens, oktatási dékánhelyettes NKE.

2 POKOL Béla: Morálelméleti tézisek: összefoglalás, 2010/1. sz., 1. o.

3 VARGA Zs. András: Ombudsmanok Magyarországon, Rejtjel Kiadó, 2004, Budapest, 14. o.

4 Magyarország mellett Lengyelországban állampolgári jogok biztosának, Ukrajnában országgyűlési biztosnak nevezik. Oroszországban, Azerbajdzsánban emberi jogok biztosának. Horvátországban és Albániában nép szószólójának titulálják. Szlovákiában, Csehországban és Spanyolországban népi jogvédőnek hívják. Belgiumban, Luxemburgban és Franciaországban mediátoroknak. Portugáliában pedig jogvédőnek. Macedóniában népi ügyésznek. Ld. KUCSKO-STADLMAYER, Gabriele: *Európai ombudsman-intézmények*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2010 (A német kiadás alapján válogatta SZABÓ Máté – PÉTERFALVI Artilla), 27. o.

5 VARGA 2004., 32. o.

6 Ld. CSERVÁK Csaba: Az ombudsmantól az alkotmánybíróságig – az alapvető jogok védelmének rendszere, Lícium-Art, 2013. Debrecen, 29-31. o.

igazgatás ugyanis biztos, hogy méltánytalan. A jogszerűtlen végrehajtás pedig eleve eredményezi az alapjogok csorbítását.⁷

A szakirodalomban a közigazgatási hiba („maladministration”) fogalmát nem azonosítják a visszássággal, de megállapíthatjuk, hogy hazai gyakorlat főképp a jogbiztonság és a tisztességes eljárás fogalmán keresztül kapcsolta össze az ombudsmani hatáskört (az alapjogvédelmet) közigazgatás törvényes és tisztességes működésének vizsgálatával.⁸

Az ombudsmanok eszköze az ajánlás, tehát „soft law”-t alkalmaznak, ami nem kikényszeríthető. Ez a „gyengéjük”, mozgásterük alapja viszont a szakmai tekintély. Ide tartozik, hogy az ombudsman a sztrikt, betű szerinti tételes jogból áttévedhet a „de lege ferenda”, az ideális jog világába.⁹

II. Az alapvető jogok biztosa és a biztos-helyettesek

Az alapvető jogok biztosa az új törvény alapján kiemelt feladatot kap; a popularis actio megszűnése után különösen fontos, hogy a jogszabályok Alaptörvénnyel való összhangjának felülvizsgálatát kérheti az Alkotmánybíróságnál. Az ombudsman közreműködik a feladat- és hatáskörét érintő *nemzetközi szerződések alapján készülő nemzeti jelentések* előkészítésében, figyelemmel kíséri és értékeli e szerződések magyar joghatóság alá tartozó érvényesülését.

Az alapvető jogok biztosa tevékenysége során együttműködik azon szervezetekkel, amelyek célja az alapvető jogok védelmének előmozdítása.

A parlament az alapvető jogok biztosának a javaslatára választja meg az alapvető jogok biztosának a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó helyettesét, valamint az alapvető jogok biztosának a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó helyettesét. Az alapvető jogok biztosának helyettese felett – *a megbízatás létrejöttének és megszűntetésének kivételével* – a munkáltatói jogokat az alapvető jogok biztosa gyakorolja. (Ha az alapvető jogok biztosának a helyettese saját speciális feladatkörében, tehát jövő nemzedékeket érintő vagy nemzetiségi ügyben meghatározott feladatkörében tesz javaslatot arra, hogy az alapvető jogok biztosa hivatalból járjon el vagy forduljon az Alkotmánybírósághoz, az alapvető jogok biztosa köteles ennek megfelelően eljárni, vagy az elutasítás indokairól éves beszámolójában az Országgyűlést tájékoztatni.)

A parlament az alapvető jogok biztosát azok közül a kiemelkedő tudású elméleti vagy legalább tízévi szakmai gyakorlattal¹⁰ rendelkező jogászok közül választja meg

7 Uo

8 Vö. SOMODY Bernadette: *Hol húzódnak az ombudsman alapjog-értelmezésének határai?* Jogtudományi közlöny, 2004/10. szám, 328. o.

9 CSERVÁK Csaba: *Az alapjogokat érvényesítő intézményrendszer*, Lícium-Art, 2018. Debrecen, 56-59. o.

10 Egyes megközelítések szerint ezen szabályok – különösen az Alkotmánybíróság később említendő szabályozásához képest – dicséretesek, ugyanis a vonatkozó szakmai gyakorlatot kifejezetten az alkotmányos alapjogok tekintetében várják el. Például egy kiváló agrárjogász professzor nem biztos, hogy az alkotmányjog tekintetében is releváns tudással rendelkezik...

az összes képviselő legalább kétharmadának voksával, akik harmincötödik életévüket betöltötték, és az alapvető jogokat érintő eljárások lefolytatásában, felügyeletében vagy tudományos elméletében jelentős tapasztalatokkal rendelkeznek. Hangsúlyozzuk, hogy a jelölés joga az államfőé; legfőbb szokásjogi norma, hogy egyeztetnie kell a jogvédő szervezetekkel és (hatékonysági szempontból) a frakciók vezetőivel. A kritériumok az osztrák alkotmánybírákra vonatkozó szabályokra emlékeztetnek. Tegyük hozzá, hogy a magyar szabályozás feltételei nemzetközi összevetésben is igen szigorúak, de ez dicséretes.¹¹ Érdekes, hogy az életkorra vonatkozó előírás megfelel a köztársasági elnökre irányadó normának.

A helyettesekre hasonló szabály érvényes. A parlament az alapvető jogok biztosának a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó helyettesét azok közül a harmincötödik életévüket betöltött jogászok közül választja meg, akik kiemelkedő elméleti tudással vagy legalább tízéves szakmai gyakorlattal rendelkeznek, és a jövő nemzedékek érdekeit érintő eljárások lefolytatásában, felügyeletében vagy tudományos elméletében jelentős tapasztalatokkal bírnak. Az Országgyűlés az alapvető jogok biztosának a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó helyettesét azok közül a harmincötödik életévüket betöltött jogászok közül választja meg, akik kiemelkedő elméleti tudással vagy legalább tízéves szakmai gyakorlattal rendelkeznek, és a Magyarországon élő nemzetiségek jogait érintő eljárások lefolytatásában, felügyeletében vagy tudományos elméletében jelentős tapasztalatokkal rendelkeznek.

Az Ajbtv. igen szigorú kvázi visszamenőleges összeférhetlenségi szabályokat is alkalmaz.¹² Nem lehet az alapvető jogok biztosa vagy helyettese az, aki a választásra irányuló javaslat megtételének időpontját megelőző négy évben országgyűlési képviselő, európai parlamenti képviselő, köztársasági elnök, a Kormány tagja, államtitkár, önkormányzati képviselő, polgármester, alpolgármester, nemzetiségi önkormányzat tagja, jegyző, a Magyar Honvédség hivatásos állományú tagja, a rendvédelmi szervek és rendvédelmi feladatot ellátó szervek hivatásos állományú tagja, párt tisztségviselője vagy alkalmazottja volt. A parlamenti képviselőség visszamenőleges összeférhetlenné

Alkotmánybíró viszont lehet egy 45. életévet betöltött szakember, bármilyen jogterületen is tevékenykedik. (Tegyük hozzá, az Alkotmánybíróság az egyes szakjogágak normáit veti össze az Alaptörvénnyel, így az előbbieken terén is fontos a kiemelkedő szakértelem. A 15 alkotmánybíró tudása úgymond összeadódik. Az általános ombudsman azonban leginkább alapjogi összefüggésekkel foglalkozik, így nála tényleg még inkább fontos az ilyen szabályozás. Ld. CSERVÁK 2018., 67. o.

11 A – jogszabályi alapot nélkülöző – gyakorlat Svédországban az, hogy az ombudsmanok szinte mindig korábbi magas beosztású bírák. Lengyelországban kifejezetten „kiemelkedő jogi tudás” a jelölési feltétel, míg Romániában ezzel párhuzamosan a miénket is jóval meghaladó 18 év gyakorlatot várnak el az ombudsmantól. SZIKLAY Júlia: *Hatalommegosztás és ombudsmani intézmények az európai jogállami kultúrában* In: HAJAS Barnabás – SZABÓ Máté (szerk.): *Az ombudsmani intézmények újraszabályozása a 21. században Magyarországon és Európában*, Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2012, 19. o.

12 CSERVÁK 2018., 68. o

nyilvánítása ezen összefüggésben (mivel az ombudsman az Országgyűlést nem felügyeli) érdekesnek tűnhet, de a parlamentarizmus logikájából, vagyis a kormányzat parlamenti felelősségéből egyenesen következik a tilalom.

A köztársasági elnök az alapvető jogok biztosának a személyére az alapvető jogok biztosa megbízási idejének a lejártát megelőző kilencven napon belül, de legkésőbb a megbízási idő lejártát megelőző negyvenötödik napon tesz javaslatot.

III. Eljárási szabályok

Az ombudsmanhoz bárki fordulhat, ha megítélése szerint a tág értelemben vett hatóság¹³ tevékenysége vagy mulasztása a beadványt tevő személy alapvető jogát sérti vagy annak közvetlen veszélyével jár (összefoglaló elnevezéssel: visszásság), feltéve, hogy a rendelkezésre álló közigazgatási jogorvoslati lehetőségeket – ide nem értve a közigazgatási határozat bírósági felülvizsgálatát – már *kimerítette, vagy jogorvoslati lehetőség nincs számára biztosítva. Az új. Ajbtv. a korábbival szemben a fentiek szerint – ha igen lakonikusan is – de legalább definiálja a jogirodalomban és a tételes jogban korábban nem elterjedt visszásság fogalmát, az előző vonatkozó jogszabályban még ez sem szerepelt.*

Korábban csupán – normatív támpont hiányában – maga az ombudsmani gyakorlat volt kénytelen értelmezni a fogalmat.¹⁴ Nyelvtani értelemben a visszásságon helytelen, rendellenes, kellemetlen helyzetet érthetünk.¹⁵ A terminus technicus *kifejezi azt, hogy a biztos nem pusztán a szűk értelemben vett jogsértések esetén járhat el, hanem*

13

- közigazgatási szerv,
 - helyi önkormányzat,
 - nemzetiségi önkormányzat,
 - kötelező tagság alapján működő köztestület,
 - a Magyar Honvédség,
 - rendvédelmi szerv,
 - közigazgatási jogkörben eljáró egyéb szerv e jogkörében,
 - nyomozó hatóság vagy az ügyészség nyomozást végző szerve,
 - közjegyző,
 - törvényszéki végrehajtó,
 - önálló bírósági végrehajtó vagy
 - közszolgáltatást végző szerv
- Ld. 2011. évi CXI. törvény 18. § (1) bekezdés.

14 SÓLYOM László: *Az ombudsman „alapjog értelmezése” és „normakontrollja”*, Fundamentum, 2001/2. sz., 14. o.; A volt államfő utal arra is, hogy ez az értelmezés alkalmanként és ombudsmanonként (így az adatvédelmi és az általános biztos viszonylatában) változó lehetett.

15 VARGA 2004., 77. o.; A szerző – mint az ombudsman hivatalának korábbi vezetője – nyilván a gyakorlatban is alkalmazta ezen értelmezést. Utal arra, hogy az Alkotmány eredeti szövege az „alkotmányos jogokat érintő eljárásokkal kapcsolatban tudomására jutott visszásságokat” utalta az ombudsman hatáskörébe, míg a vonatkozó miniszteri indokolás utalt arra, hogy ezeken nem csak államigazgatási eljárásokat érthetünk.

*kimutathat olyan jogi hibákat is, amelyeket a jogalkalmazó szervek az írott jog aspektusából nem tartanának törvényellenesnek, ad absurdum még az Alkotmánybíróság sem ítélné alaptörvény-ellenesnek, de az érintett szervezetnek célszerű lehet a vonatkozó normát átgondolnia, vagy esetleg gyakorlatukon változtatniuk.*¹⁶

Közszolgáltatást végző szerv – függetlenül attól, hogy milyen szervezeti formában működik –

- a) az állami vagy önkormányzati feladatot ellátó, illetve e feladat ellátásában közreműködő szerv,
- b) a közüzemi szolgáltató,
- c) az egyetemes szolgáltató,
- d) az állami vagy európai uniós támogatás nyújtásában vagy közvetítésében közreműködő szervezet,
- e) a jogszabályban közszolgáltatásként megjelölt tevékenységet végző szervezet, valamint
- f) a jogszabályban előírt, kötelezően igénybeveendő szolgáltatást nyújtó szervezet.

A közszolgáltatást végző szerv kizárólag e tevékenységével összefüggésben vizsgálható.

Nemzetközi összevetésben egyre inkább jellemzővé válik, hogy az ombudsmanok nem csupán a szó legszűkebb értelmében vett közigazgatást vizsgálhatják. A biztos vizsgálata sok helyen kiterjeszhető nem csak közigazgatási funkciót, hanem „közfeladatot” ellátó, „közszolgáltatást végző” magánszervezetekre is.¹⁷

Az, hogy az ombudsman nem csak szűk értelemben vett állami szerveket vizsgálhat, még inkább a jortól kicsit eltávolodó normavilág felé közelíti a tisztviselőt. A klasszikus közigazgatási szervek működését ugyanis jogszabályok rendezik. (Illetőleg esetleg közjogi szervezetszabályozó eszközök, régi nevükön az állami irányítás egyéb jogi eszközei.) A közszolgáltatást végző intézmények viszont sokszor a magánjog (pl. akár társasági jog, cégjog) világába tartoznak. A civilisztikára nem annyira jellemző a részletes szabályozottság, mint a közjogra. Sokszor a diszpozitivitás dominál. Az erre vonatkozó normák (eleve a „belső kikényszerítés” hiánya miatt is) sokszor nem is annyira jogiak, az önkéntes jogkövetés és a kölcsönös megállapodások miatt már-már az erkölcs világába tartoznak.

Az alapvető jogok biztosa nem vizsgálhatja

- a) az Országgyűlés,
- b) a köztársasági elnök,
- c) az Alkotmánybíróság,

¹⁶ Vö. CSERVÁK 2018., 96-98. o.

¹⁷ A gyakorlat szerint közömbös, hogy magánszektorban tevékenykedő közszolgáltató (kórház, szociális intézmény, víziközmű) a vizsgált szervezet, vagy pedig az állami infrastruktúra része (posta, telekommunikációs cég, elektromos hálózat, vasút). Van, ahol az állam meghatározó tulajdonosi részesedéséhez vagy befolyásához kötik a vizsgálódási lehetőség megnyitását. (Görögország, Svédország, Izrael, Málta, Portugália) Az is előfordul, hogy egymással sajátos alá-fölérendeltségi viszonyban lévő magánszemélyek kapcsolatrendszerének emberi jogi relációit is vizsgálhatja a biztos. (Pl.: Portugália) Görögországban magánjogi jogalanyok gyermekjogokat érintő aktusait lehet görcső alá venni. Ld. KUCSKO-STADLMAYER 2010., 51-52. o.

- d) az Állami Számvevőszék,
- e) a bíróság, valamint
- f) az ügyészség nyomozást végző szerve kivételével az ügyészség tevékenységét.

A hatalommegosztás eszméjéből és az igazságszolgáltatás függetlenségének elvéből fakadóan az ombudsmanok az igazságszolgáltatásnak maximum az adminisztratív tevékenységét vizsgálhatják. E jogkörökkel azonban – a betű szerinti törvényi felhatalmazás ellenére – természetesen viszonylag visszafogottan élnek, leginkább eljárási mulasztások esetében. Szlovéniában a biztos eljárási késedelem és nyilvánvaló hatásköri visszaélés esetén avatkozhat be a bírósági szakaszban lévő ügyekbe. Szlovákiában a bíróság „elvi hibája” esetére a törvény biztosítja az ombudsman jogát a beavatkozásra, ezen megfogalmazás azonban – a gyakorlat alapján is – igen képlékeny.¹⁸ Az igazságszolgáltatás függetlenségének elvével még összhangban van a cseh ombudsman és az osztrák ombudsmani testület vonatkozó mozgásterére: ők a bíróságok adminisztratív tevékenységét bírálhatják felül.¹⁹

IV. Az alapvető jogok biztosának cselekvési lehetőségei

Ha az alapvető jogok biztosa a lefolytatott vizsgálat alapján arra a megállapításra jut, hogy az alapvető jogokkal kapcsolatos visszásság fennáll, annak orvoslására (a vizsgált hatóság egyidejű tájékoztatása mellett) ajánlást tehet a vizsgált hatóság felügyeleti szervénél.²⁰ Ez a lehetőség mintegy az ombudsman fogalmi ismérve.²¹ Nemzetközi összevetésben a kikényszeríthető határozathozatali hatáskörrel szemben kifejezetten az ajánlás tekinthető az intézmény általános eszközének. A felügyeleti szerv az ajánlás tekintetében kialakított érdemi állásfoglalásáról, illetve a megtett intézkedésről az ajánlás kézhezvételétől számított harminc napon belül értesíti az alapvető jogok biztosát.

Ha a felügyeleti szerv az ajánlásban foglaltakkal nem értett egyet, az erre vonatkozó közlés kézhezvételétől számított tizenöt napon belül az alapvető jogok biztosa tájékoztatja a felügyeleti szervet az ajánlás fenntartásáról, módosításáról vagy visszavonásáról. Amennyiben az alapvető jogok biztosa az ajánlást módosítja, azt a megteendő intézkedések szempontjából *új ajánlásnak* kell tekinteni. Amennyiben a vizsgált hatóságnak nincs felügyeleti szerve, az alapvető jogok biztosa a vizsgált hatóság számára tesz ajánlást.²² Ezen hatáskörök és intézkedési lehetőségek mediátori jellegűek. *Nem*

18 KUCSKO-STADLMAYER 2010., 55-56. o.

19 JUHÁSZ Zoltán: Az igazságszolgáltatás és az ombudsmani jogvédelem viszonya In: HAJAS Barnabás – SZABÓ Máté (szerk.): Az ombudsmani intézmények *újrászabályozása* a 21. százdabban Magyarországon és Európában, Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2012., 34-35. o.

20 CSERVÁK 2013., 66-67. o.

21 Ld. CSERVÁK Csaba: Az alapvető jogok biztosa nemzetközi összevetésben, Polgári szemle, 2017/4-6. sz., 259-275. o.

22 Uo.

a kikényszerítés, hanem a különböző érdekek közötti törvényes kompromisszum keresése dominál, ez pedig a jog és erkölcs közötti határvonalon mozgó tevékenység.

Ha a rendelkezésre álló adatok szerint az alapvető jogokkal kapcsolatos visszásságot a vizsgált hatóság saját hatáskörben meg tudja szüntetni, az alapvető jogok biztosja kezdeményezheti a vizsgált hatóság vezetőjénél a visszásság orvoslását. Az ilyen kezdeményezés rövid úton – távbeszélőn, szóban vagy elektronikus levélben – is történhet, ez esetben a kezdeményezés időpontját, módját és lényegét az ügyiraton kell rögzíteni. A vizsgált hatóság a kezdeményezés tekintetében kialakított érdemi állásfoglalásáról, illetve a megtett intézkedésről a kezdeményezés kézhezvételétől számított harminc napon belül, környezetet károsító tevékenység esetén haladéktalanul tájékoztatja az alapvető jogok biztosát.

Amennyiben a vizsgált hatóság a kezdeményezéssel nem ért egyet, – az Ajbtv. 31. § (4) bekezdésében²³ meghatározott hatóság kivételével – a kezdeményezés kézhezvételétől számított harminc napon belül köteles azt véleményével ellátva felügyeleti szervéhez felterjeszteni. A felügyeleti szerv a felterjesztés kézhezvételétől számított harminc napon belül köteles állásfoglalásáról, illetve a megtett intézkedésről az alapvető jogok biztosát értesíteni.

Az ombudsman a környezet állapotával összefüggő közigazgatási döntés bírósági felülvizsgálata során a perben beavatkozóként részt vehet. (Az egyfejű rendszerhez híven figyelemre méltó, hogy nem a „zöldügyi helyettes”, hanem maga az általános biztos vehet részt a peres eljárásban.)

Az alapvető jogok biztosja az Alkotmánybíróságról szóló törvényben meghatározottak szerint az Alkotmánybírósághoz fordulhat utólagos normakontrollt indítványozva. Mivel e tárgykörben megszűnt a popularis actio, így a biztos kiemelt alkotmányvédelmi szerephez jut, mert ő válik közvetítővé az állampolgári panaszok és az Alkotmánybíróság között²⁴.

Az alapvető jogok biztosja a feltárt alapvető joggal összefüggő visszásság orvoslása végett a legfőbb ügyész útján kezdeményezheti az ügyész fellépését. Az ügyész a fellépés kezdeményezésével kapcsolatos álláspontjáról, esetleges intézkedéséről hatvan napon belül értesíti az alapvető jogok biztosát. *Amennyiben az alapvető jogok biztosja vizsgálata során alapvető joggal összefüggő visszásságot nem állapít meg, de jogszabálysértésre utaló körülményt észlel, a beadványt a legfőbb ügyész útján megküldheti az illetékes ügyésznek.²⁵ Ez a megfogalmazás kétszeresen is érdekes. Egyrészt a visszásság puhább fogalom, mint a kategorikus jogszabálysértés, ezért sajátos, hogy a normaszöveg szerint a visszásság tűnik súlyosabbnak. Másrészt viszont a törvény logikusan elhatárolja az alapjogsértéstől a „csak” jogsértést, annak megfelelően, hogy az ombudsman hatásköre kizárólag az előbbieket vizsgálatára terjed ki. Éppen ezért üdvözlendő, hogy a tisztség elnevezése a régi törvénytől*

23 Ajbtv. 31. § (4) Ha a vizsgált hatóságnak nincs felügyeleti szerve, az alapvető jogok biztosja a vizsgált hatóság számára tesz ajánlást.

24 CSERVÁK (2018), 95. o.

25 Ld. 2011. évi XCI. törvény 33. § (2) bekezdés.

eltérően alapvető jogok biztosa lett, nem pedig állampolgári jogok országgyűlési biztosa.

Ha az alapvető jogok biztosa vizsgálata során bűncselekmény elkövetésének alapos gyanúját észleli, büntetőeljárást kezdeményez az annak megindítására jogosult szervnél. Ha az alapvető jogok biztosa vizsgálata során szabálysértés vagy fegyelmi vétség elkövetésének alapos gyanúját észleli, szabálysértési, illetve fegyelmi eljárást kezdeményez a szabálysértési, illetve a fegyelmi eljárás lefolytatására jogosult szervnél.

De lege ferenda elképzelhető lenne még néhány hatáskör, például, hogy a megújult polgári peres szabályokba²⁶ illetve szakhatósági véleményként vehessék figyelembe az ombudsmani ajánlásokat.

Biztosak lehetünk abban, hogy a veszélyhelyzetet²⁷ követően számos közigazgatási eljárás fog – indokoltan vagy indokolatlanul – az ombudsmannál landolni.

Egy érdekes jogeset jól szemlélteti az alapvető jogok biztosának cselekvési lehetőségeit. Az ombudsmanhoz forduló érintett szülők sérelmezték, hogy a sajátos nevelési igényű gyerekeik nem kapták meg a szükséges (szakértői bizottság szakvéleményében meghatározott) speciális fejlesztő nevelést, oktatást. A fejlesztés hiánya több gyermek teljesítményét érintette negatívan. A biztos vizsgálatait összegző jelentés kiindulásként rögzíti: a sajátos nevelési igényű gyermekeknek joguk van ahhoz, hogy különleges bánásmód keretében, állapotuknak megfelelő pedagógiai, gyógypedagógiai, konduktív pedagógiai ellátásban részesüljenek. Ezt az ellátást a szakértői bizottság véleményében foglaltak szerint kell biztosítani. A vizsgálat öt panaszügyből kettőben feltárta, hogy integrált oktatásra jogosult tanulók a szakemberek, vagyis logopédus, pszichológus hiánya miatt nem jutottak hozzá a szakvélemény szerinti, számukra szükséges ellátáshoz. Az alapvető jogok biztosa megállapította, hogy a jogszabályi követelmények ignorálása sérti a jogbiztonság követelményét és az érintett gyermekek alapjogait.

V. Összegezés

A jog tehát az állam általi kikényszerítésben különbözik, jelent specifikumot a többi

26 Vö. JUHÁSZ Imre: Reformok a polgári perrendtartás korszerűsítése érdekében 2010-2018 között, KRE-Dit 2020/1. sz. és JUHÁSZ Imre: A polgári perrendtartás elmúlt tíz évi egyes reformjairól, Jogalkotási tükrök, Patrocinium, 2018. Budapest

27 Ld. Ehhez SIMICSKÓ István: Veszélyhelyzet van, KRE-DIT, 2020/1. sz., Vö. SIMICSKÓ István: A világválság és a hibrid hadviselés egyes összefüggései az állhíresztelések terjedésének tükrében, Acta Humana: Hungarian Centre For Human Rights Publications 8: 2., 2020., 31-42., ill. STUMPF István: Állam és alkotmányosság a járvány hálójában, In: (szerk.) PONGRÁCZ Alex: Ünnepi tanulmányok a 65 éves Cs. KISS Lajos tiszteletére. Ut vocatio scientia, 2021. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 435-452., ill. STUMPF István: A járvány hatása az alkotmányos hatalomgyakorlásra, In: (szerk.) KÖRÖSÉNYI András – SZABÓ Andrea – BÖCSKEI Balázs: Vírusba oltott politika: Világválság és politikatudomány, Budapest: Napvilág Kiadó 2020., 73-88., valamint TRÓCSÁNYI László: A különleges jogrend elméleti kérdései, In: NAGY Zoltán – HORVÁTH Attila: A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei, Budapest, Magyarország: Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2021., 26-36.

normához, így az erkölchöz képest. Mivel az ombudsman tekintetében pont a kikényszeríthető határozatok meghozatalához való hatáskör hiányzik, ez joggal veti fel, hogy az alapvető jogok biztosának aktusai szinte nem is a jog, hanem az erkölcs világába tartoznak. Természetesen ezen megállapítás azért nagyon sommás. Ugyanis kikényszerítési igény hiányában, tehát önkéntes jogkövetés esetében sem válik el élesen a jog a többi normától, így az erkölcstől. Az ombudsman a jog rendszerén keresztül, a jogdogmatika fogalmi készletével fogalmazza meg állásfoglalásait. Azonban a visszásság képlékeny fogalma miatt (ami magában foglalja az alapjogsértés közvetlen veszélyét is) nem kell jogos/jogtalan-egzaktságú verdiktet mondania. Aktusaiban keverednek a jogszerűségi és célszerűségi döntések elemei, és akár szerephez juthatnak erkölcsi célok is. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az ombudsmani jog a hivatalos, állami rangra emelt jogdogmatika.²⁸

28 CSERVÁK Csaba: A jogdogmatika és alkotmányos alapjogok közötti réteg képződése, Jogelméleti Szemle, 2014/2. sz., 3. o.

KÖZÉRDEKŰ ADATOK NYILVÁNOSSÁGA A RENDSZERVÁLTÁST KÖVETŐ IDŐSZAKBAN

I. Út az első magyar adatvédelmi törvényig

A közérdekű adatok megismeréséhez való jogról Magyarországon elsőként az 1989-es alkotmánymódosítás rendelkezett. Az Alkotmány alapjogi szinten biztosította a személyes adatok védelméhez, a véleménynyilvánításhoz, valamint a közérdekű adatok megismeréséhez, terjesztéséhez való jogot.² Az alkotmánymódosítás kiemelkedőnek tekinthető, mert Kelet-Közép-Európában elsőként emelték alkotmányos szintre a személyes adatok védelmét és az információszabadságot. A jogintézményekhez azonban valós gyakorlat csak a rendszerváltást követően alakulhatott ki.

Az 1990-es évek első felében az emberek a vártnál nagyobb érdeklődést mutattak az adatvédelem, illetve az információs önrendelkezési jog iránt. Az állami szervekkel szembeni bizalmatlanságot tükrözi, hogy a figyelem középpontjában a személyes adatok védelmével kapcsolatos rendelkezések álltak. A „rendszerváltó adatvédelem” tárgykörei közül hangsúlyos helyet foglalt el még a kutatás szabadsága, valamint a pártállami titkosszolgálatok iratainak kezelése. A közérdekű adatok nyilvánosságára irányuló igény visszafogottabban jelentkezett, a sajtó képviselői sem használták ki az adatigénylésben rejlő lehetőségeket.³

Az első információs jogokkal kapcsolatos jogszabály hazánkban a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény (a továbbiakban: Avtv.), amely 1993. május 1-jén lépett hatályba.⁴ E törvény Európa-szerte egyedülállóan tekinthető, mert elsőként szabályozták egy joganyagban az információs önrendelkezés és a közérdekű adatok megismerésének jogát.⁵ Az „egytörvényes” modell jellemzője, hogy a közszektor átláthatóságát kezdettől fogva az információs jogok új

1 PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; Témavezető: Bódiné Dr. habil. Beliznai Kinga PhD tanszékvezető egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék ELTE ÁJK.

2 1949. évi XX. törvény A Magyar Népköztársaság Alkotmánya 59. § (1) bekezdés, 61. § (1) bekezdés

3 Az adatvédelmi biztos beszámolója 1995-96 (a továbbiakban: Beszámoló 1995-96), 5-6. https://www.naih.hu/files/Adatvedelmi-bizt-beszamolaja-1995_1996.pdf (2023. 06. 01.)

4 A továbbiakban a törvény elfogadáskori állapotát ismertetem.

5 MAJTÉNYI László: Közérdekű adat – személyes adat – nyilvános adat – titok (történeti, logikai, fogalmi problémák). In: *Tízéves az Adatvédelmi Biztos Irodája*, Adatvédelmi Biztos Irodája, Budapest, 2006, 39.

rendszerének részeként kezelik, ami alapjaiban garantálja a kapcsolódó jogszabályok koherenciáját és végrehajthatóságát.⁶

A törvény keretjogszabályként tartalmazta az alapelveket és a főbb eljárási szabályokat. A cél olyan társadalmi környezet kialakítása volt, „amely mindenki számára azonos tájékozódási feltételek mellett biztosítja a részvételt a közügyek intézésében”.⁷

II. Az Avtv. közérdekű adatigényléssel kapcsolatos főbb rendelkezései

A fogalmak közül fontos annak meghatározása, mi tekinthető személyes, illetve közérdekű adatnak. Személyes adatnak minősült a meghatározott természetes személlyel (a továbbiakban: érintett) kapcsolatba hozható adat, az adatból levonható, az érintettre vonatkozó következtetés.⁸ Például név, születési hely, idő, lakcím, e-mail cím, munkahely, beosztás, vagyonra, keresetre vonatkozó információ, családi állapot, biometrikus azonosítók (ujjlenyomat, retina és írisz képe stb.), olvasási szokások, bizonyítvány tartalma.⁹ „Közérdekű adat az állami vagy helyi önkormányzati feladatot ellátó szerv kezelésében lévő, a személyes adat fogalma alá nem eső és a törvényben meghatározott kivételek körébe nem tartozó adat”.¹⁰ A definíciókból látszik az a jogalkotói szándék, hogy egy információ nem lehetett egyszerre személyes és közérdekű adat, azonban a gyakorlatban ezek elhatárolása nem mindig bizonyult ennyire egyértelműnek. A személyes adatoknál a főszabály az információ bizalmasága volt, a közérdekű adatoknál pedig a nyilvánosság.

A közérdekű adat megismerése kétféle módon valósulhatott meg. Az egyik a proaktív közzétételi kötelezettség: az állami vagy helyi önkormányzati feladatot ellátó szervezetnek a közvélemény pontos és gyors tájékoztatása érdekében rendszeresen közzé vagy más módon hozzáférhetővé kellett tenniük a tevékenységükkel kapcsolatos legfontosabb adatokat. Ebbe a körbe tartozott például a hatáskörükre, illetékességükre, szervezeti felépítésükre, a birtokukban lévő adatfajtákra és a működésükről szóló jogszabályokra vonatkozó információ.¹¹ A törvény technológiasemleges megfogalmazást tartalmazott, így az adatkezelők e kötelezettségüknek eleget tehettek azzal, ha a székhelyükön biztosítottak hozzáférést az adatokhoz vagy elektronikus úton is közzétehették az információkat.¹²

A másik utat az egyedi adatigénylések jelentették. A törvény a kezdeti időszakban nem határozta meg az adatkérés módját, de jogszabályi rendelkezés hiányában is ér-

6 SZÉKELY Iván: Információs szabadság vagy információ nélküli szabadság? Magyarország helye a közép- és kelet-európai régióban. In: *Tízéves az Adatvédelmi Biztos Irodája*, Adatvédelmi Biztos Irodája, Budapest, 2006, 91.

7 Országgyűlési Napló 1992. évi tavaszi ülészak, 1922.

8 A személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény (a továbbiakban: Avtv.) 2. § 1. pont

9 JÓRI András: *Adatvédelmi kézikönyv*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005, 111–113.

10 Avtv. 2. § 3. pont

11 Avtv. 19. § (1)–(2) bekezdés

12 JÓRI András 2005. 283.

vényesült a napjainkban működő rendszer, miszerint a kérelmet be lehetett nyújtani szóban, írásban és elektronikus úton egyaránt.¹³

A gyakorlatban a szóbeli kérelmek kezelésével kapcsolatban tapasztalható volt bizonytalanság. Egy panaszos azzal fordult az adatvédelmi biztoshoz, hogy egy képviselőtestület által tartott közmeghallgatáson az önkormányzat gazdálkodásáról, költségvetéséről, valamint a polgármester és az alpolgármester illetményéről tett fel kérdéseket, azonban nem érkezett rájuk válasz. Az önkormányzat az adatvédelmi biztos megkeresésére akként nyilatkozott, hogy a panaszos nem nyújtott be hozzájuk közérdekű adatigénylés iránti kérelmet. A vizsgálat során az adatvédelmi biztos ismertette az álláspontját: „A közmeghallgatáson a választópolgárok által feltett kérdéseket – amennyiben azok közérdekű adat közlésére (is) irányulnak – az Avtv. 20. §-a szerinti kérelemnek kell tekinteni, a törvény ugyanis nem ír elő formakényszert a kérelem előterjesztésére, külön kérelem benyújtását a polgármester vagy a jegyző jogszerűen nem igényelheti.”¹⁴ Amennyiben az adatkezelő a közmeghallgatás alkalmával az információkat nem tudta közölni vagy a kérelmező nem elégedett meg a szóban elhangzottakkal, a kérelmet az Avtv. szerinti határidők szerint írásban kellett megválaszolni. A törvény értelmében az adatot kezelő szerv köteles volt a közérdekű adat megismerésére irányuló kérelemnek a lehető legrövidebb idő alatt, legfeljebb azonban 15 napon belül eleget tenni.¹⁵

A kérelem megválaszolásával kapcsolatban felmerült költség mértékéig az adatkezelő szerv vezetője költségtérítést állapíthatott meg.¹⁶ Fontos azonban kiemelni, hogy ilyenkor a kérelmező nem magáért az adatért fizetett, hanem az indokolt költségelemeket lehetett felszámítani, például a másolatkészítésnél az adathordozó árát, illetve a postaköltséget. Az adatkezelőnek a kérelem megválaszolásából nem származhatott anyagi haszna.¹⁷

A közérdekű adatok megismeréséhez való jog nem abszolút jellegű alapjog, bizonyos esetekben – az alapjog-korlátozás alkotmányosságára vonatkozó tesztek figyelembevételével – korlátozható volt. Az Avtv. a hatálybalépésétől kezdve tartalmazott olyan kivételes szabályokat, amikor mégsem kellett garantálni az adatok nyilvánosságát. Előfordulhatott, hogy a nemzeti szuverenitás vagy a közhatalmi szerv zavartalan működésének garantálása céljából az információk meghatározott részét védelem illette meg. A közérdekű adatigénylés iránti kérelem megtagadásáról – annak indokaival együtt – 8 napon belül írásban kellett értesíteni a kérelmezőt.¹⁸ A kérelem megtagadásának indoka lehetett, ha az információt a szerv állam- vagy szolgálati titokká

13 A közérdekű adatigénylés benyújtásának módjára utaló rendelkezéseket a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény módosításáról szóló 2005. évi XIX. törvény vezette be.

14 Az adatvédelmi biztos beszámolója 2001 (a továbbiakban: Beszámoló 2001), 97. <https://www.naih.hu/files/Adatvedelmi-biztos-beszamoloja-2001.PDF> (2023. 06. 01.)

15 Avtv. 20. § (1) bekezdés

16 Avtv. 20. § (3) bekezdés

17 SZÉKELY Iván 2006. 104.

18 Avtv. 20. § (2) bekezdés

nyilvánította, továbbá, ha a közérdekű adatok nyilvánosságához való jogot törvény honvédelmi, nemzetbiztonsági, bűnüldözési vagy bűnmegelőzési, központi pénzügyi vagy devizapolitikai érdekből, külügyi kapcsolatokra, nemzetközi szervezetekkel való kapcsolatokra vagy bírósági eljárásra tekintettel korlátozta.¹⁹

Amennyiben az adatkezelő nem teljesítette a közérdekű adatra vonatkozó kérelmet, a kérelmező a bírósághoz fordulhatott.²⁰ Ha a bíróság a kérelemnek helyt adott, határozatában az adatkezelő szervet a kért közérdekű adat közzétételére kötelezhette.²¹ A másik lehetőséget az adatvédelmi biztos eljárása jelentette. A törvény értelmében bárki az adatvédelmi biztoshoz fordulhatott, ha véleménye szerint a közérdekű adatok megismeréséhez fűződő jogainak gyakorlásával kapcsolatban jogsérelem érte, vagy annak közvetlen veszélye fennállt, kivéve, ha az adott ügyben bírósági eljárás volt folyamatban.²²

III. Az elutasított kérelmekkel kapcsolatos statisztika

A közérdekű adatot kezelő szervek kötelesek voltak évente értesíteni az adatvédelmi biztost az elutasított kérelmekről, valamint az elutasítások indokairól.²³ Az adatvédelmi biztos 1995-ben történt megválasztását követően az első év tapasztalata szerint – szemben a minisztériumok gyakorlatával – az önkormányzatok döntő többsége határidőn belül teljesítette az adatközlést,²⁴ azonban kevesen küldtek jelentést.

A 2310 községi és városi önkormányzatból 457 szolgáltatott adatot.²⁵ Községi szinten 15-be érkezett összesen 1017 közérdekű adatigénylés iránti kérelem, melyből egy került elutasításra. A legtöbb megkeresés a 3000 lakossal rendelkező Kocsárdba érkezett: a tárgyidőszakban 920 kérelmet nyújtottak be a polgármesteri hivatalhoz.

A városok adatközlése alapján nem érkezett hozzájuk közérdekű adatigénylés iránti kérelem. A 19 megyei önkormányzat közül 6 küldött jelentést, 4 megyéhez nem érkezett adatigénylés, egy nem nyilatkozott. A budapesti önkormányzathoz 667 kérelem érkezett, ebből 4 darabot utasítottak el, értelmezhető indoklást azonban nem tartalmazott a jelentés.²⁶ A statisztikai adatok alapján látható, hogy egyes önkormányzatoknál kifejezetten nagy volt az érdeklődés, míg az ország többi részén kevésbé gyakorolták e jogukat a polgárok.

A települési önkormányzatok elkövetkező évekbeli gyakorlatát az alábbi táblázat foglalja össze, melyben látható, a közérdekű adatigénylés iránti kérelmek száma emelkedő tendenciát mutatott, míg az elutasított kérelmek aránya csökkent.

19 Avtv. 19. § (3) bekezdés

20 Avtv. 21. § (1) bekezdés

21 Avtv. 21. § (7) bekezdés

22 Avtv. 27. § (1) bekezdés

23 Avtv. 20. § (4) bekezdés

24 Beszámoló 1995-96, 80.

25 A tárgyidőszakban Magyarországon 2926 község volt, melyből 2088-nak kellett jelentést küldeni. Ehhez adódott 200 város és 22 megyei jogú város.

26 Uo. 81–82.

	1995 ²⁷	1996 ²⁸	1997 ²⁹
Megküldött jelentések száma	463	469	300
Közérdekű adatigénylések száma	1684	2488	4850
Elutasított kérelmek száma	5	1	0

Tekintettel arra, hogy évről évre csekély számú adatkezelő tett eleget a tájékoztatási kötelezettségének, a jogintézmény nem töltötte be a funkcióját. Ezért az adatvédelmi biztos többször tett javaslatot annak eltörlésére az Országgyűlés felé, azonban a jogszabályt nem módosították.³⁰

IV. Települési önkormányzatokkal kapcsolatos ügyek a gyakorlatban

Az Országgyűlés 1995-ben a személyes adatok védelméhez és a közérdekű adatok nyilvánosságához való alkotmányos jog védelme érdekében megválasztotta az első adatvédelmi biztost. Az első évek gyakorlata alapján megállapítható, hogy a közérdekű adatigénylésekkel kapcsolatos megkeresések száma elmaradt az adatvédelmi ügyekétől, alig 10 %-ot tettek ki.³¹ Az indítványokat többségében magánszemélyek nyújtották be, de érkezett megkeresés egyesületektől és alapítványoktól is.³²

A panaszok nagy része a települési önkormányzatok adatkezelését érintette, ezért a továbbiakban ezeket az ügyeket ismertetem. Két fő csoportot lehet közöttük elkülöníteni: az egyikbe az önkormányzati képviselők javadalmazására vonatkozó kérdések tartoznak, a másikba a testület működésével, a testületi üléseken készült jegyzőkönyvek nyilvánosságával kapcsolatos beadványok.³³

Az Avtv. 2003. évi módosításáig a törvényben nem szerepelt a közérdekből nyilvános adat kategóriája, azonban a gyakorlatban már ebben az időszakban is megjelent az igény arra, hogy személyes adatok meghatározott csoportjához közérdekű adatként biztosítsák a hozzáférést. Az adatvédelmi biztos esetről esetre vizsgálta a személyes adatok védelméhez való jog és a közérdekű adatok nyilvánossága közötti hierarchiát.³⁴ Általánosságban elmondható, hogy az adatok közérdekűsége vált a fő elvvé.

A képviselők jövedelmére vonatkozó ügyekben megállapítást nyert, hogy a polgármester, alpolgármester, képviselő-testületi tagok a helyi község alakítói. A közszereplésük vállalásával magánszférájuk másokénál sokkal szűkebb, a bérükre, egyéb juttatásaikra,

27 Beszámoló 1995-96, 81–82.

28 Az adatvédelmi biztos beszámolója 1997 (a továbbiakban: Beszámoló 1997), 121-123. <https://www.naih.hu/files/Adatvedelmi-bizt-beszamoloja-1997.PDF> (2023. 06. 01.)

29 Az adatvédelmi biztos beszámolója 1998 (a továbbiakban: Beszámoló 1998), 119-121. <https://www.naih.hu/files/Adatvedelmi-bizt-beszamoloja-1998.pdf> (2023. 06. 01.)

30 JÓRI András 2005. 297.

31 Beszámoló 1995-96, 30.

32 Uo. 73.

33 Uo. 74.

34 JÓRI András 2005. 131.

önkormányzati tulajdonú gazdasági társaságokban betöltött tisztségükre vonatkozó adatok közérdekű adatnak minősülnek, így az ezekre vonatkozó információkat nyilvánosságra kellett hozni.³⁵ A közfeladatot ellátó személyek személyes adatainak védelmét megelőzte a polgárok közérdekű adatok megismeréséhez fűződő joga.³⁶

Egy 1997-es beadványban egy önkormányzati képviselő azzal kapcsolatban kérte az adatvédelmi biztos állásfoglalását, hogy megismerheti-e a jegyzőnek és az önkormányzat tisztviselőinek kifizetett juttatásokat. A válaszból egyértelműen kiderül, hogy más megítélés alá estek a polgármesteri hivatal egyéb tisztviselői. Tekintettel arra, hogy a jegyzőt a képviselő-testület nevezte ki, az ő illetményét ismerték. A köztisztviselők tekintetében a munkáltatói jogokat a jegyző gyakorolta, így a részükre kifizetett juttatások egyedi összegét a képviselők nem voltak jogosultak megismerni. Ezen összegeknél csak statisztikai összesítőt, illetve a költségvetéshez és a zárszámadáshoz szükséges adatokat kellett közölni a képviselővel. Az illetményre vonatkozó információ minden esetben személyes adatnak minősült, azonban „a közfeladatot ellátó szervek hatáskörében eljáró személynek a feladatkörével összefüggő személyes adata a közérdekű adat megismerését nem korlátozza. (...) Személyes adat mivoltuk továbbra is fennáll, csak annak védelme szűkül le adott esetben egy másik alkotmányos követelmény – a közérdekű adatok megismerhetősége – érdekében.”³⁷

A köztisztviselők és közalkalmazottak magánszféráját védte a köztisztviselők jogállásáról szóló 1992. évi XXIII. törvény azon rendelkezése, amelynek értelmében a közszolgálati alapnyilvántartásban lévő adatokba, illetve a köztisztviselő személyi anyagába csak meghatározott személyi kör – saját adataiba a köztisztviselő, a felettese, valamint a minősítését végző vezető – tekinthetett be. Az alapnyilvántartás adatai közül kizárólag a közigazgatási szerv megnevezése, a köztisztviselő neve, továbbá a besorolására vonatkozó adat volt nyilvános. Ezeket az adatokat a köztisztviselő előzetes tudta és beleegyezése nélkül nyilvánosságra lehetett hozni. Az egyes munkatársak továbbképzésére, szakmai útjára fordított összegek azonban személyre bontva nem voltak megismerhetők.³⁸

A másik esetben a panaszos közérdekű adatigénylést nyújtott be egy községi önkormányzathoz, melyben nyilvános testületi ülés jegyzőkönyvének fénymásolatát kérte. A polgármester megtagadta a kért adatok kiadását arra hivatkozva, hogy a kérelmező nem rendelkezett választójoggal a településen. A panaszos ezért az illetékes bírósághoz fordult, ahol a bíróság az ítéletében arra kötelezte az önkormányzatot, hogy költségtérítés megfizetése ellenében adják ki a jegyzőkönyv másolatát.³⁹ Az eset rámutatott arra, hogy az adatkezelő a kérelem megválaszolásakor nem vizsgálhatta az adatigénylő személyét, a válaszadást nem tehetett attól függővé, hogy milyen állampolgárságú az

35 Beszámoló 1997, 84.

36 Beszámoló 1998, 81.

37 Uo.

38 Uo.

39 Uo. 74.

illető vagy hogy rendelkezett-e választójoggal az adott településen. A törvény ugyanis garantálta, hogy a közérdekű adatokhoz bárki hozzáférjen, az adatkezelő nem köthette személyazonosításhoz a válaszadást.

Az adatvédelmi biztos előtt felmerült, hogy az adatok megismerése szempontjából különbséget kell-e tenni a képviselő-testületi és a bizottsági ülések között. A helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény nem tartalmazott eltérő szabályokat a testületi, illetve a bizottsági ülésekre, ezért amennyiben a képviselő-testület nem rendelt el zárt ülést, úgy az előterjesztéseket és az ülések jegyzőkönyvét bárki megismerhette.⁴⁰ Zárt ülés esetén külön jegyzőkönyvet kellett készíteni, melyet köteles volt az önkormányzat elkülönítetten kezelni. Ilyen esetben az érintettként részt vett személy csak az ügyéhez kapcsolódó jegyzőkönyvi részletet ismerhette meg azzal a megkötéssel, hogy mások személyes adataihoz nem férhetett hozzá.⁴¹

A jogszabályok nem tartalmaztak rendelkezést arra nézve, hogyan biztosítható az adatok nyilvánossága, amennyiben a képviselő-testület törvénytörő módon rendelt el zárt ülést. Az érintett ügyben egy jegyző kérte az adatvédelmi biztos állásfoglalását, mert az önkormányzat képviselő-testülete zárt ülésen mondta ki feloszlását. A biztos válaszában kifejtette, hogy a nyilvánosság jogellenes kizárása sértette az információhoz való jogot. Ha az önkormányzat kimondja a zárt ülés jogsértő voltának elrendelését, az üléssel kapcsolatos közérdekű adatokat hozzáférhetővé kell tenni.⁴²

Az adatok tárolásának módjával, illetve a közérdekű adatigénylések megválaszolásának formájával kapcsolatban is tapasztalható volt bizonytalanság. Az adatigénylő egy közmeghallgatásról készült magnófelvételtől szeretett volna saját költségén másolatot készíteni, azonban a polgármesteri hivatal először elutasította a kérelmét. A megtagadás indoka, hogy a hangfelvételt a képviselők is csak a felvétel készítését követő három napon belül hallgathatták meg, valamint írásos anyagot vagy kivonatot csak hivatalos szervek megkeresése esetén készítettek. Az elutasítást követően az adatigénylő panasszal fordult az adatvédelmi biztoshoz, aki felhívta a figyelmet arra, hogy az Avtv. értelmében a kérelmező a közérdekű adatról annak tárolási módjától függetlenül kérhetett másolatot.⁴³ A polgármester ezt követően megküldte a kért hangfelvételt a panaszos részére.⁴⁴

V. Zárógondolatok

Az Avtv. 2012-ig szabályozta a közérdekű adatigénylések rendjét.⁴⁵ Ez idő alatt több alkalommal módosították a törvényt, melynek egy része az Európai Unióhoz való csat-

40 A helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény 17. § (3) bekezdés

41 Beszámoló 1998, 82.

42 Beszámoló 2001, 98.

43 Avtv. 20. § (1) bekezdés

44 Beszámoló 1998, 82.

45 2012. január 1-jén lépett hatályba az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény.

lakozásunk miatt történt, más része a technológia fejlődésének köszönhető. Az adatvédelmi biztos által hozott ajánlások és állásfoglalások jogfejlesztő szerepe meghatározó volt. A 2003-ban elfogadott „üvegseb törvény” szakmai vitája során az adatvédelmi biztos valamennyi észrevételét beépítették a tervezetbe. A jogszabály biztosította, hogy a közpénzek felhasználása és a köztulajdon használata ellenőrizhetőbbé váljon. Feloldották az üzleti titok védelme és a közérdekű adatok nyilvánossága közötti ellentmondást, valamint a közérdekből nyilvános adat fogalmának törvénybe iktatásával biztosították az államháztartással üzleti kapcsolatot létesítő szervezetek átláthatóságát.⁴⁶

Az információkhoz való hozzáférés lehetőségét nagyban elősegítette a közérdekű adatok elektronikus közzétételének kötelezettsége.⁴⁷ Annak érdekében, hogy az állampolgárok minél egyszerűbben és hatékonyabban megismerhessék az adatokat, a törvény hatálya alá tartozó szervezetek kötelezettsége volt internetes honlap létrehozása, és az ott közzétett információk naprakészen tartása.⁴⁸

A rendszerváltás óta sok minden változott, azonban a fő cél változatlan: a közérdekű adatok nyilvánossága minél szélesebb körben érvényesüljön. Az információs szabadsággal kapcsolatban az Alkotmánybíróság alábbi határozata örök érvényű igazságot hordoz: „Ez az alapjog tehát – az alkotmányos korlátok megítélésével összefüggésben – legalább annyi alkotmányos védelmet élvez, mint az „anyajog”, a véleménynyilvánítás szabadságjoga. A nyílt, áttetsző és ellenőrizhető közhatalmi tevékenység, általában az állami szervek és a végrehajtó hatalom nyilvánosság előtti működése a demokratizmus egyik alapköve, a jogállami államberendezkedés garanciája. A nyilvánosság próbája nélkül az állam polgáraitól „elidegenedett gépezetté”, működése kiszámíthatatlanná, előreláthatatlanná, kifejezetten veszélyessé válik, mert az állam működésének átláthatatlansága fokozott veszélyt jelent az alkotmányos szabadságjogokra.”⁴⁹

Felhasznált irodalom

JÓRI András: *Adatvédelmi kézikönyv*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.

MAJTÉNYI László: Közérdekű adat – személyes adat – nyilvános adat – titok (történeti, logikai, fogalmi problémák). In: *Tízéves az Adatvédelmi Biztos Irodája*, Adatvédelmi Biztos Irodája, Budapest, 2006.

PÉTERFALVI Attila: Az adatvédelem fejlődésének történeti áttekintése Magyarországon a GDPR hatálybalépéséig. In: *Szemelvények az információs jogok felügyeletének elmúlt 25 évéből*, Nemzeti Adatvédelmi és Információs szabadság Hatóság, Budapest, 2020.

46 PÉTERFALVI Attila: Az adatvédelem fejlődésének történeti áttekintése Magyarországon a GDPR hatálybalépéséig. In: *Szemelvények az információs jogok felügyeletének elmúlt 25 évéből*, Nemzeti Adatvédelmi és Információs szabadság Hatóság, Budapest, 2020, 54–55. <https://www.naih.hu/files/NAIH-jubileumi-szemelvények-az-informacios-jogok.pdf#page=30> (2023. 06. 27.)

47 L. Az elektronikus információs szabadságról szóló 2005. évi XC. törvény

48 PÉTERFALVI Attilia 2020. 59–60.

49 34/1994. (VI. 24.) AB határozat

SZÉKELY Iván: Információs szabadság vagy információ nélküli szabadság? Magyarország helye a közép- és kelet-európai régióban. In: *Tízéves az Adatvédelmi Biztos Irodája*, Budapest, 2006.

A Magyar Népköztársaság Alkotmánya 1949. évi XX. törvény

A helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény

A személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény

Az adatvédelmi biztos beszámolója 1995-96

Az adatvédelmi biztos beszámolója 1997

Az adatvédelmi biztos beszámolója 1998

Az adatvédelmi biztos beszámolója 2001

Országgyűlési Napló 1992. évi tavaszi ülészak
34/1994. (VI. 24.) AB határozat

Tárgyszavak: információs szabadság, közérdekű adat, adatigénylés, nyilvánosság, Avtv.

ALAPJOG ÉRVÉNYESÍTÉS ÉS A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA ALAPÚ TECHNOLÓGIÁK KAPCSOLATA – DIGITÁLIS LÁBNYOM AZ EMBEREK ONLINE ÉLETÉNEK LENYOMATA

Absztrakt

Napjaink egyik legdrámaibb folyamata az információs robbanás és az ennek nyomán végbemenő drámai társadalmi átalakulás.² A digitális lábnyomokból rekonstruálhatóak eddig rejtett szerkezetek és összefüggések, továbbá módosul a megismerés eszköztára, módszertana és eredményei is.³ A technológia lényege, hogy minél sokoldalúbb, minél több, eltérő kategóriájú, időzítésű adat komplex napi szinten fejlődő új és újabb megoldásokkal, műveletekkel történő hasznosítása. Ettől még nem lesz a „privacy halott”, ahogyan ezt sokan gondolják⁴ – egyszerűen csak arról van szó, hogy a személyes adatok védelme helyett talán inkább a személyes adatok kezelésének szabályain lesz a hangsúly. Ahhoz, hogy használhassuk és kihasználhassuk a mobil eszközök, a mesterséges intelligencia alapú big data technológia⁵ valamint a hibrid felhőszolgáltatás komplex

- 1 PhD-hallgató, Győr Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam és Jogtudományi Kar; Témavezető: Dr. Karácsony Gergely PhD, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Állam és Jogtudományi Doktori Iskola.
- 2 CUKIER és Mayer-Schönberger könyvének címével: *Big Data, a forradalom, amely megváltoztatja az életünket, a munkánkat és a gondolkodásunkat*. Cukier és Mayer-Schönberger, 2013 *Big data: A revolution that will transform how we live, work, and think*. Houghton Mifflin Harcourt.
- 3 CSEPELI Gy., Dessewffy, T. (2015): *Big Data. A technological change that will fulfil sociology, Review of Sociology*
- 4 Néhány cikk címe: „*Big Data és a tisztességes eljárás: egy elméleti keret alapvonalai a prediktív személyes adatsértések kompenzálásához*” KATE Crawford – JASON Schultz: „*Big Data and Due Process: Toward a Framework to Redress Predictive Privacy Harms*” Boston College Law Review 2014/1. (93–128. o.), 94. (CRAWFORD–SCHULTZ (11. lj.)); „*Privacy a Big Data korszakban: itt az idő a nagy döntésekre*” [Tene – Polonetsky (4. lj.)] Tene és Polonetsky [2012] írása volt (OMER Tene – JULES Polonetsky: „*Privacy in the Age of Big Data: A Time for Big Decisions*” Stanford Law Review Online 2012/February. (63–69. o.)
- 5 DESSEWFFY és Láng a Big Data-t, a “digitális adatok robbanásszerű mennyiségi növekedése miatt előálló minőségileg is új társadalmi gyakorlatok és megismerési módok együttese”-ként határozza meg. A szerzők szerint az új ismeretelméleti paradigma nemcsak a 21. században keletkező megnövekedett adatmennyiség következtében alakult ki, a keletkezésnek meghatározó eleme volt a digitális rögzítések általános elterjedése is. Dessewffy Tibor és Láng László (2015):

rendszer⁶ előnyeit, az adatok megosztását elő kell segítenünk, és olyan szabályozásra van szükségünk, amely ezt úgy teszi lehetővé, hogy közben az adat bizalmas jellege megmarad az adatkezelőnél. A fejezet első része áttekintést ad az alapjogvédelmi szemlélet, illetve a szabályozás fogalmi előkérdéseinek meghatározásáról. A második rész mellett érvel, hogy jelenlegi általános szerződési gyakorlatunk kényelmes ugyan de nem helyes, arra tekintettel amennyire alkotmányos alapjogaink érvényesítésére lenne szükségünk. A harmadik rész felvázolja a valós adatkezelési szerződéses jogviszony kereteit. A záró rész néhány előzetes gondolatot kínál a domináns digitális óriásplatformok lehetséges kötelezettségeiről. Eszerint le kell számolni azzal a szabályozási előfeltevéssel, hogy magánszemély képes kontrollálni a személyes adatainak az áramlását. Továbbá azok az online platformok, amelyek a digitális szolgáltatásokról szóló rendelettervezet meghatározott minősített adatkezelői szintet elérik azok tekintetében nyújtott szolgáltatáshoz való hozzáférés olyan alapvető szolgáltatás, amely szerződéskötési kötelezettség alá esik, amely jogviszony tárgya objektív felelősségen alapuló valós adatkezelési cselekmény. Digitális világ feletti ellenőrzéshez, a minősített adatkezelők elszámoltathatóságához fűződő közérdek világosan megfogalmazódik de ennek érvényesítése (sajnos) nagyon jelentős, sőt napról napra egyre jelentősebb nehézségekbe ütközik. Ezeknek a rendszereknek szabályozása nem lehet a lobbis tevékenységből fakadó technológiai cégek üzleti érdekeit respektáló technológiaszabályozás, hanem az emberi méltóság és a demokratikus társadalmi rend alapértékein nyugvó normarendszerként kell megalkotni és működtetni.

I. Bevezető

I.1. Napjainkban válik igazán nyilvánvalóvá, hogy az információs társadalomban szinte már mindennek azonnal digitális nyoma marad. Életünk egyre több területe bontható le jól strukturált adathalmazokra, amelyeket az egyre növekvő digitális eszközök és hálózatok képesek sokféleképpen kezelni és különböző célok mentén feldolgozni.⁷ A

Big Data és a társadalomtudományok véletlen találkozása a műtőasztalon. Replika 92–93. (2015/3-4.szám): 157-170. o. http://real.mtak.hu/110553/1/92-93_11_Dessewffy_Lang.pdf (2019.03.27.)

6 Az IoT eszközök, a big data adatfeldolgozás, valamint az adattovábbítási és adattárolási struktúra is feltételezi a mesterséges intelligenciát, ami fordítva is igaz hisz a mesterséges intelligencia sem képes működni robosztus mennyiségű adat, valamint megfelelő adattovábbítás, tárolási, illetve számítási kapacitás nélkül, ami különösen bonyolult informatikai technológiai rendszert alkot.

7 A Cambridge-i Egyetem Pszichometria Központjában például kidolgoztak egy rendkívül hatékony és gyors módszert, amellyel egy ember vagy egy embercsoport jellemzői a különböző adatokból nagy pontossággal kielemezhetők. Kosinski, M., Stillwell, D., Graepel T. (2013). *Private traits and attributes are predictable from digital records of human behavior.* <http://www.pnas.org/content/pnas/110/15/5802.full.pdf> (2022. 03. 10.) DOI: 10.1073/pnas.1218772110

digitális információk mennyisége robbanásszerűen növekszik. A digitális lábnyomok eddig megfigyelhetetlen viszonyokat, hálózatokat tesznek láthatóvá és kutathatóvá. Az életünk minden részlete digitális lábnyomot hagy magunk után, amelyek mesterséges intelligencia alapú big data technológia⁸ alkalmazásával kerülnek feldolgozásra. Ezek már nem a szándékosan átadott személyes adatok körét jelentik, de a big data technológia⁹ által azzá sőt különleges adatokká válnak. Nem tudjuk elkerülni, hogy digitális lábnyomunk maradjon, és azt sem tudjuk elkerülni, hogy ezeket folyamatosan különböző struktúrákban feldolgozzák hisz¹⁰ ez a szolgáltatás alapja ez képezi annak motorját. Ismerkedünk a hálózati logikával, a participáció élményével, a megfigyelés és a felügyelet kultúrájával, önmagunk, képességeink és világunk kiterjesztésével, transzformálásával, az emberi lét meghaladásával a mesterséges intelligencia és az okoseszközök által. Mindeközben pedig egy új univerzum vagy sokkal inkább meta-univerzum¹¹ született, a digitális valóságok korába léptünk, ahol minden cselekedetünk

8 Az adatvédelem alapjogias szemléletben igyekszik örködni a magánszféra szabadsága, a privacy felett, ahol kulcsfogalom a személyes adatok védelme. Neil M. Richards és Jonathan H. King érvelése szerint az elmúlt fél évszázadban az ipari forradalomhoz hasonló jelentőségű változásoknak vagyunk szemtanúi, amely átformálja a társadalmunkat és az életünket. Ennek az információs forradalomnak a legutolsó, big data szakasza még jelentősebb átalakulást ígér – vagy azzal fenyeget – egyre csak gyorsuló ütemben. A big data forradalom tétje szerintük az, hogy a big data elemzés mindenfajta emberi tevékenységet és döntést befolyásol a társkereséstől a vásárlásig, az egészségügytől az oktatásig, a jogérvényesítéstől a terrorizmus elleni küzdelmen át a demokratikus választásokig. Neil M. Richards – Jonathan H. King: Big data ethics. *Wake Forest Law Review*, 49. (2014), 2. (393–432. o.)

9 A big data elnevezés azt a hatalmas információmennyiséget és feldolgozást jelenti, amelyet a cégek és az egyéni felhasználók és a hálózatba kötött digitális eszközök hoznak létre, és számítógépek elemeznek. Ennek eredményeként digitális lábnyomaink személyes adatokká sőt különleges adatokká válnak, amelyeket rendszerszinten számítási felhőben tárolnak és dolgoznak fel.

10 A több milliárd IoT eszközökből származó robusztus mennyiségű adatok elemzése a hagyományos relációs adatbázisokkal nem jól kezelhető. A nagy adathalmaz jelenséget az alapozza meg, hogy az információs társadalomban szinte már mindennek azonnal valós időben digitális nyoma marad, vagyis így mérhetetlen adatmennyiség jön létre nap mint nap. De nem a méret a lényeg, hanem a korlátlan növekedési képesség és az adatelemzés, valamint, hogy a statisztikával ellentétben nem az egyént kérdezi, hanem a viselkedésüket monitorozza, és nem befolyásolja a rendszert, hogy mi miért történik, csak gyűjti az adatokat. A Big Data a generált adathalmazokat összekapcsolja, s ezáltal olyan következtetések és predikciók előtt nyitja meg a kaput, amelyekkel akár beleláthatunk az emberek legbelsőbb gondolataiba is. A prediktív adatelemzés során a profilokat felállítva rendkívül pontos előrejelzések tehetőek az érintett jövőbeli döntéseivel kapcsolatban, vagyis az egyén digitális lábnyoma már előre konstruált, és tudják, hogy bele fog lépni, mert tudják előre, mit fog csinálni. Zödi Zsolt Privacy és a big data 19.o <http://fundamentum.hu/sites/default/files/fundamentum-17-1-2-02.pdf>. (2020.07.30.)

11 A Metaverzum egy háromdimenziós online közösségi tér, melyben a felhasználók a fizikai valósághoz hasonlóan, de annál jóval gazdagabb lehetőségekkel élhetik életüket. Ez azt jelen-

digitális lábnyomot hagy maga után. Mindez sok szempontból átalakítja a társadalmi és politikai viszonyokat is, hiszen egyre inkább az információkhoz való hozzáférés válik a hatalom – a kiszolgáltatottság és az uralom – alapjává.

I.2. A digitális adatbázisok birtoklása és célirányos működtetése várhatóan négy nagyobb területet érint majd: a digitális kódok által alkalmazott kényszert, folyamatos megfigyelést, az információk tematikus szűrését, alternatív valóságok létrehozásával megvalósított elbizonytalanítást és félelemkeltést.¹² A digitális architektúrában hagyott személyhez köthető adatokban rejlő információ birtoklása széles körben különösen jelentős hatalmi viszonyt hoz létre. Ezt a hatalmi, információs asszimetriát szükséges a szerződéses jogviszonynak ellensúlyoznia. A mindennapunk részét képező mesterséges intelligencia alapú¹³ adatkezelés szabályozása nem alapulhat a online szolgáltatók által egyoldalúan kialakított szerződéses jogviszonyon. Álláspontunk szerint le kell számolni azzal a szabályozási előfeltevéssel, hogy magánszemély képes kontrollálni a személyes adatainak az áramlását.

I.3. A felgyorsult digitalizációval egy olyan új valóság jön létre, amely igényli a valós jogérvényesítés adaptációját, és felveti a szabályozás újragondolása szükségességét is. A mesterséges intelligencia alapú big data technológia alapjaiban változtatja meg az adatfeldolgozást.¹⁴ Ahogy az embereket egyre jobban felváltják az algoritmusok, a vagyon és a hatalom az algoritmusokat birtokló kisszámú elit kezében összpontosulhat, ami sosem látott társadalmi és politikai egyenlőtlenséget teremthet. Ezek az algoritmusok csillagászati mennyiségű adatot elemeznek, amennyit ember nem képes befogadni, majd olyan mintázatokat ismernek fel, és olyan stratégiákat fejlesztenek ki, amelyek meghaladják az emberi agy képességeit. Lehet, hogy az eredeti algoritmust emberek írták, de az a saját útját járva végül olyan helyekre jut el, ahol ember még nem járt – és ahová ember nem is képes követni.

ti, mintha az eddigi számítógépes világba közvetlenül bele tudnánk lépni, és ott személyes digitális kivetülésünk, avatárunk révén mozognánk a képernyőn: dolgoznánk, tanulnánk, vásárolnánk, sportolnánk, utaznánk, kulturális eseményekre járnánk, találkozunk és beszélgetnénk a barátainkkal, és végtelen mennyiségű olyan tevékenységet folytatnánk, amelyet hús-vér emberként korábban nem tehattünk meg.

- 12 JAKAB György PATAI Rita: *Profil és profilalkotás a digitális életvilágban*. Iskolakultúra, 32. évfolyam, 2022/3. szám <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/iskolakultura/article/download/43685/42861> 27-33. o. DOI: 10.14232/ISKKULT.2022.3.31 (2023.02.13.)
- 13 A mesterséges intelligencián alapuló technológiák használata során fokozottan megnő a személyes adatokkal való visszaélés lehetősége, akár az állami hatóságok részéről, akár a magánfelek egymás közötti jogviszonyaiban. A mesterséges intelligencia potenciálisan alkalmas nagy adathalmazok kezelésére és az egyes személyekhez kapcsolódó heterogén adatok csoportosítására, elemzésére, azokból az egyénre vonatkozó következtetés levonására.
- 14 GALÁNTAI Zoltán (2016): Big data, tudomány, kauzalitás. *Információs társadalom*, 16. évf. 2. sz. 32–43. DOI: <https://doi.org/10.22503/infvars.XVI.2016.2.2> 32. o. (2020.02.28.)

II. Alapjogi szemlélet

II.1. Az emberi jogok mint alapjogok az egyes államok alkotmányos rendjének és a nemzetközi közösségnek is a legalapvetőbb értékei közé tartoznak, csakúgy, mint a jogállami demokrácia alapértékei. A modern alkotmányok abból a célból jöttek létre, hogy világosan meghatározott keretek közé tereljék az államhatalom működését, így biztosítva mindenekelőtt az alapjogok gyakorlásának lehetőségét. Az alkotmánynak ebből a rendeltetéséből adódóan a szabályai az államot és annak szerveit kötelezik: megmondják, hogyan kell eljárniuk, meddig terjed a közhatalmuk, és mit kell tenniük az emberi jogok megfelelő garantálása érdekében. A magánszemélyek e jogviszonyokban a jogosulti oldalon helyezkednek el, mely során elvárhatják, hogy az állam betartsa a működésére vonatkozó előírásokat, és tiszteletben tartsa magánszférájukat és polgári jogaikat. Az alkotmányjog tehát olyan vertikális hatályú normák rendszere, amelyek a közhatalom gyakorlója és az állampolgár közti viszonyt szabályozzák. Az európai jogfejlődés ezt a vegytiszta képletet az utóbbi évtizedekben már meghaladta, és – elismerve, hogy életünkre és jogaink érvényesülésére korántsem csak az államhatalom lehet meghatározó befolyással – egyes alapjogok tekintetében túllépett a jog vertikális hatályának körén. Az alapjogok horizontális hatályán ehhez képest azt értjük, amikor a polgár az alkotmányos jogainak a védelmét nem az állammal, hanem másik magánféllel szemben igényelheti. E helyütt nincs mód arra, hogy a horizontális hatály konkrét érvényesülésének kérdését taglaljuk,¹⁵ számunkra most elég annak rögzítése, hogy az európai jogrendszerek bizonyos körben már bevett gyakorlatként ismerik el az alapjogok közvetett horizontális hatályát. Ez egyébként az alapvető jogok alapvető jellegéből is következik, mert hogyan is nevezhetnénk alapvetőnek azokat a jogokat, melyeket kizárólag az állam intézményeivel szemben érvényesíthetünk, és nem számíthatunk bizon arra, hogy azok alapul szolgálnak a magánszemélyek egymás közötti viszonyaiban is.¹⁶ Hasonlóan az adatvédelme területéhez, amely során már nem elsősorban az állammal szembeni védelem érvényesülése a domináns.¹⁷ Nem lehet kétségünk afelől sem, hogy a nagy gazdasági befolyással rendelkező nagyvállalatok, sőt kisebb vállalkozások és magánszemélyek is gyakorolhatják oly módon jogaikat, hogy azok nem

15 A magyar Alkotmánybíróság összegzése szerint: „Az a vita, hogy az alapjogok és az államcéllok a magánjogra hatással vannak-e, ma már csak arról folyik, hogyan van hatással az alkotmány-törvény a magánjogi viszonyokra. Vagyis a behatás módszerei és intenzitása a vita tárgya.” 8/2014. (III. 20.) AB határozat, Indokolás [56].

16 KARDOS GÁBOR: Az új alkotmány emberi jogi fejezete. In: Ádám Antal (szerk.): Alapjogok és alkotmányozás, az emberi jogok szabályozása az új alkotmányban. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, MTA Állam- és Jogtudományi Intézet. HALMAI GÁBOR: Az alkotmány mint norma a bírói jogalkalmazásban. In: Fundamentum 1998/3., 77–79. o. Kardos Gábor *A Nemzetközi Emberi Jog Diszkrét bája*. Ötvenéves az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata. http://real-j.mtak.hu/18827/3/Fundamentum_1998_4.pdf (2020.10.04.)

17 AB.1991 évi határozat emberi jogokból levezetett védelem elsősorban az állammal majd pedig a már a magánszemélyekkel szemben is (...).

felelnek meg feltétlenül a nemzetközi emberi jogi sztenderdeknek. Mára jelentősen megváltoztak a hatalmi viszonyok mely során minden természetes és jogi személy is potenciális jogsértő lehet így nem látom alapját annak, hogy emberi jogaink védelmét kizárólag az állammal szemben kell, illetve lehet érvényesíteni.¹⁸

II.2. A kiválóság és a bizalom megközelítésére építő Fehér könyv is az Európai Unió alapértékei, köztük az alapvető jogok védelmét emeli a mesterséges intelligencia fejlesztésének, használatának és szabályozásának központi követelményévé. A mesterséges intelligencia, mint sok tekintetben bizonytalan kimenetelű technológia használata inadekvát szabályozás esetén ezen értékek és alapvető jogok sérelméhez vezethet.¹⁹ Ezeknek az alapértékeknek az érvényesítése minden jogalkotási aktus és emberi magatartás végső igazodási pontja kell, hogy legyen.²⁰ Igaz ez a mesterséges intelligencián alapuló technológiák fejlesztésére és alkalmazására vonatkozó emberi tevékenységre csakúgy, mint az azokra vonatkozó szabályok tartalmára. A mesterséges intelligencia fejlesztése és használata tehát nem (lehet) önmagában való cél, hanem kizárólag az egyetemes emberi értékek, alapjogok érvényesülését és kiteljesítését szolgáló technológiai eszközként kell tekinteni rá és ebben a szellemben szükséges szabályozni. A mindennapunk részét képező mesterséges intelligencia alapú adatkezelés szabályozása nem alapulhat a minősített adatkezelő által egyoldalúan kialakított szerződéses jogviszonyon. Ez a szabályozása az ember jólétét csak akkor segítheti elő, ha az ember szabadságának a kiteljesítését és e szabadságjogokat garantáló alkotmányos intézményrendszer működését szolgálja. Máskülönb Aldous Huxley csábítóan kényelmes, kívánatos, szép új világának²¹ szabadságparadoxon-csapdájába navigáljuk magunkat, egy olyan világba, ahol a fogyasztói jólét, a materiális kényelem oltárán önként áldozzuk fel nemcsak a szabadságunkat, hanem emberi mivoltunk (méltóságunk) alapvető létfeltételeit is. A szabadság és a hozzá kapcsolódó igények alkotmányos jogi jogosultságként történő megerősítésének jelentése, hogy speciális alkotmányos helyet foglalnak el, így egy ilyen jogot nem vonhat el a végrehajtó hatalom egy tollvonással. Ezért kiemelten fontos megítélésem szerint a személyes adatok és a magánszféra alapjogi védelmének biztosítása a pozitív jogban meghatározott generálklauzulákon keresztül, gondolok itt arra, ha esetleg az adataink kezelése annak integritása bizalmas jellegére tekintettel rossz kezekbe kerül. Az alkotmányjog bírósági ügygé válása a demokráciában fokozatosan elismerték, hogy az alapjogok jogi kikényszeríthetőségére tartanak számot. Jeremy Walorn jogfilozófus a jogok jelenkori alkotmányossá tételét a következőképpen írja

18 ANDREW Z. DRZEMCZEWSKI: *European Human Rights Convention in Domestic Law. A Comparative Study*, Oxford, Clarendon Press, 1983. 8. fejezet <https://www.corteidh.or.cr/tablas/a11660.pdf>. (373-377. o.)

19 Fehér könyv a mesterséges intelligenciáról: a kiválóság és a bizalom európai megközelítése, COM(2020) 65 final (2020. február 19.).

20 KLEIN Tamás *Robotjog vagy emberjog? Az emberközpontú mesterséges intelligencia szabályozásának kiindulási pontjai* 2019 (113. o.)

21 ALDOUS Huxley: *Szép új világ*. Budapest, Kozmosz, 1982.

le; „Amikor egy jogot egy védett alkotmányos dokumentumba foglalnak, ezzel az emberek más személyek iránti sajátos attitűdjét fogadják el”. Az alapjogok védelme azt mutatja, hogy elsőbbséget tulajdonítunk a jogok megsértéséből adódó ártalmak csökkentésének, még ha más érdekek sérülnek is emiatt, még akkor is, ha az úgynevezett érdektelenek is előnyhöz jutnak.

III. Fogalom meghatározások

A minősített adatkezelők tekintetében megvalósuló személyes adatok kezelése során az adatkezelő központi szabályozás felől nagymértékben el kell tolni az adatkezelő objektív felelősségét megállapító veszélyes üzemi felelősség szabályozása felé, amelynek megvalósulása esetén képes az érintettek valós alapjogvédelmét létrehozni. A jelen tanulmánynak nem célja a digitális szolgáltatást nyújtó technológiai vállalkozások, mint adatkezelő platformok kategorizálása, és nem célja az sem, hogy fogalmakat alkosson. A platformokat a legáltalánosabb meghatározásban olyan műszaki-szervezési megoldásnak, felületnek tekinti, amelyek különböző felhasználói csoportok egymás közötti interakcióit működtetik,²² függetlenül ennek az interakciónak a céljától.²³ Mint szolgáltatást nyújtó minősített adatkezelőként való elnevezés megkülönböztetése pedig a digitális szolgáltatások rendeltetésszerűen alapján valósul meg.²⁴ Az egyes részkérdések vizsgálata előtt elengedhetetlen néhány alapfogalom tisztázása, miként ez megkerülhetetlen lesz a jogi szabályozás esetén is. Ezeknek a fogalmaknak pontos jövőbeni meghatározása azért különlegesen jelentős, mert azok tartalma alakítja ki a szabályozás tárgyi hatályát.

III.1. Óriásplatform – mint minősített adatkezelő

Jelentős digitális jelenléttel rendelkező minősített adatkezelő a digitális platform, közvetítő szolgáltató, online szolgáltató, keresőmotor, mindenki, aki jelentős mennyiségű

22 Nick Srnicek: *Platform Capitalism* Polity Press. Cambridge, 2017. (42. o.)

23 Az internetes platform fogalma több oldalról is megközelíthető. Bartóki-Gönczy Balázs a platform alatt azon piaci szereplőket érti, amelyek egy úgynevezett kétoldalú piacon lehetővé teszik két jól elkülönült csoport között a kapcsolatteremtést. Zódi Zsolt álláspontja szerint a platform napjainkra jogi fogalommá vált, Kiss György IT-fogalomként, a technológiai fejlesztések összességéket jelöli azt meg. Menyhárd Attila a platformokat kereskedelmi közvetítőként határozza meg, hiszen különböző felhasználói csoportok egymás közötti interakcióit működtetik, valamint áruk és szolgáltatások piacra juttatásának eszközei, amelyek azonban korlátozhatják a hozzáférést és a szereplők magatartását is. Akármelyik meghatározásból is indulunk ki, a piac az a központi elem, amely összeköti az európai magánjogi jogviszonyokat a közösségi platformokkal.

24 Európai Bizottság: Javaslat az Európai Parlament és a Tanács rendelete a digitális szolgáltatások egységes piacáról (digitális szolgáltatásokról szóló jogszabály) és a 2000/31/EK irányelv módosításáról. COM(2020)825 végleges (2020. december 15.).

adatot²⁵ kezel. A közvetítő szolgáltatók²⁶ és a közösségi platformszolgáltatók szolgáltatási tevékenységük során tartalmak tömegét rangsorolják (például keresőmotorok, közösségi platformok találati listájának rangsorolása) vagy moderálják. Ehhez a szűrési, rangsorolási tevékenységhez nagy mennyiségű meta,²⁷ és személyes adatot²⁸ kezelnek. A tartalmak személyre szabásához elengedhetetlen szűrési, rangsorolási, moderálási tevékenységük során pedig egyre nagyobb mértékben használnak mesterséges intelligencián²⁹ alapuló

-
- 25 DESSEWFFY és LÁNG a big datát, a „digitális adatok robbanásszerű mennyiségi növekedése miatt előálló minőségileg is új társadalmi gyakorlatok és megismerési módok együttese”-ként határozza meg. A szerzők szerint az új ismeretelméleti paradigma nemcsak a 21. században keletkező megnövekedett adatmennyiség következtében alakult ki, a keletkezésnek meghatározó eleme volt a digitális rögzítések általános elterjedése is. DESSEWFFY Tibor és LÁNG László (2015): *Big Data és a társadalomtudományok véletlen találkozása a műtőasztalon*. Replika (92–93): 159-162. o.
- 26 Vesd össze: Az Európai Parlament és a Tanács 2000/31/EK irányelve a belső piacon az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások, különösen az elektronikus kereskedelem, egyes jogi vonatkozásairól (Eker. irányelv) 4. szakasz: A közvetítő szolgáltatók felelőssége.
- 27 A mesterséges intelligencia alapú rendszerek egyik sajátos fajtájának tekinthetők a már létező, metaadatokat rendszerező keresők (ilyen a jogforrások és esetjog keresésére egyaránt alkalmas Eur-Lex, vagy az esetjog áttekintésére a Bíróság ítélkezési gyakorlatának keresőmotorja), amelyek megvalósíthatóságához és további fejlesztéséhez nagyban hozzájárult az európai esetjogi azonosító (European Case Law Identifier – ECLI) bevezetése (InfoCuria). Az Eur-Lex vonatkozásában a célkitűzés olyan irányú fejlesztés, amely a honlap fejlesztésével, a keresőmotor javításával a felhasználói élményt javítja. Ezen adatkezelés során keletkező széles információ más adathalmazokkal, adatbázisokkal való elemzése, értékelése esetén szintén személyes adatokká képezhetők. (European Case Law Identifier – Az európai esetjogi azonosító (ECLI) keresésére szolgáló program.)
- 28 A 21. század digitális gazdaságában nagyon jelentős szerep jut a platformoknak és az általuk képviselt üzleti modellnek, amelyben központi helyet foglalnak el az adatok, különösen a személyes adatok. A személyes adatok kapcsán sokáig az adatok védelmét biztosító szabályozáson volt a hangsúly. A platformok infrastruktúrájába épített automatizált rendszerek (algoritmusok) segítségével a platformok üzemeltetői könnyebben tudják értelmezni a felhasználói magatartási mintákat, valamint a platformhasználati trendeket, és ennek alapján nemcsak személyre szabott tartalmakat nyújthatnak, de egyéb, a felhasználókat jelentős mértékben érintő döntéseket is hozhatnak. Ezeket a döntéseket a platformok automatizáltan, a felhasználóval kapcsolatban kezelt személyes adatok alapján hozzák meg. Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 rendelete (2016. április 27.) a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet)
- 29 A mesterséges intelligencia fogalmát sokan sokféle értelemben használják. Az Európai Bizottság által adott definíció szerint: „A mesterséges intelligencia olyan rendszereket takar, amelyek intelligens magatartást tanúsítanak a környezetük analizálása és a meghatározott célok elérése érdekében – bizonyos mértékű autonómiával – tett lépéseik révén.” Az Európai Bizottság a mesterséges intelligencia fogalmáról azt írja, hogy „olyan rendszerre utal, amely környezetének elemzésével intelligens viselkedést mutat, különféle feladatokat képes

komplex technológiákat.³⁰ A mai minősített adatkezelés mesterséges intelligencia alapú big data technológia, valamint vezeték nélküli kommunikációs infrastruktúra és hibrid felhőszolgáltatás együttesének³¹ felhasználásával valósul meg. Az Európai Unió a digitális transzformációt előkészítő folyamat³² során az online platformok szabályozása szempontjából két mérföldkőnek számító jogszabálytervezetet dolgozott ki, a digitális piacokról szóló (DMA),³³ valamint a digitális szolgáltatásokról szóló (DSA)³⁴ rendelet tervezetét. A platform általános jogi fogalmát azonban a DSA-tervezetben³⁵ találhatjuk: a tervezet egy négy fogalomból álló, egyre szűkülő térben helyezi el a platformot mint fogalmat. A

végrehajtani, bizonyos fokú önállósággal, hogy konkrét célokat érjenek el”. European Commission: *A Definition of AI: Main Capabilities and Scientific Disciplines*. (2019. 04. 08.); Lásd még a definitív megközelítésekre: JAN DE BRUYNE – CEDRIC Vanleenhove (szerk.): *Artificial Intelligence and the Law*. Cambridge, Intersentia, 2021; THOMAS Wischmeyer – Timo Rademacher: *Regulating Artificial Intelligence*. Cham, Springer, 2020.

- 30 Az IoT eszközök, a big data adatfeldolgozás, valamint az adattovábbítási és adattárolási struktúra is feltételezi a mesterséges intelligenciát, ami fordítva is igaz hisz a mesterséges intelligencia sem képes működni robosztus mennyiségű adat, valamint megfelelő adattovábbítás, tárolási, illetve számítási kapacitás nélkül, ami különösen bonyolult informatikai technológiai rendszert alkot. A mindent egyes önálló technológiát átható mesterséges intelligencia nélkülönözhetetlensége megalapozza a szellemi tulajdon védelmét, amely komplex technológiai rendszer átláthatósága elszámoltathatósága jelentős akadályokba ütközik, ezzel teljes mértékben ellehetetlenítve a személyes adatok feletti fizikai kontroll gyakorlását.
- 31 A komplex rendszerek attól válnak érdekessé, hogy fellép a szinergia jelensége, vagyis a részek közötti kölcsönhatás eredményeképpen a részek viselkedése oly módon változik meg, hogy az egész rendszer minőségileg új, a részek tulajdonságaitól eltérő viselkedési mintákat, új törvényszerűségeket követnek, amelynek okán nem lehet az rendszert képező egyes technológiák alapjogainkra gyakorolt hatását sem külön-külön vizsgálni. Az igazi fejlődést meglátásom szerint elsősorban nem az egyes technikák és technológiák erőforrást nem kímélő innovációja jelenti, hanem az, hogy ezek a technikák és technológiák megannyi területen összekapcsolódnak, s együtt, egymást kiegészítve képeznek komplex technológiai rendszereket. A mesterséges intelligencia, mint komplex rendszer információbiztonsági kihívásai (2019) 66-67.o <https://bdi.uni-obuda.hu/sites/default/files/oldal/csatolmany/kiadvany-2019.pdf> (2020.06.25.)
- 32 Európai Bizottság: Javaslat – Az Európai Parlament és a Tanács határozata „A digitális évtizedhez vezető út” elnevezésű, 2030-ig szóló szakpolitikai program létrehozásáról. COM(2021)574 végleges (2021. szeptember 15.).
- 33 Európai Bizottság: Javaslat – Az Európai Parlament és a Tanács rendelete a digitális ágazat vonatkozásában a megtámadható és méltányos piacokról (digitális piacokról szóló jogszabály). COM(2020)842 végleges (2020. december 15.).
- 34 Európai Bizottság: Javaslat – Az Európai Parlament és a Tanács rendelete a digitális szolgáltatások egységes piacról (digitális szolgáltatásokról szóló jogszabály) és a 2000/31/EK irányelv módosításáról. COM(2020)825 végleges (2020. december 15.).
- 35 Európai Bizottság: Javaslat az Európai Parlament és a Tanács rendelete a digitális szolgáltatások egységes piacról (digitális szolgáltatásokról szóló jogszabály) és a 2000/31/EK irányelv módosításáról. COM(2020)825 végleges (2020. december 15.).

digitális gazdaság sajátosságai miatt néhány meghatározó „kapuőr” platform³⁶ kikezdhetetlen pozícióra tett szert, amellyel képes kontrollálni a digitális gazdasági ökoszisztémák fejlődési irányait, egyúttal a verseny előnyös hatásai is korlátozottá váltak. A platformfogalom minősített adatkezelői szintre történő formálódásában fontos mérföldkő az említett rendlettervezet,³⁷ amely a platformszolgáltatásokon belül is képez két újabb platformkategoriót, az egyiket funkcionális alapon „alapvető platformszolgáltatások”, a másikat pedig méret szerint, az „óriásplatformok” kategóriáját tovább szűkítve a legnagyobbakra, a „kapuőrökre”, és rájuk többletkötelezettségeket telepítve. A digitalizáció a fentiekben leírt folyamatok által – az adat kiemelkedő jelentősége mellett – a mindennapi életünk szerves részét képező új felületeit hozza létre a társadalmi, gazdasági működésnek, valamint a kommunikációnak, melyeket más szerzők jelentős digitális jelenléttel rendelkező online platformoknak³⁸ is nevezik. Ezek a platformok döntően nagy adathalmazokkal és algoritmikus döntésekkel dolgoznak.³⁹ Piaci erejüknel fogva és a digitális ökoszisztéma felett gyakorolt kontrollálási képességük, valamint a felhalmozott adatvagyonuk révén monopol vagy oligopol helyzetben vannak.⁴⁰ Általuk létrehozott, fejlesztett digitális szolgáltatást nyújtó platformok által betöltött szerepüknel fogva,⁴¹ nagyon nehezen ellenőrizhetőek, elszámoltathatóak. Ilyetén mértékű piaci erejük kialakulásának egyik oka, hogy a fúzió-

36 Jelen írás az online platformok vonatkozásában szabályozás tárgyát illetően egyaránt használja a DMA szóhasználatában az alapvető platformszolgáltatás esetében meghatározott „kapuőri” pozíciót elérő platform, illetve DSA „óriásplatform”, valamint a „minősített adatkezelő” kifejezéseket.

37 Európai Bizottság: Javaslat az Európai Parlament és a Tanács rendelete a digitális ágazat vonatkozásában a megtámadható és méltányos piacokról (digitális piacokról szóló jogszabály). COM(2020)842 végleges (2020. december 15.).

38 A platformok hatalmával kapcsolatban MARGRETHE Verstager New technology as a disruptive global force című beszéde 2019. január 21-én.

39 Vö.: MARGRETHE Verstagernek az algoritmusok szabályozói hatalmáról és versenyjogi vonatkozásairól szóló, Algorithm and competition című beszédével, amely a Bundeskartellamt konferenciáján hangzott el 2017. március 16-án.

40 A szerzői jogi és iparjogvédelem alá tartozó oltalmi tárgyak védelmének közös célja, hogy olyan szellemi produktumokat részesítsenek mértéke szerint különböző, de minden esetben kizárólagos, monopoljellegű, abszolút szerkezetű védelemben, amelyek vagyoni vagy egyéb jelentőséggel bírnak a jogosultjuk és szélesebb értelemben a társadalom számára. A tág értelemben vett szellemi tulajdonjogok a modern piacgazdaságban meghatározó jelentőséggel bírnak, mivel a tudásalapú társadalomban az információ igen gyakran nagyobb értéket képvisel, mint a fizikailag megfogható tárgyak.

41 A magas szintű védelmet kívánja biztosítani az is, hogy a jogalkotó a szellemi alkotásokkal kapcsolatos jogok megsértése esetére több büntetőjogi és szabálysértési tényállást is megállapít, és ezekhez kapcsolódóan szigorú büntetőjogi és szabálysértési szankciókat rendel alkalmazni. A szellemi alkotások oltalmi formáinak célja, hogy a szellemi alkotások létrehozói számára abszolút jellegű jogokat biztosítsanak, amelyeknek tartalma elsősorban az, hogy a jogosult maga hasznosíthatja kizárólagosan alkotását, vagy engedélyezheti annak hasznosítását, vagy az oltalmi jogot – esetleg az abból származó hasznosítási jogot – átruházhatja bizonyos kivételekkel, és ezek fejében öt ellenszolgáltatás illeti meg.

kontrollt a versenyhivatalok „alulértékesítették” a technológiai szektorban.⁴² A 2008 és 2018 közötti években a Google, Apple, Amazon, a Facebook (Meta) és a Microsoft együttesen több mint 400 felvásárlást hajtottak végre, de egyik sem került tiltásra.⁴³ Ez a technológiai szektorban gyakori jelenség azt jelenti, hogy a nagy technológiai vállalkozások még azelőtt megvásárolják az innovatív, új – de piaci részesedéssel, vagy jelentős piaci erővel nem rendelkező – vállalkozásokat, mielőtt azok jelentős tényezővé tudnának válni.⁴⁴ Ezzel az adott ötlet vagy ígéretes üzleti megoldás még azelőtt „beleolvad” a felvásárló vállalkozásba, mielőtt az valódi versenynyomást tudna kifejteni, és csupán a nagy technológiai vállalkozás portfóliója bővül tovább.⁴⁵ Az óriásplatformok működése egyszerre vet fel versenyjogi, adatvédelmi, fogyasztóvédelmi és a magánszférához kapcsolódó kérdéseket, így adódik egy további kérdés, hogy vajon a jogalkalmazás képes lesz-e adekvát választ adni az ezen területek keresztt metszetében meghúzódó tevékenységek értékelésére,⁴⁶ vagy fennmarad a platformok számára kedvező helyzet, hogy az egyszerre több jogág megközeledését szükségszerűen átfedő, összetett tevékenységük értékelése hatásköri okokból csupán csak szűkebb narratívának kell megfeleljen.⁴⁷

III.2. Adatkezelés – algoritmizált döntési folyamat mint új technológia

A big data alapú adatgyűjtő és elemző technikák szemléltetésével szeretnék rámutatni arra, hogy az egyén kezébe adott jogvédelmi eszköz, az információs önrendelkezési jog

42 MIKE Walker: *Competition Policy and Digital Platforms: Six Uncontroversial Propositions*. *European Competition Journal*, 16. (2020), 1. 4. <https://doi.org/10.1080/17441056.2020.1730063> (2022.05.18.)

43 MIKE Walker: *Competition Policy and Digital Platforms: Six Uncontroversial Propositions*. *European Competition Journal*, 16. (2020), i.m.5. <https://doi.org/10.1080/17441056.2020.1730063> (2023.03.05.)

44 PÜNKÖSTY András *Merre tart az európai szintű platformszabályozás? – Áttekintés a platformok szabályozásának versenyjogi ösztönzőiről, valamint a fúziókontroll lehetséges fejlesztéséről* https://www.ekonyv.hu/api/get_ebook.php?shop=301&order=37079488&ebook=74859&format=pdf&time=1683213343&check=ed2cc0feaf3095d111910d152887fc3d183-185.o. (2023. 04.10.)

45 Az FTC a technológiai óriás ellen – időben később – indított keresetében kifogásolta, hogy a Facebook versenyző magatartás helyett felvásárolta azokat a cégeket, amelyek veszélyt jelenthettek volna a piaci pozícióira. Igaz ez az okostelefonok elterjedésével egy időben fel-futó, képek megosztásán alapuló Instagram felvásárlására, valamint a piaci átbillenési pont közelébe jutó WhatsApp megvételére is. Az eredeti keresetet lásd *Federal Trade Commission v. Facebook, INC. Case No.: 1:20-cv-03590*. (2021. 01.13.)

46 *Intersection of Competition, Consumer Protection, and Privacy*. *International Competition Network*. www.internationalcompetitionnetwork.org/news-events/intersection-sept2021/ (2022.03.15.)

47 Lásd a Bundeskartellamt Facebook-döntésének (B6-22/16, 2019. február 6.) a bírósági felülvizsgálata során kibontakozott jogértelmezési vitát, illetve az ahhoz kapcsolódóan 2021. március 24-én kezdeményezett előzetes döntéshozatali eljárást. ECLI:DE:OLGD:2021:0324. KART2.19V.00.

mint alapjog ilyen magas szintű technológiai fejlettség mellett már nem feltétlenül adekvát. Az adatkészletek nem adatfelvételi céllal keletkeznek, hanem valamilyen más céllal de leginkább cél nélkül, egyszerűen naplózva bizonyos digitális aktivitásokat. Adatok tárolása rendszerint már az adatgyűjtési stációban is valamilyen távoli szerverten kerültek ideiglenesen tárolásra, hogy a szükséges műveleteket⁴⁸ el lehessen rajtuk végezni. A GDPR normatív rendelkezései alapján az is nyilvánvaló, látható, hogy bármely információ, amely azonosított vagy azonosítható természetes személyre vonatkozik, személyes – sőt sok esetben szenzitív – adatnak,⁴⁹ bármely művelet a személyes adatokon adatkezelésnek minősül. A különféle döntéseket támogató, tömeges adathalmazok elemzését és értékelését végző algoritmizált eljárások törvényszerűen jelentek meg az utóbbi évtizedben, amelyet a big data⁵⁰ korának is neveznek. A technológiai alkalmazás elterjedésnek ebben a fázisában a hangsúly a gyakorlati előnyökön van: azon, hogy a sok szempont mérlegelését igénylő döntések a tömeges adathalmazt elemző algoritmus segítségével minden eddiginél több információ figyelembevételét követően hozhatók meg. A big data korában az az előfeltevés uralkodik, hogy ez a technológia biztosítja tömeges adatnak az emberi képességeinket jócskán meghaladó gyorsaságú értékelését.⁵¹ A nagy adathalmaz kontextusában figyelembe kell venni,

48 Az adatkezelés műveletek nagy mennyiségű, általában nem strukturált és gyakran folyamatosan keletkező adatok tárolását és feldolgozását jelenti elosztott rendszer architektúra segítségével, illetve az elemzési eszközök szoros integrálása a rendszerbe, ami jelentősen növeli a feldolgozási folyamat hatékonyságát. A tisztított adatok általában a felhő alapú számítástechnika által kínált szolgáltatások révén nem csak a megfelelő adatbázisokban és adattárházakban tárolódnak, hanem a feldolgozás, az elemzés, az adatvizualizáció, a döntés előkészítés, illetve támogatás, valamint a szabályozás ügy szintén a felhőben történik meg.

49 A jelenlegi definíció úgy hangzik, hogy az érintett természetes személyre vonatkozó bármely információ vagyis nem minden adat személyes adat, annak az érintettre természetes személyre kell vonatkoznia. A nem természetes személyre vonatkozó vagy már álnevesített adatbázisok, összekapcsolva más, nyilvános adatbázisokkal, igen könnyen vissza nevesíthetők a nagy adatok korszakban, így már minden adat személyes, sőt legtöbbször szenzitív adat. Ezek az álnevesített adatbázisok, összekapcsolva más, nyilvános adatbázisokkal, igen könnyen vissza nevesíthetők a big data-korszakban (European Convention on Human Rights.).

50 KENNETH Cukier – VIKTOR Mayer-Schönberger: *Big data. Forradalmi módszer, amely megváltoztatja munkánkat, gondolkodásunkat és egész életünket.* Budapest, HVG Könyvek, 2014. (37-57. o.)

51 A több milliárd IoT eszközökből származó robusztus mennyiségű adatok elemzése a hagyományos relációs adatbázisokkal nem jól kezelhető. A nagy adathalmaz jelenséget az alapozza meg, hogy az információs társadalomban szinte már mindennek azonnal digitális nyoma marad, vagyis így mérhetetlen adatmennyiség jön létre nap mint nap. De nem a méret a lényeg, hanem a korlátlan növekedési képesség és az adatelemzés, valamint, hogy a statisztikával ellentétben nem az egyént kérdezi hanem a viselkedésüket monitorozza, és nem befolyásolja a rendszert, hogy mi miért történik, csak gyűjti az adatokat. Ezt szokták a Big Data-ra jellemző 6 V-ből a „Volume”-ként emlegetni, miszerint az addig felhasználhatatlan adatok is hirtelen felhasználhatókká válhatnak, ha minél több adat áll rendelkezésre, mert így a korreláció esélye nő. A mennyiség – nem a minőség – határozza meg, hogy a begyűjtött adatok információvá válhatnak-e vagy sem.

hogy a személyes adat és anonimizált adat közti különbség elmosódik, hiszen a big data technológia az anonimizálás ellenére bármikor újra azonosíthatóvá tudja tenni az adatalanyt. Ennélfogva az anonim adatokat is személyes adatként kellene kezelni big data alapú adatkezelés esetén.⁵² Ezen felül az anonimitás sem számít már elégséges garanciának a felhasználó viselkedésének monitorozása, ez alapján történő profilírozása és a predikció ellen, mert a big data metaadatok felhasználásával lehetővé teszi a személyes profil felállítását az adott egyén személyazonosító adatai nélkül is.⁵³

III.3. Digitális lábnyom, mint személyes adat

Mára az adatkezelés nem a születési adataink, anyja neve, lakcím és személyigazolvány számunk kezelését jelenti, hanem napi több terrabájt digitális lábnyom⁵⁴ feldolgozását. A teljesség igénye nélkül: algoritmus szűri a spameket az e-mailek közül,⁵⁵ segíti az online vásárlásokat,⁵⁶ állít össze szerződéseket,⁵⁷ minősít hitelkérelmeket,⁵⁸ állít föl orvosi diagnózisokat,⁵⁹ vezet autót,⁶⁰ őrzi a határt,⁶¹ választ az állásra jelentkezők közül,⁶²

-
- 52 ANTOINETTE Rouvroy: Personal Data v. Big Data in the EU: Control Lost, Discrimination Found. *Open Journal of Philosophy*, 2018, 8, 192-205 <http://www.scirp.org/journal/ojpp> ISSN Online: 2163-9442 ISSN Print: 2163-9434 193-194.o SSRN-id3186292.pdf (2020.03.22.)
- 53 Dr. SOMODY Bernadette VÁRADI Zsanett Dr. SZÉKELY Iván *A Big Data alapú adatkezelés demokratikus hatalomgyakorlást érintő kihívásai*. 2018 (16-26.o) https://nmhh.hu/dokumentum/203067/Varadi_Zsanett_Demokracia_2.pdf (2022.08.14.)
- 54 A Big Data 6 V-vel leírható jellemzői közül ez a „Variety”: az összes online és offline tevékenység növeli az ember digitális lábnyomát (pl. online aktivitás monitorozása, CCTV, GPS, IoT [Internet of Things], banki tranzakciók stb.).
- 55 THIAGO S. Guzella – WALMIR M. Caminhas: *A review of machine learning approaches to Spain filtering*. *Expert Systems With Applications*, (36. o.) 2009, 10206.
- 56 CADE Metz: *Now anyone can tap the AI behind Amazon's recommendations*. *Wired*, <https://www.wired.com/2015/04/now-anyone-can-tap-ai-behind-amazons-recommendations/> (2022.11.12.)
- 57 LAUREN Henry Scholz: *Algorithmic contracts*. *Stanford Technology Law Review*, 20. (2017), 2. (128–170. o.)
- 58 DANIELLE Keats Citron – FRANK Pasquale: *The Scored society. Due process for automated predictions*. *Washington Law Review*, 89. (2014), 1. 1–33.; MIKELLA Hurley – JULIUS Adebayo: *Credit scoring in the era of big data*. *The Yale Journal of Law and Technology*, 18. 2016, 1. (148. o.)
- 59 WILLIAM Nicholson Price II: *Black-box medicine*. *Harvard Journal of Law and Technology*, 28. (2015), 2. (432–434. o.)
- 60 ALEXIS C. Madrigal: *The trick that makes Google's self-driving cars work*. *The Atlantic*, 2014
- 61 JOSE Sanchez del Rio – DANIELA Moctezuma – CRISTINA Conde – ISAAC Martin de Diego – ENRIQUE Cabello: *Automated border control e-gates and facial recognition systems*. *Computers & Security*, 62. 2016, (49. o.)
- 62 MARIANNE Bertrand – Sendhil Mullainathan: *Are Emily and Greg more employable than Lakisha and Jamal? A field experiment on labor market discrimination*. *NBER Working Paper Series*, Working Paper No. 9873.

és akár a szabadságelvonásról döntő büntetőbíró is támogathatja döntésében.⁶³ Az érintett szektorok és társadalmi hatások listája tehát igen széles: infokommunikáció, pénzügyek, HR-döntések, egészségügy, biztosítások, bűnüldözés, jogalkalmazás, és még sorolhatnánk az élet szinte minden területéről. Nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy a digitális lábnyomaink⁶⁴ mint metaadatok a feldolgozást követően válnak személyes adatokká, sőt sok esetben különleges⁶⁵ adatokká. Fő szabály szerint pedig a különleges, azaz szenzitív adatok kezelése tilos.⁶⁶ Természetesen vannak arra vonatkozó lehetőségek, amelyek feloldják az általános tilalmat, de arra is utalni kell, hogy bizonyos, az uniós vagy a tagállami jogban meghatározott esetekben még az érintett kifejezett hozzájárulása sem alapozhatja meg az adatkezelés jogszerűségét.⁶⁷ A digitális szolgáltatás igénybevétele során keletkező az adatok csupán digitális lábnyomok, melyeknek „önmagukban nincsen jelentésük, a jelentést a feldolgozó alkotja”.⁶⁸ Álláspontunk szerint az egyre növekvő több terrabájt mennyiségű adatok átláthatatlan, módon történő, felfoghatatlan mértékű kezelésen van a hangsúly.⁶⁹ A mesterséges

63 STATE v. Loomis, 881 N.W.2d 749 (Wis. 2016); Megan T. Stevenson – Christopher Slobogin: Algorithmic Risk Assessments and the Double-Edged Sword of Youth. *Washington University Law Review*, 96. (2018), 681. o.

64 Tudatos emberi tevékenység nyomán jöttek létre, de nem megfigyelésből és nem kutatói szándékból születtek. Keletkezésük alapja a digitális felületen nyújtott szolgáltatások használata. A digitális lábnyomokból rekonstruálhatóak eddig rejtett szerkezetek és összefüggések. Dessewffy Tibor és Láng László (2015): Big Data és a társadalomtudományok véletlen találkozása a műtőasztalon. *Replika* (92-93) 158. o.

65 A big data Technológiai környezetben az adatállományok egymásra vetítésével az adatokból különleges adatot szenzitív adatot képes építeni, melyet az adatvédelmi rendelkezések több-letvédelemmel láttak el, ami abban az időben nagyon is hatásosnak bizonyult (Avtv. 3. § (2) bek., EK irányelv 8. cikk, Infotv. 5. § (2) bek., GDPR 9. cikk (1)-(2) bek.). Az automatikus adatfeldolgozás segítségével az egyént érintő adatok műszaki szempontból korlátlanul tárolhatók más adatállományokkal egy teljes személyiséggéppé lehet összekapcsolni, anélkül, hogy az érintett annak helyességét és felhasználását kielégítően ellenőrizhetné, továbbá ennek az is a következménye hogy a különleges adatokhoz történő hozzáférés sem korlátozott hisz valamely önmagában véve jelentéktelen adat új értéket nyerhet. Az információk érzékenységi mértéke ezután nem függhet csupán attól, hogy bizalmas eseményekre vonatkoznak. Mező István Személyes adatok védelme az Európai Unió jogában és Magyarországon. (2009). Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola 132-134.o <http://midra.uni-miskolc.hu/document/5522/1411.pdf>. (2020.11.25)

66 GDPR 9. cikk (1) bekezdés.

67 GDPR 9. cikk (2) bekezdés a) pont.

68 NÉMETH Renáta (2015): *A számok tényleg magukért beszélnek?* *Replika* (92–93): 203–209. o.

69 A big data, vagyis a nagy mennyiségben rendelkezésre álló adatok alkalmazhatóságát jól szemlélteti a Pop Tarts nevű édesség vásárlása és a hurrikánok közötti összefüggés klasszikus példája. Az amerikai Walmart áruházlánc óránként több mint két terrabájt adatot gyűjt. Az így összegyűjtött, emberi ésszel szinte felfoghatatlan mennyiségű adat elemzése által olyan összefüggést találtak a cukor eladása és a természeti katasztrófa között, amelyekre korábban

intelligencia alapú⁷⁰ big data technológia felhasználásával megvalósuló adatkezelés mint koncepció lényege, hogy a rendszer töredékatokból, személyes adatokból tanul, és dönt vagy megjósol⁷¹ valamit, azaz minden automatikus döntések sorozata.⁷² A digitális lábnyomok összegyűjtésére, összekapcsolására, értékesítésére és elemzésére hivatott iparág rohamosan fejlődik, továbbá százmilliók napi rutinja ismerhető meg a műholdak, WiFi- és mobilhálózatok által követett mozgásával, kommunikációs szokásaival, társas kapcsolataival, online kereséseivel.⁷³ Nem lehet belőle kimaradni,⁷⁴ nincs választási lehetőségünk. Mára már illúzió a személyes adatok kezelésének következetes nyomon követése egy online platform szolgáltató⁷⁵ vagy más néven egy

nem is gondoltak. Az adatok elemzésével megállapított összefüggésre empirikusan bizonyított magyarázatot nem tudtak adni, azonban ennek felismerésével, mely szerint az emberek szokatlan mennyiségű Pop Tarts cukorkát vásárolnak a hurrikánok előtt, az áruházlánc jelentős profitot tudott realizálni. DUHIGG, C. (2014): *Power of habit: why we do what we do in life and business*. New York: Random House Trade Paperbacks.

- 70 A mesterséges intelligencia gyűjtőfogalomként szolgál, amely magában foglal valamennyi olyan eljárást, amikor egy szoftver automatikusan hoz meg egy döntést. A gépi tanulás ehhez képest szűkebb fogalom, amely az MI-fejlesztés egyik ágát jelenti. mélytanulás pedig a gépi tanulás egyik ágát jelenti. A mélytanulás neuronhálózatok alkalmazásán alapszik. Szepesvári Csaba: Gépi tanulás – rövid bevezetés. Előadás. MTA SZTAKI, 2005. március 22.
- 71 A Big Data a generált adathalmazokat összekapcsolja, s ezáltal olyan következtetések és predikciók előtt nyitja meg a kaput, amelyekkel akár beleláthatunk az emberek legbelsőbb gondolataiba is. ZÖDI Zsolt *Privacy és a big data* 19.o <http://fundamentum.hu/sites/default/files/fundamentum-17-1-2-02.pdf>. (2021. 03.19.)
- 72 A prediktív adatelemzés során a profilokat felállítva rendkívül pontos előrejelzések tehetőek az érintett jövőbeli döntéseivel kapcsolatban, vagyis az egyén digitális lábnyoma már előre konstruált, és tudják, hogy bele fog lépni, mert tudják előre, mit fog csinálni. PIERSON, L. (2017). *Data Science*. Hoboken: John Wiley & Sons Inc. <http://www.synalytics.com/index.aspx?client=nat-libsingapore&isbn=9781119327639/summary.html&oclc=1005477526&cupc=> (2022. 01.18.)
- 73 SÁGVÁRI Bence (2017): *Társadalomtudomány a big data korában*. Statisztikai szemle, 95. évf. 5. sz. 491–504. DOI: <https://doi.org/10.20311/stat2017.05.hu0491> (492. o.)
- 74 Nincs mindenki benne a hálózatban, de akit kizártak a hálózatból, annak is meghatározó a hálózathoz való viszonya – így emelkedik ki az információs fejlődés hatására az úgy- nevezett negyedik világ. A negyedik világ mindazokat megjeleníti, akik nem részesei az értéket termelő cserehálózatoknak, hanem abból ki vannak zárva. A negyedik világ, a kirekesztettek minden társadalomban jelen vannak kisebb-nagyobb mértékben: ők a tartós munkanélküliek, a „le- szakadók” és az „alul lévő”, számukra a globális hálózati fejlődés nem jelent többet, mint a kapitalista kizsákmányolás egy új módját. CASTELLS, Manuel (1998): *The End of the Millennium, The Information Age: Economy, Society and Culture*. Volume III. Hoboken, Wiley-Blackwell. Magyar nyelven: CASTELLS, Manuel (2007). *Az évezred vége*. Ford. Berényi Gábor, Rohonyi András. Budapest, Gondolat–Infonia.
- 75 A platform mai jelentésének kialakulásában Gillespie konkrét fordulópontot jelöl meg, mégpedig azt a pillanatot, amikor a Google felvásárolta 2006-ban a YouTube-ot. Gillespie szerint ezek a nagyvállalatok nemcsak a politikai befolyásolás, lobbizás, a szabályozói környezet finom alakítgatása révén igyekeznek saját maguk számára előnyös környezetet teremteni, hanem „diszkurzív munkával” is, és ennek a diszkurzív munkának, tudatos keretezésnek

minősített adatkezelő⁷⁶ esetében. Telefonjaink cellainformációi másodpercre pontosan megmondják, merre járunk, lépésszámláló és fitness alkalmazásaink szokásos útvonalainkat is az elemző elé tárják. Tömeges megfigyelés alanyai lehetünk bármikor, ha a titkosszolgálatok kormányzati felhatalmazással a külső erők ellen úgy kívánnak megvédeni bennünket, állampolgárokat, hogy titkos megfigyelést végeznek.⁷⁷ A GVH úgy látta,⁷⁸ hogy a fogyasztók az adataik piacosítása révén a digitális platform használatakor komplex döntési helyzetben vannak az aktivitásukat, illetve adataik kezelését érintően is, miközben valószínűsíthetően csak szűk körű információt kapnak és fogadnak be a szolgáltatás esetleges kockázatairól, a fogyasztói ellentételezés valós súlyáról, amely egy átlagos fogyasztónak szinte átláthatatlan, megfoghatatlan, és ez a viselkedésük torzulásához vezethet. A big data korában az az előfeltevés uralkodik, hogy a tömeges adatnak az emberi képességeinket jócskán meghaladó gyorsaságú értékelését⁷⁹ nem vagyunk képesek még megérteni sem, nemhogy jövőbeni megalapozott döntéseket hozni. Az algoritmus olyan mennyiségű adatot elemez és mérlegel a végeredmény meghatározása előtt, hogy annak pontos követése szinte lehetetlen.⁸⁰

III.4. Önkéntesség

A big data keretében értelmezhetetlenné válhatnak⁸¹ az adatvédelem egyes alapvető

volt a része az is, hogy a Google a YouTube-ot következetesen elkezdte „platformnak” hívni, amikor a fel- vásárlás utáni marketingkommunikációban fokozatosan lecserélte a „weboldal”, „szolgáltatás”, „fórum”, „közösség” kifejezéseket egységesen a „platform” szóra.

76 Az online óriásplatformok kiemelt kockázatot jelentenek a jogellenes tartalmak terjesztése és a társadalmi károkozás tekintetében. Külön szabályok vonatkoznak azokra a platformokra, amelyek legalább a 10%-át elérik az Európában élő 450 millió fogyasztónak. Digital Services Act Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2022/2065 Rendelete (2022. október 19.) a digitális szolgáltatások egységes piacáról és a 2000/31/EK irányelv módosításáról (digitális szolgáltatásokról szóló rendelet) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022R2065> (2021.02.16.)

77 FEHÉR Katalin (2016): *Digitalizáció és új média*. Trendek, stratégiák, illusztrációk. Budapest: Akadémiai Kiadó.

78 VJ/85/2016. 200. pont.

79 TÖRÖK Bernát. *Az alkotmányjog horizontális hatálya?* Gondolatok az algoritmizált döntéshozatal szabályozásához. (144-148. o.)

80 Az algoritmizált döntéshozatali mechanizmusokkal – és egyáltalán: a *big data* alapú technológiákkal – szemben legtöbbször elhangzó érvelés, hogy ezek a módszerek átláthatatlanok, vagyis a folyamat, amelynek a végén valamilyen eredményre jutnak az általunk feltett kérdésben, egyáltalán nem transzparens. Az átláthatóság követelményét hangsúlyozók mindenekelőtt az indokolhatóságot kéri számon ezeken a mechanizmusokon, másrészt a döntéshozatal kiszámíthatóságának elvárásával szembesítik őket. TEMME (2017) i. m.; FRANK Pasquale: *Black-box society*. The secret algorithms that control money and information. Cambridge MA – London, Harvard University Press, 2015.

81 A big data működésének lényege és egyben a legnagyobb előnye is hogy célzás nélkül képes robusztus mennyiségű adatot gyűjteni ráadásul egyszerre mindent, mindenhol, és bár-

elvi és fogalmi, mint például a személyes adata fogalma a célhoz kötöttség követelménye⁸² vagy a tájékoztatáson alapuló, önkéntes hozzájárulás, a gyakorlatban a transzparencia nehézségekbe ütközik,⁸³ sőt az óriás platformok digitális működésük tekintetében nehezen elszámoltathatók, ellenőrizhetők.⁸⁴ Az önkéntesség követelményéből ered továbbá,⁸⁵ hogy az érintettnek rendelkeznie kell valós, vagy szabad választási

milyen formában. A rendszer inputjaként az adatok nagyon széles körűek lehetnek származhatnak nyilvánosan elérhető szenzorokból, IoT eszközökből, közösségi médiából, különböző ügyletekből, mesterséges intelligenciától, lehetnek geolokációs adatok, lobfájlok, egészségügyi adatok, vagyis összességében a rendszerről és a környezetéről, valamint a rendszer és alrendszerei, illetve az egyes rendszerek közötti kölcsönhatásokból, kommunikációból, állapotjelentésekből származó adatokra, valamint az adatok elemzésével, feldolgozásával, az elemzési és feldolgozási folyamatban alkalmazott módszerek és eljárások hatékonyságáról szóló adatokra is.

- 82 15/1991. (IV. 13.) AB határozat. Az információs önrendelkezési jog gyakorlásának feltételei és egyben legfontosabb garanciája a célhoz kötöttség. Ez azt jelenti, hogy személyes adatot feldolgozni csak pontosan meghatározott és jogszerű célra szabad. Az adatfeldolgozásnak minden szakaszában meg kell felelnie a bejelentett és közhitelűen rögzített célnak. Az adatfeldolgozás célját úgy kell az érintettel közölni, hogy az megítélhesse az adatfeldolgozás hatását jogaira, és megalapozottan dönthessen az adat kiadásáról; továbbá, hogy a céltól eltérő felhasználás esetén élhessen jogaival. Ugyanezért az adatfeldolgozás céljának megváltozásáról is értesíteni kell az érintettet. Az érintett beleegyezése nélkül az új célú feldolgozás csak akkor jogszerű, ha azt meghatározott adatra és feldolgozóra nézve törvény kifejezetten megengedi. A célhoz kötöttségből következik, hogy a meghatározott cél nélküli „készletre”, előre nem meghatározott jövőbeni felhasználásra való adatgyűjtés és -tárolás alkotmányellenes. <http://jogszabalyfigyelo.hu/index.php?id=ued4efv12lnxii6uy&state=19920529&menu=view>
- 83 Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság. Szemelvények az információs jogok felügyeletének elmúlt 25 évéből. Szerkesztő: Dr. Péterfalvi Attila <https://www.naih.hu/files/NAIH-jubileumi-szemelvények-az-informacios-jogok.pdf>. Szerző: Fülöp Réka. Iskola: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar. Személyes adatok védelme az internetet különös tekintettel azok vagyoni jogi helyzetére. 140. o. (2023.02.27.)
- 84 A német versenyhatóság Facebook- döntése, megállapította, hogy a Facebook visszaél az erőfölényes helyzetével akkor, amikor üzletfeleit (felhasználókat) lényegében korlátlan adatgyűjtést engedélyez és adatvédelmi szempontból is jogellenes feltételek elfogadására kényszeríti. Bundeskartellamt, B6-22/16. sz. *Facebook-ügy*, 526–527. pont. A sajátos német felfogás leginkább talán a Facebook-döntésnek abban a bekezdésében szembeötlő, amelyben a hatóság egy korábbi ügyből vezeti le, hogy ha egy fél erőfölényes helyzeténél fogva fogadtat el a másik féllel olyan szerződéses feltételeket, amelyek az olyan alkotmányos alapjogokat is korlátozzák, mint az információs önrendelkezéshez és a személyes adatok védelméhez való jog, akkor a versenytörvény alapján történő beavatkozás szükséges és megalapozott. Bundeskartellamt, B6-22/16. sz. *Facebook-ügy*, 527–529. pont.
- 85 A tisztességes adatkezelés elve azt juttatja kifejezésre, hogy az érintett alanya, és nem pusztán tárgya az adatok felhasználásának. E követelmény feltételezi az információs önrendelkezési jog érvényesülését, valamint a magánélet és az emberi méltóság tiszteletben tartását. Ily módon tilalmazza például az adatalany tudtán kívül, felismerhetetlen módon végzett titkos adatgyűjtést, illetve a cél eléréséhez szükséges mértéken megfelelő indok nélkül túlterjeszkedő adatkezelést, és parttalan adatgyűjtést. De ide tartozik az adatkezeléshez történő hozzájárulás

lehetőséggel, ami magába foglalja azt a lehetőséget, hogy hozzájárulását megtagadhatja vagy visszavonhatja anélkül, hogy ez számára bármilyen kárt jelentene.⁸⁶ Az online szolgáltatók adatkezelésének jogalapja jellemzően az érintett hozzájárulása, azonban annak kapcsán a szolgáltatók egy „take it or leave it” helyzetbe hozzák a felhasználókat, hiszen az adatkezelésüket és annak feltételeit egyoldalúan, előre határozzák meg, ezzel pedig az adatvédelmi tájékoztató tulajdonképpen nem több, mint az adatkezelő általános szerződési feltételeinek egy része, melynek részletkérdéseire az érintetteknek nincs valós ráhatása.⁸⁷ Az adatkezelő és az érintett között gyakran egyértelműen egyenlőtlen hatalmi viszony áll fenn, amely során jelentősen sérülhetnek az érintet jogai, így a szerződés nem hatályosul, mivel nem valószínű, hogy az önkéntes.⁸⁸ A 29. cikk szerinti munkacsoport szerint nem érvelhető a választási lehetőség meglété azzal, hogy az érintettnek lehetősége van választani az adatkezelő, azaz személyesadat-felhasználáshoz való hozzájárulást kérő szolgáltatása, valamint egy másik adatkezelő által kínált egyenértékű szolgáltatás között. Ilyen esetben a választás szabadságát ugyanis nem az adatkezelő határozza meg: az attól függ, hogy egy, az adatkezelőtől független piaci szereplő mit tesz, és hogy az érintett egyenértékűnek minősíti-e a versenytárs szolgáltatását. Ha ezt a „választási lehetőséget” önkéntes hozzájárulást megalapozó helyzetnek fogadjuk el, az azt is jelentené, hogy az adatkezelő köteles lenne versenytársai piaci viselkedéséhez mérten módosítani a saját szolgáltatását ahhoz, hogy a hozzájárulás folyamatos érvényessége folyamatosan biztosítva legyen. Ennélfogva az ilyen évrre alapított hozzájárulás nem tesz eleget az általános adatvédelmi rendelkezéseknek.⁸⁹ Mind azt a kedves olvasó is tudja, nincs választási lehetőségünk abban, hogy részt veszünk ebben a digitális környezetben, illetve, hogy igénybe vesszük-e ezeket a digitális szolgáltatásokat. Csekély a valódi mozgástér a felhasználó számára,⁹⁰ mely

melynek esetén különösen az vizsgálendő, hogy a hozzájárulás megadása során az önkéntesség biztosított-e, továbbá kiemelt jelentősége van annak, hogy a megadott hozzájárulás ne legyen a szolgáltatás igénybevételének feltétele, ne álljon fent jelentős információs asszimetria, illetve álljon rendelkezésre alternatív megoldás. Jelenlegi technológiai környezetben – ha csak a legfontosabbakat nézzük – nem érvényesül az önrendelkezési jog, célhoz kötöttség elve, a titkos adatgyűjtés tilalma, sérül az adatkezelés transzparenciája, így az adatkezelés tisztességes jellege.

86 GDPR (42) preambulumbekzdése.

87 SzőKE Gergely László: Az európai adatvédelmi jog megújítása. Tendenciák és lehetőségek az önszabályozás területén, Pécs, 2014, Pécsi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar, Doktori Iskola 60-61.o (2019.02. 27.)

88 GDPR 6. cikkét, különösen annak (1) bekezdése c) és e) pont,

89 Lásd: A 29. cikk szerinti munkacsoport WP259 rev.01 számú iránymutatása az (EU) 2016/679 rendelet szerinti hozzájárulásról 3.1.2. pont. https://naih.hu/files/wp259-rev-0_1_HU.PDF (2021.09.23.I)

90 A Bundeskartellamt a Facebook-határozatában megállapította, hogy techóriás visszaél az erőfölényével, amikor a felhasználóknak az adataikkal való rendelkezésük csupán addig terjed, hogy elfogadják a Facebook adatgyűjtési és adatkezelési gyakorlatát – különösen harmadik felektől gyűjtött és a profilokkal összekapcsolt adatok vonatkozásában –, vagy elhagyják a közösségi oldalt.

során Richterich nem is a platformok átláthatatlan adatkezelési gyakorlatát tekinti aggályosnak, hanem sokkal inkább azt, hogy az embereknek nincs meg a szabad választásuk abban, hogy igénybe veszik-e ezeket a platformokat. Úgy látja, hogy ez gyakorlatilag megkerülhetetlen bizonyos társadalomban betöltött státusz vagy élet-színvonalbeli várakozás esetén. Az online platformokon való jelenlét nem kényelem vagy szabad döntés, hanem társadalmi elvárások kérdése. Felvetődik a kérdés, hogy milyen alkupozíciója van az érintettnek⁹¹ azon túl, hogy elhagyja a platformot. Ne legyenek illúzióink a tekintetben, hogy az egyén kezébe adott jogvédelmi eszköz, az információs önrendelkezési jog mint alapjog a mai technológiai ökoszisztémában már nem feltétlenül adekvát.

III.5. *Digitális ökoszisztéma – digitális platformok által uralt új világ*

Az egyre gyorsuló digitális transzformáció során egy új világ jött létre, amely igényli a jogérvényesítés adaptációját és felveti a szabályozás szükségességét, továbbá a felelősség a jelentős gazdasági erőfölénnyel rendelkező óriásplatformokra történő telepítését. Számos tanulmány⁹² látott napvilágot, amelyben a versenypolitikai problémákat szorosan összekapcsolják az adatvédelmi problémákkal, rámutatva, hogy a jelentős piaci hatalommal rendelkező, akár monopóliumközeli helyzetben lévő platformok a fogyasztók választási lehetőségeinek hiányára tekintettel elképesztő mennyiségű személyes adatot gyűjtenek. A személyes adatokhoz történő kiváltságos hozzáférés pedig a vállalkozások gazdasági befolyásának további megerősödéséhez vezethet, például belépési korlátok létrehozása, a piacok versenytársak előtti lezárása révén, vagy pedig a közöttük és a fogyasztók között fennálló, nagyfokú információs aszimmetriát kihasználva a fogyasztók viselkedésének manipulálásával. Ezek a piaci kudarcok ráadásul képesek egymást is felerősíteni, amelyek további adatvédelmi problémákat okozhatnak. Adataalapú társadalomban élünk, bármi, amit digitális környezetünkben teszünk, nyomot hagy maga után, valamilyen módon minden cselekedetünk rögzül. Olyan bonyolultan működő komplex hálózati struktúra ez, amelyben működő digitális folyamatokról nem lehet közérthető tájékoztatást adni, ugyanúgy minthogy a quantum internet⁹³ működése, vagy akár az ember getikai felépíté-

91 Különösen problémásak az olyan esetek, amikor az új tulajdonos olyan változtatásokat hajt/hajtat végre az adatok kezelésén, amely szembemegy a korábbi adatkezelési gyakorlattal, és a felhasználó által elfogadott adatkezelési elveken, mint például a Whatsapp felhasználói adatainak megosztása az új tulajdonos Facebookkal.

92 CRÉMER és szerzőtársai [2019], FURMAN [2019], STIGLER Center [2019], akadémiai körből például DOUGLAS [2021]3. o., KERBER [2021].

93 A kvantum-internet a kvantummechanika alapjelenségeire építve tesz lehetővé hálózati kommunikációt a felhasználók között. A kvantum-internet elsődleges attribútumai az abszolút biztonság (kvantum- kulcsszétosztás, kvantum kriptográfiai protokollok), kvantumjelenségek és fejlett kommunikációs protokollok (szuperponált kvantumállapotok, összefonódottság, teleportáció, kvantumkódolás, egyéb kvantumprotokollok), valamint az összefonódott hálózati struktúra. A kvantum-internet megvalósítására, a kvantumme-

se⁹⁴ is csak nagyon kevesek számára jelentős erőforrás ráfordítását követően lehetséges. A felhalmozott adatvagyon piacra lépési korlátot jelenthet abban az esetben, ha az új belépő nem képes az adatokat olyan mértékben gyűjteni, vagy az adatokhoz olyan hozzáférést vásárolni, mint az inkumbens vállalkozás. Jellemző, hogy már a piacon lévő nagy online szolgáltatásoknak hólabdaszerűen⁹⁵ fokozódik az előnye, hiszen minél több adat áll rendelkezésükre, annál jobb szolgáltatást tudnak nyújtani, egyúttal annál több felhasználó

chanika posztulátumai a hagyományos internetétől alapvetően eltérő hálózati struktúrát igényelnek. Ennek következményeként, a kvantum-internet újszerű és nagy hatékonyságú szolgáltatások és eljárások definiálását igényli. Egy kvantum-internetes hálózati környezetben az egyik elsődleges probléma az össze- fonódott hálózati struktúra kialakítása az ún. össze- fonódottság-terjesztéssel (entanglement distribution). Szolgáltatások a kvantum-internet részére. MTA doktori értekezés tézisei. GYÖNGYÖSI László PhD. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Hálózati Rendszerek és Szolgáltatások Tanszék 2019. http://real-d.mtak.hu/1205/1/dc_1656_19_tezisek.pdf (2022.05.19.)

94 Az emberi genom tartalmazza az összes genetikai információt az élő szervezetről, ami a DNS láncban huszonnégy kromoszómapárként van raktározva. A DNS négy különböző nukleobázisból áll, mégpedig a szőlőből ismerős adenin (A), citozin (C), guanin (G) és timin (T)-ből. Ezek a bázisok mindig úgy kapcsolódnak, hogy adenin a timinhez, és guanin a citozinhoz. Ezek oda-vissza működhetnek, tehát négy lehetséges kombinációt alkotnak: A-T, T-A, G-C, C-G. Az emberi genom nagyjából három milliárdot tartalmaz ezekből a bázispárokból, amelyek huszonnégy pár kromoszómába csoportosultak. Az emberi lények két készlet genomot örökölnek (mindkét szülőtől egyet), és két készlet kromoszómát is, tehát összesen 46 kromoszómát. Ez egyben a diploid genomot jelenti, kb. 6×10^9 bázispárt jelent. Az egyszerűség kedvéért most tekintsünk el a szervezeten belül élő egyéb organizmusoktól, és koncentráljunk kizárólag a szervezetet felépítő sejtekre. Mivel nem vagyunk egyformák, ezért a szervezetünket is különböző számú sejt építi fel. Vegyük alapul az általánosan elfogadott átlagértéket, a 100 billió sejtet. Ezeket ilyen formában még nem lehetne bedigitalizálni, ezért a bázisokat a számítógépek által is használt bináris kóddal kell helyettesítenünk (0 és 1). Ezek a 0 és 1 bitek általában nem magukban állnak, hogy nagyobb csoportokat alkossanak 1 bájt 8 bitnek felel meg, tehát minden bázispárt minimum 2 bittel jelölhetünk meg, ami így 4 különböző kombinációt képez (00, 01, 10, 11). Minden 2-bites kombináció 1 DNS bázispárt jelent. Ilyen alapon egyetlen bájt (8 bit) 4 DNS bázispárt jelent. Ha erre rádobjuk a matektudásunkat, akkor az $1,5 \times 10^9$ bájt, vagyis 1,5 GB. Ez akkora méret, hogy egyetlen DVD-re 3 különböző teljes génállományt tudnánk rámásolni. A fentiekből már kiderült, hogy minden egyes diploid sejt 1,5 GB adatot tartalmaz, tehát: $1,5 \text{ GB} \times 100 \text{ billió sejt} = 150 \text{ billió GB}$, vagy $150 \times 10^{12} \times 10^9 \text{ bájt} = 150 \text{ Zettabájt} (10^{21})$.

95 Hólabdaszerűen napról napra fokozódik az előnye, hisz minél több adat áll a rendelkezésükre, annál több eredményt képesek elérni annak feldolgozásával, egyre többet képes tanulni, majd pedig már a többlet tudásával a tanulási képessége is nő, melynek eredménye napról napra komplexebb ismeretanyag, így egyre jobb szolgáltatást tudnak nyújtani egyúttal egyre több felhasználó csatlakozik, egyre több időt eltöltve a szolgáltatás igénybevételével. Továbbá ennek eredményeként bővül a szolgáltatás specifikuma, minősége, látványa, illetve az egyedisége, egyéni szabottsági képességhegyre jobb szolgáltatást nyújtva, többet tud a fejlesztésre fordítani erőforrás előny, mindezzel fordítottan arányos egyre kisebb az elvi valószínűsége, hogy egyes versenytársak valaha fölzárkózzon az adott piacon.

fogja használni az adott szolgáltatást, többet tud fordítani a fejlesztésre és mindezzel fordítottan arányosan egyre kisebb az elvi valószínűsége, hogy egy versenytárs valaha fölzárkózzon az adott piacon.⁹⁶ Az európai adatvédelmi biztos 2014. márciusi írásában szemlélteti.⁹⁷ hogy a személyes adatok online szolgáltatások által történő megszerzése piaci erőhöz, illetve hatalomhoz vezet, továbbá az egyes szektorokban egyre növekvő arányú ingyenes szolgáltatások tekintetében az nyilvánvaló, hogy nagy hatalomra tettek szert a felhasználók tömeges adatainak birtoklásán keresztül. A biztos újfajta kárfogalom bevezetését veti fel a piaci erőfölény és személyes adatok birtoklása vonatkozásában a szolgáltatás visszautasítása és átláthatatlan adatkezelési szabályok esetén. A big data korszakában, az „adatbáró” techóriások hatalmasra nőtt adatbázisai a piaci pozíciójuk, és a hálózati hatás kapcsán jelentkező belépési korlátok által védettek.⁹⁸ Mivel csak néhány piaci szereplő számára⁹⁹ lehetséges a költséges felszerelésbe és a kutatásba való befektetés, ezért a big data korszakban az információ feletti rendelkezés még inkább koncentráldik ezeknél a vállalatoknál.

IV. Személyes adatkezelési szerződés gyakorlata – mint az alapjog érvényesítés korlátja

Abban mindenki – a joggazdaságtan is – egyetért, hogy a két fél egybehangzó akarátát tükröző szerződés csak akkor jelent biztosan egyben hasznos (Pareto-hatékony) megállapodást is, ha a felek „megfelelő” helyzetben vannak, bizonyos tulajdonságokkal rendelkeznek.¹⁰⁰ Itt nem arról van szó, hogy megtévesztették, feltűnő aránytalanság állna fent, jogellenes fenyegetés az uzsora tilalma sérülne, illetve olyan körülmények, amelyeket a

96 PÜNKÖSTY András 2019 *Egy új digitális etika megalapozásának egyes szempontjai – big data, algoritmosus döntéshozatal és a személy az adatalapú társadalomban*. 5544.számú megrendelés A mesterséges intelligencia szabályozásai (50. o.)

97 VERONICA Moro: *Privacy and competitiveness in the age of big data*. European Data Protection Supervisor. https://edps.europa.eu/sites/edp/files/publication/ar2018_en.pdf 63-71. o. (2022.01.17.)

98 MANTELERO, ALESSANDRO: *The future of consumer data protection in the E. U. Rethinking the „notice and consent” paradigm in the new era of predictive analytics*. [A fogyasztói adatvédelem jövője az EU-ban: A tájékoztatás és a hozzájárulás paradigma újragondolása a prediktív analitika új korában] In: *Computer Law & Security Review*, 2014 <https://arxiv.org/pdf/1909.00077.pdf> (2023.02.27.) 12-16. o.

99 A megkapott adatok önmagunkban semmit sem érnek. Szükséges az adatok rendezése, értelmezése, releváns információk kontextusba helyezése ahhoz, hogy hasznos tudáshoz jussunk, ennek pedig – az adatok nagy mennyiségére tekintettel – nélkülözhetetlen előfeltétele a megfelelő adatfeldolgozó infrastruktúra: humán- és számítástechnikai erőforrás. Ez az oligopolikus piaci berendezkedés sok tekintetben hasonlít az adatvédelmi jog kezdeteiben szabályozott helyzetre, amikor az drága hardver és szoftverköltés, valamint a hatalmi pozíció tette lehetővé, hogy az adatfeldolgozás központi szereplője néhány (főként állami) vállalat legyen.

100 SZALAI Ákos: A szerződés tartalma. <http://www.plwp.eu/docs/wp/2013/2013-11-Szalai.pdf> Pázmány Law Working Papers 2013/11. (2019.12.28.)

normális helyzetben nagy valószínűséggel nem fogadott volna el az úgynevezett gyengébb fél. Itt arról van szó, hogy a mind a két fél tudatában van¹⁰¹ a szerződéskötés tartalomtól eltérő okával, amelynek célja, hogy a mindkettőnek érdekét szolgáló szolgáltatás használatának feltétele a digitális lábnyomainak gyűjtéséhez, kiértékeléséhez, hasznosításához való hozzájárulás. Az érintett és a vállalkozás között vitathatatlanul jelentős a „hatalmi (pozicionális) aszimmetria”. E hatalmi aszimmetria a digitális térben felerősödik, például az adatait rendelkezésre bocsátó fogyasztó nem tudja az adatainak sorsát nyomon követni.¹⁰² Ezzel együtt elveszti magán autonómiája (személyisége) felett is az ellenőrzését. E digitális korszakból jól ismert helyzet.¹⁰³ Az adatkezeléshez hozzá járul ugyan az érintett, de nem azért, mert érti, kellően tájékozott, és ezek alapján megalapozott döntésre képes az adatainak kezeléséről, hanem mert nincs más választása. Ami egyébként egy win win helyzet is lehetne, csak ezzel a színlelt¹⁰⁴ cselekménnyel a felelősséget is átvállalja egy esetleges adat integritása bizalmas jellegének megsértése esetén. A feleknek ez kényelmes nem áll érdekükbe ezen változtatni. Igen de ez a kényelmes helyzet addig tart amíg ezek a rendszerek jó tulajdonosi kezekben vannak. A beleegyezés a társadalmi berendezkedésünk legalapvetőbb értékét fejezi ki, mert az autonómia gyakorlásának és az egyéni érdekérvényesítésnek az eszköze.¹⁰⁵ Az informáltság a beleegyezés érvényességének előfeltétele. Színlelt szerződés esetén az alapjogok gyakorlását biztosító szabályok alkalmazhatóságának bizonytalansága komoly veszélyeket rejt magában. Egy egyszerű tájékoztató nem tartalmazza még a töredékét sem az adatok feldolgozásával kapcsolatban, de még ilyen egyszerű formájában sem életképes. A House of Commons – a brit parlament alsóháza – illetékes bizottsága rámutatott, hogy amennyiben egy átlagos felhasználó elolvasná az internetes szolgáltatások felhasználási feltételeit, akkor az egy évből átlagosan egy hónapot venne igénybe,¹⁰⁶ illetve, ha a felhasználók valóban átolvasnák az adatvédelmi tájékoztatókat,

101 Fontos kiemelni, hogy színlelt szerződés csak akkor jön létre, ha erről minden fél tud. Ha csak egyikük próbálja színlelni, akkor arra ő nem hivatkozhat, mert az nem releváns indokbeli tévedés lesz, a színlelésről nem tudó fél viszont tévedés alapján a szerződést megtámadhatja. Menyhárd Attila [2000]: A szerződés akarathibák miatti érvénytelensége. Szladits Szeminárium kiadványai 1. ELTE ÁJK Polgári jogi tanszéke, Budapest

102 BARBARA Schmitz / ELLEN Buschew : (Be-) *Zahlen mit Daten*. Im Spannungsverhältnis zwischen Verbot mit Erlaubnisvorbehalt und Privatautonomie. MMR. 2022. (171. o.)

103 GYEKICZKY Tamás: *Személyes adataink sorsa* – Gondolatok a digitális tartalmakra és szolgáltatásokra, valamint az áruvásárlásra vonatkozó uniós irányelvek németországi végrehajtásáról. https://jesz.ajk.elte.hu/2022_4.pdf. 43-47. o. Jogelméleti Szemle 2022/4. szám (2023.01.27.)

104 A színlelt szerződések olyan megállapodások, amikor a felek valós akarata másra, és nem a szerződésben megfogalmazottakra irányul – általában a szerződés révén próbálnak valamely jogszabályt megkerülni vagy harmadik személyt megillető valamilyen jogot kijátszani. BENEDEK Károly – GÁRDOS Péter [2007b]: XVIII. fejezet: A szerződés megkötése. in: GELLÉRT György (szerk): A Polgári Törvénykönyv magyarázata. I. Kötet. Budapest, Complex

105 NANCY S. Kim: *Consentability. Consent and its limits*. Cambridge, Cambridge University Press, 2019. (218. o.)

106 House of Commons Science and Technology Committee. Responsible use of data. HC245.

akkor ezzel több időt töltenének, mint amennyit átlagosan az applikáció használatára ténylegesen fordítanak.¹⁰⁷ Az digitális architektúrában megvalósuló mesterséges intelligencia alapú big data technológia által megvalósított adatkezelésről tájékoztatni és annak megfelelően tájékozott döntést hozni digitális adataink kezeléséről teljességgel lehetetlen. Az adatkezelő és az érintett között olyan egyenlőtlen hatalmi viszony áll fenn, hogy az érintettnek nem lesz reális alternatívája az adatkezelője adatkezelésének – adatkezelési feltételeinek – elfogadására.¹⁰⁸ A minősített adatkezelők mint online szolgáltatók saját szerződési feltételeire épülő szerződéses jogviszony, amelynek a tartalma tekintetében az érintett kiszolgáltatott helyzetben van. Csak arról dönthet, hogy akarja vagy sem nincs választás. Álláspontunk szerint azok az online platformok, amelyek a digitális szolgáltatásokról szóló rendelettervezet meghatározott minősített adatkezelői szintet eléri azok tekintetében nyújtott szolgáltatáshoz való hozzáférés olyan alapvető szolgáltatás, amely szerződéskötési kötelezettség alá esik, amely jogviszony tárgya objektív felelősségen alapuló valós adatkezelési cselekmény. Digitális világ feletti ellenőrzéshez, a minősített adatkezelők elszámoltathatóságához fűződő közérdek világosan megfogalmazódik, de sajnos nagyon jelentős, sőt napról napra egyre jelentősebb nehézségekbe ütközik.

V. Adatkezelési szerződés – mai technológiai szintnek megfelelő jogviszony

V.1. A szerződéses szabadság jelenti téma szempontjából az egyik leglényegesebb elvet. A szerződéses szabadság főszabályszerűen azt jelenti, hogy a felek akarata nincs megkötve. A kötelmi viszonyok és általában a piacgazdaság működésének lényegadó vonása veszne el, ha a teljesítés kényszere, annak kikényszeríthetősége nem a kötelezettségvállalás önkéntességén, az üzleti partner szabad megválasztásán alapulna.¹⁰⁹ A szerződéses szabadság tehát kezelhető úgy is, mint egy olyan alkotmányos elvi szintű

Stationery Office Ltd., (2019.11.02.)

107 RENE Arnold – ANNETTE Hillebrand – MARTIN Waldburger: *Personal data and privacy*. WIK Consult, 2019 https://www.ofcom.org.uk/__data/assets/pdf_file/0029/67088/personal_data_and_privacy.pdf?lang=translit (2020.02.17)

108 A 29. cikk szerinti munkacsoport iránymutatása az (EU) 2016/679 rendelet szerinti hozzájárulásról. Az egyéneknek a személyes adatok feldolgozása tekintetében való védelmével foglalkozó munkacsoport. https://naih.hu/files/wp259-rev-0_1_HU.PDF 5-15. o. (2021.12.12.)

109 Idézte Vékás gondolatát arra vonatkozóan, hogy a magánjog világában az egyenlő bánásmód nem válhat „általános követelménnyé”. Ez azonban Vékás olvasatában valójában a „kivétel kivételét” jelenti, azt, hogy – eltérően számos közjogi viszonytól (a közigazgatásban, a közoktatásban) – „a magánjogban (így különösen a házassági, egyesületi és társasági jogban) csak egészen kivételesen (például a munkaszerződés jogában) támasztható ez a követelmény. [...] A verseny szabadsága automatikus hatásként igen hatékony gazdasági gátat állít a diszkriminációnak, legalábbis az áruk és szolgáltatások kínálati piacát feltételezve. A versenyben ugyanis alulmarad az, aki árujának vagy szolgáltatásának vevőjét rendszeresen megkülönböztetést alkalmazva válogatja. [...] (Vékás Lajos: Az új Polgári Törvénykönyv elméleti előkérdései, Budapest, HVG-ORAC, 2001, 147. o. <https://ptk2013.hu/polgari-jogi-kodifikacio/vekas-lajos-az-uj-polgari-torvenykonyv-koncepciojabol-pjk-20024-3-10-o/612> (2023.02.12.)

követelmény, ami az egyenlőség premisszáján nyugszik. A felek magánautonómiáját hivatott a lehető legteljesebb mértékben érvényesíteni, melynek módja azonban más jogáganként eltérő lehet. Hiszen míg más kötetekben az elv érvényesüléséhez az állam beavatkozásának hiánya, passzivitása kell, addig például a munkajogban pont a – megfelelő mértékű – állami intervenció szükségeltetik ugyanehhez. Itt a munkavállaló mind szervezeti,¹¹⁰ mind szociális,¹¹¹ mind pedig gazdasági¹¹² szempontból függő helyzetben¹¹³ van a munkáltatóval szemben. Ez a függőségi helyzet merőben különbözik a jogügyleti forgalomban meglévő tényleges gazdasági-hatalmi egyenlőtlenségektől,¹¹⁴ hiszen a gyengébb fél privátautonómiájának érvényre juttatásához nem elegendő a verseny általános feltételeinek biztosítása. Míg a polgári jog rendszere azonos minőségű jogalanyok minimálisan elvárható objektivizált magatartási szabályait rögzíti, a munkajog egy felborult egyensúlyt kísérel meg az egyensúlyi állapot olyan szintjére hozni, amely megfelel a szerződéses elv, az önrendelkezés és a privátautonómia követelményeinek.¹¹⁵ A szerződéses szabadság érvényesüléséhez az kell, hogy a jogalkotó a gyengébb fél védelmében egyensúlyi helyzetet teremtsen,¹¹⁶ mintegy helyreállítsa azt és megteremtse a szerződéses elv alapját.¹¹⁷ Álláspontunk szerint hasonló helyzet áll fent az adatkezelési jogviszony esetében is a nagyon korlátozott digitális ökoszisztémában való részvéte, – más hasonló minőségű szolgáltatás választása –, vagy akár a szerződés tartalmának kialakítása, továbbá a jelentős információs asszimetria tekintetében is.

V.2. A magánjogi jogügyletek során a partnerek egyenlőtlen pozíciója szinte általánosnak tekinthető. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a gyengébb fél önrendelkezési joga és ezáltal alkupozíciója csorbulna, mert a privátautonómiára épülő gazdaságban általában az erősebb partner gazdasági hatalma kiegyenlítődik¹¹⁸ a piaci versenynek köszönhetően. Az adatkezelés során kialakuló asszimetria azonban jelentősen különbözik

110 Demokratikus deficittel jellemezhető hierarchikus struktúra

111 A betöltött munkakör befolyásolja a munkavállaló társadalmi elismertségét, presztízsét

112 Az önálló gazdasági kockázatvállalás hiánya

113 JAKAB Nóra – PRUGBEGER Tamás: *Ellentétek és kapcsolatok a magyar munkajogi és polgári jogi szabályozás között*. Jogtudományi Közlöny 2014/10.sz., 2014 (477-485. o.)

114 GUY Davidov: *The three axes of employment relationships: A characterization of workers in need of protection*. In: University of Toronto Law Journal, Vol. 52, 2002, (361. o.)

115 KISS György: *Munkajog a közjog és a magánjog határán* – egy új munkajogi politika kialakításának szükségessége – Jogtudományi közlöny, 63. évf. 2. sz., 2008, (73. o.)

116 A munkajog is egy felborult egyensúlyi állapotban lévő jogviszonyt szabályoz, felismervén azt, hogy alanyai gyakran a gazdasági forgalom nem egynemű szereplői. Ezt a rendkívüli hatalmi asszimetriát szükséges a minősített adatkezelők tekintetében is helyreállítani annak érdekében, hogy az érintettek ne legyenek ilyen fokozottan kiszolgáltatott helyzetben.

117 KISS György: *Munkajog a közjog és a magánjog határán* – egy új munkajogi politika kialakításának szükségessége – Jogtudományi közlöny, 63. évf. 2. sz., 2008, (76. o.)

118 FLUME, WERNER: *Allgemeiner Teil des bürgerlichen Rechts*. Berlin, 1979, Springer Verlag. (10. o.)

a jogügyleti forgalomban meglévő tényleges hatalmi egyenlőtlenségektől,¹¹⁹ amelyek bizonyos területeken meglehetősen gyakran előfordulnak. Ilyenkor ugyanis a gyengébb hatalmi helyzetben lévő félnek lehetősége van a magánautonómia tényleges érvényesítésére a jogügylet során, amennyiben a jog biztosítja a versenyfeltételek meglétét.¹²⁰ Így gyakorolja a választás szabadságát a számára kedvezőbb feltételeket biztosító partner személyében. A magánautonómia mellérendeltsége ellenére kialakuló egyensúlytalanság legfőbb támogatója a verseny hiánya, így csak egészen kivételes esetben támasztható az egyensúly állam által alapjogaink érvényesítése körében megvalósítandó helyreállítási támogatása.¹²¹ A pacta sunt servanda elve – néhány kivételtől eltekintve – feltételezi, hogy a magánjogi jogalany önként, autonóm döntése¹²² révén vált a szerződéses jogviszony kötelezettjévé. A magánautonómia kivételes, állam általi befolyásolása lehetőségét csak ott ismerhetjük el, ahol a szerződő felek jogi egyenjogúsága és mellérendeltsége mögött a szerződési feltételek meghatározására is döntő módon kiható gazdasági, szakismereti, információs egyensúlytalanság állapítható meg. Ilyen helyzetek tipikus előfordulásáról beszélünk általában a fogyasztói jogviszonyokban, a munkaviszonyokban, az általános szerződési feltételekkel kötött ügyletekben.¹²³ A szerződéses szabadság nem alapjog, de több alapjog érvényesülését is biztosítja, így többek között a vállalkozás szabadságát. Ugyanakkor garantálja az önrendelkezés érvényesülését, ami az emberi méltóságból következik és az érintetti oldalon (is) jelentkezik. A digitális platformok világában a problémát az jelenti, hogy a szolgáltató az általában meglévő hatalmi egyenlőtlenségek folytán képes a magánautonómiáját tényleges érvényesíteni, míg az érintett nem feltétlenül

119 A multinacionális és transznacionális vállalatok rendkívül speciális, befolyásos és hatalmi túlsúllyal rendelkező magánjogi szereplők, ezért az egyénnel – sőt, akár az egyes államokkal – szemben mutatkozó dominanciájuk miatt került sor Európában a horizontális hatály elismerése bizonyos jogviszonyokban.

120 CANARIS, CLAUS Wilhelm: Grundrechte und Privatrecht. Archiv für Zivilistische Praxis, 1984 (201–207. o.)

121 Ha a szerződési szabadság elvét – akár a gyengébb fél érdeke védelmében, akár az egyenlő bánásmód követelményének érvényre juttatása érdekében – sorozatosan kivételekkel lyuggatjuk át, akkor ez az elv kiüresedik az általa védett értékekkel együtt, és végső soron a magánjogi szabályozás teljes közjogiasodásához vezet. Vékás Lajos: Az új Polgári Törvénykönyv elméleti előkérdései, Budapest, HVG-ORAC, 2001, 54-55. o. <https://ptk2013.hu/polgari-jogi-kodifikacio/vekas-lajos-az-uj-polgari-torvenykonyv-konceptojabol-pjk-20024-3-10-o/612> (2023.02.12.)

122 Súlyom szerint az emberi méltósághoz való jognak két funkciója van, egyrészt az önrendelkezés egy bizonyos szférájának a biztosítása, másrészt az egyenlőség elvi megalapozása. Egyrészt azt fejezi ki, hogy van egy abszolút határ, amelyen sem az állam, sem más emberek kényszerítő hatalma nem terjedhet túl, vagyis az autonómiának, az egyéni önrendelkezésnek egy mindenki más rendelkezése alól kivont magja, amelynél fogva – a klasszikus megfogalmazás szerint – az ember alany maradhat és nem válik eszközzé vagy tárgyá. 23/1990. (X. 31.) AB határozat a halálbüntetés alkotmányellenességéről. https://dojcsakdalma.files.wordpress.com/2016/10/23-1990-_-x-_-31-_-ab_hatarozat.pdf (2021.12.06.)

123 Konceptió 15. pontja, az 1003/2003. (I. 25.) Korm. határozattal elfogadott szöveg, megjelent a Magyar Közlöny 2003/8. számában.

képes erre, hasonlóan a munkajogviszonyhoz.¹²⁴ Ez megkerülhetetlen alapjogi kollíziót indukál, mely során az egyenlőség hiányában a privátautonómia a gyengébb fél oldalán sérül,¹²⁵ ezért az adatvédelmi jogviszonyban a szerződéses elv eltérő érvényesülése pont azt az egyenlőségi állapotot lenne hivatott megteremteni, ami a klasszikus magánjogi jogviszonyokba adott, a fennálló gazdasági versenynek köszönhetően. Az adatvédelmi jognak tehát egy felborult egyensúlyi állapotban lévő jogviszonyt¹²⁶ kell szabályoznia, felismerve azt is, hogy alanyai gyakran a gazdasági forgalom nem egynemű szereplői. Az egyik talán meg kézenfekvőbb lehetőség, hogy direkt módon a gyengébb felet védő kógens normákat emel kötelezően a jogviszonyba. Ez azonban nem eredményezi a polgári jogtól való elválást, nem feltétlenül ellentétes a kötelmi jog alapvető elvével a szerződéses elvvel, hisz az adatvédelmi jogviszonyban a felek akaratautonómiájának legteljesebb érvényesülése pontosan így biztosítható. Míg a kötelmi jogviszonyok természetüknél fogva egyenlően kétoldalúak, úgy az adatkezelési jogviszonyt azzá kell tenni.

V.3. Adatkezelési magánjogi jogviszony tárgya minden az érintettel kapcsolatban keletkező metaadat,¹²⁷ amelyekből személyes, sőt akár különleges adat,¹²⁸ személyes

124 A szerződéses szabadság kezelhető úgy is, mint egy olyan alkotmányos elvi szintű követelmény, ami az egyenlőség premisszáján nyugszik. A felek magánautonómiáját hivatott a lehető legteljesebb mértékben érvényesíteni. Az érvényesítés módja azonban más a klasszikus magánjogi viszonyokban, mint a munkajogviszonyban. Hiszen míg más kötelekben az elv érvényesüléséhez az állam beavatkozásának hiánya, passzivitása kell, addig a munkajogban pont a –megfelelő mértékű – állami intervenció szükségeltetik ugyanehhez. Az alapvetés az, hogy a szerződéses szabadság érvényesülésének feltétele a felek mellérendeltségen alapuló viszonya. A munkajogviszony fogalmi sajátja a függőség, ezért a szerződéses szabadság érvényesüléséhez az kell, hogy a jogalkotó a gyengébb fél védelmében egyensúlyi helyzetet teremtsen, mintegy helyreállítsa azt és megteremtse a szerződéses elv alapját.

125 A jelentős digitális jelenléttel rendelkező vállalkozásokkal történő személyes adatkezelési jogviszony létrehozásakor mind az információs asszimetria mind pedig a versenytársak felvásárlásának eredményeként fent álló alkuképesség hiánya is jelentős.

126 Szemben a polgári joggal, ahol teljes mértékben a diszpozitivitás érvényesül és a törvény „az azonos minőségű jogalanyok minimálisan elvárható objektívizált magatartási szabályait rögzíti”. Kiss György, *Munkajog a közjog és a magánjog határán – egy új munkajogi politika kialakulásának szükségessége*, *Jogtudományi közlöny*, 2008. (63. évf.) 2. szám, 74. o.

127 A metaadat fogalma bár egyszerű, mégis a szöveggörnyezettől függhet annak jelentése. Alapesetben a metaadat szó jelentése: „adat az adatról, információ az információról, vagy strukturált adat az adatról” 2. Egy precízen megfogalmazott terminus technikus szerint a metaadat „olyan azonosító vagy leíró adat vagy adatcsoport, amely az iratkezelési folyamat egyes részeihez, valamint a munkafolyamat elemeihez kerül generálásra, és az irathoz vagy ügyirathoz történő hozzárendelése és rögzítése által elősegíti egyedi irat és ügyirat kezelését”. „Tágabb értelemben a metaadat olyan strukturált adat, amely egy információs erőforrást ír le, magyaráz, tár fel, vagy más módon könnyíti meg visszakeresését, felhasználását és kezelését”. <https://gyires.inf.unideb.hu/GyBITT/11/ch05s02.html>. Munk S. (2014). *Szemantika az informatikában*. *Hadmérnök*, 9(2), 311–332. o.

128 Big data technológia esetén minden adat lehet különleges adat is egyben. Különleges

információ is képezhető. Általánosságban elmondható, hogy a viselkedésminta kialakítása, vagy az információs rendszer szokásos adatforgalmának meghatározása érdekében az érintett felhasználó számos adata rögzítésre kerül. Az elemző rendszerek figyelhetik a böngészési szokásait, elektronikus levelezését, a letöltött csatolmányainak tartalmát, a belső munkahelyi információs rendszer használatát, sőt a metaadatok mellett rögzíthetik akár az elektronikus kommunikáció tartalmát is. Ha ezek az adatok később külön-külön, vagy akár kombinálva összefüggésbe hozhatóak maradnak az egyes felhasználókkal, vagy azokból következtetés vonható le az érintett természetes személyre, akkor – annak helyállóságától, etikai megítélésétől, jogszerűségétől, esetleges következményeitől függetlenül – személyes adatok kezeléséről beszélünk.¹²⁹ A viselkedéselemzés – függetlenül attól, hogy a profilozás célja az információbiztonság fenntartása, a dolgozók teljesítményének monitorozása, vagy akár személyre szabott tartalmak, reklámok megjelenítése – veszélyt jelent az érintett alapvető emberi jogaira és szabadságaira.¹³⁰

V.4. Az online szolgáltatók és az internetszolgáltatók felelőssége kapcsán nem hagyható figyelmen kívül, hogy a szolgáltatásaikat szerződéses jogviszonyok keretében, az általuk kidolgozott általános szerződési feltételek alapján nyújtják. Az általános szerződési feltételek alkalmazásának egyik, a modern jogi gondolkodásban már megfogalmazott veszélye, hogy alá ássa a szabadságjogokat, így a szerződési szabadságot. Az óriási mennyiségű adat forgalma, az algoritmusokra való hagyatkozás és az autonóm döntéshozatal együtt átláthatatlanná teszi az okozati láncolatokat, így ez valószínűleg nem lesz kezelhető a felelősség jelenlegi struktúrájában és mostani keretei között. Ezek a jelenségek a kártérítési felelősség rugalmas rendszerének átgondolását tehetik szükségessé, ami erőteljesebb szabályozást igényel. Amikor a piacgazdaság szereplőinek a magatartása a szabályozás tárgya, a jogrendszer elsődleges válasza a felelősség. A felelősségi formákat elsősorban az alapozza meg, hogy a tevékenység költségeit oda kell telepíteni, ahol az adott tevékenység haszna is megjelenik. A vétkességtől eloldott, szigorú veszélyes üzemi felelősség kétségkívül megoldást jelenthet ott, ahol az igen jelentős méretű károknak a telepítése során az érdekeltségen alapuló megközelítése igazságos. A mesterséges intelligencia működési sajátosságai, leginkább a korlátozott előrejelezhetőség miatt kétséget kizáróan kimerítik a veszélyes üzem fogalmát. A veszélyes üzemmel okozott kárt annak kellene viselni, akinek az érdekében a veszélyes üzemnek minősülő technológia működik. A kárt tehát annak kell viselnie, akinek érdekében a mesterséges intelligencia (mint veszélyes üzem)

adatok kezelése esetén érintett kifejezett hozzájárulása sem alapozhatja meg az adatkezelés jogszerűségét. GDPR 9. cikk (2) bekezdés *a*) pont.

129 Adatvédelmi Munkacsoport 2010 és Infotv. 3. §. <https://naih.hu/files/tajekoztato-ajanlas-v-2015-10-09.pdf> (2021.05.18.)

130 Nemzetközi Távközlési Adatvédelmi Munkacsoport, *Webtracking és magánszféra: a kontextus, az átláthatóság és az ellenőrzés alapvető fontosságú marad*”, Munkadokumentum, 53. Ülés, Prága, 2013. április 15-16. <https://www.naih.hu/files/IWGDPT-Webtracking-es-maganszfera-HUN.pdf> (2019.11.23)

működött, vagyis aki a technológia használatával előálló hasznot realizálta. A veszélyes üzemi felelősség alkalmazhatóságával szemben megfogalmazott legfontosabb ellenérv az innovációt esetlegesen korlátozó hatása. A veszélyes üzemi felelősséget opponáló és általában a felelősség radikális limitálására irányuló szabályozási javaslatok ugyanakkor felfoghatók a piaci lobbierdekeinek a szabályozási koncepciókba való becsatornázásának is. Ezzel az iparági lobbierdekek mintegy bírák felhatalmazását, jogilag elismert menlevelet kér a maga részére az olyan nem várt következmények alól, amelyeket mégis csak az ő gazdasági eredményét növelő mesterséges intelligencia okozott.

VI. Összefoglaló

A hagyományos értelemben vett személyes adat kezelés – mint ahogy egy szerződés megírása, vagy egy közgyűlési jegyzőkönyv alkalmával megadjuk személyes adatainkat – eltér a mai túl sok digitális adat big data technológiával történő feldolgozásától ugyan úgy, mint az online piacok működése eltér¹³¹ a hagyományos „megfogható” piacokétól. A big data technológiai környezetben elsősorban a természetes személyek élete, aktivitása alatt közvetlenül keletkező, de nem tudatosan átadott adataik kezelése eredményez kiemelkedő gazdasági eredményeket, vagyoni ellenszolgáltatás nélkül nyújtott állandóan magas szinten fejlesztett kényelmi szolgáltatásokat. Ezek a „keletkező” adathalmazok ugyanis az emberi viselkedés nyomait rögzítik és követik, a „természeti és társadalmi folyamatok korábban elképzelhetetlen kiterjedésű és komplexitású modellezését teszik lehetővé”.¹³² Ezek az adatok is személyes adatok az általános adatvédelmi rendelet szerint, annak ellenére, hogy az adatok sokszor csupán életünk úgynevezett melléktermékei. Felfoghatatlan mennyiségű automatikus, valamint intellektuális metaadatot¹³³ kezelnek rólunk nap mint nap, amelyet tudatunk nem fog át, és számunkra átláthatatlan

131 ROB Frieden: *Challenges to the Conventional Wisdom About Mergers and Consumer Welfare in a Converging Internet Marketplace*. The 48th Research Conference on Communication, Information and Internet Policy, 2020. (376- 383.o)

132 CSEPELI György (2015): *A szociológia és a Big Data*. Replika (92–93) (171–177. o.)

133 A metaadatok keletkezhetnek automatikusan és intellektuálisan is. Egy metaadat több olyan információt is jelent, amire akár először nem is gondolnánk. Van önmagában létező, könnyen megszerezhető, de olyan is, ami csak néhány lépésen keresztül válik hozzáférhetővé. Egy egyszerű példán keresztül bemutatva, egy digitális fényképezőgéppel készített fényképnek számos digitális információja keletkezik a fényképezés pillanatában. Ilyenek például a fájl típusa, mérete, a készítésének időpontja vagy a kép felbontása. Ezek az információk a példa esetében automatikusan generált metaadatok (URL3). Hétköznapi tevékenységünk során akaratlanul is keletkeztetünk metaadatokat, például amikor a számítógépen készült, elmentett dokumentumainkat rendszerezjük, mappákba csoportosítjuk vagy átnevezzük őket. Ebben az esetben intellektuálisan keletkezett metaadatokról beszélünk. Gyarak R. (2018). *A számítógépes bűnözés nyomozásának problémái*. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem.

folyamat. Tene és Polonetzky¹³⁴ valamint Crawford és Schultz¹³⁵ is rámutatnak, hogy a big data korában a hagyományos adatvédelem szinte minden kategóriája megkérdőjeleződik és átalakul. A személyhez fűződő adat, az arányosság, a célhoz kötöttség, és a hozzájárulás jelentősége egyaránt más értelmet nyernek. Az első problémakörre példaként azt említik, hogy újabban több esetben is bebizonyosodott, hogy a big data-elemzésekre támaszkodva a magánszemély és az adat között felszámolt összefüggés helyreállítható,¹³⁶ például az eddig nem védett metaadatok használatával.¹³⁷ Érdeemes újból kiemelni, hogy bár a big data gyakran nem személyes adat (legfeljebb újfajta módszerekkel visszaállítható a személyes jellege), ugyanakkor a fent elmondottakból egyértelmű, hogy információs túlhatalmat hozhat létre annál, aki rendelkezik vele, főként azzal, hogy következtetések vonhatók le belőle, sőt az előrejelzés is lehetővé válik általa.¹³⁸ A technológia prediktív ereje szinte minden tanulmányban középponti helyet foglal el, és nem véletlenül. Aki a jövőt tudja, az olyan hatalommal rendelkezik, amely szinte isteni jelleggel ruhazza fel őt.¹³⁹ A technológiavezérelt döntéshozatal dacol az érdemi kivizsgálással és elszámoltathatósággal szemben, amely alapfeltétele volna a tisztességes eljárásnak.¹⁴⁰ Nem csak hogy nehezen elszámoltathatók hanem a legtöbb esetben monopol helyzetben is vannak, így az érintettnek nincs lehetőség más hasonló

134 Tudomásom szerint az első, azóta is sokat idézett tanulmány a jogi területen Tene és Polonetzky [2012] írása volt OMER Tene – JULES Polonetzky: „*Privacy in the Age of Big Data: A Time for Big Decisions*” Stanford Law Review Online 2012/February. (63–69.o), amely azonban többször hivatkozta az Economist 2010. február 25-én megjelent különszámát, amely teljes egészében a „nagy adat” témaköréről szólt.

135 KATE Crawford – JASON Schultz: „*Big Data and Due Process: Toward a Framework to Redress Predictive Privacy Harms*” Boston College Law Review 2014/1. (94–128. o.)

136 PAUL Ohm: „*Broken Promises of Privacy: Responding to the Surprising Failure of Anonymization*” UCLA Law Review 2010/6. (1701–1778. o.), 1718. o.

137 Big Data: Seizing Opportunities, Preserving Values, 2015 February https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/docs/20150204_Big_Data_Seizing_Opportunities_Preserving_Values_Memo.pdf (2021.02. 04.)

138 Big Data: Seizing Opportunities, Preserving Values (3. lj.) 50, PHIL Simon: *Big Data Lessons from Netflix*, www.wired.com/insights/2014/03/big-data-lessons-netflix/. A profilírozásról és a nagy pontossággal személyre szabott reklámokról van szó.

139 A predikációs képességéről általában: ERIC Siegel: *Predictive Analytics: The Power to Predict Who Will Click, Buy, Lie, or Die* (New Jersey: Wiley 2013). A vásárlási szokásokat illetően: VERONICA McGregor – SOPHIA Helena Calderon – ROBERTA Tonelli: „*Big Data and Consumer Financial Information*” Business Law Today 2013/11. 1–4. o. A rendőrségi munkával kapcsolatban: ANDREW Guthrie Ferguson: „*Big Data and Predictive Reasonable Suspicion*” University of Pennsylvania Law Review 2015/2. 327–410. o., vagy JIN-HO JEON – Seung-Ryul Jeong: „*Designing a Crime-Prevention System by Converging Big Data and IoT*” Journal of Internet Computing and Services 2016/3. (115–128. o.) (www.jksii.or.kr/upload/1/1212_1.pdf) a BD-alapú bűnmegelőzés vonatkozásában.

140 ARI Ezra Waldman: *Power, process, and automated decision-making symposium. Rise of the machines. Artificial intelligence, robotics, and the reprogramming of law*. Fordham Law Review, 88. (2019), 2. 613–632. o. (2021.04.04)

szolgáltatást választani. Továbbá a minősített adatkezelők mint online szolgáltatók saját szerződési feltételeire épülő szerződéses jogviszony, amelynek a tartalma tekintetében az érintett kiszolgáltató helyzetben van. Csak arról dönthet, hogy akarja vagy sem nincs választás. Az adatkezelési szerződés kogens tartalmi elemeinek meghatározása nem ellentétes a kötelmi jog alapvető elvével a szerződéses elvvel, hisz az adatkezelési jogviszonyban a felek akaratautonómiájának legteljesebb érvényesülése pontosan így biztosítható. Míg a kötelmi jogviszonyok természetüknél fogva egyenlően kétoldalúak, úgy az adatkezelési jogviszonyt azzá kell tenni. A szerződéses szabadság érvényesüléséhez az kell, hogy a jogalkotó a gyengébb fél védelmében egyensúlyi helyzetet teremtsen, mintegy helyreállítsa azt és megteremtse a szerződéses elv alapját. Azok az ismert terek és korlátok, irányító és koordináló mechanizmusok, amelyek a hétköznapi életben és az offline számítógépes világban jelen voltak meggyengültek, vagy egyenesen elvesztették értelmüket. Ide tartozik többek között a személyes adataink kezeléséről való adatkezelés egész folyamatát átlátó, kellően tájékozott hozzájárulás, mint rendelkezés is. Az információs asszimetria, a felek erőviszonyaiban levő különbség, valódi verseny hiánya és a hálózati effektus¹⁴¹ torzító hatása mind olyan tényezők, amelyeket bármely termék esetében szabályozatlan piaci körülmények között igazságtalannak és méltánytalannak tekintünk, és ezért felhatalmazzuk a jogalkotót, hogy rásegítsen a „láthatatlan kéz” elégtelen munkájára.¹⁴²

Új digitális világ születik, amely annak tulajdonosán kívül mindenki előtt rejtve marad. Az új technológiák alapjogokra gyakorolt hatásainak vizsgálata során tisztázandó az is, hogyan érvényesül az információs önrendelkezés a mesterséges intelligencia használatán alapuló adatkezelés esetén. A big data korában az az előfeltevés uralkodik, hogy a tömeges adatnak az emberi képességeinket jócskán meghaladó gyorsaságú értékelését.¹⁴³ Az algoritmus olyan mennyiségű adatot elemez és mérlegel

141 Úgynevezett hálózati hatás, a szolgáltatásoknak az a sajátossága, hogy bizonyos monopolhelyzetben lévő cég szolgáltatásait a felhasználók kénytelenek igénybe venni, hiszen annak értékét éppen az adja, hogy mások is azt veszik igénybe. Minél több a felhasználó egy platformon, az annál vonzóbb mások számára, hogy ők is csatlakozzanak, a fejlesztők pedig annál sikeresebben fogják tudni a termékek fejlesztésére fordítani az összegyűjtött adatokat, minél több adatból gazdálkodhatnak. Eszerint a hálózati hatással a szolgáltatás nyújtói és igénybe vevői is jól járnak. Hálózati hatás valósul meg akkor is ha egy vállaltcsoport több szolgáltatást több eszközt fejleszt és nyújt az érintettek részére amelyekből származó eltérő tartalmú, idejű, struktúrájú adatokat lesznek képesek a tőfejlesztés érdekében egymásra vetítve feldolgozni. A hálózati effektus következtében a felhasználó számára a szolgáltatás vissza utasítása egyfajta költséggel – a kimaradás költségével – jár, melyet a felhasználó sok esetben nem vállal, vagy egyáltalán nem engedhet meg magának, ennek következtében pedig megkérdőjelezhető a valódi választási lehetőség, így végső soron a hozzájárulás önkéntessége.

142 CHASE, Daniel: *Who owns the data – an argument for a property rights approach to transatlantic data protection*. In: Medium, 2018.05.22. https://medium.com/@Daniel_Chase_/who-owns-the-data-an-argument-for-a-property-rights-approach-to-transatlantic-data-protection-ddc5cc8fc212. VI. rész. https://medium.com/@Daniel_Chase_ (2021.03.19.)

143 TÖRÖK Bernát. *Az alkotmányjog horizontális hatálya?* Gondolatok az algoritmizált döntéshozatal

a végeredmény meghatározása előtt, hogy annak pontos követése szinte lehetetlen.¹⁴⁴ Meggyőződésünk, hogy az alkotmányjog ma is a hatalom és a hatalmak megszelídítéséről szól, ezért a tudománynak fontos feladata a jelenkori hatalmi működések, berendezkedések, megnyilvánulások, új hatalmi törekvések jogi korlátait elemezni, a hatalomgyakorlást az igazolhatóság tesztjén keresztül értékelni, szükség esetén gyakorolni és az ellentmondásokra rámutatni. A multinacionális és transznacionális vállalatok rendkívül speciális, befolyásos és hatalmi túlsúllyal rendelkező magánjogi szereplők, ezért az egyénekkal – sőt, akár az egyes államokkal – szemben mutatkozó dominanciájuk miatt megfontolandó lehet egyes óriásplatformok esetében a veszélyes üzemi felelősség kiterjesztése, közvetlen horizontális hatály bizonyos jogviszonyokban történő elismerése, továbbá egy kollektív jogérvényesítési irányelv elfogadása.

Irodalomjegyzék

- CUKIER és Mayer-Schönberger könyvének címével: *Big Data, a forradalom, amely megváltoztatja az életünket, a munkánkat és a gondolkodásunkat*. Cukier és Mayer-Schönberger, 2013 *Big data: A revolution that will transform how we live, work, and think*. Houghton Mifflin Harcourt.
- CSEPELI Gy., DESSEWFFY, T. (2015): *Big Data. A technological change that will fulfil sociology*, *Review of Sociology* (173–186.o)
- KATE Crawford – JASON Schultz: „*Big Data and Due Process: Toward a Framework to Redress Predictive Privacy Harms*” *Boston College Law Review* 2014/1. (93–128. o.)
- OMER Tene – JULES Polonetsky: „*Privacy in the Age of Big Data: A Time for Big Decisions*” *Stanford Law Review Online* 2012/February. (63–69. o.)
- DESSEWFFY TIBOR – LÁNG László (2015): *Big Data és a társadalomtudományok véletlen találkozása a műtőasztalon*. Replika 92–93. (2015/3-4.szám): 157–170. o. http://real.mtak.hu/110553/1/92-93_11_Desewffy_Lang.pdf (2019.03.27.)
- KOSINSKI, M. STILLWELL, D., GRAEPEL T. (2013). *Private traits and attributes are predictable from digital records of human behavior*. <http://www.pnas.org/content/pnas/110/15/5802.full.pdf> (2022. 03. 10.) DOI: 10.1073/pnas.1218772110

szabályozásához. https://www.ekonyv.hu/api/get_ebook.php?shop=301&order=37079488&e-book=74859&format=pdf&time=1683213343&check=ed2cc0feaf3095d111910d152887f-c3d e-könyv Az internetes platformok kora. Rendelés szám: 37079488 (148. o.)

144 Az algoritmizált döntéshozatali mechanizmusokkal – és egyáltalán: a *big data* alapú technológiákkal – szemben legtöbbször elhangzó érvelés, hogy ezek a módszerek átláthatatlanok, vagyis a folyamat, amelynek a végén valamilyen eredményre jutnak az általunk feltett kérdésben, egyáltalán nem transzparens. Az átláthatóság követelményét hangsúlyozók mindenekelőtt az indokolhatóságot kéri számon ezeken a mechanizmusokon, másrészt a döntéshozatal kiszámíthatóságának elvárásával szembesítik őket. TEMME (2017) i. m.; FRANK Pasquale: *Black-box society*. The secret algorithms that control money and information. Cambridge MA – London, Harvard University Press, 2015.

- NEIL M. Richards – JONATHAN H. King: Big data ethics. *Wake Forest Law Review*, 49. (2014), 2. (393–432. o.)
- ZÓDI Zsolt Privacy és a big data (19.o) <http://fundamentum.hu/sites/default/files-fundamentum-17-1-2-02.pdf>. (2020.07.30.)
- JAKAB György PATAI Rita *Profil és profilalkotás a digitális életvilágban*. Iskolakultúra, 32. évfolyam, 2022/3. szám. <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/iskolakultura/article/download/43685/42861> 27-33. o. DOI: 10.14232/ISKKULT.2022.3.31 (2023.02.13.)
- GALÁNTAI Zoltán (2016): Big data, tudomány, kauzalitás. *Információs társadalom*, 16. évf. 2. sz. 32–43. DOI: <https://doi.org/10.22503/infars.XVI.2016.2.2> 32. o. (2020.02.28.)
- HALMAI Gábor: Az alkotmány mint norma a bírói jogalkalmazásban. In: *Fundamentum* 1998/3., (77–79. o.)
- KARDOS Gábor A *Nemzetközi Emberi Jog Diszkrét bája*. Ötvenéves az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata. http://real-j.mtak.hu/18827/3/Fundamentum_1998_4.pdf (2020.10.04.)
- ANDREW Z. Drzemczewski: *European Human Rights Convention in Domestic Law. A Comparative Study*, Oxford, Clarendon Press, 1983. 8. fejezet <https://www.corteidh.or.cr/tablas/a11660.pdf>. (373-377. o.)
- KLEIN Tamás *Robotjog vagy emberjog? Az emberközpontú mesterséges intelligencia szabályozásának kiindulási pontjai* 2019 (113. o.)
- ALDOUS Huxley: *Szép új világ*. Budapest, Kozmosz, 1982. (275–284.o)
- NICK Srnicek: *Platform Capitalism* Polity Press. Cambridge, 2017. (42. o.)
- JAN DE BRUYNE – CEDRIC Vanleenhove (szerk.): *Artificial Intelligence and the Law*. Cambridge, Intersentia, 2021;
- THOMAS Wischmeyer – Timo Rademacher: *Regulating Artificial Intelligence*. Cham, Springer, 2020.
- KOLLÁR Csaba A mesterséges intelligencia, mint komplex rendszer információbiztonsági kihívásai 2019. Kiberbiztonság/Cybersecurity. Szerkesztette: Prof. Dr. Rajnai Zoltán ISBN: 978-963-449-185-9 (66-67.o) <https://bdi.uni-obuda.hu/sites/default/files/oldal/csatolmany/kiadvany-2019.pdf> (2020.06.25.)
- MIKE Walker: *Competition Policy and Digital Platforms: Six Uncontroversial Propositions*. *European Competition Journal*, 16. (2020), 1. 4. <https://doi.org/10.1080/17441056.2020.1730063> (2022.05.18.)
- PÜNKÖSTY András *Merre tart az európai szintű platformszabályozás? – Áttekintés a platformok szabályozásának versenyjogi ösztönzőiről, valamint a fúziókontroll lehetséges fejlesztéséről* https://www.ekonyv.hu/api/get_ebook.php?shop=301&order=37079488&ebook=74859&format=pdf&time=1683213343&check=ed2cc0feaf3095d111910d152887fc3d 183-185. o. (2023. 04.10.)
- KENNETH Cukier – VIKTOR Mayer-Schönberger: *Big data. Forradalmi módszer, amely megváltoztatja munkánkat, gondolkodásunkat és egész életünket*. Budapest, HVG Könyvek, 2014. (37-57. o.)

- ANTOINETTE ROUVROY: PERSONAL DATA V. BIG DATA IN THE EU: CONTROL LOST, DISCRIMINATION FOUND. *Open Journal of Philosophy*, 2018, 8, 192-205 <http://www.scirp.org/journal/ojpp> ISSN Online: 2163-9442 ISSN Print: 2163-9434 193-194.o SSRN-id3186292.pdf (2020.03.22.)
- Dr. SOMODY Bernadette VÁRADI Zsanett Dr. SZÉKELY Iván *A Big Data alapú adatkezelés demokratikus hatalomgyakorlást érintő kihívásai*. 2018 (16-26.o) https://nmhh.hu/dokumentum/203067/Varadi_Zsanett_Demokracia_2.pdf (2022.08.14.)
- THIAGO S. Guzella – WALMIR M. Caminhas: *A review of machine learning approaches to Spain filtering*. *Expert Systems With Applications*, (36. o.) 2009, 10206.
- CADE Metz: *Now anyone can tap the AI behind Amazon's recommendations*. *Wired*, <https://www.wired.com/2015/04/now-anyone-can-tap-ai-behind-amazons-recommendations/> (2022.11.12.)
- LAUREN Henry Scholz: *Algorithmic contracts*. *Stanford Technology Law Review*, 20. (2017), 2. (128–170. o.)
- DANIELLE Keats Citron – FRANK Pasquale: *The Scored society. Due process for automated predictions*. *Washington Law Review*, 89. (2014), 1. 1–33.; MIKELLA Hurley – JULIUS Adebayo: *Credit scoring in the era of big data*. *The Yale Journal of Law and Technology*, 18. 2016, 1. (148. o.)
- WILLIAM Nicholson Price II: *Black-box medicine*. *Harvard Journal of Law and Technology*, 28. (2015), 2. (432–434. o.)
- ALEXIS C. Madrigal: *The trick that makes Google's self-driving cars work*. *The Atlantic*, 2014
- JOSE Sanchez del Rio – DANIELA Moctezuma – CRISTINA Conde – ISAAC Martin de Diego – ENRIQUE Cabello: *Automated border control e-gates and facial recognition systems*. *Computers & Security*, 62. 2016, (49. o.)
- MARIANNE Bertrand – Sendhil Mullainathan: *Are Emily and Greg more employable than Lakisha and Jamal? A field experiment on labor market discrimination*. *NBER Working Paper Series*, Working Paper No. 9873.
- STATE V. Loomis, 881 N.W.2d 749 (Wis. 2016); Megan T. Stevenson – Christopher Slobogin: *Algorithmic Risk Assessments and the Double-Edged Sword of Youth*. *Washington University Law Review*, 96. 2018, (681. o.)
- MEZŐ István: *Személyes adatok védelme az Európai Unió jogában és Magyarországon*. (2009). Deák Ferenc Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola 132-134.o <http://midra.uni-miskolc.hu/document/5522/1411.pdf>. (2020.11.25)
- NÉMETH Renáta (2015): *A számok tényleg magukért beszélnek?* *Replika* (92–93): 203–209. o.
- ZÓDI Zsolt *Privacy és a big data* 19.o <http://fundamentum.hu/sites/default/files/fundamentum-17-1-2-02.pdf>. (2021. 03.19.)
- PIERSON, L. (2017). *Data Science*. Hoboken: John Wiley & Sons Inc. <http://www.syndetics.com/index.aspx?client=natlibsingapore&isbn=9781119327639/summary.html&oclc=1005477526&cupc=> (2022. 01.18.)

- SÁGVÁRI Bence (2017): *Társadalomtudomány a big data korában*. Statisztikai szemle, 95. évf. 5. sz. 491–504. DOI: <https://doi.org/10.20311/stat2017.05.hu0491> (492. o.)
- CASTELLS, Manuel (1998): *The End of the Millennium*, The Information Age: Economy, Society and Culture. Volume III. Hoboken, Wiley-Blackwell. Magyar nyelven: CASTELLS, Manuel (2007). *Az évezred vége*. Ford. Berényi Gábor, Rohonyi András. Budapest, Gondolat–Infonia.
- FEHÉR Katalin *Digitalizáció és új média. Trendek, stratégiák, illusztrációk*. Budapest: Akadémiai Kiadó 2016 (189–193. o.)
- TEMME (2017) i. m.; FRANK Pasquale: *Black-box society*. The secret algorithms that control money and information. Cambridge MA – London, Harvard University Press, 2015.
- FÜLÖP Réka *Személyes adatok védelme az internetet különös tekintettel azok vagyoni jogi helyzetére*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar. 140. o. Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság. Szemelvények az információs jogok felügyeletének elmúlt 25 évéből. Szerkesztő: Dr. Péterfalvi Attila <https://www.naih.hu/files/NAIH-jubileumi-szemelvények-az-informacios-jogok.pdf>. (2023.02.27.)
- SZŐKE Gergely László: Az európai adatvédelmi jog megújítása. Tendenciák és lehetőségek az önszabályozás területén, Pécs, 2014, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Doktori Iskola 60-61.o (2019.02. 27.)
- GYÖNGYÖSI László PhD. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Hálózati Rendszerek és Szolgáltatások Tanszék 2019. http://real-d.mtak.hu/1205/1/dc_1656_19_tezisek.pdf (2022.05.19.)
- PÜNKÖSTY András 2019 *Egy új digitális etika megalapozásának egyes szempontjai – big data, algoritmusos döntéshozatal és a személy az adatalapú társadalomban*. 5544. számú megrendelés A mesterséges intelligencia szabályozásai (50. o.)
- VERONICA Moro: *Privacy and competitiveness in the age of big data*. European Data Protection Supervisor. https://edps.europa.eu/sites/edp/files/publication/ar2018_en.pdf 63-71. o. (2022.01.17.)
- MANTELERO, ALESSANDRO: *The future of consumer data protection in the E. U. Rethinking the „notice and consent” paradigm in the new era of predictive analytics*. A fogyasztói adatvédelem jövője az EU-ban: A tájékoztatás és a hozzájárulás paradigma újrágondolása a prediktív analitika új korában. In: Computer Law & Security Review, 2014 <https://arxiv.org/pdf/1909.00077.pdf> (2023.02.27.) 12-16. o.
- SZALAI Ákos: A szerződés tartalma. <http://www.plwp.eu/docs/wp/2013/2013-11-Szalai.pdf> Pázmány Law Working Papers 2013/11. (2019.12.28.)
- BARBARA Schmitz / ELLEN Buschew: *Zahlen mit Daten*. Im Spannungsverhältnis zwischen Verbot mit Erlaubnisvorbehalt und Privatautonomie. MMR. 2022. (171. o.)
- GYEKICZKY Tamás: *Személyes adataink sorsa – Gondolatok a digitális tartalmakra és szolgáltatásokra, valamint az áruvásárlásra vonatkozó uniós irányelvek németországi végrehajtásáról*. https://jesz.ajk.elte.hu/2022_4.pdf. (43-47. o.), Jogelméleti Szemle 2022/4. szám (2023.01.27.)

- BENEDEK Károly – GÁRDOS Péter 2007: XVIII. fejezet: A szerződés megkötése. in: GELLÉRT György (szerk): A Polgári Törvényköny magyarázata. I. Kötet. Budapest, Complex
- NANCY S. Kim: *Consentability. Consent and its limits*. Cambridge, Cambridge University Press, 2019. (218. o.)
- RENE Arnold – ANNETTE Hillebrand – MARTIN Waldburger: *Personal data and privacy*. WIK Consult, 2019 https://www.ofcom.org.uk/__data/assets/pdf_file/0029/67088/personal_data_and_privacy.pdf?lang=translit (2020.02.17)
- JAKAB Nóra – PRUGBEGER Tamás: *Ellentétek és kapcsolatok a magyar munkajogi és polgári jogi szabályozás között*. Jogtudományi Közlöny 2014/10.sz., 2014 (477-485. o.)
- GUY Davidov: *The three axes of employment relationships: A characterization of workers in need of protection*. In: University of Toronto Law Journal, Vol. 52, 2002, (361. o.)
- KISS György: *Munkajog a közjog és a magánjog határán – egy új munkajogi politika kialakításának szükségessége* – Jogtudományi közlöny, 63. évf. 2. sz., 2008, (76. o.)
- FLUME, WERNER: *Allgemeiner Teil des bürgerlichen Rechts*. Berlin, 1979, Springer Verlag. (10. o.)
- CANARIS, CLAUS Wilhelm: Grundrechte und Privatrecht. Archiv für Zivilistische Praxis, 1984 (201–207. o.)
- VÉKÁS Lajos: Az új Polgári Törvénykönyv elméleti előkérdései, Budapest, HVG-ORAC, 2001, (54-55. o.) <https://ptk2013.hu/polgari-jogi-kodifikacio/vekas-lajos-az-uj-polgari-torvenykonnyv-koncepciojabol-pjk-20024-3-10-o/612> (2023.02.12.)
- KISS György, *Munkajog a közjog és a magánjog határán – egy új munkajogi politika kialakulásának szükségessége*, Jogtudományi közlöny, 2008. (63. évf.) 2. szám, (74. o.)
- MUNK S. (2014). Szemantika az informatikában. Hadmérnök, 9(2), 311–332. o. <https://gyires.inf.unideb.hu/GyBITT/11/ch05s02.html> (2022.11.23.)
- ROB Frieden: *Challenges to the Conventional Wisdom About Mergers and Consumer Welfare in a Converging Internet Marketplace*. The 48th Research Conference on Communication, Information and Internet Policy, 2020. (376- 383.o)
- GYARAKI R. (2018). A számítógépes bűnözés nyomozásának problémái. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem.
- OMER Tene – JULES Polonetsky: „*Privacy in the Age of Big Data: A Time for Big Decisions*” Stanford Law Review Online 2012/February. (63–69.o), amely azonban többször hivatkozza az Economist 2010. február 25-én megjelent különszámát, amely teljes egészében a „nagy adat” témaköréről szól.
- KATE Crawford – JASON Schultz: „*Big Data and Due Process: Toward a Framework to Redress Predictive Privacy Harms*” Boston College Law Review 2014/1. (94–128. o.)
- PAUL Ohm: „*Broken Promises of Privacy: Responding to the Surprising Failure of Anonymization*” UCLA Law Review 2010/6. (1701–1778. o.), 1718. o.
- PHIL Simon: *Big Data Lessons from Netflix*, www.wired.com/insights/2014/03/big-data-lessons-netflix/ (2022.05.25)
- ERIC Siegel: *Predictive Analytics: The Power to Predict Who Will Click, Buy, Lie, or Die* (New Jersey: Wiley 2013).

- VERONICA McGregor – SOPHIA Helena Calderon – ROBERTA Tonelli: „*Big Data and Consumer Financial Information*” *Business Law Today* 2013/11. (1–4. o.)
- ANDREW Guthrie Ferguson: „*Big Data and Predictive Reasonable Suspicion*” *University of Pennsylvania Law Review* 2015/2. (327–410. o.)
- JIN-HO Jeon– SEUNG-Ryul Jeong: „*Designing a Crime-Prevention System by Converging Big Data and IoT*” *Journal of Internet Computing and Services* 2016/3. (115–128. o.)www.jksii.or.kr/upload/1/1212_1.pdf (2019.06.26.)
- ARI Ezra Waldman: *Power, process, and automated decision-making symposium. Rise of the machines. Artificial intelligence, robotics, and the reprogramming of law.* *Fordham Law Review*, 88. (2019), 2. 613–632. o. (2021.04.04)
- CHASE, DANIEL: *Who owns the data – an argument for a property rights approach to transatlantic data protection.* https://medium.com/@Daniel_Chase_/who-owns-the-data-an-argument-for-a-property-rights-approach-to-transatlantic-data-protection-ddc5cc8fc212. VI. rész. https://medium.com/@Daniel_Chase_ (2021.03.19.)
- TÖRÖK Bernát – ZÖDI Zsolt *Az internetes platformok kora. Ludovika Egyet Kiadó 2022 Az alkotmányjog horizontális hatálya? Gondolatok az algoritmizált döntéshozatal szabályozásához.* https://www.ekonyv.hu/api/get_ebook.php?shop=301&order=37079488&ebook=74859&format=pdf&time=1683213343&check=ed2cc0feaf3095d111910d152887fc3d e-könyv *Az internetes platformok kora. Rendelés szám: 37079488* (148. o.)

A KÁBITÓSZEREK VESZÉLYESSÉGÉNEK ÉRTÉKELÉSE A BÜNTETŐJOGBAN

1. Bevezető gondolatok

A drogok csoportosításának számos szempontja ismert. Az egymással rokon anyagok az ópiátok, a stimulánsok, a hallucinogének, valamint az altatók, nyugtatók, szorongásgátlók, és antidepresszánsok kategóriába sorolhatók.² Eredetüket tekintve beszélhetünk növényi eredetű és mesterségesen előállított vagy szintetikus kábítószerokről. Szokás mindemellett klasszikus³ és új típusú kábítószernek között különbséget tenni, utóbbiak jellemzően olyan szintetikus szerek, amelyek utánozzák az ellenőrzés alá vont kábítószer hatáseit.

A szakirodalomban az említetteken túl ismert egy klasszifikáció, amely az egyes kábítószer veszélyességével, illetve egészségkárosító hatásával áll összefüggésben, és amely „lágý” és „kemény” drogok között differenciál. Kutatásom során a vonatkozó nemzetközi egyezmények osztályozásának áttekintését követően arra a kérdésre kerestem a választ, hogy ez utóbbi megkülönböztetés milyen szempont figyelembevételén alapul. Vizsgáltam továbbá azt is, hogy európai viszonylatban megjelenik-e a büntetőjogban a kábítószer veszélyességének értékelése, valamint a „lágý” és „kemény” drogok közötti különbségtétel.

2. A kábítószer osztályozása a nemzetközi egyezményekben

A vonatkozó nemzetközi egyezmények a kábítószerket és pszichotróp anyagokat az egészségre való veszélyességük, terápiás hasznosságuk és a visszaélés kockázata alapján osztályozzák. Az 1961-es Egységes Kábítószer Egyezmény⁴ négy jegyzékbe sorolja a kábítószerket, melyek eltérő súlyú megszorító intézkedéseket határoznak

1 PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola; Téma-vezető: Dr. Balogh Ágnes egyetemi docens; Büntetőjogi Tanszék; a Pécsi Tudományegyetem Doktori Iskolájának tagja.

2 BAYER István: *A drogok történelme*. Budapest, Aranyhal Könyvkiadó, 2000.

3 Lévai Miklós a klasszikus kábítószer körébe sorolja az ópiátokat (ópium, morfin, heroin, kodein), valamint elsősorban a szerek hozzáférhetőségére tekintettel a stimulánsok közül a kokaint és a hallucinogéneket (marihuána, hasis, LSD). LÉVAI Miklós: *Kábítószer és Bűnözés*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992. 33. o.

4 Az Egyesült Nemzetek 1972. évi Jegyzőkönyvvel módosított 1961. évi Egységes Kábítószer Egyezménye

meg a bennük szereplő anyagokra.⁵ A 1971-es Pszichotróp Egyezmény⁶ további négy jegyzékbe foglalja az említett anyagokat,⁷ míg a Prekurzor Egyezmény⁸ két jegyzékben tünteti fel a kábítószeres vagy pszichotróp anyagok gyártásához használt vegyi anyagokat. Valamennyi jegyzék módosításáról az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsának Kábítószer Bizottsága (Commission on Narcotic Drugs, CND) dönt, míg az elbíráló felülvizsgálatot az Egészségügyi Világszervezet Kábítószer-függőségi Szakértői Bizottsága (Expert Committee on Drug Dependence, ECDD) folytatja le, melynek során figyelembe veszi az adott szer ismert anyagokhoz való hasonlóságát, a központi idegrendszerre kifejtett hatásait, függőségpotenciálját, a tényleges visszaélések és/vagy visszaélések valószínűségének bizonyítékait, valamint a gyógyászati hasznosságát.⁹ A nemzetközi egyezmények listái nem tekinthetők kifejezetten veszélyesség szerinti besorolásnak, jelentős különbségeket tükröznek azonban az egyes anyagok egészségkárosító hatásainak megítélésében.¹⁰

5 Az I. és II. Jegyzékben feltüntetett kábítószeres „visszaélésekre adhatnak alkalmat és káros hatásai lehetnek, vagy kábítószerre alakíthatók”. A III. Jegyzék olyan kábítószer tartalmú készítményeket tartalmaz, melyek hatóanyagai az I. vagy a II. Jegyzékben szerepelnek, de kivételt képeznek az egyezmény bizonyos rendelkezései alól, mert „az általuk tartalmazott anyagok miatt semmilyen visszaélésre nem adnak alkalmat és ártalmas hatást nem fejthetnek ki, továbbá a kábítószer sem könnyen nyerhető vissza belőlük”. A IV. Jegyzékben felsorolt kábítószeres pedig „különösen alkalmasak visszaélések elkövetésére és káros hatásai lehetnek, továbbá ezeket a veszélyeket nem ellensúlyozzák jelentős gyógyászati előnyök.” MÓRÓ Levente – MAJOR Magda: Kábítószeres, pszichotróp és új pszichoaktív anyagok szabályozása és kockázatértékelése. In: MÓRÓ Levente – MAJOR Magda – KALÓ Zsuzsa (szerk.): *Az új pszichoaktív anyagok hazai kockázatértékelésének felülvizsgálata*. Nemzeti Drog Fókuszpont, 2019. 19-20. o. https://www.researchgate.net/publication/339536175_Az_uj_pszichoaktiv_anyagok_hazai_kockazattertekelesenek_felulvizsgalata (letöltés dátuma: 2023.02.19.)

6 1971. évi Egyezmény a pszichotróp anyagokról

7 Az I. Jegyzékre felvett anyagoknál „a visszaélés különösen komoly közegészségügyi kockázatot jelent és gyógyászati hasznosságuk nincs, vagy nagyon korlátozott”. A II. Jegyzékben szereplő anyagok esetén „a visszaélés lényeges közegészségügyi kockázatot jelent és gyógyászati hasznosságuk csekélytől mérsékeltig terjed”. A III. Jegyzékbe sorolt anyagoknál „a visszaélés lényeges közegészségügyi kockázatot jelent és gyógyászati hasznosságuk mérsékelttől jelentékenyig terjed”. A IV. Jegyzékben meghatározott anyagoknál „a visszaélés kisebb mértékű, de jelentős közegészségügyi kockázatot jelent és gyógyászati hasznosságuk csekélytől jelentékenyig terjed.” MÓRÓ – MAJOR: i.m. 19. o.

8 Az ENSZ kábítószeres és a pszichotróp anyagok tiltott forgalmazása elleni, 1988. december 20-án, Bécsben kelt egyezménye

9 MÓRÓ – MAJOR: i.m. 19-20. o.

10 SÁROSI Péter: A drogok kockázatelemzésének nemzetközi tapasztalatai. In: SÁROSI Péter – TAKÁCS István Gábor: *Kockázatos szerek és veszélyes drogpolitikák*. TASZ Drogpolitikai Füzetek 8. szám, 2007. 24. o. <https://adoc.pub/kockazatos-szerek-es-veszelyes-drogpolitikak.html> (letöltés dátuma: 2023.01.12.)

3. „Lágy” és „kemény” kábítószer

A „lágy” és „kemény” kategóriák szerinti felosztás alapjának meghatározásával kapcsolatban a vizsgált szakirodalomban két álláspont fedezhető fel. Az egyik megközelítés a kábítószeres függőséget kialakító hatását tekinti meghatározónak.¹¹ Addiktív potenciáljuk szempontjából megkülönböztetünk testi (szomatikus) és lelki (pszichés) függés kialakítására alkalmas ún. addiktív szereket, valamint a jellemzően csak lelki, pszichikai hozzászokás előidézésére alkalmas anyagokat, az ún. szokás kialakító drogot.¹² A függőség e két formája külön-külön, de egyidejűleg is jelentkezhet. A pszichikai függőség a szer utáni állandó vágyakozásban nyilvánul meg, míg a fizikai dependencia az adag növelésének szükségességét okozza és jelentős elvonási tünetekkel jár. A szóban forgó szakirodalmi nézet a pszichikai függőséget okozó szereket tekinti „lágy” drogoknak, míg a fizikai függőség kialakítására alkalmas anyagokat a „kemény” kábítószeres kategóriájába sorolja.

Egy másik álláspont szerint a „lágy” és „kemény” drogok elhatárolásának alapja az akut toxicitásbeli különbség. A drogok egészségkárosító hatása jelentkezhet egyszeri adagoláskor, valamint a dózisok ismételt és rendszeres használatát követően, esetleg csak évek elteltével. Előbbit a kábítószeres akut mérgező hatásának, utóbbit pedig krónikus toxicitásának nevezzük. „Az akut mérgező hatás a drogok egyszeri adagjának a létfontosságú szervek működésének halált okozó mértékű megzavarása”, melyre hatással van az adagolás módja, tehát hogy a kábítószer orálisan, belelegezve, illetve felszippanntva, vagy intravénásan kerül a szervezetbe. Megjegyzendő, hogy az akut mérgezést kiváltó dózis ebben a sorrendben csökken, az említett adagolási módok közül ezért az intravénás a legkockázatosabb. Az utóbb említett nézet az akut mérgező hatás előidézésére alkalmas anyagokat tekinti „kemény” kábítószereseknek.¹³

A kifejtettek alapján látható, hogy a „lágy” és „kemény” kábítószeres közötti differenciálásnak nincs általánosan elfogadott szempontja. Bayer István¹⁴ egyik korábbi művében röviden foglalkozik a tárgyalt kérdéssel, amelyre – megfogalmazása szerint – ő maga sem tudja a választ. Ennek elsősorban az az oka, hogy a szakirodalomban nem találkozott olyan definícióval, amely lehetővé tenné a két kategória közötti különbségtételt, másrészt pedig zavaró körülménynek találja azt is, hogy ezt a két kifejezést főként azok használják, akik a „lágy” drogok legalizálását kívánják elérni.¹⁵

11 BAYER István: *Drogok és emberek*. Budapest, Focus Kiadó, 2005. 19. o.

12 LÉVAY Miklós: Az egészséget veszélyeztető bűncselekmények. In: GÖRGÉNYI Ilona – GULA József – HORVÁTH Tibor – JACSÓ Judit – LÉVAY Miklós – SÁNTHA Ferenc – VÁRADI Erika (szerk.): *Magyar Büntetőjog. Különös Rész*. Budapest, Wolters Kluwer, 2020. 143. o.

13 UJVÁRY István: Kockázatok és mellékhatások. A drog- és kábítószer-probléma kockázatelemzési modellje. *Magyar Tudomány*, 2004/4. 443-444. o. https://epa.oszk.hu/00600/00691/00004/pdf/EPA00691_magyar_tudomany_2004-04_440-452.pdf (letöltés dátuma: 2023.02.03.)

14 Bayer István gyógyszerészprofesszor, az Országos Gyógyszerészeti Intézet volt főigazgatója, aki hat éven át volt az ENSZ Kábítószer Főosztályának munkatársa, valamint tizenkét éven át képviselte Magyarországot az ENSZ Kábítószer Bizottságában, melynek elnöke is volt.

15 A szerző véleménye szerint zsákutcába vezet azon nézet, mely a fizikai függőséget tekinti

4. A kábítószeres veszélyességének büntetőjogi értékelése

Az Európai Unió Tanácsa 2004. októberében fogadta el a tiltott kábítószer-kereskedelem területén a bűncselekmények tényállási elemeire és a büntetésekre vonatkozó minimumszabályok megállapításáról szóló kerethatározatot, amely a kábítószeres veszélyessége szerinti, a büntetési tételekben megnyilvánuló differenciálási kötelezettséget ír elő a tagállamok számára. A kerethatározat 4. cikkének (2) bekezdése ugyanis akként rendelkezik, hogy „minden tagállam meghozza a szükséges intézkedéseket annak érdekében, hogy a kábítószer-bűncselekményeket maximálisan legalább 5 évtől 10 évig terjedő szabadságvesztéssel büntessék, amennyiben azok nagy mennyiségű kábítószerrel érintenek vagy ha a bűncselekmény olyan kábítószerrel kapcsolatos, amelyek a legnagyobb mértékű egészségkárosító hatást fejtik ki, illetve több ember egészségét jelentős mértékben károsították.” A hazai szabályozás vonatkozásában azonban elmondható, hogy a jogalkotó nem veszi figyelembe a kábítószer egészségkárosító hatását, illetve veszélyességét, a kábítószer fajtája tehát nem befolyásolja a büntetőjogi jogkövetkezményeket. Egyes vélemények szerint a törvényben meghatározott mennyiségi fogalmak már tekintettel vannak az egyes kábítószeres eltérő toleranciájára és egészségkárosító hatásuk közötti különbségekre,¹⁶ a jogalkotó a büntetési tételekben azonban nem különböztet. A szakirodalomban találunk olyan véleményt, amely – már a kerethatározat elfogadása előtt – rámutatott annak szükségességére, hogy a büntetőjogilag kábítószernek minősülő anyagok testi-lelki egészségre való ártalmasságuk alapján kerüljenek osztályozásra és a törvényhozó a visszaéléseket ehhez igazodva, differenciáltan rendelje büntetni.¹⁷ Úgy gondolom, hogy – figyelemmel a hazai drogpolitikára – a közeljövőben e tekintetben változás nem várható.

Vannak ugyanakkor olyan országok, ahol a jog szintjén értékelésre kerül a kábítószeres veszélyessége. A holland kábítószer-büntetőjogban megjelenik például az „elfogadható” és az „elfogadhatatlan kockázattal járó drog” kategóriája. Eltérő rendelkezések vonatkoznak a „lágý” drogokra, mely elnevezést hivatalosan is használják a kannabisz, kannabiszgyanta és más kannabisztermékek megjelölésére.¹⁸ Finnországban ismert a „különösen veszélyes kábítószeres” csoportja, Nagy-Britanniában három veszélyességi osztály létezik, Spanyolországban pedig szó szerint „lágý” és „kemény” kábítószeres

„kemény” drogoknak, hiszen ez esetben nem csak a függőséget nem okozó kannabisz és egyéb hallucinogének (pl. LSD), hanem a csupán lelki függőséget kialakító stimulánsok (kokain, amfetaminszármazékok, stb.) is a „lágý drog” kategóriájába esnének, a fizikai dependenciát előidéző szerek, tehát az alkohol és a nikotin viszont az ópiummal, az opioidokkal és altatókkal együtt alkotnák a „kemény drog” kategóriát. BAYER: i.m. 19-20. o.

16 FRECH Ágnes: Jogalkotás és jogalkalmazás. In: FELVINCZI Katalin – NYÍRÁDY Adrienn (szerk.) *Drogpolitika számokban*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2009. 285. o.

17 LÉVAY Miklós: Héják, baglyok, galambok. Változások a kábítószer-fogyasztás kriminálpolitikai megítélésében. *Fundamentum*, 2001/1. 56. o. http://epa.niif.hu/02300/02334/00005/pdf/EPA02334_Fundamentum_2001_01_049-057.pdf (letöltés dátuma: 2023.04.07.)

18 BAYER: i.m. 19. o.

között különböztetnek. Ha tehát a kábítószerrel visszaélést különböző veszélyességgű drogokra követik el, a büntetőjogi jogkövetkezmény súlya is eltérhet.¹⁹

Németországban a drogok veszélyességének értékelése a kábítószer törvényben (Betäubungsmittelgesetz) ugyan nem jelenik meg, a Szövetségi Bíróság (Bundesgerichtshof) ugyanakkor akként foglal állást e kérdésben, hogy a kábítószer fajtája és veszélyessége büntetéskiszabás során meghatározó jelentőséggel bír. Az eljáró bíróság az adott szert egy veszélyességi skálán helyezi el, melynek során figyelembe veszi például a kábítószer típusát, mennyiségét, a hatóanyag-koncentrációt, és a határérték túllépését.²⁰ Az ítélkezési gyakorlatban kialakult egy szintarány, melynek alapján a kábítószereket három csoportba sorolják. Amennyiben a bűncselekményt a „kemény” drogok kategóriájába tartozó kábítószerre (pl. heroin, kokain, fentanyl, crack) követik el, úgy e tényt a bíróság súlyosító körülményként értékeli, ha a jogellenes cselekmény „könnyű” droggal (pl. cannabis) kapcsolatos, úgy ez enyhítő körülménynek számít. A veszélyskála középső helyét elfoglaló drogokra (pl. amfetamin, extasy) magvalósított bűncselekmények esetén a veszélyesség nem kerül értékelésre büntetéskiszabás során.²¹

5. Konklúzió

A fentiek alapján elmondható, hogy nincs egységesen elfogadott nézet, amely a „lágý” és a „kemény” drogok közötti differenciálás alapjául szolgálna. Kijelenthető ugyanakkor, hogy e felosztás az egyes kábítószerek veszélyességének értékelésén alapul, amelynél egyes szerzők a kábítószerek függőség kialakító potenciáját, mások pedig az akut mérgező hatását tartják irányadónak. A kábítószer veszélyességét hazai büntetőjogunk nem veszi figyelembe, egyes országokban azonban befolyásolja a büntetőjogi jogkövetkezmény súlyát, másutt pedig büntetéskiszabási körülményként jelenik meg.

Felhasznált irodalom

BAYER István: *A drogok történelme*. Budapest, Aranyhal Könyvkiadó, 2000.

BAYER István: *Drogok és emberek*. Budapest, Focus Kiadó, 2005.

FRECH Ágnes: Jogalkotás és jogalkalmazás. In: FELVINCZI Katalin – NYÍRÁDY Adrienn (szerk.) *Drogpolitika számokban*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2009.

KARSAI Krisztina: A kábítószer-fogyasztás büntetendősége: elvek, elméletek pro és kontra. In: TÓTH Károly (szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*. Szeged, József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1998. http://acta.bibl.u-szeged.hu/6979/1/juridpol_054_fasc_011_001-033.pdf (letöltés dátuma: 2023.02.16.)

19 KARSAI Krisztina: A kábítószer-fogyasztás büntetendősége: elvek, elméletek pro és kontra. In: TÓTH Károly (szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*. Szeged, József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1998. 6. o. http://acta.bibl.u-szeged.hu/6979/1/juridpol_054_fasc_011_001-033.pdf (letöltés dátuma: 2023.02.16.)

20 A német Szövetségi Bíróság 25.06.2019 -1 StR 181/19 számú határozata

21 A német Szövetségi Bíróság 19.05.2022 -1 StR 83/22 számú határozata

- LÉVAI Miklós: *Kábítószeres és Bűnözés*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992.
- LÉVAY Miklós: *Héják, baglyok, galambok*. Változások a kábítószer-fogyasztás kriminálpolitikai megítélésében. *Fundamentum*, 2001/1. http://epa.niif.hu/02300/02334/00005/pdf/EPA02334_Fundamentum_2001_01_049-057.pdf (letöltés dátuma: 2023.04.07.)
- LÉVAY Miklós: Az egészséget veszélyeztető bűncselekmények. In: GÖRGÉNYI Ilona – GULA József – HORVÁTH Tibor – JACSÓ Judit – LÉVAY Miklós – SÁNTHA Ferenc – VÁRADI Erika (szerk.): *Magyar Büntetőjog. Különös Rész*. Budapest, Wolters Kluwer, 2020.
- MÓRÓ Levente – MAJOR Magda: Kábítószeres, pszichotróp és új pszichoaktív anyagok szabályozása és kockázatértékelése. In: MÓRÓ Levente – MAJOR Magda – KALÓ Zsuzsa (szerk.): *Az új pszichoaktív anyagok hazai kockázatértékelésének felülvizsgálata*. Nemzeti Drog Fókuszpont, 2019. https://www.researchgate.net/publication/339536175_Az_uj_pszichoaktiv_anyagok_hazai_kockazatertekelesenek_felulvizsgalata (letöltés dátuma: 2023.02.19.)
- SÁROSI Péter: A drogok kockázatelemzésének nemzetközi tapasztalatai. In: SÁROSI Péter – TAKÁCS István Gábor: *Kockázatos szerek és veszélyes drogpolitikák*. TASZ Drogpolitikai Füzetek 8. szám, 2007. <https://adoc.pub/kockazatos-szerek-es-veszelyes-drogpolitikak.html> (letöltés dátuma: 2023.01.12.)
- UJVÁRY István: Kockázatok és mellékhatások. A drog- és kábítószer-probléma kockázatelemzési modellje. *Magyar Tudomány*, 2004/4. https://epa.oszk.hu/00600/00691/00004/pdf/EPA00691_magyar_tudomany_2004-04_440-452.pdf (letöltés dátuma: 2023.02.03.)

Felhasznált joganyagok és egyéb források

A német Szövetségi Bíróság 25.06.2019 -1 StR 181/19 számú határozata
A német Szövetségi Bíróság 19.05.2022 -1 StR 83/22 számú határozata
A TANÁCS 2004/757/IB KERETHATÁROZATA a tiltott kábítószer-kereskedelem területén a bűncselekmények tényállási elemeire és a büntetésekre vonatkozó minimumszabályok megállapításáról

Tárgyszavak: „lágý” és „kemény” drogok, kábítószeres veszélyessége, kábítószeres egészségkárosító hatása

A DEVIZAHITELES SZERZŐDÉSEKET ÉRINTŐ JOGGYAKORLAT ELEMZÉSE

Absztrakt

Jelen tanulmány a devizahiteles perek gyakorlati hátterét mutatja be a teljesség igénye nélkül. Tekintettel arra, az elmúlt 40 évben a magyar igazságszolgáltatás hasonló helyzettel nem szembesült, mint amit a deviza alapú hitelezés kapcsán indult perek okoztak. Ennek a helyzetnek az egyik fő jellemzője, hogy a deviza alapú kölcsönszerződésekkel kapcsolatos perek a szerződések megkötését követő több évvel később indultak meg. Ezek a perek túlnyomórészt a szerződések létre nem jöttének, illetve érvénytelenségének a megállapítására irányulnak.

1. Bevezető gondolatok

A fogyasztóvédelem kialakulása, a politikai gondolkodásban való megjelenése szoros összefüggésben áll (egyebek mellett) a piacgazdaság megjelenésével s általában a gazdasági viszonyok alakulásával.

Európában ez a jelenség először Ausztriában bukkant fel a 1990-es évek közepén, elsősorban az ország Svájjal határos területein. Az osztrák kereskedelmi bankok azt tapasztalták, hogy a helyi lakosok (és vállalkozók) 15-20 km-t szívesen autóznak át a határ svájci oldalán található bankokhoz, azért, hogy 1,5-2%-os kamatkülönbözet miatt inkább svájci frankban (CHF-ben) vegyék fel a szükséges hitelt, mintsem Ausztriában, helyi valutában. Erre a versenykihívásra reagáltak úgy egyes osztrák hitelintézetek, hogy hitelkínálatukba felvették a svájci frank alapon nyújtott hiteleket is. A termék rövid idő alatt Ausztria-szerte elérhetővé vált és gyorsan népszerű lett, 2005 körül már elérte a teljes lakossági hitelállomány 30%-át. Ezzel megszületett a 21. század egyik legveszélyesebbnek bizonyult „időzített pénzügyi bombája”, amely később elsősorban a közép-kelet-európai térségben okozott súlyos gondokat.²

A devizahitelezés nem specifikus magyar jelenség, sokkal inkább a közép- és kelet-európai térségre jellemző. Közép- és Kelet-Európában a 21. századi devizahitelezés gyors ütemben indult el, ami az alábbi tényezőkkel támasztható alá: a privatizációs folyamat nyomán a közép- és kelet-európai piacra belépő külföldi, jellemzően osztrák és

1 PhD-hallgató, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam és Jogtudományi Kar; Téma-vezető: Dr. Léva Dr. Fazekas Judit egyetemi tanár, SZE DF ÁJK.

2 BALOGH László: *A devizahitelek tizenöt éve Magyarországon (Megjelenésük, kezeléseik, nemzetközi hátterük)* Devizahitelezés Magyarországon szerkesztette: dr. Bodzási Balázs Budapesti Corvinus Egyetem Budapest 2019

olasz bankok jelentek meg, -magasabb infláció és magas kamatkörnyezet az átalakuló, felzárkózó közép- és keleteurópai térségben, – egyes esetekben a helyi, forrásszegény bankokkal szemben a bankszektoron belül a külföldi bankok számára a lakossági piaci részesedés látványos offenzív eszköze.³

A magyar helyzet specifikuma az, hogy a lakossági devizahitelezés mértéke és aránya (pontosabban aránytalansága) olyan kimagasló volt, amely Európában először pénzügyi rendszerkockázathoz, más tekintetben társadalmi kockázathoz vezetett.

2. A devizahitelezési válság lehetséges jogi megoldásai

Az elmúlt 40 évben a magyar igazságszolgáltatás hasonló helyzettel nem szembesült, mint amit a deviza alapú hitelezés kapcsán indult perek okoztak, illetve mind a mai napig okoznak.

Ennek a helyzetnek az egyik fő jellemzője, hogy a deviza alapú kölcsönszerződésekkel kapcsolatos perek a szerződések megkötését követő több évvel később indultak meg. Ezek a perek túlnyomórészt a szerződések létre nem jöttének, illetve érvénytelenségének a megállapítására irányulnak. A keresetek benyújtására tehát akkor került sor, amikor a forint árfolyama jelentősen, tartósan gyengült a kirovó devizához, vagyis a svájci frankhoz (CHF), illetve kisebb mértékben az euróhoz (EUR) képest. Ez az adósokat olyan helyzetbe hozta, hogy a megnövekedett terheket már nem tudták, vagy nem akarták viselni.⁴

A Kúria Polgári Kollégiuma 2011-ben vizsgálta a fogyasztói szerződésekkel kapcsolatban a bírói gyakorlatban felmerült egyes kérdéseket, mely vizsgálatot az alábbiak indokolták:⁵ a fogyasztói szerződések speciális jellemzői, a fogyasztók fokozott jogi védelmének szükségessége, a magyar illetve uniós szabályok együttes alkalmazásának problémái, az Európai Unió Bíróságának ezzel a területtel kapcsolatos egyre növekvő számú döntése és nem utolsó sorban az ezen a területen tapasztalható jogértelmezési bizonytalanságok. A fogyasztói szerződések témakörében a Kúria 2011. decemberében két kollégiumi véleményt is elfogadott: a 2/2011. (XII.12.) PK véleményt a fogyasztói szerződések érvényességével kapcsolatos egyes kérdésekről, valamint a 3/2011. (XII.12.) PK véleményt a fogyasztói szerződéssel kapcsolatos közérdekű kereset elbírálásának egyes kérdéseiről. Azonban már ekkor felmerült annak szükségessége, hogy a vizsgálatot ki kellene terjeszteni a fogyasztói kölcsönszerződésekkel összefüggő egyes kérdésekre is.

A fogyasztó által pénzügyi intézménnyel kötött kölcsönszerződésekre jellemző többek között az, hogy ezek a szerződések tipikusan:⁶

3 BALOGH László: *A devizahitelek tizenöt éve Magyarországon (Megjelenésük, kezelésük, nemzetközi hátterük)* Devizahitelezés Magyarországon szerkesztette: dr. Bodzási Balázs Budapesti Corvinus Egyetem Budapest 2019

4 GÁRDOS Péter: *A kölcsönszerződés érvénytelenségének jogkövetkezménye*, Gazdaság és Pénzügy 2015/1. 2. évfolyam 90. oldal

5 https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/Joggyakorlat_osszefoglalo_velemen.pdf letöltés ideje 2023. január 03.

6 2/2011. (XII.12.) PK vélemény: a fogyasztói szerződések érvényességével kapcsolatos egyes kérdésekről

- nem egyedileg megtárgyalt, nem egyedileg kidolgozott szerződések, olyan tartalmú szerződések, melyek rendkívül bonyolult tartalmúak és többszintűek, a kölcsönszerződések részét az általános szerződési feltételekben (Üzletszabályzatban) foglaltak egészítik ki,
- eltér a kölcsönt nyújtó és a kölcsönt felvevő piaci pozíciója,
- a kölcsönt nyújtók intellektuális, szakmai és kommunikációs erőfőlnye egyértelmű, és
- információs asszimetria is érvényesül a fogyasztók hátrányára.

Az illetékességi szabályok szerint a különböző bíróságok előtt indított eljárások bírói tanácsai észlelték, hogy nem egyedi ügyekről van szó. Megállapítható, hogy az ügyletet szabályozó jogszabályok, vagy azok hiánya és a tényleges gyakorlat közötti eltérések miatt, és a devizahiteles problémák egész gazdaságra kiható jellegére tekintettel egységes elvek alapján meghozott döntésekre van szükség, melynek eszköze volt a Kúria jogegységi tanácsa által hozott döntés. A Kúria 2013. december 16-án hozta meg az első jogegységi döntését a devizahiteles perek egységes elvek szerinti elbírálása érdekében. Ez a jogegységi döntés volt az, amely egyértelműen nyilatkozott a devizahiteles perek során felmerült legfontosabb kérdésben.⁷

Ezen témakörben a Kúria Polgári Kollégiumának vezetője által indítványozott kérdések közül az egyik annak megválaszolására irányult, hogy: „Amennyiben a devizaalapú kölcsönszerződések bármely okból érvénytelenek, az érvénytelenség törvényi jogkövetkezmenyei (érvényesség nyilvánítás, eredeti állapot helyreállítása, hatályossá nyilvánítás) közül a bíróság bármelyiket alkalmazhatja-e, illetve melyik jogkövetkezmenyt mikor indokolt alkalmaznia?”⁸ A 6/2013. PJE számú jogegységi határozat nem válaszolta meg teljeskörűen az idézett kérdést. A jogegységi határozat 4. pontja szerint: „Ha a bíróság a szerződés érvénytelenségét állapítja meg – a jogkövetkezmenyek alkalmazására irányuló kereset (vizontkereset) esetén, feltéve hogy az érvénytelenség oka kiküszöbölhető, vagy utóbb megszűnt – a bíróságnak elsősorban a szerződés érvényessé nyilvánítására kell törekednie.” A jogegységi határozat nem adott iránymutatást arra nézve, hogy mi az alkalmazható jogkövetkezmeny akkor, ha az érvénytelenség oka nem küszöbölhető ki.

A deviza alapú kölcsönszerződések polgári jogi jellemzőinek vizsgálata során először magából az elnevezésből kell kiindulni. Amint arra a Kúria 6/2013. Polgári Jogegységi Határozatának indokolása (III. 1. pont) is rámutat: a deviza alapú szerződések elterjedésekor jogszabály nem határozta meg a deviza alapú kölcsön fogalmát. Utóbb a hitelintézetekről és pénzügyi vállalkozásokról szóló 1996. évi CXII. törvény (a továbbiakban: régi Hpt.) 2010. szeptember 27-től hatályos 200/A. § (1) bekezdése adott erre meghatározást. Ennek alapján deviza alapú a hitel-, kölcsön-, illetve pénz-

7 BÁNYAI Dávid doktori Phd értekezés *A Magyarországi devizahitelezés kialakulását elősegítő pénzügyi és jogi tényezők és a devizaválság megoldásának jogi, gazdasági eszközei* (2022)

8 Complex Jogtár: 6/2013 PJE határozat magyarázata

ügyi lízingszerződés, ha azt devizában tartották nyilván, vagy devizában nyújtották és forintban törlesztik. A deviza alapú kölcsönök a devizakölcsönök tágabb csoportjába sorolhatók. Devizakölcsön az, amelynél a pénztartozás kirovó pénzneme nem forint. Erre vonatkozó jogszabályi tilalom hiányában a felek elvileg bármely visszerthes szerződés esetében szabadon határozhatják meg a kirovó pénznemet. Ennek alapján a deviza alapú kölcsön is devizakölcsön, mivel a tartozás devizában van meghatározva.

E vonatkozásban a hitelező a kölcsönt forintban köteles folyósítani, az adós pedig forintban köteles törleszteni, tehát mind a hitelező, mind az adós a devizában kirótt pénztartozását forintban rója le.⁹

3. A perekben felmerülő hivatkozási alapok közül tanulmányomban több okot is vizsgálok, ebből az alábbiakat emelem ki:

3.1. Hivatkozási alap: „A szerződés létre nem jötte alaki okokból”

A régi Hpt. 210. §-ának (1) bekezdése értelmében pénzügyi intézmény kölcsönszerződést csak írásban, vagy minősített elektronikus aláírással ellátott elektronikus okirat formájában köthetett. Az adósok alaki hibaként jellemzően arra hivatkoztak, hogy a kölcsönszerződést a hitelező képviselőjében aláíró személy nem rendelkezett érvényes képviselői joggal. A társasági formában működő pénzügyi intézmények esetén a cégnyilvánosságról, a cégeljárásról és a végelszámolásról szóló 2006. évi V. törvény (a továbbiakban: Ctv.) 8. §-a, illetve a gazdasági társaságokról szóló 2006. évi IV. törvény (a továbbiakban: Gt.) 29. § (3) bekezdése szabályozta a cégjegyzés fogalmát, annak eszközeit. E rendelkezéseket egészítette ki a régi Hpt. 47. § (2) bekezdése, amely az ott meghatározott feltételek fennállása esetén együttes aláírási jogot írt elő. Ezek a törvényi rendelkezések ugyanakkor nem zárták ki, hogy a cégjegyzésre jogosultak képviselői jogukat meghatalmazással átruházzák, így a kölcsönszerződés létrejött akkor is, ha azt az autókereskedő cég kötötte meg a pénzügyi intézmény megbízásából az autó vevőjével.

Több elvi döntésben egyértelműen kifejtésre került, hogy a pénzügyi intézmény az autókereskedő vállalkozással kötött megbízási szerződésben érvényesen létesíthetett ügyleti képviselői jogot arra vonatkozóan, hogy az autókereskedő a gépkocsi értékesítésekor az adásvételi szerződés megkötésével egy időben a vevővel a pénzügyi intézmény nevében kölcsönszerződést kössön. Az autókereskedés pedig a munkavállalóit jogszerűen hatalmazhatta fel a kölcsönszerződés megkötésére. Az ilyen jellegű felhatalmazás egyrészt megjelenhetett szabályszerű írásbeli meghatalmazás formájában, de érvényesnek tekintendő az is, ha a felhatalmazást az érintett munkavállaló munkaköri leírása tartalmazta. Azt is rögzíti a határozat, hogy a képviselői jogosultság keletkezését igazoló láncolatnak nem kell magából a szerződésből kitűnnie. Előfordult, hogy az autókereskedő munkavállalója a pénzügyi intézmény nevében írta alá a szerződést,

9 BODZÁSI Balázs: *A deviza alapú fogyasztói kölcsönszerződésekhez kapcsolódó egyes polgári jogi kérdésekről* MISKOLCI JOGI SZEMLE 13. évfolyam 2018 2. szám 2. kötet

úgy azonban, hogy a fenti láncolat nem volt bizonyított és a pénzügyi intézménytől a régi Ptk. szerinti joghatályos meghatalmazással sem rendelkezett. Ilyen esetben a szerződés aláírója álképviselőként járt el, akinek eljárását a pénzügyi intézmény utólag is jóváhagyhatta, akár a peres eljárást megelőzően, akár a perben. A jóváhagyás nincs alakszerűségekhez kötve, így a képviselt személy az álképviselő eljárását jóváhagyó nyilatkozatát szóban, írásban, de akár ráutaló magatartással is kifejezésre juttathatta. A Kúria egy közzétett határozatában kifejtette, hogy a szerződés jóváhagyása ráutaló magatartással már akkor megtörtént, amikor a kölcsön összegét a pénzügyi intézmény az adósnak a szerződésben foglaltaknak megfelelően folyósította. Gyakran történt hivatkozás arra, hogy a szerződés részét képező általános szerződési feltételeket (a továbbiakban: ÁSZF) a fogyasztó nem írta alá, így az abban foglaltak őt nem kötik. E körben az 1/2016 PJE határozat egyértelműen akként foglalt állást, hogy a szerződés részét képező ÁSZF-t (ideértve az üzletszabályzatot és a hirdetményt is) az adósnak nem kell külön aláírnia ahhoz, hogy az a szerződés részévé váljon.

3.2. Hivatkozási alap: „A szerződés létre nem jött tartalmi okokból”

Ekörben kiemelendő, hogy a régi Ptk. 205. § (1) bekezdése értelmében a szerződés létrejöttéhez a feleknek a lényeges, valamint a bármelyikük által lényegesnek minősített kérdésekben való megállapodása volt szükséges. A régi Hpt. 210. § (2) bekezdése szerint a pénzügyi, valamint a kiegészítő pénzügyi szerződésben egyértelműen meg kellett határozni a kamatot, a díjat és minden egyéb költséget vagy feltételt, ideértve a késedelmes teljesítés jogkövetkezményeit és a szerződést biztosító mellékkötelezettségek érvényesítésének módját, és következményeit is. A Kúria joggyakorlata értelmében a deviza alapú kölcsönszerződés tartalmi hiányosságra tekintettel akkor nem jön létre, ha a szerződés a kölcsön összegét, a kölcsön devizanemét, a kamatot (e körben van eltérő vélemény is), valamint a futamidőt nem tartalmazza. A deviza alapú kölcsönszerződések esetén a kölcsön összege meghatározásának, ahogy arra a Kúria az 1/2016. PJE határozat III.1.a) pontjában rámutatott, két tipikus módja volt.¹⁰ Az egyik az, hogy azt devizában határozzák meg és más szerződéses rendelkezésekből következett, hogy a szerződésben meghatározott devizát a szerződésben meghatározott időpontban és az ott meghatározott devizaárfolyamon át kellett számítani forintra, és azt forintban kellett folyósítani, illetve törleszteni. A másik meghatározási mód szerint pedig a kölcsön összegét forintban határozták meg, de a szerződés egyéb rendelkezései alapján egyértelmű volt, hogy a kölcsön devizában került megállapításra, nyilvántartásra, elszámolásra a szerződésben meghatározott időpontban, az ott meghatározott devizaárfolyam figyelembevételével. A fentiek a két tipikusnak tekinthető meghatározási módot jelentették. Egyes pénzügyi intézmények olyan megoldásokat is alkalmaztak, amelyben a szerződés ugyan rögzítette devizában a kölcsön összegét, de a folyósítandó összeg maximumát forintban is meghatározta, ez utóbbival alkalmazkodva az adósnak

10 Kúria 1/2016 PJE határozata

forintban jelentkező kölcsönigényéhez. A szerződés megkötését követően került sor a kölcsön folyósítására, ugyanakkor ezen a napon érvényes árfolyam figyelembevételével rögzült a kölcsön összege devizában.

Hivatkozási alap volt szerződéses rendelkezések tisztességtelenségének kérdése is.¹¹

Ezzel kapcsolatban rámutatok, hogy az EU Bíróság C-126/17 sz. Erste Bank Hungary Zrt. ügyben hozott végzésében kifejtette, hogy a szerződéses rendelkezés nem tisztességtelen, ha megfelel a világosság és érthetőség követelményének A régi Ptk. 523. § (2) bekezdése alapján a pénzügyi intézmény által kötött kölcsönszerződésben kamatot – jogszabály eltérő rendelkezése hiányában – ki kellett kötni. A kamat meghatározására egyrészt sor kerülhetett abszolút összeg meghatározásával, másrészt éves %-os mértékben is. Akár az egyik, akár a másik módon határozták meg a kamatot, a szerződés biztosan létrejött. Az más kérdés, hogy a kamat %-os mértéke meghatározásának hiánya a kölcsönszerződés semmisséget eredményezte a régi Hpt. 213. § (1) bekezdés c) pontja értelmében. A kamat mértéke meghatározásának hiánya esetén ugyanakkor érvényesülhet a régi Ptk. 232. § (1) és (3) bekezdésének rendelkezése, így ha ezt az álláspontot elfogadjuk, akkor bár a szerződés ilyen esetben létrejön, de az a Hpt. 213. § (1) bekezdés c) pontján folytán érvénytelen (semmis). Ilyen eset a Kúria joggyakorlatában nem fordult elő.

A gyakorlatban ugyancsak nem merült fel olyan szerződés, amelyben a devizanem, illetve a futamidő nem került volna meghatározásra, így ez okokból eddig nem merült fel a szerződés létre nem jöttének megállapíthatósága. Minden egyéb tartalmi elem hiánya, amely a régi Hpt. 210. § (2) bekezdésében, a 213. § (1) bekezdésében felsorolásra került, nem eredményezi azt, hogy a szerződés nem jött létre.

4. Kizárólag a deviza alapú szerződések által felvetett jogértelmezési kérdések

4.1. Az árfolyamkockázat viselése

A deviza alapú kölcsönszerződések fogalmi ismérve a 6/2013. PJE határozat 1. pontjában kifejtettek szerint, hogy a fogyasztók viselik az árfolyamkockázatot. A 2/2014. PJE határozat értelmében a szerződés e körben csak akkor érvénytelen, ha a szerződésből, a kockázatfeltáró nyilatkozatból, továbbá a szerződéskötést megelőzően adott egyéb tájékoztatásokból nem vált világossá, illetve érthetővé az átlagos fogyasztó számára, hogy az árfolyamkockázat őt terheli. Annak megítélése, hogy az átlagos fogyasztónak tudatában kellett-e lennie az árfolyamváltozás fizetési kötelezettségeire gyakorolható hatására több dokumentum, bizonyíték (szerződés, kockázatfeltáró nyilatkozat, reklámanyagok, esetleg a szerződéskötés körülményei, az ott elhangzottokról nyilatkozó tanúvallomások) együttes figyelembevételével lehetséges. Ennek során azt kell vizsgálni, hogy az átlagos fogyasztónak az így rendelkezésére jutott információk alapján

¹¹ ZOLTÁN Ödön: *A fogyasztói érdekek polgári jogi védelem*, Jogtudományi Közlöny, 1980/2. 61-72.

kell-e tudnia arról, hogy az árfolyamváltozásnak nincs felső határa, és az korlátozás nélkül őt terheli. A Fővárosi Ítéltábla egyes tanácsai részéről felmerült, hogy a DH3. törvény által bevezetett forintosítás már kizárja az árfolyamkockázat viselése tisztességtelenségének vizsgálatát. A Civilisztikai Kollégiumvezetők értekezlete, valamint a devizahiteles ügyeket tárgyaló bírók konzultatív testülete ugyanakkor – többségi határozattal – úgy foglalt állást, hogy a DH3. törvény deviza hitelek forintosításáról szóló rendelkezéseinek nem lehet ilyen jogi hatást tulajdonítani. A Fővárosi Ítéltábla egyik tanácsa ezen jogi álláspontot nem osztva, az Ilyés (C-51/17) ügyben az EU Bírósághoz fordult előzetes döntéshozatali eljárás keretében. Az EU Bíróság fenti eljárás során a 2018. szeptember 20-án hozott ítéletében egyértelműen akként foglalt állást, hogy a szerződéskötést követően elfogadott törvényi rendelkezések, így a DH3. törvény, nem zárja ki az árfolyamkockázat viselése tisztességtelenségének vizsgálatát. Ezen határozatában megállapította, hogy az árfolyamkockázatról szóló tájékoztatás megfelelőségéről az adott ügy körülményeinek figyelembevételével a megkereső bíróság dönthet. Ennek során nem csak az alaki, nyelvtani érthetőség vizsgálendő.¹² A tájékoztatásnak ki kell terjedni a tagállami fizetőeszköz súlyos leértékelődésének, a kamatlábak emelkedésének a törlesztő részletekre gyakorolt hatására is.

Az EU Bíróság a feltett kérdéssel összefüggésben az alábbi követelményeket fogalmazta meg a tájékoztatással szemben: a fogyasztónak világos tájékoztatást kell kapnia, hogy a szerződés aláírásával bizonyos mértékű árfolyamkockázatot vállal, amely gazdaságilag nehezen elviselhetővé válhat számára (jövedelme más devizában keletkezik). Fel kell hívni a figyelmet az átváltási árfolyam lehetséges változásaira a devizában felvett kölcsönrel összefüggő kockázatokra. Biztosítani kell, hogy a fogyasztó a szerződés összes feltételét megismerhesse, a szerződés megkötése előtt időben nyújtott tájékoztatás alapján. Az ítéletben írtakból nem következik feltétlenül az, hogy a tájékoztatás csak akkor tekinthető megfelelőnek, ha például számítások vannak benne arról, hogyan alakul a fogyasztó fizetési kötelezettsége meghatározott árfolyamok esetén. Az EU Bíróság nem támasztotta azt a feltételt sem, hogy a bank hívja fel a figyelmet a CHF menekülő valuta jellegére, vagy hogy adjon tájékoztatást a fogyasztóra hátrányos árfolyamváltozás valószínűségéről és mértékéről. Az EU Bíróság ítéletéből az következik, hogy a konkrét szerződés és a szerződéskötési eljárás körülményeinek a vizsgálata alapján kell állást foglalni a tagállami bíróságoknak abban, hogy az adott tájékoztatás maradéktalanul megfelel-e az Ilyés ítéletben kifejtetteknek. Amennyiben a tájékoztatás megfelel az EU Bíróság ítéletében, illetve a 2/2014. PJE határozatban kifejtetteknek, úgy az árfolyam kockázatot a fogyasztó viseli.

Több olyan bíróság előtti eset volt, amikor a bizonyítékok alapján az sem állapítható meg, hogy a fogyasztó csak konkrétan meghatározható mértékű árfolyam kockázatot vállalt. Ebben az esetben felmerülhet, hogy az EU Bíróság ítélete szerinti átlagos fogyasztó a megfelelő tájékoztatás hiányában is tudott, vagy tudnia kellett az

12 ARATÓ Balázs: *Quo vadis, igazságügyi nyelvészet?* Magyar Jogi Nyelv; 2020/2.; pp. 8-15. <https://joginyelv.hu/quo-vadis-igazsagugyi-nyelveszet/> letöltés időpontja 2023. június 25.

árfolyamkockázatról, vagyis arról, hogy azt ő viseli, legfeljebb annak bekövetkezett mértékével kapcsolatban nem kapta meg az elvárt tartalmú tájékoztatást, azt azonban tudta, vagy tudhatta, hogy a szerződésben rögzített deviza kamat kedvezőbb a forint hitel kamatánál, amely részben ellensúlyozta az árfolyamkockázatot.

A joggyakorlat során felmerülhet a kérdés, hogy nem megfelelő tájékoztatás esetén az árfolyamkockázat viselésének kockázata megosztható-e a fogyasztó és a hitelező között, és ha igen, akkor milyen arányban, milyen szempontok figyelembevételével. Ha azonban az árfolyamkockázat viselése nem osztható meg a felek között, akkor az azt jelenti-e, hogy a fogyasztó a szerződéskötés kori árfolyamon köteles szerződéses kötelezettségének eleget tenni. Ha igen, akkor egy további kérdés, hogy a fogyasztó ebben az esetben a szerződésben rögzített kamat, avagy pedig a forint kölcsönökre irányadó kamat megfizetésére köteles-e.

Annak vizsgálatakor, hogy megalapozott-e az árfolyamkockázat adósra telepítése, célszerű a deviza alapú hitelkonstrukció lényegéből kiindulni. A deviza alapú kölcsön lényege, hogy az adós tartozása devizában keletkezik, a kölcsön folyósítására és a törlesztésére ugyanakkor forint pénznemben kerül sor. Miután a tartozás devizában van megállapítva, az adós forintban teljesítendő fizetési kötelezettsége a forint erősödésétől, gyengülésétől függ. Ezeknél a szerződéseknél az árfolyamváltozás a törlesztő részletek nagyságát befolyásoló kockázati tényező, amelynek adós általi viselését ellensúlyozta a forintkölcsönhöz képest kedvezőbb ügyleti kamat és alacsonyabb törlesztő részlet. Valamely érvénytelenségi ok fennállta a szerződéskötés időpontjára vetítve vizsgálható, következésképpen érvénytelenség akkor állapítható meg, ha már a szerződés megkötésekor kimutatható, hogy az érintett szerződési feltétel egyoldalúan és indokolatlanul hátrányos a fogyasztó számára.

E körben kiemelendő, hogy a deviza alapú szerződések a 2008–2009. évi pénzügyi-gazdasági válság kirobbanását megelőzően születtek, amikor a forint árfolyam svájci frankhoz és más devizákhoz viszonyított változásának későbbi alakulása, a potenciális változás iránya, mértéke nem volt, és reálisan nem is lehetett ismert sem az adósok, sem a pénzügyi intézmények előtt. Nem volt előre látható, hogy a forint olyan mérvű gyengülése fog bekövetkezni, amelynek eredményeként az adósok fizetési kötelezettsége drasztikusan megemelkedik. Ez a körülmény azonban nem változtat azon, hogy a drasztikus emelkedés kockázatainak a viselése csak abban az esetben várható el a fogyasztótól, ha erről a szerződéskötést megelőzően vagy a szerződéskötéskor részletes és érthető tájékoztatást kapott a fogyasztó. A pénzügyi intézménynek ugyanis nem a gazdasági válság jeleit vagy annak későbbi bekövetkezését kellett előre érzékelnie és a fogyasztóval közölnie, hanem azt kellett egyértelműen közölni a fogyasztóval, hogy a forint pénznem gyengülése jelentős mértékben és korlátozás nélkül megemelheti a fogyasztó fizetési kötelezettségének a mértékét, és ennek az emelkedésnek nincs felső határa. A tájékoztatásnak nem elsősorban a nyelvtani, szóhasználati, mondattani része jelentős, azaz pl. nem feltétlenül szükséges a „korlátozás nélkül” vagy a „nincs felső határa” kifejezések használata. A tájékoztatás tartalmából azonban egyértelműen ki kell tűnnie annak a fogyasztó szempontjából rendkívül lényeges körülménynek, hogy

bár a szerződéskötés időpontjában előnyösebb számára a deviza alapú kölcsön, mint a forint alapú, de később, az árfolyamváltozás hatására, a fizetési kötelezettsége jelentős mértékben is megemelkedhet, és nincs az árfolyammozgásnak olyan határa, amin felül már nem az alperes viselné a kockázatot.

Mindezek tükrében értelmezendő a Kúria 2/2014. Polgári jogegységi határozatának az a megállapítása, amely szerint a deviza alapú fogyasztói kölcsönszerződés árfolyamkockázat fogyasztó általi viselésére vonatkozó rendelkezésének a tisztességtelensége megállapítható, ha az általánosan tájékozott, észszerűen figyelmes és körültekintő átlagos fogyasztó számára annak tartalma a szerződéskötéskor nem volt világos, nem volt érthető, különösen ha a pénzügyi intézménytől kapott nem megfelelő tájékoztatás vagy a tájékoztatás elmaradása folytán alappal gondolhatta úgy, hogy az árfolyamkockázat nem valós, vagy az őt csak korlátozott mértékben terheli.

Márpedig a szerződés deviza jellege és az árfolyamkockázatból eredő fogyasztó fizetési kötelezettség éppen a szerződés főszolgáltatásához tartoznak. Ilyen esetben sem a szerződési feltétel tisztességtelenségét, hanem az árfolyammozgásból eredő kötelezettségeket megfogalmazó szerződéses kikötések érvénytelenségét kell megállapítani, különös tekintettel arra, ha a bíróság ezután a felek közötti elszámolást a Kúria Konzultációs Testülete által – alább még kifejtett – II. számú ajánlása szerint végzi el, így ilyenkor az árfolyamkockázatra vonatkozó szerződéses rendelkezéseket kell „nem írotttnak” tekinteni.

Annak megítélésénél, hogy a fogyasztó adott esetben alappal gondolhatta-e úgy, hogy nem kell a fizetési kötelezettségeit jelentős mértékben megnövelő árfolyamváltozásra számítani, azaz világosan és érthetően került-e megfogalmazásra árfolyamváltozáshoz kötődő kockázat, mérlegelni kell, hogy a fogyasztó a gazdasági vagy szakmai tevékenysége körén kívül eső célből szerződést kötő személy, aki különleges szakismerettel és szakértelemmel nem rendelkezik, az ügyletkötés kockázata mégis őt terheli.

A pénzügyi kötelmekben – az átlagfogyasztó által nem feltétlenül ismert – szakkifejezések használata, adott esetben matematikai formulák, képletek alkalmazása elkerülhetetlen, azok nem tisztességtelenek önmagában azért, mert megértésük a szerződés elmélyültebb tanulmányozását, esetleg szakember segítségének igénybevételét teszi szükségessé.¹³

Fontos mindezek mellett, hogy általában is teljesen irreleváns az a körülmény, hogy a pénzügyi intézmény vagy a kölcsönt közvetítő cég alkalmazottai részesültek-e, illetve milyen tartalmú képzésben részesültek a deviza alapú szerződések kapcsán. Ez egy olyan jellegű, a cég belső szervezetére, illetve munkaszervezésére vonatkozó kérdés, amely nincs összefüggésben az ügyfelek részére konkrétan adott tájékoztatással. Az árfolyamkockázatokról szóló tájékoztatást ugyanis minden esetben az ügyfél számára világosan és érthetően kell megadni, és teljesen lényegtelen – hiszen kimentési oknak sem tekinthető –, hogy a cég alkalmazottai nem részesültek vagy nem vettek részt devizahiteles képzésben.

A szerződésnek tehát nem a devizanem kikötése lesz részlegesen érvénytelen, hanem az, hogy az ügyfélnek a devizanemhez kapcsolódó kockázatot viselni kell, azaz

13 BDT2013. 2889

a fogyasztót a bíróság mentesíti a tisztességtelen kikötésből fakadó árfolyamkockázat viselése alól. Az egyértelműség kedvéért más megfogalmazásban: a szerződésnek – ideértve az üzletszabályzatot is – azok a részei lesznek érvénytelenek, amelyek az árfolyammozgásból eredő többletköltséget telepítenek a fogyasztóra.

A Kúria Konzultációs testülete a felek közötti elszámolás kapcsán – 2019. június 19-i ülésén – két ajánlást tett közé. Az I. számú ajánlás szerint az érvénytelenség jogkövetkezményeként a szerződést a bíróság akként nyilvánítja érvényessé, hogy a kirovó pénznem a forint válik, és ügyleti kamat az irányadó forintkamat szerződéskötéskori értékének kamatfelárral növelt mértékével egyenlő. A II. számú ajánlás szerint az érvénytelenség jogkövetkezményeként a szerződést a bíróság akként nyilvánítja érvényessé, hogy a deviza-forint átváltási árfolyamot maximálja, a szerződésben rögzített kamatmérték forintosítási fordulónapig történő érintetlenül hagyásával.

5. Szinguláris jogutódlás kérdése

Az utóbbi években megnőtt azok perek száma, ahol nem a főhitelező bank, hanem engedményezés útján a jogviszonyba kerülő a követeléskezelő gazdasági társaságok indítanak az adósokkal, mint alperesekkel szemben. Az új Polgári Perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (továbbiakban: Pp.) jelentősen megnehezíti a követeléskezelő által indított marasztalási perben az érvényes szerződés alapján, továbbá az érvénytelen szerződés jogkövetkezményei alapján érvényessé nyilvánított szerződés alapján a marasztalás egy perben történő elbírálását:

Problémaként merült fel a követeléskezelő érvényes szerződésre alapított marasztalási kereset mellett önállóan, vagy másodlagos marasztalási keresetet terjeszt elő a szerződés érvénytelenségének megállapítása esetére.

A bíróságok arra a következtetésre jutottak, hogy a pertársaság akadály a Pp. 173. § (2) bekezdés c) pontjában foglaltaknak, azaz: „Egymással eshetőleges, vagy vagylagos viszonyban álló kereset (a továbbiakban: látszólagos tárgyi keresethalmazat) akkor terjeszthető elő, ha több alperes esetén valamennyi keresetet valamennyi alperes ellen indítják”.

Így a követeléskezelő érvényes szerződésre alapított marasztalási keresete a II. rendű alperesként perelt/perbevont engedményező pénzintézetre nem vonatkozik –, a látszólagos keresethalmazat törvényi feltételei nem állnak fenn.¹⁴

6. Megoldások

Első megoldási javaslat: visszautasítás, ekörben problémaként merül fel, hogy a bíróság nem tud olyan hiánypótlási felhívást adni a félnek, mely alapján a törvény rendelkezéseinek megfelelő keresetlevelet terjeszthetne a felperes elő. Tulajdonképpen egy olyan helyzetet teremtené, hogy a bíróság a felet hiánypótlás keretében arra hívja fel,

14 DR. TIBOLD Ágnes: *A deviza alapú kölcsönszerződésekkel kapcsolatos joggyakorlat bíróságon tartott előadása*

hogy a látszólagos keresethalmazat előterjesztésének törvényi feltételei megvalósítása érdekében nyilatkozzon, az elsődleges keresetét fenntartja-e, így amennyiben ennek nem tesz eleget a keresetlevelet vissza kell utasítani.

Második megoldási javaslat: amennyiben a felperes eredetileg csak az érvényes szerződés alapján kér marasztalást, azonban a fogyasztó alperes érvénytelenségi kifogása eredményeként terjesztene elő keresetváltoztatást és az engedményező pénzügyintézetre a személyi keresetkiterjesztést, ezen eset fennállása esetében a bíróságnak az anyagi pervezetés körében arról kell tájékoztatást adni a felperesnek, hogy az érvénytelenség kiküszöbölése iránti másodlagos marasztalási kereset előterjesztésére a perben – az engedményező pénzügyintézet perbevonásának törvényes lehetősége hiányában – nincsen módja, így ha mindkét keresetét továbbra is fenntartja a keresetváltoztatást tartalmazó nyilatkozat visszautasításának lehet helye a Pp. 185. § (3) bekezdése alapján és a perbevonás iránti kérelmet is vissza kell utasítani a Pp. 54. § (2) bekezdés c./ pontja szerint.

Látható, hogy a bíróság közrehatási tevékenységének nagy szerepe van.

7. Összefoglalás

A fentiekből az a következtetés vonható le, hogy a bíróságok rendkívül nehéz, eddig soha nem tapasztalható helyzetbe kerültek a rendkívül nagyszámú, rövid időn belül érkező, jellemzően azonos jogkérdéseket felvető, nagy társadalmi kihatású és jelentős társadalmi érdeklődést kiváltó perek intézése során. Ezekben a perekben emellett részben olyan jogi kérdések merültek fel, amelyekben az EU Bíróság rendelkezik jogértelmezési monopóliummal. A bíróságok a jogegység lehetőség szerinti biztosítása érdekében minden jogszabály által biztosított eszközzel megpróbálják ezen ügyeket megoldani.

Irodalomjegyzék

ARATÓ Balázs: Quo vadis, igazságügyi nyelvészet? Magyar Jogi Nyelv; 2020/2.; pp. 8-15. <https://joginyelv.hu/quo-vadis-igazsagugyi-nyelveszet/> letöltés ideje: 2023. június 25.

DR. TIBOLD Ágnes: *A deviza alapú kölcsönszerződésekkel kapcsolatos joggyakorlat* BDT2013. 2889

VÉKÁS Lajos: *Az európai közösségi magánjog sajátos alanyáról: a „fogyasztó” fogalmáról*, Európai Jog, 2002/5., 3-13. o.

VÉKÁS Lajos: *A szerződési rendszer fejlődésének csomópontja*, Akadémia Kiadó, Bp., 1977.

VÉKÁS Lajos: *Fogyasztóvédelmi magánjog és az új Polgári Törvénykönyv* In: Tóth Károly (szerk.): *Tanulmányok dr. Bérczi Imre egyetemi tanár születésének 70. évfordulójára*, JATE Állam- és Jogtudományi Tudományos Bizottsága, Szeged, 2000., 553-563. o.

ZOLTÁN Ödön: *A fogyasztói érdekek polgári jogi védelem*, Jogtudományi Közlöny, 1980/2. 61-72.

A 2008/122/EK irányelv értelmében a timeshare szerződéseknél a fogyasztói elállási jog gyakorolhatóságának határideje kitolódik.

Complex Jogtár: 6/2013 PJE határozat magyarázata

BODZÁSI Balázs: *A deviza alapú fogyasztói kölcsönszerződésekhez kapcsolódó egyes polgári jogi kérdésekről* Miskolci Jogi Szemle 13. évfolyam (2018) 2. szám 2. kötet

BALOGH László: *A devizahitelek tizenöt éve Magyarországon (Megjelenésük, kezelésük, nemzetközi háttérük)* Devizahitelezés Magyarországon szerkesztette: dr. Bodzási Balázs Budapesti Corvinus Egyetem Budapest 2019

GÁRDOS Péter: *A kölcsönszerződés érvénytelenségének jogkövetkezmény,* Gazdaság és Pénzügy 2015/1. 2. évfolyam 90. oldal

https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/Joggyakorlat_osszefoglalo_velemenypdf
letöltés ideje 2023. január 03.

2/2011. (XII.12.) PK vélemény: a fogyasztói szerződések érvényességével kapcsolatos egyes kérdésekről

BÁNYAI Dávid doktori Phd értekezés *A Magyarországi devizahitelezés kialakulását elősegítő pénzügyi és jogi tényezők és a devizaválság megoldásának jogi, gazdasági eszközei* (2022)

Tárgyszavak: joggyakorlat alakulása, szerződés érvénytelensége, elszámolási kérdések, jogkövetkezmények alkalmazása

A KIBERJOG TÉRELMÉLETI KÉRDÉSEINEK VIZSGÁLATA MATEMATIKAI MODELLEKKEL

Absztrakt

A dolgozat a kiberjog térelméleti kérdéseit vizsgálja matematikai kontextusban. Definiálja a jogi matematikai modelleket, bemutatja a középiskolai logikai matematikai feladatok gyakorlati hasznosulását, majd kitér a térelmélet és interkulturális kommunikációs reprezentációira etikai, valláseméleti kontextusban. A kutatás vizsgálja a buddhista, keresztény igazságfogalom és lokáció felfogás különbségeit, mely által a kibertérre kiterjeszhetőség különbségei nyilvánvalóvá válhatnak. Ez a nemzetközi jogértelmezési adatbázisok modelljeiben és fuzzy-modelljeiben egyaránt fontos kérdéskör lehet, mely egy hosszabb kutatás alapját képezi. A dolgozatban a keresztény tanítások református ágának Kálvini szemléletét vesszük alapul a jogi matematikai rendszer építésének etikai és kontextus értelmezési szempontjaiban.

I. Bevezetés

A kiberjog, kibertér az európai, felvilágosodás kora óta racionális és boszorkány, eretnek üldözés mentes szellemmel megáldott többség számára misztikus bonyolultság. Egyesek szerint elkerülendő veszély, mások számára a kötelező kiterjesztés, ahol „baj nem lehet”, megint másoknak munka és élettér, mely átível teren, időn, ezáltal talán egyes jogszabályok határait is feszegeti, amennyiben ezen határok a szürkületben egyáltalán láthatók vagy kijelölhetők. A nemzetközi kibertér (pl. online sakk bajnokságok) tele vannak „internacionális” szellemekkel is. Ugyan ez lehet igaz a munka piacára. Mégis matematikai oldalról nézve sosem tekinthetjük a tényeket katasztrófának – a szerző véleménye szerint – egyszerűen csak kezelendő, felismerendő problematikának, amelyet a jogi rendszereknek legalább valamilyen „egyéb skatulyába” helyezni érdemes lehet. S ezen rendszereknek európai viszonylatban (házánk felfogásrendszere is az európai gyökerek szerinti) nehézkes lehet megérteni, miért más alapjaiban Ázsiának, Oroszországnak² (sok nemzetiségű népként jelentős ázsiai populációja is van) a felfogása

1 PhD-hallgató, Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola; Matematika- és Számítástudomány Tanszék, Széchenyi István Egyetem; Témavezető: Harmati István Árpád, PhD, habil., egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Matematika és Számítástudomány Tanszék (SZE RGDI témavezető, SZE MMTDI oktató).

2 KESKENY Ernő: A magyar-orosz kapcsolatok története a rendszerváltástól az ezredfordulóig

ebben. Számukra mitől nem új? (Lélek kérdésköre, többszöröződés, kollektív felelősség versus egyéni – Kína.)

Dél-Koreában máig járnak sámánokhoz (egyébként keresztyén cégvezetők), mint ahogy Géza fejedelem is – „biztos ami biztos”. Éppen ezért a mély Egyistenhit, s a szellemek elleni talizmánok számukra teljesen elfogadott módon „megférnek egymás mellett”. Éppen ezért az egy vallás, „bálvány imádat mentesség” számukra mást jelent. S az ellentmondás, őszinte hit is. Az alábbi kérdéskört vizsgáljuk középiskolában logikai feladatokban – rejtve.

1. Általános iskolai logikai matematikai feladatok bemutatása, melyek a gondolkozást segítik

1.1. Igazmondó és Hazug város feladat

„**Feladat (K182, KÖMAL):** Van egy város, ahol mindenki igazmondó vagy hazudós, és örült vagy normális. Az igazmondók azt mondják, amit gondolnak, a hazudósok az ellenkezőjét mondják annak, amit gondolnak. A normálisak az igazat gondolják, az örültek az igazság ellenkezőjét gondolják. Négyen, akik ebben a városban laknak, a következőket mondták:

Andi: Örült vagyok.

Bandi: Igazmondó vagyok.

Szandi: Hazudós vagyok.

Dendi: Normális vagyok.

Andi: Szandi igazmondó.

Bandi: Dendi örült.

Szandi: Bandi hazudós.

Dendi: Szandi normális.

Állapítsuk meg a négy személyről, hogy melyikük hazudós, illetve melyikük igazmondó, valamint melyikük normális, illetve melyikük örült.

(6 pont)

Megoldás. A feltételek alapján könnyen végig gondolható, hogy a normális igazmondó és az örült hazudós igazat mond, az örült igazmondó és a normális hazudós pedig hazudik. Mivel Szandiról ketten is állítottak valamit ezért induljunk ki Szandi első mondatából.

I. eset: Ha Szandi első mondata igaz, akkor Szandi örült hazudós, tehát Andi és Dendi sem mondott igazat a második állításában, így az elsőben sem. Ennek megfelelően Andi normális hazudós és Dendi örült igazmondó. Ekkor Bandi második állítása igaz, így Bandi normális igazmondó. Ekkor viszont Szandi második állítása nem igaz,

(1989-2002). Doktori téziszűzet. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2010. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/keskenyerno/tezis.pdf> (Utolsó megtekintés: 2023.06.10.)

de Szandi igazat mond a feltételünk értelmében, így ez az eset nem lehetséges.

II. eset: Szandi első mondata tehát hamis, így Szandi örült igazmondó. Ekkor Andi második mondata igaz, tehát Andi az első mondata alapján örült hazudós. Dendi második állítása viszont nem igaz, így Dendi is örült igazmondó. Bandi második állítása igaz, tehát az első is, így ő normális igazmondó.”

A fenti megoldás legalapvetőbb pontja: szeretnénk tudni, ki mond pontosan igazat, s ezen lehetőségeket találhatjuk. Ez egy ideig működik is. A multikulturális kiberközegekben lévő jogrendszer és interpretáció validációnál viszont leginkább már elméleti matematikai rendszerdöntésekről beszélhetünk. Ami „relatív problémamentes”, s „kockázatminimalizálást” tesz lehetővé biztos információ nélkül. A valóságban leginkább vélt, vágyott és részizagságok keveréke figyelhető meg a zajban lokális és globális kontextusban néha ellentétesen. Az igazság vélelme pedig ismeretanyagunk szintjétől függően változó az adott helyzetről. Tömeg szavaztatásnál is ez a legfontosabb. (Ismerjük azokat, akik döntenek.) Éppen ezért a biztos pontok a vallási, erkölcsi könyvek, tanítások leshetnek – s ez Ázsiában meg is figyelhető. A problémák a személyes igazság és „korrektség érzet”, bizalom érzet megsértésével keletkeznek. Attól függően milyen típusú és szocializálódó munkavállalóról, kiber rendszer elemről van szó, alakul ki a következmény is. S a következmény sok esetben a kibetér miatt besorolhatatlan: anyagi kár úgy keletkezik, hogy felelős nincs. Még magyaroknál is elgondolkozhatunk igazmondó Székelyeinkről. (Akiknél a tények stimmelnek, de a magyarázat talán leginkább a legendák hihetőségi szintjén leledzik részletes magyarázat esetén – nem kritikai jelleggel jelzem. Pl. Messzezsűszesz esete, ahogyan Columbus előtt felaláltuk, s elneveztük Amerika folyóit, városait. Mégis valami mélyebb igazság ezen történetben is van – de egy bírósági vallomásnál érdekes lehet kiértékelni a szavahihetőségi mutatót európai szemszögből. Erdélyben mást döntene a bíró, mint Németországban vélhetően – hiába egységes.) S nem biztos, hogy mindenki rögtön megérti, ha úgy jellemzünk valakit „őszintén, Székely módra meséli a történelmet”.³

A fenti feladat az alábbi szólással egészül ki használható rendszer építésének lehetőségéhez: „ahány ember, annyiféle igazság (létezik)”. Eszerint nem örült hazudósok, szélhámosok alakítják a társadalmat, hanem regionálisan ezen eloszlás kicsit eltolt, változó, s nagy valószínűséggel kulturális, s igazságinterpretációs vonatkozásban megmondható egy cégnél, kinek milyen a hozzáállása abban az esetben, ha a kulturális származás nem titkosított, s az igazságtartalom ellenőrizhető. Ez államszférán kívül ritkán történhet meg, ezért itt két részre kell bontani azt is: ezen információ validitásának bizonyíthatósága mekkora. Illetve az igazolhatóan hamis állításoknak a felbomláson kívül lesz-e bármilyen következménye (nemzetközi és kiberporondon ritkán). A fenti történet jól mutatja, indulunk egy fekete-fehér állapotról. Viszont minél kevésbé azt mondjuk, amit szeretnénk kifejezni (allegóriák), pontos egyezést definiálni is nehézkes.

3 Történelem Székely módra. <https://www.youtube.com/watch?v=g6ixZwz2iz0> (Utolsó megtekintés: 2023.06.10.)

A hazugság ilyenkor talán leginkább inkonzisztencia mértékekkel lehetne mérhető.

A mértékletesség, puritanitás lehet a koncepció megfogásának gyökere a keresztyén kultúrában (a ying-yang koncepció írja le a buddhizmusban). Az a kérdés, a magyarázat, tényfeltárás lényegre törősege milyen ebben a kontextusban. Hogyan tudunk legközelebb lenni az Úr tanításához amikor ezekben a terekben létezünk.⁴

Kulcsszavak: kiberjog, interkulturális kommunikáció, igazságfogalom, kibertér, „székelyes igazmondás”, vallás

II. Igazmondó és Hazug város feladat regionális kontextusban

A fenti feladat regionális kontextusának megértéséhez szeretnék pár példát felsorolni.

Indiában az alábbi két mondat nem hamis – pedig egyszerre hagyományos értelemben nem teljesülhet. Ha csak annyi a lényeg, hogy nem XY helyen volt, „lényegében mindegy”, hol máshol lehetett volna megtalálni utólag. Jelen időben viszont számít. Vagyis a válasz értelem, lényeg szerint tartalmaz hagyományos értelemben igaz elemeket, a többi fuzzy-igazság⁵.

Kérdés: Nem láttalak titeket az iskolában 2-kor.

Válasz (akár egyszerre):

- Pénteken 2-kor a kocsmában voltunk.
- Pénteken 2-kor otthon voltunk.

Tehát a hangfelvételek, beszéd értelmezés és jogrendszerek szerint az átvitt és szó szerinti értelem közti inkonzisztenciákat, vagy konzisztencia típusokat szükséges kezelni – feltéve, hogy mindannyian a saját vallásunk szerint erkölcsösen élünk. (A buddhizmus célja az „örök halál”, míg a kereszténység az „örök élet”, így a boldogságnak teljesen más formáját szeretnénk elérni – kötődés/kötődés mentesség; szeretet/közöny.) Éppen ezért a dicséret, pozitív és negatív megjegyzés, sértés is más lehet. Hogy hazudott-e bárki is: vélhetően igen. De nem lehet, hogy csak nem az európai szokásrendszer szerint mondott igazat?⁶⁷⁸

4 Középiskolai Matematikai Lapok, K182. feladat (2008, november): <https://www.komal.hu/feladat?a=feladat&f=K182&l=hu> (Utolsó megtekintés: 2023.06.10.)

5 PEREZ, O. (2015). Fuzzy Law: A Theory of Quasi-Legal Systems. *Canadian Journal of Law & Jurisprudence*, 28(2), 343-370. doi:10.1017/cjlj.2015.31 (Utolsó megtekintés: 2023.06.10.)

6 MISKOLCZI BODNÁR Péter: Az erkölcs szerepe a jogalkalmazásban, In: Darák, Péter (szerk.) *Erkölcs és jog. Szakmai konferencia a Kúrián a 2020-ban Budapesten megrendezésre kerülő 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszushoz kapcsolódóan*, (2020) pp. 60-68.

7 MISKOLCZI BODNÁR Péter: Erkölcsi követelmények beépülése az egyházi intézmények gyakorlatába, etikai kódexek elfogadása és alkalmazása, In: Birher, Nándor; Homicskó, Árpád Olivér (szerk.) *Az egyházi intézmények működtetésének etikai alapjai*, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar (2019) pp. 117-134.

8 Szent Biblia azaz: Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás

Kulcsszavak: KÖMAL, matematikai logika, ellentmondás, buddhizmus, „örök halál”, „örök élet”, kötődés, közöny, etika, Biblia, keresztyénység

III. Konklúziók

A mű a kiberjog területén vizsgálja matematikai modellekkel a területi, térelméleti kérdéseket. A vizsgálat során mégsem hagyható el a regionális, lokális „fordító kulcs”, az internacionális kommunikáció sem. Ugyanis az igazság, lokális kommunikáció elengedhetetlen az ottani jogi döntések, felfogás, működés megértéséhez, s a kibertérhez, kiberjoghoz közelebbi állapotának megértéséhez a jognak Ázsiában, s Indiában Európához képest. Ehhez visszanyúlva a gyökerekhez, a buddhai és keresztyén tanok, igazságok és igazságértelmezések halmazát vetjük össze. Szintén vizsgáljuk a szankciók, s azok alkalmazhatóságát a kiberjogban, dinamikus rendszer alapú megközelíthetőségét, mely a 2014-es, majd 2022-es orosz-ukrán konfliktusok folyamánya elsősorban Európában, de számos nemzetközi példát látunk (pl. Irak, Észak-Korea, Mianmar) szigorúbb szankciókra is – kizárás a pénzügyi rendszerekből, barter. (Ezen jogszabályi rendszer a politikai térben található döntések nyomán is jelentősen, dinamikusan változik.) A jog a bibliai értelmezés szerint az erkölcs, és igazságérzet kiterjesztése kell legyen. Ezen alapulva az adatbázisrendszerek összeállítása is eszerint kell történjen, melyekkel a modern, változó jogszabályrendszerek szövegbányászati elő-elemzése történhet – segítve a napra kész jogértelmezést, ügyféleset típus-aktualizálást, valószínűség becslést (információ alapon).

Kulcsszavak: regionalizmus, kiberjog, dinamikus rendszer, igazsághalmazok, valószínűség

IV. További kutatási irányok

A cikkben felvázolt irányzatok, modellek adatbázis alapú rendezése folyik. Az említett országok kutatóival közös kutatások is. (Melyek a logikai sémák felvázolását jelentősen segítik.) A kibertér a modernitás és tradicionális felfogás különleges területeként is tekinthető. A kutatás ezért nem egy „új”, hanem egy meglévő logika szerint, vallási, vallásfilozófiai alapon nyugvó matematikai modellsémát vázol fel, s ezt folytatja a szerző kutatásaiban is a jövőben ezen területen az adat alapú társadalom modelljével, gyakorlati reprezentációjával együtt.

Kulcsszavak: adatbázis, jogi modellek, logikai sémák, tradíciók, kibertér, reprezentációk

Forrásjegyzék

- Középiskolai Matematikai Lapok, K182. feladat (2008, november): <https://www.komal.hu/feladat?a=feladat&f=K182&l=hu> (Utolsó megtekintés: 2023.06.10.)
- KESKENY Ernő: A magyar-orosz kapcsolatok története a rendszerváltástól az ezredfordulóig (1989-2002). Doktori téziszfüzet. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2010. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/keskenyerno/tezis.pdf> (Utolsó megtekintés: 2023.06.10.)
- MISKOLCZI BODNÁR Péter: Az erkölcs szerepe a jogalkalmazásban, In: Darák, Péter (szerk.) *Erkölcs és jog. Szakmai konferencia a Kúrián a 2020-ban Budapesten megrendezésre kerülő 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszushoz kapcsolódóan*, (2020) pp. 60-68.
- MISKOLCZI BODNÁR Péter: Erkölcsi követelmények beépülése az egyházi intézmények gyakorlatába, etikai kódexek elfogadása és alkalmazása, In: Birher, Nándor; Homicskó, Árpád Olivér (szerk.) *Az egyházi intézmények működtetésének etikai alapjai*, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar (2019) pp. 117-134.
- PEREZ, O. (2015). Fuzzy Law: A Theory of Quasi-Legal Systems. *Canadian Journal of Law & Jurisprudence*, 28(2), 343-370. doi:10.1017/cjlj.2015.31 (Utolsó megtekintés: 2023.06.10.)
- Történelem Székely módra. <https://www.youtube.com/watch?v=g6ixZwz2iz0> (Utolsó megtekintés: 2023.06.10.)
- Szent Biblia azaz: Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás Budapest, 1873. KIADJA A BRIT ES KÜLFÖLDI BIBLIATÁRSULAT. <https://karoli.cf/> (Utolsó megtekintés: 2023.06.10.)

A HAZAI NEMZETISÉGI VÁLASZTÁSI MODELL KÉNYSZERŰ ÚJRAGONDOLÁSA

1. Bevezetés

A nemzetiségek parlamenti képviseletére irányuló kérdéshalmaz a rendszerváltás óta kiemelt szerepet kap a politikai arénában. Számos olyan kísérlet volt arra vonatkozóan, hogy a nemzetiségek képviseletre egy egységes, átfogó, strukturális szabályozást hozzanak létre, azonban a vonatkozó jogalkotás hiányát igazán csak a 2010-es parlamenti ciklus új ideológiája igyekezett megoldani. Az új választási törvény megteremtésével egyidejűleg a Kormány létrehozta a nemzetiségi, preferenciális mandátum intézményét, valamint az előző hiányában a nemzetiségi szószóló útján biztosítja a nemzetiségek parlamenti képviseletét.²

Azonban közel 10 év elteltevel az Emberi Jogok Európai Bíróság (a továbbiakban: EJEB) 2022. november 10-i ítélete³ a korábban megalkotott nemzetiségi választási jogi modell újragondolására szólít fel. A testület megállapításai szerint a magyar szabályozás korlátozza a nemzeti kisebbségek választóinak lehetőségét arra vonatkozóan, hogy részt vegyenek érdemben, a politikai döntéshozatalban, valamint a hatályos magyar nemzetiségeket érintő választási törvény nem biztosítja kellően a nép véleményének szabad kifejezését a törvényhozó testület megválasztása során.

A következőkben az ítélet körülményeinek sajátosságait kívánom feltárni együttesen a rendszer diszkriminatív mivoltával a nemzetiségek képviseletével összefüggésben. Rávilágítok a Strasbourgi ítélet konkrét döntésére, érintve a rendszer preferenciális jellegének legitimitását, továbbá értelmezni kívánom a Strasbourgi bíróság által sérelmezett döntést, miszerint a magyar nemzetiségi jogalkotás megsérti az Emberi Jogok Európai Egyezményének a megkülönböztetés tilalmát kimondó 14. cikkével összefüggő szabad választásokról szóló 3. cikkét. Végül vizionálni kívánom a magyar jogalkotókra váró jogrendszer átalakítással összefüggő kihívást, megoldási javaslatokkal segítségül hívva a magyar szakirodalom leggyakrabban hivatkozott szerzőinek gondolatait.

1 PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; Témavezető: Dr. Szabó Zsolt PhD, habilitált egyetemi docens, főállású egyetemi oktató KRE ÁJK.

2 Lásd részletesebben: Orsós Zoltán: Roma nemzetiségi szószóló az Országgyűlésben: se vele se nélküle? *Parlamenti szemle* 2022/2. 139-147.

3 CASE OF BAKIRDZI AND E.C. v. HUNGARY (Applications nos. 49636/14 and 65678/14) <https://www.eods.eu/elix/uploads/files/6437bf04889f4CASE%20OF%20BAKIRDZI%20AND%20E.C.%20v.%20HUNGARY.pdf> (Letöltés ideje: 2023. május 15.)

2. Bakirdzi és E.C kontra Magyarország ügy

A 2014 óta alkalmazott választási rendelkezések individuális megoldást teremtettek a Magyarországon élő nemzetiségek számára. A Kormány kedvezményes szabályok biztosításával igyekezett megteremteni a nemzetiségek számára a konkrét politikai részvétel lehetőségét. Kiemelendő, hogy a rendszerváltás ideje óta felmerült nemzetiségek választására irányuló kérdéshalmazt az új politikai ideológiának sikerült jogi szempontból megoldania. A 2011-ben bevezetett Alaptörvény megteremtette, valamint lehetőséget biztosított arra, hogy az Országgyűlésben megjelenjenek a nemzetiségek politikai érdekei. A Nemzeti Hitvallásban a Kormány kinyilvánította, hogy a Magyarországon élő nemzetiségek immanens része a magyar politikai közösségnek, valamint kifejezésre juttatta, hogy államalkotó tényezők.⁴ Lehetőséget nyújtott a kisebbségeknek, hogy helyi és országos önkormányzatokat hozzanak létre, valamint biztosította a Magyarországon élő nemzetiségek részvételét az Országgyűlés munkájában,⁵ amelyet külön sarkaltos törvényben szabályozott.⁶ A Kormány egyedi megoldásának tekinthető, mivel más európai államokban nemzetiségek parlamenti képviselőjének biztosításáról nem rendelkezik semmilyen európai egyezmény, illetve vitatott az is, hogy nemzetközi szinten képesek-e egyáltalán bármilyen mértékben hozzájárulni a nemzeti identitás kiteljesedéséhez. Jól látható, hogy a nemzetközi összehasonlításban ugyan példaértékű egyedi szabályozásról értekezhetünk, azonban az EJEB döntése a jogintézmény legitimitását részleteiben megkérdőjelezte és az indokolásában jogsértőnek találta a választási szabályok egy részét, továbbá kifogásolta a nemzetiségek számára létrehozott garanciarendszer szabályozását.

A tudomány körében korábban már számtalanszor felmerült a kedvezményes mandátum jogintézmény alkotmányjogi létjogosultságának megkérdőjelezése, különös tekintettel a választójog egyenlőség elvével összefüggésben, azonban konkrét alkotmánybírói határozat nem született, amely a jogszabályi rendelkezést alkotmányellenesnek mondta volna ki. A 2011-es népszámlálási adatok alapján a 13 törvényben elismert nemzetiség közül mindösszesen 2 nemzetiségnek (roma, német) van lehetősége arra, hogy számtanilag elérjék a jogszabály által előírt kedvezményes mandátum megszerzéséhez szükséges szavazatszámot és ezzel részt vehessenek az Országgyűlés politikai munkájában, mivel a többi 11 nemzetiségnek a létszáma még a húszezret is alig éri el. Ugyan a román és a szlovák nemzetiség számában képes lenne mandátumot szerezni, de kizárólag csak akkor, ha mindenki regisztrálna a nemzeti névjegyzékbe és elmenne szavazni, ami a gyakorlatban szinte lehetetlen.⁷

4 Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) Nemzeti hitvallás <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100425.atv#lbj57id5406> (letöltés ideje: 2023. május 24.)

5 CASE OF BAKIRDZI AND E.C. v. HUNGARY (Applications nos. 49636/14 and 65678/14)

6 A nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100179.tv> (Letöltés ideje: 2023. május 24.)

7 Lásd részletesebben: MÓRÉ Sándor: A nemzetiségi szószólói intézmény jogi kerete és működé-

Az EJEB az eljárást közel 10 éve kezdte meg (2014) egy görög és egy örmény nemzetiséghez tartozó magyar állampolgár kezdeményezésére. A nemzetiségek kifogásolták, hogy a 2014-ben bevezetett nemzetiégi választásra vonatkozó jogintézmények jogfosztó hatással vannak rájuk nézve⁸, mivel a nemzetiégi statisztikai adatok alapján egyes nemzetiségeknek voltaképpen lehetetlen mandátumot szerezniük az országgyűlési választások során. Vannak olyan magyarországi népcsoportok, amelyeknek létszáma nem éri el még a 20.000-es létszámot sem, tehát álláspontjuk szerint lehetetlen, hogy a Kormány által biztosított preferenciális mandátumot megszerezzék a Parlamentben.⁹ Ezen túlmenően sérelmezték azt is, hogy nemzetiégi szavazóként a létrehozott jogrendszer kizárta őket az országos pártlistán történő szavazás lehetőségéből, továbbá kifogásolták azt is, hogy kizárólag az adott nemzetiségek érdekeit képviselő Országos Önkormányzat közgyűlései által összeállított listára szavazhatnak. Megfogalmazódott a felperesekben a választás titkosságához való jog sérelme is egyaránt, mivel a listára szavazás tényének rögzítése, illetve az egyetlen listára szavazás lehetősége miatt, ráadásul a nemzetiégi lista zárt lista, amely nem biztosít kellő lehetőséget a választói akarat valódi kifejezésére. A magyar nemzetiégi választás szabályozó rendszer álláspontjuk szerint továbbá jogsértő, mivel a kisebbségi választópolgárok hátrányos megkülönböztetését idézi elő a többi „rendes” országgyűlési képviselőkhöz viszonyítva. Az eljárás megindításakor 140 választópolgár volt regisztrálva görög nemzetiégi szavazóként, és 184 örmény, miközben a parlamenti mandátum megszerzéséhez 22 ezer szavazatra lett volna szükség. A feltüntetett adatokból is jól látható, hogy a törvény által előírt szavazatszám 1%-át sem éri el a nemzetiséghez tartozók és matematikai lehetetlenség lett volna megszerezni az előírt preferenciális kvótát.¹⁰

3. Kormány álláspontja¹¹

Az eljárás folyamán a Kormány azzal érvelt, hogy az általa 2014-ben létrehozott jogintézmény(ek) bevezetésének kiemelt és egyértelmű célja az volt, hogy eleget tegyen a 35/1992. (VI. 10.) sz. AB határozatnak,¹² amelyben az Alkotmánybíróság az „állá-

sének első két éve. *Parlamenti Szemle* 2016/2. 36-37. <https://parlamentiszemle.hu/wp-content/uploads/2017/09/parlamentiszemle-parlamentiszemle-20162-lapszam-2016-02-02cikk.pdf>

8 Lásd még: A Bakirdzi and E.C. v. Hungary ügy bemutatását lásd még: SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet – KISS Balázs: An Odd Solution – Comments on the Margins of a Recent Debate on National Minority Suffrage: ECtHR judgement in Case Bakirdzi and E.C. v. Hungary. *Journal of International and European Law*, 2022/II, 55–79. <https://ceere.eu/pjiel/wp-content/uploads/2023/05/pjiel-2022-2-elisabeth-sandor-szalay-balazs-kiss.pdf> (Letöltés ideje: 2023. május 24.)

9 KÁLLAI, Péter: Preferential Non-representation? Case of Bakirdzi and E.C. V Hungary. <https://strasbourgobservers.com/2022/12/20/preferential-non-representation-case-of-bakirdzi-and-e-c-v-hungary/> (2023. 06. 25.).

10 <https://www.valasztas.hu> (Letöltés ideje: 2023. május 24.)

11 Orsós 2022. 139-147.

12 35/1992. (VI. 10.) AB határozat

malkotó tényező” fogalmának értelmezésével kapcsolatban a következő magyarázatot adta: „[a]z Alkotmánynak az a megállapítása, mely a nemzeti és etnikai kisebbségeket államalkotó tényezőknek ismeri el, a kisebbségek jogainak törvényi szabályozását kiemelkedő fontosságúvá teszi. E jogok körében, illetve ezek mellett, az Alkotmány a nemzeti és etnikai kisebbségek képviselőt külön is megnevezi. A képviselő szükséges előfeltétele annak, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségek államalkotó tényezői szerepüket betölthessék”. Kiemelt feladatának tekintette továbbá, hogy biztosítsa a nemzetiségek számára a politikai képviselőt, illetve növelje a nemzetiségek politika életben való részvételét. A Kormány érvelése tovább az volt, hogy sérülne az egyenlő választójog elve, amennyiben egy nemzetiséghez tartozó választópolgár számára biztosítaná, hogy a nemzetiségi listára és valamely pártlistára is szavazhatna egyidejűleg. A Kormány hangsúlyozta, hogy minden választópolgár szabad döntése, hogy nemzetiségi választópolgárként regisztráltatja magát vagy sem, illetve kielemezte, hogy ez utólag a választások lebonyolítását megelőzően megváltoztatható. Fontos dologra hívta fel a figyelmet a Kormány az eljárás során, miszerint a felperesek nem merítették ki a hazai jogorvoslati lehetőségeiket. Lehetőségük lett volna a helyi Választási Bizottsághoz fordulni, elutasításuk esetén pedig alkotmányjogi panasszal élhettek volna.¹³

Az elmúlt 10 év joggyakorlata azonban, azt mutatja, hogy a törvényi szabályozás ellenkező hatást váltott ki, mint az elérni kívánt cél, hiszen a 13 nemzetiség túlnyomó részének esélye sem volt megközelítenie a törvény által meghatározott szükséges szavazatszámot, annak érdekében, hogy nemzetiségek érdekeit reprezentáló országgyűlési képviselő bekerülhessen a Parlamentbe. Kiemelendő azonban, hogy a német nemzetiségnek 2018-ban a német nemzetiségi szószólónak sikerült mandátumot szerezni és azóta is nemzetiségi országgyűlési képviselőként reprezentálja a nemzetiségi választópolgárokat.

4. EJEB vizsgálata

Az EJEB egyes államok tekintetében széles mérlegelési lehetőséget biztosít a választási szabályainak megalkotásakor. Az európai unió által létrehozott, valamint a Római szerződésben rögzített egyenlő bánásmód elvének követelményéből¹⁴ nem következik

13 Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény 26. § (1) bek. 26. § (1) Az Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdés c) pontja alapján alkotmányjogi panasszal az Alkotmánybírósághoz fordulhat az egyedi ügyben érintett személy vagy szervezet, ha az ügyben folytatott bírósági eljárásban alaptörvény-ellenes jogszabály alkalmazása folytán a) az Alaptörvényben biztosított jogának sérelme következett be, és b) jogorvoslati lehetőségeit már kimerítette, vagy jogorvoslati lehetőség nincs számára biztosítva. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100151.tv> (Letöltés ideje: 2023. május 16.)

14 BONNYAI Réka: Az egyenlő bánásmód elve az Európai Unió jogrendszerében és a magyar jogrendszerben. [https://www.jogiforum.hu/files/publikaciok/bonnyai_reka_az_egyenlo_banasmod_elve_az_eu_es_magyar_jogrendszerben\[jogi_forum\].pdf](https://www.jogiforum.hu/files/publikaciok/bonnyai_reka_az_egyenlo_banasmod_elve_az_eu_es_magyar_jogrendszerben[jogi_forum].pdf) (Letöltés ideje: 2023. május 28.)

automatikusan, hogy a választások során minden egyes szavazatnak azonos súllyal kell bírjon, ahogyan az sem, hogy minden jelöltnek azonos esélyekkel kell rendelkeznie a győzelemre. Ugyanerre a következtetésre jutott az EJEB eljárása során, amikor megállapította, hogy a magyar szabályozás megsértette az Egyezmény 3. cikkét. A Szabad választásokhoz való jog, szerint a *Magas Szerződő Felek kötelezik magukat arra, hogy ésszerű időközönként, titkos szavazással szabad választásokat tartanak olyan körülmények között, melyek a törvényhozó testület megválasztását illetően biztosítja a nép véleményének kifejezését.* Látható, hogy a cikk nem ír elő semmilyen kötelezettséget, amely a speciális rendszer bevezetését jelenti. Államoknak széles mérlegelési mozgáskörük van e tekintetben. A „biztosítja a nép véleményének kifejezés” azt jelenti, hogy minden állampolgár egyenlő bánásmódban részesüljön választójogának és annak gyakorlása során. Ebből azonban nem következik, hogy minden szavazatnak szükségszerűen egyenlő súlyúnak kell lennie a választási eredményét illetően, vagy, hogy minden jelöltnek egyenlő esélyekkel kell rendelkeznie a győzelemre.¹⁵

Ezek alapján a bíróság azt vizsgálta, hogy a kérelmezők szavazati joga valóban korlátozott-e, valamint, hogy a Kormány által megalkotott választási szabályok kizárják-e a nemzetiségeket a politikai képviseletből.

Legitim megoldásnak ítélte a bíróság a kedvezményes mandátumszerzést a tekintetben, hogy a választójogi szabályok a parlamenti képviselet egy bizonyos mértékű redukált támogatás eléréséhez kössék és differenciáltan a „rendes” országgyűlési képviselőkhez viszonyítva kevesebb szavazatszámú küszöböt írjon elő. Kiemelte azonban, hogy a Magyarországon élő nemzetiségek létszámát tekintve így is magasabb kedvezményes választási küszöböt írt elő. Jogilag a szabályozás kiváló megoldásnak tűnt, azonban a gyakorlatban nem segítette elő a nemzetiségek tényleges képviseletének megvalósulását.

A bíróság aggályosnak véli, hogy a nemzetiségi listára szavazó választóknak le kell mondaniuk a pártlista szavazásról. Gátolja a választói akarat valódi kifejezését, hogy a szavazók csak egyetlen nemzetiségi listára szavazhatnak, mely az adott esetben nem feltétlenül tükrözi a politikai nézeteiket. Az ítélet deklarálta, hogy a sérül a választás titkosságához való jog, mivel a szavazóhelyiségben jelen lévő személyek nyilvánvalóan tudomást szereznek arról, hogy a nemzetiségi választópolgár a nemzetiségi listán szereplő személyekre adja le a voksát az egyetlen listára szavazás lehetősége miatt, ráadásul a nemzetiségi lista zárt lista, amely nem biztosít lehetőséget a választói akarat kifejezésére.

Az EJEB mindezek alapján nem fogadta el a Kormány álláspontját és a felhozott érveket és megállapította, hogy összességében az erre irányuló magyar jogi szabályozás kifejezetten korlátozza a nemzetiségek lehetőségeit arra vonatkozóan, hogy érdemben részt vegyenek a politikai életben, továbbá a rendszer akadályozza a nemzetiségek részvételét a politikai döntéshozatalban is egyaránt. Az EJEB deklarálása alapján, miszerint a magyar jogalkotó megsértette a véleménynyilvánítás szabadságáról szóló

15 Emberi Jogok Európai Egyezménye Első Kiegészítő Jegyzőkönyv az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló Egyezményhez, 3. cikk. Párizs, 1952. március 20. https://www.echr.coe.int/documents/convention_hun.pdf (Letöltés ideje: 2023. május 27.)

14. cikkét kiemelte, hogy a Bíróság ítékezése szerint a „szabad véleménynyilvánítás” kifejezés azt jelenti, hogy a választásokat nem lehet lebonyolítani semmilyen nyomás alatt és a választókat nem lehet választás elé tenni, hogy erre vagy a másik pártlistára szavazzanak.¹⁶

A Kormány kérte, hogy az ügyet az EJEB Nagykamarája vizsgálja meg, annak érdekében, hogy megváltoztassa az EJEB 2022. november 10-én meghozott döntését. Azonban a Kormánynak nem sikerült elérnie a döntés felülvizsgálatát és ezzel 2023. május 19-én véglegessé vált Emberi Jogok Európai Bíróságának eredeti döntése, amely jogsértőnek találta magyar választási rendszer nemzetiségi voksolást érintő részét és annak megváltoztatását írta elő. Ennek értelmében át kell írni a magyar választási rendszer kisebbségi, nemzetiségi voksolást szabályozó részét. Az Országgyűlés május 23-án szavazott a választási eljárási szabályok megváltoztatásáról, de a módosító csomagban nem szerepel a választási rendszer nemzetiségeket érintő részeinek átírása a strasbourgi ítélet alapján. A Kormányt erre a strasbourgi ítélet kötelezi, tehát a soron következő 2026-os parlamenti választásokig eleget kell tennie a 2014-ben létrehozott nemzetiségek képviselőire irányuló jogi szabályozásnak.

5. De lege ferenda

Az EJEB döntés kihívást teremtett a magyar jogalkotóknak, mivel az ítélet indokolásában nem fogalmazott meg érdemi álláspontokat arra nézve, hogy milyen jogalkotási módszerrel, milyen garanciarendszer megteremtésével szükséges biztosítani a nemzetiségek képviselőletét megkülönböztetés nélkül. Konkrétumokkal nem támasztotta alá, hogy miért értékeli jogfosztónak a nemzetiségi lista, valamint a pártlista közötti választás lehetőségét, hiszen a Kormány érvelésében kifejezetten felhívta a figyelmet, arra, hogy ez kizárólag a nemzetiségi választópolgár szabad döntése, hogy a nemzetiségi választási névjegyzékbe regisztrálja magát, amelynek a visszavonására is lehetőséget biztosít a választások lebonyolítását megelőzően.

A megoldás a magyar jogalkotó kezében és a Kormány politikai akaratán múlik.

Az ítélet alapján a legideálisabb jogalkotói megoldásnak az tűnik, hogy Kormány a nemzetiséghez tartozók számára egyszerre biztosítja a nemzetiségi listára és az országos pártlistákra történő szavazás lehetőségét. Választópolgárként felmerül bennem az a kérdés, hogy a nemzetiséghez tartozó miért rendelkezik ilyen privilégiummal és miért biztosított számukra a többletjogosultság. Az egyenlő választójog elvének sérelmét vethetné fel a választópolgároknak, hiszen a nemzetiségek tartozó választópolgárok, ezáltal kétféle listáról is juttathatnának képviselőt a törvényhozásba. Ez éppen a ma-

16 Emberi Jogok Európai Egyezménye 14. Cikk. „A véleménynyilvánítás szabadsága: Mindenkinek joga van a véleménynyilvánítás szabadságához. Ez a jog magában foglalja a véleményalkotás szabadságát és az információk, eszmék megismerésének és közlésének szabadságát országhatárokon túl és anélkül, hogy ebbe hatósági szerv beavatkozhasson. Ez a Cikk nem akadályozza, hogy az államok a rádió, televízió vagy mozgóképvállalatok működését engedélyezéshez kössék.”

gukat nemzetiséghez tartozónak nem valló szavazók hátrányos megkülönböztetését eredményezné.

Kiemelt probléma a kedvezményes kvóta statisztikai lehetetlensége, miszerint a 13 törvényben elismert nemzetiségnek matematikailag lehetetlen mandátumot szereznie, mivel bizonyos kisebbségek létszáma a 20.000 létszámot is alig éri el. Következtetésképpen egyszerű megoldásnak tekinthető: a jogszabály által előírt kedvezményes kvótának számának redukálása, ezzel megfelelvén az EJEB által alátámasztott elvárásoknak. A Magyarországon élő nemzetiségek népszámlálási adataiból kiindulva a kedvezményes kvótát alacsonyban kellene meghatározni a jogalkotónak. A tudomány területén többször megfogalmazódott az újbóli kétkamarás intézményrendszer kialakítása, annak érdekében, hogy megoldást találjanak a nemzetiségek parlamenti reprezentációjára. A magyar törvényhozás kétkamarássá alakításának gondolatát, ahol a második kamara lenne a nemzetiségi és egyéb csoportok képviseleti szerv, azonban az alkotmányozó 2011-ben kifejezetten és egyértelműen elvetette.¹⁷

Végül nem feltétlenül megoldásnak tekinthető, semmilyen realitással nem bíró megoldás lehetne, ha a nemzetiségek parlamenti képviselet intézményi formáját megszüntetnék. Bár azt az ítélet is hangsúlyozta, hogy nincs nemzetközi kötelezettség a nemzetiségek parlamenti képviseletének biztosítására, a magyar történelmi hagyományok alapján ez nyilvánvalóan visszalépés lenne, és az Alaptörvény idézett rendelkezései ezt az opciót ki is zárják.

Összességében jól látható, hogy az EJEB-döntés komoly kihívás elé állította a magyar jogalkotókat és konkrét változásokra lehet számítani a nemzetiségek képviseletének szabályozásával összefüggésben. A nemzetiségeket érintő választási szabályokat, valamint jogintézményeit újra kell gondolni és egy másik szabályozási aspektusban kell feltüntetni.

17 Lásd részletesebben: MÓRÉ Sándor: Újból a kétkamarás parlamentről mint intézményes megoldásról. In: CHRONOWSKI Nóra – POZSÁR-SZENTMIKLÓS Y Zoltán – SMUK Péter – SZABÓ Zsolt (szerk.): *A szabadságszerető embernek: Liber Amicorum István Kukorelli*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2017. 901.

KIS LÉLEKSZÁMÚ TELEPÜLÉSEK KIALAKULÁSA ÉS FEJLŐDÉSÜK A MÚLTBAN

Jelen kutatásom témájának a kis lélekszámú települések kialakulását és fejlődését választottam, mely később a doktori értekezésem megalapozását adja. Motivációm a téma iránti elköteleződésem adja, mely végig kísért gyermekkoromtól fogva egyetemi éveim során is. Fő célom a kis lélekszámú települések fejlesztési lehetőségeinek kutatása, de ahhoz, hogy megtaláljam a megfelelő fejlesztési lehetőségeket, fel kell vázolni, mi vezetett el idáig, mi is az az önkormányzat, hogyan alakultak és fejlődtek ki, különös tekintettel a kistépelülésekre. Az önkormányzatok kialakulása a legtöbb országban az államok létrejötte előtt történt meg, ezért is van az, hogy a hatalom területi megosztásának tipikus és legelterjedtebb modelljei az önkormányzatok. Az államok létrejöttével az önkormányzatok közjogi státuszt szereztek.² A kistépelülések jelenlegi helyzete a múltjukon alapszik. Hazánkban sosem volt nagyfokú önállóságuk sem a kistépelüléseknek, sem a kistépelüléseken élő polgároknak. Sosem tudták erőből kiküzdeni a szabadságukat.

I. Államalapítás és a vármegyerendszer

Az államalapítás időszakában a királyi udvartartásból alakult ki a központi igazgatás, amely akkoriban inkább a védelmi funkciók alapja volt. A központi igazgatás fontos szereplői a királyi tanács és a nádor intézménye. A nádor volt az udvar irányítója és a gazdasági ügyek intézője. Mátyás király korában pedig a király helyettesítőjévé válik. A központi hatalom kiépítésével jöttek létre a vármegyék. A vármegye a legrégebbi közigazgatási és önkormányzati szervünk. Fő céljuk a helyi igazgatás, de azonban megyei szinteken ellátták a katonáskodás és adószedés feladatát is. A megye élén a király által kinevezett várispán állt, aki kormányozta a várbirtokot és védte a várnépet. Később a megye élén az ispán állt, akit az alispán helyettesített, a várispán pedig katonai feladatokat látott el, főparancsnok volt. A megyék legfelsőbb szerve a közgyűlés volt.³

A nemesi vármegye kialakulásának oka Zala megyében merült fel először, 1232-ben a királyi szervisek a Kehidán kiadott okleveleikkel maguk akartak igazságot

- 1 PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Doktori Iskola; Témavezető: Prof. Dr. Varga Zs. András, tanszékvezető egyetemi tanár és Dr. Varga Ádám PhD, adjunktus; Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Doktori Iskola.
- 2 Kiss Barnabás: A helyi önkormányzati rendszer. In: szerk.: SCHANDA Balázs – TRÓCSÁNYI László: *Bevezetés az alkotmányjogba*, Budapest, HVG-ORAC, 2016. 430-449.
- 3 PÁLNÉ Kovács Ilona: *Helyi Kormányzás Magyarországon*, Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2008. 113-126.

szolgáltatni saját ügyeikben. A történet szerint ezt látva Bertalan veszprémi püspök megerlelte előttük Oguz bánt Vezmech föld jogellenes bitorlása okán. A határnapra Oguz nem ment el, csak követet küldött, végül a szerviensek bírósága a tanúkkal bizonyító Bertalan javára hozott ítéletet.⁴

Aztán megjelent a szolgabíró intézménye. A szolgabíró nem állt kapcsolatban a várispánsággal. Az alispán mellett megyéenként 4-4 főszolgabíró működött, aki a járásokat vezette. A megyei és királyi várszervezet kettévált. A nemesi vármegye megegyezett a királyi vármegyével. A főispánt továbbra is a király nevezte ki a bárók közül, aki a királyi udvarban tevékenykedett. A vármegyék vezetője a főispán helyettes, az alispán vált.⁵

Az Árpád-korban leírható szervezettel összevetve a XIV. század elejétől tartott nádori közgyűlések csupán abban különböztek, hogy itt a nádor tribunája nemes esküdtekkel egészült ki.⁶

A vármegyéket gyakorlatilag a területi tagolás hozta létre, amikor a községi szervezet még nem alakult ki általánosan. A vármegye a község területét és lakosságát magában foglaló egység, mely a helyhatóság és a központi kormány között van, ezáltal középfokú hatóság.⁷

A szabad királyi városok nagyobb önállóságok élveztek, mint a mezővárosok, őket a földesurak irányították. Az uradalmak és falvak még kevesebb önállóságot élvezhettek, lakóikat a földesúr tulajdonként kezelte. Az uradalmak voltak a földesúri birtok kistelepülései, amelyek kormányzását a birtokkormányzat látta el. Itt működött a családi igazgatás és a tisztiszek, valamint az uradalmi tisztek testülete. A falu önkormányzása a helyi közösségre vonatkozott, ennyi demokráciát élvezhettek.⁸

A megyeispán és a szolgabírók alkotta székéről először II. András 1290. évi dekrétumában olvashatunk, melyben utalnak rá, hogy nem egy új intézmény bevezetéséről beszélünk.⁹

Megyéjében a megyeispán a nádorhoz hasonlóan közgyűlést hirdetett ki a király parancsára, mely gyakorlatilag megegyezett a nádori *congregatio generalissal*.¹⁰

Láthatjuk tehát, hogy a kistelepüléseknek a történelem ezen szakaszában sem volt egyszerű dolga, kevés szabadságot élvezhettek.

A régi magyar vármegye-rendszer politikai, alkotmányjogi és garanciális fontossága óriási volt. A vármegye-rendszer történetében nagy esemény volt a 1848. évi pozsonyi országgyűlés. Kossuth Lajos felvetette az önkormányzati-rendszer lehetőségét, de a vármegyei szellem nem hagyta magát, 1861-ben és 1867-ben is fellendült a szelleme. Azonban 1870-ben a belügyminiszter a képviselőház asztalára tette „A köztör-

4 BÉLI Gábor: *A nemesek négy bírója*, Dialóg Campus Kiadó, Pécs, 2008. 17.

5 MOLNÁR András (szerk.): *Zala megye archontológiája*, Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2000. 10-12.

6 BÉLI i Gábor 2008. 155.

7 MAGYARY Zoltán: *Magyar közigazgatás – A közigazgatás szerepe a XX. sz. államában a magyar közigazgatás szervezete működése és jogi rendje*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1942. 266.

8 PÁLNÉ Kovács Ilona 2008. 113-126.

9 BÉLI Gábor 2008. 47.

10 BÉLI Gábor 2008. 161.

vényhatóságok és a községek rendezéséről” szóló törvényjavaslatot, melynek célja a törvényhatósági önkormányzatok és a felelős miniszteri kormányzat összeegyeztetése volt. Ez a javaslat, mint az 1870. évi XLII. törvénycikk került napvilágra. A vármegye demokratizálásának kérdését próbálja megoldani. Az 1886. évi törvény rendelkezik a főispánról, jogot ad neki, hogy felügyeljen a törvényhatósági közigazgatásra, és sürgős ügyekben rendeletet alkosson. 1891-ben újabb reform érkezett, a vármegyei bizottság felett gyakorolt kormányhatósági felügyeleti jogot a vármegyei intézmények és a parlament miniszteri felelősség kapcsolatba hozatalában látták. Tehát a helyi önkormányzat felett gyakorolt kormányhatósági felügyelet mindig biztosítva volt.¹¹

A nehéz gazdasági helyzet miatt az 1920-as évekre a vármegyék fölött egyfajta pénzügyi gyámkodás keletkezett és kiszélesedett, mely nyomán az önkormányzati költségvetést jóvá kellett hagyatni. A törvényhatósági kisgyűlés több száz fős törvényhatósági bizottsági közgyűlés tehermentesítésére szolgált.¹²

Ami nagyon fontos volt, hogy a vármegye szervezési hatásköre miatt a kisgyűlés állapíthatta meg a községek járási beosztását, az orvosi, állatorvosi és közgyámi köröket. A fegyelmi jogkör gyakorlója, ha nevezhetjük így, abban az időben a főszolgabíró volt, ő rendelhetett el fegyelmi eljárást a községi alkalmazottakkal szemben, illetve felfüggeszthette őket.¹³

Arra tényre Ereky István hívja fel a figyelmet, hogy az 1860-as évek előtt Magyarországon sem használták magát az önkormányzat kifejezést, inkább municipiális közigazgatásról beszéltek.¹⁴

A vármegyerendszert váltotta fel a Tanácsrendszer.

II. Tanácsrendszer

A magyar Tanácsrendszer 1950 és 1990 között állt fenn. Ez egy szovjet típusú közigazgatási intézményrendszer, amely lényegét tekintve területi szintű államigazgatási struktúra sajátos változatát képviseli, amelyben vegyülnek az önkormányzati autonómia és a normatív központi állami irányítás elemei. A települési igazgatásra az önállóság a jellemző. A népi küldöttek szovjetjei közvetlenül irányították az állami fejlődés valamennyi ágazatát a Tanácsrendszerben. A választási rendszer általános, egyenlő, közvetlen és titkos volt, a megválasztott küldöttek pedig utasíthatóak voltak. Amely küldött nem igazolta a választók bizalmát, a választópolgárok bármikor visszahívhatták többségi döntés alapján.¹⁵

11 RÉNYI József: *A helyi önkormányzat és felette gyakorolt állami felügyelet elve és jogrendszere különös tekintettel a kormányhatósági felügyeletre*, Budapest, Hanser József könyvkötő, 1896. 107-136.

12 BARTA Attila: *Területi államigazgatás Magyarországon*, Dignitas iuris, Debreceni Iskola 13., Budapest, 2013. 72-74.

13 BARTA Attila 2013.75.

14 EREKY István: *Közigazgatás és önkormányzat*. Budapest, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó. 1939. 200.

15 ANTAL Tamás: *A Tanácsrendszer és jogintézményei szegeden (1950-1990)*, Szeged, Csongrád megyei levéltár, 2009. 9-26.

Az európai népi demokráciákban a második világháború után a munkásosztály és a parasztság forradalmi demokratikus diktatúrájának tekintett állami berendezkedés magával hozta a szovjet típusú, munkástanácsi jellegű közigazgatás elterjedését.¹⁶

Hazánkban az első Tanácstörvényt 1950-ben adták ki, mely 17 oldalból állt. E 17 oldalban rendelkeztek a tanácsok és a felsőbb szervek kapcsolatáról, a tanácsok kialakításának szabályozása, területi koncepciója, a tanácsi bizottságok, a tanács és a lakosság viszonya, gazdálkodási, költségvetési szabályozások. A helyi tanácsok felelősséggel tartoznak az országgyűlésnek és a Népköztársaság Elnöki Tanácsának. A koordinálás a minisztertanács kezébe került. 19 megyei tanácsot alakítottak ki, 20. volt a főváros. A megyei tanácsok alá tartoznak a járási és városi tanácsok. Rendezték a végrehajtó bizottságok és szakigazgatási szervek viszonyát. Az alsóbb fokot állandó figyelemmel kísérték és értékelték. Szabályozták a kádermunkavégzést, a nyilvántartást és a káderelőadók működését. A helyi tanácsok bürokráciamentesek voltak, mivel nem bürokratákból, hanem káderekből állt.¹⁷

A demokratikus centralizmus doktrínája érvényesült ebben az időszakban, mely a társadalomirányítás egész rendszerére kihatással volt, ötvözte a népképviselet és a központosítás elemeit a tanácson belül.¹⁸

Maga a tanácstörvény tükrözte a proletárdiktatúra ideológiáját, eszméjét. Magával hozta az egy község egy tanács elvet, amely azt jelentette, hogy az összes településen tanácsot kell alakítani, kivéve 500 lélekszám alatti települések tekintetében, ahol közös községi tanácsot alakíthattak. Itt megfigyelhetjük a hasonlóságot a jelenlegi közös önkormányzati hivatallal, hogy lélekszámhoz kötik a működésüket és alapításukat.

A külföldi országokhoz hasonlóan bevezették a végrehajtó bizottságot, ezzel is csökkentve a bürokráciát. A közszféra alkalmazottai között nem tettek különbséget.¹⁹

Ahogy láthatjuk, a kistelepülések ebben az időszakban közös tanácsokban működtek.

1. A második tanácstörvény időszaka (1954-1971)

Sztálin halálával változások érkeztek hazánkba is. 1954-ben kiadták a második tanácstörvényt, az 1954. évi IX. törvényt. Az új törvény számos kérdést rendezett, amiről az első törvény nem szólt. A városi tanácsok a járási tanácsokkal kerültek egy szintre, valamint egyes városokat megyei jogú városokká alakított, amik azonos szintre kerültek a megyei tanácsokkal. Növelték a szakmai színvonalat, amely a káderpolitikában volt megismerhető. A második törvény előjele volt a változásoknak, még ha az 1956. évi forradalom és szabadságharc nem ezt tükrözte.²⁰

16 ANTAL Tamás 2009. 9-26.

17 ANTAL Tamás 2009. 9-26.

18 BARTA Attila 2013. 87.

19 ANTAL Tamás 2009. 9-26.

20 ANTAL Tamás 2009. 33-86.

A második törvény inkább a nagyobb városokra fektetett hangsúlyt, mintsem a kistelepülésekre.

2. Az érett tanácsrendszer (1971-1990)

A magyar országgyűlés 1971-ben új tanács törvényt fogadott el. Növelték a tanácsok önállóságát és hatékonyabbá tették a központi igazgatást. Nagy hangsúlyt fektetett a népképviselőre, mellette megőrizte az államigazgatási jelleg hangsúlyosságát. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának alkotmányos, a minisztertanácsnak pedig törvényességi felügyelete van a tanácsok felett. A törvény taxatív felsorolta a tanácsok feladatait és hatáskörüket. Megszüntette a megyei jogú város fogalmát.²¹

III. Rendszerváltás előtti időszak

A rendszerváltás előtti időszakban az egypártállami társadalomirányítási rendszer állt fenn, aminek jellemzője az volt, hogy a hatalom egy kézbe koncentrált és a párt által vezényelt hierarchikus döntési struktúra állt fenn. A hatalomkoncentráció mindvégig megfigyelhető volt, azonban az 1971-es tanács törvényt követően a helyi államigazgatás függetlenségi törekvése a politikai hatalom erejének csökkenésével folyamatosan erősödött. 1971-ben megszűntek a járási tanácsok, valamint csökkent a járások száma és súlya, a települések és a megye közötti korlátozott jogosítványokkal rendelkező közvetítővé vált. Ezzel együtt a települések szabadsága nőtt. Ekkor létrejött a városkörnyékiség kategóriája, melynek lényege, hogy a város és vonzáskörzetébe tartozó települések sajátos közigazgatási kapcsolatot hoztak létre, valamint megjelent a társulás lehetősége és a közös fejlesztések lehetősége. Erősödött a település-megye kapcsolat, melyet eddig a járások osztottak ketté. 1984-ben a járások teljesen megszűntek, ezzel együtt kezdetét vette a városkörnyékiesítés időszaka. Az érdekképviselői fórum a megyei tanács volt, és létrejött az úgynevezett *két és fél fokú igazgatás* rendszere. A közös tanácsokba tartozó településeken megválasztott tanács tagok előljáróságokat alkothattak, ez növelte a települési érdekek helyi érvényesítését. Önálló gazdálkodásról azonban nem beszélhetünk. Az 1980-as évek végén politikai hatalom csökkenő ereje növelte az önállóságot. Az utolsó tanács ciklusban már olyan helyi politikusokat választottak meg, akik változtatni akartak. A helyi politika meghatározó alakja a párttitkár helyett a tanácselnök volt. Ekkora egy olyan szakemberekből álló csoport alakult ki, akik szakmai képzettséggel segítették a helyi közigazgatást. Az időközi választásokkal a tanács-testületben is megjelentek a pártok képviselői, megnyílt a társadalmi nyilvánosság.²²

21 ANTAL Tamás 2009. 33-86.

22 ZONGOR Gábor: Az önkormányzati igazgatás tíz éve Veszprém megyében In: ZONGOR Gábor – AGG Zoltán (szerk.): Rendszerváltó önkormányzatok. Veszprém, Közigazgatási és Informatikai Szolgáltató Iroda, 2001. 9-41.

Így jutottunk el a rendszerváltás időszakához, amely mélyreható változásokat idézett elő.

IV. A magyarországi önkormányzati rendszer kialakítása a rendszerváltás után

A 2011-ben átalakításra váró rendszer a rendszerváltás idején jött létre. A korábbi tanácsrendszer egy centralizált rendszer tagja volt. A tanács tagjait a helyi lakosság választotta, de a tényleges ereje nem volt meg. A tényleges hatalom a végrehajtó bizottságok kezében összpontosult, amire a pártszerveknek befolyása volt. A lakosság bizalmatlan volt velük szemben, „a központi hatalom meghosszabbított kezeként értelmezték.”²³

Az sem tett jót a lakosságnak, hogy az összevont központi tanácsok létrehozásakor több községet kényszerítettek egyetlen tanácsba, köztük olyanokat is, amelyeknek teljesen más volt a kultúrájuk és szokásaik, s ez sokszor ellentéteket szült. Majd jött az 1990. évi LXV. törvény, amely önkormányzati szervezetek létrehozását tette lehetővé, tehát ezzel egyidejűleg megnövekedett az önkormányzatok száma is, de ez azt vonta maga után, hogy sokkal szétagotabb lett a lakosságárány, tehát nagymértékben csökkent az egy településre jutó lakosság szám. Megalapozták az egységes feladat és hatásköröket, valamint a hatósági jogalkalmazói feladatokat is az önkormányzatra ruházták. Ezen kívül a közszolgáltatások nagy része is az önkormányzatok kezébe került. Ebbe tartozik pl. az általános és középiskolai oktatás, szociális ellátás, egészségügyi ellátás szervezése. Ekkor kezdődött az Alkotmányban való rögzítése az önkormányzatok szabályainak. Meghatározó eleme volt az önkormányzati autonómia, tehát az önkormányzathoz való jog, mint kollektív alapjog rögzítése, a szervezetalakítás, társulás, gazdálkodás, feladatátvállalás szabadságának biztosítása.

Ezeken felül még tovább erősítette az önkormányzatokat, hogy gyenge volt a kontroll felettük, amit a megyei közigazgatási hivatal végzett a törvényességi ellenőrzés útján. Ha törvényt sértés állt fenn, akkor a hivatal egy egyeztetési folyamatot indított az önkormányzattal, ha ez sem vezetett megoldásra, akkor pedig egyedi ügyekben a bírósághoz fordulhatott. A törvényt sértő mivoltot az Alkotmánybíróság állapította meg.²⁴

Ebben a rendszerben széles volt az önkormányzatok feladat- és hatásköre egy erős autonómiával egybekötve, viszont ehhez képest nagyon gyenge volt a felügyelet és nagyon sok önkormányzat is működött. Valamint az apparátus képzettsége sem volt megfelelő ilyen sok és precizitást igénylő feladat ellátásához. Viszont az emberekben ez a rendszer a demokráciát erősítette fel és elégedettebbek is voltak a kistéleplési önkormányzatokkal. Az önkormányzatok azonban nem voltak képesek egy decentralizált rendszert létrehozni, ami azt eredményezte, hogy egy „homokóra” rendszer alakult ki, aminek az volt a lényege, hogy megvolt egy rendszer és ott voltak az önkormányzatok, de tényleges kapcsolat nem volt köztük.

23 GAJDUSCHEK György: Változások az önkormányzati rendszerben-egy értelmezési kísérlet. *Fundamentum*, 2012/2. 61.

24 GAJDUSCHEK György 2012. 64.

A nagyobb települések máshogy működnek, mint a kistelepülések. A kistelepüléseken a közvetlenség sokkal jobban érvényesül, mert az emberek ismerik egymást, megvan a hétköznapokban is a kapcsolat a polgárok és a képviselők között. A nagytelepüléseken ez kevésbé érvényesül, ott a média útján próbálják pótolni a közvetlenséget, vagy éppen civil szervezetek segítségével, de ez sokszor nem sikerül. Így előáll az a helyzet, hogy a polgárok „vakon” szavaznak, nem tudják, hogy kinek a kezébe adják a bizalmukat. „Ez a rendszer akkor működik jól, ha a helyi döntéshozók függetlenek a központi hatalomtól, de nagymértékben függenek a helyi társadalomtól.”²⁵

V. A magyarországi önkormányzati rendszer 2011-es átalakítása

A strukturális változás legnagyobb eleme a választási ciklus felemelkedésre, négyről öt évre emelkedik. Szigorúbb szabályozása lett a helyi képviselőnek, kötelező részt vennie a három hónapon belül a kormányhivatal képzésén. Ha kötelezettségeinek nem megfelelően tesz eleget, súlyos esetben akár 12 hónapra csökkenthetik, vagy megvonhatják a hatáskörét. Valamint megjelenik a méltatlanság is, megszűnik a megbízatása annak a képviselőnek, akit a közügyek gyakorlásától jogerősen eltiltottak, végrehajtandó szabadságvesztésre ítéelés esetén, kényszergyógykezelés esetén, valamint abban az esetben, ha valakinek köztartozása van. Megfigyelhetjük tehát, hogy ezek a változások megszigorították a rendszert, már nincs akkora szabadsága a képviselőnek, mint a rendszerváltás után.²⁶

Ezen átalakítás mögött leginkább a hatékonyság és célszerűség elvei álltak, mely a területi közigazgatás teljes szervezeti megújítását tűzte ki célul.²⁷

A polgármesteri tisztség megerősödik, a jegyző személyét ő nevezi ki és menti fel. Ha a testület két alkalom után nem jut közös nevezőre, a polgármester dönthet róla, valamint két ülés között is, a halaszthatatlan esetekben. Ezen felül nem lehet polgármester, aki parlamenti képviselői mandátummal rendelkezik. Ez azért fontos, mert így mentesülnie kell a politika alól, csak a saját településével kapcsolatos ügyeket látja el és nem folyik bele a közpolitikába.²⁸

Új szabályként jelenik meg, hogy minden 2000 fő alatti település köteles közös hivatalt működtetni, és ennek a hivatálnak 2000 fő lakost, valamint 7 települést kell „kiszolgálnia”.²⁹ Társulásokat is részletesen szabályozza, valamint előírja azt is, hogy a törvény jóvoltából kötelezni lehet a településeket társulás létrehozására, ezek a kötelező társulások.

Az önkormányzatok törvényességi felügyeletét a vármegyei kormányhivatalok végzik, ez azért lesz praktikus, mert a vármegyei kormányhivatalok jobban átlátják

25 GAJDUSCHEK György 2012/2. 64.

26 GAJDUSCHEK György 2012/2. 64.

27 BARTA Attila 2013. 231.

28 GAJDUSCHEK György 2012/2. 64.

29 2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól cikk

a saját megyéjüknek a településeit, a működésüket, ez mind visszavezethető arra az elvre, hogy minden problémát a lehető legkisebb szinten kell megoldani.³⁰

Hatáskörök és feladatok tekintetében az önkormányzatoktól elkerül az egészségügy és az oktatás. Ezt azzal magyarázzák, hogy ezek a közszolgáltatási területek nagyon speciális szaktudást igényelnek, és az egészségügy finanszírozása társadalombiztosítás keretében történik. Azonban az oktatás egy más terület, ehhez az önkormányzatok és lakosság is nagyon ragaszkodott. Ebben az esetben az állam mellett úgy lehet érvelni, hogy megszabadította a kistélepüléseket egy olyan teher alól, ami a költségvetésük nagy részét elvitte, de az önkormányzatok és a lakosság szempontjából pedig arra lehet következtetni, hogy ők ezt a szívükön viselték, ugyanis ennek következtében több kistélepülésen szűnt meg iskola. A rendszerváltás utáni önkormányzatok esetében a kötelező feladatokon volt a hangsúly, amely minden településre egyetemleges volt mérettől függetlenül, a jelen változások a település méretéhez és funkciójához igazodnak, tehát a nagyobb településeknek nagyobb a hatásköre.³¹

A gazdálkodás területén is szigorodtak a szabályok. A törvény kiterjed a feladatfinanszírozás rendjére, tehát meghatározza egyes esetekben, hogy mit mire költsenek. Az eladósodást szigorú szabályokkal akadályozzák meg. Az önkormányzatoknak a saját forrásaikat is fel kell használni az állam által előírt kötelező feladatokra. A költségvetési tervezetben ezen felül nem tervezhető működési hiány. Az önkormányzati vagyont a törvény a nemzeti vagyon részeként tünteti fel.

A kontroll teljes átalakításra szorult, ugyanis előtte abszolút nem működött, ezen a kormányhivatalok létrejötté változtatott. A kormányhivatal rendeletpótlási eljárása, valamint a rendeletek törvénysértő voltának megállapítása a legmeghatározóbb feladata.³²

Ezen átalakulást a 2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól rögzíti.

Az Mőtv. szakít az önkormányzáshoz való jog, mint alapjog gondolatával, 2. §-a rendelkezik arról, hogy a helyi önkormányzás a helyi közügyekben kifejezi és megvalósítja a helyi közakaratot. Az Alaptörvény 31. cikke adja meg az önkormányzatok létjogosultságát, hiszen kimondja, hogy a helyi közügyek intézésére és a közhatalom gyakorlására helyi önkormányzatok működnek.

Láthatjuk tehát, hogy az önkormányzatok óriási átalakuláson mentek keresztül a történelem folyamán, mind közigazgatási, mind hatásköri változásokról beszélhetünk, mely változások hozták el a jelenleg kialakult helyzetet a kis lélekszámú települések körében.

30 GAJDUSCHEK György 2012. 64.

31 GAJDUSCHEK György 2012. 64.

32 GAJDUSCHEK György 2012. 64.

„A KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS MINISZTERIUM ÚNKP-22-3 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.”

VI. Irodalomjegyzék

2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól

ANTAL Tamás: *A Tanácsrendszer és jogintézményei szegeden (1950-1990)*, Szeged, Csongrád megyei levéltár, 2009.

BARTA Attila: *Területi államigazgatás Magyarországon*, Dignitas iuris, debreceni iskola 13., Budapest, 2013.

BÉLI Gábor: *A nemesek négy bírója, A szolgabírók működésének első korszaka 1268-1351, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, PTE ÁJK, Pécs, 2008.*

EREKY István: *Közigazgatás és önkormányzat*. Budapest, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó, 1939.

GAJDUSCHEK György: Változások az önkormányzati rendszerben-egy értelmezési kísérlet, *Fundamentum*, 2012/2. szám 61.

KISS Barnabás: A helyi önkormányzati rendszer., In: szerk.: SCHANDA Balázs – TRÓCSÁNYI László: *Bevezetés az alkotmányjogba*, Budapest, HVG Orac, 2016.

MAGYARY Zoltán: *Magyar közigazgatás – A közigazgatás szerepe a XX. sz. államában a magyar közigazgatás szervezete működése és jogi rendje*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1942.

MOLNÁR András (szerk.): *Zala megye archontológiája*, Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2000. 1.

PÁLNE Kovács Ilona: *Helyi Kormányzás Magyarországon*, Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2008.

RÉNYI József: A helyi önkormányzat és felette gyakorolt állami felügyelet elve és jogrendszere *különös tekintettel a kormányhatósági felügyeletre*, Budapest, Hanser József könyvkiadó, 1896.

ZONGOR Gábor: Az önkormányzati igazgatás tíz éve Veszprém megyében. In: ZONGOR Gábor – AGG Zoltán (szerk.): *Rendszerváltó önkormányzatok*, Veszprém, Közigazgatási és Informatikai Szolgáltató Iroda, 2001.

AZ ALKOTMÁNYOS BÜNTETŐJOG ÉS TISZTESSÉGES BÜNTETŐELJÁRÁS ÉRTELMEZÉSI KERETE

I. A büntetőjog alkotmányos megítélése

Fontos kiemelni, hogy a büntetőjog egész karakterét meghatározza az a tény, hogy Magyarország alkotmányos jogállam. Ebben az alkotmányosság az alaptörvény uralmát, a jogállamiság pedig az alkotmánynak megfelelő jog uralmát jelenti. Az alkotmányos jog uralmának intézményes garanciája az Alkotmánybíróság és alkotmánybíráskodás. A jogrendszer – és ezen belül a büntetőjog – alakulásában a magyar Alkotmánybíróság rendkívül fontos szerepet játszik.²

Az alkotmánybírási gyakorlat olyan új politikai „élményt” hozott a közvélemény számára, amely teljesen új, szokatlan politikai felismerést gyökereztet meg. Azt nevezetesen, hogy a jog (és a törvény) eszköze ugyan a politikának és a közhatalomnak, de nem engedelmes szolgáló leánya. A politika képletesen szólva a jog és alkotmány fogságába esett. Az Alkotmánybíróság erőteljesen hangsúlyozta a jogi kontinuitást.³

II. Az alkotmányos büntetőjog fogalma (11/1992. (III.5.) Alkotmánybírósági határozat

Az alkotmányos büntetőjog először a 11/1992. (III.5.) AB határozatban és a 10/1992 (II.25.) AB határozatban jelent meg. Tartalmát az Alkotmánybíróság büntetőjog

1 PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; Témavezető: Prof. Dr. Tóth J. Zoltán tanszékvezető egyetemi tanár, Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet, Jogelméleti Tanszék KRE ÁJK.

2 SZABÓ András: Büntetőjog és alkotmánybíráskodás. http://acta.bibl.u-szeged.hu/6856/1/juridpol_048_239-253.pdf letöltve: [2023.04.09.] 241.

3 A rendszerváltás a legalitás alapján ment végbe. A legalitás elve azt a követelményt támasztja a jogállammal szemben, hogy a jogrendszer önmagára vonatkozó szabályai feltétlenül érvényesüljenek. A politikai szempontból forradalmi változásokat bevezető Alkotmány és sarkalatos törvények a régi jogrend jogalkotási szabályainak betartásával, formailag kifogástalanul, és kötelező erejüket ebből származtatva jöttek létre. A régi jog továbbra is hatályban maradt. Érvényességét tekintve nincs különbség az 'alkotmány előtti' és 'utáni' jog között. Az elmúlt fél évszázad különböző rendszereinek legitimitása ebből a szempontból közömbös, illetve a jogszabály alkotmányossága tekintetében nem értelmezendő kategória. Keletkezési idejétől függetlenül minden hatályos jogszabálynak az új Alkotmánynak kell megfelelnie. Az alkotmányossági vizsgálatban sincs a jognak két rétege, és nincs kétféle mérce sem. A jogszabály keletkezési idejének annyiban lehet jelentősége, hogy régi jogszabályok a megújított Alkotmány hatálybalépésével válhattak alkotmányellenessé.

határozattal töltötte ki. Ezekben az alkotmánybíróság kifejtette, hogy „[a]lkotmányos jogállamban a büntetőjog nem pusztán eszköz, hanem értéket véd és maga is értéket hordoz az alkotmányos büntetőjogi elveket és garanciákat. A büntetőjog a büntetőhatalom gyakorlásának törvényes alapja és egyúttal az egyéni jogok védelmének szabadságlevele is.⁴ Ezen határozat a jelenleg hatályos Btk. 1. §-hoz kapcsolódó kritériumrendszer is magába foglal. Ezek a kritériumrendszerek a következők: 1) jogbiztonság; 2) a jog egésze világos, kiszámítható, előrelátható; 3) visszamenőleges hatály tilalma; 4) analógia alkalmazásának tilalma.⁵

A tárgyban jelölt alkotmánybírósági határozat továbbá más fontos alkotmányos elveket is rögzít. Fontos alkotmányos elv a büntetőjogi legalitás elve ami alapján a bűncselekményeket a törvény határozza meg; a bíróság állapítja meg a felelőséget és az elkövetéskor hatályos törvény alkalmazandó, de ha az új hatályban levő Btk. enyhébb elbírálást tesz lehetővé vagy a cselekmény már nem bűncselekmény, akkor az új Btk-t kell alkalmazni.⁶ A Btk. 3. §-hoz kapcsolódóan pedig érdemes megemlíteni az Alaptörvény XXVIII. cikk (4) és (6)-os bekezdését. Az alkotmányos büntetőjog alkotmánybírósági értelmezése, ezzel együtt a büntetőjog ultima ratio jellegének interpretálása az 1990-es évek közepétől van jelen a tankönyvirodalomban alapvetően három tendenciát mutatva. Az egyik irányzat a büntetőjog feladatának magyarázatánál hivatkozva a büntetőjog mint végső eszköz, illetve szankciós zárókö jellegét. Nem nevesíti azonban alapelveként az ultima ratio követelményét, illetve mellőzi annak értelmezését. Létezik olyan irányzat, amely egy alapelvi triász – a szükségesség, arányosság és ultima ratio követelménye – formájában alapelvi rangúként nevesíti az ultima ratio követelményét, ennek a három elvnek az értelmezését az alkotmánybírósági gyakorlat mentén értelmezi. A harmadik irány a szubszidiaritás szinonimájaként kezeli az ultima ratio elvét alapelv rendszerében, megkülönböztetve ezeknek a követelményeknek a büntetőjogon kívüli, illetve azon belüli vetületét. A szegedi büntetőjogi iskola szentel megkülönböztetett figyelmet az ultima ratio elvének. Alapelv rendszerében jelentőséget tulajdonít az elvnek nemcsak a szubszidiaritás szinonimájaként, hanem a legalitás – szükségesség – arányosság alkotmányos büntetőjogi követelménye körében is. Az iskola kutatóinak érdeme emellett az ultima ratio elvének tüzetesebb vizsgálata. Kutatási eredményeik alapján úgy tűnik, hogy az ultima ratio (és a szubszidiaritás) elvét leginkább az arányosság keretei között célszerű megközelíteni.⁷

4 CZINE Ágnes: A tisztességes bírósági eljárás. HVG-ORAC Lap és Könyvkiadó Kft. Budapest. 127.

5 11/1992. (III.5.) AB határozat

6 Miniszteri indokolás: adott jogtárgy büntetőjogi védelme már nem szükséges (méltányosság)

7 Dr. AMBERG Erzsébet: A büntetőjogi felelősség helye és ultima ratio szerepe a felelősségi alakzatok rendszerében. PhD értekezés tézisei. <https://ajk.pte.hu/sites/ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/amberg-erzsebet/amberg-erzsebet-muhelyvita-tezisek.pdf> [letöltve: 2023. 04.25.]

III. Az alkotmányos büntetőjog fogalma a jogirodalomban

A jogirodalomban Szabó András elemezte elsőként az alkotmányos büntetőjog fogalmát, és munkáiban arra kereste a választ, hogy mit jelent az alkotmányos büntetőjog kategóriája azon túl, hogy a büntetőjogi garanciák alkotmányos, alaptörvényi rangot kaptak.⁸

Álláspontja szerint „[e]z többet között azt jelenti, hogy a büntetőjog változásainak, fejlődésének irányát az alkotmányos büntetőjog jelöli ki és ettől való eltérést a törvényhozás nem kockáztathat meg az új megsemmisítésének veszélye nélkül. Ez elméleti, büntető-jogelméleti szempontból és tartalmilag a klasszikus büntetőjog elveinek és gondolati rendszerének rehabilitációját és recepcióját jelenti.”⁹

Szabó András szerint a büntetőjog fejlődésének forrásait az adott kor kultúrájában kell keresnünk és ezen belül abban a közjogi alkotmányjogi rendszerben, ami az állami büntetőjogi rendezést meghatározza. A magyar reformkor nagy alkotása az 1843-as büntetőjogi törvénykönyv (anyagi jogi, eljárásjogi és büntetőjogi kódex) kodifikált javaslata. Ezek szellemi előzménye a felvilágosodás kultúrája, politikai karakterét pedig a polgári társadalom és állam követelményei határozzák meg. Az 1878. évi V. törvény (a Csemegi kódex), amely az Osztrák-Magyar Monarchia keretében kiépült polgári állam alkotása és politikai karakterét a magyar közjog és parlamentarizmus határozza meg a polgári szabadságok biztosítóival. A századfordulót követő novel-láris változtatások kora, amely a klasszikus elveken nyugvó büntetőjog rendszerét a pozitivisták büntetőjog intézményével egészíti ki. Ezek igazolása már kriminológiai és kriminálpolitikai érvekkel történik és egy olyan közjogi rendszerváltozásra támaszkodik, amely a szociálpolitika és kriminálpolitika címen mélyen beavatkozik a „civil-szférába”. A kriminálpolitika ideológiai vezérelve a közösségi-társadalmi érdek elsődlegessége, ami igazolja az egyéni érdekek és jogok korlátozását és szorosan összefügg a magyar államiság etatista-autoriter karakterével. A totalitárius rendszer időszaka, amikor is a politikai állam a társadalom egészének strukturális átalakítását tekinti feladatának és a társadalmi élet minden szféráját közhatalmi kontroll alatt tartja. Nincs sem elvi, sem közjogi-alkotmányos garancia az állami beavatkozással szemben ott, ahol az államnak eleve társadalomszervező korlátlan hatalma van. Az osztályharcos proletárdiktatúra a büntetőjogot a politikai diszkrimináció eszközeként használja. A büntetőjogban és a büntetőjogi dogmatikában a *nullum crimen sine lege* elve elveszti garanciális tartalmát és egyenesen a törvénnyel szentesített politikai kriminalizálás eszközévé válik. A megfelelő közjogi-alkotmányos háttér hiányában az elv garanciális tartalma kiürül. Törvénnyel a hatalom mindent szentesít és a törvényesség nevében mindezt számon kérheti. Amikor a totalitárius rendszer „puha diktatúrává” transzformálódik, a politikai szférában a büntetőjogi beavatkozás fellazul. A köztörvényes bűnözés tekintetében viszont a paternalista állam a jóléti-szociális állam modelljét követve módosítja szociális kriminálpolitikáját. Ahogy visszaszorul az onnipotens állami beavatkozás,

8 CZINE i.m. 127.

9 Czine i.m. 127.

ennek függvényében nyeri vissza a büntetőjogi dogmatika azt a szerepét, hogy tételeit garanciális szabálynak tételje. Ahogy egyik jelentős professzorunk fogalmazott: a dogmatika próbálta helyettesíteni a jogállami hiányokat. A törvényesség a jog uralmát jelenti ugyan, azonban nem a jogállami joguralom értelmében. Ugyanis a jog természetére és karakterére nem hat ki. Márpedig nem mindegy, hogy milyen törvényt kell és lehet alkalmazni. A büntetőjogi dogmatika ebben a szűk mozgástérben valóban a garanciák szabadságharcosa.¹⁰

IV. A 30/1992 (V.26.) AB határozat

Ez a határozat fogja át legjobban a kriminalizálással és egyúttal a büntetőjoggal szembeni formai és tartalmi követelményeket.

„Sérti a véleménynyilvánítás szabadságát az olyan büntetőjogi tényállás, amely a köznyugalom elvont védelme érdekében büntetőjogi szankcióval fenyegeti a magatartást, amely a köznyugalom magas szintű megzavarásával közvetlen és nyilvánvaló veszélyt nem idéz elő, és így nem jár az egyéni alapjogok sérelmének a veszélyével.” Az AB ebben a határozatban foglalkozott először átfogó módon a véleménynyilvánítás korlátainak értelmezésével, megfogalmazva az emberi méltósághoz való jog és véleménynyilvánításhoz való jog kapcsolatát, valamint kidolgozva azt a mércét, amely az egyes esetekben a jogi norma alkotmányosságának az elbírálásához szükséges. A határozat megállapította, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága mint kommunikációs anyajog kiemelt védelmet élvez.¹¹

A határozat ezen felül a további fontos kritériumokat emeli ki:

„A büntetőjog a jogi felelősségi rendszerben az ultima ratio. Társadalmi rendeltetése, hogy a jogrendszer egészének szankciós záróköve legyen.”

„Az alkotmányos büntetőjogból fakadó tartalmi követelmény, hogy a törvényhozó a büntetendő magatartások körének meghatározásakor nem járhat el önkényesen. Valamely magatartás büntetendővé nyilvánításának szükségességét szigorú mércével kell megítélni.”

„Alkotmányossági követelmény a védett jogtárgyra és az elkövetési magatartásra vonatkozó törvényhozói akarat világos kifejezésre juttatása, amelynek egyértelmű üzenetet kell tartalmaznia arra vonatkozóan, hogy az egyén mikor követ el büntetőjogilag szankcionált jogsértést.”¹²

A határozat megszületésének előzményei:

Az AB büntetőjogi előzményeket áttekintő összefoglalója szerint a gyűlöletbeszéd szabályozásának története során sokszor módosultak a büntetőjogban a védett jogi tárgyak és az elkövetési magatartások is.¹³ Eközben a szabályozási igény, a büntetendővé nyilvánítás célja állandó volt. A szabályozás feladata az volt, hogy kijelölje a vé-

10 SZABÓ i.m. Büntetőjog és alkotmánybíráskodás. http://acta.bibl.u-szeged.hu/6856/1/juridpol_048_239-253.pdf letöltve: [2023.04.09.] 239-240.

11 GÁRDOS-OROSZ Fruzsina – 30/1992. (V.26.) AB határozat – Gyűlöletbeszéd <https://jogkodex.hu/doc/1088588> [letöltve: 2023. 04.26.]

12 30/1992. AB határozat (V.26.)

13 (ABH 1992, 167-170.)

leménynyilvánítás, ezen belül konkrétan a szólás szabadságának határait, meghatározza a büntetőjogilag tilalmazott magatartások körét és azt, hol húzódik a szólás határa.

A magyar büntetőtörvénykönyvről szóló 1878. évi V. törvénycikk, azaz a Csemegi-kódex vonatkozó szabálya szerint büntetendő az, aki „valamely gyülekezeten nyilvánosan, szóval, vagy ki nyomtatvány, irat, képes ábrázolás terjesztése vagy közszemlére kiállítása által valamely osztályt, nemzetiséget vagy felekezetet gyűlöletre a másik ellen izgat”.¹⁴

Az állam és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvénycikk a 8. §-ában vétség miatt rendelte büntetni azt, aki a magyar állam vagy a magyar nemzet ellen meggyalázó kifejezést használt, vagy ily cselekményt követett el. A demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről szóló 1946. évi VII. törvénycikk – a Csemegi-kódex rendelkezése helyébe lépve – a demokratikus államrendre és a demokratikus köztársaságra hivatkozva az állampolgári szabadság és jogegyenlőség elleni lázítás és izgatás tényállásait iktatta be.¹⁵ Előzményként említhető továbbá, hogy a büntetőtörvények egyes fogyatékoságainak megszüntetéséről és pótlásáról szóló 1948. évi XLVIII. törvénycikk a demokratikus államrend és demokratikus köztársaság elleni rágalmozást kiegészítette a nemzeti, nemzetiségi és felekezeti érzület büntetőjogi védelmével.

A „Hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása” (BHÖ) 1952-ben az 1946. évi VII. és az 1948. évi XLVIII. törvénycikkben megfogalmazott tényállásokat az állam belső biztonsága elleni bűncselekmények között lényegében változatlan szöveggel tartalmazta. A pártállami időszakban a Büntető Törvénykönyvről szóló 1961. évi V. törvényben új bűncselekményként jelent meg a közbiztonság és közrend elleni cselekmények között a „közösség megsértése”.¹⁶

Az 1978. évi IV. törvényben – a gyűlöletbeszéd határozat elbírálásakor is hatályos Büntető Törvénykönyvben (Btk.) – megszületett az a megoldás, amely szerint a Btk. eredeti 148. §-ában szabályozott „izgatás” célzatos bűncselekménnyé vált, azaz a bűnösség megállapításához többé már nem volt elegendő, hogy az elkövető csupán tudatában legyen: cselekménye alkalmas a tényállásban szereplő jogi tárgyak elleni gyűlölet felkeltésére, hanem szükséges volt, hogy szándéka kifejezetten erre irányuljon, ezt kívánja, ennek érdekében cselekedjék. Aki esetében a gyűlölet keltésére irányuló célzat nem volt megállapítható, az ugyanazon magatartásért a köznyugalom elleni bűncselekmények között elhelyezett közösség miatt volt büntetendő.¹⁷

A közösség megsértését valósította meg továbbá az, aki mások előtt a magyar nemzetet, továbbá – nemzetiségük, felekezetük, fajuk vagy szocialista meggyőződésük miatt – csoportokat vagy személyeket sértő vagy lealacsonyító kifejezést használt, avagy

14 Csemegi-kódex [172. § (2) bekezdés]

15 A demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről szóló 1946. évi VII. törvénycikk

16 a Büntető Törvénykönyvről szóló 1961. évi V. törvény

17 1978. évi IV. törvény 269. § (1) bekezdés

egyéb ilyen cselekményt követett el.¹⁸ Ezek a rendelkezések az elsők között voltak a rendszerváltás idején, amelyeket a jogalkotó módosított, mert politikai jellegű bűncselekménynek számított.

Az 1989. évi XXV. törvény az állam elleni bűncselekmények közül kiemelte az izgatást és a köznyugalom elleni bűncselekmények között a „közösség elleni izgatás” új tényállását fogalmazta meg. A Btk. új 269. §-a szerint:

„(1) Aki nagy nyilvánosság előtt a) a magyar nemzet vagy valamely nemzetiség, b) valamely nép, felekezet vagy faj, továbbá a lakosság egyes csoportjai ellen gyűlöletre uszít, büntettet követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) Aki nagy nyilvánosság előtt a magyar nemzetet, valamely nemzetiséget, népet, felekezetet vagy fajt sértő vagy lealacsonyító kifejezést használ, vagy más ilyen cselekményt követ el, vétség miatt egy évig terjedő szabadságvesztéssel, javítónevelő munkával vagy pénzbüntetéssel büntetendő.”

A demokratikus rendszerváltás maga, illetve azok a határozatok, amelyek az alkotmányos büntetőjog előzményeinek tekinthetőek, szintén fontos előzményei a határozatnak. A 11/1992. (III. 5.) AB határozat kimondta, hogy demokratikus jogállam jött létre Magyarországon, amelyben kiemelt szerepet kap a közéleti kérdések megvitathatósága, a véleménynyilvánítás, a nyilvánosság, és ennek a keretei között fogalmazza meg az állam a büntetőjogi igényét.¹⁹

A gyűlöletbeszéd szabályozását illetően a nemzetközi jog az elvek, elvárások, irányok körvonalazására törekszik, ám nem ad fogódzót annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy a törvényhozó hogyan alkossa meg a pontos büntetőjogi szabályozást. Az egyes államok szabályozása ezért igencsak eltérő. A faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről szóló 1965. évi ENSZ-egyezmény a részes államok felé közvetített elvárásként azt fogalmazza meg, hogy fel kell lépni a faji gyűlölet terjesztése ellen. A „pozitív intézkedés” kifejezést használva a nemzetközi szerződés szabad utat enged abban a tekintetben, hogy milyen eszközöket választ a jogalkotó a szóban forgó magatartások szankcionálására. A faji megkülönböztetés minden fajtájának tilalmára felügyelő bizottság, a CERD a faji felsőbbrendűség vagy gyűlölet terjesztésének büntetendőségét hangsúlyozza. Emlékeztet a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 20. cikkére, és kiemeli azt, hogy a nemzeti, faji, vallási gyűlölet védelmezését, mint ami diszkriminációra, ellenségeskedésre vagy erőszakra vezet, törvény által is tiltani kell. Ebben az érvelésben keverednek a büntetőjogi szabályozási igények az általános elvekkel, miszerint törvényt kell alkotni azoknak a magatartásoknak a szabályozására is, amelyek nem jelentenek konkrét rasszista tetteket. Nyitva marad azonban itt is az a kérdés, hogy milyen törvényeket hozzon a jogalkotó. A köznyugalom sérelmének megállapítása mellett azonban – bár nem egyértelmű, hogy milyen mértékben –, a nemzetközi jogi szabályok, köztük kiemelt jelentőséggel az Emberi Jogok Európai Egyezménye véleménynyilvánítás szabadságát garantáló 10. cikkének

18 1978. évi IV. törvény 269. § (2) bekezdés

19 (ABH 1992, 77.).

értelmezési gyakorlata – is megköveteli, hogy bekövetkezzen az alanyi jogok közvetlen vagy közvetett veszélyeztetése vagy megsértése. A közösség elleni uszítás azonban egyik olvasatban sem eredménybűncselekmény.²⁰

V. A tisztességes eljárás alapvető követelményei

A tisztességes eljáráshoz való jog elsősorban nem az egyéneket megillető jog, hanem az igazságszolgáltatás egyik legfontosabb alapelve és a jogállam. Nem egyetlen jogot tartalmaz, hanem számos eljárási garanciát foglal magában, amelyek együttes megvalósulása, együtthatása eredményezi az eljárások tisztességes voltát.²¹

A tisztességes eljárás követelménye egyaránt alapelve az európai és az amerikai jogi kultúrának. Az Amerikai Egyesült Államok alkotmányának 5. és 14. kiegészítése, az ún. due process clause tartalmazza ezt az elvet, mégpedig eljárási és tartalmi értelemben is. Az eljárási garanciák a polgári és büntetőeljárásokban adnak biztosítékot a polgároknak, míg a széles körben alkalmazott tartalmi követelmény alapján az állam nem sértheti meg a polgároknak az élethez, a szabadsághoz és a tulajdonhoz fűződő alapvető jogait. A tisztességes eljárás elve azt kívánja akár eljárási, akár tartalmi értelemben megakadályozni, hogy az állam önkényesen (vagyis tisztességtelenül) korlátozza az állampolgárok jogait.²²

Sulyok Tamás szerint az eljárás tisztességes minősége nem szabályok, elvek formális és egymástól elszigetelt alkalmazásán múlik, ugyanis valamennyi részletszabály formális betartása ellenére azok nem eredményezik automatikusan a tisztességes eljárást.²³ Bárd Károly pedig tömören határozza meg a tisztességes eljárás kiemelkedő szerepét, amikor azt a jogállam fokmérőjeként említi.²⁴

Czine Ágnes álláspontja szerint a tisztességes eljárás és a tisztességes eljáráshoz való jog az adott társadalom értékrendjét, értékítéletét tükrökképként megjelenítő, az igazságszolgáltatásban, a közigazgatásban megjelenő alapelvek összessége, egyben jogállami garancia, írott és íratlan szabályok együttese. Ugyanakkor ez akkor valósul meg, amikor azt látja az állampolgár, hogy ügyét nemcsak szaktudással, szakértelemmel rendelkező állami alkalmazottak, szakemberek intézik, hanem azt is érzi és az is bebizonyosodik, egyértelművé válik számára, hogy ügyeinek intézése során korrekt, lelkiismeretes, jellemes, feddhetetlen eljárást folytatnak le.²⁵

20 GÁRDOS-OROSZ i.m. 30/1992. (V.26.) AB határozat – Gyűlöletbeszéd <https://jogkodex.hu/doc/1088588> [letöltve: 2023. 04.26.]

21 Czine i.m. 13.

22 Czine i.m. 13.

23 Sulyok Tamás: A védelemhez való jog összehasonlító vizsgálata. In: Badó Attila (szerk.): A bírói függetlenség, a tisztességes eljárás és politika. Budapest, Gondolat, 2011. 205-208. Hivatkozik rá: Czine i.m. 21.

24 Bárd Károly: Emberi jogok és büntetőigazságszolgáltatás Európában. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2007. 44. Hivatkozik rá: Czine i.m. 21.

25 Czine i.m. 21.

Összeségében elmondható, hogy a tisztességes eljárás lényegében az igazságszolgáltatás valamennyi ágában érvényesítendő alapjogot jelent.²⁶ A gyakorlati érvényesülés ugyanakkor csupán az érem egyik oldala. Legalább ilyen fontos az is, hogy a tisztességes eljárás, annak következményei a jogi szabályozásában következetesen megjelenjenek. Az államok azért biztosítják az alkotmányaikkal, hazánk az Alaptörvénnyel, törvényalkotással, egyéb nemzetközi dokumentumok elfogadásával ezeket a kereteket, hogy a tisztességes eljárás garanciarendszere tradicionálisan megvalósulhasson és tovább éljen, tükrözve a társadalom értékrendjét és az emberi kapcsolatok, az életviszonyok kultúráját.

VI. A tisztességes büntetőeljárás alapvető követelményei

A büntetőeljárások tisztességes jellegét biztosító követelményeket a hazai alkotmányozó előbb az Alkotmány 57. § (1) bekezdésében, majd az Alaptörvény XXVIII. cikkében található bekezdéseiben rögzítette. A tisztességes eljárás elvének alkotmányos tartalmát és a garanciarendszerbe tartozó egyes részjogosítványokat pedig az Alkotmánybíróság bontotta ki és elemezte határozataiban.

A tisztességes eljárás fogalmát az Alkotmánybíróság már működésének a kezdetekor, a 6/1998. (III. 11.) AB határozatban elvi jelentőséggel foglalta össze, amelyet utóbb több döntésében egységes gyakorlattá formált.²⁷ A tisztességes eljárás (fair trial) kapcsán az Alkotmánybíróság ezen döntésében kimunkált alkotmányos mérce hosszú időre iránymutatónak bizonyult a testület eljárásában. A korán kialakult gyakorlatban a tisztességes eljáráshoz való jog alkotmányos tartalmának megítélésében nem hozott gyökeres változást az Alaptörvény hatálybalépése.²⁸

A „fair trial” követelménye az eljárásjogi garanciák érvényesülését foglalja egybe és olyan minőséget jelent, amelyet az eljárás egészének és körülményeinek figyelembevételével lehet csupán megítélni. A tisztességes eljárás (fair trial) az Alkotmánybíróság döntéseiben kimunkált alkotmányos mérce szerint olyan minőség, amelyet az eljárás egészének és körülményeinek figyelembevételével lehet csupán megítélni. Ezért egyes részletek hiánya ellenére éppúgy, mint az összes részletszabály betartása dacára lehet az eljárás méltánytalan vagy igazságtalan, avagy nem tisztességes.²⁹

Az eljárás tisztességének alkotmányos követelményrendszerét a 2011. december 31-éig hatályban volt Alkotmány 57. § (1) bekezdése úgy fogalmazta meg, hogy a bíróság előtt mindenki egyenlő, és mindenkinek joga van ahhoz, hogy az ellene emelt bármely vádat, vagy valamely perben a jogait és kötelességeit a törvény által felállított független és pártatlan bíróság igazságos és nyilvános tárgyaláson, ésszerű határidőn belül

26 UNGER Nikolett: A tisztességes eljáráshoz való jog az ügyáthelyezés tükrében. Hivatkozik rá: CZINE i.m. 22.

27 5/1999. (III.31.) AB határozat, ABH 1999, 75.; 14/2002. (III.20.) AB határozat, ABH 2002, 101., 108., 15/2002. (III.29.) AB határozat, ABH 2002, 116., 118-120.; 35/2002. (VII.19.) AB határozat, ABH 2002, 199., 211.

28 CZINE i.m. 165-157.

29 6/1998. (III.11.) AB határozat, ABH 1998, 91. 95.

bírálja el. Az Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatálybalépését követően elsőként a 7/2013. (III.1.) AB határozatában vetette össze az Alkotmány és az Alaptörvény érintett rendelkezéseinek a tartalmát.³⁰ Ennek eredményeként arra jutott, hogy a korábbi határozataiban szereplő érvek és megállapítások alkalmazhatóságának nincs akadálya, az Alkotmánybíróság a jövőre nézve is irányadónak tekinti a tisztességes eljáráshoz fűződő alapvető joggal kapcsolatban kimunkált gyakorlatot.³¹

VII. A tisztességes eljáráshoz való jog részjogosítványai

Az Alkotmánybíróság előtt gyakran hivatkoznak az indítványozók az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdésére, vagyis a tisztességes eljáráshoz való jog sérelmére történő hivatkozás gyakori. A legnagyobb probléma, hogy az indítványozók sok esetben nem jelölik meg azt, hogy az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdésében megfogalmazott elvrendszer melyik elemével összevetve tekinthető aggályosnak az általuk támadott eljárás.

Az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdésének értelmezésével nevesíthetők a tisztességes eljáráshoz való jog tartalmát kitöltő ún. részjogosítványok. Ezek különösen:

- a bírósághoz fordulás joga,
- a tárgyalás tisztessége,
- a tárgyalás nyilvánosságának és a bírói döntés nyilvános kihirdetésének a követelménye,
- a törvény által létrehozott bíróság,
- a bírói függetlenség és pártatlanság kívánalma, továbbá
- az ésszerű időn belüli elbírálás követelménye,
- a szabály de facto nem rögzíti, de az Alkotmánybíróság értelmezése szerint része a tisztességes eljárásnak az is, hogy az eljárásban biztosítva legyen a fegyverek egyenlősége³²,
- ugyanígy a tisztességes eljáráshoz való jog részének tekinti az AB gyakorlata az eljárásban az érintett jogát az indokolt bírói döntéshez.³³

A tisztességes eljárás mint követelmény az Alaptörvény XXIV. cikk (1) bekezdésében is megjelenik. Ez utóbbi alaptörvényi rendelkezés azonban kifejezetten a hatósági eljárások vonatkozásában rögzíti a tisztességesség követelményét. Bírósági eljárási garanciaként az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdése a helyes hivatkozási alap. A bírósági eljárási garanciák a következők:

- az ártatlanság vélelme [XXVIII. cikk (2) bekezdés]
- a védelemhez való jog [XXVIII. cikk (3) bekezdés]

30 7/2013. (III.1.) Indokolás [24]

31 CZINE i.m. 157.

32 8/2015. (IV.17.) AB határozat, Indokolás [63]

33 7/2013. (III.1.) AB határozat, Indokolás [34]

- a nullum crimen sine lege, a nulla poena sine lege elve [XXVIII. cikk (4) bekezdés]
- a ne bis in dem elve [XXVIII. cikk (6) bekezdés],
- a jogorvoslathoz való jog [XXVIII. cikk (7) bekezdés]
- funkciómegosztás elve

VIII. Nemzetközi kitekintés: az EJEB esetjogai

Tíz nyugat-európai ország hozta létre 1949-ben az Európai Tanácsot, Strasbourg székhellyel. Az Európa Tanács Alapokmányának 3. szakasza kimondja: „Az Európa Tanács minden tagállamának el kell fogadnia a jogállamiság alapelveit, továbbá minden joghatósága alatt élő személy számára biztosítania kell az emberi jogokat és az alapvető szabadságjogokat.” Ezt az alapvető elvet és célkitűzést megvalósítandó az Európa Tanács tagállamai nevében eljáró kormányok 1950. november 4-én Rómában aláírták az Emberi Jogok Európai Egyezményét (a továbbiakban: Egyezmény vagy EJEE; hivatalos elnevezése: Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről). Az Egyezményben és az ahhoz kapcsolódó jegyzőkönyvben vállalt kötelezettségek tiszteletben tartásának biztosítása céljából eredetileg három szervezet hoztak létre: 1954-ben az Európai Emberi Jogi Bizottságot, 1959-ben alakították meg az Emberi Jogok Európai Bíróságát (a továbbiakban: EJEB), és fontos szerepet szántak a tagállamok külügyminisztereiből álló Miniszteri Bizottságnak. 1988 óta az EJEB új formában, állandóan működik.³⁴ Az Emberi Jogok Európai Bírósága évtizedekre visszanyúló esetjogán keresztül mindig is hatást gyakorolt a magyar jogalkotásra és jogértelmezésre. Számos magyar vonatkozású EJEB ítélet analízisével feltárható, mit jelent a tisztességes eljárásnak és részjogosítványainak megsértése, értelmezése az EJEB esetjogában.

8.1. *Kyprianou kontra Ciprus ügy*

Az EJEB a Kyprianou kontra Ciprus ügyben részben a funkciómegosztást értelmezte, amikor kifejtette, hogy ugyanazon személy nem láthat el különböző természetű funkciókat a konkrét eljárás során és a bíró nem állhat semmilyen alá-fölé rendeltségi viszonyban az eljárásban részt vevő egyik személlyel sem.

A következő esetkör figyelhető meg az Emberi Jogok Európai Bíróságának a Kyprianou kontra Ciprus ügyben (Kyprianou – Cyprus), kelt 2005. december 15., a 73797/01. számú Panaszban.³⁵ Jelen ügyben a feljelentő, aki a gyilkosság ügyében védőügyvédként járt el, jelen eset vizsgálata, mégpedig a vád tanújának keresztkérdéses kihallgatása során, először beadványt nyújtott be, a bírák félbeszakították, majd a bíróság tagjai beszélgettek és jegyzeteket adogattak egymásnak. Ezeket a tetteket a

³⁴ PACZOLAY Péter: A tisztességes tárgyaláshoz való jog az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatában. In: Tisztességes eljáráshoz való jog (szerk.: Tóth. J. Zoltán), Wolters Kluwer Kiadó, Budapest, 2021.149.

³⁵ Judgement of the European Court of Human Rights in the case

bíróság nyílt és megengedhetetlen tiszteletlenségként értékelte a bírakkal szemben, s „Ha a bíróság reakciója nem lesz azonnali és kegyetlen, [...] az igazságszolgáltatás végzetes csapást fog kapni”. És mivel az ügyvéd nem vonta vissza kérelmét, a bíróság öt napig terjedő szabadságvesztésre ítélte, és azonnali végrehajtással szabta ki a büntetést. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának bírái jelen ügyben arra a következtetésre jutottak, hogy bár az ügyvéd kijelentései durvák, de a bírák ügyvezetési folyamatának stílusára irányultak, s csak erre a tárgyra vonatkoztak, beleértve a bírák megközelítési módját a tanú keresztkérdéses kihallgatásának eljárásában, amelyet a kérelmező az ügyfél védelmének végrehajtása során végzett. Arra is felhívta a figyelmet, hogy ha a megfelelő egyensúlyt nem tartanák tiszteletben az igazságszolgáltatási hatáskör védelme és a felperes véleménynyilvánítási jog védelmének szükségessége között, akkor ez a fent említett „dermesztő hatást” (chilling effect) eredményezheti. Az ügyvédet az elkövetett erkölcsi kárért 15 000 euró összegben kártalanították.³⁶

8.2. *De Cubber kontra Belgium ügy*

Egy korábbi határozatában, a De Cubber kontra Belgium ügyben az EJEB azt rögzítette, hogy a vád és az ítékezés feladatainak egy kézben való összpontosulása eleve alkalmas a bíró pártatlanságának megkérdőjelezésére, a személyes magatartástól függetlenül. Az ítélet kifejti, hogy ugyanazon bírónak a részvétele ugyanazon vádlott ellen folyamatban levő büntetőügy nyomozása során vizsgálóbíróként, majd az ügy elsőfokú tárgyalóbírájaként, sértette az Egyezmény 6. cikkének 1. paragrafusát, a pártatlan bíróság által történő tárgyaláshoz való jogot; az eljárásban ugyanis a vizsgálóbíró részletes ismereteket szerez az ügy iratairól, és a vádlott előtt nem alaptalanul keletkezik az a látszat, hogy már ekkor kialakul az álláspontja, és ez meghatározó szerepet játszik az érdemi elsőfokú tárgyalás során, ezért a pártatlanságába vetett bizalom nem érvényesül maradéktalanul.

Az ügy rövid ismertetése

A belga bíróságnak ugyanaz a tagja ugyanabban a büntetőügyben egymást követően vizsgálóbíróként, majd elsőfokú bíróként járt el. A következő napon Mr. Pilate, a Quadenaarde Büntető Bíróság vizsgálóbírája parancsot (warrant) bocsátott ki – okirathamisítás vádjával –, az őrizetbe vételét rendelte el. Ezt követően ugyanaz a bíró vezette a nyomozást két másik ügyben, hasonló bűncselekmények miatt ugyanazon vádlottal szemben. Az első ügyben De Cubbert 1978. május 11-én Quadenaarde Büntető Bíróságának egyesbírói tanácsa – a bűnösségét megállapítva – egyévi szabadságvesztésre ítélte. A másik két ügyet egyesítették, és ugyanazon bírósághoz terjesztették.

36 ZABOROVSKY Viktor – BULETSA Sibilla: Az egyenlőség elvének megvalósítási problémái az ügyvéd és a bíróság között fennálló kapcsolatban az Emberi Jogok Európai Bíróságának bűnüldözési gyakorlatában. http://acta.bibl.u-szeged.hu/56970/1/juridpol_forum_007_002_095-102.pdf [letöltve: 2023. 06.05.]

1979. június 29-én ugyanaz a bíróság három bíróból álló tanácsban – melynek Mr. Pilate is tagja volt – eljárva De Cubber bűnösségét megállapította, és ötévi és egyévi szabadságvesztésre ítélte. Ez utóbbi ügyben De Cubber és az ügyész által benyújtott fellebbezés során Ghent Fellebbezési Bírósága 1980. február 4-én az első büntetést háromévi szabadságvesztésre mérsékelte, helybenhagyta a második büntetést, és egy harmadik büntetést szabott ki. De Cubber jogkérdésben fellebbezett a Court of Cassation-hoz (Kasszációs Bíróság = Legfelsőbb Bíróság). Elsősorban azt kifogásolta, hogy Mr. Pilate bíró fél is volt az ügyben. A Kasszációs Bíróság 1980. április 5-én elutasította a fellebbezést. Megállapította, hogy ezen funkciók gyakorlása az ügyben a bíró által nem sértette a Belga Bírósági Törvényt, sem az Egyezmény 6. cikkének 1. paragrafusát, sem a védelemhez való jogot. Vizsgálóbírák, akiket a Korona nevez ki az elsőfokú bírák közül, folytatták le az előkészítő bírói vizsgálatot. A helyzetük a büntetővizsgálatokat végző rendőrtiszt státusának felelt meg, és amikor ilyen minőségben működtek, a legfőbb ügyész felügyelete alatt állottak. Az igazság felderítése érdekében a vizsgálóbírák széles körű hatáskörrel voltak felruházva. Amikor a nyomozást befejezték, áttették az ügy iratait du Roi ügyészéhez, aki azt a saját előterjesztésével visszaküldte. Ezt követően az elsőfokú bíróság egyesbíróból álló tanácsa – és nem a vizsgálóbíró – határozott arról, hogy a vádlottat tárgyalásra küldjék-e. Az 1967. évi Bírósági Törvény tiltja különböző bírói feladatok párhuzamos elvégzését. Egy bírói tisztségviselő, aki az ügyben vizsgálóbíróként működött, nem vehet részt az ügyben a megyei szintű (assize court) vagy a fellebbezési bíróság bírójaként vagy tanácsának elnökeként. Másrészt a belga joggyakorlat szerint első fokon tárgyalhat olyan ügyeket, amelyekben korábban vizsgálóbíró volt. De Cubber 1980 októberében folyamodást nyújtott be az Emberi Jogok Európai Bizottságához (Bizottság), elsősorban azt kifogásolta, hogy Qudenaarde Büntető Bírósága nem volt pártatlan bíróság. A Bizottság az ügyet előterjeszhetőnek nyilvánította (egyhangúlag), és arra az álláspontra helyezkedett 1983. július 5-én kelt jelentésében, hogy az Egyezmény 6. cikkének 1. paragrafusát megsértették.³⁷

8.3. *John Murray kontra Egyesült Királyság*

Az EJEB ebben az ügyben a hallgatás joga, valamint az önvádra kötelezés tilalma és az ártatlanság vélelme összefüggéseit fejtette ki. A Bíróság tizennégy szavazattal öt ellenében úgy döntött, hogy az angol hatóságok nem sértették meg Észak-Írországban az Egyezmény 6. cikke 1. és 2. pontját (a tisztességes eljáráshoz való jog) azzal, hogy a rendőrségi nyomozás és a bírósági eljárás során a kérelmező a vallomástételt megtagadta és emiatt ránézve kedvezőtlen döntések születtek.

37 Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélete Case of de Cubber v. Belgian 1984. október 26. series a. no. 124. <https://jogkodox.hu/doc/9680666> letöltve: 2023. 04.

A tényállás lényege

A kérelmezőt 1990. január 7-én abban a házban tartóztatták le, ahol az Ír Köztársasági Hadsereg (IRA) Ideiglenes szárnyának informátorát, L.-t fogva tartották. A rendőrségre kísérték, ahol a főkapitány az 1987. évi Észak-Írországi szükségállapotról szóló törvény (Emergency Provisions Acte) alapján 48 órára késleltette a kérelmezőnek a védővel való érintkezését, feltételezve, hogy ez a találkozó a rendőrség terrorista ellenes munkáját gátolná. Észak-Írországból a büntető bizonyításra vonatkozó 1988. évi rendelet [Criminal Evidence (Northern Ireland) Order] («a rendelet») alapján a rendőrség figyelmeztette a kérelmezőt, amennyiben nem válaszol még a tárgyalás előtt a feltett kérdésekre, ebből rá nézve kedvezőtlen döntések születhetnek. 1990. január 8-án és 9-én tizenkét alkalommal hallgatták ki a kérelmezőt. Minden egyes kihallgatás előtt az említett figyelmeztetés elhangzott, avagy emlékeztették rá. A kihallgatás egész időtartama alatt nem szólalt meg a kérelmező. Csupán az utolsó két kihallgatás előtt vált lehetővé számára, hogy ügyvéddel találkozzon, akinek mindeközben nem engedték meg, hogy a kihallgatáson részt vegyen. 1991. május 8-án Észak-Írország Főbírája (Lord Chief Justice) esküdtszék nélküli eljárásban nyolc év időtartamú börtönbüntetésre ítélte a kérelmezőt, mint tástettest L. személyi szabadságától megfosztása büntette miatt. A bíró a rendelet által biztosított diszkrecionális lehetőség alapján abból a tényből következően hozta meg a vádlott számára hátrányos döntést, hogy nem adott magyarázatot arra, miért tartózkodott abban a házban, továbbá az eljárás egész időtartama alatt hallgatott. Az fellebbviteli bíróság 1992. júliusában elutasította a kérelmező fellebbezését. A Bizottsághoz 1991. augusztus 16-án fordult a kérelmező. A Bizottság 1994. január 18-án elfogadta panaszát.

A Bizottság megállapította a tényállást és ez alapján készített jelentésében arra a következtetésre jutott tizenöt szavazattal kettő ellenében, hogy nem sértették meg a 6. cikk 1. és 2. pontját; tizenhárom szavazattal négy ellenében pedig úgy döntött, hogy a 6. cikk 1. pontját a 3/c. ponttal összefüggésben megsértették, valamint nem szükséges a 14. cikknek (a hátrányos megkülönböztetés tilalma) a 6. cikkel összefüggésben történő vizsgálata (tizennégy szavazattal három ellenében). Az ügyet a Bizottság és az angol kormány terjesztette a Bíróság elé.³⁸

Az ítélet lényege

A Bíróság megállapítása szerint semmi kétség nem fért ahhoz, hogy – bár az Egyezmény 6. cikke kifejezetten nem is szól róla – általánosan elismert nemzetközi szabály a rendőrségi kihallgatáson a vallomástétel megtagadásának joga és az, hogy saját megvádolásához adatokat nem köteles szolgáltatni. Mindezek a 6. cikkben biztosított

38 John Murray Egyesült Királyság elleni ügye az 1996. február 8-ÁN kelt ítélet összefoglalása <https://kuria-birosag.hu/hu/ejeb/john-murray-egyedul-kiralysag-elleni-ugye-1873191> [letöltve: 2023. 06.05.]

tiszteséges eljárás fogalmának központi elemei. A vádlottnak a hatóságok részéről történő kényszerítésével szemben e védelemmel történő felruházása hozzájárulhat a bírói tévedések elkerüléséhez és a 6. cikk által megkívánt eredmény biztosításához. Annak vizsgálata, vajon megsértették-e a 6. cikket a vallomástétel megtagadása eredményeként született, a vádlottra nézve kedvezőtlenebb döntések, figyelembe kell venni az eset összes körülményeit, különös tekintettel azokra az esetekre, amikor olyan súlyú következtetésekre lehet jutni, amelyeket a nemzeti bíróságok a bizonyítékok és a helyzetnek betudható kényszerítés fokának értékelésével ezeknek tulajdonítanak.³⁹

A Bíróság szerint – figyelemmel a kérelmező ellen szóló terhelő bizonyítékok súlyára – a letartóztatása, kihallgatása és a tárgyalás során a házban való tartózkodására adandó magyarázat megtagadása következményeként hozott döntéseket a józan ész diktálta és jelen esetben ezek nem tekinthetők méltánytalannak vagy indokolatlannak. A bizonyítékok szabad mérlegelését megengedő több országban a bíróságoknak lehetőségük van e mérlegelés során figyelembe venni minden releváns tényt, ideértve a vádlott magatartását vagy azt a módot, ahogyan védelmét folytatta. Ebben az összefüggésben a Bíróság nem jelenthette ki, hogy a kérelmező magatartásából levont indokolt következtetéseknek olyan hatása volt a vád bizonyítási terhének a védelemre való áthelyezésére, hogy az az ártatlanság véelme elvét megsértette volna. Ebből következően a Bíróság nem állapította meg az Egyezmény 6. cikke 1. és 2. pontjainak megsértését.⁴⁰

IX. Összegzés

Az alkotmányos büntetőjoghoz kapcsolódóan az Alkotmánybíróság a határozataiban egyértelművé tette az alkotmányos büntetőjogból fakadó tartalmi követelményrendszert: a büntetőnorma alkalmazásának ultima ratio jellegét, a szükségesség-arányosság teszt lefolytatását, a normavilágosság igényét, a nullum crimen sine lege és a nulla poene sine lege klasszikus elvének érvényesülését, és annak megállapítását, hogy a büntető eljárásjog és a büntetés végrehajtási jog is az alkotmányos büntetőjog része. A tisztességes eljárás elvével kapcsolatban pedig az állapítható meg, hogy az Alkotmánybíróság is folyamatosan értelmezi kibontja ezen elvet, valamint védőszerepet nyújt ezen elv érvényesülésének garantálásához, amit az EJEB gyakorlata is csak megerősíteni tud.

X. Felhasznált irodalom, források

BÁRD Károly: Emberi jogok és büntetőigazságszolgáltatás Európában. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2007. 44.

39 John Murray Egyesült Királyság elleni ügye az 1996. február 8-án kelt ítélet összefoglalása <https://kuria-birosag.hu/hu/ejeb/john-murray-egyedul-kiralysag-elleni-ugye-1873191> [letöltve: 2023. 06.05.]

40 John Murray Egyesült Királyság elleni ügye az 1996. február 8-án kelt ítélet összefoglalása <https://kuria-birosag.hu/hu/ejeb/john-murray-egyedul-kiralysag-elleni-ugye-1873191> [letöltve: 2023. 06.05.]

- CZINE Ágnes: A tisztességes bírósági eljárás. HVG-ORAC Lap és Könyvkiadó Kft. Budapest.
- Dr. AMBERG Erzsébet: A büntetőjogi felelősség helye és ultima ratio szerepe a felelősségi alakzatok rendszerében. PhD értekezés tézisei. <https://ajk.pte.hu/sites/ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/amberg-erzsebet/amberg-erzsebet-muhelyvita-tezisek.pdf>
- GÁRDOS-OROSZ Fruzsina – 30/1992. (V.26.) AB határozat – Gyűlöletbeszéd <https://jogkodex.hu/doc/1088588>
- John Murray Egyesült Királyság elleni ügye az 1996. február 8-ÁN kelt ítélet összefoglalása <https://kuria-birosag.hu/hu/ejeb/john-murray-egyesult-kiralysag-elleni-ugye-1873191>
- PACZOLAY Péter: A tisztességes tárgyaláshoz való jog az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatában. In: Tisztességes eljáráshoz való jog (szerk.: Tóth. J. Zoltán), Wolters Kluwer Kiadó, Budapest, 2021.
- SULYOK Tamás: A védelemhez való jog összehasonlító vizsgálata. In: Badó Attila (szerk.): A bírói függetlenség, a tisztességes eljárás és politika. Budapest, Gondolat, 2011. 205-208.
- SZABÓ András: Büntetőjog és alkotmánybíráskodás. http://acta.bibl.u-szeged.hu/6856/1/juridpol_048_239-253.pdf
- ZABOROVSKY Viktor – BULETSA Sibilla: Az egyenlőség elvének megvalósítási problémái az ügyvéd és a bíróság között fennálló kapcsolatban az Emberi Jogok Európai Bíróságának bűnüldözési gyakorlatában. http://acta.bibl.u-szeged.hu/56970/1/juridpol_forum_007_002_095-102.pdf
- Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélete Case of de Cubber v. Belgian 1984. október 26. series a. no. 124. <https://jogkodex.hu/doc/9680666>

DEI DELITTI E DELLE PENE – MÍTOSZ ÉS VALÓSÁG

1. Történelmi előzmények

A történelem során, a társadalomban zajló változásokat a jog a saját eszközével, az emberi magatartás alakításával segíti. Egy-egy jelentősebb változáshoz akár több évszázad eseményei vezetnek, melyek aztán vagy apránként, vagy valamilyen forradalmi esemény kapcsán gyorsan, radikálisan alakítják át az addig megszokott rendet.

A XVII-XVIII. század, a felvilágosodás korszaka robbanásszerű változásokat hozott számtalan területen, így a büntetéstani alapkérdéseiben is. A felvilágosodás korai szakaszában az érdeklődés középpontjában a büntetés jogosságának kérdése állt, ami érthető, hisz a feudális önkény tagadásaként a még csak elképzelhető új, polgári állam és polgára közötti kapcsolatot tisztázni kellett. Miután a szerződéses államelméletekben meglették a megfelelő megoldást, figyelmük mindinkább a büntetés céljának meghatározása felé fordult.²

A XVIII. században a felvilágosodás szele törvényszerűen hozta magával a változásokat ezen a területen is. A mozgalom célja szakítani a feudalizmus uralkodó ideológiájával, a római katolikus egyház által uralt vallással. A felvilágosodás képviselői reformok sokaságával kívánták alakítani a társadalmi morált, terjeszteni a tudományos eredményeket, végső soron pedig a feudális rend megdöntését, a polgári forradalmak győzelmét készítették elő. A büntető eljárások folyamata ekkor az egyik legjelentősebb kérdéskör volt, mely segített rávilágítani a korábbi rend hibáira. A kor neves filozófusai sorra tűzték zászlajukra a törvény előtti egyenlőség, a büntetések elleni önkényes büntetés kiszabás, és általában a korábbi rendszer megreformálásának célját. Elérkezett az ideje a büntetőeljárás reformjának, olyan alapelvek lefektetésének, melyek összhangban állnak a mozgalom céljaival.³

1 PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; Témavezető: Prof. Dr. Tóth. J. Zoltán tanszékvezető egyetemi tanár, Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet, Jogelméleti Tanszék KRE ÁJK.

2 KABÓDI Csaba – LŐRINCZ József – MEZEY Barna: *Büntetéstani alappfogalmak*. Szerkesztette: Kabódi Csaba Lektorálta: Vókó György Budapest, Rejtjel kiadó, 2005. 32.p.

3 Egyedi, de elgondolkoztató álláspontot mutat be a kor büntetéseinek változásával kapcsolatban Michael Foucault (1926-1984), véleménye szerint a büntetések humanizálása pusztán álcája volt egy totális ellenőrzést folytató és stigmatizáló hatalmi rendszernek.

2. A korabeli Itália társadalmi és kulturális átalakulása

Itália a XV. század végétől az európai nagyhatalmak befolyása alá került, ezt követően hódító háborúk célpontjává vált, mely hozzájárult ahhoz, hogy fejlettsége jóval az európai átlag alatt maradt. Nyugat-Európában már sorra kialakultak a nagy nemzeti államok, miközben Itália esetében semmilyen egységről nem beszélhetünk, szétagoltság jellemezte egészen a spanyol örökösödési háborúig. Az olasz társadalmi fejlődés kimozdulását a nemzetközi körülmények lassú átalakulása jelentette. Fokozatosan gyengültek meg a nagy európai abszolút monarchiák, Poroszország révén pedig új nagyhatalom jelent meg az európai történelemben. Ebben az időszakban a nagyhatalmak befolyása alatt Itália új fázisba lépett: a nemzetközi viszonyok a korábbiakhoz képest sokkal kiegyensúlyozottabbá váltak. A Spanyolország, Franciaország és Ausztria közötti hatalmi háborúk sorát lezáró aacheni béke hozta magával végül azt a változást, mely politikai átalakulást is jelentett a félszigeten. A szerződés értelmében Spanyolország elvesztette összes itáliai hódítását, Ausztria és Franciaország erőegyensúlya pedig ezt követően mintegy fél évszázadon át kiküszöbölt minden Itália területén folytatandó háborút. Ekkor kezdődött meg az a napóleoni háborúkig tartó békeidőszak, mely elősegítette a kedvező belső viszonyok kialakulását. Szintén az olasz nemzeti céloknak kedvezett az, hogy a szerződés átalakította Itália területi szerkezetét, néhány kisebb államot megszüntetett, ezzel az államok száma az addigi tizennyolc helyett tízre csökkent. Az ezt követő évtizedek a rendeződésről szóltak, arra azonban még mindig nem volt lehetőség, hogy egységes reformok sorával lefektessék egy hosszú távú fejlődés alapjait, tekintve, hogy az egyes államok ebben az időszakban még többször vezetőt cseréltek, mely magával hozta az újabb és újabb lehetséges változásokat.

A fejlődésre pedig Itáliának nagyon-nagyon szüksége volt. Bár ekkorra a jobbágység már megszűnt, a feudális viszonyok fennmaradtak: a parasztok elmaradott módszerekkel művelték földjeiket, a hatalmas világi és egyházi nagybirtokok elavult technikákkal dolgoztak, mindeközben az arisztokrácia, a nemesi régetek és az egyházi uralkodó osztály tagjai fényűző palotákban éltek, hatalmas vagyonnal rendelkeztek, melyet a parasztoktól és a városi lakosságtól adók formájában szereztek meg. Ebben az időszakban a politikai főhatalom mindenütt a főnemesek és az egyházi hatalmasságok kezében összpontosult, a népet kizárták a politikai jogokból.

A XVIII. században Itália is elindult a kapitalizálódás útján. Fejlesztették a mezőgazdaságot, változás történt a kereskedelemben, az iparban is, e változások révén pedig az erőtlen polgári réteg megerősödött. Így körvonalazódott egy új társadalmi réteg, mely a fennálló feudális viszonyok radikális megváltoztatására törekedett.

Ez az időszak kedvezően hatott új eszmék, új gondolatok megjelenésére és széleskörű terjesztésére Itália szerte. Francia és angol hatásra népszerűvé vált a felvilágosodás szellemi áramlata, mely előkészítette a jövőbeni változások ideológiai hátterét. Bár az államok szétagoltsága miatt ez a fejlődési folyamat lassabban ment végbe, itt is megkezdődött a gazdasági és politikai előrehaladás. A fejlődésnek indult nagy kulturális központok – Mi-

lánó, Nápoly, Firenze és Velence eltérő viszonyok között haladva a szellemi életre is más és más hatást gyakorolt. Bár nem volt egységes a folyamat, mégis, az olasz felvilágosodás nagy gondolkodói jelentős hatást gyakoroltak egész Európára, elsősorban a filozófia, a jog, a közgazdaságtan, a történettudomány és az irodalom területén.

A szellemi élet fellendülésének kedvezett az egyre több, rendszeresen megjelenő kiadvány melyekben a kor nagy gondolkodói közölhették írásaikat. A probléma ezzel kapcsolatban a megfelelő nyelv kiválasztása volt, tekintve, hogy ebben az időben az olasz nyelv államonként eltérő volt. Jelentős lépés volt az *Il Caffè* című folyóirat megjelenítése, mely megteremtett egy új, francia alapokra épülő, egységes olasz nyelvet, melynek segítségével így már széles rétegekhez juttathatta el lapszámain.

Ezek azok a jellegzetességek, melyek meghatározták Cesare Beccaria korát, a korabeli Itália sajátos szellemi élénkségét.

3. Az ifjú Beccaria

Beccaria születésének idején Franciaországban a vallásos körmenettel szembeni tiszteletlenség esetén halálbüntetést szabtak ki, illetve koncepciók indokokkal, bizonyítékok nélkül végezhettek ki vallási okokból embereket szörnyű kínzások közepette.

Jómódú család elsőszülött gyermekeként családja jó hírnevének építését várták tőle szülei, Beccaria azonban egyáltalán nem akart megfelelni a társadalom által támasztott, de általa fojtogatónak és merevnek tartott elvárásoknak. Tanulmányait – mint általában ebben a korban a jómódú családok sarjai – Pármában kezdte, majd ezt követően Pavia városában szerzett jogi doktorátust annak ellenére, hogy a jogtudomány érdeklődési körén kívül esett.

Családjával a viszonya folyamatosan romlott, végül helyrehozhatatlanná vált, amikor megkérte szerelme, Teresa De Blasco kezét. A déli származású lányt rangon alulinak tartották, Beccaria döntésére azonban nem tudott sem a szülői, sem a társadalmi iránymutatás hatni. Ezt követően az apátiára hajlamos, alapvetően depresszív, befelé forduló fiatalember a filozófia felé fordult. Fiatal és lelkes gondolkodóként szeretett volna a felvilágosult Európa egyik nagy filozófusává válni.

4. Academia dei Pugni

Itáliában ebben az időszakban sorra alakultak tudományos körök, ahol a kor gondolkodói, írók, filozófusok vitatták meg többek között az aktuális politikai, gazdasági, morális és jogi problémákat. Beccaria a hatvanas évek elején ismerkedett meg a felvilágosodás eszméivel, illetve egy értelmiségi társasággal, mely később Academia dei Pugni néven vált az olasz felvilágosodás meghatározó szellemi központjává. Az Akadémiát a Verri fivérek [Pietro (1728-1797) és Alessandro (1741-1816)], és az ő baráti társaságukban lévő írók hozták létre. Az Academia lapja volt a már korábban említett *Il Caffè* című folyóirat,⁴ mely

4 A névválasztás nem volt véletlen: az írásokban a társaság egy képzeletbeli kávézóban, egy jó

1764-1766-os években jelent meg és a legkülönbözőbb témákban jelentetett meg írásokat. Szó volt benne filozófiáról, közgazdaságtanról, művészetekről, vallásról, továbbá orvosi, vagy jogi témák is megjelentek benne. A lap arra törekedett, hogy széles közönséghez jusson el, ezt szolgálta az általuk fejlesztett egységes nyelv is. Cikkeikben kritizálták az arisztokrácia kizsákmányoló, fényűző életét, harcoltak az irodalmi műveletlenség ellen, igyekeztek bemutatni a tudomány legújabb eredményeit. Az akkor működő akadémiák közül a dei Pugni kitűnt azzal, hogy elszakadva a hagyományoktól a témák széles körével foglalkozott. Céljuk egy olyan közösség létrehozása volt, mely elősegíti Itália szellemi fejlődését, végleg felszámolja a feudalizmus – a fejlődés útjában álló – maradványait, segítséget nyújt az olasz népnek az öntudatra ébredésben.

A lap szerkesztői csapatát zömmel jómódú fiatalok alkották, akiket magával ragadott a francia felvilágosodás szellemisége. Élénk társasági életet éltek, találkozásiukkor a tudomány különböző területein vitatták meg az újítás lehetőségét, és alapozták meg az olasz szellemi forradalmat. A fiatal Beccariát, függetlenül jogi tanulmányaitól elsősorban a közgazdaságtan, matematika, gazdasági filozófiai és politikai kérdések foglalkoztatták.

5. A Dei delitti e delle pene keletkezésének mítosza és – vélhetően – valós története

A büntetőjog reformjának gyűjtőpontjaként megjelenő Beccaria mű keletkezésének története úgy tűnik, hogy mítoszokkal átszótt, a valóságtól elrugaszkodott anekdotává vált az évszázadok során, miközben, mint azt látni fogjuk a szerző vélhetően különösebb cél nélkül vetette papírra gondolatait, melyek aztán mégis megalapozták egy korszakalkotó mű születését.

A legáltalánosabban ismert történet olyannyira időtállóan bizonyult, hogy a magyar kiadásban, mely 1967-ben jelent meg az Akadémia Kiadó gondozásában, Sebestyén Pál fordításában, Kádár Miklós bevezető tanulmányában részletesen is eképpen írja le a könyv – sokak által vélt – keletkezésének történetét:

„Toulouse-ban, 1762. március 9-én kivégezték Calas Jeant 68 éves korában. Franciaországban az ügyvédi hivatás gyakorlásának a feltételei közé tartozott az, hogy katolikus vallású legyen a jogász. Calas egyik fia, Marc Antoine súlyosan idegbeteg volt és bár egyetemi tanulmányokat folytatott, elképzelését, azt, hogy ügyvéddé legyen az említett vallási kötöttség miatt nem látta megvalósíthatónak. 1761. október 12-én apja házában a földszintjén felakasztva, holtan találták. Kabátja összehajtogatva egy asztalon hevert, a rajta lévő ruházat: az ing, a nadrág nemcsak sértetlen, hanem gyűretlen volt, a holttesten külsérelmi nyomok nem látszottak.”⁵

fekete mellett vitatta meg a társadalmi, gazdasági, etikai, jogi és irodalmi kérdéseket, mert úgy tartották, hogy a felvilágosodás hatása hasonlatos egy frissen pörkölt olasz kávéhoz: felébreszti a szellemet. Marcello Maestro: Cesare Beccaria e le Origini della Riforma Penale. Milano, Editori Feltrinelli, 1977.

5 BECCARIA Cesare: *Büntett és büntetés* Szerkesztette: Hajdú Gyula, A bevezető tanulmányt írta: Kádár Miklós. Budapest, Akadémia kiadó, 1967. 8-12. pp

Ma már tudható, hogy az eset öngyilkosság volt, mégis, a vallási elfogultsággal befolyásolt lakosság, majd a hatóságok is a gyilkossággal elsősorban a hozzátartozókat vádolta, indítékként pedig a protestáns család bosszúját jelölték meg a fiú ellen, aki – úgy vélték – épp áttérni készült a katolikus hitre. A vallási fanatizmus keltette közhangulat hatására a bíróság kimondta a halálos ítéletet, de csak Calas Jean, az apa felett. Úgy tervezték, hogy a halálos ítélet végrehajtásakor a bakó segítségével kicsikarják a halálraítéltekből a terhelő vallomást a többi gyanúsítottra, ám az öreg Calas néma maradt és így halt meg az ítélet végrehajtása során.

„Voltaire tudomást szerezvén az ügyről, megírta világhírű tanulmányát, később az ismert ügyvédek közreműködésével elérte a Calas-per újrafelvételét. Az újrafelvétel megállapította a Calas család ártatlanságát, formailag elégtételt szolgáltatott a kivégzett Calas Jeannak. Az „Il Caffé” lapban cikk jelent meg és a „Caffé” Társaság is elhatározta, hogy most már nemcsak a Calas ügy tényeivel foglalkozik, hanem a szörnyű igazságtalanság hatása alatt valami olyant tesz, vagy olyan eszmék megfelelő összefoglalását és széleskörű terjesztését szorgalmazza, amelyek hatására alaposan remélhető, hogy a kor felfogását az igazságról, az azt meghatározó tényekről, a büntető eljárásról gyökeresen megváltoztatja. A Caffé Társaság egyik tagja, és egyben anyagi eszközökkel fenntartója, Veroi Sándor gróf, Beccariát, mint a Társaság egyik tagját, a képzett és híres jogászt kérte fel arra, hogy készítsen olyan tudományos művet, amely az Itáliában hatályban levő büntető rendelkezések fogyatékosságait és immár tarthatatlanná vált rendelkezéseit mutatja ki. Beccaria lelkesen vállalkozott az elkészítésre. Érthető és természetes szemléleti kötöttsége következtében alakult ki az a meggyőződése, hogy a büntetőjog új alapokra fektetése, új tudományos elveken nyugvó kidolgozása önmagában megoldás lesz az elnyomással, az igazságtalansággal, az embertelenséggel szemben. Noha kora társadalmi rendszerén belül törekvése egyébként is csak korlátozott lehetett, munkája korszakalkotó hatású. Megírta *Dei delitti e delle pene* című művét: a büntettekéről és a büntetésekről.”⁶

Így mutatja be a bevezető tanulmány a mű keletkezésének történetét, mint egy, a középkor büntető-eljárásának minden hibáját kiválóan példázó koncepciók ügy által kiváltott felháborodás következményét. Ha ez még nem lenne elég, a történetben fontos szerepet kap Voltaire, aki a kor egyik legnagyobb rebelle és a reformok élharcosa volt.

Nézzük a leírtakkal szemben mi volt a valóság. Mucsi Emese „Egy könyv – kétszáz év távlatából” című munkájában⁷ részletes alaposággal dolgozta fel a könyv keletkezésével kapcsolatos tényeket és tévhiteteket, dolgozatomban elsősorban az ő munkájára támaszkodom. A szerző pontokba szedve cáfolja a könyv bevezetőjében leírtakat:

1. „Az előszóban szereplő Veroi Sándor gróf, mint a Caffé kör pénzelője és vezetője, valójában Alessandro Verri, Pietro Verri testvére.
2. Pietro Verri, és nem Alessandro volt a kör vezetője (Azt, hogy a Verriből hogyan lett Veroi, nem tudjuk; az 1797. évi velencei kiadás⁸ – mely az anekdotát idézi –

6 Uo.

7 MUCSI Emese: *Egy könyv kétszáz év távlatából* Világtörténet, 1987. évfolyam 1. szám

8 Az anekdota az 1797-es velencei kiadásban jelent meg először, ezt vette át az 1887-ben

Pietro Verri említi, az 1887-es budapesti kiadás azonban már Verri Sándort jelöli meg a kör vezetőjeként. Ezek után valamiféleképp Verriből Veroi lett.)

3. Beccaria nem volt „képzett és híres jogász”. Valóban elvégezte Paviában a jogi fakultást, de sohasem foglalkozott joggal, és nem is nagyon értett hozzá, sokkal jobban érdekelt a filozófia.
4. Senki sem kérte fel Beccariát a könyv megírására, s nem is nagy lelkesedéssel, csak barátai rábeszélésére fogott hozzá a munkához.
5. A cél nem az itáliai büntetőjog megreformálása volt, s tulajdonképpen semmi különleges célja nem volt a könyvnek. A mű nem jogtudományi értekezés; a kor szellemi irányzatait feldolgozva elmélkedik a bűn fogalmáról. Különbséget téve vallási, természeti és emberi erény és bűn között, arra a következtetésre jut, hogy csak a vallási erény és bűn fogalma egy és változtathatatlan, az emberi erény és bűn fogalma relatív, az emberi viszonyokkal együtt változik. Ennek megfelelően kell felülvizsgáljunk körvényeinket, s kell elgondolkodnunk a büntetés jogosságán és hasznosságán is. A könyv tehát filozófiai és nem jogi következtetések alapján sürgeti a büntetőjogi viszonyok megreformálását. (...)
6. A mű nem a Calas per hatására íródott, legalábbis az általunk tanulmányozott irodalmak közül az 1797-es velencei kiadás kivételével egyik sem tesz említést a Calas per-ről, mint a könyv megírására készítő esetről”

Mucsi felsorolásához egy hetedik szempontot is fűznék: tudjuk, hogy Voltaire a mű elolvasását követően több alkalommal próbálta felvenni a kapcsolatot Beccariával, hogy személyes találkozóra invitálja őt,⁹ ám ez minden alkalommal kudarcba fulladt, Beccaria még csak válaszra sem méltatta a megkereséseket. Egy, a felvilágosodás eszméiért küzdő lelkes reformer, akit egy általa nagyra tartott szerző gondolatai inspiráltak minden bizonnyal megtisztelőnek tartotta volna a megkeresést és él a találkozó lehetőségével.

Mi lehet akkor a populáris történet mögött rejlő valóság, hogy született ez a valóban korszakalkotó munka Beccaria tollából, és mi volt, – ha egyáltalán volt – a mögöttes cél?

A kezdetek feldolgozásához forrásként segítségül a Verri fivérek feljegyzései szolgáltak,¹⁰ melyek ugyan bizonyos pontokon ellentmondanak egymásnak, mégis kiolvasható belőlük a legvalószínűbb igazság. Pietro Verri jegyzeteit már csak azért is fenntartással kell kezelni, mert később szerzőtársként, szerkesztőként szeretett volna magának tulajdonítani egy részt a Delitti sikeréből. Felmerül annak a gyanúja is, hogy az ekkorra dátumozott feljegyzések egy része sokkal későbbről származik, abból az időből, amikor Beccaria és a Verri testvérek viszonya véglegesen megromlott.

Pietro Verri 1765. november 1-i naplóbejegyzésében, mely valószínűsíthetően szintén egy visszadátumozott bejegyzés a következőképp emlékszik vissza a mű megalkotásának körülményeire:

megjelent második magyar kiadás is, és innen kerülhetett be az 1967-es kiadásba

9 MUCSI Emese: *Egy könyv kétszáz év távlatából* Világtörténet, 1987. évfolyam 1. szám 79.p.

10 I.m. 70.p.

„A Dei delitti... Beccaria gróf műve, de az ötletet én adtam neki, a gondolatok többnyire a mindennapos eszmecserék eredményei, melyek Beccaria, Alessandro, Lambertenghi és én közösen folytunk. Az estéket mind egy szobában töltöttük, ki-ki a maga dolgával foglalkozva. Alessandro Itália történetével, én közgazdaságtannal, mások joggal. Beccaria unatkozott és mindenkit zavart. Elkeseredésében odajött hozzám, és témajavaslatot kért tőlem; én ezt ajánlottam neki, mivel úgy gondoltam, hogy egy szónoki képességekkel és élénk képzelőerővel rendelkező embernek ez pont megfelelne. Csakhogy ő semmit nem tudott a mi büntetőrendszerünkről. Alessandro, aki börtönfelügyelő volt, megígérte neki, hogy segíteni fog. Beccaria kis papírlapokra kezdte írni ötleteit. Mi lelkesen segítettünk, és annyit bízattuk, hogy rengeteg gondolatot összeírt. Ebéd után, sétálgatásaink közben, a büntetőjog hibáiról beszélgettünk, vitákba bonyolódunk, és ő este elkezdett írni. Nagyon fárasztó volt számára az írás, és oly nagy erőfeszítésébe került, hogy alig egy óra múlva elfáradt és nem bírta tovább. Mivelhogy az anyag együtt volt, megírtam a művet és megszerkesztettem. Így jött létre a könyv”.¹¹

Alessandro Pietro Verri életrajzírójának küldött levelében másképpen emlékezik, mint testvére, pusztán az elkészült anyag letisztázását tulajdonítja neki. Visszaemlékezése szerint¹² a büntetőjogot ő és Beccaria közösen tanulmányozták, majd ez alapján Beccaria lejegyezte gondolatait, melyeket aztán Pietro tanácsai alapján tovább finomított. Mivel Beccaria lassan haladt, és nem is volt motivált a könyv kiadásában, a leírt szöveg lassan kezdett elmosódni, olvashatatlanná vált. Pietro nem szeretete volna, hogy elveszen, ezért letisztázta és stilisztikailag javította a leírtakat.¹³ Az így elkészült művet elküldte Livornoba Giuseppe Auberthez, hogy a szerző feltüntetése nélkül nyomtassa ki, így jelent meg 1764 júniusában a Delitti első kiadása, mely azonnal az érdeklődés középpontjába került, a reformer értelmiség pro és kontra ütköztette büntetőjoggal kapcsolatos álláspontjait, és megkezdődött a találgatás a szerző személyét illetően is.

6. A mű utóélete

Az egyes kiadások tanulmányozásából kitűnik, hogy az idők folyamán a mű külső megjelenése és tartalma jelentős változásokon esett át.¹⁴

11 u. o.

12 u. o.

13 Mucus Emese rámutat arra, hogy a két álláspont közül Alessandro állítása tükrözheti a valóságot, ugyanis Pietro Verri egy feljegyzéséből tudható, hogy magánál tartotta a Beccaria által írt eredeti példányt, melyet később vissza is adott Beccariának. Ez cáfolja a papírfecnikre írt és később Pietro által egységes formába szerkesztett verziót.

14 STIPTA István: Cesare Beccaria és kora In:250 éves a Dei delitti e delle pene – Tanulmányok Cesare Beccariáról Szerkesztette: Tóth J. Zoltán, Budapest, 2015. Károli Gáspár Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar művében két csoportra osztja a megjelent szövegváltozatokat. Az egyik körbe az első autentikus kiadás és ennek további két olasz nyelvű változata tartozik, a második csoportba tartozó szövegváltozatok sorát az időben negyedik, 1766-ban

Az 1764-es kiadásban a szöveg folyamatos, nincs fejezetekre tagolva, csupán a margóra írva jelezték az újabb gondolatokat. Az így összeszámolható egyes szerkezeti egységek száma 41. A második (javított) kiadás még ugyanebben az évben jelent meg, Monacóban; a szöveg már tagoltabb, de fejezetcímek még mindig nincsenek feltüntetve. A harmadik kiadás (Lausanne-Livorno, 1765.) új formátumban jelent meg; a szöveget fejezetekre osztották, az egyes részeket címekkel látták el, s tartalmi bővítéseket is eszközöltek, így a fejezetek száma 45-re emelkedett. A negyedik, tovább javított kiadás (1766) az első, mely már feltünteti a szerzőt, s az immár 47 fejezetből álló könyvben jelezték az addigi betoldásokat, szövegbeli változásokat is.

A ma olvasható változat mindössze 42 fejezetet tartalmaz, s ráadásul nem is az eredetivel megegyező sorrendben. Az új mű Franciaországban született. Már a Verri testvérek is szerették volna a könyvet franciául megjelentetni, végül azonban a francia kiadás nem az ő munkájuk kapcsán született meg.

Franciaországban elsőként a Gazette Littéraire de l'Europe közölt recenziót a könyvről, először 1765. február 13.-i számában, mely a művet Montesquieu gondolatainak egyszerű újraértelmezésének minősítette, de később az augusztus 1-jén megjelent lap már elismeréssel ír a műről, így a párizsi értelmiség fokozott érdeklődéssel várta a francia kiadás megjelenését. D'Alembert megkeresése kapcsán végül André Morellet abbé, az Enciklopédia munkatársa kezdte meg a fordítást annak ígéretével, hogy a francia kiadás tiszteletben tartja majd az eredeti művet. Ez végül nem így lett, Morellet munkája során a mű teljesen átalakult, megváltoztatta a fejezetek egy részét, bekezdéseket átemelt egyik fejezetből a másikba, sőt, teljesen új fejezet is született. A változtatás indoka a mű könnyebb értelmezhetősége volt, melynek segítségével Beccaria gondolatai szélesebb rétegekhez juthatnak el. A megjelenés után, 1766. január 3-án Morellet elküldte Beccariának az egy hete a nyomdából kikerült fordítást, és levélben tájékoztatta őt a könyv párizsi fogadtatásáról. Beccaria nem vette rossz néven a Delitti struktúrájában eszközölt változásokat, olyannyira nem, hogy meglepő ígéretet tett: megköszönte a filozófusnak, hogy megszépítette az eredeti művet, elismerését fejezte ki a változtatások kapcsán, melyek indokoltságát nem vitatta, egyben ígéretet tett, hogy a későbbiekben Itáliában is ezt a változatot fogják majd megjelentetni.¹⁵

A francia megjelenéstől számítva a Delitti szerzőjének kiléte már három személyhez is köthető. Először is Beccaria, aki Alessandro segítségével megalkotta a könyv alapját, továbbá Pietro, aki letisztázta és stilizálta azt, majd pedig Morellet, aki új struktúrát adott a francia kiadást követően megjelent példányoknak. Morellet soha nem kívánta magáénak tudni a művet, az általa készített változatot is Beccaria munkájának tekintette. Pietro Verri azonban sosem tudta elfogadni, hogy a Delitti kapcsán a személye

Franciaországban megjelent francia nyelvű kiadás nyitja, melyben a fejezetek sorrendje és száma megváltozik és melynek szerkesztése már Morellet abbé nevéhez köthető. A második csoportba tartozó szövegváltozat vált általánosan ismertté.

15 Erre azonban végül csak 1774-ben került sor, ekkor jelent meg az az olasz kiadás, mely az új szerkesztési struktúrában készült el.

háttérbe szorult.¹⁶ A későbbi években komoly hadjáratot folytatott testvérel, melyben Beccariát plágiummal vádolták. A már eleve nem felhőtlen kapcsolat Beccaria és Alessandro közös párizsi útján romlott meg javíthatatlanul és végérvényesen.¹⁷

A Verri testvérek 1767-1769 között már nyilvánosan adtak hangot annak az álláspontnak, miszerint a Delitti szerzője nem Beccaria. (Vélhetően ebben az időszakban született visszadátumozva az 1765-re datált naplóbejegyzés, melyben Pietro ír arról, hogy miként szerkesztette és tisztázta le végül a papírlapokra írt gondolatokat). A két testvér levelezése ebben az időszakban szinte kizárólag Beccariával foglalkozik, érezhetően két sértett ember szavait olvashatjuk bennük. Hiú és nevetséges szélhámosnak mutatják be, aki sikereit barátai kihasználásával érte el, önmagában alkalmatlan lett volna erre a feladatra. Volt olyan tervük, hogy francia nyelven, álnéven kritikát írnak a Delittiről.

Az 1766-os évre tehető egy másik eset, mely jól példázza Beccaria viszonyát saját művéhez és az általa szerzett népszerűséghez. Voltaire 1765-ben találkozott a Delittivel, majd megírta hozzá kommentárját, később pedig, ennek megjelenése után, 1766-ban szeretett volna személyesen is találkozni a szerzővel. Először karácsonyra hívta meg Beccariát Ferney-be, majd még kétszer megismételte a meghívást, de egyik megkeresésre sem kapott választ. Sosem derült ki, mi lehetett ennek az oka, az eddig leírtakból én úgy vélem, ekkorra Beccaria bármit megtett volna azért, hogy elfelejthesse a Delittit és az emberek is elfelejtsék a nevét a művel kapcsolatosan.

7. Beccaria, a Delitti és a sosem vágyott hangos siker

Emlékezzünk vissza a tanulmányom elején ismertetett, az 1967-es magyar kiadás elejére Kádár Miklós által írt bevezetőben bemutatott Beccariára. A lelkes, fiatal reformerre, aki Voltaire művének hatására elhivatottan vetette papírra korszakalkotó művét, a Delittit, mely újító gondolatokat tartalmaz a büntetőjog teljes területére vonatkozóan. Ez a keletkezéstörténet kívánczik egy ilyen alaplumú elé, ezzel szemben azonban a valóság a fent leírtak alapján korántsem ez.

16 MUCSI Emese: *Egy könyv kétszáz év távlatából* Világtörténet, 1987. évfolyam 1. szám 78.p.

17 Az 1766-os párizsi úthoz köthető Beccaria és a Verri testvérek kapcsolatának végérvényes megromlása. Ekkor Morellet meghívására utazott Beccaria Párizsba Alessandróval, mely utazásban a Verri testvérek meglátták annak a lehetőségét, hogy Beccarián és a Delitti sikerén kerszütl sikerül a francia filozófusoknak bemutatni a Caffé munkásságát, és így talán írásaik eljutnak Párizsba is. Ez nagyon nagy lehetőség lett volna, hiszen idáig munkájuk iránt nem mutattak különösebb érdeklődést a francia felvilágosodás képviselői. Párizsban Beccariát nagy szeretettel fogadták, Alessandro iránt viszont senki nem mutatott érdeklődést. Ezen az sem segített, hogy Beccaria nem tudta kezelni a hirtelen jött népszerűséget, az Academia Dei Pugni népszerűsítéséről teljességgel elfeledkezett, és a Delittivel kapcsolatban sem említette meg a Verri testvéreket. Érthető, hogy ezt Alessandro rossz néven vette, és Pietro is neheztelt rá. Beccaria népszerűségét mutatja, hogy még párizsi tartózkodása során II. Katalin meghívta őt Pétervárra, hogy legyen segítségére a tervezett reformok kidolgozásában, mely felkérésre Beccaria Morellet és D'Alembert tanácsára nemet mondott. Végül pedig egyszerűen megszökött Párizsból, ezzel végleg elvágyva annak a lehetőségét, hogy az Il' Caffé eljuthasson a felvilágosodás központjába.

Beccaria, a befelé forduló, apátiára hajlamos, családjával a szerelme miatt minden köteléket elvágó fiatalember a filozófia felé fordul, és örömmel veti bele magát az Academia dei Pugni életébe, ahol értelmiségi fiatalokból álló baráti társaságra lel. A baráti társaság a közös esteken együtt dolgozott, ki-ki a saját témájával foglalkozva. Beccaria figyelmét Pietro hívta fel a büntetések reformjának kérdésére, úgy vélte ez számára érdekes kihívás lehet. Mivel azonban ő nem értett a büntetőjoghoz, Alessandro tanácsait kérte a munkában, aki börtönfelügyelőként rálátással bírt erre a területre.

Beccaria számára az alkotás öröme vélhetően a gondolatokban való elmélyülés, a problémák megoldásának elméleti kidolgozása jelentette. Nem voltak nagyra törő vágyai, nem kívánta megreformálni a büntetőjogot, nem szeretett volna a lejegyzett gondolatok kiadásával és a későbbi terjesztésével foglalkozni és még kevésbé vágyott a sikeres mű által szerzett népszerűsége. Ő a csendet, nyugalmat kedvelte maga körül, ez volt számára az inspiráló környezet. A Delittit – úgy vélem – egy idő után élete legnagyobb sikere helyett élete legnagyobb hibájának tekintette. A gondolatok papírra vetésével megkezdődött egy folyamat, melyben sodródott, melyet soha nem irányított, csupán személyiségéhez mérten igyekezett megfelelni a felé támasztott elvárásoknak: ennek epizódjai voltak az elmosódott füzetlapok melyeket soha nem adott volna ki, ha Pietro nem tisztázza le, stilizálja és küldi el a nyomdába, a Morellet féle átdolgozás melyet egyes – nem kellően hiteles – források szerint örömmel, saját véleményem szerint inkább közönnyel fogadott¹⁸.

Párizsi útja is jól példázza Beccaria kapcsolatát nem kívánt hírnevével: láthatóan nem élvezte azt a helyzetet, melyben korának legelismertebb filozófusai őt és munkáját ünnepelték, és melyben lehetősége nyílt volna ezekben a körökben tovább építeni karrierjét. Ehelyett olyat tett, melyre senki nem számított: köszönet és búcsú, magyarázat nélkül szökött meg Párizsból. Az elismerést, hogy Voltaire kommentárt írt művéhez, illetve találkozóra invitálta, több alkalommal is, szó nélkül hagyta. Ő ekkor már csak nyugodt életre vágyott és arra, hogy soha senki ne keresse őt többé a mű kapcsán.

Beccaria végül a felsőoktatásban találta meg a nyugalmat. 1768-tól a milánói egyetemen a kamerateatika tanszékének vezetője lett. „Beccaria itt jól érezte magát, csak a közgazdaságtannal foglalkozott, nélküle folyt tovább a vita a könyvről, gondolatairól. Teljesen elidegenedett a művétől, hiába kérték sokan még mindig a könyv folytatására, a probléma elmélyítésére. Az egyetemi tanári kinevezés tekintélyt szerzett neki. Ez az életmód sokkal inkább megfelelt természetének, nem akarták folyton a véleményét hallani, senki nem zaklatta, nem kísérte minduntalan a közvélemény figyelme.”¹⁹

18 MUCSI Emese: Egy könyv, kétszáz év távlatából című munkájában így ír a Morellet számára küldött válaszlól: „Két évvel később már nem tudták felizgatni a könyvvel kapcsolatos hírek. Kezdték nélküle folyni az események, a Morelletnek írott válasza minden írói öntudatot nélkülözött. Megköszönte a filozófusnak, hogy megszépítette az eredeti művet, helyesnek és indokoltnak látta a változtatásokat, sőt még hálás is volt a francia gondolkodónak, hogy elvégezte ezt a fáradságos munkát. Nagyon sajnálta, hogy legújabb itáliai kiadásán már nem tudott változtatni, de ígéretet tett, hogy a jövőben majd ezt az új változatot fogják kinyomtatni Itáliában is.”

19 MUCSI Emese: Egy könyv, kétszáz év távlatából (Világtörténet 1987. évf. 1. szám) 80.p.

Pietro Verri élete vége felé elismerte, hogy Beccaria életműve, a Delitti tiszteletet érdemel. Beccaria halála után három évvel, 1797-ben pedig már azt javasolta a milánói önkormányzatnak, hogy emeljenek emlékművet a halhatatlan Beccaria tiszteletére.

8. A Dei delitti e delle pene gondolatainak továbbélése a büntető törvényekben

Az 1780-90 közötti évtized osztrák törvényhozása is egyes intézményei tekintetében Beccaria büntetőjogi elvei hatását mutatja.

Lengyelország 1772-ben fordították le először Beccaria művét. Első kiadása meghatározó volt a mű a lengyel törvényhozásra, a büntető eljárásra, a törvénykezési szervezetre, a büntetőjog tudományára.

Hazánkban az 1790. évi és az 1827. évi törvénytervezetek, sőt az 1843. évi, végül az 1878. évi javaslatok, illetőleg törvény is elvi, elméleti és megoldási hatásainak hordozói.

Az 1795-ben Franciaországban életbe lépett a Brumaire 3-i új büntetőtörvénykönyv, majd a Napóleoni 1811. évi Code Penal, amely változtatásokkal ugyan, de 1811. január 1-től máig is érvényben van, s tartalmában Beccaria tételei domináltak.

Svájc, a mai Hollandia, Belgium, az olasz államok ezt az 1811. évi francia büntetőtörvénykönyvet veszik át, majd azonos elveken épülnek a későbbi nápolyi, pármai, szardíniai és toszkánai önálló kódexek.

A német államok büntetőtörvénykönyvei: a Feuerbach, illetőleg Mittermaier kidolgozásait hasznosító bajor, szász, württembergi, braunschweigi, hannoveri, egytől-egyig tükrözik a francia hatást. Norvégia (1842), Oroszország (1845), Spanyolország (1848) és Portugália (1852) is a Beccaria elindította fejlődés jeleit mutató büntetőtörvénykönyveket léptetnek életbe. Angliában az eszméknek átültetője, Bentham, akinek a hatására több új büntetőtörvény lép hatályba (1830). Görögországban a bajor (Feuerbach-féle) Btk. elveit elfogadó és Törökországban (1858) a francia Code pénale-t mintául vett törvénykönyvek léptek életbe.²⁰

Beccaria, ha előre látja, hogy alakul élete, vélhetően soha nem írja meg a Delittit. Ha ez így lett volna, a tudomány szegényebb lenne egy olyan alkotással, mely befolyással volt a következő évszázadok büntetőjogára. Mindezek tükrében különösen érdekessé válik szerzője viszonya saját művéhez.

Felhasznált irodalom

- BECCARIA Cesare: *Büntett és büntetés* Szerkesztette: Hajdú Gyula, A bevezető tanulmányt írta: Kádár Miklós. Budapest, Akadémia kiadó
- KABÓDI Csaba – LŐRINCZ József – MEZEY Barna: *Büntetéstani alapfogalmak*. Szerkesztette: Kabódi Csaba Lektorálta: Vókó György Budapest, Rejtjel kiadó, 2005.
- KIS Aladár: *Olaszország története 1748-1968* Akadémia kiadó Budapest, 1975

20 BECCARIA Cesare: *Büntett és büntetés* Szerkesztette: Hajdú Gyula, A bevezető tanulmányt írta: Kádár Miklós. Budapest, Akadémia kiadó, 1967. 13-14. pp

MUCSI Emese: Egy könyv, kétszáz év távlatából Világtörténet 1987. évf. 1. szám
STIPPA István: Cesare Beccaria és kora In:250 éves a Dei delitti e delle pene – Tanulmányok Cesare Beccariáról Szerkesztette: Tóth J. Zoltán, Budapest, 2015. Károli Gáspár Egyetem Állam- és Jogtudományi kar
TÓTH J. Zoltán: Halálbüntetés pro és kontra Második, aktualizált kiadás. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2019.

A KISKORÚAK ELLENI SZEXUÁLIS BŰNCSELEKMÉNYEK VISSZASZORÍTÁSÁT CÉLZÓ BÜNTETŐJOGI SZABÁLYOZÁS TÖRTÉNETÉBŐL LEVONHATÓ KÖVETKEZTETÉSEK

*A gyermek szeme a jövő tükre. Jaj annak, aki elhomályosítja.
Juhász Gyula*

1. Bevezető gondolatok

A Magyarországon nemrég elfogadott pedofil bűnelkövetőkkel szembeni szigorúbb fellépésről, valamint a gyermekek védelme érdekében egyes törvények módosításáról szóló LXXIX. törvényt, a közéletben csupán „pedofiltörvényként” emlegetett jogszabályt 2021 júniusában fogadta el a magyar országgyűlés.

A nagy felháborodást, európai viszonylatban is számos vitát kiváltó törvény a médiában, sajtóban szinte kizárólag azon okból az értekezések tárgya, mert a társadalom egy jelentős része szerint a pedofiliát összemossa a homoszexualitással. Meglátásom szerint ezáltal a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény egyes rendelkezései tekintetében (továbbiakban: Btk.) eszközölt módosítások várható következményeinek vizsgálata a háttérben marad, amely kérdéskör úgy gondolom nem marginális jelentőségű és érdemes, sőt szükséges is a törvénynek ezen részét is górcső alá venni.

További előzetes meglátásom a törvénnyel kapcsolatban az, hogy annak objektív megismerését, megítélését a média és a közszereplők véleménynyilvánításai túlzott mértékben befolyásolja, ami pedig azt a veszélyt rejtje magában, hogy elvonja a figyelmet a valódi lényegről, azaz a gyermekek testi, szellemi és erkölcsi fejlődéshez szükséges védelemről.

A tanulmány elsődleges célja tehát az, hogy a kutatás végén választ kapjak a téma úgy gondolom legégetőbb kérdéseire, miszerint mennyiben lesz képes a „pedofiltörvény” visszaszorítani a vonatkozó bűncselekményeket? Van-e a jogi szabályozáson kívül más prevencióssal járó eszköz a szakemberek kezében?

Ahhoz, hogy ezen kérdésekre választ kapjak úgy gondolom, hogy a legkézenfekvőbb megoldás az, ha górcső alá veszem az elmúlt évtized vonatkozó jogszabály módosításait és a releváns bűncselekmények azt követő esetszámainak alakulását.

1 PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola; Téma-vezetők: Prof. Dr. Gál István László egyetemi tanár, Büntetőjogi Tanszék Tanszékvezető; és Dr. Nagy Melánia Büntetőjogi Tanszék adjunktus; mindketten a Pécsi Tudományegyetem Doktori Iskolájának tagjai.

2. Az elmúlt évtized jogi szabályozása hatékonyságának vizsgálata

2.1. Az új Btk. hatálybalépését követő esetszámok

Ha pedig 10 évet ugrunk vissza az időben az új Btk. hatálybalépésének az időszakában találjuk magunkat.

A nemi bűncselekmények újrakodifikálása régóta váratott magára, melynek alapvetően két súlyos oka volt. Egyrészt a 19. század vége óta mind a szexualitásról alkotott társadalmi felefogás, mind pedig a törvényi szabályozás alapjai, jogtárgyszemlélete lényegesen megváltoztak, másrészt pedig olyan nemzetközi jogalkotási kötelezettségek is jelentkeztek, amelyek implementálása a Csemegi Kódextől örökölt szabályozási szerkezetben és terminológiával nem történhetne meg.² Mindezeknek hatására az új Btk. „A nemi erkölcs elleni bűncselekmények” fejezetcímét módosította „A nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekményekre” ezzel is jelezve, hogy nem a nemi erkölcs az elsődleges és egyetlen jogi tárgy, hanem a nemi önrendelkezés, nemi szabadság védelme is.³ A törvény a nemzetközi kifejezésekkel való összhang és a jobb közérthetőség követelményének megfelelően egyes fogalmakat felvált újakkal, pl. erőszakos közöszülés és szemérem elleni erőszak helyett szexuális erőszak, megrontás helyett szexuális visszaélés, visszaélés pornográf felvétellel helyett gyermekpornográfia.

Kiindulópontként érdemes tehát a Btk. hatályba lépése előtti adatokat ismertetni, amely szerint 2012-ben 1875 szexuális bűncselekményből 506 szexuális erőszak, 353 szeméremsértés, 661 pedig gyermekpornográfia volt. Ezen adatokból is világosan kitűnik, hogy a Btk. ezen fejezetében is szükség volt változtatásokat eszközölni és bár csak a következő év júliusában lépett hatályba a jelenleg hatályos büntető törvénykönyvünk, 2013-ban még nem hozta magával a várt pozitív hatásokat. Éppen ellenkezőleg a szexuális bűncselekmények száma mintegy három és félszeresére emelkedett, amelyen belül is gyermekpornográfiával kapcsolatos esetszámok csaknem a nyolcszorosára növekedtek.⁴

A rendkívül magas esetszámokat magának tudható 2013-as évet követően a hatályos Btk. előnyös hatása 2014-ben volt érzékelhető. Ebben az évben a gyermekpornográfia mindössze 142 esetet ölelt fel az adott év összes szexuális bűncselekményei közül, melynek száma szintén csökkenő tendenciát produkált a maga 1395 esetszámával. 2015-ben azonban ismét némi esetszám növekedés figyelhető meg az ügyészség 2022-ben kiadott tájékoztatása alapján, amelyen belül is a legszembetűnőbb növekedés a gyermekpornográfia bűncselekményével kapcsolatban figyelhető meg, ugyanis az előző

2 SZOMORA Zsolt: *Megjegyzések az új Büntető Törvénykönyv nemi bűncselekményekről szóló XIX. Fejezetéhez*. Büntetőjogi Szemle, 2013/11. 649. o. <https://ujbtk.hu/szomora-zsolt-megjegyzesek-az-uj-bunteto-torvenykonyv-nemi-buncselekmenyekrol-szolo-xix-fejezetehez/>

3 GÁL István László: A szexuális bűncselekmények az új magyar büntetőjogban. In.: ELEK Balázs – HÁGER Tamás – TÓTH Andrea Noémi (szerk.): *Igazság, ideál és valóság*. Debrecen, 2014. 116. o.

4 Tájékoztató a bűnözés 2021. évi adatairól. 2022. <http://ugyeszseg.hu/wp-content/uploads/2023/01/tajekoztato-a-bunozes-2021.-evi-adatairol.pdf>

évhez képest több mint duplájára növekedtek ezek a számok.⁵

Az alábbi összefoglaló táblázat pedig a kiskorú sértettek arányának alakulását szemlélteti az eddig elemzett évek, illetve bűncselekménytípusok vonatkozásában.⁶

Bűncselekmény	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Szemérem sértés	38,2 %	41,9%	41,7%	36,8%	39,0%	37,7%	32,5%
Szexuális erőszak	59,8%	62,1%	59,5%	55,8%	55,5%	56,2%	60,6%
Gyermekpornográfia	96,3%	80,4%	89,0%	98,3%	99,9%	96,4%	98,2%

A fent említett tényállásokkal kapcsolatban az ENYÜBS 2009 és 2015 közötti adatai azt mutatják, hogy a tizennyolcadik életévüket be nem töltött sértettek aránya a szexuális erőszak esetében az összes sértett 50 százalékát is meghaladó mértékű. A szemérem sértéshez kapcsolódó adatok tekintetében sem beszélhetünk sokkal kevesebb kiskorú sértettéről, de látható, hogy az összes sértett 50%-át ezekben az években nem haladta meg a számuk. Értelemszerűen a gyermekpornográfiával kapcsolatban a kiskorú sértettek aránya a táblázatban megjelölt években közel az összes sértett számával egyenlő.⁷

Mindezen megállapításokból következtethető, hogy az új Btk., illetve a 2013. évi, az egyes törvényeknek a gyermekek védelme érdekében történő módosításáról szóló CCXLV. törvény hatályba lépésének ellenére, – ez utóbbi törvény rendelkezései közül kiemelendő azon újítás, miszerint akik gyermekek sérelmére követtek el súlyos bűncselekményeket, azok ne végezhesenek gyermek nevelésével, felügyeletével, gondozásával, gyógykezelésével kapcsolatos tevékenységeket – nem látható drasztikus csökkenés a kiskorúak sérelmére elkövetett szexuális bűncselekmények számában a módosításokat követő években, annak ellenére sem, hogy a 2014. évi LXV. törvényt megfogalmazók a gyermekek sérelmére elkövetett súlyos bűncselekményekkel, különösen a szexuális bűncselekményekkel kapcsolatban rendelkeztek azok el nem évüléséről, illetve az elévülési idő nyugvásáról.⁸

2.2. A nemi bűncselekmények számadatai és az arra reagáló jogszabály módosítások 2015 után

Az idővonalon előrehaladva kiemelendő Szabó Judit által az Országos Kriminológiai Intézetben végzett, a tizenkettedik életévét be nem töltött gyerekek sérelmére elkö-

5 Tájékoztató a bűnözés 2021. évi adatairól. 2022. <http://ugyeszseg.hu/wp-content/uploads/2023/01/tajekoztato-a-bunozes-2021.-evi-adatairol.pdf>

6 PINTÉR Ádám – TÓTH Judit Nikolett: *A bántalmazott gyermekek – Gyermekjogok és gyermekbántalmazás*. Statisztikai Szemle, 2017/95. évfolyam 8–9. szám. 962-863. o. https://www.ksh.hu/statszemle_archive/2017/2017_08-09/2017_08-09_847.pdf

7 SZABÓ Judit: *A tizenkét éven aluliak sérelmére elkövetett szexuális erőszak egy aktakutatás eredményei tükrében*. Kriminológiai Közlemények, 2019/79. 43. o. https://www.kriminologia.hu/files/kiadvany/2019/kk_79_szabojudit.pdf

8 Végső előterjesztői indokolás a pedofil bűnelkövetőkkel szembeni szigorúbb fellépésről, valamint a gyermekek védelme érdekében egyes törvények módosításáról szóló 2021. évi LXXIX. törvényhez – Indokolások Tára 2021/81. <https://jogkodex.hu/doc/9609375#ss2>

vetett szexuális erőszak kriminológiai szempontú elemzése. A mintába 2016-ban és 2017-ben jogerős bírósági ítélettel lezárt büntetőügyek kerültek be. Az aktakutatás alapján szolgáló 169 büntetőügynek összesen 183 elkövetője volt, közülük 167 fő esetében született elmarasztaló ítélet, akik által elkövetett bűncselekmények sértettjeit vették alapul, így 191 sértettől beszélhetünk. A legfiatalabb sértett 11 hónapos, míg a legidősebb majdnem 12 éves volt, átlagéletkoruk 11,7 volt.⁹

Az ehhez hasonló kutatások hívhatják fel nemcsak a társadalom, de a jogalkotók figyelmét is a megoldásra váró problémákra és meglehet ezen munka hatására szigorította a 2017. évi CLXXVII. törvény a tizenkét év alatti személlyel végzett szexuális cselekményért kiszabható büntetést. Továbbá itt kell megemlíteni, hogy 2017. évi XCV. törvény és 2017. évi CXLIX. törvény ebben az évben vezette be fokozatosan a végleges hatályú foglalkozástól eltiltást azoknál, akik gyermek sérelmére követettek el szexuális bűncselekményt.¹⁰

Az erőszakos bűncselekményeken túl az ügyészség tájékoztatójának adatai alapján 2017-ben a nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények száma 2760, ebből 1439 eset gyermekpornográfia volt.¹¹ Ezen kiugró érték mögött a bűncselekmény rendbeliségének eltérő gyakorlata állt, mivel nem volt egységes a gyakorlat a tekintetben, hogy ha az elkövető több pornográf felvételt szerzett meg, akkor az egyrendbeli vagy többrendbeli bűncselekménynek minősül-e. A közös nevezőre jutást segítette, hogy a Kúria 2018. február 26-án kelt, 2/2018. Büntető jogegységi határozata végül rendezte a kérdést, és kimondta, hogy egy bűncselekmény valósul meg több pornográf felvétel megszerzése (készítése, forgalomba hozatala, kereskedelme stb.) esetén is. Ezzel egyidejűleg tovább szigorították a foglalkozási tilalmat is a 2018. évi CXVII. törvény révén.¹²

2.3. Szexuális bűncselekmények számának alakulása a Covid-19 évei alatt

2020-ban azonban egy újabb kihívással kellett szembenéznünk, a koronavírus világjárvánnyal, amely miatti korlátozások felgyorsították a digitális átállást ezzel pedig növelve az online térben megvalósuló bűncselekmények, köztük a gyermekpornográfia elterjedését is.¹³ 2019-ben 164, 2020-ban már 173, addig 2021-ben 226 esetet regisztrált az ügyészség.¹⁴

9 SZABÓ: i. m. 49-51. o.

10 Végső előterjesztői indokolás a pedofil bűnelkövetőkkel szembeni szigorúbb fellépésről, valamint a gyermekek védelme érdekében egyes törvények módosításáról szóló 2021. évi LXXIX. törvényhez – Indokolások Tára 2021/81. <https://jogkodex.hu/doc/9609375#ss2>

11 Tájékoztató a bűnözés 2021. évi adatairól. 2022. <http://ugyeszseg.hu/wp-content/uploads/2023/01/tajekoztato-a-bunozes-2021.-evi-adatairol.pdf>

12 Végső előterjesztői indokolás a pedofil bűnelkövetőkkel szembeni szigorúbb fellépésről, valamint a gyermekek védelme érdekében egyes törvények módosításáról szóló 2021. évi LXXIX. törvényhez – Indokolások Tára 2021/81. <https://jogkodex.hu/doc/9609375#ss2>

13 DORNFELD László: *A koronavírus-járvány hatása a kiberbűnözésre*. In *Medias Res* 2020/2. 193-204. o. <https://media-tudomany.hu/2020/12/21/a-koronavirus-jarvany-hatasa-a-kiberbunozesre/>

14 A gyermekkorúak és a fiatalkorúak bűnözésével, valamint a kiskorú sértettekkel összefüggő

Emellett a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság adatai szerint a 2021-es bejelentések több mint 70 százaléka gyermekpornográfia kategóriában érkezett.¹⁵

A vonatkozó években a gyermekek védelme érdekében módosításra került az emberkereskedelem tényállása és megemelésre kerültek a büntetési tételek gyermekek sérelmére elkövetett szexuális bűncselekményeknél (2020. évi V. törvény); szigorítottak a hozzátartozó sérelmére elkövetett személy elleni erőszakos bűncselekményeknél a büntetés kiszabás elvein (2020. évi CVIII. törvény)¹⁶ A „pedofiltörvény” szintén számos módosítást eszközölt, így érintette többek között az elévülési időre, a feltételes szabadságra, a pártfogó felügyeletre, a foglalkozástól eltiltásra, a szexuális erőszak büntetési tételkereteire, a zaklatás tényállására vonatkozó rendelkezéseket is, de a legnagyobb változáson talán a gyermekpornográfia esett át.¹⁷ Módosult ugyanis a bűncselekménynek mind tényállása, mind pedig a büntetési tételei is azzal a céllal, hogy szélesebb tárgyi hatálya legyen, és a gyerekek nagyobb védelmet élvezzenek az interneten, a büntetések szigorításának célja pedig a visszatartó hatás növelése volt.¹⁸

3. Válaszok és javaslatok

A statisztikák és elemzések bemutatását követően egy, a klasszikus büntetőjogi iskola által megfogalmazott alapvető tétellel egyetértve fogalmazom meg a „pedofiltörvény” prevenció hatásával kapcsolatos meglátásom, amely szerint a bűnözéssel szembeni visszatartó erő – ezáltal a büntetőjog célja – önmagában nem a büntetések szigorának a növelésével érhető el.¹⁹ E tételt alátámasztja, hogy bár a hazai gyakorlatnak az évek során számos próbálkozása volt a különböző törvények által bevezetett tilalmak, szigorítások révén arra vonatkozóan, hogy visszaszorítsák az ilyen jellegű bűncselekményeket, a fent ismertetett számadatok arról árulkodnak, hogy ez a fajta megoldás önmagában kevésnek látszik.

egyes adatok. 2022. http://ugyeszseg.hu/wp-content/uploads/2023/01/lfiga_106_2_2023_melle%CC%81klet.pdf

15 Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság: A pandémia alatt itthon is megnőtt a gyermekek online szexuális kizsákmányolása. 2022. https://nmhh.hu/cikk/231488/A_pandemia_alatt_itthon_is_megnott_a_gyermekek_online_szexualis_kizsakmanyolasa

16 Végső előterjesztői indokolás a pedofil bűnelkövetőkkel szembeni szigorúbb fellépésről, valamint a gyermekek védelme érdekében egyes törvények módosításáról szóló 2021. évi LXXIX. törvényhez – Indokolások Tára 2021/81. <https://jogkodex.hu/doc/9609375#ss2>

17 Végső előterjesztői indokolás a pedofil bűnelkövetőkkel szembeni szigorúbb fellépésről, valamint a gyermekek védelme érdekében egyes törvények módosításáról szóló 2021. évi LXXIX. törvényhez – Indokolások Tára 2021/81. <https://jogkodex.hu/doc/9609375#ss2>

18 Gyermekjogi jelentés. 2021. https://hintalovon.hu/wp-content/uploads/2022/09/Hintalovon_jelentes_2021_hu_final2MB.pdf

19 Végső előterjesztői indokolás a pedofil bűnelkövetőkkel szembeni szigorúbb fellépésről, valamint a gyermekek védelme érdekében egyes törvények módosításáról szóló 2021. évi LXXIX. törvényhez – Indokolások Tára 2021/81. <https://jogkodex.hu/doc/9609375#ss2>

Úgy gondolom ezeknek a deliktumoknak a visszaszorításához szükség van a Btk. folyamatos korszerűsítésére, ugyanakkor az a meglátásom, hogy mint a legtöbb bűncselekménnyel kapcsolatban itt is kiemelet jelentőséget kell tulajdonítani a prevenciónak, illetve a visszaesés megelőzésének.

A visszaesés megelőzése témakörében kijelenthető, hogy a legtöbb potenciális elkövető éppen a börtönökben található, amely szükségessé teszi az elítélteknek a büntetés-végrehajtás alatti speciális eszközökkel történő átnevelését.²⁰

Ennek ellenére Somogyi Zsófia Borbála klinikai szakpszichológus az, aki az ország egyetlen olyan hivatalos terápiás csoportját vezeti a Budapesti Fegyház és Börtön speciális részlegén, amelyen 18 év alatti sértett szexuális bűnelkövetők vesznek részt. A kezelés biztosítására a törvény kötelezi a büntetés-végrehajtást: a 18 év alatti személyek sérelmére elkövetett szexuális bűncselekménynél fel kell ajánlani valamilyen visszaesési kockázatot csökkentő programon való részvételt. A gyakorlat így zajlik: ha valaki ezzel börtönbe kerül, nyilatkozhat arról, hogy igénybe veszi-e a helyi börtönben a tízalkalmas pszichológiai ülésorozatot, valamint arról is, hogy igénybe veszi-e a Budapesti Fegyház és Börtön speciális részlegén a legalább nyolchónapos terápiát. A szexuális bűnelkövetők túlnyomó többsége egyik kezelést sem igényli, ilyenkor nincs mit tenni.²¹

Mindazonáltal napjainkban a megelőző tevékenység nem korlátozódhat a bűnüldöző és igazságügyi szervek hivatalos tevékenységére, hanem ebben részt kell vállalnia a társadalmi szervezeteknek és egyéneknek is.²²

A legtöbb kutatás szerint hathatósan elősegítené az eredményes megelőzést az általános iskola felső tagozatában, valamint a középiskolában a bűnözéssel, a megelőzéssel és főleg a sértetté válás lehetőségével foglalkozó előadásoknak a tantervbe történő beiktatása.²³ A szexuális bűnözéssel kapcsolatos ilyen előadások értelemszerűen magukba foglalják a gyermekek szexuális felvilágosítását is, amelynek lehetőségét a 2021. évi LXXIX. törvénynek a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvényre vonatkozó módosítása (11. §. 2 bekezdése) meglehetősen leszűkítette.

A látencia csökkentésével kapcsolatban fontos lenne tudatosítani az emberekben azt, hogy a szexuális bűncselekmények többségét nem idegenek, hanem rokonok, ismerősök követik el a gyermekek ellen, tehát olyan személyek, akikben a gyerek megbízik, akiket szeret. A szexuális bántalmazás elkövetője ugyanis leggyakrabban (75%) családtag vagy nem rokon ismerős (20%), csak a legritkább esetben idegen személy (5%). A gyermek magát okolja a történetekért, bűnösnek, mocskosnak és undorítósnak érzi magát, szégyelli, hogy ez megtörténhetett vele. A félelmen túl, a szégyenérzet az, amely meggátolja abban, hogy a bűncselekményről beszámoljon valakinek.²⁴

20 MERÉNYI Kálmán: *A szexuális erőszak*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1987. 326. o.

21 Magyar Narancs: „Soha nem fogok meggyógyulni” a pedofília, mint betegség. <https://magyarnarancs.hu/lelek/soha-nem-fogok-meggyogyulni-120767?pageId=44>

22 MERÉNYI Kálmán 1987. 320. o.

23 MERÉNYI Kálmán 1987. 324. o.

24 VISONTAI-SZABÓ Katalin: *A családon belüli erőszak pszichológiai és jogi vonatkozásai*. 2018. 17. o. <https://www.juris.u-szeged.hu/download.php?docID=82028>

Számos ilyen és ehhez hasonló javaslatot lehetne még megfogalmazni, de a legfontosabb az lenne, hogy a témában kutató, dolgozó szakemberek javaslatai a gyakorlatban is megvalósuljanak, illetve, hogy az egyes megelőzést szolgáló szervezetek, programsorozatok valamennyi érintett gyermekhez, családhoz, köznevelési intézményhez eljusson.

Felhasznált irodalom

- DORNFELD László: *A koronavírus-járvány hatása a kiberbűnözésre*. In *Medias Res* 2020/2.
- GÁL István László: *A szexuális bűncselekmények az új magyar büntetőjogban*. In.: ELEK Balázs – HÁGER Tamás – TÓTH Andrea Noémi (szerk.): *Igazság, ideál és valóság*. Debrecen, 2014.
- MERÉNYI Kálmán: *A szexuális erőszak*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1987.
- PINTÉR Ádám – TÓTH Judit Nikolett: *A bántalmazott gyermekek – Gyermekjogok és gyermekbántalmazás*. Statisztikai Szemle, 2017/95. évfolyam 8–9. szám.
- SZABÓ Judit: *A tizenkét éven aluliak sérelmére elkövetett szexuális erőszak egy aktakutatás eredményei tükrében*. Kriminológiai Közlemények, 2019/79.
- SZOMORA Zsolt: *Megjegyzések az új Büntető Törvénykönyv nemi bűncselekményekről szóló XIX. Fejezetéhez*. Büntetőjogi Szemle, 2013/11.
- VISONTAI-SZABÓ Katalin: *A családon belüli erőszak pszichológiai és jogi vonatkozásai*. 2018.

Felhasznált joganyagok és egyéb források

- Végső előterjesztői indokolás a pedofil bűnelkövetőkkel szembeni szigorúbb fellépésről, valamint a gyermekek védelme érdekében egyes törvények módosításáról szóló 2021. évi LXXIX. törvényhez – Indokolások Tára 2021/81.
- Tájékoztató a bűnözés 2021. évi adatairól. 2022.
- A gyermekkorúak és a fiatalok bűnözésével, valamint a kiskorú sértettekkel összefüggő egyes adatok. 2022.
- Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság: *A pandémia alatt itthon is megnőtt a gyermekek online szexuális kizsákmányolása*. 2022.
- Gyermekjogi jelentés. 2021.
- Magyar Narancs: „Soha nem fogok meggyógyulni” a pedofília, mint betegség.

A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA RENDSZEREK KUTATÁSÁNAK SZABÁLYOZÁSI KÉRDÉSEI

I. Bevezetés

A különböző médiumokban 2023 április környékén felröppent az a hír, miszerint többek között olyan híres emberek, mint Elon Musk,² Yuval Noah Harari³ és Steve Wozniak⁴ is a mesterséges intelligencia (a továbbiakban úgy is mint MI) rendszerek egyes fajtái fejlesztésének azonnali leállítását követelik.⁵ A hírek komoly figyelemfelkeltő hatása volt, minthogy a nevezett iparági személyeken túl számos szakember csatlakozott az indítványhoz.⁶

Az indítvány arra a széles körben elfogadott álláspontra alapítottankerült megfogalmazásra, miszerint a ChatGPT-nél erősebb mesterséges intelligencia rendszerek komoly kockázatokat hordoznak magukban, amelyek a teljes társadalomra hatással lehetnek.

A jelen tanulmányban azért tartom fontosnak rögzíteni a mesterséges intelligencia fejlesztéséhez kapcsolódó egyes alapvető ismereteket, mert álláspontunk szerint ez teszi lehetővé azt, hogy megfelelő pluralizmussal értékelni tudjuk a mesterséges intelligencia szabályozásának dilemmái köré gyűjtött kérdéseket és érveket.

II. Kutatási módszer

A kérdésekre normatív vizsgálatok útján, rendszertani értelmezéssel (interpretatio systematica), és kontextuális elemzéssel keresem a választ. Az analízis használja tovább-

1 PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; Témavezető: Dr. Tóth András tanszékvezető-helyettes egyetemi docens, Közigazgatási és Infokommunikációs Tanszék KRE ÁJK.

2 Elon Musk a Tesla, a SpaceX, a Neuralink és a The Boring Company társalapítója és vezetője.

3 Prof. Yuval Noah Harari történész, filozófus, *A Sapiens: A Brief History of Humankind*, *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow*, *21 Lessons for the 21st Century*, és a *Sapiens: A Graphic History and Unstoppable Us* írások szerzője.

4 Steve Wozniak amerikai elektronikai mérnök, Steve Jobs-szal együtt az Apple Computer társalapítója és az első kereskedelmi szempontból sikeres személyi számítógép tervezője.

5 *Die Rückkehr des Wunderglaubens* – <https://www.spiegel.de/wissenschaft/kuenstliche-intelligenz-die-rueckkehr-des-wunderglaubens-kolumne-a-d53eb350-b5b5-4888-9bf8-8fc510d018b8> (letöltés: 2023. április 15.)

6 *Elon Musk and others urge AI pause, citing 'risks to society'* – <https://www.reuters.com/technology/musk-experts-urge-pause-training-ai-systems-that-can-outperform-gpt-4-2023-03-29/> (letöltve: 2023. április 20.)

bá az alkotmányos alapjogok szerinti értelmezést, és úgyszintén a jog mögötti etikai értékek szerinti értelmezést. A kérdések taglalásakor azt tartottam szem előtt, hogy nem csupán az MI-t, mint szabályozási tárgyat helyezzük középpontba, hanem főként azt, hogy milyen feladatot fog betölteni/tölt már be az adott társadalomban, tehát az MI társadalmi szerepe a mérce.

III. A mesterséges intelligencia rendszerek fogalma

A mesterséges intelligencia meghatározására sokan tettek kísérletet. Stuart J. Russell és Peter Norvig elképzelésében a mesterséges intelligencia egy „emberi módon/racionálisan gondolkodni/cselekedni képes rendszer (ágens).”⁷ A jelen kutatás során mesterséges intelligenciaként azt a széles körben elfogadott mesterséges intelligencia definíció szerinti fogalmat fogjuk használni, amely a 2018-es EU Mesterséges Intelligencia Stratégia meghatározására vezethető vissza.⁸ E szerint „a mesterséges intelligencia intelligens viselkedésre utaló rendszereket takar, amelyek konkrét célok eléréséhez elemzik a környezetüket és – bizonyos mértékű autonómiával – intézkedéseket hajtanak végre. A mesterséges intelligencián alapuló rendszerek lehetnek kizárólag szoftver-alapú rendszerek, amelyek a virtuális világban működnek (pl. hangasszisztensek, képelemző szoftverek, keresőprogramok, hang- és arcfelismerő rendszerek), illetve a mesterséges intelligencia beépíthető hardvereszközökbe is (pl. fejlett robotok, autonóm járművek, drónok és a tárgyak internetéhez kapcsolódó alkalmazások).”⁹

IV. Az MI-rendszerek kutatása és fejlesztése

Ahogy arra az európai Mesterséges Intelligencia Jogszabály-tervezet (a továbbiakban úgy is, mint MI Jogszabálytervezet) első melléklete is utalt, a mesterséges intelligencia rendszereket különböző technikák és megközelítések közül egynek vagy többnek az alkalmazásával fejlesztenek. Ilyenek a gépi tanulási megközelítések, logikai és tudásalapú megközelítések, statisztikai megközelítések, pl. Bayes-féle becslés, keresési és optimalizálási módszerek.

A szimbolikus MI-megközelítés logikai alapú szabályokat és szimbolikus reprezentációkat használ a világ modelljének és problémamegoldásának leírására.¹⁰

7 Stuart J. RUSSELL – Peter NORVIG: „*Mesterséges intelligencia modern megközelítésében*” (Budapest: Panem – Prentice Hall 2000) 34. In.: ZÖDI, Zsolt. „*A robottanácsadók jogi problémái: hogyan szabályozzuk a robotokat?*” *Állam- és Jogtudomány* 61.4 (2020): 108-128.

8 ULNICANE, Inga. Artificial Intelligence in the European Union: Policy, ethics and regulation. In: *The Routledge handbook of European integrations*. Taylor & Francis, 2022., 256. o.

9 COM(2018) 237 final

10 „Egy szimbolikus mesterséges intelligencia rendszer úgy működik, hogy logikaszerű következtetési lépések sorozatát hajtja végre nyelvi reprezentációkon.” – GARNELO, Marta; SHANAHAN, Murray. *Reconciling deep learning with symbolic artificial intelligence: representing objects and relations*. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 2019, 29: 17-23.

A neurális hálózatok, vagy úgy is mint mesterséges neurális hálózatok olyan algoritmusok, amelyeket az emberi agy szerkezete és működése inspirált. A gépi tanulás egy részhalmazát képezik, és a mélytanulási algoritmusok középpontjában állnak.¹¹

A mesterséges intelligencia fejlesztése a fenti és azokhoz hasonló módszerek alkalmazásával történik programozó, matematikus, statisztikus és számtalan más szakember által. Csak Európában több tucat kutatóintézet és labor található, mint például a DFKI (German Research Center for Artificial Intelligence), az IBM Research – Zurich (Zurich, Switzerland), a Deutsche Telekom Innovation Laboratories (Berlin, Germany) és a Siemens AI Lab (Munich, Germany). Az itt folyó kutatások arra törekednek, hogy az adott algoritmus az adott feladatot a legmegfelelőbbben legyen képes végrehajtani, a bemenő adatokból dolgozva az emberi intelligenciával elérhető eredményhez leginkább hasonló válaszokat és kimeneteket generáljon.

A mesterséges intelligencia rendszerek társadalmi előnyeit jelen tanulmány keretében nem taglaljuk, az azokról szóló számos tanulmány már rámutatott arra, hogy a technológia részint lehetővé teszi az életszínvonal általános emelkedését, jobb oktatáshoz, költséghatékonyabb termeléshez és akár minőségibb egészségügyi ellátáshoz vezethet.¹² Mindazonáltal már számos tanulmány és hatáselemzés rámutatott arra, hogy a különféle mesterséges intelligencia felhasználás sérthet egyes alapjogokat és vagyoni károkat is okozhat. A mesterséges intelligencia fejlesztése szempontjából megkülönböztethetjük azt az esetet, amikor egy gazdasági társaság kíván MI-rendszert fejleszteni, mert pl. szeretné a működését gazdaságosabbá tenni, illetve azt az esetet, amikor egy állam vagy annak egy közigazgatási szerve kezd bele a fejlesztésbe. A megfelelő technológia és módszer kiválasztása minden esetben kulcsfontosságú.

Abban az esetben, ha akár egy vállalat úgy dönt, hogy MI-rendszert szeretne fejleszteni, úgy – mint általában bármilyen projektnél, itt is – számos szempontot figyelembe kell vennie.

A különböző mesterséges intelligencia technológiák ugyanis különböző feladatokra lehetnek alkalmasabbak vagy kevésbé alkalmasak. Elmondható például, hogy a robotizált folyamatautomatizálás kellően átlátható, de önmagától nem képes tanulni. Ezzel szemben a mélytanulás képes nagy mennyiségű címkézett adatból tanulni, de jelentkezik az úgy nevezett „black box” hatás, amely miatt az általa generált eredmény létrehozása nem, vagy csak nagyon nehezen visszafejthető. Ez a fekete doboz hatás problémás lehet a szigorúan szabályozott iparágak esetében, mint például a pénzügyi szolgáltatások. Itt ugyanis a szabályozók fontosnak tartják, hogy megismerhető legyen, hogy miért születnek bizonyos döntések.¹³

Egy a Harvard Business Review-ban megjelent tanulmányban¹⁴ Thomas H. Da-

11 What is a neural network? – <https://www.ibm.com/topics/neural-networks>

12 JIANG, Fei, et al. *Artificial intelligence in healthcare: past, present and future. Stroke and vascular neurology*, 2017, 2.4., 240-241. o.

13 DAVENPORT, Thomas H., et al. *Artificial intelligence for the real world*. Harvard business review, 2018, 96.1: 108-116.

14 Uo.

venport és Rajeev Ronanki úgy találta, hogy számos olyan szervezet van, amely időt és pénzt veszített azért, hogy rossz technológiát választott céljai eléréséhez.

Ezt az eredményt azért tartottuk fontosnak megemlíteni, mert a korábban említett számos tényező egyike a mesterséges intelligencia rendszerek kutatásánál és fejlesztésénél az a vonatkozó szabályozási környezetbe illeszkedés. Ez azt jelenti, hogy magának a munkának a folyamata meg kell, hogy feleljen az alkalmazandó előírásoknak. Itt gondolhatunk biztonsági előírásokra, környezetvédelmi szabályokra. Magának a terméknek vagy szolgáltatásnak meg kell felelnie annak a piacnak a termékekre és szolgáltatásokra szabott szabályainak, amelyre azokat a gyártót, illetve fejlesztőt szánja. Abban az esetben, amennyiben ezeket nem veszi figyelembe, vagy gondatlanságból elmulasztja figyelembe venni, úgy a gyártó ennek kénytelen lesz megfizetni az árát. Ez megmutatkozhat abban, hogy az adott szabálytalanság miatt nem léphet piacra, vagy esetleges bírsággal sújtják. Az is elképzelhető, hogy egy adott tanúsítványt nem tud megszerezni, amely miatt elesik számára fontos megbízásoktól.

Erről az oldalról megvizsgálva azt is látjuk, hogy a jogalkotónak komoly hatása van arra, hogy az adott fejlesztőt, vagy gyártót milyen többletkötelezettségekkel sújtja.

Egyszerűen arról van szó, hogy a gyártóknak és fejlesztőknek plusz erőforrást kell allokálniuk arra, hogy megvizsgálják azt, hogy vajon az adott mesterséges intelligencia rendszer mennyiben felel meg a hatályos jogszabályi környezetnek. A helyes fejlesztési technológia, modell megválasztása tekintetben is fontos lehet a gyártó számára, hogy olyan utat válasszon, amely az adott szabályozási rendszerben a legkevesebb kockázatnak teszi ki az általa létrehozott MI-rendszert jogi megfelelési szempontból. Lehet példának okáért az szempont a fejlesztés során, hogy az algoritmus a lehető legkevesebb adat összegyűjtésével tudjon döntést hozni. Vegye figyelembe, hogy a kérdező magyar állampolgárságú, de hagyja figyelmen kívül azt, hogy mohácsi lakos. Ezzel a szoftver elősegíti a GDPR 5. cikk (1) c) szerinti „adattakarékosság”¹⁵ elvének történő megfelelést, de példának hozhattuk volna a korlátozott tárolhatóság, vagy a célhoz kötöttség elveket is. Mind a meglévő, már hatályos jog, mind a tervezett jogalkotás nagyban meghatározza a mesterséges intelligencia fejlesztés irányait.

V. A szabályozás dogmatikai alapjai

Az előnyök mellett az MI számos kockázattal is jár. Az egyik oldalról a hasznos automatikus megfigyelés, például bűnmegelőzési célú, egyszerre könnyen a polgárok autonómiájának megsértéséhez vezethet. Habár az iménti példa is súlyos jogsértéshez vezethet, az emberek gyakran nagyobb volumenű és baljóslatú szcenáriókat jósolnak a felelőtlen MI fejlesztéshez.¹⁶

15 „az adatkezelés céljai szempontjából megfelelőek és relevánsak kell, hogy legyenek, és a szükségesre kell korlátozódniuk”

16 Mesterséges intelligenciával foglalkozó magas szintű szakértői csoport által elkészített Etikai iránymutatás a megbízható mesterséges intelligenciára vonatkozóan – <https://digital-strategy>.

A MI fejlesztésére vonatkozó jogalkotásnak a tervezés során a célokat és a feladatokat össze kell hangolnia a megfelelő metódusokkal és rendelkezésre álló vagyoni és nem vagyoni erőforrásokkal. A kívánatos jogi atmoszféra létrehozásához a minőségi jogalkotás vertikális és horizontális elemeit együttesen kell megteremteni. Ahogyan Drinóczi Tímea és Petrétei József írja, a vertikális arra utal, hogy létre kell hozni a megfelelő normákat, míg horizontális síkon a szabályozásban a következő elemek kell, hogy megjelenjenek: egyszerűsítés, az adminisztratív terhek csökkentésére irányuló törekvés, a konzultáció, hatásvizsgálat, minőségi jogszabály-szerkesztés, illetve a jogszabályokhoz való hozzáférés.¹⁷ A mesterséges intelligencia szabályozását a határok feletti digitális térre való tekintettel alapvetően az európai jogalkotás szintjén kell rendezni, tagállami szabályozás csak országspecifikus tényezők esetében lehet indokolt. A szabályozásnak álláspontom szerint inkább megengedőbbnek kell lennie, hogy ne riassza el a fejlesztőket. Párhuzamosan a fogyasztókat tudatosságra kell nevelni.

A mesterséges intelligencia rendszerek minőségi szabályozásának létrehozása érdekében az európai jogalkotó komoly lépést tett 2021-ben. A jogalkotó arra törekszik, hogy komoly, átfogó szabályozást adjon a mesterséges intelligencia rendszerek fejlesztéséhez és használatához.

Ennek érdekében pedig számos dokumentumban foglalkozott a tárgykörrrel. A témával foglalkozó egyik fundamentális mérföldkő a 2018. április 25-én lefektetett MI-stratégia volt, amely részben az MI társadalmi-gazdasági aspektusait, részben a körülötte megjelenő beruházásokat vizsgálta. Egy további grandiózus lépés a „A mesterséges intelligenciáról szóló összehangolt terv”¹⁸ elkészítése volt. A dokumentum meghatározta a közös célokat, és irányt mutatott az együttes erőfeszítésekhez. A Bizottság a témával foglalkozó magas szintű független szakértői csoportot is létrehozott, amely etikai iránymutatást adott ki a megbízható mesterséges intelligenciára vonatkozóan. Felmerül a kérdés azonban, hogy létezhet e megbízható mesterséges intelligencia, vagy a jogalkotónak be kellene-e tiltani a mesterséges intelligencia rendszerek fejlesztését és használatát. Elképzelhetőnek tartom azt, hogy a jogalkotó arra a következtetésre jusson, hogy egy új mesterséges intelligencia technológia olyan veszélyeket rejtse magában, ami miatt a fejlesztése és használata betiltásra kerüljön. Ez lehet azért is, mert kiszámíthatatlan az eredménye, vagy azért is mert olyan jól működik, hogy azzal emberek millióinak a munkája válna feleslegessé egyik napról a másikra, ezzel nem várt gazdasági következmények, például munkaerőpiaci összeomlás jelentkeznének a piacokon.

VI. A mesterséges intelligencia betiltása

„Az államoknak moratóriumot kellene bevezetniük a mesterséges intelligencia rendszerek értékesítésére és használatára, amíg megfelelő biztosítékok nem kerülnek beépítésre.”

ec.europa.eu/hu/policies/expert-group-ai (letöltve: 2023. április4.)

17 DRINÓCZI Tímea; PETRÉTEI József. *A jogalkotás tervezése és koordinációja*. 2009.

18 COM(2018) 795 final

Így nyilatkozott Michelle Bachelet, az ENSZ emberi jogi vezetője 2022. szeptember 14-én, miután az Office of the High Commissioner for Human Rights jelentést közzölt arról, hogy milyen hatással van az MI az emberek magánéletéhez való jogára, és más jogokra, beleértve az egészséghez és az oktatáshoz való jogot. Michelle Bachelet hivatkozott arra, hogy mind az egyes államok, mind a vállalkozások gyakran elsiették az MI-rendszerek beépítését, alkalmazását és így elmulasztották a kellő körültekintést. E miatt pedig előfordult, hogy a rendszerek az emberekkel igazságtalanul bántak, valamely a rendszerben lévő hiba okán megsértették őket. Azt a gyakran emlegetett kritikát is megemlítette, hogy az MI rendszerek által használt óriási adathalmazok megszerzése, használata és továbbítása számos esetben nem jogszerű.¹⁹

Felmerül a kérdés, hogy ha a mesterséges intelligencia rendszerek ilyen veszélyesek tudnak lenni, akkor nem helyes lehet-e az a követelés, hogy kerüljön betiltásra ezeknek a rendszereknek a fejlesztése, kutatása. Lehetne ez a jogalkotói lépés által garantálni azt, hogy az emberi jogok védeltségét élvezzenek?

A teoretikus kérdés alapjaiban hibás. Ennek okára a következőkben térek ki. Mint az ismeretes és a fentebb írtakból is kiténik, a mesterséges intelligenciának különböző fajtáit ismerjük, nem csupán az alapján, hogy milyen technológiát használtak a fejlesztéséhez, de a tekintetben is, hogy az egy kifejezett feladat elvégzéséhez vagy több feladat végrehajtásához használható. Így mondhatjuk, hogy a kérdés összetettebb. Be kell-e tiltani a kalapácsok gyártását csupán abból az okból kifolyólag, mert az emberi jogok szempontjából kifejezetten negatív hatása lehet. Elvégre is betörhetjük vele egy másik személy házának ablakát, összetörhetjük kedvenc óráját.

Másik fontos dilemma a szabályozás e pontján, hogy a fejlesztés tilalma nem fogja azt jelenteni, hogy illegális keretek között a szabályokat megkerülve, vagy kreatív jogkövetéssel nem folytatódnak olyan fejlesztések, amelyek ellenőrizetlen keretek között még többet árthatnak. A jogalkotó akarata ne irányuljon-e inkább arra, hogy ha úgy is végrehajtanak fejlesztéseket, akkor azokat inkább szigorúan ellenőrzött keretek között tegyék. Esetleg kerüljön e kizárólag állami kutatóintézetekbe az MI fejlesztése. A tilalom kritikájának egy sajnálatos példája az, ami a kazettás bombákkal kapcsolatban történt. Ezeket eredetileg lakatlan övezetekben, sivatagban rejtőzködő csoportok ellen vetették volna be, ugyanakkor később lakott területen is alkalmazták.²⁰ A kazettás bombákra vonatkozó egyezményt (Cluster Munition Convention – CCM) 2008-ban Dublinban fogadták el. Ez megtiltja a kazettás bombák gyártását, felhalmozását, alkalmazását és átadását. Lakott területen történő alkalmazására volt példa Libanonban és Azerbajdzsánban is, utóbbira 2020-ban.²¹ A kritika álláspontja

19 Urgent action needed over artificial intelligence risks to human rights – <https://news.un.org/en/story/2021/09/1099972> (letöltve: 2023. május 4.)

20 DOCHERTY, Bonnie Lynn. Making the case: the dangers of killer robots and the need for a preemptive ban. Human Rights Watch, 2016. – <https://www.hrw.org/report/2016/12/09/making-case/dangers-killer-robots-and-need-preemptive-ban> (letöltve: 2020. október 19.)

21 Israel's Use of Cluster Munitions in Lebanon in July and August 2006 – <https://www.hrw.org/report/2008/02/16/flooding-south-lebanon/israels-use-cluster-munitions-leba->

szerint, ha egy fegyver egyszer bekerült a raktárba, akkor kevés garancia van rá, hogy azok nem kerülnek jogtalan felhasználásra a tiltás ellenére sem.

VII. A mesterséges intelligencia rendszerekkel kapcsolatos tilalom az európai Mesterséges Intelligencia Jogszabály-tervezetben

A Mesterséges Intelligencia Jogszabály-tervezet a „szolgáltató” kifejezést használja, amely olyan természetes vagy jogi személy, hatóság, ügynökség vagy egyéb szerv, aki vagy amely MI-rendszert fejleszt vagy fejlesztet, hogy azt saját neve vagy védjegye alatt – akár fizetés ellenében, akár ingyenesen – forgalomba hozza vagy üzembe helyezze.

A Mesterséges Intelligencia Jogszabály-tervezet a II. címben rendelkezik a tiltott mesterséges intelligencia gyakorlatoktól, amelyet amennyiben a szöveg egyszer hatályba lép, akkor a fejlesztőknek figyelembe kell venniük. Az 5. cikk (1) bekezdése értelmében tilos az „olyan MI-rendszerek forgalomba hozatala, üzembe helyezése vagy használata, amelyek szubliminális technikákat alkalmaznak az adott személy tudtán kívül annak érdekében, hogy lényegesen torzítsák egy személy magatartását oly módon, amely e személynek vagy más személynek testi vagy lelki károsodást okoz vagy okozhat;” továbbá „b) olyan MI-rendszerek forgalomba hozatala, üzembe helyezése vagy használata, amelyek a személyek egy meghatározott csoportjának életkor, testi vagy szellemi fogyatékoság miatt fennálló valamilyen sebezhetőségét kihasználják annak érdekében, hogy torzítsák az adott csoporthoz tartozó személy magatartását oly módon, amely e személynek vagy más személynek testi vagy lelki károsodást okoz vagy okozhat;” és „c) MI-rendszerek hatóságok általi vagy nevükben történő forgalomba hozatala, üzembe helyezése vagy használata természetes személyek megbízhatóságának értékelésére vagy osztályozására egy bizonyos időszakon keresztül, közösségi magatartásuk, illetve ismert vagy előre jelzett személyes vagy személyiségi tulajdonságok alapján, oly módon, hogy a közösségi pontszám a következő helyzetek egyikéhez vagy mindkettőhöz vezet: i) bizonyos természetes személyekkel vagy azok egész csoportjával szembeni hátrányos vagy kedvezőtlen bánásmód olyan szociális kontextusban, amely nem függ össze azzal a kontextussal, amelyben az adatokat eredetileg létrehozták vagy gyűjtötték; ii) egyes természetes személyekkel vagy azok egész csoportjával szembeni olyan hátrányos vagy kedvezőtlen bánásmód, amely indokolatlan vagy aránytalan közösségi magatartásukhoz vagy annak súlyosságához képest, és végül a „valós idejű” távoli biometrikus azonosító rendszerek használata a nyilvánosság számára hozzáférhető helyeken bűnüldözési célokból, kivéve három meghatározott esetben. A felsorolt tételek jól mutatják azt, hogy a jogalkotó milyen kockázatokat talált a technológiával kapcsolatban. A tiltott esetek olyan a gyakorlatban is előforduló eseményeken alapulnak, mint a társadalmi pontozási rendszer, amely Kínában bevezetésre került²². Látható, hogy a nemzetközi

non-july-and-august-2006 (letöltve: 2020. november 20.)

22 China's 'social credit' system ranks citizens and punishes them with throttled internet speeds and flight bans if the Communist Party deems them untrustworthy – <https://www.>

összehangolt MI szabályozás e ponton például vélhetően akadályba ütközne. Ami az egyik kultúrában elfogadható, az egy másikban nem feltétlenül állja meg a helyét.

„A tiltott gyakorlatok II. címben szereplő jegyzéke magában foglalja mindazokat az MI-rendszereket, amelyek használata elfogadhatatlannak minősül, mert ellentmond az uniós értékeknek, például az alapvető jogok megsértése miatt.”²³

Érdemes megjegyezni, hogy a Parlamentben a megbeszéléseket a Belső Piaci és Fogyasztóvédelmi Bizottság (IMCO; előadó: Brando Benifei, S&D, Olaszország) és az Állampolgári Jogi, Bel- és Igazságügyi Bizottság (LIBE; előadó: Dragos Tudorache) vezeti, amely 2023 májusában jelentést fogadott el, amely a Bizottság javaslatához képest több változást is hozott. Itt a teljesség igénye nélkül kiemeljük, hogy a képviselők jelentősen módosították az EU-ban tiltott mesterséges intelligencia-rendszerek listáját. A Parlament mind a valós idejű, mind utólagos felhasználásra történő biometrikus azonosítási rendszer használatát be szeretné tiltani.²⁴

Látható, hogy bár még a jogalkotási fázisban a tilalmi lista kialakulása folyamatban van, az európai jogalkotó arra törekszik, hogy ne önmagában a mesterséges intelligencia technológia kerüljön betiltásra, hanem igyekszik azonosítani a magas kockázati szintű területeket és a tilalmat, illetve szigorúbb előírásokat ezekre irányítja.

A mesterséges intelligencia rendszerek fejlesztése tekintetében a Parlament egyetért azzal, hogy a kutatási tevékenységek és az ingyenes és nyílt forráskódú mesterséges intelligencia-komponensek fejlesztése nagymértékben mentesüljön az AI-törvény szabályainak betartása alól.

A jogalkotó egyértelműen felismerte azt a tényt, hogy a túl szigorú szabályozás túl nagy terhet róhat a fejlesztőkre, ami visszafoghatja az innovációt ebben a stratégiaileg is fontos iparágban, ahol a versenytársak, USA és Kína komoly tempót diktálnak. A McKinsey & Company által készített jelentésből kiderül, hogy 2016-ban az európai externális MI beruházások összege \$3-\$4 milliárdra tehető, addig ez a szám Ázsiában \$8-\$12, és Észak-Amerikában \$15-\$23.²⁵

VIII. Konklúzió

A mesterséges intelligencia rendszerek kutatásának és fejlesztésének szabályozási kérdéseivel kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy az európai jogalkotó megfelelő hatáselemzések, a kockázat felmérése és a szükséges normaanyag létrehozása révén élen jár a mesterséges intelligencia által generált kihívások kezelésében.

businessinsider.com/china-social-credit-system-punishments-and-rewards-explained-2018-4 (letöltve: 2023. május 23.)

23 A javaslat egyes rendelkezéseinek részletes magyarázata: 5.2.2.

24 Proposal for a Regulation on a European approach for Artificial Intelligence
In “A Europe Fit for the Digital Age” – <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/carriage/regulation-on-artificial-intelligence/report?sid=7001> (letöltve: 2023. május 30.)

25 ULNICANE, Inga. Artificial Intelligence in the European Union: Policy, ethics and regulation.
In: *The Routledge handbook of European integrations*. Taylor & Francis, 2022.

A jogalkalmazók a fejlesztés során figyelembe vehetik a meglévő jogszabályi környezetet, de a Jogszabály-tervezet szövegének és a parlamenti jelentés információinak ismeretében készülhetnek azokra a kötelezettségekre és költségekre, amelyek a jogszabály hatályba lépésével fognak jelentkezni.

A jogalkotó olyan fundamentális ex ante szabályok kidolgozásán fáradozik, amelyek képesek lehetnek az európai polgárok jogainak védelmét ellátni.

A konkrét fejlesztés kapcsán az is látszik, hogy a meglévő dokumentumok, etikai iránymutatások és jogpolitikai stratégiák kevés konkrétumot mutatnak a fejlesztő cégeknek. Az egyes elvek interpretálása komoly feladatot hárít a szolgáltatókra.

Álláspontunk szerint e területen a harmonizált európai szabványoknak komoly szerepe lesz a megbízható mesterséges intelligencia rendszerek kidolgozásában, ahogyan erre a parlamenti jelentés is rámutat.

Felhasznált irodalom

China's 'social credit' system ranks citizens and punishes them with throttled internet speeds and flight bans if the Communist Party deems them untrustworthy – <https://www.businessinsider.com/china-social-credit-system-punishments-and-rewards-explained-2018-4> (letöltve: 2023. május 23.)

COM(2018) 237 final

COM(2018) 795 final

DAVENPORT, Thomas H., et al. Artificial intelligence for the real world. Harvard business review, 2018, 96.1: 108-116.

Die Rückkehr des Wunderglaubens – <https://www.spiegel.de/wissenschaft/kuenstliche-intelligenz-die-rueckkehr-des-wunderglaubens-kolumne-a-d53eb350-b5b5-4888-9bf8-8fc510d018b8> (letöltés: 2023. április 15.)

DOCHERTY, Bonnie Lynn. Making the case: the dangers of killer robots and the need for a preemptive ban. Human Rights Watch, 2016. – <https://www.hrw.org/report/2016/12/09/making-case/dangers-killer-robots-and-need-preemptive-ban> (letöltve: 2020. október 19.)

Elon Musk and others urge AI pause, citing 'risks to society' – <https://www.reuters.com/technology/musk-experts-urge-pause-training-ai-systems-that-can-outperform-gpt-4-2023-03-29/> (letöltve: 2023. április 20.)

G. KARÁCSONY, Gergely, *Okoseszközők – Okos jog?*, Budapest, Dialóg Campus, 2020, 142-144., https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/16020/Web_PDF_Okoseszkozok_okos_jog_web.pdf?sequence=1 (2022. február 6.)

GARNELO, Marta; SHANAHAN, Murray. *Reconciling deep learning with symbolic artificial intelligence: representing objects and relations. Current Opinion in Behavioral Sciences*, 2019, 29: 17-23. In "A Europe Fit for the Digital Age" – <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/carriage/regulation-on-artificial-intelligence/report?sid=7001> (letöltve: 2023. május 30.)

- Israel's Use of Cluster Munitions in Lebanon in July and August 2006 – <https://www.hrw.org/report/2008/02/16/flooding-south-lebanon/israels-use-cluster-munitions-lebanon-july-and-august-2006> (letöltve: 2020. november 20.)
- JIANG, Fei, et al. *Artificial intelligence in healthcare: past, present and future. Stroke and vascular neurology*, 2017, 2.4., 240-241. o.
- KLEIN Tamás, TÓTH András, *Technológia jog – Robotjog – Cyberjog*, Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2019., 70.
- Mesterséges intelligenciával foglalkozó magas szintű szakértői csoport által elkészített Etikai iránymutatás a megbízható mesterséges intelligenciára vonatkozóan – <https://digital-strategy.ec.europa.eu/hu/policies/expert-group-ai> (letöltve: 2023. április4.)
- Proposal for a Regulation on a European approach for Artificial Intelligence
- Stuart J. RUSSELL – Peter NORVIG: „*Mesterséges intelligencia modern megközelítésében*” (Budapest: Panem – Prentice Hall 2000) 34. In.: Zódi, Zsolt. „A robottanácsadók jogi problémái: hogyan szabályozzuk a robotokat?” *Állam-És Jogtudomány* 61.4 (2020): 108-128.
- DRINÓCZI Tímea; PETRÉTEI József. *A jogalkotás tervezése és koordinációja*. 2009.
- TÓTH András: *A mesterséges intelligencia szabályozásának paradoxonja és egyes jogi vonatkozásainak alapvető kérdései* – Infokommunikáció és Jog; 2019/2. (73.) 3-9.
- UDVARY Sándor «*Az önvezető gépjárművek egyes felelősségi kérdései.*” *Pro Publico Bono*– Magyar Közigazgatás 7.2 (2019): 146-155.
- ULNICANE, Inga. *Artificial Intelligence in the European Union: Policy, ethics and regulation*. In: *The Routledge handbook of European integrations*. Taylor & Francis, 2022., 256. o.
- Urgent action needed over artificial intelligence risks to human rights – <https://news.un.org/en/story/2021/09/1099972> (letöltve: 2023. május 4.)
- What is a neural network? – <https://www.ibm.com/topics/neural-networks>

Tárgyszavak: mesterséges intelligencia, kutatás, kockázat, szoftver

UTÓLAGOS VERSENYJOGI MEGFELELÉSI PROGRAMOK HAZAI SZABÁLYOZÁSA ÉS JOGGYAKORLATA

I. Bevezetés

Tanulmányom a versenyjoggal összefüggésben alkalmazható utólagos megfelelési programokról fogokról szól, Az utólagos versenyjogi megfelelési program egy belső működési rend, ami biztosítja a versenyjog követelményeinek való megfelelést, jelzi, ha jogsértés történt vagy történhet, mérsékeli, vagy segít elkerülni a versenyfelügyeleti marasztalást. A versenyjogi megfelelési programok két alapvető típusa az előzetes és utólagos megfelelési program. A cikk keretein belül utóbbival fogok foglalkozni. Az utólagos versenyjogi megfelelési program a már eljárás alá vont vállalat megfelelési programja, melyre a Gazdasági Versenyhivatal kötelezheti, de önként is vállalhatja ennek megalkotását. Amennyiben a versenyfelügyeleti eljárás megindítása előtt már működtet a vállalat megfelelési programot, ez előzetes programnak minősül, melynek értékelése és hatása eltér az utólagostól. Sok esetben pedig az eljárás következtében az előzetes megfelelési program kijavítása vagy továbbfejlesztése keretében kerül sor az utólagos megfelelési program megalkotására.

Magyarországon az Antitröszt és Fogyasztóvédelmi bírságközlemények² határozzák meg a versenyfelügyeleti bírság jogalkalmazási gyakorlatának alapjait. A közlemények jogszabályi kötelező erővel nem bírnak, mindössze iránymutatást adnak az adott jogsértő magatartás esetén kiszabandó bírság elveiről, számítási módjáról, oly módon, hogy részletesen kifejtik mely tényezők képezhetik a bírság összegének alapját és mely magatartások enyhíthetik vagy súlyosíthatják a kiszabandó bírság mértékét. A bírságközlemények szerint a versenyjogi megfelelési program is egy bírságot csökkentő tényező, amelyről a GVH bizonyos formai követelmények alapján eldönti, hogy egyáltalán elismerhető-e a program. Majd, ha a program megfelel a formai kritériumoknak,

-
- 1 PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola. Témavezető: Prof. Dr. Miskolczi-Bodnár Péter, KRE ÁJK.
 - 2 A Gazdasági Versenyhivatal elnökének és a Gazdasági Versenyhivatal Versenytanácsa elnökének 1/2020. közleménye a versenykorlátozó megállapodásokra és összehangolt magatartásokra, a gazdasági erőfölénnyel való visszaélésre, valamint a jelentős piaci erővel való visszaélésre vonatkozó tilalmakba ütköző magatartások esetén a bírság összegének megállapításáról. (egységes szerkezetben az azt módosító 1/2021. közleménnyel) (továbbiakban: antitröszt *bírságközlemény*), és A Gazdasági Versenyhivatal elnökének és a Gazdasági Versenyhivatal Versenytanácsa elnökének 12/2017. közleménye a fogyasztóvédelmi típusú ügyekben kiszabott bírság meghatározásának szempontjairól. (egységes szerkezetben az azt módosító 1/2021. közleménnyel), (továbbiakban: fogyasztóvédelmi bírságközlemény)

tartalmilag is megvizsgálja és a gyakorlati megvalósulástól függően megállapítja, hogy a program, mekkora bírságsökkentő hatást érhet el.

Írásomban egyaránt tárgyalja a fogyasztóvédelmi és antitröszt ügyekben alkalmazott utólagos megfelelési programokat. Ennek oka, hogy Magyarországon a Gazdasági Versenyhivatal jár el nagyobb horderejű fogyasztóvédelmi tárgyú ügyekben³ és a GVH alkotta meg az ezzel összefüggő bírságközleményt is. Ebből következik, hogy amikor fogyasztóvédelmi ügyekben alkalmazott utólagos megfelelési programok gyakorlatáról, szabályozásáról és értelmezéséről beszélünk, akkor a Gazdasági Versenyhivatal szabályozását, gyakorlatát és a Versenytanács határozatait kell vizsgálnunk. Dolgozatomban elkülönítve megvizsgálom mind az antitröszt és fogyasztóvédelmi szabályozást és gyakorlatot, majd összehasonlítom ezeket, feldolgozom az utóbbi évtized témába vágó jogeseteit, ezekből következtetéseket vonok le, illetve megvizsgálom a hazai releváns szakirodalmat és szabályozást.

II. Versenyjogi megfelelési programok általános jellemzői – előzetes és utólagos programok közti különbségtétel

A bírságközlemények különbözőképpen értékelik az előzetes és utólagos megfelelési programokat. A magyar joggyakorlat jutalmazza mindkét típust^{4 5} amennyiben megfelelnek a bizonyos követelményeknek, de jelentős különbség van a bírságsökkentés tekintetében. Az előzetes versenyjogi megfelelési programokkal jellemzően nagyobb bírságsökkentést lehet allokálni, de előfordulhat a bírság súlyosítása is.⁶ Az utólagos programok esetén a bírságsökkentés mértéke kisebb, mivel az ügy feltárásához és a Versenyhatóság eredményes eljárásához hozzájárulni már nem tud, így csak a jogkövető magatartás kialakítását segítik.⁷ Ha az elmúlt időszakot vizsgáljuk, nagyobb számban találunk utólagos megfeleléssel érintett eseteket, mivel a Versenyhatóság eljárása során sokszor utólagos program megalkotására kötelezi a jogsértő vállalatot, illetve több esetben a vállalat önként vállalja a program létrehozását bírságsökkentés vagy elengedés reményében.

Mindemellett fontos megemlíteni, hogy a Versenyhatóság nem csak bírsággal

3 2008. évi XLVII. törvény a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról, 10§ (3) bekezdés

4 Jelenleg az Európai Unió igen megosztott a kérdésben. Bár az Európai Parlament és Bizottság most már egyértelműen támogatja a programokat, a tagállamok között igen nagy a megosztottság. Németország, Franciaország, Hollandia inkább ellenzi, Magyarország, Olaszország, Spanyolország inkább támogatja a megfelelési programokat. Az utólagos program támogatása gyakoribb, az előzetes programokat sok Versenyhatóság nem jutalmazza, mondván, ha megtörtént a jogsértés rosszul működő programról volt szó.

5 András Tóth: *Framework for the Recognition of Competition Compliance Programs and Dilemmas Faced by Competition Authorities*, <https://www.luc.edu/media/lucedu/law/students/publications/clr/pdfs/302/5.To%E2%95%A0%C3%BCth%20copy.pdf>, Chicago, Loyola University, letöltés ideje: 2022.05.21.

6 VJ/127/2015. számú ügyben hozott határozat és VJ/27/2021. számú ügyben hozott határozat

7 Antitröszt Bírságközlemény 38., Fogyasztóvédelmi Bírságközlemény 83.

büntetheti a jogsértő vállalkozást. Az eljáró Versenytanács elrendelheti a törvénybe ütköző állapot megszüntetését, megtilthatja a jogsértő magatartás további folytatását, kötelezettség teljesítését írhatja elő (például: utólagos megfelelési program kialakítása), elrendelheti helyreigazító nyilatkozat közzétételét, eltilthatja a közbeszerzésektől. Bizonyos feltételek fennállása esetén bírság kiszabása helyett figyelmeztetést alkalmazhat a kis- és középvállalkozásokkal szemben. Tehát az utólagos megfelelésiprogram vállalása bizonyos esetekben nem csak bírságcsökkentést eredményezhet, hanem megóvhatja a vállalkozást egyéb súlyos következményektől. Az utólagos megfelelési program alkalmazása mellett azonban érdemes az eljárás alá vont vállalatnak az együttműködés egyéb eszközeit is alkalmazni. Ilyen eszköz lehet például az engedékenység az egyezség vagy a tevékeny jóvátétel, melyekre, ha az utólagos megfelelési programmal egyetemben kerül sor igen jelentős kedvezmény érhető el, a Versenyhatóság gyakorlata szerint.

A megfelelési programot, mint az eljárást segítő együttműködési formát, a magyar joggyakorlat⁸ a tisztességes eljárás elvéből fakadóan a 2010-es évek elejétől veszi figyelembe. A Versenyhatóság eleinte csak az utólagos programokat jutalmazta, csak később értékelték ekképp az előzetes programokat is. Az versenyjogi megfelelési programok értékelési szempontjait és hatását először, a 2017-es bírságközlemények⁹ részletezik. A Versenyhatóság 2017 konkrét pontok alapján értékeli a programokat és sikeres program esetén előre meghatározott %-os mérték szerint csökkenti a kiszabandó bírságot. 2021-ben mindkét közlemény módosításon esett át, az Antitröszt Bírságközleményből a jogalkotó kivette a bírságszámítás módját, mely fő vonásaiban azonos volt a jelenleg is hatályos Fogyasztóvédelmi Bírságközlemény által kifejtett módszerrel. A hatályos Antitröszt bírságközlemény mindössze nagy vonalakban ismerteti a bírság kiszabásának alapjait, viszont a megfelelési programokra vonatkozó szabályozás jórészt azonos maradt.

A megfelelési programok értékelése és hatása tekintetében elmondható, hogy a fogyasztóvédelmi ügyekben alkalmazott programok kritériumai szigorúbbak, de az elérhető kedvezmény mértéke nagyobb. Ennek oka nyilván, abban keresendő, hogy fogyasztóvédelmi ügyekben, gyakran érintettek kisebb vállalkozások, melyek versenyjogi tudatossága nyilván kisebb mértékű, mint egy nagyobb vállalatnak, antitröszt ügyekben pedig jórészt a nagyvállalatok érintettek.

III. Utólagos megfelelési programok elismerésének feltételei

Az utólagos megfelelési programok vizsgálati szempontjai azonosak az antitröszt és fogyasztóvédelmi bírságközleményekben. Az eljárás alá vont vállalatnak az utólagos

8 Legfelsőbb Bíróság Kfv.VI.39.002/2010/7. számú döntés

9 11/2017. közlemény a versenykorlátozó megállapodásokra és összehangolt magatartásokra, a gazdasági erőfölénnyel való visszaélésre, valamint a jelentős piaci erővel való visszaélésre vonatkozó tilalmakra ütköző magatartások esetén a bírság összegének megállapításáról (2017-es Antitröszt bírságközlemény) és 12/2017. közlemény a fogyasztóvédelmi típusú ügyekben kiszabott bírság meghatározásának szempontjairól (2017-es Fogyasztóvédelmi Bírságközlemény)

megfelelési program keretében bizonyos feltételeket kell teljesítenie, melyeket a GVH utóvizsgálat keretében ellenőrizhet. A bírságközlemények kiemelik, hogy ezek a szempontok nem kizárólag képzik a vizsgálat tárgyát, tehát adott esetben a hatóság egyéb magatartásokat is vizsgálhat.

A különösen vizsgálandó szempontok közé tartozik, hogy a vállalkozás vezetői nyilvánvalóan köteleződjenek el a versenyjogi szabályoknak való megfelelés iránt. Ennek ki kell fejeződni felülről jövő, tehát a munkavállalók felé irányuló kommunikációban. A felső, és közép vezetésnek egyértelműen ki kell nyilvánítaniuk, hogy nem fognak fogyasztóvédelmi, kartell, vagy jelentős piaci fölényrel való visszaéléssel kapcsolatos jogsértéseket elkövetni.¹⁰ Következő fontos követelmény, hogy a megfelelési program hatékony alkalmazásához rendelkezésre álljanak a szükséges személyi és anyagi erőforrások. Ez alatt a gyakorlatban azt kell érteni, hogy a vezetőség a megfelelési funkcióra delegáljon egy személyt, vagy szükség esetén személyeket, a programra hozzon létre egy költségvetést, és ezt indokolatlanul ne csökkentse, vagy vonja meg, attól függetlenül, hogy ezt a vállalat érdeke, hogy kívánja.¹¹ A harmadik feltétel az olyan képzések biztosítása, melyek a munkavállalók compliance programban való tájékozottságát, tudatosságát növelik.¹² Szintén feltétel a hatékony jelzőrendszerek, ellenőrzési és kontrolmechanizmusok működtetése. A jogsértés bejelentési rendszer transzparens működtetése szükséges, melyről a munkavállalók tájékoztatása kiemelten fontos. Ide tartoznak a megfelelési program megsértése esetén alkalmazandó szankciók.¹³ A jelzőrendszerek megfelelő működtetése azért igazán fontos, mert adott esetben ez lehetőséget teremt a további jogsértés korai feltárásához vagy megakadályozásához. Kivizsgálandó szempont a megfelelési program folyamatos fejlesztése is, mely a munkavállalói, vevői, szállítói visszacsatolások során történő tapasztalatszerzés során történik.¹⁴

IV. Az antitröszt bírságközlemény és joggyakorlat

Az antitröszt ügyek közé tartoznak a versenykorlátozó megállapodások és összehangolt magatartások, a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés, valamint a jelentős piaci erővel való visszaélés. Az Antitröszt bírságközlemény a Fogyasztóvédelmi bírságközleménnyel ellentétben nem tartalmazza a bírságszámítás módszerét. A bírságközlemény az eljárást segítő együttműködő magatartások közé sorolja a megfelelési programokat, az engedékenységet, az egyezségi eljárást, a tevőleges jóvátételt és bármilyen más cselekményt, amely érdemben gyorsítja vagy segíti az eljárás lefolytatását. Kiemeli, hogy a minden eljárást segítő együttműködő magatartás értékelése párhuzamosan zajlik, tehát nem feltétele egyik teljesítése a másik érvényesülésének. Ezt többnyire a

10 12/2017 fogyasztóvédelmi bírságközlemény 85., 11/2017 antitröszt bírságközlemény 40.

11 12/2017 fogyasztóvédelmi bírságközlemény 85., 11/2017 antitröszt bírságközlemény 40.

12 12/2017 fogyasztóvédelmi bírságközlemény 85., 11/2017 antitröszt bírságközlemény 40.

13 12/2017 fogyasztóvédelmi bírságközlemény 85., 11/2017 antitröszt bírságközlemény 40.

14 12/2017 fogyasztóvédelmi bírságközlemény 85., 11/2017 antitröszt bírságközlemény 40.

joggyakorlat is megerősíti, hiszen számos határozat esetén látszik, hogy a megfelelési program egyéb eszközökkel kombinálva igen jelentősen tudja a bírságot csökkenteni. Mindazonáltal találunk néhány esetet, ahol a megfelelési program elismerésének és hatás kifejtésének feltétele például az engedékenységi vagy a beismerés. Kizárólag az utólagos megfelelési programra tekintettel a GVH maximum 5% bírságcsökkentést alkalmazhat, ez az arány jelentősen megnőhet a korábban említett egyéb együttműködési eszköz párhuzamos alkalmazásával. A joggyakorlatot nézve találunk olyan eseteket, ahol megvalósult nagyobb volumenű bírságcsökkentés, de sok esetben, egyáltalán nem, vagy csak kis mértékben.

Versenykorlátozó megállapodások, miatt indult 2017-ben eljárás a Személyzeti Tanácsadók Magyarországi Szövetsége ellen, mivel a szövetség etikai kódexe korlátozta a tagok közötti versenyt. Bár a szervezet a versenyfelügyeleti eljárás során utólagos megfelelési programot hajtott végre, mivel azt nem az engedékenységi politikával, egyezségi eljárással, illetve proaktív tevékeny jóvátétellel együtt hozta létre és alkalmazták. A GVH ezt nem tudta figyelembe venni a kiszabandó bírság meghatározásakor, tehát program ellenére bírságcsökkentés nem történt.¹⁵

Szintén nem csökkentette a kiszabandó bírságot a Versenyhatóság az online pénztárgép ügyben, mivel az eljárás alá vont vállalat által vállalt utólagos megfelelési program nem járt együtt engedékenységi kérelemmel, egyezségi eljárással vagy a fogyasztók utólagos kompenzációjával.¹⁶

Mint ahogyan a bevezető fejezetben is említettem, sok esetben a Versenyhatóság a már meglévő (tehát: előzetes) megfelelési program továbbfejlesztésére vagy a program hibáinak kijavítására kötelezi a jogsértő vállalatot. Ilyen esetben az utólagos megfelelési program tulajdonképpen a hibás előzetes program megfelelő továbbfejlesztése. A Spectrum Brands Hungaria Kft. ellen hozott határozatban, az eljáró Versenytanács arra a következtetésre jutott, hogy a vállalatnak hiába van létező megfelelési programja, ez nem járhat bírságcsökkentéssel, mivel a vállalat nem szolgáltatott megfelelő információt a GVH-nak arra vonatkozóan, hogy a program alkalmas lett volna a jogsértés észleléséhez és beszüntetéséhez, tehát nem volt ok-okozati kapcsolat a cselekmény abbahagyása és a program között. Ennek ellenére a vállalat által vállalt utólagos megfelelési program figyelembe vehető volt, azzal a kitételrel, hogy fejleszteni kell a jelenlegi programot, ez mindössze 2%-os bírságcsökkentést eredményezett.¹⁷

Színén jó példa arra, hogy sikertelen előzetes megfelelési program továbbfejlesztésével akár bírságcsökkentést lehet elérni, egy 2016-ban több vállalat ellen indult versenyfelügyeleti eljárás, melyben az eljárás tárgya egészségügyi eszközök beszerzésével kapcsolatos kartell volt. A MEDIBIS Külkereskedelmi és Vállalkozásszervező Kft. eljárás alá vont vállalkozás utólagos megfelelési programot vállalt (az előzetes megfelelési programjának továbbfejlesztésével) még az eljárás során, mely megfelelő-

15 VJ/61/2017. számú ügyben hozott határozat

16 Vj-110/2015. számú ügyben hozott határozat

17 VJ/43/2015. számú ügyben hozott határozat

ségi tisztviselő alkalmazását, megfelelési kézikönyv használatát tartalmazta többek között, mellyel bírságcsökkenést tudott elérni.¹⁸

Ugyan ebben az eljárásban egyébként egy másik vállalat az eljárás során bevezetett megfelelési programot, azonban a kezdetben ígért tevőleges jóvátételt végül nem vállalta pénzügyi nehézségeire hivatkozva, illetve kezdetben engedékenységi kérelmet nyújtott be és egyezségi eljárásban vett részt, de ezeket pénzügyi nehézségei miatt visszavonta, így a hatóság a kiszabandó bírságot nem mérsékelte.¹⁹ Ez az eset jól mutatja, hogy egy eljáráson belül is lehetnek különbségek a bírságszabás során a vállalat magatartásától függően.

Természetesen találunk olyan eseteket is, ahol a vállalkozások utólagos megfelelési erőfeszítései megfelelő kedvezményt tudtak elérni. 2016-ban több vállalkozással szemben gazdasági versenyt korlátozó megállapodás tilalmának feltételezett megsértése miatt versenyfelügyeleti eljárás indult, a Szent János Kórház és Észak-budai Egyesített Kórházak általi PACS rendszer²⁰ versenyzetési eljárása során az ajánlatot tevő vállalkozások közül két vállalkozás egyeztetett egymással ajánlatát. A Silver Wood – IT Kft. megfelelési programot vezetett be, részt vett az engedékenységi eljárásban, és gyorsan közös megegyezésre jutott a hatósággal. Következésképpen a GVH a vállalkozásnak 10%-os bírságcsökkenést biztosított. Ebben az esetben a Versenyhivatal figyelemmel volt a vállalkozás KKV voltára.²¹

V. Fogyasztóvédelmi bírságközlemény és joggyakorlat

A fogyasztóvédelmi ügyekben²² alkalmazott utólagos megfelelési programok értékelése hasonló elven történik, mint antitröszt ügyekben. A GVH kiadott egy fogyasztóvédelmi bírságközleményt, amely tartalmazza a megfelelési programok értékelésének szempontjait és megfelelően működő program esetén bizonyos mértékű bírságcsökkenés lehetőségét helyezi kilátásba. Mégis a fogyasztóvédelmi bírságközlemény az antitröszt bírságközleménnyel ellenben, részletesen leírja a bírság kiszabásának menetét, szempontjait, azok tartalmát és ebbe betagozza a megfelelési programokat is.

A bírság megállapításánál meg kell határozni a bírság kiindulóösszegét, melyet a hatóság a jogsértés súlyossága alapján állapít meg. A GVH ezt követően határozza meg az alapösszeget, amely a súlyosbító²³ és enyhítő körülmények²⁴ figyelembevételével

18 Vj/80/2016. számú ügyben hozott határozat

19 VJ/80/2016. számú ügyben hozott határozat

20 Állami Egészségügyi Ellátó Központ: Egészségügyi Fogalomtár, https://fogalomtar.aEEK.hu/index.php/PACS_rendszer, Jelentése: Picture Archiving and Communication System (Képtároló és továbbító rendszer) letöltés ideje: 2023.04.18.

21 Vj/19/2017. számú ügyben hozott határozat

22 2008. évi XLVII. törvény a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról

23 például: felróhatóság, vezető szerep a jogsértésben

24 például: marginális szerep a jogsértésben, külső tényezők

lével kerül meghatározásra. Ezután kerül sor a korrekciós tényezők vizsgálatára.²⁵ A hatóság végül az együttműködési kedvezményekkel módosítja a bírság kiszabandó összegét. Ennek keretében a hatóság értékeli az engedékenységet, mely akár a bírság teljes elengedését, vagy jelentős csökkentését eredményezheti. Ezen kívül figyelembe veszi a vitarendezésen való aktív részvételt, a tevőleges jóvátételt, a vállalat anyagi nehézségét, végül figyelembe veszi a versenyjogi compliance programokat is. A bírság maximuma hasonlóan a Bizottság, és a legtöbb Európai Unió tagállam versenyhivatala által alkalmazott mértékhez, az előző évi árbevétel nettó 10%-a.²⁶

A fogyasztóvédelmi bírságközlemény jóval magasabb bírságszökkentést tesz lehetővé az utólagos megfelelési programok tekintetében, mint az antitröszt bírságközlemény. A bírságszökkentés maximuma 20%, mely mérték abban az esetben érhető el, amennyiben vállalat tevőleges jóvátételt, vagy beismerést tanúsít. Ennek hiányában a csökkentés maximuma 5%-os mértékű. Erre kiváló példa a 2016-os Autocentrum ügy melyben tisztességtelen kereskedelmi gyakorlata miatt indult versenyfelügyeleti eljárásban, a versenytanács ügydöntő határozatában előadta, hogy a compliance szabályzat és tréning kidolgozására tett utólagos kötelezettségvállalást csupán kismértékű enyhítő körülményként tudja figyelembe venni, mivel a jogsértés elismerése nélkül a vállalat ilyen irányú magatartása csak alacsonyabb bírságszökkentéssel honorálható.²⁷ A 2018-as Alza.hu ügyben melyben szintén tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat miatt indult eljárás a jogsértő vállalat ellen hasonló döntés született. A vállalat utólagos megfelelési program megalkotását és 2 éven keresztül történő működtetését vállalta, de a bírságszökkentés mértéke csak 5% volt, mivel a jogsértés elismerése nem történt meg

A bírságközlemény szerint, az eljárás időtartama alatt már megvalósított programok jellemzően nagyobb, míg a kizárólag a jövőre vonatkozóan vállalt megfelelési erőfeszítések általában kisebb súllyal esnek latba.²⁸

A Gazdasági Versenyhivatal gyakorlatában találunk olyan eseteket, melyekben a jogsértő vállalat teljesen megfelel az utólagos megfelelési programokkal szemben támasztott követelményeknek és így maximális bírságszökkentést tudott elérni. 2019-ben a Béres Gyógyszergyár Zrt. ügyben, a GVH 20%-kal mérsékelte a kiszabandó bírságot, mivel a társaság vállalta a meglévő megfelelési programjának továbbfejlesztését, illetve a Versenytanács határozatát nem vitatta.²⁹ A JLM PowerLine Kft.-vel szemben hozott 2017-es határozat szintén 20%-kal mérsékelte a kiszabandó bírságot utólagos megfelelési program megalkotására hivatkozva, de itt is csak beismeréssel volt elérhető ez az arány.³⁰

25 például: ismétlődés, előny, elretentő hatás

26 Antitröszt ügyeknél ettől eltérhet a GVH.

27 dr. Kocsis Márton: Megfelelési programok és szerepük a versenyjogi jogalkalmazásban, Dátum: 2019.11.11., <https://jogaszvilag.hu/szakma/megfelelosegi-programok-es-szerepuk-a-versenyjogi-jogalkalmazasban/>, letöltés ideje: 2023.04.30. és VJ/78/2016. számú eljárásban hozott határozat

28 VJ/090/2015. sz. ügyben hozott határozat

29 VJ/6/2019. számú ügyben hozott határozat

30 Vj/23/2017. számú ügyben hozott határozat

Az utólagos megfelelési programot a GVH utóvizsgálat keretében ellenőrzi, a III. fejezetben kifejtett támpontok alapján. Az utólagos megfelelési programot a vállalatnak belső eljárásrendjében kell rögzítenie.³¹ A program alapján esetlegesen kialakítandó új kereskedelmi gyakorlatot a GVH megjelenésük előtt ellenőrzi, mellyel kapcsolatban állásfoglalást bocsát ki. Az állásfoglalást, tehát a kereskedelmi gyakorlat értékelését a GVH a Fogyasztóvédelmi bírságközlemény 78-81. pontjai alapján vizsgálja. Ez alapján egyrészt vizsgálja a megfelelés szándékát, amely azzal bizonyítható, hogy az állásfoglalás beszerzése, a kereskedelmi gyakorlat kialakulása, illetve közzététele előtt történt, illetve kereskedelmi gyakorlatát a vállalat e szerint alakította ki.³² ³³ Továbbá az állásfoglalással kapcsolatban lényeges feltétel, hogy releváns kereskedelmi gyakorlatok alapján készüljön, illetve érvelése legyen konzisztens és részletes.³⁴ ³⁵ Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy pár soros indoklás ezt az elvárást általában nem meríti ki. Illetve fontos, hogy a program jogkérdésekben igazodjon a hatóságokhoz.³⁶ A szakmai állásfoglalás megalapozottságát elősegítheti, ha azt egy az eljárás alá vonttól független szervezet vagy személy (például szakmai testület, ügyvéd, ügyvédi iroda) alakítja ki, azonban ez nem szükségszerű feltétele az állásfoglalás elfogadásának.³⁷

VI. Utólagos megfelelési programok által elérhető kedvezmények és bírságcsökkentő hatása KKV-k esetén

Tanulmányom ezen részében a jogsértő KKV-k utólagos megfelelési programmal elérhető kedvezményeiről szeretnék írni. Fontosnak tartom különválasztani a nagyvállalatok és KKV-k versenyjogi megfelelését mivel ezen vállalkozások megfelelési tudatossága, gazdasági jelentősége, jogsértő magatartása sokban különbözik. Bár a KKV-k számára elérhető kedvezményeket bírságcsökkentést, szintén külön tárgyalja a jogsértés típusa szerint a két bírságközlemény, szabályozásukat és joggyakorlatukat mégis egyazon fejezetben tartom praktikusnak tárgyalni a kedvezményezés azonos elvből és hasonló szabályozásából fakadóan.

A hatályos szabályozás szerint KKV-nak minősül az a vállalkozás, mely 250 főnél kevesebb alkalmazottal rendelkezik és éves nettó bevétele nem haladja meg az 50 millió eurót vagy mérlegfőösszege a 43 millió eurót, forintban számítva.³⁸ Mint láthatjuk a törvény viszonylag tág körben minősíti a vállalkozásokat KKV-nak, így elkülöníti még a mikro- és kis vállalkozások csoportját. Ennek a vállalati körnek (amely egyéb-

31 Fogyasztóvédelmi Bírságközlemény 86

32 például: VJ/077/2012, VJ/022/2013. számú eljárásokban hozott határozatok

33 12/2017 fogyasztóvédelmi bírságközlemény 78,79.

34 VJ/077/2012. sz ügyben hozott határozat

35 12/2017 fogyasztóvédelmi bírságközlemény 80.

36 12/2017 fogyasztóvédelmi bírságközlemény 80.

37 12/2017 fogyasztóvédelmi bírságközlemény 81.

38 2004. évi XXXIV. törvény a kis- és középvállalkozásokról, fejlődésük támogatásáról 3. §

ként a magyarországi vállalatok körülbelül 99%-át teszi ki³⁹), a GVH több területen kedvezményeket nyújt.

Az egyik ilyen jogintézmény a figyelmeztetés, melyre akkor van lehetőség, ha a KKV a jogsértést először követte el, de nem alkalmazható amennyiben a jogsértés közbeszerzési eljárás során árák rögzítésére, vagy a piac felosztására irányuló megállapodásban nyilvánul meg,⁴⁰ illetve, ha a jogsértés különösen kiszolgáltatott személyekkel szemben valósul meg.⁴¹ Fontos kitétel, hogy a GVH akkor alkalmazhat bírság helyett figyelmeztetést, ha a vállalkozás eljárás során tanúsított magatartása alapján feltételezhető, hogy jogszerű magatartás ezzel a jövőben elérhető.⁴² Ennek az az oka, hogy a versenyhatóság a bírságnál fontosabbnak tartja, hogy kialakuljon a vállalat részéről a jogkövető magatartás, így ezt a célt elérendő a versenytanács megfelelési programra kötelezheti a jogsértő vállalkozást, mely során a versenyjognak megfelelő belső eljárásrendet kell kialakítania.⁴³ A figyelmeztetés alapvető feltétele számos esetben utólagos megfelelési program alkotása és működtetése.

A Versenyhatóság ezt a típusú kedvezményt 2015-ben alkalmazta első ízben. Ilyen típusú ügy a Aramis Pharma Kft-vel szemben indított eljárás. A vállalkozás ellen fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmának feltételezett megsértése miatt indult versenyfelügyeleti eljárás, melyben a versenytanács mindössze figyelmeztetésben részesítette a vállalkozást KKV voltára való tekintettel. Fontos kitétel viszont, hogy a Versenyhivatal megfelelési program létrehozására kötelezte a vállalkozást melynek biztosítania kell a jövőben a versenyjogi jogsértések elkerülését.⁴⁴ Másik szintén fontos eset a Kőrös-Net Szolgáltató és Kereskedő Kft-vel szemben indított eljárás, mely hasonló az előbb említetthez. Ezúttal is a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmának feltételezett megsértése miatt indult versenyfelügyeleti eljárás, a versenyhatóság ezúttal is figyelmeztetést alkalmazott, és megfelelési program megalkotására kötelezte a jogsértő vállalkozást.⁴⁵ Viszont a VJ/100/2016 ügyben versenyhatóság nem alkalmazott figyelmeztetést, ezt döntésében azzal indokolta, hogy egyrészt a vállalkozás feladata KKV voltának bizonyítása, illetve a vállalat együttműködési hajlandóságának hiányából arra lehet következtetni, hogy nem elkötelezett megfelelési program mellett, amely feltétele a figyelmeztetésnek.⁴⁶

39 KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL: *A kis- és közepes vállalkozások jellemzői 2018*, <https://www.ksh.hu> letöltés ideje: 2023.02.19.

40 1996. évi LVII. törvény a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról 78§ (9), ez a megkötés igazodik az az Európai Unió jogához (EuMSz 101, 102)

41 1996. évi LVII. törvény a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról 78§ (9)

42 1996. évi LVII. törvény a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról 78§ (8)

43 GVH <http://www.megfeleles.hu/> letöltés ideje: 2022.09.19.

44 Vj/97/2015. számú ügyben hozott határozat

45 Vj/130/2015. számú ügyben hozott határozat

46 VJ/100/2016. számú ügyben hozott határozat

Szintén fontos elvi jelentőségű döntés a HelloPay Zrt. ügyében hozott döntés, hiszen itt a kiemelt borralaló mérték jelenik meg az elektronikus fizetéseknel, mint kereskedelmi gyakorlat, mellyel kapcsolatban a GVH kifejtette, hogy nem részesülhet olyan KKV figyelmeztetésben, ahol a kialakított kereskedelmi gyakorlat, az utóvizsgálat során nem felelt meg a tisztességes kereskedelmi gyakorlat előírásainak.⁴⁷

Amennyiben a Versenyhatóság nem alkalmaz figyelmeztetést, a bírságközlemények, ha az érintett vállalat KKV-nak minősül, a bírságcsökkentés maximumát veszi figyelembe.⁴⁸ A 2016-os Galenus ügyben a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat folytatása miatt, versenyfelügyeleti eljárás indult a jogsértő vállalat ellen. Az eljárás alá vont vállalkozás utólagos megfelelési program továbbfejlesztését vállalta. A KKV voltára, a jogsértés beismerésére, illetve arra a körülményre való tekintettel, hogy az utólagosan vállalt megfelelési program egyes elemeit már az eljárás során megvalósította, a GVH az adott ügyben alkalmazható legmagasabb bírságcsökkentést, vagyis 60%-ot alkalmazott.⁴⁹

Antitröszt típusú ügyek között is találhatunk példákat arra, ahol a KKV-ként való működés kedvezményt jelentett a bírságkiszabás során. Ezzel kapcsolatban írásom vége felé a Vj/19/2016. számú versenyfelügyeleti eljárásban hozott határozatot szeretném ismertetni, mivel ebben az esetben több vállalat érintett az utólagos megfelelés kapcsán, az eljárás során történik engedékenységi és egyezségi eljárás, illetve több vállalat KKV voltát is figyelembe vette a GVH, tehát egy komplex több bírságcsökkentő tényezővel rendelkező esetről beszélünk. Az eset alapja a képalkotó diagnosztikai eszközök piacán történt közbeszerzési eljárással összefüggő árörögzítés és piacfelosztás. Az eljárás során az eljárás alá vontak viszonylag jelentős bírságcsökkentésben részesültek. A bírság alap közel sem érte el a 10%-os elméleti maximumot⁵⁰ és a bírság összegét számos tényező csökkentette. Mindegyik utólagos megfeleléssel érintett vállalat egyezséget vállalt a Gazdasági Versenyhivatallal, melyért egységesen 30% bírságcsökkentésben részesültek. Ezen felül a Siemens Healthcare Kft. engedékenységi kérelme miatt, mellyel segítette a tényállás felderítését 40% bírságkedvezményt kapott és további 4% csökkentést mivel vállalta meglévő egyébként a kritériumoknak eleget tevő, megfelelési programja továbbfejlesztését. Viszont a HOGE Orvosi Műszer Kft. engedékenységi kérelmét elutasította a GVH mivel, nem szolgáltatott olyan bizonyítékot, ami jelentős többletértéket képviselne a bizonyíték szolgáltatásának időpontjában a Gazdasági Versenyhivatal rendelkezésére álló bizonyítékokhoz képest. Ennek ellenére a vállalkozás további 5% bírságcsökkentésben részesült, utólagosan megalkotott és alkalmazott megfelelési programjára tekintettel.

A PHILIPS Magyarország Kft.-t a Versenyhatóság utólagos megfelelési program megalkotására működtetésére kötelezte, mely az utóvizsgálat során megfelelőnek bizo-

47 VJ/64/2017. számú ügyben hozott határozat

48 Fogyasztóvédelmi Bírságközlemény 83

49 VJ/64/2016. számú ügyben hozott határozat

50 Vj/19/2016. számú ügyben hozott határozat

nyult és így 5%-os bírságcsökkentést allokált. Az Euromedic Technology Kft. szintén 5%-os bírságcsökkentésben részesült utólagos megfelelési programjára tekintettel.

Az érintett vállalatok a nemzetközi sztenderdeknek megfelelő, teljeskörű megfelelési programokat alkottak a hatóság értékelése szerint, így, mint láthatjuk megkapták az 5%-os maximális csökkentést, kivétel a Siemens Healthcare Kft. mely mindössze korábbi programját fejlesztette tovább és ezzel 4%-os csökkentést ért el. Mindegyik esetben fontos tényező volt a döntésben, hogy a vállalatok az eljárás vége előtt bevezették az utólagos programokat. Továbbá fontos megemlíteni, hogy a HOGE Orvosi Műszer Kft. és az Euromedic Technology Kft. mint KKV-k vettek részt a jogsértésben és mivel korábban még nem voltak marasztalva a Versenyhatóság által, lehetőség lett volna figyelmeztetés alkalmazására. A GVH mégsem tartotta indokoltnak ezt, így a bírság elengedését, mivel a jogsértés közbeszerzési ajánlattételre vonatkozott, mely a Versenyhatóság álláspontja szerint túl súlyos jogsértés, ahhoz, hogy figyelmeztetést lehessen alkalmazni.

VII. Konklúzió – záró gondolatok

Írásomban igyekeztem komplex, átfogó képet alkotni a Magyarországon alkalmazott utólagos megfelelési programok szabályozásáról és joggyakorlatáról. Kifejtettem a Gazdasági Versenyhivatal szabályozását, joggyakorlatát. Számos jogesetet vizsgáltam meg melyekből következtetéseket lehet vonni a jogintézmény jelenlegi működésére, a hatóság hozzáállására és a vállalatok jogkövetésére.

Látszik, hogy évről-évre több vállalat alkot utólagos megfelelési programot. Nyilván ezt teszik egyrészt jól felfogott pénzügyi érdekeik miatt és a hatóság erre irányuló kötelezése miatt. De motiválhatja a vállalatokat, a jövőbeli teljesebb, professzionális versenyjogi és fogyasztóvédelmi megfelelés, mellyel a közvetlen anyagi hasznon túl, stratégiai, hosszútávú előnyük is származhat.

Látszik, hogy sok esetben a jogsértő vállalat eléri a bírságcsökkentés elméleti maximumát, viszont még mindig van számos eset amikor ez nem sikerül, sőt egyáltalán nem tud bírságcsökkentést allokálni. Nyilván az utóbbi esetet az okozhatja, hogy a vállalat egyáltalán nem törekszik a megfelelésre és így az engedékenység, beismerés és egyéb körülmények sem merülnek fel. Viszont érdekes megvizsgálni azokat az eseteket, ahol a bírságcsökkentés csak részleges sikert tudott elérni.⁵¹ Felmerül a kérdés, hogy ennek oka miben keresendő. Egyrészt több vállalatnál, csak úgymond „alibi” megfelelés zajlik, tehát a formailag jól kinéző programot nem töltik meg tartalommal, másrészt sok esetben a vállalat tudatossága és felkészültsége hiányos.

Mindazonáltal a GVH hozzáállása igencsak támogató, hiszen a jelentős kedvezmények mellett, KKV-k esetén még a figyelmeztetés intézményét is széleskörűen alkalmazza, mellyel teljesen elkerülheti a jogsértő vállalat a versenyfelügyeleti bírságot. Ezen felül az oktató és tájékoztatóanyagok, a széles körű engedékenységi lehetőség egyértelműen mutatja a hatóság pozitív hozzáállását és ösztönzési szándékát.

51 Pl.: többek között a korábban részletezett Vj/43/2015.számú eljárásban hozott határozat

Tehát a bírságcsökkentés, a joggyakorlat alapján viszonylag egyszerűen megvalósítható tényezőkön múlik. Az a vállalat, mely az utólagos megfelelési programját, mielőbb (lehetőleg már az eljárás befejezése előtt) elindítja, beismeri a jogsértést, illetve törekszik az együttműködés tovább formáit is megvalósítani, reálisan számíthat a versenyfelügyeleti bírság jelentős mérséklésére.

A BÍRÓI FELELŐSSÉG EGYES KÉRDÉSEI JOGTÖRTÉNETI NÉZŐPONTBÓL (1936-1954)

Tanulmányomban a bírói felelősség egyes kérdéseit elemzem jogtörténeti szempontból 1936 és 1954 között. A jelölt időszakban a bírák fegyelmi felelősségéről az 1936. évi III. tc. rendelkezett, majd az 1948. március 23-án hatályba lépett 1948. évi XXII. tc. – a korszellem átalakulását tükröző – újabb változásokat hozott a bírák felelőssége terén. Ezt követően a fegyelmi eljárások keretszabályait az 1954. évi II. törvény rögzítette, ennek részletszabályairól pedig a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 1.051/1954 (VI. 30.) sz. határozata rendelkezett.

A bírói felelősség történeti közelítésben olyan speciális felelősséget jelent, amelyet két síkon értelmezhetünk. Egyrészt magában foglalt egy munkavállalói felelősséget, amelynek speciális tartalmi eleme a hivatali munkavégzésen túli, a bírák akár magánéleti tevékenységére is vonatkozó elvárás, másrészt egy alkotmányos jellegű felelősséget is tartalmaz.² Jogállami keretek között mindezek korlátja a bírói függetlenség sérthetlensége. A bírói függetlenséget szintén két irányból érdemes vizsgálni, az egyik a bíróságok szervezeti, a másik az ítélőbírák „egyéni” függetlensége.³

I. Fegyelmi eljárás az 1936. évi III. tc. alapján

A törvénycikk 5. § szerint fegyelmi vétséget követ el:

„1. aki hivatali kötelességét gondatlanságból súlyosan vagy szándékosan megszegi; 2. aki életmódjával vagy magaviseletével állásának (alkalmazásának) tekintélyét akár szándékosan, akár gondatlanságból súlyosan sérti vagy veszélyezteti.”

Az 1871. évi VIII. tc. még rendelkezett a hivatali büntettek kategóriájáról is, hiszen ekkor még nem volt hatályos büntető törvénykönyv. Az 1936. évi III. tc. már nem szólt a hivatali büntettekéről, mert időközben hatályba lépett a Csemegi-kódex, amely a büntetőjogi felelősség részletes szabályait határozta meg.⁴

A törvény által meghatározott fegyelmi büntetések: a feddés, a pénzbírság, és a hiva-

1 PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; Témavezető: Prof. Dr. Stipta István egyetemi tanár, KRE ÁJK.

2 HANDÓ Tünde: A bírói felelősség és függetlenség. In: Majtényi László – Szabó Máté Dániel (szerk.): *Mi fenyegeti a Köztársaságot?* Eötvös Károly Intézet, Budapest, 2009, 140. p.

3 CSERVÁK Csaba: *A bírói függetlenség, különös tekintettel az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatára és a testületi szervekre.* Kézirat, 2023.

4 BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: A bírák és a bírósági tisztviselők felelősségének szabályozása (1936). *Küriai Döntések Bírósági Határozatok*, 2022, 70. évf., 2. sz. 305. p.

talvesztés voltak.⁵ Ezen túl mellékkövetkezmenyként a bírák áthelyezésére is lehetőség volt a közszolgálat érdekében. Vagyis, ha „a fegyelmi felelősség alá eső tényleges szolgálatban álló személy működése eddigi székhelyén vagy eddigi alkalmazásában, illetőleg annál a bíróságnál vagy hatóságnál, amelynél eddig működött, az igazságszolgáltatás érdekében nem egyeztethető össze – a fegyelmi bíróság feddésnek vagy pénzbírságnak fegyelmi büntetésül kiszabása mellett, úgyszintén fegyelmi vétség megállapítása nélkül is az ítéletben elrendelheti, hogy [...] más székhelyre, illetőleg más bírósághoz vagy hatósághoz helyeztessék át.”⁶

Az 1936. évi III. tc. a fegyelmi eljárás lefolytatása során kötelezővé tette az igazságügyi felügyeleti vizsgálatot.⁷ A törvényi indokolás szerint a felügyeleti vizsgálat célja a fegyelmi vétség tényállásának felderítése volt. Összhangban ezzel az elvvel, a bizonyítékok megszerzésére a felügyeleti hatóságot ugyanabba a jogkörbe helyezte, mint amely a bűnvádi perrendtartás értelmében a vizsgálóbíró is illette.⁸

Az eddig vizsgált levéltári iratok alapján, általánosságban elmondható, hogy főleg olyan jogviták maradtak a felügyeleti vizsgálati szakban, amelyeket ügyvédek indítottak a rájuk nézve hátrányos döntés miatt, azonban ezek nem szolgálhattak a fegyelmi eljárás alapjául. Ezekben az ügyekben az ügyvédek az ügyfelük érdekében gyakran „fellebbezéseként” használták a sérelmezett bírói döntéssel szembeni panaszlehetőséget. A fegyelmi bíróság többnyire elutasította az ilyen jellegű kérelmeket, azzal indokolva, hogy a bírói jogértelmezés nem szolgálhat alapul fegyelmi vétség megállapítására.⁹

A bírói gyakorlatból kiemelhetjük, hogy „[a] fegyelmi bíróságnak azt a kérdést kell eldöntenie, hogy a panaszlott eljárása szándékos, vagy gondatlanságból elkövetett súlyos hivatali kötelességszegésnek minősíthető-e.”¹⁰ Továbbá: „az a kérdés pedig, hogy érdemben helyes-e az ítéleti döntés, a fegyelmi elbírálás keretein kívül esik, mert a kellő alapossággal megindokolt és nem nyilvánvalóan törvénysértő bírói döntés helyessége sem fegyelmi, sem felügyeleti eljárás rendén nem lehet felülbírálnak a tárgya.”¹¹

Ahogy fentebb láthattuk, a törvénycikk a fegyelmi vétség két tényállásáról rendelkezett. Az alábbiakban, ezért mind a hivatali kötelesség megszegésére, mind a bírói tekintély sértésére (veszélyeztetésére) ismertetek egy-egy levéltárban fellelhető, tipikusnak tekinthető eljárást.¹²

5 1936. évi III. tc. 6. §

6 1936. évi III. tc. 15. §

7 1936. évi III. tc. 32. § „A fegyelmi eljárást mindig felügyeleti vizsgálat előzi meg.”

8 1936. évi III. tc. indokolása.

9 NAVRATIL Szonja: *A jogászai hivatásrendek története Magyarországon (1868/1869–1937)*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014, 131–132. p.; ANTAL Tamás: *Fejezetek a Szegedi Ítéltábla történetéből III. A Szegedi Királyi Ítéltábla története 1921–1938 között*. Országos Bírósági Hivatal. Budapest–Szeged, 2017, 42. p.

10 BFL. VII.1.b. 86. kisdoboz ítéltáblai fegyelmi iratok (1942), 6/1942. Zsöllei Kálmán fegyelmi ügye.

11 BFL. VII.1.b. 86. kisdoboz ítéltáblai fegyelmi iratok (1943), 9/1943. Gémesi István, Sajó Lajos, vitéz Szent Iványi Ádám fegyelmi ügye.)

12 Vö. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: Történetek a bírói felelősség köréből. In: Gosztonyi Gergely

László Dezső budapesti királyi büntető törvényszéki bírót, a budapesti királyi ítélőtábla fegyelmi bírósága 1938. október 22-én feddésre ítélte.¹³ A tényállás szerint a vádlott 23 esetben az ítéleteit késedelemmel foglalta írásba és a tárgyalási naplóba az ítéletek írásba foglalását illetően hamis adatokat tüntetett fel. A fegyelmi bíróság indokolása a következő: „Megállapítandó volt ezekből, hogy vádlott ítéleteit [...] sok esetben 1-2 hónapi késedelemmel, [...] foglalta írásba és ennek a mulasztásának elpalástolása végett a tárgyalási naplónak az ítéletek *írásbafoglalási* időpontját feltüntető rovatokat valótlan adatokkal töltötte ki.”¹⁴

A budapesti királyi törvényszék elnökének jelentésében olvasható a vádlott beismerése is, amelyből egyértelműen kiderül, hogy a törvényszék elnökének leadott havi jelentésekben a valóságtól eltérően olyan nyilatkozatokat tett, miszerint nem volt 15 napot meghaladóan írásba nem foglalt ítélete.

„Vádlott ezek szerint már azzal, – hogy ítéleteit 23 estben jelentékeny késedelemmel, egyes esetekben pedig több havi késedelemmel foglalta írásba – hivatali kötelességét elhanyagolta, – a fegyelmi bíróság azonban azt tekintette a vádlott terhére fegyelmi vétségül, hogy az említett késedelmének palástolására a tárgyalási naplóban és a törvényszék elnökének tett jelentéseiben a valóságnak meg nem felelő adatokat tüntetett fel, és ezzel az *ítélőbíróhoz különösen nem méltó eljárásával felügyeleti hatóságát következetesen megtévesztette, amely eljárása pedig már a hivatali kötelességek szándékos megszegésével egyjelentőségű.*”¹⁵

A terhelt az ítélet ellen fellebbezett, azonban az elsőfokú ítéletet a Magyar Királyi Kúria 1939. február 25-én helybenhagyta.¹⁶

A következő forrás szerint, a budapesti királyi ítélőtábla fegyelmi tanácsa vétkesnek mondta Spolarich Lajos budapesti királyi központi járásbírói alelnököt az 1936. évi III. tc. 5. §-ának 2. pontjában meghatározott fegyelmi vétségben és ezért 1944. április 27-én feddésre ítélte.¹⁷

A fegyelmi bíróság kifejtette, hogy: „A bírónak a magánéletben, a társadalmi érintkezései során is mindenkor ügyelnie kell arra, hogy viselkedésével másoknak is jó példát mutasson, senkit jogos ok nélkül meg ne sértsen és különösképpen másokat meg ne botránkoztasson. Indulatai kitörésének még olyan esetben is, amikor ez emberileg érthető lenne, gátat szabni köteles és az állásával járó tisztelet és becsület megóvása érdekében a társadalmi formákhoz, követelményekhez, – különösképpen

– Révész T Mihály (szerk.): *Jogtörténeti parerga II: Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2018, 61-66. p.; HOMOKI-NAGY Mária: A bírói felelősség kérdéseinek megítélése a gyakorlatban. *Pro Publico Bono, Magyar Közigazgatás*, 2020/3. sz. 221-222. p.

13 BFL. VII.1.b. 84. kisdoboz ítélőtáblai fegyelmi iratok (1938), 18/1938. László Dezső fegyelmi ügye.

14 Uo.

15 Uo.

16 Uo.

17 BFL. VII.1.b. 86. kisdoboz ítélőtáblai fegyelmi iratok (1944), 2/1944. Spolarich Lajos fegyelmi ügye.

hölgyek jelenlétében – feltétlenül alkalmazkodnia kell úgy, hogy a tőle feltétlenül megkövetelt úri viselkedéshez kétség ne férhessen. Ezzel ellenkező magatartás a bírói állás tekintélylét veszélyezteti és bíró iránt megnyilvánuló közbizalom megrendüléséhez vezethet. [...] A terheltnek a megállapított tényállásban vázolt az a megatartása, hogy az éjjeli órákban egy, számára idegen lakásban szórakozó, urakból és hölgyekből álló társaságba, bottalhadonászva berontott, ott velük szemben súlyosan sértő és megbotránkoztató kifejezéseket használt, majd ezt követően egy székhöz ülőlapját, tehát reá nézve idegen ingó tárgyat bottal betört, kétségtelenül olyan botránnyos magatartás, amely bíróhoz nem méltó és alkalmas lehet arra, hogy az állásához fűződő köteles tiszteletet megingassa és egyébként kétségtelenül meglévő műveltsége iránt kételyt támasszon.”¹⁸

A Magyar Királyi Kúriai kisebb fegyelmi tanácsa az elsőfokú bíróság ítéletének a vétkesség megállapítására és minősítésre vonatkozó részét helyben hagyta. Azonban a büntetés kiszabására vonatkozó részét az 1936. évi III. tc. 46. §-ának első bekezdése alapján megváltoztatta, és a terheltet 300 pengő pénzbüntetésre ítélte.

II. Változások a bírák fegyelmi felelősségben 1945 után

„[S]zükség van jogászokra, de természetesen új típusú, szocialista jogászokra. A jogászok karnak az a főfeladata, hogy a megváltozott viszonyoknak megfelelően új jogot alkosson és alkalmazzon”.¹⁹

1945-től megkezdődött a bírói függetlenség felszámolása,²⁰ amely a bírák fegyelmi felelősségét is jelentős mértékben érintette. Az 1936. évi III. tc. ekkor még ugyan hatályban maradt, de a gyakorlatban már kevésbé alkalmazták, Uttó György megfogalmazása szerint: „hatályban való fenntartása inkább csak formális jogi ténynek tekinthető”.²¹

Az 1936-os törvénycikk 19. §-a szerint szabályozott fegyelmi bíróság összetételét a legfőbb fegyelmi bíróság szervezetének módosítása tárgyában kiadott 6.760/1945. ME. sz. rendelet 1. §-a módosította,²² a törvénycikk 23. §-a (a legfőbb fegyelmi bíróság) pedig, a rendelet 2. §-a szerint hatályát veszítette. A rendelet 1945. augusztus 22-én lépett hatályba.

Az ítélőbírák áthelyezéséről, valamint az ítélőbírák és az államügyészégi tagok végelbírás alá vonásának átmeneti szabályozásáról szóló 1948. évi XXII. törvény rendelkezett.²³

18 Uo.

19 Újtípusú, szocialista jogászokra van szükség. Nyírségi Magyar Nép, 1949/56. sz. 2. p.

20 Lásd bővebben: PERES Zsuzsanna: A bírói függetlenség felszámolása (1945-1989). *Kúriai Döntések, Bírósági Határozatok*, 2023/5. sz. 952-965. p.

21 UTTÓ György: Az igazságügyi alkalmazottakkal szembeni fegyelmi eljárás múltja, jelene és jövője. *Magyar Jog*, 2011/11. sz. 584. p.

22 „Az 1936:III. tc. 19. §-a értelmében eljáró legfőbb fegyelmi bíróság az elnökön felül harminchat tagból, mégpedig a Kúriának és a Közigazgatási Bíróságnak rangban legidősebb tizenhét-tizenhét tanácselnökéből, illetőleg bírójából alakul.” Az ideiglenes nemzeti kormány 1945. évi 6.760. M. E. számú rendelete a legfőbb fegyelmi bíróság szervezetének módosításáról 1. §. Rendeleték tára, 1945, 635. p.

23 BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: A bírói függetlenség és garanciái (1848–1948). *Kúriai Döntések*,

A törvény első szakasza szerint „Az igazságügyminiszter a főfelügyelete alatt álló bármely bíróság ítéldbíráját – beleegyezése nélkül is – más bírósághoz áthelyezheti.” A törvény indokolása szerint: „Jelentősebb szervezeti változások idején a multban is felmerült annak szüksége, hogy az ítéldbírák áthelyezhetetlensége átmeneti időre felfüggesztessék. Ez a szükség – figyelemmel a végbement területi változásokra és a demokratikus átalakítás szempontjaira – ezidőszert is fennáll...”

Az áthelyezésekkel az igazságügyminiszter az 1949. évi december hó 31. napjáig élhetett.²⁴

Az az ítéldbíró, aki az áthelyezésnek vele történt közlésekor 50. életévét már betöltötte, a részére kijelölt állás elfoglalása helyett a közlést követő harminc nap alatt végelbánás alá vonását kérhette.²⁵ Azt az ítéldbírót, aki az áthelyezésnek vele történt közlésekor 50. életévét még nem töltötte be és a részére kijelölt állást nem foglalta el, közhivatali állásáról és az azzal kapcsolatos ellátási, valamint a szolgálat alapján támasztható minden egyéb igényéről lemondottnak kellett tekinteni.²⁶

Az igazságügyi szervezettel kapcsolatos hatásköri és eljárási szabályok módosításáról szóló 1950. évi 46. tvr. 14–16. §-a szabályozta a fegyelmi és a felügyeleti jogkörre vonatkozó rendelkezéseket. A tvr. kimondta, hogy a „[j]árásbíróvási elnök, alelnök és járásbíró fegyelmi ügyében első fokon a megyei bíróság fegyelmi tanácsa jár el. A fegyelmi tanács megalakítására és eljárására azokat a rendelkezéseket kell megfelelően alkalmazni, amelyeket a felsőbbbíróság fegyelmi tanácsa tekintetében az 1936. évi III. törvény megállapít. Ezekben a fegyelmi ügyekben másodfokon a Legfelsőbb Bíróság kisebb fegyelmi tanácsa jár el”.²⁷

Az 1936. évi III. tc. egyes rendelkezéseinek módosítása tárgyában kiadott 107/1950. (IV. 15.) M. T. számú rendelet a fegyelmi eljárás alá vont személy állásából való felfüggesztésének szabályait módosította.²⁸

III. Fegyelmi vétség az 1954. évi II. törvény alapján

Az 1954. évi II. törvény 53. § (1) bekezdése szerint: „a Magyar Népköztársaság bírájának politikailag és erkölcsileg feddhetetlennek kell lennie és hivatali kötelességét mindenkor becsületesen, éberén és gondosan kell ellátnia.”

Bírósági Határozatok, 2023/5. sz., 946-948. p.; BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: A bírói fegyelmi felelősség szabályozása 1945 után. In: Birher Nándor – Miskolczi-Bodnár Péter – Nagy Péter – Tóth J. Zoltán (szerk.): *Studia in honorem István Stipta*. Budapest, KRE ÁJK, 2022, (a továbbiakban: BÓDINÉ BELIZNAI 2022/a), 123-125. p.

24 1948. évi XXII. törvénycikk az ítéldbírák áthelyezésének, úgyszintén az ítéldbírák és az államügyészégi tagok végelbánás alá vonásának átmeneti szabályozásáról 1. § (4) bek.

25 1948. évi XXII. törvény 2. § (2) bek.

26 1948. évi XXII. törvény 2. § (3) bek.

27 1950. évi 46. tvr. 14. § (1) bek.

28 Magyar Közlöny, Minisztertanácsi és miniszteri rendeletek tára, 1950/64. sz. 1950. április 15., 552. p.

A törvény a következőképp rendelkezett a fegyelmi vétségről:²⁹ „[f]egyelmi vétséget követ el az a bíró, aki kötelességeit hanyagul vagy felelőtlenül látja el, a hivatali munkafegyelmet megsérti, a Magyar Népköztársaság bírójához méltatlan, a népi igazságszolgáltatás tekintélyét sértő magatartást tanúsít.”³⁰ A fegyelmi büntetések:³¹ feddés, megrovás, szigorú megrovás, emellett a visszahívás³² voltak.

A fegyelmi eljárás részletszabályairól a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa által kiadott, Nagy Imre által aláírt 1.051/1954 (VI. 30.) sz. határozat rendelkezett. Míg korábban az ítéletábra melletti fegyelmi bíróság döntött elsőfokon a fegyelmi ügyekben, az új szabályozás szerint a megyei vagy kerületi bíróságok melletti fegyelmi tanács járt el.³³ A határozat – ellentétben az 1936. évi tc.-el – nem írt elő (kötelező) felügyeleti vizsgálatot. A fegyelmi ülés – szintén eltérően a korábbiaktól – nem nyilvános ülésen történt.³⁴

A fegyelmi ügyekben – a korábbinál rövidebb időn belül – az eljárás megindításától számított négy hét alatt határozni kellett.³⁵ A fegyelmi határozat ellen a fegyelmi eljárás alá vont bíró fellebbezéssel, az ügyész pedig óvással élhetett.³⁶

Az említett jogszabályi rendelkezések közötti fontosabb különbségeket az alábbi táblázatban szemléltetem:

1936. évi III. tc.	Összehasonlítási szempontok	1954. évi II. törvény és Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 1.051/1954 (VI. 30.) sz. határozata
1. hivatali kötelesség megszegése 2. (bírói) állás, alkalmazás tekintélyének sértése/ veszélyeztetése	fegyelmi vétség törvényi tényállása	- hivatali munkafegyelm megsértése - méltatlan, a népi igazságszolgáltatás tekintélyét sértő magatartás
- feddés - pénzbírság - hivatalvesztés + áthelyezés (mellékkövetkezmény)	fegyelmi büntetés nemei	- feddés - megrovás - szigorú megrovás - visszahívás
1. kötelező felügyeleti vizsgálta 2. (nyilvános) fegyelmi tárgyalás 3. ítélet	fegyelmi eljárás menete	1. tényállás felderítése (fegyelmi tanács megbízott bírójával) 2. nem nyilvános ülés 3. határozat

29 BÓDINÉ BELIZNAI (2022/a): i. m. 127–129. p.

30 1954. évi II. törvény 53. § (2) bek.

31 1954. évi II. törvény 58. § (1) bek.

32 1954. évi II. törvény 58. § (2) bek.

33 1954. évi II. törvény 55. §

34 1.051/1954 (VI. 30.) sz. határozat 16. § (1) bek.

35 1.051/1954 (VI. 30.) sz. határozat 19. § (1) bek.

36 1.051/1954 (VI. 30.) sz. határozat 26. § (1) bek.

IV. Összegzés

Az 1936. évi III. tc. és az 1954. évi II. törvény két politikai korszak egymástól tartalmilag jelentősen különböző terméke, amelyek legfőbb eltéréseit, különbségeit az előbbiekben említettem. Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a bírói hivatásról, ezen belül a bírák felelősségre vonásáról rendelkező jogi normák 1945-ig az igazságszolgáltatás tekintélyének megőrzésére, a jogszolgáltatás érdekeinek védelmére születtek. A fegyelmi eljárások törvényi rendje ezzel együtt garanciát biztosított az ügyek alapos kivizsgálására és az eljárás alá vont bíró jogainak védelmére is. Az 1945, és főleg az 1948 utáni uralomváltás ezzel szemben a szolgálati pragmatikát az igazságszolgáltatás területén is az igazságszolgáltatás személyzetének szelekcijához használta fel, és a fegyelmi eljárást is az új típusú „szocialista” bíróság egyik eszközének tekintette.

A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Forrás és irodalomjegyzék

Levéltári források:

BFL. VII.1.b. 84. kisdoboz ítélőtáblai fegyelmi iratok (1938), 18/1938. László Dezső
BFL. VII.1.b. 86. kisdoboz ítélőtáblai fegyelmi iratok (1942), 6/1942. Zsöllei Kálmán
BFL. VII.1.b. 86. kisdoboz ítélőtáblai fegyelmi iratok (1943), 9/1943. Gémesi István,
Sajó Lajos, vitéz Szent Iványi Ádám
BFL. VII.1.b. 86. kisdoboz ítélőtáblai fegyelmi iratok (1944), 2/1944. Spolarich Lajos

Szakirodalom:

BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: A bírói függetlenség és garanciái (1848–1948). Kúriai Döntések, Bírósági Határozatok, 2023/5. sz.
BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: A bírák és a bírósági tisztviselők felelősségének szabályozása (1936). Kúriai Döntések Bírósági Határozatok. 2022. 70. évf. 2. sz.

- BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: A bírói fegyelmi felelősség szabályozása 1945 után. In: Birher Nándor – Miskolczi-Bodnár Péter – Nagy Péter – Tóth J. Zoltán (szerk.): *Studia in honorem István Stipta*. Budapest, KRE ÁJK, 2022.
- BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: Történetek a bírói felelősség köréből. In: Gosztonyi Gergely – Révész T. Mihály (szerk.): *Jogtörténeti parerga II: Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2018.
- CSERVÁK Csaba: A bírói függetlenség, különös tekintettel az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatára és a testületi szervekre. Kézirat, 2023.
- HANDÓ Tünde: A bírói felelősség és függetlenség. In: Majtényi László – Szabó Máté Dániel: *Mi fenyegeti a Köztársaságot?* Budapest, Eötvös Károly intézet, 2009.
- HOMOKI-NAGY Mária: A bírói felelősség kérdéseinek megítélése a gyakorlatban. *Pro Publico Bono*, Magyar Közigazgatás, 2020/3. sz.
- NAVRATIL Szonja: A jogász hivatásrendek története Magyarországon (1868/1869–1937). ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014, 131–132. p.; ANTAL Tamás: Fejezetek a Szegedi Ítéltábla történetéből III. A Szegedi Királyi Ítéltábla története 1921–1938 között. Országos Bírósági Hivatal. Budapest–Szeged, 2017.
- PERES Zsuzsanna: A bírói függetlenség felszámolása (1945-1989). *Kúriai Döntések, Bírósági Határozatok*, 2023/5. sz.
- UTTÓ György: Az igazságügyi alkalmazottakkal szembeni fegyelmi eljárás múltja, jelene és jövője. *Magyar Jog*, 2011/11. sz.

Napilapok: Újtípusú, szocialista jogászokra van szükség. *Nyírségi Magyar Nép*, 1949/56. sz.

Jogforrások

Törvények:

1936. évi III. törvénycikk a kir. ítélőbíráknak és a kir. ügyészség tagjainak fegyelmi felelősségéről, áthelyezéséről és nyugdíjazásáról, továbbá a kir. bírósági és kir. ügyészségi tisztviselők fegyelmi felelősségéről

1948. évi XXII. törvénycikk az ítélőbírák áthelyezésének, úgyszintén az ítélőbírák és az államügyészségi tagok végelbánás alá vonásának átmeneti szabályozásáról

1954. évi II. törvény a Magyar Népköztársaság bírósági szervezetéről

Törvényerejű rendeletek:

Az igazságügyi szervezettel kapcsolatos hatásköri és eljárási szabályok módosításáról szóló 1950. évi 46. tvr.

Rendeletek:

Az ideiglenes nemzeti kormány 1945. évi 6.760. M. E. számú rendelete a legfőbb fegyelmi bíróság szervezetének módosításáról, Rendeletek tára, 1945, 635. p.

Az 1936. évi III. tc. egyes rendelkezéseinek módosítása tárgyában kiadott 107/1950. (IV. 15.) M. T. számú rendelet. Magyar Közlöny, Minisztertanácsi és miniszteri rendeletek tára, 1950/64. sz., 1950. április 15., 552. p.

Tárgyszavak: bírói hivatás, bírói felelősség, bírák fegyelmi felelőssége, bírák áthelyezése

OKSÁG ÉS OKOZATOSSÁG A FILOZÓFIAI ÉS JOGI GONDOLKODÁSBAN

1. Bevezetés

A filozófia és a jog mindig jelentős kölcsönhatásban állt egymással, kölcsönösen formáltak, fejlesztették egymást. A filozófia három nagy kérdésre keresi a választ, immár több mint 2.500 éve. Mi a szép/szépég, mi a jó/jóság, mi az igazság/igazságosság. Mindezek mellett a kezdetektől egy további, negyedik kérdés is megválaszolásra vár, azóta is. Ez pedig nem más, mint a „miért”? kérdése. Miért történik (vagy nem történik) valami? Miért vannak változások a világban? Ezeknek a változásoknak mi az oka? Mi miért történik? A filozófiai okság-kutatások sok esetben Istenbizonyítási elméletekké válnak (pl. Aquinói Szent Tamás mozdulatlan első mozgató-elve).

Az okság azonban egy ún. lényegileg vitatott fogalom (*essentially contested concept*, ECC), ugyanis nincs általánosan elfogadott definíciója, másként jelenik meg a köznapi, a tudományos, és a jogi gondolkodásban is.²

A jog területén elsősorban a jogi felelősség megállapítása vonatkozásában merül fel az okozatosság kérdése: A büntetőjogban, illetve a polgári jog kárfelelősségi szabályai körében. Tanulmányomban be kívánok mutatni néhány filozófiai okság-elméletet, és hogy ezek az elméletek mennyire korrelálnak a magyar jogban alkalmazott jogi okozatossággal.

2. Az arisztotelészi okság-fogalom

Az arisztotelészi αἰτία (ok) fogalma szerint „X aitiája Y-nak” akkor és csak akkor, ha Y megtörtént, megtörténik, vagy fennáll, mert van X.³

Arisztotelész négy különböző okot különböztet meg:

- anyagi ok: (causa materialis, amelyből a dolog létrejön) Miért ilyen nehéz ez a szobor? Mert bronzból készült.

1 PhD-hallgató, PTE-KPVK Filozófia Doktori Iskola; Témavezető: Prof. Dr. Andrásy György. Doktorjelölt: PTE-ÁJK Doktori Iskola; Témavezetők: Prof. Dr. Kecskés László, Prof. Dr. Nochta Tibor.

2 HALÁSZ László: *Az okság szintézise- Egy szükségtelen fogalom, avagy az univerzum cementje a modellfüggő realizmus metafizikájában*. Doktori (PhD) értekezés. Pécs, Adliswil, 2022. (63. o.) <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/34175/halasz-laszlo-tesis-hun-2022?sequence=2&isAllowed=y> 2023. május 30.

3 HALÁSZ László 2022. (88. o.)

- formai ok: (causa formalis, amelyet az anyag fejlődés, alakulás közben felvesz) Miért van a szobornak olyan alakja? Mert a bronzot megolvastották és formába öntötték.
- ható ok: (causa materialis, amely a két tényező egyesüléséhez vezet) Miért támadták meg a perzsák Attikát? Mert az athéniak kirabolták Szardiszt.
- végső ok: (casua finalis, amely felé az egész folyamaz irányul) Miért egységes a világ rendje? Mert a természeti létezők tevékenysége célirányos.^{4 5}

Arisztotelész azt a kérdést is felteszi, miszerint az ok és az okozat szükségszerűen azonos, lehet-e az ok létezésére ugyanúgy következtetni az okozatból, mint fordítva? Vagyis lehet-e több oka egy okozatnak? Válasza szerint az „ok” kifejezés jelentése azt implikálja, hogy az okozat jelenlétéből lehet következtetni az ok jelenlétére. Ha egy okozat anélkül van jelen, hogy a feltételezett oka is jelen lenne, az csupán azt jelenti, hogy a feltételezett ok nem a valódi ok, nem pedig azt, hogy az okozatnak nincsen oka.⁶

3. A hume-i okság-fogalom

David Hume, aki a klasszikus brit empirizmus legfontosabb képviselője volt, megkérdőjelezi az addig az okság alaptételének tartott elvet, miszerint az egymást követő események között szükségszerű kapcsolat áll fenn.⁷ Szerinte akkor mondhatjuk, hogy két jelenség szükségszerű kapcsolatban áll egymással, ha az egyik jelenséget nem tudjuk elképzelni vagy felfogni a másik esemény nélkül. Álláspontja szerint ugyanakkor képesek vagyunk annak elképzelésére, hogy az ok fennálljon okozat nélkül. Akármilyen kauzális kapcsolatra is gondoljunk, el tudjuk képzeni, hogy az ok ne vonja maga után az okozatot. Tehát mindig lehetséges, hogy az ok és az okozat egymástól függetlenül fennálljanak, ezért nincs szükségszerű kapcsolat a kettő között.⁸

Hume szerint kizárólag a tapasztalat segítségével állapíthatjuk meg, hogy valamely tárgy oka-e más tárgyaknak.⁹ Ezzel Hume – ellentétben Kanttal – azt állítja, hogy az okság *a posteriori* fogalom, míg Kant szerint *a priori*.

Hume kidolgozza az ún. szabályszerűségeen alapuló okságelméletet (*regularity theory of causation-RTC*), mely szerint *c* (cause) okozza *e*-t (effect-et), akkor és csak akkor, ha 1) *c* időben és térben határos *e*-vel, ha 2) *e* időben *c* után következik, és ha 3) valamennyi *c* típusú eseményeket szabályszerűen követik az *e* típusú események.¹⁰ Példája szerint, ha látom, hogy a billiárdasztalon egy billiárdgolyó közeledik egy másik

4 HALÁSZ László 2022. (88. o.)

5 BOROS István: *A filozófia klasszikusai – fejezetek a filozófia történetéből*. Tatabánya, Tri-Mester kiadó, 2001. (64. o.)

6 DAVID ROSS: *Arisztotelész*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. (78-79. o.)

7 HALÁSZ László 2022. (55. o.)

8 HUORANSZKI Ferenc: *Modern metafizika*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. (87. o.)

9 HALÁSZ László 2022. (95. o.)

10 HALÁSZ László 2022. (55. o.)

felé, és sokszor láttam már ilyet, szükségképpen arra kell gondolnom, hogy amikor az egyik golyó nekimegy a másiknak ez az utóbbi bizonyos sebességgel, bizonyos irányba mozogni kezd.¹¹

A szabályszerűségeken alapuló, és a tényellentétes okság azonban nem azonosak. Egy adott esemény bekövetkezésének okaként megjelölt másik esemény nem jelenti, hogy az önmagában elegendő feltétel lenne, vagyis az „ok” nem mindig sine qua non, vagyis egy olyan feltétel, amely nélkül az okozat nem következett volna be.¹² Maga Hume is azonban azonosnak vélte a két oksági fogalmat: „E tapasztalatnak megfelelően az okot olyan dologként határozhatjuk meg, amelyet egy másik követ, éspedig olyképpen, hogy az elsőhöz hasonló összes dolgot a másodikhoz hasonló dolgok követik. Vagy másként fogalmazva: éspedig olyképpen, hogy ha az első nem lett volna, a második sose létezhetett volna.”¹³ Az, hogy a két okság fogalom nem ugyanaz, közel 200 évig elkerülte mindenki figyelmét, majd csak Rudolph Carnap hívja fel erre a figyelmet 1947-ben.¹⁴

4. Kant okság-fogalma

Kant az okság – elméletét A tiszta ész kritikája című művében fejtette ki. A filozófiában Kant hajtottá végre az ún. kopernikuszi fordulatot, vagyis vizsgálódása középpontjában nem maga a világ, hanem a megismerő ember szubjektuma áll. Kant az idő három változatát különbözteti meg, amihez ugyancsak három analógiát is állít. Az időbeli állandóság analógiája a szubsztancia állandósága, az időbeli egymásutánisága a kauzalitás, az egyidejűségé pedig a kölcsönhatás vagy kölcsönviszony.¹⁵

Halász szerint a kanti kauzalitás a következőképpen is értelmezhető: „A kauzalitás törvénye nem arról szól, hogy a világ kauzális felépítésű-e, még csak nem is arról, hogy a jelenségvilág kauzálisan működik-e, hanem arról, hogy a jelenségeket, pontosabban a jelenségvilágban megfigyelt változásokat az elme az okság kategóriája segítségével értelmezi.”¹⁶

Mint már feljebb utaltam rá, Kantnál – ellentétben Hume-mal – az okság *a priori*. Mégpedig azért, „mert megelőzi a tapasztalatot, univerzális és szükséges, mert ez minden tapasztalatszerzés feltétele. Bármely esemény bekövetkezését, amit okozatnak nevezünk, csak akkor értjük, ha ismerjük annak okát vagy okait, azaz meg tudjuk mondani, mégpedig egy általános érvényű szabály alkalmazásával, hogy mely feltételek fennállása vagy más korábbi események bekövetkezése tette azt szükségessé. Ennek hiányában az okozat bekövetkezését nem értjük.”¹⁷

11 HUORANSZKI Ferenc 2001 (89. o.)

12 HALÁSZ László 2022. (63. o.)

13 David HUME: *Tanulmány az emberi értelemről*. (29. o.) <https://pdfcoffee.com/hume-tanulmany-az-emberi-ertelemr-pdf-free.html> (2023. június 1.)

14 HALÁSZ László 2022. (63. o.)

15 HALÁSZ László 2022. (91. o.)

16 HALÁSZ László 2022. (99. o.)

17 HALÁSZ László 2022. (103. o.)

5. Jogi okozatosság a magyar polgári jogban

Valamilyen eredmény, mint okozat bekövetkeztéhez számos egyéb, más körülmény, feltétel együttes bekövetkezése is szükséges, melyek mögött szintén számos tényező áll(hat.) A jogalkalmazás (egyik) legnehezebb kérdése, hogy meddig lehet vagy kell visszafejteni az oksági folyamatot, az oksági láncot? Milyen összefüggéseket szükséges értékelnünk és milyen alapon? Különbséget kell tehát tennünk egy eredmény bekövetkezésével összefüggő körülmény, és az eredményt létrehozó körülmény, mint ok között. Egyes elméletek kiemelik az eredményt körülvevő feltételek sokaságából az okokat (okazonosító elméletek), mások pedig a már azonosított okok köréből kiszűrik a jogi felelősség megállapításához szükséges okokat (önálló okszűrő elméletek.)¹⁸

A jogi okozatosság megítélése körében különös nehézséget okoz Blutman szerint, hogy „a bíróságok egy-egy eset megítélésénél legfeljebb néhány okot azonosítanak, és azokat értékelik. A bíróság oksági látókörébe csak eleve néhány olyan körülmény kerül, mely jó eséllyel szerepet játszik a felelősség meghatározásánál. Az okok (szükségszerű feltételek) legnagyobb része észébe sem jut az eljárás résztvevőinek, más részét pedig vagy ösztönösen vagy észszerűségi alapon kirekesztik az érdemi megfontolásból. A bíróság oksági látókörébe kerülő okok már átestek a felek hivatkozásai vagy a szakértői vélemények, végső soron, pedig a mindennapi, gyakorlati gondolkodás szűrőjén.”¹⁹

A feltételek egyenértékűségére vonatkozó, vagy másnéven *conditio sine qua non*- elméletnek jelentős szerepe van a joggyakorlatban. Ennek ismérve, hogy a nem szükségszerű feltételeket kizárja az okok köréből, ugyanakkor minden szükségszerű feltételt egyben oknak is tekint. Az adekvát kauzalitás elmélete szerint csak az az adekvát egy adott eredmény bekövetkeztében, mely nem jelentéktelen mértékben növeli az eredmény bekövetkeztének objektív valószínűségét.²⁰ Az adekvát okozatosság elve nem kívánja meg a kárnak az adott, konkrét károkozó általi előrelátását, elég, ha az ok károkozásra való általános alkalmassága bármely értelmes ember számára felismerhető, még akkor is, ha maguk az egyes következmények nem voltak felismerhetőek.²¹

Marton élesen bírálta az adekvát okozatosság tanát. Ő is elismerte ugyanakkor annak szükségességét, hogy az okozati láncot valahol, valamilyen módszerrel, valamilyen elv szerint meg kell szakítani. Ez azonban álláspontja szerint egy jogpolitikai természetű, felelősségi (beszámítási) mérlegelés kérdése kell, hogy legyen nem pedig okozatossági kérdés. Az okozatosság ugyanis természettudományi kérdés, vagy fennáll vagy nem. Az adekvát okozatosság szerint egy bizonyos ténynek az általános élettapasztalat szerint objektív valószínűséggel alkalmasnak kell lennie arra, hogy az adott kárt előidézze.

18 BLUTMAN László: Okozatosság, oksági mércék és a magyar bírói gyakorlat. *Jogtudományi Közlöny*, 2011, (309-310. o.) <https://www.juris.u-szeged.hu/download.php?docID=48904> (2023. június 2.)

19 BLUTMAN László 2011. (314. o.)

20 BLUTMAN László 2011. (311. o.)

21 LANDI Balázs: *A jogellenesség eszme-és forrástörténete a magyar magánjogban*. Budapest, Szent István Társulat- Az apostoli Szentszék könyvkiadója, 2021. (109. o.)

Marton szerint ezt helyesen adekvát beszámításnak kellene nevezni, és nem az okság vizsgálatában lenne szerepe, hanem a felelősség (beszámítás) területén. A beszámítás abszolút véghatárát a beavatkozó kár-ok teljes leküzdhetetlensége, előreláthatatlansága jelenti. E szerint egy magatartás olyan következményeiért, amiket semmiféle emberi felkészültséggel nem lehet(ett) előre látni, az elsősorban prevenciót szolgáló szankcióval még akkor sem lehet senkit sújtani, ha maga az okozatosság kétségkívül fennáll(t).²²

Az objektív előreláthatósági mérce a magatartással, mint okkal összefüggő szokatlan eredményt zárja ki a jogi felelősség köréből. Ez a common law-ból eredő okozati mérce az ésszerű és gondosan eljáró embert (*reasonable man*) állítja zsinórmértékül.²³

Már Szalidtsnál is megjelent az okozatosság mellett az előreláthatóság követelménye is a deliktális kárfelelősség vonatkozásában. A tilos cselekmény és a kár közötti oksági kapcsolat a kártértés feltétele. Az oksági kapcsolat azt jelenti, hogy a kárt az élet rendes felfogása szerint a cselekménynek lehet tulajdonítani. Így például nem lesz oka a kárnak az a cselekmény, amely nélkül is bekövetkezett volna a kár,²⁴ de lehet közvetett is az okság,²⁵ azonban mindenképpen okozatos az a kár, amelynek bekövetkezését a cselekmény elkövetője előre láthatta.²⁶

A magyar bírói gyakorlatban a Legfelsőbb Bíróság már egy korai ítéletében (BH1984. 195.) kimondta, hogy az előre pontosan fel nem mérhető körülmények bekövetkeztére nem állapítható meg kárfelelősség. Az ügy tényállása szerint a zsiliprendszer és egy önjáró uszály összeütközése folytán következett be a károsodás, amelynek során a Legfelsőbb Bíróság azt állapította meg, hogy a zsiliprendszer működése körében előre fel nem mérhető áramlási viszonyok alakulnak ki, így az ezzel kapcsolatos kárbekövetkezés előre láthatatlan. Később a Legfelsőbb Bíróság egy döntésében ugyancsak azt hangsúlyozta, hogy az oksági láncban figyelembe veendő, hogy a károkozásra vezető eseménysor elindítója látta-e, illetve láthatta-e a bekövetkező eredményt (BH2008. 299.).²⁷

A PJD2018. 22. számú döntés szerint a Ptk. 6:521. §-ában szabályozott előreláthatóság nem szűkíti a károkozó felelősségét, csupán a korábban is megkívánt okozatossági lánc meglétének a megállapításához kíván szempontot nyújtani. A károkozónak nem kell előre látnia a kár bekövetkezéséhez vezető teljes oksági folyamatot, csupán azt kell felismernie, hogy az adott magatartás, mulasztás milyen jellegű és nagyságrendű kárt okozhat. E körben nem a konkrét károkozó tudattartalma vizsgálandó, hanem

22 MARTON Géza: *A polgári jogi felelősség*. Budapest, Triorg Kft, 1992. (122-126. o.), (179. o.)

23 BLUTMAN László 2011. (312. o.)

24 SZLADITS Károly: *A magyar magánjog vázlatja*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1933. (281-283. o) példája szerint valakit megölnek egy hajón, de utána a hajó elsüllyed, és az összes utas meghal. A házmester ugyan nyitva hagyta a kaput, de a betörők a egy másik nyitva maradt kapun is bejuthattak.

25 példája szerint valaki leitat más valakit, akinél előre látja, hogy ittasan kárt fog okozni.

26 példája szerint valaki harapós kutyát szabadon tart, vagy forgalmas (járt) helyen lövöldözik.

27 Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez (Complex Jogtár, online kiadás) <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/367/id/A14Y1522.KK/ts/20230101/lr/chain24370> 2023. június 2.

az, hogy egy kellő gondossággal eljáró személynek mit kell előre látnia. A kártérítési felelősség akkor áll fenn, ha egy átlagosan gondos személynek – annak valószínűségére tekintettel – ezen kockázattal számolnia kell.²⁸

6. Jogi okozatosság a magyar büntetőjogban

A Legfelsőbb Bíróság a magyar büntetőügyek vonatkozásában egy 1993-as ítéletben már kimondta, hogy a bírói gyakorlatban a feltételek egyenértékűségének elve az általánosan elfogadott és alkalmazandó okazonosító mérce, ahol minden szükségszerű feltétel egyenértékűnek, ezáltal oknak minősül.

A tényállás szerint a terhelt közepes fokú alkoholos befolyásoltság állapotában a gépkocsijába ült, és azzal a városba indult. Az egyik községben mintegy 51 km/óra sebességgel közlekedett, amikor a túlzott sebessége miatt a jobbra ívelő útkanyarban a 8,1 méter széles úttesten a záróvonalon keresztül átsodródott a menetirány szerinti baloldali forgalmi sávba, ahol a személygépkocsijával a vele szemben közlekedő gépkocsi elejének ütközött. A baleset következtében a gépkocsi első kereke megszorult; az előre billenő és hátsó részével jobbra forgó mozgásba kezdő gépkocsi jobb oldali első ajtaja kinyílt, és az ott ülő utas a járműből kiesett, a gépkocsi pedig ráborult. Az ekkor elszenvedett sérüléseivel összefüggésben az utas másnap meghalt. Az elsőfokú bíróság megállapította, hogy a terhelt a KRESZ-ben írt közlekedési szabályok megszegésével idézte elő a közúti balesetet, valamint, hogy az utasként utazó sértett biztonsági öve szabályszerűen nem volt becsatolva, és ezért esett ki a gépkocsiból a kinyíló ajtón keresztül. Ebből arra a ténybeli következtetésre jutott, hogy a terheltet gondatlanság szintjén sem terheli felelősség a sértett halála bekövetkezéséért, mert az rajta kívül álló okból, a sértett magatartása következtében jött létre.

A másodfokú bíróság szerint a halálos eredmény nem a terhelt jogellenes magatartásának volt a következménye, a halálos eredmény tekintetében a terhelt gondatlansága nem állapítható meg, mert ebben a tekintetben – még az okozati összefüggés megléte esetén is – a terhelt akkor lenne felelőssé tehető, ha előre látta volna a halálos eredményt, de könnyelműen bízott elmaradásában. Ilyen előrelátásról azonban nem lehet megállapítást tenni: a terhelt tudata nem fogta át, hogy a sértett biztonsági öve nincs bekapcsolva. Mivel pedig a terhelt az eredmény előtti okozati lánc valamennyi elemét – közöttük a közreható okokat is – előre nem látta, a tudatos gondatlanság fel sem vehető. A hanyag gondatlansági alakzat vizsgálatával kapcsolatban a megyei bíróság kifejtette, hogy a halálos eredmény előre látása a terhelttől nem volt elvárható, mert ehhez olyan többlépcsős okfolyamat előre látása közöttük véletlenszerű elemek figyelembevétele – tartozott volna, amely elvárás a járművezetővel szemben nem támasztható.

A Legfelsőbb Bíróság szerint azonban „az alsóbb fokú határozatban kifejtett oksági felfogással ellentétben az ítélezési gyakorlatban általánosan elfogadott a „conditio

28 Debreceni Ítéltábla PJD2018. 22. számon közzétett eseti döntése <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/193/id/A18H0707.PJD/ts/10000101/> 2023. június 2.

sine qua non” – a feltételek egyenértékűségének elve. Ennek lényege az, hogy a kiváltó ok nélkül a későbbi eredmény nem következett volna be; a későbbi eredményhez vezető minden szükségesnek bizonyult feltétel egyenértékű. Abban az esetben, ha az eredményhez vezető kiváltó okhoz az elkövetőtől független további közreható – ideértve a véletlenszerű – ok társul, az okozati összefüggés nem szakad meg, legfeljebb az okozati kapcsolat lazábbá válik. A közreható okoknak az eredmény bekövetkezésében betöltött jelentőségét a büntetés kiszabása körében kell megfelelő nyomatékkal figyelembe venni. Az ítéleti tényállásban a helyesen rögzített történeti eseményekre alapozva megállapítható, hogy a halálos eredménnyel járó baleset az ittas terhelt többszörös KRESZ-szabálysértést megvalósító járművezetői magatartásával mint kiváltó okkal okozati összefüggésben – és egyúttal közreható, egyben véletlenszerű okkal ugyan befolyásolva, de az okfolyamatot meg nem szakítva – következett be.²⁹

A Legfelsőbb Bíróság fenti érvelésével szemben azonban nem látszik, hogy lenne olyan oksági mérce, amelynek alkalmazása eleve kizárt lenne. A Nógrád Megyei bíróság például a BH2000. 480. számon közzétett eseti döntésében nem zárta ki az objektív beszámítási elmélet alkalmazását, de kiemelte, hogy az okozatosság fennállása megállapításának első lépcsője ebben az esetben is a szükségszerű feltételek vizsgálata.³⁰ E szerint „a büntetőjog elmélete az oksági kapcsolat kérdésében különböző teóriákat dolgozott ki, ám a magyar bírói gyakorlat az okozatossági elméletek közül általában a feltételek egyenértékűségének (conditio sine qua non) elméletét fogadja el. Ennek lényege szerint minden szükséges feltétel ok, vagyis ok az eredménynek minden olyan előzménye, amely nélkül nem következett volna be az eredmény úgy és akkor, mint ahogyan és amikor bekövetkezett. Valamely cselekmény akkor oka az eredménynek, ha a cselekmény nem hagyható el anélkül, hogy az eredmény ne maradna el. Ez lényegében egy hipotetikus eliminációs eljárást feltételez, vagyis gondolatban ki kell hagyni a cselekményt, és ezt követően vizsgálni kell, hogy így is bekövetkezne-e az eredmény, vagy pedig az elmaradna. A bűncselekmény megállapításának a tárgyi oldalon alapvető feltétele, hogy az eredmény az elkövetési tevékenységgel bizonyíthatóan oki összefüggésben következzen be. A kétséget kizáróan nem bizonyított tények mikénti értékelésére vonatkozó rendelkezésnek az okozati összefüggés tekintetében is érvényesülnie kell: vagyis az elkövetési magatartás és a tényállásban foglalt eredmény közötti okozati összefüggés bizonytalansága kizárja az elkövetőnek az eredményért való felelősségét. Az ún. objektív beszámítás elméletének alkalmazása keretében elsőként az objektív gondossági kötelesség megsértését kell vizsgálni, és ez lényegében a conditio sine qua non teória alapján megállapított kauzalitásra épül.”³¹

Előfordul azonban, hogy a bíróságok az ítéleteik indokolásában nem részletezik, hogy milyen okozatosító mércét alkalmaznak, vagyis milyen alapon állapítják meg a (jogi)

29 BH1993. 7. <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/25/id/993H0007.BK/ts/10000101/> 2023. június 30.

30 BLUTMAN László 2011. (317. o.)

31 BH2000. 480. <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/1/id/A00H0480.BK/> 2023. június 30.

okozatosság fennálltát, vagy éppen fenn nem álltát. A BH1995. 7. számon közzétett eseti döntésben például az elsőfokú álláspontja szerint nem volt okozati összefüggés aközött, hogy a sértett gyalogos szabálytalanul, körületekintés nélkül, féktávon belül átszaladt a kijelölt gyalogátkelőhelyen, illetve a bekövetkezett, halálos eredménnyel járó gázolás között, de ezt nem fejtette ki, nem indokolta meg. A másodfokú bíróság szerint azonban „a sértett szabályszegése a baleset létrejöttének egyik feltétele volt, s ekként a közrehatás megállapítható”.³²

A Btk. Nagykommentárja szerint testi sértés okozása esetén „okozati összefüggésnek kell fennállnia az elkövetési magatartás, valamint a bekövetkezett eredmény (sérülés vagy betegség) és annak tényleges gyógyulási időtartama, illetve a súlyosabb minősítő eredmények (maradandó fogyatékoság, életveszély, halál) között. Következetes abban a bírói gyakorlat, hogy ha az elkövető magatartása indítja el azt az okfolyamatot, amely az eredmény előidézéséhez vezetett, büntetőjogi felelősségét nem zárja ki és az okfolyamatot nem szakítja meg, ha abban egyéb tényezők, mint például a sértett betegsége is közrehatottak. Az eredmény bekövetkezésében közreható ok (concausa) nem szakítja meg az okozati láncolatot, vagyis az okozati kapcsolat megléte teremti meg az elkövető büntetőjogi felelősségét.”³³

A Nagykommentár ugyanakkor nem ad magyarázatot vagy segítséget arra nézve, hogy az okozati összefüggés megállapításához mely oksági elméletet kéne, lehet, vagy kell alkalmazni, erről hallgat, csupán az okozati összefüggés fennálltát írja elő.

Közúti baleset okozása esetén a Nagykommentár szerint „a bűncselekmény megvalósulásának feltétele az elkövetési magatartás és az eredmény közötti okozati összefüggés megléte. Vizsgálni kell mindig, hogy a konkrét közlekedési szabálysértés megvalósult-e, és ha igen, az releváns oksági összefüggésben állt-e az eredménnyel, azaz kihatott-e a nyolc napon túl gyógyuló sérülés bekövetkezésére. Az okozati összefüggés hiányában csak közlekedési szabálysértés miatti szabálysértési felelősség állapítható meg.”³⁴

Mint látható tehát, a Nagykommentár itt már „releváns oksági összefüggést” kíván meg az elkövetési magatartás és az eredmény között, ugyanakkor itt sem fejt ki, hogy mit ért „releváns oksági összefüggésen.” Mely okok lesznek relevánsak és miért, vagy melyek nem és miért nem...?

7. Összegzés

Mint a fentiekből is kitűnik, a filozófusok által megalkotott okság-fogalmak tudtunkon kívül is áthatják mindennapi gondolkodásunkat. A filozófiai okság-fogalmak álláspontom szerint alapvetően alkalmazhatóak lennének a jogelmélet és a joggyakorlat számára is,

32 BLUTMAN László 2011. (317. o.)

33 Nagykommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez. (szerk.: Karsai Krisztina, Complex Jogtár, online kiadás) <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/346/id/A13Y1369.KK/ts/20220301/lr/chain23951> 2023. június 3.

34 Nagykommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez. (szerk.: Karsai Krisztina, Complex Jogtár, online kiadás)

ehhez azonban mindenképpen elengedhetetlen a fogalmak tisztázása, egyértelműsítése és egységes alkalmazása. Az ítéletek indokolásának és a joggyakorlat számára készült Kommentároknak is bővebben lenne szükséges szólniuk az okság-elméletekről. Jómagam – egyetértve Martonnal – a „(jogi) okozatosság” szót elhagynám a „jogi szótárból”, helyette más kifejezéseket alkalmaznék. Így például véleményem szerint az „okozatosság” helyett minimum „okság”-ot kéne használnunk, de talán még inkább a „jogilag releváns okot”, illetve a „jogilag releváns eredményt” tartanám célszerűnek.

Irodalomjegyzék

- HALÁSZ László: Az okság szintézise- Egy szükségtelen fogalom, avagy az univerzum cementje a modellfüggő realizmus metafizikájában. Doktori (PhD) értekezés. Pécs, Adliswil, 2022. <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/34175/halasz-laszlo-tezis-hun-2022?sequence=2&isAllowed=y>
- BOROS István: A filozófia klasszikusai – fejezetek a filozófia történetéből. Tri-Mester kiadó, Tatabánya, 2001.
- David ROSS: Arisztotelész. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- HUORANSZKI Ferenc: Modern metafizika. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- David HUME: Tanulmány az emberi értelemről. 29. o. <https://pdfcoffee.com/hume-tanulmany-az-emberi-ertelemrl-pdf-free.html>
- BLUTMAN László: Okozatosság, oksági mércék és a magyar bírói gyakorlat. Jogtudományi Közlöny, 2011.
- LANDI Balázs: A jogellenesség eszme-és forrástörténete a magyar magánjogban. Budapest, Szent István Társulat- Az apostoli Szentszék könyvkiadója, 2021.
- MARTON Géza: A polgári jogi felelősség. Budapest, Triorg Kft, 1992.
- SZLADITS Károly: A magyar magánjog vázlatja. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1933.
- Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez (Complex Jogtár, online kiadás) <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/367/id/A14Y1522.KK/ts/20230101/lr/chain24370>
- Nagykommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez. (szerk.: Karsai Krisztina, Complex Jogtár, online kiadás) <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/346/id/A13Y1369.KK/ts/20220301/lr/chain23951>

AZ ALAPÍTÓ JOGÁLLÁSA ÉS AZ ALAPÍTÓ OKIRAT MÓDOSÍTÁSÁNAK ÖSSZEFÜGGÉSEI A MAGYAR ÉS OSZTRÁK VAGYONKEZELŐ ALAPÍTVÁNYI JOGBAN

I. Bevezetés

A magánalapítvány osztrák szabályozása nemzetközi viszonylatban mértékadó, számos más államban is mintaként veszik figyelembe azt. Ennek ismeretében érdemes összehasonlítani a magyar vagyonkezelő alapítványokra vonatkozó szabályozással annak érdekében, hogy a hazai joggyakorlat számára milyen tanulságokkal szolgálhat. A hazai vagyonkezelő alapítvány és az osztrák *Privatstiftung* egyaránt alkalmazható hatékony vagyonvédelmi és vagyontervezési eszközként.² Az általuk betöltött hasonló funkció ellenére, szabályozásukat tekintve számos különbség figyelhető meg. A 2019. évi XIII. törvény a vagyonkezelő alapítványokról (a továbbiakban: Vattv.)³ ebben az évben ünnepli hatálybalépésének negyedik, az osztrák *Privatstiftungsgesetz* (a továbbiakban: PSG)⁴ pedig harmincadik évfordulóját. Az osztrák jogirodalomban számos kritika éri a *Privatstiftung* jogszabályi kereteit és a hozzá kapcsolódó bírói gyakorlatot, különös tekintettel az alapítói jogok terjedelmére. Az alábbi dolgozatban az alapító jogállásával és az alapító okirat módosításával kapcsolatos kérdéseket vizsgálom a magyar és osztrák szabályozás és joggyakorlat alapján, azzal a céllal, hogy azok hatékonyságát összevegyem. A Ptk. és a Vattv., valamint a PSG alapján a főbb alapítói jogok az alábbiak: az alapítvány létesítése, az alapítványi vagyon kezelésére és felhasználására vonatkozó szabályok meghatározása, kedvezményezettek kijelölése, az alapítványi szerv tagjainak kijelölése és visszahívása, az alapító okirat módosítása, az alapítvány megszüntetése.

A magyar vagyonkezelő alapítvány és az osztrák magánalapítvány létrejöttének és működésének alapja az alapító/*Stifter* magánautonómiája. Az osztrák és magyar jogalkotó kiindulópontja, hogy a konstrukció alapvető célja az alapítványra átruházott

1 PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem; Témavezető: Sándor István, tanszékvezető, egyetemi tanár, az MTA doktora, ELTE ÁJK Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék.

2 MAGYAR-CSATLÓS Judit – MAGYAR Csaba – SÁNDOR István: *Vagyontervezési Labirintus*. Budapest, HVG-ORAC, 2021. 19-21.

3 A továbbiakban a nem közérdekű célú vagyonkezelő alapítvány szabályait vizsgálom az összehasonlítás szempontjából.

4 Bundesgesetz über Privatstiftungen BGBl. Nr. 694/1993.

vagyon hatékony, akár generációkon átívelő egyben tartása.⁵ *Reich-Rohrwig* rámutat azonban arra, hogy ezzel a céllal összefüggésben, valamint az akár negyedik és ötödik generációváltást is megélt vállalatokkal kapcsolatos nem túl pozitív tapasztalok miatt, az alapítást megelőzően mindenképpen célszerű feltenni az alapítónak azt a kérdést, hogy milyen hosszú ideig maradjon fenn ténylegesen az alapítvány. Több tíz, több száz évre vagy esetleg örökre? Az ezzel kapcsolatos alapítói álláspontokat *Reich-Rohrwig* két csoportra osztja: az alapítók egyik része úgy gondolja, hogy az általuk létrehozott életmű örökre fennmarad. Ezzel szemben az alapítók azon csoportja, amelyik a konstrukcióval szemben reális elvárásokat támaszt, megérti, hogy az idők folyamán valószínűsíthetőek bizonyos változások, így amit az ember alkot nem marad fenn örök időkre.⁶

II. Az alapítói jogok természete és gyakorlása

1. Az alapítói jogok tipizálása és az alapító jogállása a vagyonkezelő alapítvány működésének tükrében

Az alapító az osztrák és magyar szabályozás alapján (több) természetes vagy jogi személy lehet. *Nowotny* az alapítói jogokat (*Stifterrechte*) az alapítvány működésével összefüggésben három csoportba sorolja. Az első csoportot az alapítványi szervek tagjainak kinevezésével és visszahívásával kapcsolatos jogok, a második csoportot az alapító okirat módosításával kapcsolatos jogok, a harmadik csoportot pedig az alapítót megillető ellenőrzési, valamint véleményezési jogok alkotják.⁷ Az alapító a jogi konstrukció szervezeti kereteit és működését meglehetősen szabadon alakíthatja az alapító okiratban.⁸ Annak ellenére, hogy az alapítás eredményeként a magánalapítvány önálló – az alapítótól független – jogalanyként jön létre, az alapítónak ezt követően is van lehetősége bizonyos feltételek szem előtt tartásával befolyást gyakorolni annak működésére. Az osztrák konstrukcióval szemben azonban gyakori az a kritika, mely szerint az alapító számára gyakran csalódást jelent a jogintézmény, mivel csupán annak működésekor szembesül azzal, hogy az alapítványi vagyonra – a tulajdonosi jogálláshoz képest – számottevően kevesebb és csupán közvetett befolyást gyakorolhat. Az osztrák szabályozási koncepció alapján az alapító elsődleges szerepe a magánalapítvány közjegyzői okirat útján történő létesítésében áll.⁹

5 Claus SPRUZINA: Az osztrák magánalapítvány. *Közjegyzők Közlönye*, 2001/3. 7.

6 Johannes REICH-ROHRWIG: 30 Jahre Privatstiftung. *ecolex*, 2023/158. 270.

7 Christian NOWOTNY: Stifterrechte – Möglichkeiten und Grenzen. *Juristische Blätter* 2003/778. 780.

8 Susanne KALLS: Die Privatstiftung als Baustein des Gesellschaftsrechts. In: Peter Doralt – Susanne Kalls (szerk.): *Aktuelle Fragen des Privatstiftungsrechts*, Linde Verlag, Wien, 2001. 57.

9 Katharina MÜLLER (szerk.): *Handbuch Stiftungsmanagement*. Wien, Verlag Österreich, 2022. 15.

2. Az alapítói jogok természete

A magyar szabályozás alapján a vagyonkezelő alapítvány alapítóját valamennyi alapítói jog ex lege illeti meg. Az osztrák szabályozás szerint az alapítót csupán bizonyos jogok illetik meg a törvény erejénél fogva, mint például az a jog, hogy kijelölje a kuratórium, illetve felügyelőbizottság első tagjait. Egyes alapítói jogok azonban kizárólag akkor illetik meg az alapítót, ha ezeket a létesítő okiratban magának fenntartja, mint például az alapító okirat módosításának, valamint az alapítvány visszavonásának (megszüntetésének) joga.¹⁰

2.1. Osztrák szabályozás

A magyar és osztrák szabályozási koncepció eltérő képet mutat az alapítói jogok természetét illetően is. A PSG úgy rendelkezik, hogy az alapítói jogok személyhez fűződő jogok, így nem ruházhatók át másra, valamint az alapító nem jelölhet ki más személyt az alapítói jogok gyakorlására sem. A PSG 3. § (3) bekezdése kifejezetten kimondja, hogy az alapítói jogok nem szállnak át az alapító jogutódjára. Az osztrák szabályozás alapján arra sincs lehetőség, hogy valaki az alapítást követően alapítói jogállást, illetve a *Privatstiftung* vonatkozásában alakító jogokat szerezzen. Amennyiben a magánalapítvány alapítója természetes személy, úgy halála után, illetve amennyiben a módosítás és visszavonás jogát nem tartotta fenn magának, úgy már az alapítást követően „köbe vésetté” válik a magánalapítvány alapító okirata, ugyanis annak módosítására főszabály szerint az alapítótól különböző személy vagy alapítványi szerv nem jogosult.¹¹

2.2. Magyar szabályozás

A Vtv. szerint létrehozott vagyonkezelő alapítvány alapítóját a törvény erejénél fogva teljeskörűen megilletik az alapítói jogok. A magyar szabályozás alapján az alapítói jogok nem személyhez kötöttek, így amellett, hogy az alapító alapítói jogokat maga is gyakorolhatja, lehetősége van arra is, hogy azok gyakorlására a kuratóriumot vagy a vagyonkezelő alapítványt jelölje ki, vagy átruházza azokat az alapítványra.¹² A vagyonkezelő alapítvány esetén – az alapító okirat eltérő rendelkezése hiányában – a Vtv. 5. § (3) bekezdése alapján lehetőség van arra, hogy a Ptk. 3:394. § (3) bekezdésétől eltérően, akár az alapítványi szerv saját tagjaival és vezetőivel, továbbá a szerv ellenőrzésére szolgáló személyekkel kapcsolatos alapítói jogokat is gyakoroljon.¹³

10 Christian NOWOTNY: Stifterrechte – Möglichkeiten und Grenzen. *Juristische Blätter* 2003/778. 780.

11 Katharina MÜLLER (szerk.): *Handbuch Stiftungsmanagement*. Wien, Verlag Österreich, 2022. 36.

12 B. SZABÓ Gábor – MENYHEI Ákos – SÁNDOR István: *Az alapítvány: Történeti, tipológiai, működési, adózási és vagyonkezelési omnibus*. Budapest, HVG-ORAC 2021. 163.

13 B. SZABÓ Gábor – MENYHEI Ákos – SÁNDOR István: *Az alapítvány: Történeti, tipológiai, működési, adózási és vagyonkezelési omnibus*. Budapest, HVG-ORAC 2021. 163.

Az alapítói jogok vonatkozásában a magyar szabályozás meglehetősen rugalmas, így ahogy arra *Sándor István* rámutat, a vagyongazdálkodó alapítvány működése hosszú távon az alapító személyében rejlő kockázatoktól függetlenül biztosítható. Ezzel szemben az osztrák szabályozás alapítói jogok tekintetében érvényesülő „köbevésettség” számos konfliktushoz és a *Privatstiftung* hatékony működését veszélyeztető problémához vezet.

III. Az alapító okirat módosítása

1. Az alapítót megillető módosítási jog

Az alapítói jogok közül kiemelten fontos az alapító okirat módosításának joga. A *Privatstiftung* létrejöttét követően az osztrák szabályozás alapján az alapító csak abban az esetben jogosult az alapító okirat módosítására, amennyiben ezt a jogot fenntartotta magának az alapító okiratban. A PSG 33. §-a alapján az alapítót megillető módosítási jog tekintetében vízvonalnak minősül a magánalapítvány létrejöttének időpontja. A PSG 33. § (1) bekezdése alapján a magánalapítvány létrejöttét megelőzően az alapító okiratot módosíthatja, valamint a magánalapítvány létesítésére irányuló szándékát visszavonhatja. Az alapító akár a magánalapítvány céljának megváltoztatására is jogosult. Abban az esetben, ha az alapítványnak több alapítója van és a magánalapítvány létrejöttét megelőzően egyikük „kiesik”, úgy az alapító okirat módosítására ugyan lehetőség van, azonban csak az alapítvány céljának szem előtt tartásával.¹⁴

A magyar szabályozás alapján az alapító jogosult a vagyongazdálkodó alapítvány alapító okiratának módosítására. Az osztrák szabályozástól eltérően ennek nem feltétele az, hogy az alapító ezt a jogot az alapító okiratban foglalt nyilatkozatával kifejezetten fenntartsa magának. A módosítási jog gyakorlása során figyelemmel kell lenni a Vtv. 9. § (4) bekezdésére, mely szerint az alapító okirat módosítása nem érinti a kedvezményezettek javára már megállapított és esedékessé vált kötelezettségek teljesítését. Amennyiben az alapító jogokat az alapító gyakorolja, úgy a cél módosításával kapcsolatban nem érvényesül korlátként a Ptk. 3:393. § (1) bekezdése, így az alapítvány céljának módosítására nem kizárólag akkor kerülhet érvényesen sor, ha az alapítvány a célját megvalósította, vagy a cél elérése lehetetlenné vált, és az új cél megvalósítására az alapítvány elegendő vagyonnal rendelkezik.

2. A kuratóriumot megillető (rendkívüli) módosítási jog

2.1. Osztrák szabályozás

Amennyiben az alapító az alapításkor nem tartja fenn magának a módosítás (és az alapítvány visszavonásának) jogát, úgy ennek pótlására az erre irányuló, később meg-

¹⁴ Katharina MÜLLER (szerk.): *Handbuch Stiftungsmanagement*. Wien, Verlag Österreich, 2022. 36.

tett jognyilatkozat útján már nincs lehetőség. Ellenkező esetben, illetve több alapító közül az egyik „kiesése” vagy az alapító okirat módosítására irányuló egybehangzó szándékuk hiányában a kuratóriumnak kivételesen lehetősége van az alapító okirat módosítására, de csak a magánalapítvány céljához illeszkedve és annak érdekében, hogy az alapító okirat hozzáigazítható legyen a megváltozott körülményekhez.¹⁵ Az alapító okirat kuratórium általi módosításához a nyilvántartó bíróság jóváhagyása szükséges. A kuratóriumot a PSG 33. § (2) bekezdése alapján megillető rendkívüli módosítási jog terjedelmét jelentősen befolyásolja, hogy a módosítani kívánt rendelkezés mennyire szűkre szabott, illetve annak végrehajtása mekkora mozgásteret biztosít a kuratórium számára. A PSG-hez fűzött jogalkotói indokolás szerint a rendkívüli módosítási jog gyakorlását nem alapozza meg pusztán annak a ténye, hogy bizonyos körülmények megváltoztak. A megváltozott körülményeknek a magánalapítvány tekintetében különösen jelentősnek kell lennie. A módosításra azonban ebben az esetben is csak a legszükségesebb mértékben van lehetőség. A PSG 33. § (2) bekezdése értelmében a módosítási jog gyakorlásának alapját adó megváltozott körülmény akkor áll fenn, ha az alapító akarata az eredeti rendelkezés alapján (már) nem hajtható végre vagy amennyiben alappal feltételezhető, hogy az alapító a megváltozott körülmények miatt eltérően rendelkezett volna. A kuratórium rendkívüli módosítási joga nem vezethet az alapító akaratának kijátszására. Az alapító úgy is rendelkezhet az alapító okiratban, hogy annak a kuratórium által történő módosításához nem csupán a bíróság, hanem a PSG 14. § (2) bekezdése szerinti alapítványi szerv hozzájárulása is szükséges.¹⁶

A bírói gyakorlat rendkívül szigorú követelményeket támaszt a körülmények megváltozását illetően, melyek megfelelő indokául szolgálhatnak az alapító okirat kuratórium által történő rendkívüli módosításának. Ennek alátámasztásául, illetve rámutatva arra, hogy hogy milyen drasztikus következményekkel járhat egy túl szigorú rendelkezés az alapító okiratban a vagyonkezelés vonatkozásában, *Katharina Müller* az osztrák Legfelsőbb Bíróság (a továbbiakban: OGH) alábbi döntését hozza fel példaként: az OGH¹⁷ ítéletben arra az álláspontra helyezkedett, hogy a gazdasági helyzet változása nem jelenti a PSG 33. § (2) bekezdése értelmében a körülmények megváltozását, így nem szolgálhat alapjául a rendkívüli módosítási jog gyakorlásának sem. Az ügy középpontjában az alapító okiratnak az a rendelkezése állt, mely szerint az alapítványi vagyon befektetése kizárólag kockázatmentes értékpapírokba történhet, valamint a kedvezményezett juttatások kizárólag ezek – inflációval korrigált – reálhozamaiból történhetnek. Ez a rendelkezés a gazdasági válság miatti alacsony kamatok következtében ahhoz vezetett, hogy a kedvezményezettek részére nem lehetett az alapítványi vagyon terhére kifizetéseket teljesíteni. Az OGH ítéletében rámutatott,

15 Katharina MÜLLER (szerk.): *Handbuch Stiftungsmanagement*. Wien, Verlag Österreich, 2022. 199.

16 Katharina MÜLLER (szerk.): *Handbuch Stiftungsmanagement*. Wien, Verlag Österreich, 2022. 199.

17 OGH 10.4.2014, 6 Ob 230/13m; OGH 8.5.2013, 6 Ob 57/13w = RdW 2013, 390 =GES 2013, 301

hogy a magánalapítvány 2003-ban történt alapításakor a később bekövetkező pénzügyi és gazdasági válság ugyan nem volt senki, így az alapító számára sem közvetlenül előrelátható, azonban kizárni sem lehetett annak esetleges bekövetkeztét. Az ítélet meghozatalakor érvényesülő kamatszint, így nem tekinthető a körülmények alapvető (és hosszútávú) megváltozásának.¹⁸

A fenti eset is alátámasztja azt a *Reich-Rohrwig* által megfogalmazott gondolatot, mely szerint a pénz (vagyon) önmagában nem lehet cél, hanem annak a kedvezményezettek érdekeit kell szolgálnia és nem fordítva. A magánalapítvány esetén – a magyar szabályozástól eltérően, nem érvényesül a tőkemegtartási szabály, így akár az alapító által rendelkezésre bocsátott alapítványi vagyonból is teljesíthetők juttatások a kedvezményezettek részére. A kedvezményezetteknek csak abban az esetben nem teljesíthető juttatás, ha ez a magánalapítvány hitelezőinek igényének kielégítését veszélyeztetné.¹⁹ Ezért érdemes az alapító okiratban kikötni, hogy a kedvezményezettekről való gondoskodás elsőbbséget élvez a magánalapítvány vagyonának megtartásával szemben, így e cél megvalósítása nem csupán az alapítványi vagyon hozamaiból, hanem akár annak alapításkori induló vagyonából is történhet. Ezt a megoldást követve nem állhat elő az ítéletben foglaltakhoz hasonló helyzet abban az esetben, ha az alapító a módosítás jogát már nem tudja gyakorolni, és a kuratórium rendkívüli felmondási jogának gyakorlásához szükséges feltételek nem állnak fenn.²⁰

A bírói gyakorlat alapján az alapító okirat nem egyértelmű, értelmezésre szoruló rendelkezései sem alapozzák meg a rendkívüli módosítási jog gyakorlását. E rendelkezéseket a kuratóriumnak kell értelmeznie, valamint végrehajtania.²¹

A kuratórium rendkívüli módosítási jogától eltekintve, amennyiben a magánalapítványt természetes személy alapítja, úgy legkésőbb a halálával az alapító okirat lényegében megváltoztathatatlaná válik. *Heinrich Weninger* rámutat, hogy ennek jelentős szerepe van abban, hogy a magánalapítvány jogintézménye az évek során jelentősen veszített a népszerűségéből. Álláspontja szerint indokolt lenne, hogy a jogalkotó lehetőséget biztosítson az alapító okirat aktualizálására, természetesen úgy, hogy a módosítás kötelező feltétele annak bíróság általi jóváhagyása.²²

2.2. Magyar szabályozás

A magyar szabályozás alapján nem állhat elő az a helyzet, hogy az alapítói jogokat nem gyakorolja senki. Ez azonban nem jelenti egyúttal azt is, hogy mindig lesz olyan

18 Katharina MÜLLER (szerk.): *Handbuch Stiftungsmanagement*. Wien, Verlag Österreich, 2022. 30.

19 Katharina MÜLLER (szerk.): *Handbuch Stiftungsmanagement*. Wien, Verlag Österreich, 2022. 150.

20 Johannes REICH-ROHRWIG: 30 Jahre Privatstiftung. *ecolex*, 2023/158. 275.

21 Katharina MÜLLER (szerk.): *Handbuch Stiftungsmanagement*. Wien, Verlag Österreich, 2022. 150.

22 <https://www.stiftungsverband.at/dr-heinrich-weninger-im-trend-interview/> (2023.05.30.)

személy vagy szerv, aki korlátozás nélkül gyakorolhatja az alapító okirat módosításának jogát is. A Vtv. lényegében kiemeli az alapítói jogok közül az alapítói okirat módosításának jogát azáltal, hogy úgy rendelkezik, hogy a kuratórium főszabály szerint az alapító okirat módosításának jogát kizárólag akkor gyakorolhatja, ha az alapító erre az alapító okiratban kifejezetten feljogosította. A kuratórium módosítási joga – az alapító módosítási jogához képest – korlátozott. Egyfelől kuratórium általi módosítási jog törvényi korlátját képezi a Ptk. 3:393 §-a, valamint a Vtv. 9. § (8) bekezdése. Másfelől az alapító is tartalmi korlátot szabhat a kuratórium által gyakorolható módosítási jogot illetően azáltal, hogy akár azt is előírhatja, hogy a kuratórium az alapító okiratot mely kérdésben nem módosíthatja.²³

A kuratóriumot azonban – az osztrák szabályozáshoz hasonlóan – megilleti a rendkívüli módosítási jog. A rendkívüli módosítási jog gyakorlására abban az esetben is lehetőség van, ha a kuratóriumot az alapító okiratban az alapító nem jogosította fel a módosítási jog gyakorlására. A rendkívüli módosítási jog gyakorlására két esetben biztosít lehetőséget a Vtv. 9. § (4) bekezdése: ha ezt az időközben megváltozott körülmények vagy jogszabályi követelmények a célok megvalósítása érdekében szükségessé teszik. Tekintettel arra, hogy ebben az esetben nem köti a jogalkotó a módosítás jogát bírósági vagy alapítványi vagyonellenőri jóváhagyáshoz, így felvetődik a kérdés, hogy esetleg köthető-e az esetleges megváltozott körülmények miatti módosítási jog az alapító okiratban meghatározott alapítványi szerv (pl. kedvezményezett tanács) jóváhagyásához.

Amennyiben az alapító a módosítási jog tekintetében tartalmi korlátot szabott, úgy a rendkívüli módosítási jog a kuratóriumot csak abban az esetben illeti meg, ha a jogszabályi változások miatt az alapító akarata alapján nem módosítható rendelkezések tekintetében a módosítás mégis szükségessé válik. Ebben az esetben a módosítás elengedhetetlen feltétele annak az alapítványi vagyonellenőr általi jóváhagyása.

Felmerül a kérdés, hogy a magyar vagyongazdálkodó alapítványi jogban is elsőbbséget élvezhet-e az alapító akarata alapján a kedvezményezettekkel történő gondoskodás az alapítványi vagyon megtartásával szemben. A magyar jogalkotó az osztrák szabályozástól eltérő koncepciót követ az alapítványi vagyon megtartásának szükségességét illetően, mivel a vagyongazdálkodó alapítvány vonatkozásában irányadó a tőke megtartás kötelezettsége. A Vtv. 10. § (1) bekezdése alapján az alapító meghatározhatja az alapító okiratban az alapítvány javára rendelt vagyonnak azt a mértékét, amely alá a vagyongazdálkodó alapítvány vagyona nem csökkenhet, mely a tőkeminimumnál (600 millió forintnak megfelelő vagyon) nem lehet kevesebb. A Vtv. 10. § (2) bekezdése alapján amennyiben a vagyongazdálkodó alapítvány vagyona az alapító okiratban meghatározott mérték alá csökken, a kedvezményezetteknek járó juttatás mértékét arányosan csökkenteni kell, vagy azt mindaddig vissza kell tartani, amíg az alapítványi vagyon az alapító okiratban meghatározott mértéket nem éri el. A Vtv. 10. §-a egyaránt alkalmazandó a közérdekből és magánérdekből létrehozott vagyongazdálkodó alapítványokra. A Vtv. számos rendelkezése rugalmas a vagyongazdálkodó alapítványok vonatkozásában,

23 Vtv. 9. § (6) bekezdés

a Vtv. 10. §-a azonban nem enged eltérést a tőke megtartási szabálytól a magáncéltól létrehozott vagyonkezelő alapítvány tekintetében sem. A jogalkotó lényegében törvény erejénél fogva prioritizálja a vagyonkezelő alapítvány rendelt vagyon egyben tartásának funkcióját, annak esetleges kedvezményezettéről történő gondoskodó funkciójával szemben.

IV. Összegzés

Az alapító jogállását illetően jelentős eltérések figyelhetők meg az osztrák és magyar szabályozásban. Míg az alapítót megillető jog személyhez kötött az osztrák törvényi előírások szerint, addig a magyar szabályozás alapján az alapítónak lehetősége van az alapítói jogok átruházására, illetve azok gyakorlásának átengedésére is. A Vtv. alapján az alapítót *ex lege* megilleti az alapítói jogok összessége, ezzel szemben a PSG úgy rendelkezik, hogy a módosítás és az alapítvány visszavonásának joga csak akkor illeti meg az alapítót, ha ezeket a jogokat kifejezetten fenntartja magának az alapító okiratban. Amennyiben az osztrák magánalapítvány alapítója természetes személy, úgy legkésőbb halálával az alapító okirat lényegében „köbe vésetté” válik. A magyar szabályozás szerint az alapító okirat módosításával kapcsolatos szabályozás sokkal rugalmasabb, ezért az alapító okirat az esetlegesen időközben megváltozott körülményekhez „hozzáigazítható”. A magyar szabályozás alapján a tőke megtartási szabály a vagyonkezelő alapítvány esetén kötelezően alkalmazandó. Érdemes lenne a jogalkotónak fontolóra vennie, hogy a tőke megtartási szabály alkalmazását csak a közérdekű célra létrehozott vagyonkezelő alapítványnál írja elő kötelezően, a magáncélra létesített vagyonkezelő alapítvány esetén azonban érdemes lenne lehetőséget biztosítani az attól való eltérésre, így lehetővé téve azt, hogy az alapító erre irányuló rendelkezése esetén, a vagyonkezelő magánalapítvány annak esetleges kedvezményezettéről történő gondoskodó funkciója előnyt élvezhessen a vagyon egyben tartásának funkciójával szemben.

Felhasznált irodalom

- B. SZABÓ Gábor – MENYHEI Ákos – SÁNDOR István: *Az alapítvány: Történeti, tipológiai, működési, adózási és vagyonkezelési omnibus*. Budapest, HVG-ORAC 2021.
- MAGYAR-CSATLÓS Judit – MAGYAR Csaba – SÁNDOR István: *Vagyontervezési Labirintus*. Budapest, HVG-ORAC, 2021.
- KALLS, Susanne: Die Privatstiftung als Baustein des Gesellschaftsrechts. In: Peter Doralt – Susanne Kalls (szerk.): *Aktuelle Fragen des Privatstiftungsrechts*, Linde Verlag, Wien, 2001.
- MÜLLER, Katharina (szerk.): *Handbuch Stiftungsmanagement*. Wien, Verlag Österreich, 2022.
- NOWOTNY, Christian: Stifterrechte – Möglichkeiten und Grenzen. *Juristische Blätter* 2003/778.

REICH-ROHRWIG, Johannes: 30 Jahre Privatstiftung. *ecolex*, 2023/158.

SPRUZINA, Claus: Az osztrák magánalapítvány. *Közjegyzők Közlönye*, 2001/3.

Tárgyszavak: vagyonkezelő alapítvány – Privatstiftung – alapítói jogok – alapító okirat
módosítása – PSG – Vtv. – vagyonkezelési modellek

AZ ÖNVEZETŐ AUTÓ TECHNIKAI FELÜGYELETE ÉS A TECHNIKAI FELÜGYELŐ FELELŐSSÉGE A NÉMET KÖZÚTI KÖZLEKEDÉSRŐL SZÓLÓ TÖRVÉNY ALAPJÁN

I. Bevezetés

Az önvezető autókat tanulmányként, a General Motors mutatta be először az 1939-es New York-i világkiállításon, egy képzeletbeli város makettjén keresztül. A mai elképzelésektől – miszerint interneten és különböző helyi hálózatokon keresztül kommunikálnak majd az önvezető autók – eltérően a Futurama városában közlekedő önvezető autók rádiójelekkel kommunikáltak volna és levették volna a sofőr válláról a vezetés minden terhét.² Az azóta eltelt évtizedek alatt rengeteget fejlődött a tudomány, azonban a teljesen – felügyelet nélküli – önvezető autók még nem terjedtek el.

A technikai felügyelőre technológia jelenlegi állása miatt van szükség: a releváns járművek számos szenzor, radar, illetve mesterséges intelligencia segítségével képesek önálló közlekedésre, azonban olyan helyzetekbe is kerülhetnek a járművek, amelyekben ezek a rendszerek nem képesek önállóan döntést hozni. Ezen helyzetekre áll rendelkezésre egy természetes személy, a technikai felügyelő.

Annika Dix, Jens R. Helmert, Thomas Wagner és Sebastian Pannasch a technikai felügyelő munkáját az alábbiak szerint képzelték el 2021-ben: *„Az Automatizált Közúti Közlekedésirányítási Központ felügyeleti helyiségében a kezelőpanel feletti képernyőn figyelmeztetés jelenik meg: az FZ-372E forgalmi rendszámú jármű előtt a sáv elzárva – az út megszakadt. Alatta a következő felirat olvasható: Vigyázat, folyamatos sávkorlátozás. Ezen kívül egy pirosan világító kapcsoló jelzi az intézkedésre való felszólítást. A technikai felügyelő a kapcsolóval megerősíti az átvételt, megnyom egy másik gombot a vezérlőpulton, és a képernyőn megjelenik több kamerakép az FZ-372E forgalmi rendszámú jármű környezetéről. Az első kamera több, az autó előtt haladó járműről és egy építkezéshez kapcsolódó terelő tábláról ad képet. Látható, hogy az autó előtt haladó járművek az építési terület elkerülése érdekében áthajtanak a záróvonalon a szembejövők sávjába. A hátsó kamera képe azt jelzi, hogy az érintett jármű mögött sor alakult ki, amelynek végét a technikai felügyelő nem látja. Mivel a felügyelt jármű előtt haladó jármű mögött a távolság*

1 PhD-hallgató, ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; Témavezető: Prof. Dr. Fuglinszky Ádám Márton, egyetemi tanár; ELTE ÁJK.

2 Hod LIPSON, Melba KURMAN: *Driverless – Intelligent Cars and the Road Ahead. (Vezető nélküli – intelligens Autók és az előttük álló út)* MIT Press, Cambridge – Massachusetts, 2016 (a továbbiakban: Hod Lipson – Melba Kurman 2016): 108. o.

nem tűnik túl nagyoknak, a technikai felügyelő a bal oldali menüben úgy dönt, hogy a záró vonal ellenére sávot vált, és a gomb újbóli megnyomásával engedélyezi a továbbhaladást.”³

Ennek a szituációnak a megtörténtét a 2021. július 28-án Németországban hatályba lépett, az autonóm funkciókkal felszerelt gépjárművekről szóló törvény⁴ teszi lehetővé, amely a német közúti közlekedésről szóló (Straßenverkehrsgesetz, „StVG”) törvényt módosította. A módosítás hatalmas lépést jelentett az autonóm gépjárművek elterjedésének röggös útján, ugyanis a nemzetközi téren legtöbbet használt, a Society of Automotive Engineers International által közzétett, az automatizáció 6 fokozatú skáláján⁵ a négyes szintű járművek – egyelőre időben és térben korlátozott – használatára biztosít lehetőséget.

A magasan automatizált járművekre vonatkozó 2017-ben elfogadott szabályozást⁶ követően a legtöbben – köztük a német jogalkotás is – egy nemzetközi szintű szabályozást vártak, amely várakozásnak a Bizottság (EU) 2022/1426 Végrehajtási rendelete (2022. augusztus 5.) az (EU) 2019/2144 európai parlamenti és tanácsi rendeletnek a teljesen automatizált járművek automatizált vezetési rendszerének (ADS) típusjóváhagyására vonatkozó egységes eljárások és műszaki előírások tekintetében történő alkalmazására vonatkozó szabályok megállapításáról részben eleget is tett.⁷ Azonban csak részben, mert az uniós szabályozás – német szabályozástól eltérően – csak az M és az N típusú járművekre terjed ki, az L típusba tartozókra nem.⁸ Emellett, az

3 Annika DIX, Jens R. HELMERT, Thomas WAGNER, Sebastian PANNASCH: *Autonom und unfallfrei – Betrachtungen zur Rolle der Technischen Aufsicht im Kontext des autonomen Fahrens* (Autonóm és balesetmentes – Megfontolások a technikai felügyelő szerepével kapcsolatban az autonóm közlekedés kontextusában), Innsbruck university press, Journal Psychologie des Alltagshandelns / Psychology of Everyday Activity, Vol. 14 / No. 2, ISSN 1998-9970 Innsbruck 2021, a továbbiakban: Annika Dix 2021: 7-8. o.

4 Gesetz zur Änderung des Straßenverkehrsgesetzes und des Pflichtversicherungsgesetzes – Gesetz zum autonomen Fahren, vom 12. Juli 2021 (A közúti közlekedésről szóló törvény és a kötelező biztosításról szóló törvény módosításáról szóló törvény – Az autonóm közlekedésről szóló törvény, 2021. július 12.)

5 Society of Automotive Engineers, J3016. számú állásfoglalása: 0-ás szint: nincs automatizáció; 1-es szint: vezetéstámogatás; 2-es szint: részben automatizált közlekedés; 3-as szint: feltételes automatizált közlekedés; 4-es szint: magasan automatizált közlekedés; 5-ös szint teljesen automatizált közlekedés.

6 Aches Gesetz zur Änderung des Straßenverkehrsgesetzes, vom 16. Juni 2017 (A közúti közlekedésről szóló törvény módosításáról szóló 8. törvény, 2017. június 16.) (https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?start=%2F%2F%5B%40attr_id%3D%27bgbl117s1648.pdf%27%5D#_bgbl_%2F%2F%5B%40attr_id%3D%27bgbl117s1648.pdf%27%5D_1684697494624) (utolsó letöltés dátuma: 2023.05.21.)

7 Udo STEININGER: *Studie, Rechtliche Fragestellungen des automatisierten Fahrens; Kompetenznetzwerk automatisierte und vernetzte Mobilität*, (Tanulmány, az automatizált közlekedéssel kapcsolatos jogi kérdésfelvetések) innocam.NRW, Aachen, 2022 (https://www.tuvsud.com/de-de/-/media/de/rail/pdf/broschueren-und-flyer/studie_innocamnrw_gesetzgebung_des_hochautomatisierten_fahrens_2022_12_15_final.pdf) (utolsó letöltés dátuma: 2023.05.21.) (továbbiakban: Udo STEININGER 2022): 2. o.

8 ENSZ Gazdasági és Szociális Bizottság égisze alatt meghozott, A járművek konstrukciójáról

automatizált vagy autonóm vezetési funkciók tesztelésére vagy későbbi aktiválására is jelenleg csak a német nemzeti előírások alkalmazhatóak.⁹

A tanulmány szempontjából további releváns jogforrás a 2022. június 30-án kihirdetett a 2021-ben hatályba lépett módosításhoz kapcsolódó autonóm járművek jóváhagyásáról és üzemeltetéséről szóló rendelet¹⁰ (továbbiakban: „AFGBV”), amely az StVG módosításainak részletszabályait tartalmazza.

A német autókлуб (ADAC) megbízásából készült tanulmány előrejelzése 2040-től számol először említésre méltó forgalomba helyezési statisztikai adattal az autonóm módon közlekedő új járművek esetében, amelyet követően 2050-re 0,6-2,1 millió ilyen típusú járművet feltételeznek.¹¹ Ennek háttérében ezen járművek engedélyezésének idő- és erőforrásigényessége is közrejátszik. A jogalkotás ezzel kapcsolatban fontos, hogy megtalálja a megfelelő egyensúlyt: az engedélyezés ne legyen túlzott teher, ugyanakkor az autonóm rendszerek által jelentett veszélyeket az engedélyezéssel kapcsolatos jogszabályi keretek kialakításán keresztül az autonóm gépjárművek elterjedésének kezdetétől fogva társadalmilag elfogadott szintre korlátozza. Ezen cél által vezérelve – és nemzetközi kötelezettségeknek való megfelelés érdekében – a jogalkotó bevezette a technikai felügyelő fogalmát. Jelen tanulmány ezen új jogintézmény részleteivel és a jövőben, a megfelelő autók elterjedését követően, azok működtetése során potenciálisan felmerülő problémákkal foglalkozik.

II. Technikai felügyelő feladatai, kötelezettségei

A technikai felügyelőt meg kell különböztetni a teleoperátortól, aki távolról irányíthatja az érintett autót. Erre az esetre a társadalmi egyeztetés során több javaslat is született, hogy a teleoperátor amikor átveszi az autó felett az uralmat, vezetőnek minősüljön, azonban a jogalkotás ezzel nem értett egyet.¹²

szóló egységesített állásfoglalás (RE.3.) 7. felülvizsgálatát követően az M, az N és az L típusú járművek megkülönböztetésének alapja, hogy az M és az N típusú járműveknek négy vagy annál több kerekük van és személy- vagy áruszállításra használják, míg az L típusú járművek a kettő, három vagy négy kerékkel rendelkező legfeljebb meghatározott teljesítményű, hengerűrtartalmú és/vagy tömegű járművek. (https://unece.org/sites/default/files/2023-05/ECE_TRANS_WP.29_78_Rev.7.pdf) (utolsó letöltés dátuma: 2023.05.31.): 6-7. o.

9 Udo STEININGER 2022: 13. o.

10 A rendeletet a Szövetségi Digitális és Közlekedési Minisztérium a Szövetségi Igazságügyi Minisztériummal és a Szövetségi Gazdasági és Klímavédelmi Minisztériummal egyetértésben, a Szövetségi Tanács jóváhagyásával 2022.06.24-én fogadta el.

11 Sven ALTENBURG, Hans-Paul KIENZLER, Alex Auf der MAUR: *Einführung von Automatisierungsfunktionen in der Pkw-Flotte – Auswirkungen auf Bestand und Sicherheit. Forschungsbericht erstellt im Auftrag des ADAC e. V. München* (Az automatizálási funkciók bevezetése a személygépjármű flottán belül. Kutatási jelentés az ADAC München egyesület megbízásából) 2018, Basel (https://www.adac.de/-/media/pdf/motorwelt/prognos_automatisierungsfunktionen.pdf) (utolsó letöltés dátuma: 2023.05.20.): 20. o.

12 Jörg NIEMANN, Till STEGEMANN, Anna SCHARL: *Haftung der Technischen Aufsicht: Lösungsvorschlag* (<https://www.roedl.de/de-de/de/medien/publikationen/buecher/oeffentlicher-sektor/>

Ha az autonóm funkciókkal ellátott járműnek segítségre van szüksége egy döntés meghozatalában, például, ha egy kikerülési manőverhez rövid időre meg kell szegni egy közúti közlekedési szabályt és át kell haladnia egy záróvonalon, akkor szükség van az ilyen manőver technikai felügyelő általi jóváhagyására. Ezen jóváhagyást a felügyelő az alapján tudja megadni, hogy hozzáfér a jármű szenzorai (radarok, kamerák, LIDAR) által generált információkhoz, és az adott helyzetben döntést tud hozni a felmerült problémák megoldása és a jármű útjának folytatása érdekében. Az autóban ülő utasok beavatkozását sem a törvény, sem a rendelet nem várja el.¹³

Álláspontom szerint a technikai felügyelő döntési jogkörének meghatározásakor a törvény és a rendelet nincs összhangban egymással:

Az StVG 1f. § (2) bekezdése szerint a technikai felügyelő engedélyezhet alternatív vezetési manővereket vagy kikapcsolhatja az autonóm vezetési funkciót. Azonban nem tartalmazza a technikai felügyelő azon jogosultságát – amiről a rendelet és a törvény indoklása is említést tesz – hogy a technikai felügyelő a jármű rendszereinek önállóan vezetési manővereket javasoljon, továbbá, hogy az autó irányítását átvegye. Az StVG 1f § (2) bekezdés 3. pont szerinti előírása szerint a technikai felügyelő köteles értékelni a járműnek a saját állapotáról küldött jelzéseket, és szükség esetén kezdeményezni a közlekedés biztonsága érdekében szükséges intézkedéseket. Ennek azon értelmezése, hogy teleoperátorként átveheti az autó feletti irányítást egy ilyen jelentős jogosultság esetén álláspontom szerint túlzó. Véleményem szerint amennyiben a német parlament célja ez volt, úgy ezt kifejezetten ki kellett volna mondania, mert egy értelmezésre alapozva egy jármű irányításának átvétele jogbizonytalansághoz vezet.

Az AFGBV 14. § (2) és (3) bekezdése, illetve az 1. melléklet 4. pontja tartalmazza, hogy a technikai felügyelő – vagy az általa megbízott szintén természetes személy – jogosult az autó irányításának manuális átvételére. Az StVG vonatkozó rendelkezései és a fogalomhasználata alapján a rendelet álláspontom túlterjeszkedett az StVG által biztosított felhatalmazáson, mert utóbbi kizárólag felügyeleti tevékenységről rendelkezik és a technikai felügyelő feladatai közé – az autó irányítása szempontjából – kizárólag a jármű által javasolt alternatív közlekedési manőver jóváhagyása tartozik.

A rendelet 1. melléklet 1. részének 4. pontja szerint a technikai felügyelőnek kell döntenie a további útvonalról, ha az autonóm vezetési funkció nem javasol vezetési manővert a technikai felügyelőnek az út folytatásához. Ha a technikai felügyelő ezután vezetési manővert határoz meg, azt az autonóm vezetési funkciónak jóvá kell hagynia. A törvénytervezet szövege nem rendelkezik a vezetési manőverek technikai felügyelet általi meghatározásáról, csak azt írja elő, hogy a technikai felügyelő választja ki a rendszer által javasolt alternatív vezetési manővereket, vagy állítja a gépjárművet olyan állapotba, amely minimalizálja a kockázatot.¹⁴ A rendelet és a törvény indoklása – miszerint a

documents/autonomes-fahren-roedl-partner-verband-deutscher-verkehrsunternehmen.pdf
(utolsó letöltés dátuma: 2023.05.30.): 35. o.

13 Annika Dix 2021: 6. o.

14 Állásfoglalás: 4. o.

technikai felügyelet által javasolt vezetési manővert az autonóm vezetési funkciónak jóvá kell hagynia – további önellentmondásba ütköznek. A technikai felügyelet segítségét ugyanis olyan esetben kérik az autó rendszerei, amikor azok elérik a határukat. Így ezekben az esetekben álláspontom szerint az autó nem tud megalapozott döntést hozni arról, hogy a technikai felügyelő által javasoltak kellően biztonságosak-e.

További hiányossága a törvénynek és a rendeletnek, hogy nem tartalmaz szabályozást, az egyes technikai felügyelő által felügyelhető járművek mennyiségéről, amely a közlekedésbiztonságra jelentős hatást gyakorolhat, mert ugyan nem szükséges az egyes járművek folyamatos felügyelete, de a technikai felügyelet figyelmének megosztását eredményezi, ha több autó egyszerre kéri a felügyelet segítségét.

III. Technikai felügyelővel szembeni követelmények

Az StVG és az AFGBV együttesen határozza meg, hogy a technikai felügyelőnek milyen követelményeknek kell megfelelnie. Az AFGBV 14. § (1) bekezdés 4. pontja szerint a technikai felügyelővé kijelölt természetes személynek alkalmasnak kell lennie az StVG 1f. § (2) bekezdése szerint feladatainak ellátására. Ennek akkor felel meg, ha megfelelő (diplomás, vagy államilag elismert technikus) végzettséggel rendelkezik, sikeresen elvégezte a gépjármű gyártója által szervezett az autonóm funkciókkal felszerelt gépjárműre vonatkozó megfelelő képzést, az általa felügyelt autonóm funkciókkal felszerelt jármű kategóriájával megegyező gépjárműre érvényes vezetői engedéllyel rendelkezik, és megbízhatónak minősül az StVG 1f. § (2) bekezdése által rábízott feladatok elvégzése tekintetében.

Az AFGBV 14. § (1) bekezdés utolsó mondata alapján a technikai felügyelő megbízhatóságának megállapításához erkölcsi bizonyítványra van szükség, továbbá a vezetői engedélyekről vezetett nyilvántartásból származó információkra, valamint a vezetésre való alkalmassági nyilvántartás bejegyzéseiről szóló információkat kell benyújtani. Ha a vezetői engedély nyilvántartásba háromnál több – bármely közlekedési szabályszegés szankciójaként szolgáló – pont van bejegyezve, az adott személy nem minősül megbízhatónak.

A technikai felügyelő az üzembentartó hozzájárulásával más, a közlekedés vagy a gépjárművek területén legalább hároméves szakmai tapasztalattal rendelkező, erre alkalmas természetes személyeket is igénybe vehet feladatai ellátására. Ezen természetes személyeket a gyártónak rendszeresen, de legalább évente ki kell képeznie az általuk gyártott gépjárművek kezelésére és – amennyiben releváns – a gépjármű autonóm vezetési funkcióinak jelentős módosításaira vonatkozóan. A képzést gyakorlati vizsgával kell kiegészíteni, amely magában foglalja a szimulált működési hibák kezelését. Az alkalmazott természetes személyek képzésének sikeres elvégzését a technikai felügyelőnek dokumentálnia kell. Ha átveszi az autó irányítását manuálisan (tehát a jogszabályok által kifejezetten nem megnevezett teleoperátori funkciót tölt be), akkor megfelelő vezetői engedéllyel kell rendelkeznie annak a személynek, akinek a technikai felügyelő átadja a feladatait.

A rendelet álláspontom szerint indokolatlanul tesz különbséget a technikai felügyelő – aki az StVG alapján természetes személy – és a technikai felügyelő által igénybe vett további – a rendelet által el nem nevezett tisztséget betöltő – természetes személy között. A rendelet szövege szerint a technikai felügyelő az üzembentartó egyetértésével a kötelezettségei teljesítésére vehet igénybe más természetes személyt. Az egyes feltételek alapján azonban nem egyértelmű, hogy a jogalkotó minden vagy csak a technikai felügyelő egyes – a tanulmány II. pontjában említett – kötelezettségeinek átruházására kívánt lehetőséget biztosítani. Szó szerinti értelmezés esetén előbbi tartalmazza az AFGBV, azonban ennek ellenkezőjét támasztja alá az AFGBV 14. § (2) bekezdés 5. és 6. mondata által külön előírt követelmény, hogy a kötelezettségeket átvevő személynek vezetői engedéllyel kell rendelkeznie, ha átveheti az autonóm funkciókkal ellátott jármű felett az irányítást. Azáltal, hogy a jogszabályok az autó irányításának átvételével kapcsolatban kiemelik, hogy csak akkor kell vezetői engedély a kijelölt személynek, ha át is veszi az autó irányítását, értelmezésem szerint lehetőség van a technikai felügyelet egyes feladatainak delegálására. A technikai felügyelettel szemben az AFGBV 14. § (1) bekezdés 3. pontja ugyanezt a követelményt minden esetre előírja, amely megkülönböztetés álláspontom szerint megalapozatlan.

IV. A technikai felügyelő és a felelősség

Az autonóm funkciókkal ellátott járművek közútra engedése egyrészt az engedélyezéssel kapcsolatos jogi, másrészt felelősségi kérdéseket vet fel, amelyek között kölcsönhatás van: a jogalkotó feladata, hogy az autonóm rendszerek által jelentett veszélyeket az engedélyezés feltételein keresztül kezdettől fogva társadalmilag elfogadott szintre korlátozza, amely kulcsfontosságú a technológia elterjedésében.

Az StVG 1f. §-a alapján technikai felügyelői feladatok ellátásáról az autó üzembentartója (aki, vagy amely személy köteles felelősségbiztosítással rendelkezni) köteles gondoskodni, amellyel megbízhat harmadik személyeket is. Ha ma közlekedési baleset történik, az StVG 7. § (1) bekezdése alapján az üzembentartó tartozik felelősséggel, ha járműve üzemeltetése közben egy személy meghalt vagy megsérült, vagy egy tárgy megrongálódott, amely felelősség alól az StVG 7. § (2) bekezdése alapján csak vis maior esetén mentesülhet. Álláspontom szerint azonban a felelősségi kérdések vizsgálata az üzembentartónál nem érhetnek véget, mert más szereplők, például a technikai felügyelő tevékenysége is közreműködhet egy esetleges káresemény bekövetkezésében.

A német jog alapján, ha vétkesen okoz kárt, a vezető – az üzembentartóval egyetemlegesen – felelősséggel tartozik. Ezen szabály technikai felügyelőre történő kiterjesztésére tett javaslatot a Szövetségi Tanács is,¹⁵ amelyet azonban a Parlament

15 Bundesrat: Empfehlungen der Ausschüsse zu Punkt ... der 1002. Sitzung des Bundesrates am 26. März 2021, Drucksache 155/1/21 (A Bundesrat 2021. március 26-i 1002. ülésének ... napirendi pontjára vonatkozó bizottsági ajánlások) (<https://www.bundesrat.de/Shared-Docs/drucksachen/2021/0101-0200/155-1-21.pdf>; jsessionid=5B5E4067CC7A280E-

nem vett figyelembe és a végleges szövegezésbe nem került bele. Ennek tükrében az átgondoltság hiányát tükrözi álláspontom szerint a törvénymódosítás indoklása és az AFGBV rendelkezése, amelyek a technikai felügyelet teleoperátori minőségben történő eljárást lehetővé teszik. A technikai felügyelet korábban említett felügyelet helyetti aktív, járművezetési tevékenysége álláspontom szerint nem tér el a nem autonóm funkciókkal ellátott gépjárművek vezetőinek feladataitól, így a felelősség terén történő megkülönböztetés véleményem szerint nem helytálló.

A jogalkotó döntése alapján csak az általános deliktuális felelősségi tényállás alkalmazható a technikai felügyelet felelősségére, amelyet a német polgári törvénykönyv, a Bürgerliches Gesetzbuch („BGB”) 823. § (1) és (2) bekezdése szabályoz.¹⁶ Ezáltal a károsultnak kell bizonyítania nemcsak a kárt, a károkozó magatartást és az ezek közötti ok-okozati összefüggést, hanem azt is, hogy vétkesen okozta a kárt a technikai felügyelő. Változatlan tartalommal átvett jogi szabályozás esetén véleményem szerint a magyar jog kedvezőbb helyzetbe hozza a kimentő felelősségi rendszerrel – a vélelmezett felróhatóság által – a károsultat. Ezáltal nem szükséges bizonyítani a felróhatóságot a károsult, az ezzel kapcsolatos bizonyítási terhet a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény 6:519. § második mondata a kár okozójára telepíti.

A német jogalkotónak ezen döntése azonban védheti a technikai felügyelő személyét a gépjármű-felelősségbiztosítás megtérítési igényeitől. Ugyanakkor azt is mutatja, hogy a jogalkotó az autonóm vezetési funkcióval rendelkező járművek esetében a károsult fél kártérítési igényeit a gépjármű-felelősségbiztosításhoz kívánta irányítani, amely mögött fizetőképés biztosító társaság áll.

V. Összegzés

A német jogalkotás megelőzve a nemzetközi szintű szabályozókat, a saját útját járva vezette be a tanulmányban elemzett jogszabályokat, amelyek üdvözlendőek, azonban maradtak megválaszolatlan kérdések. Fontos megjegyezni, hogy a 4-es szintű önvezetésre képes járművekre csak átmenetileg van szükség, ameddig a technológia el nem éri az 5-ös szintet. Legkésőbb ezen technológia elterjedésével a technikai felügyelő, mint jogintézmény is meg kell, hogy szűnjön, ugyanis ezen a fejlettségi szinten már nem lesz szükség sem beavatkozásra, sem felügyeletre.

37C7FF86AB108DB4.2_cid391?__blob=publicationFile&v=1) (utolsó letöltés dátuma: 2023.06.02.): 18. o.

16 Hans SCHULTE-NÖLKE, Lukas BEINKE: *Haftungsrechtliche Stellschrauben bei der Einführung des automatisierten und autonomen Fahrens* (Az automatizált és autonóm vezetés bevezetésének felelősségjogi eszközei); In: Hans SCHULTE-NÖLKE, Lukas BEINKE (szerk.), *Haftungsrechtliche Stellschrauben bei der Einführung selbstfahrender Autos*; Zeitschrift für das Recht der digitalen Wirtschaft (Felelősségjogi korrekciós csavarok az önvezető autók bevezetésénél; Folyóirat a digitális gazdaság jogáért); 1/2022 füzet, Hürth: 29. o.

Forrásjegyzék

- Achtes Gesetz zur Änderung des Straßenverkehrsgesetzes, vom 16. Juni 2017 (A közúti közlekedésről szóló törvény módosításáról szóló 8. törvény, 2017. június 16.)
- Sven ALTENBURG, Hans-Paul KIENZLER, Alex Auf der MAUR: *Einführung von Automatisierungsfunktionen in der Pkw-Flotte – Auswirkungen auf Bestand und Sicherheit. Forschungsbericht erstellt im Auftrag des ADAC e. V. München* (Az automatizálási funkciók bevezetése a személygépjármű flottán belül. Kutatási jelentés az ADAC München egyesület megbízásából) 2018, Basel (https://www.adac.de/-/media/pdf/motorwelt/prognos_automatisierungsfunktionen.pdf) (utolsó letöltés dátuma: 2023.05.20.)
- Bundesrat: Empfehlungen der Ausschüsse zu Punkt ... der 1002. Sitzung des Bundesrates am 26. März 2021, Drucksache 155/1/21 (A Bundesrat 2021. március 26-i 1002. ülésének ... napirendi pontjára vonatkozó bizottsági ajánlások) (https://www.bundesrat.de/SharedDocs/drucksachen/2021/0101-0200/155-1-21.pdf;jsessionid=5B5E4067CC7A280E37C7FF86AB108DB4.2_cid391?__blob=publicationFile&v=1) (utolsó letöltés dátuma: 2023.06.02.)
- Annika DIX, Jens R. HELMERT, Thomas WAGNER, Sebastian PANNASCH: *Autonom und unfallfrei – Betrachtungen zur Rolle der Technischen Aufsicht im Kontext des autonomen Fahrens* (Autonóm és balesetmentes – Megfontolások a technikai felügyelő szerepével kapcsolatban az autonóm közlekedés kontextusában), Innsbruck university press, Journal Psychologie des Alltagshandelns / Psychology of Everyday Activity, Vol. 14 / No. 2, ISSN 1998-9970 Innsbruck 2021
- ENSZ Gazdasági és Szociális Bizottság égisze alatt meghozott, A járművek konstrukciójáról szóló egységesített állásfoglalás (RE.3.) 7. felülvizsgálatát követően az M, az N és az L típusú járművek megkülönböztetésének alapja, hogy az M és az N típusú járműveknek négy vagy annál több kerekük van és személy- vagy áruszállításra használják, míg az L típusú járművek a kettő, három vagy négy keréssel rendelkező járművek. (https://unece.org/sites/default/files/2023-05/ECE_TRANS_WP.29_78_Rev.7.pdf) (utolsó letöltés dátuma: 2023.05.31.)
- Gesetz zur Änderung des Straßenverkehrsgesetzes und des Pflichtversicherungsgesetzes – Gesetz zum autonomen Fahren, vom 12. Juli 2021 (A közúti közlekedésről szóló törvény és a kötelező biztosításról szóló törvény módosításáról szóló törvény – Az autonóm közlekedésről szóló törvény, 2021. július 12.)
- Hod LIPSON, Melba KURMAN: *Driverless – Intelligent Cars and the Road Ahead. (Vezető nélküli – intelligens Autók és az előttük álló út)* MIT Press, Cambridge – Massachusetts, 2016
- Jörg NIEMANN, Till STEGEMANN, Anna SCHARL: *Haftung der Technischen Aufsicht: Lösungsvorschlag* (<https://www.roedl.de/de-de/de/medien/publikationen/buecher/oeffentlicher-sektor/documents/autonomes-fahren-roedl-partner-verband-deutscher-verkehrsunternehmen.pdf>) (utolsó letöltés dátuma: 2023.05.30.):

Hans SCHULTE-NÖLKE, Lukas BEINKE: *Haftungsrechtliche Stellschrauben bei der Einführung des automatisierten und autonomen Fahrens* (Az automatizált és autonóm vezetés bevezetésének felelősségjogi eszközei); In: Hans SCHULTE-NÖLKE, Lukas BEINKE (szerk.), *Haftungsrechtliche Stellschrauben bei der Einführung selbstfahrender Autos*; Zeitschrift für das Recht der digitalen Wirtschaft (Felelősségjogi korrekciós csavarok az önvezető autók bevezetésénél; Folyóirat a digitális gazdaság jogáért); 1/2022 füzet, Hürth

Society of Automotive Engineers, J3016. számú állásfoglalása

Udo STEININGER: *Studie, Rechtliche Fragestellungen des automatisierten Fahrens; Kompetenznetzwerk automatisierte und vernetzte Mobilität*, (Tanulmány, az automatizált közlekedéssel kapcsolatos jogi kérdéskérdések) innocam.NRW, Aachen, 2022 (https://www.tuvsud.com/de-de/-/media/de/rail/pdf/broschueren-und-flyer/studie_innocamnrw_gesetzgebung_des_hochautomatisierten_fahrens_2022_12_15_final.pdf) (utolsó letöltés dátuma: 2023.05.21.)

Tárgyszavak: kártérítési jog, önvezető autók, technikai felügyelet

NEMZETKÖZI BERUHÁZÁSVÉDELEM A MAGYAR TENDENCIÁK TÜKRÉBEN

I. Bevezető

A modern beruhásvédelmi jog kialakulása az 1960-as évekre tehető. A külföldi beruházók ezt megelőzően csupán diplomáciai védelem alatt álltak,² ezáltal a jogi rezsim megújulása jelentős változásokat hozott. Megjelentek államok közötti olyan két- és többoldalú megállapodások, amelyek kedvezményezettjei a beruházók lettek. Ezen megállapodások ugyanis nemcsak egy állam jogalanyainak másik államba történő beruházásainak általános feltételeit határozták meg, hanem kiépítették azok garanciarendszerét is. A külföldi beruházóknak ezáltal a hatályban lévő beruhásvédelmi megállapodások nemzetközi választottbíróóság előtt közvetlen jogosultságot biztosítanak jogvita rendezésére, amennyiben a beruhásvédelmi megállapodások alatt sérelem éri őket. A külföldi beruházó és fogadó állam közötti vitarendezés (*Investor-State Dispute Settlement* – ISDS) a beruhásvédelmi megállapodások legfontosabb, és egyben a leginkább kritizált eleme. Az elmúlt évtizedek igazolták, hogy a beruhásvédelmi rezsim egy igazságosan lefektetett rendszer alapjait hordozta magában,³ ami alatt az ISDS kikötést *ultima ratioként* alkalmazták a külföldi beruházók. Napjainkban ez a rendszer közpolitikai bírálat tárgyává vált, aminek következtében egyre több állam dönt a beruhásvédelmi megállapodásaik modernizációjának kezdeményezése, sőt egyoldalú felmondása mellett. A vitarendezési klauzulával kapcsolatos dilemmákon túl

1 A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Nemzetközi Magánjogi Tanszék; szakmai vezető-főtanácsos, Külgazdasági és Külügyminisztérium, Kereskedelempolitikai Főosztály. E-mail: ldk.szalai@gmail.com. Témavezető: Dr. Raffai Katalin Edit PhD. egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Jelen tanulmányban foglalt megállapítások kizárólag a szerző álláspontját tükrözik.

2 SUBEDI, Surya P.: *International Investment Law: Reconciling Policy and Principle*. Hart Publishing, Third Edition, 2016. 22.

3 hon. Charles BROWER: „Like any system of law, there will be disappointments, you’re dealing with human systems. But this system fundamentally produces a good justice...”

Magyarország számára még inkább nehezített a helyzet, ugyanis annak ellenére, hogy ezek a beruházásvédelmi megállapodások két állam között jönnek létre, a nemzetközi beruházásvédelmi jog alatt az uniós szakpolitikai befolyás egyre nő.

A 2009-ben hatályba lépett Lisszaboni Szerződés⁴ óta a közvetlen külföldi beruházások (*Foreign Direct Investment* – FDI) a kizárólagos uniós hatáskörbe tartozó közös kereskedelempolitika részévé váltak. Az ebből levonható következtetésekkel ellentétben viszont a tagállamoknak – korlátozottan ugyan, de – továbbra is lehetősége van beruházásvédelmi megállapodások létrehozására. Szemben az intra-EU helyzettel, amelynek keretei között az Achmea ítéletet⁵ követő jogalkotás hatására megszűnt a jogosultságokat biztosító védelmi rendszer.

A külföldi beruházók ösztönzői, a reformtörekvések katalizátorai voltaképpen a kormányok, amelyek pragmatikus megközelítésben elsődlegesen az országban már meglévő FDI-projekteknel magasabb hozzáadott értékű beruházásokat ösztönzik, valamint igyekeznek a piacon már jelenlévő beruházói kör korszerűsítésének előmozdítására, és saját beruházóik megfelelő szintű külföldi védelmének kiépítésére. Alapvető jogszabályi keretében a belső jogi szabályozás mellett a beruházásaik külföldi védelmében ezáltal relevanciával bírnak a más államokkal kötött beruházásvédelmi megállapodásaik, valamint a politikai irányvonal meghatározásában 2004 óta az uniós jog egyaránt. A jelen tanulmányban tett vizsgálat alapját épp ezen megközelítés adja, mivel a Magyarország beruházásvédelmi stratégiájához kapcsolódó jogi keret jelentősen módosult az elmúlt években, amelynek legfőbb okai az Európai Unióhoz való csatlakozásból erednek.

II. Magyarország beruházásvédelmi irányvai

Magyarország több mint hatvan beruházásvédelmi megállapodást tárgyalt ki az elmúlt évtizedekben, amelyek közül ma harminckilenc van hatályban.⁶ Egyes megállapodások ugyan aláírásra kerültek, de legtöbbször politikai indokok miatt sosem léptek hatályba. Míg van megállapodás, amelyet egyoldalú felmondás vagy közös megegyezés megszüntetett. Az viszont kétséget kizáróan megállapítható, hogy a hatályban lévő megállapodások számának jelentős mértékű csökkenését az Európai Unió, és így annak szakpolitikai irányvonala okozta.

4 Lisszaboni Szerződés (2007. december 13.) az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés módosításáról (HL 306/01, 2007. 12. 17.).

5 C-284/16. sz. ügy, The Slovak Republic kontra Achmea BV, EUB (nagytanács) 2018. március 6-i ítélet (ECLI:EU:C:2018:158).

6 UNCTAD Investment Policy Hub adatai alapján (2023. május 30.). <https://investment-policy.unctad.org/international-investment-agreements>. Az UNCTAD hiteles adatforrás, tekintettel a terület dinamikus változékonyságára a jelenlegi helyzetről azonban nem biztosít teljeskörű képet. A beruházásvédelmi megállapodások ratifikálásának, illetve egyéb státusz változásának felvezetése hosszabb időt vesz igénybe, továbbá egyes államokkal kötött megállapodások az állam nemzetközi szinten való elismerésének hiánya miatt nem kerül fel a listára.

1. Extra-EU beruházásvédelmi megállapodások jelenkori helyzete

Az uniós primer jogforrás által – a Lisszaboni Szerződés hatályba lépése óta – az FDI, így a Magyarország által harmadik államokkal létrehozott megállapodások esetköre is a közös kereskedelempolitika részévé vált, amely kizárólagos uniós hatáskörbe tartozik.⁷ A Lisszaboni Szerződés hatálybalépésének idején számos olyan kétoldalú beruházásvédelmi megállapodás volt hatályban, amelyet Magyarország harmadik országokkal kötött. Az ilyen – azóta az Unió kizárólagos hatáskörébe került – megállapodásokra vonatkozóan az Európai Unió működéséről szóló szerződés (a továbbiakban EUM-Sz)⁸ nem tartalmaz kifejezett rendelkezéseket, így erre tekintettel az 1219/2012/EU rendelet,⁹ az ún. *grandfathering regulation* átmeneti rendelkezéseivel az Európai Unió felhatalmazást adott a tagállamok számára, hogy megállapodást kössenek, amíg azokat az Uniónak a beruházások magas szintű védelmét biztosító beruházásvédelmi megállapodásai fokozatosan fel nem váltják. A rendelet értelmében az uniós tagállamok, tehát Magyarország is jogosult kétoldalú beruházásvédelmi megállapodás létrehozására, vagy a korábban létrejött megállapodás modernizációjára. A tárgyalások előkészítése majd lezárása folyamán azonban folyamatos együttműködési kötelezettség előírása mellett, amelyet az Európai Bizottság számára szükséges teljesíteni. Az Európai Bizottság, mint uniós végrehajtó szerv ugyanis jogosult a tagállamok által harmadik államokkal kötött beruházásvédelmi megállapodások tartalmi felülvizsgálatára. A Bizottság ad felhatalmazást a tagállamoknak a meglévő kétoldalú beruházásvédelmi megállapodás módosítására vagy egy új kétoldalú beruházásvédelmi megállapodás megkötésére irányuló, harmadik országgal történő hivatalos tárgyalások megkezdésére, valamint a kitérő megállapodások aláírására és megkötésére. A rendelet 9. cikk (2) bekezdése továbbá kimondja, hogy a Bizottság előírhatja a tagállamnak, hogy a tárgyalásokba és a jövőbeli kétoldalú beruházásvédelmi megállapodásokba építsen be bizonyos rendelkezéseket, amelyek az Unió beruházási politikájával és az uniós joggal való összeegyeztethetőség biztosításához szükségesek, vagy ugyanezen célból eltávolítson bizonyos tartalmi elemeket. A gyakorlatban ez az Európai Bizottság teljes körű fennhatóságát jelenti, ami valós aggályokat okoz a bilaterális úton kitérő megállapodások vonatkozásában, mivel a tárgyalásokon valójában láthatatlan tárgyalópartnernként képviselteti magát az Európai Unió.

7 Ld. Az Európai Unió Működéséről szóló szerződés Ötödik rész, II. cím 206-207. cikk (HL C 326/47, 2012.10.26.).

8 Az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata 2012/C 326/01 (HL C 326, 2012.10.26.)

9 Az Európai Parlament és a Tanács 1219/2012/EU rendelete (2012. december 12.) a tagállamok és harmadik országok közötti kétoldalú beruházási megállapodások tekintetében átmeneti rendelkezések megállapításáról (HL 351/40, 2012.12.20.)

2. Beruházásvédelem intra-EU viszonylatban

Magyarország 2004 óta az Európai Unió tagja. Az uniós csatlakozást megelőzően a már EU-s tagállamokkal folytatott gazdasági kooperáció elmélyítése érdekében Magyarország valamennyi uniós tagállammal kötött kétoldalú beruházásvédelmi megállapodást, amelyek többsége az Achmea ítélet végrehajtása következtében került megszüntetésre. Az Európai Unió Bírósága az ítéletében megállapította, hogy a tagállamok közötti beruházásvédelmi megállapodások választottbírói klauzulája ellentétes az uniós joggal. Hatásként a 2019-es deklarációk, majd a 2020. augusztus 20-án hatályba lépő uniós plurilaterális megállapodás¹⁰ révén az uniós tagállamok egymással kötött beruházásvédelmi megállapodásainak jelentős része megszüntetésre került.¹¹ Az EU-n belüli – de kvázi – közvetlen külföldi beruházók jelenlegi jogvédelme azonban továbbra sem tisztázódott. Az „uniós beruházásvédelem vákuuma”¹² a közeljövőben problémát okozhat, annak következtében, hogy az intra-EU beruházásvédelmi megállapodások megszüntetése a megszüntető megállapodás hatályba lépésekor még folyamatban lévő jogvitákra és a végre nem hajtott választottbírói ítéletekre is hatással volt. Az EU ugyanis visszaható hatállyal igyekszik megvalósítani a megállapodások megszüntetését. Továbbá jelenleg nincs életképes alternatív rendszer a külföldi beruházók speciális védelmére, amely Magyarország számára is hátrányos lehet egy olyan időszakban, amikor a kétoldalú kereskedelmi kapcsolatok stabilitására való törekvés elméletben prioritást élvez. Az EU belső piacán lévő külföldi tagállami beruházók ezáltal elveszítették az EU-n belüli kétoldalú beruházásvédelmi megállapodások által jelenleg kínált védelmet, különösen azt a jogot, hogy egy nemzetközi fórum előtt indítsanak pert a fogadó állammal szemben. Ez kiemelt jogosítványa volt a tagállamok közötti megállapodások hatálya alá tartozó beruházói körnek, ugyanis az EU-n belüli beruházásvédelmi megállapodásokon alapuló perek teszik ki a beruházásvédelmi megállapodások eljárásjogi rendelkezésén alapuló jogviták mintegy 20 százalékát.¹³ A közvetlen külföldi beruházók különleges jogérvényesítési eszköze megszűnt, alternatívaként a folyamatban lévő ügyekre a 2020-as megszüntetési megállapodás alapján a jelenlegi átmeneti rendszerben az egyezségi eljárás mellett a nemzeti jog szerinti bírósági út igénybevétele alkalmazható. Az uniós mechanizmusok alapján ugyanis a jogvita eldöntésére az egyes tagállami bíróságok válnak jogosulttá. A beruházók azonban már megkérdőjelezték, hogy a hazai fórum mennyire alkalmas egy-egy komplexebb beruházási jogvita rendezésére

10 Megállapodás az Európai Unió tagállamai közötti kétoldalú beruházási megállapodások megszűnéséről (HL 169/1. 2020.05.29.) – Magyarország esetében kihirdetve: 2020. évi LXI. törvény

11 Ausztria, Egyesült Királyság, Finnország, Írország és Svédország nem csatlakozott a megállapodáshoz. A kötelezettségzegési eljárás elkerülése végett a tagállamokkal fennálló beruházásvédelmi megállapodásaik kétoldalú megszüntetésére került sor.

12 PETIT, Sherina – DOWLING, Cara – HORNBY, Charlotte: Investment protection post-Achmea. *International Arbitration Report*, 12/2019. 29.

13 Ld. Investment Policy Hub: Investment Dispute Settlement Navigator <<https://investmentpolicy.unctad.org/investment-dispute-settlement>>

és mennyire marad pártatlan, ha a saját államuk intézkedéseivel kapcsolatban szükséges döntést hozni. Attól függetlenül, hogy egyes uniós tagállam magas színvonalú bírósági rendszerrel működik, a hatékony jogorvoslat biztosításában nem bizonyos, hogy megüti a kellő mércét a reformált uniós mechanizmus,¹⁴ ami a beruházói kedv csökkenéséhez vezethet, amely miatt az EU-nak a helyzetet mielőbb szükséges kezelni.

III. Következtetések

Láthatjuk, hogy az Európai Unió széleskörű jogosítványokkal rendelkezik a beruházás-védelmi szakpolitika vonatkozásában. Az extra-EU beruházásvédelmi megállapodások kapcsán egy-egy megállapodás tartalmának megállapításakor lényegében teljeskörű hatáskörrel bír, így a magyar beruházásvédelmi jogi irányvonal összhangban kell, hogy legyen az uniós szakpolitikával. Magyarország számára ellehetetlenülne a beruházásvédelmi megállapodások további kitárgyalása, amennyiben ettől eltérő szakpolitikai meggyőződést képviselne. Az EU politikai térnyerése tehát nem kedvez a tagállami belső szakpolitika kibontakozásának. Komoly problémákat jelentenek továbbá a megállapodás létrehozására irányuló eltérő érdekek képviselői is, ugyanis míg egy uniós tagállam, mint tőkeexportáló célja a tőke kihelyezése során a védelem biztosítása, addig a harmadik államok a külföldi közvetlen befektetések megjelenésével gazdaságuk fellendülésében bíznak. A tőkeimportáló államok fő célja így a beruházások ösztönzése, egy alacsonyabb védelmi rendszer kiépítése mellett, ami kompromisszumok nélkül aszimmetrikus tárgyalási eredményekhez, vagy akár a tárgyalások elhúzódásához, sőt elakadásához vezethetnek, különösen akkor, ha az EU felhatalmazása során szakpolitikai meggyőződéseiből sem enged.

Az EU beruházásvédelmi jogpolitikája másrésztől már kimondta, hogy az egységes belső piacon nincs szükség beruházásvédelmi megállapodásra, mert a területet az uniós jog teljes mértékben lefedi. A kapcsolódó alapvető szabadságjog, mint a tőke szabad mozgása, valamint a megkülönböztetésmentesség és arányosság elve teljes mértékben biztosítja a beruházásvédelmi megállapodások alatt nyújtott jogosultságok szintjét. Az uniós jog által védett értékek javarésze fellelhető volt az intra-EU beruházásvédelmi megállapodásokban, voltaképpen egyes elemeinek kidolgozásában jelentős szerepet játszott az EUB joggyakorlata is.¹⁵ Az eljárásjogi lehetőségek egyensúlya a jelenlegi rendszerben viszont aggályos a külföldi beruházó számára. Egyesek szerint az államközi megállapodás nyújtotta védelem megszerzése érdekében változhat az FDI vállalati külső struktúrája. A későbbiekben az eddigi külföldi beruházó az uniós piacon leányvállalatként jelenhet meg, amelynek eredményeképpen a tagállam és adott harmadik állam között fennálló beruházásvédelmi megállapodás eljárásjogi szabályai alapján újra jogosulttá válhat a nemzetközi választottbíróságok előtti vitarendezésre.¹⁶

14 PETIT – DOWLING – HORNBY i.m. 31.

15 SATTOROVA, Mavluda: Investor Rights under EU law and International Investment Law. *The Journal of World Investment & Trade*, 17/6 2016. 916.

16 BRAY, D. – KAPOOR, S.: Agreement on the Termination of intra-EU BITs: Sunset in Stone?

A gyakorlatban továbbá problémákhoz vezet a választottbíróági ítéletek végrehajthatósága, ugyanis a 2020-as megszüntetési megállapodás meghatározza, hogy a nemzeti bíróságoknak esettől függően hatályon kívül kell helyezni vagy meg kell semmisítenie a választottbíróági határozatot, illetve el kell tekintenie annak elismerésétől és érvényesítésétől.¹⁷ Tekintettel arra, hogy Magyarország is ratifikálta a külföldi választottbíróági határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló New York-i Egyezményt,¹⁸ ezen jogvitákból eredő ítéletek megtagadása a már folyamatban lévő ügyek tekintetében a nemzetközi jog szempontjából további aggályokat jelenthet, ami potenciálisan akár a tagállami alkotmánybíróság, vagy Strasbourgban az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt manifesztálódhat.

Továbbá az Achmea-ítélet nem csupán a tagállamok közötti beruházásvédelmi megállapodások létét tette kérdésessé, hanem az 1994-ben létrejött Energia Charta Egyezmény¹⁹ (*Energy Charter Treaty* – a továbbiakban: ECT) választottbíróági klauzulájának EU-n belüli alkalmazhatóságát is, tekintettel arra, hogy az ECT, hasonlóan a tagállami beruházásvédelmi megállapodásokhoz, tartalmaz választottbíróági klauzulát a beruházási jogviták rendezésére. Az ECT-hez csatlakozott mind az EU, mind a tagállamok többsége, ennek ellenére ezen klauzula alkalmazhatóságával kapcsolatban explicit módon nem nyilatkoztak, ami hasonlóan jelentős számú választottbíróági eljárást eredményezett. Az Achmea-ítélet analógiájára az EUB egy későbbi ügyben²⁰ ezen választottbíróági kikötés alkalmazhatóságának uniós joggal való összeegyeztethetlenségét is kimondta. A tárgykör alatt a fő kérdés, hogy a döntés implementálására hogyan kerül sor, ami jelentős hatással lehet az EU-n belül az energiaszektorban beruházók vitarendezési jogosultságára.

A nemzetközi beruházásvédelmi jog keretének reformját az EU úgy tűnik, hogy robosztus célokkal igyekszik megvalósítani, amely hatással bír Magyarország beruházásvédelmére. Az uniós trendek folyamatos figyelemmel kísérése mellett, látva az uniós beruházók irányvonalát, szükséges kiemelni a korábban kötött beruházásvédelmi megállapodások felülvizsgálatának fontosságát is, amely lényegében potenciális jogvitáktól védheti meg az államot.

Kluwer Arbitration Blog, 2020. november 4. <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2020/11/04/agreement-on-the-termination-of-intra-eu-bits-sunset-in-stone/>

17 Megállapodás az Európai Unió tagállamai közötti kétoldalú beruházási megállapodások megszűnéséről (HL 169/1. 2020.05.29.) 7. cikk b)

18 1962. évi 25. törvényerejű rendelet a külföldi választottbíróági határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló, New Yorkban 1958. június 10-én kelt Egyezmény kihirdetéséről

19 1999. évi XXXV. törvény az Európai Energia Charta Konferencia Záróokmánya, az Európai Energia Charta Egyezmény, Döntések az Energia Charta Egyezmény tekintetében, valamint az Energiahatékonyságról és a kapcsolódó környezeti vonatkozásokról szóló Energia Charta Jegyzőkönyv kihirdetéséről

20 C-741/19. sz. Moldovai Köztársaság kontra Komstroy LLC, az Energoalians jogutódja ügyben 2021. szeptember 2-án hozott ítélet [ECLI:EU:C:2021:655]

Felhasznált irodalom

BRAY, D. – KAPOOR, S.: Agreement on the Termination of intra-EU BITs: Sunset in Stone? *Kluwer Arbitration Blog*, 2020. november 4.

<https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2020/11/04/agreement-on-the-termination-of-intra-eu-bits-sunset-in-stone/>

PETIT, Sherina – DOWLING, Cara – HORNBY, Charlotte: Investment protection post-Achmea. *International Arbitration Report*, 12/2019.

SATTOROVA, Mavluda: Investor Rights under EU law and International Investment Law. *The Journal of World Investment & Trade*, 17/6 2016

SUBEDI, Surya P.: *International Investment Law: Reconciling Policy and Principle*. Hart Publishing, Third Edition, 2016.

Tárgyszavak: nemzetközi beruházásvédelmi jog, választottbíróági klauzula, beruházási jogvita, közös kereskedelempolitika

A SZERZŐDÉSSZERŰ TELJESÍTÉS ÉS AZ UTASÍTÁS ÉRTELMEZÉSE A HIVATÁSOS SPORTOLÓI SZERZŐDÉSEK TEKINTETÉBEN

I. A vizsgált tárgykör

A szerződéses jogviszonyok természetes velejárója a kötelezettségek teljesítése és azoknak a követelése a jogosult által. A szerződés tárgyát figyelembe véve, hozzávetőlegesen meghatározható a felek kötelezettségét képező tevékenységek köre. Ezt pontosítják a felek általi azon kikötések, amelyek a teljesítés módjára vonatkoznak. Tehát a szerződés tárgya és a felektől elvárt szolgáltatásokra irányuló rendelkezések keretbe foglalják a szerződésszerű teljesítéshez szükséges tevékenységek végzését. Ezáltal részben előrelátható, hogy az adott kötelezettség tekintetében az adott szerződő félnek milyen magatartást kell tanúsítania, miként kell eljárnia a szerződés fennállásának ideje alatt.

Tulajdonképpen ezen alapvetés alapján kell megítélni a hivatásos sportolók szerződésszerű teljesítését a sporttevékenységük tekintetében, amelyet vagy a munkavégzésre irányuló klasszikus polgári jogi jogviszony (megbízási jogviszony), vagy munkaviszony keretében fejtenek ki. Azonban a hagyományos gazdasági tevékenységek végzése céljából létesített jogviszonyokhoz képest a sportolói jogviszony esetében fennáll egy befolyásoló aspektus. Ez nem más, mint az ellenfél sportoló teljesítése, hiszen a sport természetéből adódóan több versenyző – jelen esetben kötelezett fél – igyekszik elérni a kitűzött célt, amely maga után vonja a szemben álló sportolók teljesítésének akadályozását. Mindebből adódik a kérdés, miszerint miként értékelhető vagy mérlegelhető, hogy az adott sportoló szerződésszerűen teljesít-e, ha az általa végzett tevékenység esszenciális eleme a másik sportoló általi akadályoztatás.

II. Alapvetés

Meglátásom szerint a sporttevékenységre irányuló szerződések teljesítésének vizsgálatakor az utasítási jog mentén célravezető vizsgálni a szerződésszerű teljesítéssel kapcsolatban felmerülő kérdéseket, ugyanis a megbízó vagy munkáltató utasítása határozza meg a sportolótól elvárt magatartást és szolgáltatás kivitelezését. Ezért a tevékenység szerződéses háttérével kapcsolatban fontos kitérni a sportolók foglalkoztatására alkalmazott

1 PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; Témavezető: Dr. habil. Arató Balázs, egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Kereskedelmi Jogi Tanszék,

szerződéstípusokra és azok természetére. Jelen tanulmánynak nem kifejezetten célja a különböző szerződéstípusok elhatárolása, mivel jelen vizsgálódás elsősorban kifejezetten a teljesítéssel kapcsolatos speciális követelményekre irányul. Azonban a két szerződéstípus sajátosságának rövid áttekintése elengedhetetlen, ugyanis a tipizálásból adódóan bizonyos eltérések mutatkoznak a két jogviszony egyes aspektusai között. A munkaviszony és a megbízási jogviszony természetének érintőleges áttekintése az utasítási jog tekintetében azt a célt szolgálja, hogy egy hozzávetőleges keretrendszer álljon rendelkezésre a szerződésszerű teljesítés sarokpontjainak megítéléséhez. A sporttevékenység tükrében végzett összehasonlítást követően generálisan, összevont módon szemlélhetjük a kérdéskört mindkét szerződéstípus esetében, ugyanis látni fogjuk a sportszféra hatását a klasszikus magánjogi jogintézményekre, amelyek ennek következtében rendhagyó módon érvényesülnek.

III. Az utasítási jog természete a hagyományos szerződéses környezetben

A feladatot ellátó fél tevékenysége jelentős részben az utasítási jogkörrel rendelkező fél joggyakorlásától függ, hiszen ő határozza meg az elvégzendő feladatot. Tehát az üzleti szférában alkalmazott munkavégzésre irányuló szerződések esszenciális eleme az utasítási jogkör, mondhatni lényeges tartalmi elemnek számít.

A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (továbbiakban Ptk.) 6:63. § (2) bekezdése rögzíti azon szempontokat, amelyek fényében az adott szerződéses feltétel lényeges tartalmi elemnek minősül. E szerint egy tartalmi aspektus akkor tekinthető lényegesnek minősített kérdésnek, ha az adott fél egyértelműen kifejezi, hogy az adott kérdésben való megállapodás hiányában nem áll szándékában megkötni a szerződést. A 6:63. § (4) bekezdése alapján a feleknek nem kell megállapodniuk olyan kérdésben, amelyet a jogszabály rendez, azonban a (2) bekezdés értelmében a szerződés létrejöttéhez a feleknek meg kell állapodniuk bármelyikük által lényegesnek minősített kérdésben. Tehát a Ptk. 6:273. § rendelkezései hiába rendezik a megbízó utasításra vonatkozó jogkörét, mégis szükséges tisztázott szempontok szerint megállapodni ezen jogkör terjedelmében és gyakorlásában, ha azt bármelyik fél úgy ítéli meg. Továbbá azért is fontos az üzleti szférában egy tevékenységre irányuló szerződés esetében megállapodni az említett jog gyakorlásának sarokpontjaiban, mivel a joggyakorlás terjedelme és módja jelentős mértékben kihat a szerződés klasszifikációjára és a kötelezettségek tartalmára.

Fontos kiemelni a Ptk. lényeges kérdésre irányuló rendelkezéseinek tekintetében, hogy a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (továbbiakban Mt.) 42. § (2) bekezdése rögzíti a munkaszerződés egyik leglényegesebb teljesítésre vonatkozó elemét, miszerint a munkavállaló köteles a munkáltató irányítása szerint munkát végezni. A 20. § (1) és (2) bekezdése alapján a munkáltató nevében jognyilatkozat megtételére a munkáltatói jogkör gyakorlója jogosult, illetve a munkáltatói joggyakorlás rendjét a munkáltató határozza meg. Továbbá a 46. § (1) bekezdése alapján

a munkáltató köteles a munkáltatói jogkör gyakorlójának személyéről tájékoztatni a munkavállalót. A Ptk. szerinti utasítási jogkörhöz képest az Mt. expressis verbis jelleggel törekszik meghatározni a munkavállaló kötelezettségét e tekintetében. Ily módon a munkaszerződés keretében az utasításra vonatkozó rendelkezések ipso iure egyértelműbb körülményként jelennek meg a jogviszonyban. Ezért ugyan lényeges tartalmi elem ez a szempont, a törvény explicitebb jellegű rendelkezései miatt úgy tűnhet, hogy részletekbe menően nem feltétlenül szükséges a feleknek tárgyalniuk a kérdésben, hiszen a körülmények eleve világosak a számukra.

Azonban mégis adódhatnak problémák az utasítás – Mt. terminológiáját használva az irányítási jogkör – értelmezésével kapcsolatban, ugyanis több részjogositványból áll. Az irányítás fogalma egyrészt magába foglalja a szabályzat alkotást és a munkavállaló ellenőrzését, illetve utasítását a munkáltató részéről. Ennek fényében az irányítás fogalma, azaz az utasítás a közigazgatás tudomány által szolgáltatott értelmezéshez áll közelebb.² Ugyanis az irányítás fogalmát tudományáganként többféleképpen lehet értelmezni, illetve a jogszabályok sem következetesek a terminológia használata terén,³ amely jelen esetben bonyolítja a sportolók tekintetében a teljesítés körülményeit, hiszen az utasítás fényében határozható meg a teljesítésre irányuló tevékenység és az ezzel kapcsolatban elvárt magatartás.

Ebből adódóan a hagyományos polgári jogi jogviszony tekintetében – és véleményem szerint a munkajogi jogviszony esetében is – a lényeges tartalmi elemek körét estenként kell vizsgálni az adott szerződés körülményeire való tekintettel, ugyanis egységes szempontok nem határozhatóak meg előre,⁴ azonban a meglátásom szerint a professzionális sportszférában ennek az ellenkezője érvényesül. Hiszen a sportoló a kitűzött célt többnyire az edző utasításai és a saját tapasztalatai, illetve helyzet felismerő képessége alapján igyekszik elérni. Ezért kifejezetten fontos lefektetni azon alapvető tartalmi sarokpontokat, amelyek a sportoló utasítására és utasítás követésére irányuló kötelezettségeire vonatkoznak. Tehát az álláspontom szerint a hivatásos sporttevékenységre irányuló szerződések esetében általánosságban elmondható, hogy az utasítási jog lényeges kérdésnek minősül mind a két fél részéről, ugyanis rendkívül fontos meghatározni azon utasítások körét, amelyek teljesítésének elmulasztása mindenképpen súlyosabb kötelezettségszegésnek minősül. Ezért hiába explicit jellegűek a munkaviszony relációjában az irányításra vonatkozó rendelkezések, vagy hiába rendelkezik úgy a Ptk., hogy a törvény által rendezett kérdésekben a feleknek nem szükséges megállapodniuk, akkor is mind a két szerződő fél által lényeges kérdésnek minősülhet az utasítással kapcsolatos kérdések tisztázása, ezért szükséges külön megállapodniuk ezen feltételekben is. Tehát a sportszférában állandósult lényeges kérdésnek tekinthető

2 LŐRINCZ György: A munkaszerződés teljesítésének egyes kérdései. *Munkajog*, 2020/3. p. 5.

3 BOSÁNSZKY Lajos: Az igazgatás, irányítás, vezetés, felügyelet, ellenőrzés, vizsgálat fogalmakról. *Állam és igazgatás*, 1986/6. p. 503.

4 BODZÁSI Balázs: A szerződéskötés általános szabályai az új Ptk.-ban I. *Céghírnök*, 2014/5. pp. 3-4.

az utasítási jogkör a jogszabályi rendelkezések ellenére, hiszen a felek minden esetben annak fogják tekinteni a fogalmi bizonytalanságok és a sporttevékenység rendhagyó természete miatt. Részben ez a körülmény segíthet a definíciók tisztásában, ugyanis erre utal a Kaltenbach Jenő tanulmányában⁵ idézett, Raft Miklós által tett megállapítás: „... a fogalmi definíciók csakis annyiban időtállóak, amennyiben a definiált viszonyok azok.”⁶

Mindemellett meg kell jegyezni, hogy a sporttevékenység természetéből adódóan előfordulhat olyan tényállás is, amikor a sportoló önhibáján kívül nem tudja teljesíteni az adott utasítást, hiszen abban akadályozza az ellenfele. Ekkor felmerül a kérdés, hogy az utasítás szerinti feladat elvégzése azért maradt el, mert a sportoló nem tanúsított kellő gondosságot, vagy a másik játékos képességei valóban messzemenőleg jobbak voltak abban a pillanatban, ezért a teljesítés elmaradása nem róható fel a sportolónak, mivel a kvalitásbeli különbség leküzdése nem volt tőle elvárható az akkor uralkodó körülmények tekintetében. Mindezek fényében is szükséges a sportolók szerződészerű teljesítésével kapcsolatban felmerülő kérdések tisztázása, amely problémakör az utasítási jogkör mivoltához vezethető vissza. A hagyományos munkavégzésre irányuló jogviszonyok esetében külön-külön kellene vizsgálni jelen kérdést az egyes jogviszonyok sajátosságaira tekintettel, azonban a sporttevékenység természetéből adódóan felvetődik a jogviszonyok összefonódása, különösen az utasítási jog szempontjából. Ezért a következő fejezet a jogviszonyok közötti határok elmosódásával foglalkozik az utasítás jog és teljesítési kötelezettség szempontjából.

IV. Munkaszerződés és a megbízási szerződés összefonódása az utasítási jog tekintetében

Alappal merül fel az igény, miszerint az egyes szerződéstípusok tekintetében külön-külön kellene vizsgálni a szerződészerű teljesítést, hiszen a munkaviszonynak megvannak a saját speciális aspektusai a munkavégzésre irányuló egyéb polgári jogi jogviszonyokhoz képest, azonban – meglátásom szerint – jelen tárgykör esetében háttérbe szorítható ezen sajátos jellemzők egy része. Ennek indoka a két szerződéstípus közötti relatív átjárhatóság, amelynek rövid ismertetésére az alábbiakban kerül sor.

A tevékenység végzését – mint a szerződés tárgyát – alapul véve elmondható, hogy mind a megbízási jogviszony, mind a munkaviszony esetében adhat utasítást a megbízó, illetve a munkáltató. A különbség abban rejlik, hogy a munkaviszony alá-fölé rendelt, hierarchikus természetéből adódóan a munkáltató szélesebb körű és bizonyos értelemben véve pontosabban körülhatárolt utasítási jogkörrel rendelkezik,⁷ – mint ahogy az előző fejezetben kifejtésre került – ugyanis a tevékenység végzésének módját is egyoldalúan

5 KALTENBACH Jenő: A felügyelet fogalma a jogirodalomban és a jogi szabályozásban. *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*, 1988/1-21. p. 114.

6 RAFT Miklós: Az irányítás és felügyelet értelmezése szóhasználat. Az irányítás, a felügyelet és ellenőrzés néhány gyakorlati kérdése. TISZI Tanulmánykötet, 1975. Budapest, p. 1.

7 7001/2005. (MK 170.) FMM-PM együttes irányelv [IV. 1.2.]

meghatározhatja, míg a megbízó főszabály szerint egy csak egy adott feladat vagy részfeladat elvégzésére adhat utasítást. Abban viszont megegyezik a két jogviszony, hogy a tevékenységet kifejtő szerződő fél utasítás alapján jár el, tehát a díjat fizető fél által meghatározott feladatot és annak egyéb résztvékenységeit látja el a munkavállaló vagy a megbízott. Azonban nem csak ez indokolja az átjárhatóságot, hanem a jogviszony tartós jellege, amelynek következtében az alapvetően folyamatos feladatellátására kötött munkaszerződés közeledik az állandósult együttműködést biztosító, huzamosabb időre szóló megbízási jogviszonyhoz. Ezért e tekintetben mindkét esetben fennáll a jogi és a szociálpszichológiai bizalom.⁸ Tehát bizonyos mértékig mindkét jogviszonyról elmondható, hogy a feladat ellátására köteles fél egy gondossági kötelem keretében fejt ki a tevékenységét.

Prugberger Tamás a két jogviszony közötti különbségek vizsgálatának tárgyában⁹ Hugo Sinzheimer, a munkajog területét kutató jogtudós elméletét¹⁰ hívja segítségül, miszerint a munkaviszony relációjában felfedezhető egyfajta gazdasági függőség és kiszolgáltatottság. Ennek tekintetében kialakult egy olyan álláspont is, amely szerint a munkaviszony sajátosságának köszönhetően a munkáltató nem tudja meghatározni a jövőbeli feladatok és kötelezettségek tartalmát.¹¹ Álláspontom szerint ennek az elméletnek a szűkebb értelmezése a sporttevékenységre rávetítve azt jelentené, hogy a munkaviszony keretében foglalkoztatott hivatásos sportolók esetében a sportklub nem tudná meghatározni az elvárt teljesítést, amelynek kulcsfontosságú szerepe van a teljesítés meghiúsulásának körülményeiben. Mint említésre került a korábbiakban, ezen szempont részletesebb vizsgálata elengedhetetlen, hiszen a sporttevékenység természetéből adódóan a sportoló nem mindig tudja teljesíteni az utasítást, amely alapesetben meghatározza a szerződésszerű teljesítést és magatartást. Ilyen értelemben véve az utasításra vonatkozó tartalmi elemeket sem lehet megállapítani, ami a sportolót kiszolgáltatott helyzetbe hozza, mivel ily módon nem feltétlenül látja előre a tőle elvárt teljesítményt. Tehát ezen munkajogi elmélet nem feltétlenül alkalmazható megfelelően a munkaszerződéssel foglalkoztatott sportolók esetében. Ennek nyomán felmerül a kérdés, hogy a munkaviszony megfelelő keretrendszerként szolgál-e a hivatásos sporttevékenység kifejtésére. Ugyanis a sporttevékenység speciális jellege és a különböző sportágak sajátos szabályrendszerei szűkebb keretbe foglalják a sportolók által ellátandó feladatok körét, hiszen az adott sportoló az adott sportág versenyein vesz részt, illetve az adott sportágra jellemző mozgásformát műveli a kötelezettségeinek

8 PRUGBERGER Tamás – SZEKERES Bernadett: Az új típusú foglalkoztatási formák és azok kihatása a tevékenységgel összefüggő szerződések dogmatikájára. *Állam- és Jogtudomány*, 2022/2. pp. 68-69.

9 PRUGBERGER Tamás – SZEKERES Bernadett 2022. p. 69.

10 Lásd SINZHEIMER, Hugo: *Arbeitsrecht und Rechtssoziologie: Gesammelte Aufsätze und Reden*. Frankfurt, Europäische Verlagsanstalt, 1976.

11 Lásd FREEDLAND, Mark: *The Personal Employment Contract*. Oxford University Press, 2005.; DEAKIN, Simon: „The Comparative Evolution of the Employment Relationship”. In.: Guy Davidov — Brian Langille (szerk.): *Boundaries and Frontiers of Labour Law. Goals and Means in the Regulation of Work*. Hart Publishing, 2006. pp. 89-108.

teljesítése során. Ezáltal kollízió keletkezik az előbb említett munkajogi elmélet és a hivatásos sporttevékenységre irányuló munkaszerződések között.

Amennyiben a megbízási jogviszony keretében vizsgáljuk az utasítást, akkor azt láthatjuk, hogy alapesetben a polgári jogi jogviszony természetéből adódóan az utasításra vonatkozó rendelkezések szabadabb mozgásteret engednek a megbízott félnek. Talán ez az egyik legfőbb aspektus, amely elválasztja a megbízási jogviszonyt a munkaviszonytól. Ezen a ponton érdemes kitérni a jogviszonyok közötti elhatárolásra szolgáló elsődleges és másodlagos minősítő jegyekre, amelyeket a 7001/2005. (MK 170.) FMM-PM együttes irányelv (továbbiakban FMM-PM irányelv vagy irányelv) fogalmaz meg, és a bírói gyakorlat továbbra is alkalmaz. Az irányelv szerint a munkaviszony relációjában az utasítás a munkavégzés minden fázisára és elemére kiterjedhet. Ezzel szemben a megbízási jogviszony keretében az utasítás az adott ügy és a munkavégzéssel ellátható szolgáltatás ellátására irányul.¹² Azonban ezen a ponton fontos figyelembe venni a korábban említett azon aspektust, miszerint az üzleti szférához alkalmazkodva a sporttevékenység esetében nehezen értelmezhetőek az előbbi szempontok, ugyanis a sportoló a tevékenysége végzése során utasítást kap az edzőtől, számos esetben a tapasztalataira hagyatkozva igyekszik megoldani a kialakult szituációt a versenyen. Továbbá a teljesítményorientált szemlélet következtében a sportklubok alapos figyelmet fordítanak a sportolói fejlesztő programokra, ugyanis ennek keretében pontosan kialakított terv szerint javítják a sportolók teljesítményét, edzettségi szintjét, étkezését, egészségügyi és mentális állapotát.¹³ Mindezt a professzionális szinten magas díjazás jár a sportolóknak a szintén magas szintű teljesítményért cserébe.¹⁴ Ezen folyamatok során a sportklub szakembereinek az utasításait követi a sportoló, ezért ezek az utasítások határozzák meg a sportoló szerződés szerű teljesítését mind a megbízási jogviszony, mind a munkaviszony esetében. Ez mind a megbízási szerződés, mind a munkaszerződés esetében megjelenik, ami a professzionális sport dinamikájából következik, ugyanis másképpen nem tudna lépést tartani a sportoló a versenytársaival.

További fontos szempont, amelynek meghatározása és mérlegelése szükséges a jövőben, hogy az előbb említett teljesítményfejlesztések során a sportoló milyen mértékben teljesít elvárható módon. Ugyanis ez a versenyen való teljesítményére és ezáltal az utasítás sikeres teljesítésére is jelentős kihatással van. Tehát adódik egy további kérdés, miszerint az utasítás teljesítésének elmaradása a sportoló edzőmunkájának minőségéből ered, vagy a versenyen kialakult szituációt inkább a saját rutinja alapján szándékozott megoldani, ezáltal kollíziót teremtve az edzői szakértelem és a saját szakértelme között.

12 7001/2005. (MK 170.) FMM-PM együttes irányelv [IV. 3.]

13 Stokowski, Sarah E.: Athlete development. In: Encyclopedia of Sport Management, Paul M. Pedersen (szerk.), Northampton, 2021, pp. 36-37.

14 T.C. Lam Eddie: Professional sport. In: Encyclopedia of Sport Management, Paul M. Pedersen (szerk.), Northampton, 2021, p. 372.

V. Összegzés

Összegezve mindkét jogviszony esetében a sportolók a sportklub utasításában foglalt feladatokat teljesítik egy bizalmi alapú kötelelem keretében. A teljesítéshez szükséges egyes részfeladatok és tevékenységek a megbízó vagy munkáltató által gyakorolt utasítási jogkörből ered, amelynek a dinamikája eltér a munkaszerződés és megbízási szerződés esetében.

Azonban a sporttevékenység rendhagyó természete miatt elmosódnak a határok a két jogviszony között, ezáltal az utasítás értelmezésével kapcsolatos szempontok közelednek egymáshoz, hiszen a hosszabb távú együttműködést lehetővé tevő, tevékenység alapú szerződések esetében felmerül a relatív átjárhatóság a munkaszerződés és a megbízási szerződés között. Mindezért mind a két jogviszonytípus esetében közel azonos szempontok alapján vizsgálható az utasítás kérdésköre, hiszen mind a megbízási jogviszony, mind a munkaszerződés relációjában egy sporttevékenységre irányuló bizalmi alapú kötelelem jön létre, amelynek a keretében nehezen értelmezhető az utasítás teljesítése. Ugyanis a sportolót akadályozza az ellenfele a mérkőzés közben a szerződésszerű teljesítésben, amelynek tárgya az adott verseny megnyerése és az ezt elősegítő részfeladatok.

Egy adott utasítás sikertelen teljesítése felveti a sportoló felelősségének a kérdését, miszerint mely esetekben maradt el a teljesítés a sportoló önhibáján kívül – tekintettel az ellenfél sportoló általi akadályoztatásra – és mely körülmények között róható fel a sportolónak az utasítás nem teljesítése. Ezzel kapcsolatban fontos megjegyezni a sportoló szempontjából, hogy kötelezettsége unikális tartalmát tekintve a tevékenység ellátása olyan speciális tudást, képességeket és készségeket igényel, amelynek következtében aligha lehetséges a helyettesítése.¹⁵ Erre való tekintettel a sportoló kimentésére irányuló lehetőségek csökkenni látszanak, azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a felkészülésben a sportklub további szakemberei is felelősséget vállalnak, mivel az ő munkájuk biztosítja részben a hatékony edzőmunkát, amely rendeltetésénél fogva a sportolót hivatott hozzásegíteni az eredményes szerepléshez, azaz a szerződésszerű teljesítéshez. Emellett a versenyzésre, illetve a leigazolásra történő kiválasztás során az adott sportklubra kulcsfontosságú szerep hárul, ugyanis az adott sportoló képességeit és potenciális teljesítőképeségét ekkor kell becslések alapján felmérniük.¹⁶ Tehát már a sporttevékenység szerződés szerinti kifejtése előtt felmerül a sportklub bizonyos mértékű felelőssége, amennyiben nem megfelelően mérte fel az adott sportoló képességeit, ezért álláspontom szerint az utasítás és a szerződésszerű teljesítés elmaradásakor felmerül a sportklub szerződésszerű teljesítésének is az elmaradása a kiválasztási folyamatok és az edzőmunka tekintetében.

15 BOSCH, Peter J.: Enforcement Problems of Personal Service Contracts in Professional Athletics, *Tulsa Law Journal*, 1969/6. pp. 46-48.

16 Abdulsamad Olajide Yusuf – Oladele Isiaka Oladipo: Talent evaluation. In: *Encyclopedia of Sport Management*, Paul M. Pedersen (szerk.), Northampton, 2021, p. 484.

Felhasznált források

Magyar nyelvű szakirodalom:

- LŐRINCZ György: A munkaszerződés teljesítésének egyes kérdései. *Munkajog*, 2020/3.
- BOSÁNSZKY Lajos: Az igazgatás, irányítás, vezetés, felügyelet, ellenőrzés, vizsgálat fogalmairól. *Állam és igazgatás*, 1986/6.
- BODZÁSI Balázs: A szerződéskötés általános szabályai az új Ptk.-ban I. *Céghírnök*, 2014/5.
- KALTENBACH Jenő: A felügyelet fogalma a jogirodalomban és a jogi szabályozásban. *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*, 1988/1-21.
- RAFT Miklós: Az irányítás és felügyelet értelmezése szóhasználatában. Az irányítás, a felügyelet és ellenőrzés néhány gyakorlati kérdése. *TISZI Tanulmánykötet*, Budapest, 1975.
- PRUGBERGER Tamás – SZEKERES Bernadett: Az új típusú foglalkoztatási formák és azok kihatása a tevékenységgel összefüggő szerződések dogmatikájára. *Állam- és Jogtudomány*, 2022/2.

Nemzetközi szakirodalom:

- SINZHEIMER, Hugo: *Arbeitsrecht und Rechtssoziologie: Gesammelte Aufsätze und Reden*. Frankfurt, Europäische Verlagsanstalt, 1976.
- FREEDLAND, Mark: *The Personal Employment Contract*. Oxford University Press, 2005.
- DEAKIN, Simon: „The Comparative Evolution of the Employment Relationship”. In.: Guy Davidov – Brian Langille (szerk.): *Boundaries and Frontiers of Labour Law. Goals and Means in the Regulation of Work*. Hart Publishing, 2006.
- STOKOWSKI, Sarah E.: Athlete development. In: *Encyclopedia of Sport Management*, Paul M. Pedersen (szerk.), Northampton, 2021.
- T.C. LAM, Eddie: Professional sport. In: *Encyclopedia of Sport Management*, Paul M. Pedersen (szerk.), Northampton, 2021.
- BOSCH, Peter J.: Enforcement Problems of Personal Service Contracts in Professional Athletics, *Tulsa Law Journal*, 1969/6.
- Abdulsamad Olajide Yusuf – Oladele Isiaka Oladipo: Talent evaluation. In: *Encyclopedia of Sport Management*, Paul M. Pedersen (szerk.), Northampton, 2021.

Tárgyszavak: sportolói szerződés, szerződésszerű teljesítés, utasítási jogkör, szerződésszegés

LEGAL ASPECTS OF THE RIGHT TO CLEAN WATER AND SANITATION BASED ON RECENT ECtHR CASES

1. Introduction

Water governance is described as “the political, social, economic, and administrative systems that are in place, and which directly or indirectly affect the use, development, and management of water resources and the delivery of water service at different levels of society” by the Water Governance Facility of the United Nations Development Program.² The Council of Europe often gets overlooked when discussing innovative efforts in water governance in the European setting due to the European Union’s (EU) activities in this area, even though the Council of Europe was the first organization to handle recently emerging environmental challenges.

Dr. Szilágyi emphasizes in his work on water law, water-based governance, water policy, and water as a human right that acknowledging water as an access to water and a human right is still ongoing.³ Exploring the concept of water as a human right goes beyond traditional rights based on abstract values. While freedom of expression, maintaining physical integrity, or participating in a religious community are essential, they often lack tangible and quantifiable aspects. However, water presents a unique case – it can be both a service and a good, raising the question: can it be considered a human right?

In his book,⁴ Szilágyi references Hilderling,⁵ who interprets water regulation within the dimensions of sustainable development: social, economic, and environmental.

1 Ph.D. Candidate at Deák Ferenc Doctoral School, University of Miskolc, Intern at the Central European Academy, Supervisor: Dr. Prof. Szilágyi János Ede.

2 Water Governance Facility, 2012. www.watergovernance.org. (2023. 05. 15.)

3 SZILÁGYI János Ede: *Vízszemléletű kormányzás – vízpolitika – vízjog*, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2018. (210) See also: HORVÁTH M. Tamás, BARTHA Ildikó and SZILÁGYI János Ede: Hó és sár: a víz, mint érték vagy érdek. Képzelt beszélgetés a víz jogalanyisága felvetésének ürügyén, *Közjogi Szemle*, XI(3)/2018. (14–19); RAISZ Anikó and SZILÁGYI János Ede: Cross border issues of the Hungarian water resources, *Rivista Quadrimestrale di Diritto Dell’Ambiente*, 7(1)/2017. (73–98); SZILÁGYI János Ede: A vízjogi szabályozási csomópontok továbbfejlesztésének lehetőségei, *Pro Futuro*, 5(2)/2015. (38–54); SZILÁGYI János Ede: Vízhez való jog – ábránd vagy immáron valóság? Igényből az alapvető emberi jogként elismerés útján, *Közjavak*, 1(1)/2015.; SZILÁGYI János Ede: Vízhez való jog – ábránd vagy immáron valóság? II., *Közjavak*, 1(1)/2015. (41–43)

4 SZILÁGYI János Ede 2018. (225–226)

5 SZILÁGYI János Ede 2018. (225)

Accordingly, water is seen as a social, economic, and environmental good. In this context, recognizing the right to water as a human right at the national level becomes an essential factor for tackling poverty and ensuring fairness internationally. By emphasizing access to clean and adequate water, we can address the fundamental needs of individuals and improve the promotion of a more equitable and sustainable society.

The ECtHR (European Court of Human Rights), which bases its decision-making on the ECHR (Convention for the Protection of Human Rights) and Fundamental Freedoms of the Council of Europe, has handled a growing number of cases in the context mentioned above in recent years. We can see the significant impact of ECtHR jurisprudence.

This article aims to discuss some aspects of the ECtHR's position in water governance at the European level through recent ECtHR cases focusing on the Hudorovič case. Perhaps the ECtHR can help ensure that concerns are allayed by providing that the "tapestry of competing authority claims"⁶ results from the complexity of relationships between the various actors engaged in governance is not left unresolved.

1.1. *Previous developments*

The right to water as such is not recognized by binding international treaties. Although there are non-binding documents in this matter, we are unable to review all of them owing to space constraints.

The right to water can be recognized in two ways, as a subordinate or as an independent right. As a subordinate right, the human right to water is considered to derive from other rights.⁷ The CESCR (Committee on Economic, Social and Cultural Rights), for example,⁸ has stated that the right to water stems from the right to an adequate standard of living, which is established in Art. 11 of the ICESCR (International Covenant on Economic, Social, and Cultural Rights).⁹ The right to water is

6 MEHTA Lyla and Others: Exploring Understandings of Institutions and Uncertainty: New Directions in Natural Resource Management, *Institute of Development Studies Discussion Paper*, 372/1999. (5)

7 There is a connection between the ECHR caselaw and the CESCR's assertion that the right to water emanates from the right to an adequate standard of living. While the CESCR directly interprets and monitors the ICESCR, the ECtHR indirectly recognizes and protects aspects of economic and social rights, such as the right to water, through its interpretation of other rights under the ECHR. Both bodies contribute to the development and protection of human rights, albeit within different regional and international frameworks.

8 See also, MURILLO Jimena: The Right to Water in the Case-Law of the Inter-American Court of Human Rights, *Anuario Colombiano de Derecho Internacional*, Vol. 7/2014. (39-68)

9 CESCR, General Comment 6 (1995), The economic, social and cultural rights of older persons, para. 32, and CESCR, General Comment 15 (2002), The right to water, para.3. See also: BULTO Takele Soboka: The Emergence of the Human Right to Water in International Human Rights Law: Invention or Discovery?, *Melbourne Journal of International Law*, Vol. 12 No. 2/2011.

derived from other human rights, such as Art. 11 of the ICESCR, as acknowledged in General Comments no. 6 and 15. Access to water could be seen as a responsibility of the state, linked to its human rights obligations, ensuring adequate living conditions.

Environmental concerns were left out of other post-war human rights agreements¹⁰ like the UN Human Rights Covenants 1966.¹¹ International environmental law began to emerge a few decades after the key human rights treaties, including the ECHR, were adopted, which is the main reason why environmental issues were excluded from these human rights accords. However, since then, both Europeans' perspectives and the Court's justifications have evolved.

Following a growing understanding of environmental pollution's threat to our fundamental rights, environmental considerations were added to an existing Constitution in some national jurisdictions, such as Germany.¹² Also, Slovenia amended its constitution to elevate access to drinking water to a fundamental right of all citizens and, by this, to prevent its commercialization.

1.2. *The ECHR provisions related to water and sanitation*

Regarding the ECHR's protections for rights related to water and sanitation, it should be noted that, unlike the ESC (European Social Charter) of the Council of Europe, which concepts of second-generation human rights, such as the right to health (Art. 11) and the right to adequate housing (Art. 31), the ECHR primarily would defend first-generation human rights. The First Additional Protocol to the ECHR has introduced a few second-generation human rights, such as property rights.¹³

They incorporated environmental considerations into their jurisprudence even though the ECHR does not mention the human right to clean water and sanitation. It's worth noticing that while the ECHR prioritizes the protection of human beings, it does not directly address environmental degradation unless it results in violations of human rights. It is possible to say today that the Convention guarantees European minimum standards relating to the right to a clean environment, and more specifically, the right to clean water and sanitation, using interpretation techniques such as the "living instrument" doctrine and the "practical and effective" doctrine.¹⁴

The right to life, as well as the right to respect for private and family life, are deeply intertwined with the availability and quality of water resources. Though the ECHR does not establish specific environmental rights, it recognizes the significance of environmental conditions that directly impact human well-being and health. The

10 BRAIG Katharina Franziska: The European Court of Human Rights and the right to clean water and sanitation, *Water Policy*, Vol.2/2018. (285)

11 ICCPR and ICESCR.

12 BRAIG Katharina Franziska 2018. (285-286)

13 Art.1 Protocol I.

14 MOWBRAY Alastair: The Creativity of the European Court of Human Rights, *Human Rights Law Review*, Vol. 5 Issue 1/2005. (57-79)

ECtHR has previously addressed environmental issues as parts of Art. 2 (right to life), Art. 8 (right to privacy and family life), Art. 10 (right to freedom of expression and information), Art. 1 of Protocol I (right to property), and procedural rights like the right to a fair trial and an adequate remedy (Art. 6.1 and Art. 13). Art. 3, which forbids torture and other cruel or inhumane treatment, is essential in detention facilities. Art. 2 could develop into the preeminent environmental fundamental right because the ECtHR increasingly links the right to life and a clean environment.^{15 16}

It may be an obvious choice to rely on Art. 2, especially in light of the environmental jurisprudence, given that environmental protection in the context of Art. 8 of the Convention has certain limits due to broad statutory exemptions, but as we will see Art. 8 is used quite extensively in this situation.¹⁷ The more effective utilization of Art. 8 compared to Art. 2 in the jurisprudence of the ECtHR can be attributed to the different thresholds of risk involved. Art. 2 is invoked when there is an immediate threat to human life, necessitating a higher level of risk. In contrast, Art. 8 primarily pertains to the protection of one's private life, such as the home environment, allowing for better discretionary application.

Overall, the distinction lies in the gravity of the risk to life in Art. 2 cases and the broader scope of protection for private life under Art. 8. This discrepancy contributes to the more frequent and effective invocation of Art. 8 in the ECtHR's environmental jurisprudence.¹⁸

2. Case study

This collection of case studies explores the relationship between access to water and the violation of Art. 8 of the ECHR, which protects the right to respect for private and family life. The cases of *Dubetska and Others v. Ukraine*,¹⁹ *Dzemyuk v. Ukraine*,²⁰ and *Hudorovič and Others v. Slovenia*²¹ offer valuable insights into the Court's judgments and assessments regarding the positive obligations of the state and the impact on individuals' private lives and the right to water.

15 BRAIG Katharina Franziska 2018. (287)

16 See also: *Öneryıldız V. Turkey* (Application no. 48939/99), *Budayeva and Others V. Russia* (Applications no. 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 and 15343/02), *Özel and Others v. Turkey* (Applications no. 14350/05, 15245/05 and 16051/05).

17 BRAIG Katharina Franziska 2018. (288)

18 See also: *López Ostra v. Spain* (Application no. 16798/90), *Guerra and Others v. Italy* (Application no. 116/1996/735/932), *Fadeyeva v. Russia* (Application no. 55723/00), *Tătar v. Romania* (Application no. 67021/01), *Cordella and Others v. Italy* (Applications no. 54414/13 and 54264/15).

19 *Dubetska and Others v. Ukraine* (Application no. 30499/03).

20 *Dzemyuk v. Ukraine* (Application no. 42488/02).

21 *Hudorovič and Others v Slovenia* (App. No. 24816/14 and 25140/14).

2.1. *Dubetska and Others v. Ukraine*

In the case, two Ukrainian families residing near a coal mine, a coal processing factory, and two spoil heaps created by these industrial facilities alleged a violation of their right to respect for private and family life (Art. 8). They attributed the violation to prolonged environmental pollution stemming from a state-owned mine and factory. For years, because of this, they had irregular and insufficient access to drinking water, which harmed namely health as a result of the polluted water. Here the Court found a violation of Art. 8.

2.2. *Dzemyuk v. Ukraine*

In this case, the applicant claimed that the construction of a cemetery near his home in Tatariv violated his right to respect his home and private life. He argued that the cemetery contaminated his water supply. The Court found that the cemetery's location violated environmental regulations, constituting interference with the applicant's rights. The Court concluded that the State failed to meet the requirements of Art. 8 as the interference was not in accordance with the law. This case is very similar to the Hudorovič case, and we will explore it below.

2.3. *Hudorovič and others v. Slovenia*

This case was debated in light of Slovenia²² making access to drinking water a constitutional right.²³ A constitutional provision, Art. 70a (Right to Drinking Water), provides that “Everyone has the right to drinking water.”²⁴

Regardless of how protected it was in the constitution, the right to water did not prevail in the case, and the ECtHR found no violation of Art. 8. In the first application, it was a 5:2 majority; in the second, it was a unanimous vote of no violation under other articles.

In the first application, the applicant and his son lived in a Roma settlement in Goriča, and their hut did not have access to water and sewage because the necessary permits could not be obtained for the public infrastructure considering the informal manner of the settlement. In the second application, a family of fourteen resided in

22 See also: JUHART Miha – SANCIN Vasilka: Slovenia: An Example of a Constitution Guaranteeing High-Level Protection of Natural Resources and Sui Generis Right to Drinking Water. In: SZILÁGYI János Ede (ed.) *Constitutional Protection of the Environment and Future Generations*, Miskolc–Budapest, Central European Academic Publishing, 2022. (439–478)

23 HENDRY James: The right to water and sanitation under the European Convention, PKI Global Justice Journal 14/2020. (2023. 05. 15.)

24 Constitutional Act Amending Chapter III of the Constitution of the Republic of Slovenia, adopted on November 25, 2016, and entered into force on the same date (Official Gazette of the Republic of Slovenia no. 75/16).

an unauthorized hut in the Dobruška, in a Roma colony, without access to electricity, water, or sanitary facilities. The Court joined the applications in light of the relevant facts and issues they raised. They claimed that their huts lacked access to fundamental public utilities and that local authorities had mistreated them in breach of Art. 3, 6, 8, and 14 of the Convention.²⁵

The majority opinion was that there must be a threshold of severity in these situations when we want to establish that a lack of access to water and sanitation so can constitute an interference with Art. 8. Hence it upheld that “access to safe drinking water is not, as such, a right, protected by the Convention” and we need a “persistent and long-standing lack of access to safe drinking water can ... have adverse consequences ... eroding the core of private life ... within the meaning of Art. 8”.²⁶

In the partially dissenting opinion (Judge Pavli joined by Judge Küris), a middle ground was proposed, requiring proof of adverse consequences from prolonged lack of access to water. However, this poses challenges in proving the severity and causation of the harm. The dissenting opinion also suggests that the right to water is not absolute and acknowledges its impact on private life interests and human dignity.

Some scholars say the obstacles to the right to water are the high threshold with multiple components, such as the persistence and long-standing nature of the lack of access, which is complicated and may be challenging to prove. Following the Court’s jurisprudence on qualified rights, a right to water may have been recognized and limited in the public interest, such as the prevailing socio-economic circumstances, leading to no violation.²⁷ On the other hand, to say that there is no *prima facie* right places the burden on the already disadvantaged applicant to prove why she should have the right instead of requiring the State to outline why the right was not fulfilled.²⁸

In the case of *Hudorovič and others v. Slovenia*, the Court did not find a violation of Art. 8, not because it denies the right to water, but rather because the specific facts of the case, including the state’s actions to fulfill its positive obligations, did not meet the threshold for a violation.

2.4. *Common points*

The cases of *Hudorovič and others v. Slovenia* and *Dubetska and others v. Ukraine*, along with *Dzemyuk v. Ukraine*, present exciting points of comparison regarding the ECtHR judgments on access to water and potential violations of Art. 8.

In *Hudorovič and others v. Slovenia*, the ECtHR did not find a violation of Art. 8 in relation to the failure to secure access to water. The lack of access to water, in

25 *Hudorovič and Others v Slovenia* (n1).

26 *Hudorovič and Others v Slovenia* (n 1) (para.116).

27 MISHRA Mythili: A Tale of Two Communities: Inequality and the Right to Water in *Hudorovič and Others v Slovenia*, *LSE Law Review*, Vol.VI/2021. (172)

28 MISHRA Mythili 2021. (172-173)

this case, did not reach the threshold that would constitute an interference with one's private life. This suggests that the Court assessed the level of impact on private life and concluded that it did not meet the necessary criteria to invoke Art. 8.

On the other hand, in *Dubetska and others v. Ukraine* and *Dzemyuk v. Ukraine*, the ECtHR found violations of Art. 8 in connection with contaminated water sources. These cases highlight situations where the quality of water directly affected the private lives of individuals, potentially posing risks to their health and well-being. The contamination of water sources in these instances reached a level that warranted the Court's intervention, deeming it a violation of the right to respect for private life under Art. 8.

The core difference between the cases may lie in the extent to which the respective states fulfilled their positive obligations in connection with Art. 8. It appears that in the Ukrainian cases, the state's failure to adequately address the contamination issue and ensure access to clean water played a crucial role in finding a violation of Art. 8. Conversely, in *Hudorovič and others v. Slovenia*, the Court likely determined that the state had fulfilled its positive obligations, leading to the conclusion that no violation of Art. 8 had occurred.

These cases highlight the importance of the state's actions or inactions in meeting its positive obligations under Art. 8 in relation to access to water and water contamination issues. The severity of the interference with private life caused by the lack of access to clean water or water contamination seems to be a critical factor in the Court's assessment of whether a violation of Art. 8 has taken place.

In the *Hudorovič* judgment, the ECtHR assessed the positive obligations of the state. It examined the measures taken by the state to safeguard the rights of the applicants. This indicates that the state is required to proactively take actions to secure and fulfil human rights.

In contrast, in the case of *Dubetska v. Ukraine*, the state was found to have failed in fulfilling its positive obligations. It did not implement the necessary measures to guarantee the rights of the applicant. This highlights the significance of the state's duty to actively and effectively protect human rights through appropriate actions and interventions.²⁹

Overall, the combination of negative obligations and positive obligations should ensure that the state upholds and respects human rights.

3. Socio-Economic Rights and the Convention

Several Protocols have been adopted subsequent to ECHR that address the right to water, such as Protocol No. 1 and Protocol No. 12. Additionally, the ESC guarantees second-generation rights, including social and economic rights.

However, it is notable that none of these documents explicitly include environmental rights, despite the significant development of environmental case law by the

29 *Dubetska and Others v. Ukraine* (Application no. 30499/03). (para.148-150)

ECtHR over time. This highlights that legal progress alone is not sufficient for the recognition of environmental rights. The inclusion of such rights also depends on political willingness and compromise among the member states.

After the Second World War, the ECHR was made to focus “almost entirely on the traditional canon of civil and political rights,”³⁰ not including socio-economic rights. Withal, the Court laid the foundation for socio-economic rights complementing the Convention. With the help of the doctrines, the Convention remains dynamic and evolves in volatile times. But the evolution is not always welcome by all.

Some scholars argue that the Court’s Art. 8 jurisprudence is fundamentally biased against positive responsibilities connected to socio-economic rights and in favor of negative interference.³¹ It also raises concerns about the boundaries of the law and judicial knowledge as it attempts to strike a balance between the roles of judges and the government. For example, how far can a court go in assessing the budgetary allocations that the State must make in order to provide public utilities?³²

Nevertheless, it raises the question of the principle of subsidiarity. It states that the primary responsibility for implementing the Convention lies with the member states, and the ECtHR should only intervene when state authorities fail to protect the rights enshrined in the ECHR. Given this principle, the question arises as to whether it is the role of the Court to decide on the recognition of specific human rights, including the right to water.

4. Conclusion

We can see that protecting the right to water through jurisprudence is a challenging task.

The discussion centers on whether and how non-traditional rights should be upheld within European human rights law, concluding that jurisprudence may have certain flaws, but the price of ignoring these rights is high. As the water demand may change over time, it will also change the approach to the right to water.

Regarding the recognition of the right to water, there are two possible approaches to consider: Firstly, the development of ECtHR jurisprudence, and secondly, the adoption of a protocol for the ECHR. If we rely on the ECtHR’s jurisprudence to establish specific standards for the right to water, it would involve the Court gradually shaping its case law to address the nuances of the right to water, but this approach would be time-consuming, different judges would shape it from different approaches and also enforcing them would be challenging.

30 PALMER Elizabeth: Protecting Socio-Economic Rights through the European Convention on Human Rights: Trends and Developments in the European Court of Human Rights, *Erasmus Law Review*, 397/2009. (412)

31 MISHRA Mythili 2021. (176)

32 THORNTON Liam: The European Convention on Human Rights: A Socio-Economic Rights Charter?, In.: Suzanne Egan, Liam Thornton, Judy Walsh (eds). *Ireland and the European Convention on Human Rights: 60 Years and Beyond*, Bloomsbury, 2014. (227-256)

By adopting a protocol to expressly recognize the right to water, several issues would arise. The ECHR primarily protects the rights and freedoms of individuals. However, the right to water is often seen as a collective right. This collective nature of the right could present challenges in enforcing it before the ECtHR; how should we formulate it as the “right to water,” “right to access to water,” “right to drinking water”? We would have problems finding common ground for violation as well. Would the simple deterioration of water quality, without interfering with anyone’s individual rights, be sufficient to establish a violation?

On a more optimistic note, the right to water could give individuals a legal basis for claiming access to water to satisfy their basic needs for a decent life. It elevates the basic need for water to the status of a legal claim, imposing matching obligations on the state.³³ Integrating improved water, sanitation, and housing into the core components of the social protection floor framework would also be vital to address inequitable access.³⁴ But this could open another set of questions.

As for alternative solutions, we can exemplify the proposal developed by Zetland,³⁵ where he argued that human rights are not enough to provide access to clean water and sanitation. In his work, he suggests the distribution of property rights of national waters to citizens.

He asks the questions: What will help to access safe drinking water? A petition? Money? Political pressure or a constitutional right to drinking water will save lives? He argues that the right to water is inherently linked to the funds that can provide water for everyone. Contrary to this, the morality of water being labeled with property issues can raise some problems.³⁶

It also raises the question of why we are concentrating only on the right to water and not the right to food.³⁷ Zetland explains that private parties supply the food while the government mainly provides the water, and from this logic, the food market cannot be in one hand, in the government’s hand. Rights create obligations and guarantees. Negative rights (freedom of expression) cannot be taken away, while positive rights, like the right to water, need to be delivered. It is apparent that, in theory, the freedom of expression is easier to be protected because a lack of action can easily violate the right to water. This argument can be transposed for the ECtHR cases as well.³⁸

33 WINKLER Inga: *The Human Right to Water: Significance, Legal Status and Implications for Water Allocation*, Hart Publishing, Oxford, 2012. (9)

34 JAKAB Nóra and MÉLYPATAKI Gábor: The right to water as a social fundamental right, *Journal of Agricultural and Environmental Law*, 26/2019. (10)

35 ZETLAND David: Water Rights, and Human Rights: The Poor Will Not Need our Charity if We Need Their Water. (2023. 05. 10.)

36 POLANYI Karl: *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Boston, Bacon Press, 2001.

37 VAN DER MEULE Bernd and RĂTESCU Ioana: Food Prints on Human Rights Law Paradigms, *European Food and Feed Law Review*, Vol. 9 No. 6/ 2014. (372–381)

38 ZETLAND David 2011. (3–4)

Enforcing water access could also be approached with the mindset that supplying safe drinking water is, or should be, a state responsibility that serves the enjoyment of human rights.

As the water demand may change over time, it will also change the approach to the right to water. The options are multiple, and they raise multiple questions and problems, but one thing is expected, we need to strive to find a solution for every human being to enjoy water and sanitation, but the question of how? we must leave it open for the moment.

Bibliography

- BRAIG Katharina Franziska: The European Court of Human Rights and the right to clean water and sanitation, *Water Policy*, Vol.2/2018.
- BULTO Takele Soboka: The Emergence of the Human Right to Water in International Human Rights Law: Invention or Discovery?, *Melbourne Journal of International Law*, Vol. 12 No. 2/2011.
- HORVÁTH M. Tamás, BARTHA Ildikó and SZILÁGYI János Ede: Hó és sár: a víz, mint érték vagy érdek. Képzelt beszélgetés a víz jogalanyisága felvetésének ürügyén, *Közjogi Szemle*, XI(3)/2018.
- JAKAB Nóra and MÉLYPATAKI Gábor: The right to water as a social fundamental right, *Journal of Agricultural and Environmental Law*, 26/2019.
- JUHART Miha and SANCIN Vasilka: Slovenia: An Example of a Constitution Guaranteeing High-Level Protection of Natural Resources and Sui Generis Right to Drinking Water. In: Szilágyi János Ede (ed.) *Constitutional Protection of the Environment and Future Generations*, Miskolc–Budapest, Central European Academic Publishing, 2022.
- MEHTA Lyla and Others: Exploring Understandings of Institutions and Uncertainty: New Directions in Natural Resource Management, *Institute of Development Studies Discussion Paper*, 372/1999.
- MISHRA Mythili: A Tale of Two Communities: Inequality and the Right to Water in Hudorovič and Others v Slovenia, *LSE Law Review*, Vol.VI/2021.
- MOWBRAY Alastair: The Creativity of the European Court of Human Rights, *Human Rights Law Review*, Vol. 5 Issue 1/2005.
- MURILLO Jimena: The Right to Water in the Case-Law of the Inter-American Court of Human Rights, *Anuario Colombiano de Derecho Internacional*, Vol. 7/2014.
- PALMER Elizabeth: Protecting Socio-Economic Rights through the European Convention on Human Rights: Trends and Developments in the European Court of Human Rights, *Erasmus Law Review*, 397/2009.
- POLANYI Karl: *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Boston, Bacon Press, 2001.

- RAISZ Anikó and SZILÁGYI János Ede: Cross border issues of the Hungarian water resources, *Rivista Quadrimestral di Diritto Dell'Ambiente*, 7(1)/2017.
- SZILÁGYI János Ede: A vízjogi szabályozási csomópontok továbbfejlesztésének lehetőségei, *Pro Futuro*, 5(2)/2015.
- SZILÁGYI János Ede: Vízhez való jog – ábránd vagy immáron valóság? Igényből az alapvető emberi jogként elismerés útján, *Közjavak*, 1(1)/2015.
- SZILÁGYI János Ede: Vízhez való jog – ábránd vagy immáron valóság? II., *Közjavak* 1(1)/2015.
- SZILÁGYI János Ede: *Vízszemléletű kormányzás – vízpolitika – vízjog*, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2018.
- THORNTON Liam: The European Convention on Human Rights: A Socio-Economic Rights Charter?, In.: Suzanne Egan, Liam Thornton, Judy Walsh (eds). *Ireland and the European Convention on Human Rights: 60 Years and Beyond*, Bloomsbury, 2014.
- VAN DER MEULE Bernd and RĂTESCU Ioana: Food Prints on Human Rights Law Paradigms, *European Food and Feed Law Review*, Vol. 9 No. 6/ 2014.
- WINKLER Inga: *The Human Right to Water: Significance, Legal Status and Implications for Water Allocation*. Hart Publishing, Oxford, 2012.

Keywords: Case law, Human Rights, Water law

A KÖZBESZERZÉSI OPCIO ÉS A VÉTELI JOG ÖSSZEHASONLÍTÁSA, ELHATÁROLÁSA

1. Bevezetés

A közbeszerzési opció a közbeszerzési eljárásokban gyakorta alkalmazott jogintézmény azzal, hogy a pontos jogi természete nem feltétlenül tisztázott. A jogirodalom szerint „Az opció a Ptk. szerinti vételi jognál tágabb értelemmel bír, mivel lényegében arra biztosít jogi lehetőséget, hogy az ajánlatkérő a közbeszerzés opciós tárgyaként meghatározott részekre ajánlatokat kérjen, azt értékelje, arra szerződést kössön, ugyanakkor később dönthessen arról, hogy a nyertes ajánlattevő teljesítse-e a szerződésben meghatározott feltételekkel az opciós rész egészét vagy egy részét.”² A kérdés elsősorban az, hogy mit jelent ebben a kontextusban a „tágabb értelem” kifejezés.

Hasonló megközelítésben a „közbeszerzési jogi értelemben az opció nem korlátozó-dik egyik közbeszerzési tárgyra sem, ezért – tiltó rendelkezés hiányában – nem látjuk akadályát, hogy az árubeszerzésen kívül meghatározásra kerüljön építési beruházás, szolgáltatás esetén is.”³ Ebben a tekintetben a kérdés, hogy célravezető-e a kiterjesztő értelmezés alkalmazása.

A tételes jog szerint a közbeszerzési eljárások becsült értékek meghatározása során az opcionális részekre, mennyiségekre is figyelemmel szükséges eljárni, ezen részek értékét a tervezett mennyiséggel együtt számításba venni.⁴ Az opcionális részek fogalmát a Kbt. nem rögzíti. Az alapul fekvő kutatás abból indul ki, hogy a közbeszerzési szerződést olyan sajátos magánjogi szerződésnek kell tekinteni, amelynek kötelező tartalmi elemei, valamint a teljesítésének, módosításának és megszűnésének szabályai a közbeszerzési jogszabályok által tételezettek, a Kbt. által nem szabályozott körben a magánjog előírásai kell, hogy érvényesüljenek.⁵

Mindez azt is jelenti, hogy a közbeszerzési jogszabályok által tételesen (vagy alapelvi szinten) nem rögzített jogintézmények jelentését a civiljog területén kell megtalálni és

1 PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; Témavezető: Dr. habil. Arató Balázs PhD egyetemi docens KRE ÁJK.

2 MIKLÓS Gyula In: *Nagykommentár a közbeszerzésekről szóló 2015. évi CXLI. törvényhez* (Szerk.: DEZSŐ Attila) Budapest, Wolters Kluwer Hungary, 2021, p. 356

3 MIKLÓS Gyula Ibid.

4 Lásd: Kbt. 16. § (1) bek. második mondat

5 Lásd: ARATÓ Balázs: *A klasszikus polgári jogi szerződéses kapcsolatok és a közbeszerzési szerződéses kapcsolatok összehasonlítása*, In: 70 Studia in Honorem Ferenc Fábrián, Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, 2019, p. 546

értelmezni. Ennek oka, hogy a jogalkalmazás során, értve ez alatt itt a bíróság ítélkező tevékenységét (és nem a tágabb értelemben vett jogalkalmazást), végső soron a polgári jog szabályai jutnak majd érvényre, amennyiben a jogvita nem marad meg a közbeszerzési jogsértésen keretein belül. Ezért fontos tisztázni az olyan – közbeszerzési jogszabályok által nem tisztázott – fogalmak, jogintézmények jelentését, amelyek a teljesítésre közvetlen hatással vannak, és amelyek utóbb a jogvita kimenetelét befolyásolhatják.

Jelen tanulmány az közbeszerzési eljárásokban alkalmazott opció fogalmát igyekszik elhelyezni a magánjog rendszerében, összehasonlítva a vételi joggal, mint jogkeletkeztető hatalmassággal. A dolgozat a jogréteg elmélet segítségével, azaz a szövegréteg, a dogmatika, a bírói esetjog és az alapjogi réteg vizsgálatával kívánja feltárni a fogalmak jelentését.

A fogalmak tisztázása érdekében a továbbiakban az opciót és vételi jogot a jelen írás szinonimaként említi és attól megkülönböztetve a „közbeszerzési” jelzővel megkülönböztetve a közbeszerzési eljárásokban alkalmazott opcionális tételeket (közbeszerzési opció).

2. A vételi jog természetéről

2.1. Történeti alapok

Szladits a vételi jogot a kötelemalapító hatalmasságok közé sorolja, amely egyoldalú jogosultság kölcsönös kötelmi viszony létrehozására a jogosult és a kötelezett között.⁶ Másként fogalmazva a vételi jog (optio, Ankaufsrecht, Vorhand) az a jog, amely valamely dolog meghatározott feltételekkel, meghatározott áron történő megszerzését biztosítja a jogosult számára.⁷ Másfelől egyfajta előszerződéshez hasonlatos kötelemként is hivatkozták, amely hatályát veszítheti, ha a körülmények utóbb annyira megváltoznak, hogy a szerződés célja meghiúsul.⁸

Az MTJ. harmadik, kötelmi részének hetedik címe (Vétel és csere) alatt állapította meg a vételi jog szabályait.⁹ Ennek értelmében a vételi jog alapítása, mint a vétel különös neme, szerződéssel történik a vételi szerződésre megszabott alakban. A jog gyakorlása a kötelezethez intézett egyoldalú nyilatkozat, amelyet a jogosult – egyéb megállapodás hiányában – a szerződés megkötésétől számított három hónapon belül gyakorolhatott. Kétféle megközelítést ismert a korabeli jogirodalom. Az egyik nézet szerint a vételi jog természete tisztán kötelmi jellegű, azaz az átruházás tárgya az „opció által kihatott vételi jog”, amellyel szemben az eladó kötelezettsége áll. A másik elgondolás olyan ügyletet látott a vételi jogban, amelyet halasztó, vagy felfüggesztő feltételhez kötött adásvételnek tekintett.¹⁰

6 SZLADITS Károly: *Magyar magánjog* (Szerk.: SZLADITS Károly) 1938. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó, p. 228.

7 Vö: ANTALFY Mihály: *Magyar Magánjog* (Szerk.: SZLADITS Károly) 1938. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó, p 350.

8 SZLADITS Károly: *A magyar magánjog vázlatja*, 1933. Budapest 1933, Grill Károly Könyvkiadó. p. 213.

9 1928. évi magánjogi törvényjavaslat 1419 -1422 §§

10 ANTALFY Id.mű p 351.

A Magyar Királyi Curia szerint „a vételi jog fogalmából következik az az okszerű előfeltétel, hogy mindkét félnek lekötése attól van függővé téve, hogy az előre meghatározott időtartamon belül a kialakult értékkiegyenlítés ugyanaz maradjon.”¹¹ Másként megfogalmazva – Gárdos István szerint – a vételi jog kikötése/alapítása fedezeti ügylet, amelynek segítségével a felek kivédhetik a meghatározott idő alatt bekövetkező kedvezőtlen ár- és értékváltozások kockázatát.¹² Ennek okán a jogintézmény spekulatív jellege is kidomborodik, mivel az árak bármely irányú változása hatással van a jog érvényesítésére. A negatív irányú elmozdulás esetén a jogosult egyszerűen máshol szerzi be, amelyre opciót alapított. A jogosult kockázatát – a bizonytalan piaci eseményeknek kívül – az opciós díj megfizetése jelenti, amely a kötelezett oldalán nyereségként realizálódik. Az árak növekedése viszont egyértelmű hasznot jelent az opció jogosultjának. A fentiek okán tekint Gárdos szerencseelemet tartalmazó spekulatív ügyletként az opcióra.¹³

Mindezekből az is következik, hogy a vételi jogot alapító szerződés lényeges eleme az opciós díj. Erre Antalffy külön is utal, illetve az MTJ. 1353. § második mondata, vagy akár a visszavásárlás szabályai alapján is tételezhető, ugyanis egyik joghely sem teszi ingyenessé a jogügyletet.¹⁴

2.2. Az 1959. évi IV. törvény (rPtk)

Az rPtk. – hasonlóan az Mtj.-hez – a vételi jogot az adásvétel különös nemeként szabályozta. Az általánosan elfogadott meghatározás szerint „olyan hatalmasság, amely alapján a jogosult egyoldalú nyilatkozatával a dolgot megvásárolhatja – jogszabály vagy megállapodás alapján – akkor is, ha azt a tulajdonosa nem kívánja eladni.”¹⁵ Az alapvető funkciót tekintve továbbra is az árváltozásokból eredő kockázatok csökkentése, valamint előnyeinek kihasználása a cél. A szolgáltatás továbbra sem ingyenes, illetve legfeljebb hat hónap időre szóló szerződést köthettek a felek.¹⁶ Az opciós vételár meghatározásának (és megfizetésének) több módszere is ismert volt, lehetett akár az opciós szerződés megkötésekor, de akár utólag is történhetett a vételi jog gyakorlásának időpontjában.¹⁷

11 1613/924. Grill-féle Új Döntvénytár XVII. kötet 485

12 GÁRDOS István: *A vételi jog és a feltűnő értékaránytalanság* Gazdaság és Jog, 2009/2., p. 3-10.

13 GÁRDOS uo.

14 „A vevő köteles a megállapított vételárt az eladónak megfizetni és a megvett dolgot átvenni.”
Lásd még: ANTALFFY Id. mű uo.

15 NOCHTA Tibor – KOVÁCS Bálint – NEMESSÁNYI Zoltán: *Magyar Polgári Jog – kötelmi jog – különös rész*. Dialóg Campus Kiadó, Pécs 2008. p. 26.

16 1959. évi IV. törvény 375. § (2) bek.; vö.: BOÓC Ádám: *Az ajándékozási szerződés néhány kérdése a magyar magánjogban*. Állam- és Jogtudomány 46 (2005). pp. 53 – 76.

17 KISFALUDI András: *A tulajdon-, követelés és jogátruházó szerződések*, in *Szakértői javaslat az új Polgári Törvénykönyv tervezetéhez* (Szerk.: VÉKÁS Lajos) Complex, Budapest, 2008, p. 881.

Később kialakult a vételi jog biztosítéki célú alkalmazása is, amelynek részletesebb tárgyalása meghaladja a dolgozat kereteit.¹⁸ A biztosítéki célú alkalmazásra tekintettel kerültek előtérbe azok a véleménykülönbségek, amelyekre a korábbi fejezet is utalt a vételi jog természetét illetően. A Legfelsőbb Bíróság vezetői bírái is csak annyiban értettek egyet, hogy a szabályozás hiányossága és a következetlen bírói gyakorlat a jogalkalmazás bizonytalanságaihoz vezetett.¹⁹

A vételi jog alapvető célja egy olyan köteléknek a létrehozása, amelyre tekintettel a dologi ügylet később az ilyen irányú döntés esetén realizálható. Fordított irányból vizsgálva ez azt jelenti, hogy az adásvételi szerződés hiányában az opciós szerződés gazdasági célja erősen megkérdőjelezhető. Ahogyan Gárdos fogalmaz, az adásvételi szerződés nem egy önálló ügylet, hanem a vételi jog gyakorlása.²⁰

2.3. A hatályos szabályozás

A hatályos Ptk. nem változtat a vételi jog fogalmán, az továbbra is írásbeli szerződéssel alapítható jog, amely alapján a jogosult a meghatározott dolgot, a meghatározott vételáron egyoldalú nyilatkozattal megvásárolja.²¹ Mellőzi a kódex a határozatlan időre kikötött vételi jognak hat hónap elteltével történő megszűnésével ellentétes megállapodásra utalást.²² Az opciós szerződés lényeges eleme továbbra is a dolog és a vételár meghatározása, ezekben az elemekben a feleknek meg kell állapodniuk.²³

Az opciós díj a vételártól elkülönülő szolgáltatás, azzal együtt, hogy a tőkepiaci opciós ügyletektől eltérően az egyoldalú hatalmasság ellenértékét leginkább az adásvételi szerződés szerinti vételárban veszik figyelembe a felek.

A dogmatika az opciós szerződés által létrehozott jogviszonyban két ügyletet lát, amelyek szükségszerűen egymásra épülnek, ugyanakkor önállóan ítélandók meg.²⁴ A vételi jogot alapító szerződéssel egyoldalú hatalmasságot hoznak létre a felek. A kapcsolatot a vételi jogot alapító szerződés és az adásvételi szerződés között a hatalmasság gyakorlása teremti meg, valamint az a körülmény, hogy a felek az opciós szerződésben

18 Lásd például részletesen ezzel kapcsolatban: ARATÓ, Balázs: *A családi vállalkozások jellegmegővésének eszközei*; in: *Gazdaság és Jog* 3-4.; 2023.; Orac; p. 31-38.

19 Lásd: SALAMONNÉ SOLYMOSI Ibolya: *Vételi jog engedése hitelbiztosítéki céllal* és WELLMANN György: *Megtámadható- e feltűnően nagy értékkülönbség jogcímén a vételi jogot engedő szerződés, illetve a vételi jog gyakorlása folytán létrejövő adásvétel?* *Gazdaság és Jog* 2007. január.

20 GÁRDOS Id.mű p.4.

21 Lásd: Ptk. 6:225. § (1) bek.

22 KOC SIS Ottília In: *Polgári Jog I-IV. – új Ptk. – Kommentár a gyakorlat számára*, frissítve: 2022. január 1. (Szerk.: WELLMANN György). HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2022 p. 221

23 Kúria a Pfv.V.22.404/2017/7. számú, BH 2019.15. számon is közzétett határozata

24 ANKA Tibor: *A biztosítéki célú vételi jog In: Hitelbiztosítékok*, Új Magánjog sorozat. (Szerk.: BODZÁSI Balázs) HVG-ORAC Budapest, 2016 p.77

rögzítették a dolgot, illetve a vételárat.²⁵ Az opciós szerződés kötelmi hatállyal jön létre, és a jogok és kötelezettségek csak a felek egymás közötti viszonyában léteznek, így a felek kizárólag egymással szemben érvényesíthetnek igényeket, hivatkozhatnak jogsértésre. Ezzel együtt a vételi jog dologi hatályúvá válik, amennyiben közhiteles nyilvántartásba bejegyzik (akár ingó, akár ingatlan esetén). Az bejegyzett vételi jog mindenkivel szemben hatályos, aki a dolgon utóbb jogot szerez.²⁶

3. A közbeszerzési opció

3.1. Fogalmi alapok

A jogintézmény némileg eltérő megközelítési módot igényel. Ennek egyszerű oka a közbeszerzés tárgyaiként meghatározott egyes szerződéstípusok mibenlétében keresendő. A közbeszerzési szerződés tárgya árubeszerzés, építési beruházás vagy szolgáltatás megrendelése lehet.²⁷

Az árubeszerzés nem a magánjogi tulajdonátruházó szerződések szinonimája. Az árubeszerzés fogalmát az Irányelv rögzíti, amely szerint „árubeszerzésre irányuló közbeszerzési szerződés: olyan közbeszerzési szerződés, amelynek tárgya termékek megvásárlása, lízingje, bérlete vagy részletvétele, vételi joggal vagy anélkül. Az árubeszerzésre irányuló közbeszerzési szerződés mellékesen beállítási és üzembe helyezési műveletekre is kiterjedhet.”²⁸ A részletesebb ismertetés nélkül is nyilvánvaló, hogy árubeszerzés alatt nem kizárólag ingó dolog/termék tulajdonjogának megszerzésével járó ügyletet kell érteni, hanem ilyennek minősülnek a használati kötelmek (bérlet), a részletvétele és a vételi jog alapítása is.²⁹

Az építési beruházás dogmatikai szempontból a Ptk. vállalkozási típusú szerződéseivel azonosítható. A konkrét tárgyakat tekintve a kivitelezési szerződések és a kivitelezési szerződéssel együtt megkötött tervezési szerződések tartoznak ebbe a körbe.³⁰ Ezek a típusú szerződések azok, amelyek a gazdasági életben, átfogó módon jelennek meg, ezért a szabályozás egyszerre igényli az általános megfogalmazások mellett a részletekre koncentráló módszereket, jogi kereteket annak érdekében, hogy a kívánt gazdasági célok elérhetőek legyenek általuk.³¹

25 ANKA Id. mű uo.

26 ANKA id mű p 80

27 Vö. Kbt. 8. § (1) bek. második mondat. A jelen tanulmánynak nem tárgya az építési/ szolgáltatási koncesszió elemzése.

28 2014/24/EU európai parlamenti és tanácsi irányelv 2. cikk (1) bekezdés 8. pont. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0024>

29 D.273/9/2007 alapján NÉMETH Anita: *Nagykommentár a közbeszerzésekről szóló 2015. évi CXLI. törvényhez* (Szerk.: ATTILA Dezső) Budapest, Wolters Kluver Hungary, 2021, p. 87.

30 Lásd: Ptk. Hatodik könyv, Harmadik rész, XV. cím

31 Boóc ÁDÁM: *Gazdasági szerződések Magyarország új Polgári Törvénykönyvében* Gazdaság és Jog, 2013/9., p.6.

Szolgáltatás megrendelés irányelvi megfogalmazásából következik, hogy „ez a beszerzési tárgy más, eltérő, mint az árubeszerzés vagy az építési beruházás; másfelől érdemben csak annyiban határozza meg a szolgáltatások mibenlétét, hogy az különösen valamely tevékenység ellátását, illetve ajánlatkérő részéről való megrendelését jelenti.”³²

Az opció kifejezést a Kbt. egyedül a szerződés módosításra vonatkozó rendelkezések között használja egyetlen esetben anélkül, hogy a fogalmat definiálná.³³ Ezen kívül a becsült érték meghatározásánál rögzíti, hogy az „opcionális részt tartalmazó ajánlatkérés esetén a teljes ellenszolgáltatásba az opcionális rész értékét is bele kell érteni.” Ezzel együtt az eljárást megindító felhívások hirdetmény mintája külön rovatban kéri feltüntetni az opció(!) leírását.³⁴

Az Irányelv ugyanakkor – szintén a becsült érték meghatározásához kapcsolódóan – több helyen alkalmazza az opció (toute forme d’option, einschließlich aller Optionen) kifejezést.³⁵ Az irodalom szerint az opció alatt az alaptétellel összefüggő olyan eseteket kell érteni, amelyek a gyakorlatban tipikusak, példaként említve a bármilyen mértékű mennyiségi kiterjesztést.³⁶

A gyakorlatban az opció (opcionális rész) változatos formát mutat. Kezdve az építmények létrehozásától, a klasszikus vételi jog alapításon át a további szakértői kapacitások (munkaórák) „lekötéséig”, bármely módon megjelenhet. Ugyanakkor az szerződés hatályának időbeli meghosszabbítása is opció a közbeszerzések esetén.

3.2. Elhatárolás

Miklós Gyulának a jelen tanulmány bevezető fejezetében említett, kiterjesztő értelmezést említő megállapítására szükséges itt visszautalni. Nem vitás, hogy a Ptk. 6:1. § (3) bekezdése értelmében a kötelmek esetén főszabály a diszpozitivitás. Az akadályt inkább a jogalkalmazás és annak esetleges nehézségei jelenthetik. Ennek oka, utalva Kelsenre, hogy az életbeli tények és a jogi normák egymástól nem lehetnek függetlenek.³⁷ Másként fogalmazva, a „... a bíró által megragadott ténybeli helyzet már eleve egy ’jogilag irányított’

32 NÉMETH Id. mű p. 90.

33 Kbt. 141. § (4) bek. a)

34 44/2015. (XI. 2.) MvM rendelet a közbeszerzési és tervpályázati hirdetmények feladásának, ellenőrzésének és közzétételének szabályairól, a hirdetmények mintáiról és egyes tartalmi elemeiről, valamint az éves statisztikai összegezésről – Hatályos Jogszabályok Gyűjteménye (jogtar.hu)

35 A becsült érték meghatározásával és a jogintézmény történeti fejlődésével összefüggésben lásd például: ARATÓ, Balázs: *A közbeszerzési jogorvoslat története*; in: Jogelméleti szemle 16: 3; 2015, pp. 2-33., p. 32.

36 DEZSŐ Attila: *Magyarítás az Európai Unió közbeszerzési jogához* Wolters Kluwer, 2015. p 337. Annyiban árnyalja a képet a hazai szabályozás, hogy a Kbt. 16. §-a külön említi az opcionális részeket és a mennyiségi eltérést, amely a fogalmi bizonytalanságot fokozhatja.

37 POKOL Béla: *A bírói döntési folyamat elemzése* Jogelméleti szemle 2002/4.

helyzet, melyből, körvonalait tekintve, már az alkalmazandó szabályok is kiolvashatók.”³⁸

Így azt a körülményt megkerülni, hogy a civiljog az opciót az adásvétel különös nemeként rögzíti, a közbeszerzési értelmezés során sem lehet. A jogalkalmazás során egy alapvetően facere–dare irányú folyamatnak a facere–facere, esetleg facere–praestare jogi helyzetre alkalmazása nem látszik célravezetőnek.³⁹ Azzal lehet ezt alátámasztani, hogy akár a Wellmann által képviselt aktivista, akár Salamonné konzervatív nézete annyiban megegyezik, hogy az opció célja és annak végső teljesítése egy dologi hatályú ügyletben teljesedik ki. Ezzel szemben az építési beruházás tárgyú közbeszerzési szerződés, vagy akár egy informatikai fejlesztés teljesítése során érvényesített opció kötelmi hatályú marad, a felek egymás közötti viszonyában lesz értelmezhető.

A jelen tanulmány háttérét adó kutatás abból indul ki (és igyekszik e tézist igazolni is), hogy a közbeszerzési szerződés egy (speciális) magánjogi szerződés. Ebben a vonatkozásban a vizsgálódás számára a magánjog intézményei adottak, és a kiterjesztő értelmezésükben bizonytalan jogalkalmazást látja. Ezért nem javasolt olyan fogalmakat alkotni, amelyet utóbb a tárgyi jog, vagy a dogmatika nem támaszt alá. Az opció (vételi jog) kiterjesztése a vállalkozási és megbízási típusú szerződésekre ilyen fogalomalkotásnak tűnhet. Ugyanis az előzetes értelmezésnek magából a jogszabályból, ezen tényeknek a jog rendszerében kimutatható jelentéséből kell következni és nem a tények ’materialitásából’.⁴⁰

Mindezzel együtt a jogintézmény elhelyezése mégsem lehet olyan problémás, mint voltak a vételi jognak biztosítéki célra való felhasználása körüli főbíróági véleménykülönbségek.⁴¹

Mindezzel együtt szükséges lesz elhelyezni a közbeszerzési opciót a magánjog keretein belül. A kérdés, hogy mely jogintézmény keretein belül.

3.3. Szerződéses akarat

A feltett kérdésre a válasz a Kbt. tételes rendelkezéséből következik. Amint arra a korábbi fejezet utalt, a Kbt. egyetlen helyen – a szerződésmódosítások szabályai között – használja az opció (sic!) kifejezést. „A (2) bekezdésben szabályozott esetek mellett a szerződés – a (6) bekezdésben foglalt feltételek vizsgálata nélkül – új közbeszerzési eljárás lefolytatása nélkül módosítható, illetve módosulhat az alábbiak közül bármely esetben: a) ha a szerződés minden ajánlattevő számára előre megismerhető módon, egyértelműen rögzíti a szerződés meghatározott tartalmi elemei későbbi változásának (ideértve az opció gyakorlásának) pontos feltételeit és tartalmát.”⁴²

38 LAGNEAU-DEVILLE, Anne: *Questions sociologiques á propos de l'interprétation de droit* in *L'interprétation de droit* 1978. p. 528

39 Az opció esetében a facere szolgáltatás a vételi jog alapítása, majd annak teljesítése a dare.

40 VARGA Csaba: *A bírói ténymegállapítási folyamat természete* Akadémiai kiadó Budapest 1992. p. 68.

41 Lásd ezzel kapcsolatban GÁRDOS id. mű, JUHÁSZ László: *Hozzászólás Sándor István „A vételi jogot alapító szerződések érvénytelensége” c. előadáshoz* In: *A magánjogi kodifikáció eredményei* POT XV. tanulmánykötet Novotni Alapítvány Miskolc 2010 p.6

42 Kbt. 141. § (4) bek. a)

A Kbt. idézett szakasza az ún. módosulás esetét rögzíti, amely a gyakorlatban a valorizációt, a tartalékkeret felhasználását, a mennyiségi eltérés érvényesítését és az opció gyakorlását jelenti. Ezekben az esetekben nincs szükség a felek konszenzusára a jogviszony tartalmának megváltoztatásához, mivel az vagy a szerződésből következik (pl. inflációs indexálás, minden évben) vagy elegendő az egyik fél hatalmassága. Ameddig a valorizáció valójában az idő múlásával bekövetkezik, az opció gyakorlása esetén a jogosult cselekménye szükséges.

Lényegét tekintve a közbeszerzési opció is hatalmasság, ugyanakkor – egy kivétellel – nem a kötelemalapító (jogalapító), hanem a jogmódosító hatalmasságok közé sorolandó.⁴³ A kivétel az árubeszerzés– magánjogi szempontból adásvétel – tárgyú szerződés, amely esetben a facere-dare viszonylat okán az opció a hagyományos jogalapító értelemben működhet. Jogmódosító hatalmasság, ugyanis az egyik fél egyoldalú nyilatkozattal meghatározhatja a jogviszony tartalmát.⁴⁴ A tartalom összefügg a közbeszerzési opciónak a mennyiség meghatározásához kapcsolódó funkciójához. A közbeszerzés becsült értékének meghatározásakor az opció (opcionális rész) mennyiségét is figyelembe kell venni.⁴⁵ Ebben a tekintetben a közbeszerzési opció leginkább a szerződéses mennyiséggel, mint előre rögzített feltétellel függ össze. Ebben az előre meghatározott mennyiségben és feltételek szerint lesz lehetősége a jogosultnak az opciót érvényesíteni, egyoldalú nyilatkozatával, kötelmi hatállyal, amelyet a közbeszerzési jog a szerződés módosulásaként határoz meg. Ez esetben egy létező jogviszony, egy megkötött és teljesítésben lévő (közbeszerzési) szerződés mennyiségét módosítja az egyik fél, ugyanakkor a vételi jog esetében egy előszerződéshez nagyon hasonló helyzetet követően jön létre a felek között jogviszony dologi hatállyal.

Leírható ez egyfajta obligációs deficitként a vételi jog tekintetében. Egy informatika fejlesztés tárgyú szolgáltatásmegrendelés (vállalkozási szerződés), vagy egy őrzés-védelmi szolgáltatás (megbízás) esetében a felek további felhasználható munkaórákat kötnek ki az alapmennyiségen felül annak érdekében, hogy amennyiben a jogosult felhasználja a kapacitásokat, új szerződés megkötése nélkül a kötelezettet a kötelemben tudja tartani (hatalmassága által) és egyben az új közbeszerzési eljárás lefolytatása alól mentesüljön. Ez egy működő és teljesítésben lévő kötelmet feltételez. Ehhez képest a vételi jog esetében az tulajdonátruházást megelőzően érdemi teljesítés nincs (az a teljesítés, hogy a kötelezett várakozik a jogosult akaratára), valójában az adásvételi szerződés létrehozása maga a vételi jog teljesítése.

4. Összefoglalás a jogréteg elmélet alkalmazásával⁴⁶

Az összefoglalás arra koncentrálna, hogy a szövegréteg, a dogmatika, a bírói kazuisztika, illetve az alapjogi réteg általi értelmezés segítségével mennyire alakítható ki egységes fogalom a magánjogi vételi jog és a közbeszerzési opció vonatkozásában.

43 SZLADITS (1938.) p. 117.

44 SZLADITS (1938) uo.

45 Kbt. 16. § (1) bek.

46 POKOL Béla: *A jog elmélete című könyve alapján* Rejtjel Kiadó, Budapest, 2001

Amint azt a fentiek bemutatták a Ptk. tételes rendelkezései meghatározták a vételi jogot fogalmát, a szerződés tárgyát és a teljesítés következményeit. A közbeszerzési opció vonatkozásában a szövegréteg adós marad a fogalommal.

A dogmatika a vételi jog funkcióját a kockázatkezelésben határozza meg, amely segítségével a veszteségek, amelyek az árváltozások miatt bekövetkezhetnek, megelőzhetőek lesznek, egyben kiemeli ennek spekulatív funkcióját is. A közbeszerzési opció ezzel szemben nem szolgálhat spekulatív célokat. A jogosultnak nincs lehetősége a közbeszerzési szerződésen kívül beszerezni az opcióval lekötött jószágot, amennyiben ez számára előnyösebb lenne. A vételi jog soha nem ellenérték nélküli, ennek vagyoni jog külön értéke van (opciós díj), amely nem azonos a dolog vételárával. A közbeszerzési opció nem vagyoni értékű jog, alapítása nem tételez ellenértéket. A dogmatika a szerződéses mennyiség meghatározásával hozza összefüggésbe, hol tágabb értelemben vett, a vételi joghoz hasonló, hol attól elhatárolandó jogintézményként.

A bírói esetjog a vételi jog tekintetében rögzíti, hogy a vételi jog alapítása és gyakorlása alatt két külön szerződést kell érteni, az opciós díj nem része a vételárnak, illetve az opciós szerződés alapján csak a vételi jog és nem a tulajdonjog bejegyzése kérhető.⁴⁷ A közbeszerzési opció esetén joggyakorlat – hasonlóan a vételi jog alapfunkciójához – a kockázatkezelési funkcióra utal. „Előfordulhatnak olyan közbeszerzési eljárások, amelyekben [...] a mennyiségi adatok pontos meghatározása valamely objektív oknál fogva nem lehetséges az ajánlatkérők számára. Erre az esetre biztosítja a közbeszerzési irányelv szabályozásával egyezően a Kbt. 58. § (1) bekezdése a mennyiségi eltérésre vagy opcionális rész megadására vonatkozó lehetőséget az ajánlatkérők számára.”⁴⁸

Mindezek alapján a közbeszerzési opció a szerződés teljes mennyiségét meghatározó adat, amely kockázatkezelési célt szolgál olyan módon, hogy a szerződés egyoldalú módosítására ad lehetőséget, azaz mentesség az új közbeszerzési eljárás lefolytatása alól. Alapjaiban mindkettő jogintézmény hatalmasság és érdekes körülmény, hogy a közbeszerzési opció leginkább meghosszabbított eladásajánlatnak tekintendő, amely meghatározással a korai joggyakorlat a vételi jogot jellemezte.⁴⁹ Mindezen hasonlóságok (amelyek a közös eredetből fakadnak, ti: alakító jog) ellenére a vételi jogtól élesen elhatárolandó jogintézmény, ami a *facere* és *prestare* típusú jogügyleteket illeti.

Egyetlen nyitott kérdés a *dare* típusú közbeszerzési ügyletek esetén marad (árubeszerzések). Az ilyen típusú szerződések esetén a jogvita eldöntését nehezítheti, hogy a felek a szerződéskötéskor írásban rögzítik az opcióval érintett dolog vételárát, tárgyát és a jogosult egyoldalú nyilatkozatával megvásárolja a terméket, amely tényállási elemek megegyeznek a Ptk. 6:225. § (1) bekezdésében foglaltakkal. A *facere-dare* irányú folyamat ez esetben egyértelműen kimutatható. A jogalkotóra vár a feladat, hogy a tárgyi jog fogalmi szinten rögzítse a vételi jog és a közbeszerzési opció közötti különbséget. Ezzel biztosítva a normavilágosság alapjogi követelményét, amely szinten is feloldható lesz a bizonytalanság.

47 KGD2001.196, KGD1993.110 BH 2014.51

48 D.157/11/2021 18.p

49 ANTALFY Id.mű uo.

Irodalomjegyzék

- ANKA Tibor: *A biztosítéki célú vételi jog* In: *Hitelbiztosítékok*, Új Magánjog sorozat. (Szerk.: BODZÁSI Balázs) HVG-ORAC Budapest, 2016
- ARATÓ Balázs: *A klasszikus polgári jogi szerződéses kapcsolatok és a közbeszerzési szerződéses kapcsolatok összehasonlítása*, In: 70 Studia in Honorem Ferenc Fábíán, Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, 2019
- ARATÓ, Balázs: *A közbeszerzési jogorvoslat története*; in: *Jogelméleti szemle* 16: 3; 2015, pp. 2-33., p. 32.
- ARATÓ, Balázs: *A családi vállalkozások jellemmegővésének eszközei*; in: *Gazdaság és Jog* 3-4.; 2023.; Orac; p. 31-38.
- BOÓC Ádám: *Gazdasági szerződések Magyarország új Polgári Törvénykönyvében* *Gazdaság és Jog*
- BOÓC Ádám: Az ajándékozási szerződés néhány kérdése a magyar magánjogban. *Állam- és Jogtudomány* 46 (2005). pp. 53 – 76.
- DEZSŐ Attila: *Nagykommentár a közbeszerzésekről szóló 2015. évi CXLIII. törvényhez* (Szerk.: DEZSŐ Attila) Budapest, Wolters Kluwer Hungary, 2021
- DEZSŐ Attila: *Magyarázat az Európai Unió közbeszerzési jogához* Wolters Kluwer, 2015
- GÁRDOS István: *A vételi jog és a feltűnő értékaránytalanság* *Gazdaság és Jog*, 2009/2.
- JUHÁSZ László: *Hozzászólás Sándor István „A vételi jogot alapító szerződések érvénytelensége” c. előadáshoz* In: A magánjogi kodifikáció eredményei POT XV. tanulmánykötet Novotni Alapítvány Miskolc 2010
- KOCSIS Ottília: In: *Polgári Jog I-IV. – új Ptk. – Kommentár a gyakorlat számára*, frissítve: 2022. január 1. (Szerk.: WELLMANN György). HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2022
- LAGNEAU-DEVILLE, Anne: *Questions sociologiques á propos de l'interprétation de droit* in *L'interprétation de droit* 1978
- POKOL Béla: *A bírói döntési folyamat elemzése* *Jogelméleti szemle* 2002/4
- POKOL Béla: *A jog elmélete című könyve alapján* Rejtjel Kiadó, Budapest, 2001
- SZLADITS Károly: *Magyar magánjog* (Szerk.: SZLADITS Károly) 1938. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó
- SZLADITS Károly: *A magyar magánjog vázlat*, 1933. Budapest 1933, Grill Károly Könyvkiadó
- VARGA Csaba: *A bírói ténymegállapítási folyamat természete* Akadémiai kiadó Budapest 1992

Tárgyszavak: vételi jog, közbeszerzés, közbeszerzési opció, hatalmasság

AZ ADÓJOGI MÖGÖTTES FELELŐS JOGORVOSLATI JOGÁNAK KÉRDÉSEI A HAZAI ÉS A NÉMET SZABÁLYOZÁS TÜKRÉBEN

I. Bevezetés

Doktori kutatásom fókuszában az adó megfizetésére kötelezett személy jogállásának adójogi kérdései állnak. Ezek megválaszolásának központi elemét képezi a jogorvoslati joga terjedelmének alakulása. Utóbbi az Alkotmánybíróságon a 2010-es évek „slábertémáját” jelentette, a taláros testület összesen négy alkalommal foglalkozott vele más-más aspektusban.² Ennek ellenére több elvarratlan szál maradt fenn vagy éppen új kérdés merült fel a jogértelmezés után is.

A jelen tanulmányom, amelynek magját a Károli Gáspár Református Egyetemen megrendezett Jogász Doktoranduszok Országos Találkozóján 2023. május 26-án megtartott előadásom képezi, célja ezek diagnosztizálása és megfelelő „gyógymód” ajánlása azokra. Ehhez segítséget jelenthet a német szabályozás és joggyakorlat rövid bemutatása. Meglátásom szerint a német rendszer annak stabilitása és komoly történelmi múltja, a Bundesverfassungsgericht (a továbbiakban: BVerfG) gyakorlata pedig kiemelkedő presztízse miatt mintaként szolgálhat a hazai szabályozás és joggyakorlat számára.

Elsőként mindkét országot érintően röviden áttekintem az adójogi mögöttes felelősség³ jogintézménye igénybevitelének folyamatát, jellemzőit. Másodikként a hatályos szabályozásokat és joggyakorlatokat ismertetem parallel módon. Végül összevetem a magyar és a német jogalkalmazói tapasztalatokat és igyekszem javaslatot tenni az általam helyesnek vélt irány felé mind a jogalkotó, mind jogalkalmazás számára.

1 PhD-hallgató, ELTE ÁJK Doktori Iskolája; Témavezető: dr. Kecő Gábor Phd egyetemi adjunktus.

2 Ezek a következők voltak: 2/2013. (I.23.) AB határozat (a továbbiakban: Abh1.); 9/2013. (III.6.) AB határozat (a továbbiakban: Abh2.); 20/2015. (VI.16.) AB határozat (a továbbiakban: Abh3.); 22/2017. (IX.11.) AB határozat (a továbbiakban: Abh4.)

3 A magyar szabályozásban adó megfizetésére kötelezett személyről, a németben helytállásra kötelezetről (*Haftungsschuldner*) beszélhetünk. Amikor együttesen kívánom őket megjeleníteni, illetve általánosságban beszélek a két ország intézményeinek jellemzőiről, akkor ezek megjelölésére a(z) „(adó)jogi mögöttes felelős” kifejezést használom.

II. A jogintézmény működése jellemzői

Az egyes államok működése, a közfeladataik ellátása szempontjából mindig fontos volt a bevételeik megfelelő, folyamatos szavatolása, amelyhez elengedhetetlennek minősül az adóbevételek hatékony begyűjtése. Az anyagi jogi szempontból adóalany, eljárásjogi tekintetben adózó nem teljesítése esetén viszont ez veszélybe kerül. Az államnak a célja, hogy a kieső, vagy várhatóan kieső adóbevételeket pótolja, így a költségvetési bevételeket biztosítsa. Ezt felismerve alkotta meg mind a német, mind a magyar jogalkotó az adójogi mögöttes felelősség intézményét. Ennek megfelelően, amennyiben a törvényben meghatározott tényállás megvalósul, akkor harmadik személy az adóalanyt terhelő adófizetési kötelezettségért helytállásra kötelezhető.⁴ Ezáltal lehetővé válik az adóhatóságok számára, hogy a hosszadalmas és költséges polgári peres eljárások helyett egy, a törvényes keretek között meghatározott hatékony adóigazgatási eljárás során hajtsák be eredményesen a közpénzeket, azaz az adótartozásokat.⁵

II.1. A magyar szabályozás: az adó megfizetésére kötelezés folyamata és jellemzői⁶

Az adó megfizetésére kötelezésre a mindenkor hatályos hazai szabályozás szerint abban az esetben kerülhet sor, ha a következő három feltétel egyszerre teljesül:

1. az adózó az esedékes adót nem fizette meg és
2. azt tőle nem lehet behajtani,
3. határozattal

az adó megfizetésére kötelezhető az adózótól eltérő más személy, akinek a vonatkozásában a jogszabályban meghatározott speciális feltételek is fennállnak.⁷ E három konjunktív feltétel képezi együttesen a tárgyi feltételek körét, amelyek együttes fennállása esetén, ha rendelkezésre áll az Art. III.-ban meghatározott adó megfizetésére kötelezett személy, az adó megfizetésére kötelezés absztrakt jogviszonyból konkrét jogviszonnyá válhat és az adótartozás megfizetésére az adó megfizetésére

4 TIPKE, Klaus – LANG, Joachim (szerk.): *Steuerrecht*. Köln, Verlag dr. Otto Schmidt, 2018. 263.

5 Abh4. [48] bekezdése.

6 A II. pontban leírtaknál jelentős részben a TOMBOR Csaba: Az adó megfizetésére kötelezett személy: objektív helytállásra kötelezett vagy mögöttes felelős? in Jámborné Róth Erika (szerk.): *Doktoranduszok fóruma*. Miskolc, 2022. (2022a), 211-212. oldalain foglaltakra támaszkodtam.

7 Vö: adózás rendjéről szóló 1990. XCI. törvény (a továbbiakban: Art. I.) 25. § (2) bekezdés, adózás rendjéről szóló 2003. évi. XCII. törvény (a továbbiakban: Art. II.) 35. § (2) bekezdés és adózás rendjéről szóló 2017. évi CL. törvény (a továbbiakban: Art. III.) 59. § (1) bekezdés. A hármas feltételrendszerre vonatkozó strukturális meghatározás tekintetében a Simon István és Kecő Gábor által korábban leírtakat vettem alapul. SIMON István: *Pénzügyi Jog II.*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2021. 37. és KECSŐ Gábor: *Az adó megfizetésére kötelezett személy jogállása alapjogi szempontból vizsgálva – státusváltás!?* *Iustum Aequum Salutare* 2019/4., 116-117.

kötelezett személy igénybe vehető.⁸ A fentiekből megállapítható, hogy a magyar szabályozás „*egymozzanatos*”, azaz az adó megfizetésére kötelezés jogalapjának megállapítására és az adó megfizetésére kötelezésre egy döntésben kerül sor.

A jelenleg hatályos Art. III., hasonlóan a korábbi Art. I.-hez és Art. II.-höz, taxatív felsorolásban határozza meg, hogy mely személyek kötelezhetőek az adózó tartozásának megfizetésére.

Adó megfizetésére kötelezés nem jöhet létre adótartozás hiányában. A mögöttes felelősség mindig feltételez egy elsődlegesen felelős személyt is. Így két különböző jogállású kötelezetttről, a főkötelezetttről és a járulékos kötelezetttről van szó.⁹ Ebből fakadóan a jogintézmény legfőbb jellemzője a *járulékoság*. Szükséges megjegyezni, hogy ennek megfelelően a hazai szabályozásban az adó megfizetésére kötelezett személy megkülönböztetésre került az adózóhoz képest. Az adóigazgatási rendtartásról szóló 2017. évi CLI. törvény (a továbbiakban: Air.) 11. § (3) bekezdése szerint adó megfizetésére kötelezett személy nem minősül adózónak azzal, hogy gyakorolhatja a törvény szerint adózót megillető jogokat.

A jogintézmény másfelől *szubszidiáriusan* alkalmazandó, azaz az adóhatóság kizárólag abban az esetben veheti igénybe azt, amennyiben az adózó az esedékes adót nem fizeti meg, tehát adótartozás áll fenn és nála a végrehajtás nem járt eredménnyel.

Az adó megfizetésére kötelezés továbbá alapvetően *fakultatívan alkalmazandó*: a korábbi és a jelenleg is hatályos normaszöveg alapján ugyanis az adó megfizetésére kötelezett személy az adó megfizetésére határozattal kötelezhető.¹⁰ Ez az jelenti, hogy az adóhatóságnak a jogértvényesítésre az adó megfizetésére kötelezett személlyel szemben mérlegelési lehetősége van.

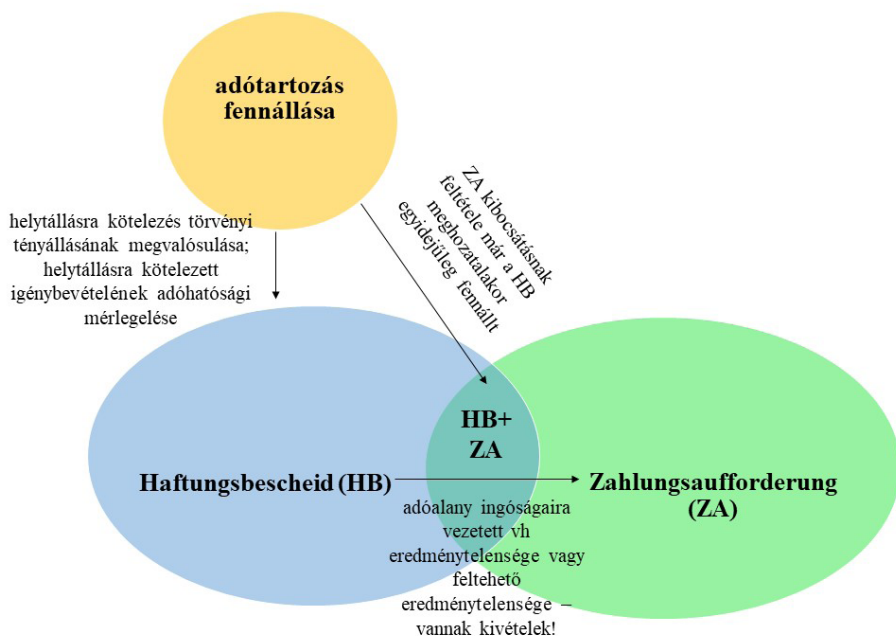
8 Az adó megfizetésére kötelezés, az adóeljárás kódexekben való elhelyezésének eredményeként, a hazai adójogi dogmatikában tisztán eljárási intézményként került kezelésre. Meglátásom szerint ennek újragondolása indokolt. Amennyiben civilisztikai szemüvegen keresztül néznénk, amely például a német rendszert annak alapszövegéig áthatja, akkor az adóhatóság-adó megfizetésére kötelezett személy viszonyát, hasonlóan az adóhatóság-adóalany (adózó) párosához, egyfajta kötelmi jogi jogviszonyként foghatnánk fel. Ez rendkívül módon segíthetné az adóalany (adózó)-adó megfizetésére kötelezett személy elhatárolását. Megjegyzendő, hogy a magyar adójogi jogelmélet kiemelkedő alakja, Takács György már a múlt század közepén hangsúlyozta, az adóügyi jogviszonyok kötelmi jogi jellegének felismerése kiemelkedő jelentőségű. TAKÁCS György: Adóügyi jogviszony in: Szentés Tamás (szerk.): *Az adózás alapkérdései*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959., 105. és 110., valamint TOMBOR Csaba: Az adó megfizetésére kötelezés a német jogrendszerben in Fazekas Marianna - Nagy Marianna (szerk.): *Jogi Tanulmányok*. 2022., Budapest, ELTE ÁJK Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2022, (2022b) 255. és 257.

9 Abh2.[22] bekezdés.

10 Vö.: Art. I. 25. § (2) bekezdés; Art. II. 35. § (2) bekezdés; Art. III. 59. § (1) bekezdés. A fakultatív alkalmazhatóság kérdésénél ld. még: TOMBOR Csaba: Az adó megfizetésére kötelezés – a jogintézmény alapjainak és fogalmi összetevőinek fejlődése az Alkotmánybíróság és a Kúria döntéseiben in Fazekas (szerk.): *Jogi Tanulmányok*. 2021., Budapest, ELTE ÁJK Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2021. 366-367.

II.2. A német szabályozás: a helytállásra kötelezés jellemzői és folyamata¹¹

A német rendszerben, ellentétben a magyaréval, a helytállásra kötelezés az Abgabenordnungban (a továbbiakban: AO) definiált fő szabály szerint egy „kétmozzanatos” folyamat eredménye.

1. ábra: a helytállásra kötelezés folyamata az AO szerint¹²

Az 1. ábra alapján kimondható, hogy az adóhatóság (Finanzamt) az adótartozás fennállása esetén elsőként a helytállási kötelezettséget megállapító, az AO 191. §-ában szabályozott döntésével (*Haftungsbescheid*) megállapítja a helytállási kötelezettséget, azaz a *jogalapot*. Ezt követően, amennyiben az AO-ban nevesített feltételek fennállnak, egy önálló közigazgatási aktussal, az AO 219. §-ában nevesített, ún. *fizetési felszólítással* (*Zahlungsaufforderung*) az adótartozás tényleges megfizetésére kötelezi a *Haftungsbescheid*-ben nevesített helytállásra kötelezett személyt. Megjegyzendő viszont, hogy amennyiben a *Zahlungsaufforderung* kibocsátásának feltételei már a *Haftungsbescheid* meghozatalakor is fennállnak, akkor egybefoglalt döntés hozható.¹³

11 A német rendszer általános bemutatásához felhasználtam a TOMBOR Csaba 2022b. 261-264. oldalain található tartalmat.

12 Saját szerkesztés.

13 KLEIN, Franz (szerk.): *Abgabenordnung – einschließlich Steuerstrafrecht* –. München, Verlag C.H. Beck, 2014. 1289. és KOENIG, Ulrich (szerk.): *Abgabenordnung*. München, Verlag C.H. Beck, 2014. 1572.

A törvényen alapuló egyes tényállások határozzák meg, hogy bizonyos feltételek fennállása esetén mely személyek vehetők figyelembe helytállásra kötelezetteként. Szemben viszont a magyar rendszerrel, e személyek köre nem csupán az adóeljárási jogszabályban, azaz az AO-ban, hanem más ágazati törvényekben, „szétszórtan” található meg. Ennek megfelelően az AO mellett az egyes adótörvények, illetve civiljogi tárgyú törvények is tartalmaznak helytállásra kötelezési tényállásokat.¹⁴

Rögzítendő, hogy a jogintézmény alapvető jellemző megegyeznek a hazaiéval. Az adófizetésre vonatkozó kötelezés keletkezése és fennállása hiányában helytállásra kötelezésre szintén nem kerülhet sor.¹⁵ A jogintézmény ezért az adófizetésre vonatkozó igényt illetően *járuelkossalnak* minősül.¹⁶ A helytállásra kötelezett személyek ennek megfelelően az AO 33. § (1) bekezdésében foglaltak alapján az adózó (Steuerpflichtiger) csoportján belül el is válik az adóalanyok (Steuerschuldner) körétől.

A jogintézmény másik alapvető jellemzőjének a járuelkossalással „kéz a kézben” járó *szubszidiárius jellege* számít. Eszerint, amennyiben megállapításra is kerül a helytállásra kötelezés fennállása, akkor a helytállásra kötelezett „ténylegesen igénybevétele”, azaz a megfizetésére kötelezésére kizárólag abban az esetben kerülhet sor a Zahlungsaufforderunggal, amennyiben az adóalannyal szemben folytatott végrehajtás nem járt, vagy várhatóan nem jár eredménnyel. A főszabály alól viszont vannak kivételek is, amikor a szubszidiárius jelleg bizonyos tényállásoknál primerré alakul át.¹⁷

Az adóhatóság elméletileg *fakultatív módon* dönt a helytállásra kötelezés igénybevételeéről. E döntési szabadság viszont meghatározott korlátokkal érvényesül: közérdek fűződik ahhoz, hogy az adóbevételek ne essenek ki, illetve a megállapított közterhek behajtásra kerüljenek. Ebből következően, amennyiben fennáll annak az esélye, hogy a határozattal megállapított adó csekély mértékben teljesül, akkor az adóhatóságnak a helytállásra kötelezésre vonatkozó igényt érvényesítenie kell.¹⁸

III. A jogorvoslati jog hatályos szabályozása és gyakorlata

Az adójogi mögöttes felelősöket is megilleti az Alaptörvény XXVIII. cikk (7) bekezdésében és a német Alaptörvényben, a Grundgesetz (a továbbiakban: GG) 19. cikk (4) bekezdésében meghatározott jogorvoslatihoz való jog. Az Alkotmánybíróság által

14 A helytállásra kötelezett személyek alapvető körét az AO 69-76. §-ai határozzák meg, viszont például a tagi felelősség a gazdasági társaságok tartozásaiért a Handelsgesetzbuch-ban, a munkáltatói helytállási kötelezettség a személyi jövedelemadó előlegért az Einkommensteuergesetz-ben került nevesítésre.

15 KOENIG 2014. 1140.

16 HELMSCHROTT, Hans – SCHAEBERLE, Jürgen – SCHEEL, Thomas (szerk.): *Abgabenordnung*. Stuttgart, Verlag Schäffer-Poeschel, 2016. 25.

17 Az AO 219. §-a értelmében ide tartoznak az adócsalást vagy adóorgazdaságot elkövetők, illetve a törvény meghatározott, az adó levonására kötelezett kifizetők és a mások közterheit viselőik.

18 KLEIN, Franz 2014. 1169. és KOENIG, Ulrich 2014. 1443.

kimunkált gyakorlat alapján a jogorvoslathoz való jog akkor valósul meg kielégítő mértékben, amennyiben az tényleges és hatékony jogvédelmet jelent. Ezek hiányában a jogszabályban biztosított jogorvoslat is kiüresedik és formálissá válik.¹⁹ A jogorvoslathoz való jognak tehát lényegi, immanens eleme a jogorvoslás lehetősége, vagyis, hogy a jogorvoslat fogalmilag és szubsztanciálisan tartalmazza a jogsérelem orvosolhatóságát.²⁰

Mind a magyar, mind a német környezetben aktív jogértelmező tevékenység folyt az adójogi mögöttes felelős jogorvoslathoz való jogának terjedelménél, hogy az mikor is minősül valóban ténylegesnek és hatékonynak. Mindkét rendszer esetében komoly szerepet töltöttek be az alkotmánybíróságok a tekintetben, hogy pontosan hol húzódik a mögöttes felelőst megillető jogorvoslati jog alkotmánykonform gyakorolhatóságának határa. A következőkben a hatályos tételes jogi szabályozásokat és az ezekhez, illetve az ezek alapjául szolgáló rendes és alkotmánybírósági gyakorlatot tekintem át röviden.

III.1. *A magyar keretek*

A hazai szabályozásban két rendelkezés releváns a jogorvoslati jogának gyakorlásánál. Egyrészt általános szabály az Air. 122. § (1) bekezdésében foglaltak, amely szerint a fellebbezésre jogosult az adóhatóság elsőfokú határozatával szemben fellebbezhet. Ebből következően az adó megfizetésére kötelezett személy a vele szemben meghozott adó megfizetésére kötelező határozatot e szakasz alapján vitathatja. A jogalkotó e rendelkezésnél a jogorvoslati jog gyakorolhatóságát, terjedelmét érintően semmilyen keretet nem határozott meg.

Másrészt a főszabályhoz képest az Air. 123. §-ában két személyi körnél speciális eljárási rend lett meghatározva.²¹ Eszerint a gazdasági társaság helytállni köteles tagja és a társasági részesedését átruházó tag az elsőfokú adóhatóság elleni fellebbezésében vitathatja a helytállási kötelezettséget megalapozó, utólagos adómegállapítás tárgyában kiadott határozatot, az ún. alaphatározatot azzal a korláttal, hogy arról korábban a bíróság még nem döntött érdemben. Ez a jogosultság akkor is megilleti őket, ha a vitatott kötelezettség tekintetében az adómegállapításhoz való jog már elévült.

Az Air. 123. § (2)-(3) bekezdései a jogorvoslati jog gyakorolhatóságának kereteire is tartalmaznak szabályokat. Eszerint az adóhatóság az adó megfizetésére kötelezettnek megküldi a helytállási kötelezettséget megalapozó, utólagos adómegállapítás tárgyában kiadott első- és - amennyiben másodfokú határozat meghozatalára sor került - a másodfokú határozatot, valamint az utólagos adóellenőrzés megállapításairól felvett jegyzőkönyvet. Ha pedig az adó megfizetésére kötelezett a helytállási kötelezettségét megalapozó utólagos adómegállapítás tárgyában hozott határozatot a fellebbezésben vitatja, a fellebbezést elbíráló másodfokú adóhatóság elsőként az utólagos adómegállapítás jogszerűsége kérdésében dönt.

19 3020/2018. (I. 26.) AB határozat [37] bekezdés.

20 11/2019. (III.29.) AB határozat [11] bekezdés.

21 Az Air 123. §-ában foglaltak már 2015. január 1-vel bekerültek a korábban hatályos Art.-II.-be, és változatlan tartalommal jelentek meg ezután az Air.-ban.

Az előbbieken ismertetettek alapján felmerülhet a kérdés, hogy a hatályos szabályozásban miért kerülhetett duplikálásra jogorvoslati jog garantálása? A válasz megadásához az Alkotmánybíróság kialakított gyakorlatának ismerete szükséges.

III.1.1. A magyar út: az Alkotmánybíróság alakító szerepe

Az egykori Legfelsőbb Bíróság, majd a Kúria joggyakorlata az Alkotmánybíróság 2010-es évek elején és derekán kifejtett aktív jogalakító szerepéig lényegében minden elé került ügyben azt képviselte, hogy az adó megfizetésére kötelezett személyt megilleti a fellebbezési jog az őt adó megfizetésére kötelező adóhatósági döntéssel szemben, mivel gyakorolhatja az adózót is megillető jogokat, azonban az alaphatározatban foglaltakat vitatására csupán komoly korlátok között engedtek teret. Egységes álláspontjuk szerint az adó megfizetésére kötelezett személy az elévülésre, a mögöttes felelősség hiányára, tartalmára, terjedelmére vonatkozóan támadhatta a marasztaló döntést, viszont az adóhatóság által az adózó terhére jogerősen előírt tartozás jogcíme és a végrehajtható okirat szerinti összegszerűség már nem volt vitatható. Ennek indokát abban jelölték meg, hogy az adózókat terhelő kötelezettségek közül az adómegfizetésére kötelezett személyre kizárólag az adófizetési kötelezettség vonatkozik. Ezért az adó megfizetésére kötelezett az adózót megillető jogokat is kizárólag ehhez kapcsolódóan gyakorolhatja.²²

Az Alkotmánybíróság viszont négy határozatának eredményeként új irányt szabott a már kialakult gyakorlatnak. Az *Abh1.*-ben megállapította, hogy az Alaptörvény B) cikk (1) bekezdéséből, valamint XXVIII. cikk (7) bekezdéséből fakadó *alkotmányos követelmény, hogy az adó megfizetésére örökösként kötelezett személy a vele szemben indult eljárásban hozott külön határozat ellen jogorvoslattal élhessen, és ennek keretében vitathassa az adó megfizetésére kötelezés feltételeinek fennállását is.*²³ Szükséges rögzíteni, hogy az Alkotmánybíróság az egyedi ügyben tett alapvetően megállapításokat, így azt, hogy az örökösöket teljes körű és valódi jogorvoslat illeti meg, abban az esetben releváns, amennyiben az adókötelezettség az adózó halála esetén szűnik meg, és az örökösök igénybevitelére soron kívüli eljárásban, külön határozattal kerül sor.²⁴

Ezt követően az Alkotmánybíróság az *Abh2.*-ben ismételten alkotmányos követelményt rögzített, mégpedig a gazdasági társaság helyállni köteles tagjára.²⁵ Eszerint a

22 Kfv.I.35.142/2006/4., Kfv.I.35.181/2006/4. Kfv.V.35.136/2010/5.

23 Az alkotmányjogi panasz eljárásban az örökösként adó megfizetésére kötelezett indítványozók azt sérelmezték, hogy édesapjuk, az örökös halála miatt az általa indított per megszüntetésre került, így a vele szemben megállapított kötelezettségek vitatására már semmilyen lehetőség nem maradt.

24 *Abh1.* [50] bekezdése.

25 A jogszabály alaptörvény-ellenességének megállapítására irányuló bírói kezdeményezések alapja mindkét esetben az volt, hogy az adó megfizetésére kötelezett személyek az adózó betéti társaságoknak beltárgyai voltak. E gazdasági társaságok a felszámolási eljárásokat követően törlésre kerültek és az adóhatóság utána vette igénybe az adó megfizetésére kötelezetteket. Az indítványozó bíróságok az adó megfizetésére kötelezett személyek jogorvoslatához való

jogorvoslathoz való jogból és a tulajdonhoz való jogból fakadó *alkotmányos követelmény*, hogy az adó megfizetésére gazdasági társaság helyállni köteles tagjaként kötelezett személy a gazdasági társaság felszámolása során indult adóhatósági ellenőrzési eljárásban gyakorolhassa az adózót megillető azon jogokat, amelyek lehetővé teszik, hogy a helyállási kötelezettségét érintő adótartozás jogalapját ésösszecszerűségét vitathassa. Ezzel lényegében az Alkotmánybíróság akként bővítette tovább az adó megfizetésére kötelezett személy jogorvoslathoz való jogának tartalmát, hogy annak *már az alapeljárásban meg kell jelennie és abban lehetővé tenni számára a teljes körű vitathatóságot*. Érvelése szerint ugyanis a korlátlan tagi felelősséggel működő gazdasági társaságok szerepe már az elsődleges kötelezéskor kettős jellegű, mivel annak tartozásáért az adó megfizetésére kötelezett tag a vagyonával mindazokért a tagsági jogviszonya alatt keletkezett tartozásokáért felel, amelyeket a gazdasági társaság vagyona nem fedez. Szintén releváns körülménynek tartotta, hogy a felszámolás kezdő időpontjától a felszámoló gyakorolta az adózót megillető jogokat, aki akár az adó megfizetésére kötelezettel ellenérdekű pozíciót foglalhat el, így például az alaphatározattal szembeni fellebbezést is mellőzheti.²⁶ Az Alkotmánybíróság ráadásul odáig ment, hogy az ilyen eljárásokban az adó megfizetésére kötelezettek, a vagyoni viszonyára való jelentős hatás okán, így a tulajdonhoz való jog nagyfokú érintettsége miatt *adózőnának kell tekinteni*.²⁷

Az *Abh3.* az *Abh2.*-ben foglalt jogértelmezést tágitotta tovább, a felszámolási eljárással érintett esetek meghaladásával.²⁸ Eszerint az *Abh2.*-ben rögzített *alkotmányos követelmény* azon adó megfizetésére kötelezett személynél is alkalmazandó, aki az adóhatósági eljárás megindításakor már nincs a mögöttes felelősséget megalapozó jogviszonyban az adótartozásért elsődlegesen felelős szervezettel. Ismételten kiemelte, hogy az Art. II. 6. § (2) bekezdése, amely szerint az adó megfizetésére kötelezett személy nem minősül adózőnának, nem zárja ki, hogy a mögöttesen felelős személy egykori tag egy, a tagsági jogviszonyának megszűnését követő, a gazdasági társasággal szemben folyó adóellenőrzési *alapeljárásban gyakorolhassa azokat az adózői jogokat, amelyek lehetővé teszik, hogy a tagsági jogviszonya alatt keletkezett adótartozások jogalapját ésösszecszerűségét vitathassa*.²⁹

Végül az Alkotmánybíróság az *Abh4.*-ben megerősítette az *Abh2.*-ben és különösen, a tényállásbeli azonosság okán, az *Abh3.*-ban foglaltakat.³⁰ Rögzítette, hogy az

alapjogának sérelmét látták megalapozottnak a fennálló jogszabályi környezetben.

26 *Abh2.* [30]-[31] bekezdései.

27 *Abh2.* [32] bekezdése.

28 A bírói egyedi utólagos normakontroll kezdeményezés alapjául szolgáló ügy tárgya az volt, hogy egy betéti társaságnál általános forgalmi adónemben bevallások utólagos vizsgálatára irányuló ellenőrzést folytattak le, tettek marasztaló megállapításokat, majd eredménytelen végrehajtást követően adó megfizetésére kötelezték a felperest, amely a betéti társaság beltagja volt a vizsgált időszakban. Az ellenőrzés és határozathozatal idején azonban nem minősült már beltagnak. Az indítványozó bíróság szerint viszont mivel így nem tudta vitatni az alapeljárásban tett megállapításokat, sérült a felperesnek a jogorvoslathoz való joga.

29 *Abh3.* [19] bekezdése.

30 Az alkotmányjogi panasz eljárás alapját képező ügyben az indítványozó adó megfizetésére köte-

adó megfizetésére kötelezés abban az esetben maradna az Alaptörvény keretein belül, amennyiben az *adó megfizetésére kötelezett tag az adóhatósági ellenőrzési alapeljárás megindításától gyakorolhatja az adózót megillető azon jogokat, amelyek lehetővé teszik, hogy a helytállási kötelezettségét érintő adótartozás jogalapját ésösszecszerűségét is vitathassa.*³¹

Az alkotmánybíróági gyakorlat rövid áttekintését követően belátható, hogy a hatályos szabályozás speciális szakaszai egyértelműen annak a normaszzerű leképeződését jelenítik meg. Azonban mind az Alkotmánybíróság által meghatározott értelmezés, mind a hatályos szabályozás több szempontból is aggályos. Ezeket az V. pontban mutatom majd be, a német tapasztalatokkal összevetve.

III.2. A német keretek

A helytállásra kötelezett mind a Haftungsbescheiddal, mind a Zahlungsaufforderunggal szemben az AO 347. §-ában szabályozott *ellentmondás (Einspruch)* útján élhet jogorvoslattal.³² Eszerint az adóügyekben keletkezett közigazgatási cselekmények ellen, amelyekre az AO rendelkezéseket tartalmaz, jogorvoslatként az ellentmondás lehetséges.³³ E közigazgatási aktusok vitathatósága alól az AO 166. §-ában definiált eset (Drittwirkung der Steuerfestsetzung) képez *kivételt*. Eszerint amennyiben az adózónál az adó már (alaki) jogerősen megállapításra kerül, akkor azt annak a harmadik személynek is el kell fogadnia, akinek korábban az adózó képviselőjeként, meghatalmazottjaként vagy saját jogán lehetősége lett volna az adófizetési kötelezettséget tartalmazó döntés megtámadására.³⁴ E rendelkezés értelmében a kiindulási pontot képező döntés jogereje már nem törhető át.³⁵

lezett személy az adózó betéti társaság beltagja és képviselője volt egyidejűleg. Az adóhatóság az adózónál viszont azt követően folytatott le ellenőrzést, majd tett terhelő megállapításokat, miután az indítványozó már nem volt sem beltag, sem képviselő az adózóban. Az indítványozó az adó megfizetésére kötelező határozattal szemben fellebbezéssel, majd bírósági felülvizsgálattal élt, ahol az elsőfokú bíróság neki adott igazat, és előírta a teljeskörű jogorvoslati jog garantálásának követelményét az indítványozó számára az adóhatósági eljárásban. Az adóhatóság felülvizsgálati kérelmét követően a Kúria a Kfv.V.35.722/20213/3. számú határozatával „megfordította” az ügyet és helytállónak fogadta el az adóhatóság korlátozott jogorvoslatra vonatkozó érvelését. Az indítványozó e kúriai ítéletet támadta alkotmányjogi panasszal, amelyet az Alkotmánybíróság az Abh4.-gyel, annak alaptörvény-ellenessége okán, megsemmisített.

31 Abh4. [24] bekezdése.

32 Az ellentmondás a magyar adóigazgatási eljárások rendszerében a fellebbezés jogintézményének feleltethető meg.

33 AO 347. § (1) bekezdés 1. pontja: „Gegen Verwaltungsakte in Abgabenangelegenheiten, auf die dieses Gesetz Anwendung findet, ist als Rechtsbehelf der Einspruch statthaft.”

34 „Ist die Steuer dem Steuerpflichtigen gegenüber unanfechtbar festgesetzt, so hat dies neben einem Gesamtrechtsnachfolger auch gegen sich gelten zu lassen, wer in der Lage gewesen wäre, den gegen den Steuerpflichtigen erlassenen Bescheid als dessen Vertreter, Bevollmächtigter oder kraft eigenen Rechts anzufechten.”

35 KOENIG, Ulrich 2014. 1456.

Kijelenthető, hogy a magyar rendszerrel szemben a német szabályozás, bizonyos fokú szűkítés mellett, egy teljesen általános rendelkezést tartalmaz a helytállásra kötelezett személy jogorvoslati jogának terjedelmét illetően, és azt tartalommal a rendes bíróságok és a BVerfG gyakorlata töltötte meg.

III.2.1. A német út: a Bundesverfassungsgericht megerősítés szerepe

Mindenekelőtt rögzítendő, hogy a német bíróságok élesen megkülönböztették a Haftungsbescheid és a Zahlungsaufforderung vitathatóságának terjedelmét. A legfelső pénzügyi bírói fórum, a Bundesfinanzhof (a továbbiakban: BFH) joggyakorlata alapján a jogalapot megállapító Haftungsbescheid viszonylatában a helytállásra kötelezett személy jogorvoslati jogának terjedelme teljeskörű, mivel többek között vitathatja, hogy az esetlegesen formai hibában szenved vagy éppen az elsődleges kötelezés alapja és összege nem jogszerűen került megállapításra.³⁶ Szintén sérelmezheti, hogy a jogintézmény igénybevételére a mérlegelési szabályok megsértésével került sor, annak terjedelme és fajtája helytelenül lett megállapítva, vagy az igény alapjául szolgáló adó már törlésre került elévülés vagy teljesítés okán.³⁷

Fontos megjegyezni, hogy a jogorvoslati jog terjedelmének legfőbb alakítója a BFH mellett a BVerfG és a tudományos élet volt.³⁸ A BVerfG a kérdéssel alapjogi szempontból részletesen egy helytállásra kötelezett panaszos alkotmányjogi panasz alapján foglalkozott a 2 BvR 1157/93 számú határozatában (a továbbiakban: Határozat).³⁹ A tényállás szerint a panaszos, amely egy kölcsönös biztosító egyesület volt, adásvételi szerződés útján szerzett meg egy ingatlant a később felszámolása alá kerülő S-KG-től, amely egy betéti társaság volt. Mivel az S-KG iparűzési adó tartozása nem volt végrehajtható, ezért az adóhatóság az adótartozás megfizetésére a helytállásra kötelezés keretében a panaszost, mint az üzem átvevőjét vette igénybe helytállásra köteleztként. A panaszos a helytállásra kötelező határozatot, különösen az iparűzési adó megállapításának jogszerűségét fellebbezéssel, keresetlevéllel és felülvizsgálati kérelemmel támadta, eredménytelenül. A bíróságok indokolása lényegében arra épült, hogy az iparűzési adó megfizetésére kötelezés egy kétszintű folyamat eredménye, amelynél a jogalap és a megfizetésre kötelezés elválik. Ennek eredményeként a megfizetésre kötelező határozathoz szorosan kapcsolódó Haftungsbescheid elleni fellebbezésben az iparűzési adó alapja már nem vitatható.

A panaszos alkotmányjogi panaszában több GG szakasz, így a jogorvoslathoz való jog sérelmére is hivatkozott. A BVerfG az alkotmányjogi panaszt megalapozottnak

36 TIPKE, Klaus – LANG, Joachim (szerk.): *Steuerrecht*. Köln, Verlag dr. Otto Schmidt, 2018. § 191 41., valamint BFH II R 35/86 és BFH XI R 11/08

37 KOENIG, Ulrich 2014. 1456. HELMSCHROTT, Hans – SCHAEBERLE, Jürgen – SCHEEL, Thomas 2016. 310.

38 Utóbbira, mint írott szakirodalomra történt hivatkozás lényegében valamennyi fontos BFH-ban sor került.

39 A Határozat megjelent a BStBl. 1997 II 415 szám alatt is.

találta a GG 19. cikk (4) bekezdésében definiált *jogorvoslathoz való jog* (*Rechtsweggarantie*)⁴⁰ és a GG 103. cikk (1) bekezdésében nevesített *bíróági meghallgatáshoz való jog* (*Anspruch auf rechtliches Gehör*)⁴¹ sérelme okán. Kimondta ugyanis, hogy a hatóságoknak és a bíróságoknak arra kellett volna ügyelniük, hogy valódi jogvédelmet biztosítsanak a panaszos számára.⁴²

Rámutatott arra, hogy a jogorvoslathoz való jog a jogosult számára nemcsak formálisan biztosítja a bírósághoz fordulás lehetőségét, hanem *hatékony jogvédelmet szavatol*. Az állampolgárnak joga van a lehető leghatékonyabb bírósági kontrollhoz. Utalt arra is, hogy a jogorvoslathoz való jog és a bírósági meghallgatáshoz való jog ugyanazt a célt szolgálja, azaz a hatékony jogvédelem biztosítását. A hatékonyság követelménye nem csupán a bírósághoz való hozzáférés lehetővé tételére vonatkozik, hanem azon joghoz is, hogy az eljárás során a fél meghallgatásra is kerülhessen. Ezen alkotmányos mércéknek azonban a támadott bírósági határozatok nem feleltek meg, mivel jogértelmezésükkel elzárták a panaszost ezen alapjogainak gyakorlásától.⁴³

A BVerfG részletesen idézte a BFH és a jogirodalom kialakult álláspontját, amely szerint mindig is *biztosítani kellett a helytállásra kötelezett személy számára helytállásra kötelezési eljárásban az elsődleges kötelezés vonatkozásában a teljeskörű, jogszerű és összességére kiterjedő jogorvoslat jogot*.⁴⁴

Megjegyezte, hogy azon általános jogi előírás megsértése vagy figyelembe nem vétele, amely arra szolgál, hogy egy eljárási résztvevő a bíróság előtt meghallgatásra kerüljön, önmagában nem jelent szükségszerűen alapjogi sérelmet. Viszont a hatékony jogvédelem érvényesüléséhez az eljárás résztvevőinek rendelkezésre kell, hogy álljon a valamilyen mértékben a lehetőségük, hogy az eljárás során előadhassák a ténybeli és jogi érvelésüket is. A BVerfG álláspontja szerint a panaszosnak egyáltalán nem volt lehetősége arra, hogy a helytállásra kötelező határozattal szemben előterjesztett fellegbevétele alapján a jogalap és az összességére tekintetében meghallgatásra kerüljön bíróság előtt.⁴⁵

A Határozat alapján kimondható, hogy a BVerfG szintén amellet tette le a voksát, hogy az elsődleges kötelezésnél a teljeskörű vitathatóságnak kell megvalósulnia, mert így érvényesülhet a GG-ben nevesített jogorvoslathoz való jog és a bírósági meghallgatáshoz való jog.

A *Zahlungsaufforderung*gal szemben benyújtott jogorvoslati jog terjedelme már igen csak korlátozott. Azzal ugyanis kizárt többek között a *Haftungsbescheid*ban rögzítettek, így annak jogszerűségének vagy az anyagi jogi alapok, illetve adó mértékének vitatása

40 „Wird jemand durch die öffentliche Gewalt in seinen Rechten verletzt, so steht ihm der Rechtsweg offen.”

41 „Vor Gericht hat jedermann Anspruch auf rechtliches Gehör.”

42 Határozat [23] bekezdés.

43 Határozat [24]-[25] bekezdései.

44 Határozat [26] bekezdése.

45 Határozat [30] bekezdése.

is.⁴⁶ Az ellentmondásban ezért lényegében a *Zahlungsaufforderung* kibocsátásnak, azaz az eljárásjogi szempontok jogszerűsége vitatható.

IV. Következtetések: vigyázó szemeteket Karlsruhe-ra vessétek!

Azt gondolom, hogy az Alkotmánybíróság az adó megfizetésére kötelezett jogorvoslati jogának terjedelmének irányát helyesen jelölte ki, azaz a problémát megfelelően „diagnosztizálta”. A *jogorvoslathoz való alapjog ugyanis abban az esetben érvényesülhet sérelem nélkül* akár az örökösöknél, akár a gazdasági társaságok helytállásra kötelezhető tagjainál, *amennyiben az teljeskörűnek minősül*, így az adójogi mögöttes felelős a helytállási kötelezettsége kiindulási pontját képező jogalapot és összecszerűséget is vitatni tudja. Ennek megfelelően téves volt a rendes bíróságok azon gyakorlata, amely az adó megfizetésére kötelezett jogorvoslati jogát szűkítően értelmezte.⁴⁷

A „gyógymódot” azonban helytelenül választotta meg. Azzal ugyanis, hogy az adó megfizetésére kötelezett személy, az egyes ügyekben a betéti társaságok beltagjai, vezető tisztségviselője számára a vitathatóságot az adózóval szembeni alapeljárásban kívánta biztosítani és lényegében az adózóval azonos státuszba helyezte, nem vette azt figyelembe, hogy ezzel a *jogintézmény alapvető jellemzőinek mondott ellent, így kiüresítette azt*.

Mivel az elsődleges kötelezés fennállásának hiányában nem lehetséges az adó megfizetésére kötelezés, ezért dogmatikailag kizárt, hogy ennek hiányában már megjelenhessen az alapeljárásban egy, a későbbiekben esetlegesen potens adó megfizetésére kötelezettként számba vehető személy. Legalábbis semmiképpen sem nevezhető akkor a továbbiakban adó megfizetésére kötelezettnek. A jogintézmény jogszabályban meghatározott szubszidiárius és fakultatív jellege is azt erősíti meg, hogy a jogalkotó az adójogi mögöttes felelősöket kizárólag abban az esetben kívánta lehetséges szereplővé tenni, amennyiben az eredeti kötelezettel, az adózóval szemben a jogérvényesítés korlátokba ütközne. Megjegyzendő viszont, hogy ha ez még kisebbségi álláspont is a taláros testületen belül, az Abh4.-hez fűzött párhuzamos indokolásában megjelentek már ezzel kapcsolatos aggályok.⁴⁸

Szintén komoly problémákat vet fel, hogy annak ellenére, hogy az Alkotmánybíróság az Abh2.-ben és az Abh3.-ban lefektetett, majd az Abh4.-ben megerősített alkotmányos követelményével lényegében kimondta, hogy az *Alaptörvény-értelmezése* a jelenleg is hatályos szabályozási kereteken belül is érvényre juthat, valójában *szétfeszíti a szakjogi kereteket*.⁴⁹ Amint arra már utaltam, az Air. 11. § (3) bekezdése szerint az

46 BFH VII S 39/92 [23] bekezdés.

47 Könnyen lehet, hogy a hazai hatósági jogalkalmazás, majd ennek eredményeként a bírósági joggyakorlat a „nem teljeskörű vitathatóság” klauzuláját alkalmazó értelmezéséhez a mintaként szolgáló német joggyakorlat téves, kizárólag a *Zahlungsaufforderung* elleni jogorvoslati jog terjedelmét figyelembevevő értelmezés átvétele eredményezte.

48 Abh4. [52]-[55] bekezdései.

49 A szakjogi keretek szétfeszítésének problematikáját korábban már Kecő Gábor is felvetette, foglalkozott vele és megoldási javaslatot is megfogalmazott: *Kecő 2019. 125-126.*

adózó és adó megfizetésére kötelezett személy elhatárolásra kerül. Ezzel szemben az Alkotmánybíróság az Abh2.-ben és Abh3.-ban amellet foglalt állást, hogy a betéti társaság tagjaként, vezető tisztségviselőjeként adó megfizetésére kötelezett személy adózónak minősül. Ez azonban egy olyan mértékű kollízió, amely a hatályos jog keretein belül nem oldható fel. Az Alkotmánybíróság értelmezési kereteinek aggályait a rendes bíróságok is észlelték és lényegében azzal szembemelve, akként foglaltak állást, hogy az adó megfizetésére kötelezett személy a jogorvoslati jogát a vele szemben külön meghozott marasztaló döntéssel szemben érvényesítheti teljeskörűen.⁵⁰

Megállapítható az is, hogy a jogalkotó pedig az alkotmánybírósági határozatokra adott rossz „választ”. A szabályozás duplikálásával, tehát az általános rendelkezéseken felül definiált, a helytállásra kötelezhető tagok, vezető tisztségviselőket érintő speciális szabályozással olyan helyzetet teremtett, amelyből akár levonható az a következtetés is, hogy kizárólag őket illeti meg teljeskörű jogorvoslati jog. A fennmaradó többi adó megfizetésére kötelezett személyt, így például a megajándékozottat, adóbevétel csökkenését eredményező, vagyoni hátrányt okozó bűncselekmény elkövetőjét, a *lex specialis* derogat *legi generali* elv miatt viszont nem. Ez az interpretáció a jogorvoslati jog alapjog sérelmét jelentené, azaz alaptörvényellenes helyzetet teremthet.⁵¹

Véleményem szerint a német szabályozás és joggyakorlat áttekintése arra teremtett lehetőséget, hogy annak segítségével mind az Alkotmánybíróság, mind a jogalkotó megtalálhassa a számára helyes irányt. A német szabályozás egyszerűsége, amely korábban a magyart is jellemezte, a jó példája annak, hogy a *kevesebb valójában néha több*. Ennek megfelelő működéséhez persze elengedhetetlen a *megfelelő jogalkalmazói értelmezés* is. A kereteket ehhez a BVerfG szavatolta azzal, hogy megerősítette, hogy a helytállásra kötelezett személyt a teljes körű jogorvoslati jog a vele szemben hozott helytállásra kötelező határozattal szemben előterjesztett ellentmondásban illeti meg.⁵²

Mindezek alapján azt gondolom, hogy a szabályozás újragondolásához és a megfelelő értelmezési keretek megteremtéséhez Batsányi János elhíresült mondatának „aktuálizált” változata jó irányként szolgálhat: „Vigyázo szemeteket *Karsruhe*-ra vessétek!”

Felhasznált irodalom

HELMSCHROTT, Hans – SCHAEBERLE, Jürgen – SCHEEL, Thomas (szerk.): *Abgabenordnung*. Stuttgart, Verlag Schäffer-Poeschel, 2016.

KECSŐ GÁBOR: *Az adó megfizetésére kötelezett személy jogállása alapjogi szempontból vizsgálva – státusváltás!*? Iustum Aequum Salutare 2019/4. 113-125.

50 Kfv.V.35.625/2014/5. számú és Kfv.I.35.295/2018/10. számú határozatok

51 Tapasztalatom szerint ez a kérdés azért nem merülhetett fel egyelőre az Alkotmánybíróság előtt, mert az adóhatóság a gyakorlatában, meglátásom szerint helyesen, az általános szabályokra alapított fellebbezési jog szavatolásával teljeskörű jogorvoslati jogot biztosít az érintetteknek.

52 Ezen állásponttal közel azonos vélemény már az Abh4.-hez fűzött párhuzamos indokolásban is megjelent. Ld.: Abh4. [56] bekezdése.

- KLEIN, Franz (szerk.): *Abgabenordnung – einschließlich Steuerstrafrecht* –. München, Verlag C.H. Beck, 2014. 2014.
- KOENIG, Ulrich (szerk.): *Abgabenordnung*. München, Verlag C.H. Beck, 2014.
- SIMON István: *Pénzügyi Jog II*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2021.
- TAKÁCS György: Adóügyi jogviszony in: Szentés Tamás (szerk.): *Az adózás alapkérdései*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959.
- TIPKE, Klaus – KRUSE, Heinrich Wilhelm (szerk.): *Abgabenordnung Finanzgerichtsordnung Kommentar*. Köln, Verlag dr. Otto Schmidt, 2021.
- TIPKE, Klaus – LANG, Joachim (szerk.): *Steuerrecht*. Köln, Verlag dr. Otto Schmidt, 2018.
- TOMBOR Csaba: Az adó megfizetésére kötelezés – a jogintézmény alapjainak és fogalmi összetevőinek fejlődése az Alkotmánybíróság és a Kúria döntéseiben in Fazekas (szerk.): *Jogi Tanulmányok*. 2021., Budapest, ELTE ÁJK Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2021. 360-373.
- TOMBOR Csaba: Az adó megfizetésére kötelezés a német jogrendszerben in Fazekas Marianna - Nagy Marianna (szerk.): *Jogi Tanulmányok*. 2022., Budapest, ELTE ÁJK Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2022. 254-270.
- TOMBOR Csaba: Az adó megfizetésére kötelezett személy: objektív helytállásra kötelezett vagy mögöttes felelős? in Jámborné Róth Erika (szerk.): *Doktoranduszok fóruma*. Miskolc, 2022. 209-215.

Tárgyszavak: adó megfizetésére kötelezés, adó megfizetésére kötelezett személy, adójogi mögöttes felelősség, adózó, jogorvoslathoz való jog, teljeskörű vitathatóság, Alkotmánybíróság, Haftungsschuldner, Haftungsbescheid, Bundesverfassungsgericht

A JOGORVOSLAT A VÉGREHAJTÁSI ELJÁRÁSBAN

I. Bevezető gondolatok

A jogorvoslathoz való jog egy minden embert megillető alapvető eljárási jog, ami azt jelenti, hogy mindenkinek joga van ahhoz, hogy a jogát vagy jogos érdekét sértő döntéssel szemben jogorvoslattal éljen. Ezt az alapvetést szem előtt tartva tanulmányom első részében az vizsgálom, hogy miként valósulhat meg a hatékony jogorvoslathoz való jog, és bemutatom a végrehajtási eljárásban érvényesülő jogorvoslatok rendszerét. A hatékony jogorvoslathoz való jog és a végrehajtási eljárás kapcsolódási pontjaként egy konkrét jogeseten keresztül elemzem a legjelentősebb jogorvoslatot a végrehajtási jogban, azaz a végrehajtási kifogás intézményét. Ezen a jogeseten keresztül mutatok rá a végrehajtási kifogás, mint jogorvoslati forma gyakorlati dilemmáira. Igyekszem választ találni arra a kérdésre, hogy hogyan lehetne hatékonyabbá, átláthatóbbá és tisztességesebbé tenni a végrehajtási eljárások jogorvoslati rendszerét.

II. A hatékony jogorvoslathoz való jog érvényesülése a végrehajtási eljárásban

A jogorvoslathoz való jog alkotmányos alapjogunk. Mindenkinek joga van ahhoz, hogy jogorvoslattal éljen az olyan bírósági, hatósági és más közigazgatási döntés ellen, amely a jogát vagy jogos érdekét sérti.² A tisztességes eljárásnak az Alaptörvény XXVIII. cikkében foglalt rendelkezései között találjuk meg a jogorvoslathoz való jogot, azonban a törvényi definíció nem tér ki a bírósági szervezetrendszerrel segítő önálló bírósági végrehajtók eljárásai során hozott döntésekre. A jogorvoslati jog garantálja az állampolgár részére valamely hatóság, hivatal, szerv egyedi ügyben hozott, érdemi döntése elleni fellépés lehetőségét. Az alkotmánybírósági gyakorlat értelmében, akkor hatékony a jogorvoslat, ha az elbírálás során érvényesül a ténylegesség és hatékonyság együttes feltétele, amely a magasabb fórumhoz vagy más szervhez fordulás lehetőségében jelenik meg.³

1 PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; Témavezetők: Prof. Dr. habil. Udvary Sándor, tanszékvezető, egyetemi tanár Magánjogi Tudományok Intézete, Polgári Eljárásjogi Tanszék és Prof. Dr. Trócsányi László Henrik rektor, egyetemi tanár Közjogi Intézet Alkotmányjogi és Egyházjogi Tanszék.

2 Magyarország Alaptörvényének XXVIII. cikkének (7) bekezdése.

3 TURKOVICS István: A jogorvoslathoz való jog megfelelő gyakorlati alkalmazhatóságának feltételei az alkotmánybíróság gyakorlata alapján. *Sectio Juridica et Politica* Tomus, 2011., 29. évf. 2. sz.

A bírósági végrehajtás olyan polgári nemperes eljárás, melynek során a bíróság, illetve a végrehajtásra felhatalmazott szerv általában vagyoni kényszerrel juttatja érvényre a kötelezettség teljesítésére, vagy biztosítására irányuló szankciót.⁴ A bírósági végrehajtás során két egymással szemben álló fél érdekeit kell figyelembe venni, ezért számos lehetőség biztosítja, hogy a végrehajtási eljárás elrendelése és foganatosítása is a jogszabályi rendelkezések keretei között történjen. A végrehajtási eljárás legitím állami kényszer alkalmazásával jellemezhető sajátossága miatt kiemelt szerep jut a jogorvoslatoknak. Ez szükségszerű, mivel az eljárás alapvetően azért indul meg, hogy a végrehajtást kérő igényeinek eleget tegyen, követeléseit kielégítése érdekében akár az adós ingatlanának elárverezésére is sor kerülhet. Ezek alapján logikus, hogy alapvető fontosságúak a törvény által felállított garanciák, melyek a végrehajtás alá vont adós érdekeit védik. Emellett azonban a végrehajtást kérő érdekeire is figyelemmel kell lenni, ezért a törvény széleskörű jogorvoslatokat biztosít.⁵ Gyakorlati ismereteim alapján éppen ezért, mert több fajta jogorvoslat létezik, nehezebb is lehet a jogos érdekünket leginkább kiszolgáló jogorvoslattal élni.

III. A végrehajtási eljárásban érvényesülő jogorvoslatok sajátosságai és egymástól való elhatárolásuk

Mielőtt rátérnék a bírósági végrehajtásban jelen lévő jelentős jogorvoslatok bemutatására, fontos kiemelni, hogy a bírósági végrehajtás során biztosított jogorvoslatoknak többféle szempontú csoportosítása ismert. Egyrészt csoportosíthatók olyan nézőpontból, hogy a bírósági végrehajtásról szóló 1994. évi LIII. törvény (Vht.), vagy a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (Pp.), vagy egyéb törvény vagy rendelet deklarálja e. Másrészt csoportosíthatók úgy is, hogy a végrehajtás elrendelésével, vagy a végrehajtás foganatosításával szembeni jogorvoslat-e. Harmadrészt pedig úgy is lehet csoportosítani a jogorvoslati formákat, hogy bír-e halasztó hatállyal a jogorvoslati forma. Jelen tanulmány azzal a csoportosítással foglalkozik, hogy a végrehajtás elrendelésével vagy a végrehajtás foganatosításával szembeni-e a jogorvoslat.

III.1. A végrehajtási lap visszavonása és a végrehajtási záradék törlése

A Vht. kommentár szövege alapján, a végrehajtás elrendelése kapcsán a felek az alábbi jogorvoslatokat vehetik igénybe: a végrehajtási lap visszavonása, a végrehajtási záradék törlése, fellebbezés a végrehajtás elrendelésével kapcsolatban, valamint a felülvizsgálat a végrehajtás elrendelése körében. A Vht. 211. §-ának (1) (2) bekezdései alapján, ha a bíróság a végrehajtási lapot a törvény megsértésével állította ki, a végrehajtási lapot vissza kell vonni. Ha a bíróság az okiratot a törvény megsértésével látta el végrehajtási

4 VIDA István: *A bírósági végrehajtás*. In: Németh János (szerk.): *Polgári nemperes eljárások*. ELTE-ÁJK, Budapest, 1996., 277-278.

5 NÉMETH Zoltán György: *A jogorvoslatokhoz való jog érvényesülése a végrehajtási eljárásban*. Debreceni Jogi Műhely, 2011. évi (VIII. évfolyam) 1. szám (2011. január) 49-76.

záradékkal, a végrehajtási záradékot törölni kell. Fontos hangsúlyozni, hogy ez a jogorvoslati forma a végrehajtás elrendelésével kapcsolatos jogorvoslat, tehát ha a végrehajtási lap visszavonásának van helye, vagy a végrehajtási záradék törlésének van helye akkor, nem a végrehajtás megszüntetése iránt kell jogorvoslattal élni. Amennyiben például a fizetési meghagyásos eljárásból indult végrehajtás esetén a közjegyző helyett a bíróság bocsátja ki a végrehajtási lapot, akkor a végrehajtási lap visszavonásának van helye arra hivatkozással, hogy nem az arra jogosult szerv állította ki. Ki kell emelni, hogy a végrehajtási lap visszavonására és a végrehajtási záradék törlésére maga az elrendelő hatóság jogosult. Vagyis bizonyos szempontból nem tekinthető hatékonynak a jogorvoslat, mert nem a fellebbeviteli fórum vagy más szerv bírálja el, hanem a végrehajtást elrendelő szerv saját maga háríthatja el a jogsértést.

III.2. *A panasz*

A panasz nem a végrehajtás elrendelésével, hanem a végrehajtás foganatosításával szembeni jogorvoslatnak minősül. A végrehajtóval szembeni panaszra az önálló bírósági végrehajtó intézkedése ellen benyújtott panaszügyek intézéséről, a panaszügyek felügyeletéről és a fegyelmi eljárások nyilvántartásáról szóló 10/2021. (X. 29.) SZTFH rendelet (panaszrendelet)⁶ szabályai az irányadók. E panaszrendelet 2. §-a rögzíti a panasz fogalmát: a panasz az önálló bírósági végrehajtó, az önálló bírósági végrehajtó-helyettes vagy az önálló bírósági végrehajtójelölt tevékenységével kapcsolatban benyújtott olyan kérelem, amely egyéni jog vagy érdeksérelem megszüntetésére irányul, és amelynek elintézése nem tartozik bíróság, hatóság vagy más szerv hatáskörébe.

A végrehajtó tevékenységével kapcsolatos panasz és a végrehajtó tevékenységével vagy mulasztásával kapcsolatos kifogás közötti különbségtétel is nehézségek elé állítja a jogorvoslattal élő személyt, mivel minkét jogorvoslati forma a végrehajtó tevékenységével szembeni jogorvoslatnak minősül. A panaszok ügyében a Magyar Bírósági Végrehajtói Kar Hivatala járhat el. A panaszt a személyes ügyfélfogadás során, valamint írásban lehetőség szerint a Kar által rendszeresített formanyomtatványon, postai úton benyújtott levélben, vagy ügyfélkapun (hivatali kapun) e-Papír szolgáltatással megküldött elektronikus levélben lehet előterjeszteni.⁷ Panasznak és nem kifogásnak minősül a jogorvoslat különösen, ha az eljáró végrehajtó nem tesz eleget a tájékoztatásra vonatkozó kötelezettségének. Panasznak minősül például a panaszossal szemben tanúsított magatartása nem megfelelő, nem etikus a végrehajtónak, nem (például minősíthetetlen szavak használata). Továbbá, ha például a végrehajtó ügyfélfogadási időben nem érhető el személyesen, telefonon, vagy felvilágosítás adására jogosult alkalmazottja útján, akkor is a panasz a megfelelő jogorvoslati forma.

6 Az önálló bírósági végrehajtó intézkedése ellen benyújtott panaszügyek intézéséről, a panaszügyek felügyeletéről és a fegyelmi eljárások nyilvántartásáról szóló 10/2021. (X. 29.) SZTFH rendelet

7 <https://mbvk.hu/szolgalatasok/panasztetel/> (2023.06.09.)

III.3. A végrehajtási perek

A végrehajtási perek dogmatikailag a peres eljárások közé tartoztak, azonban felfoghatóak voltak végrehajtási jogorvoslatként is.⁸ A végrehajtási perek a végrehajtási eljárás során bekövetkezett jogsérelmek orvoslását biztosítják, amelyekben a vita tárgya olyan polgári eljárásjogi vagy anyagi jogi kérdés, amely a nemperes eljárás kereteit meghaladja, így e perekben egy magasabb „jogi fórum” (a bíró) a felek személyes meghallgatása és a bizonyítási eljárás lefolytatása után kontradiktórius eljárás keretein belül bírálja el a jogvitát.⁹ Vannak esetek, amelyekben nemcsak a végrehajtással összefüggő eljárásjogi, hanem anyagi jogi kérdést érdemi perben dönti el a bíróság. Ezek az ügyek a végrehajtási eljáráshoz kapcsolódnak, azonban nem képezik annak részét, minthogy jellegüknél fogva a végrehajtástól elkülönülnek.¹⁰ A végrehajtási perek között megkülönböztetünk végrehajtás megszüntetése, illetve korlátozása iránti pert, végrehajtási igénypert, és a foglalás tűrése iránti pert, a zálogjogosult végrehajtási eljárásba történő bekapcsolódásának engedélyezése iránti pert, a követelés behajtása iránti pert. Kiemelném, hogy a leggyakoribb végrehajtási pertípus a végrehajtás megszüntetése, illetve korlátozása iránti perben az adós elsősorban a végrehajtási eljárás során kérheti a végrehajtást foganatosító bíróságtól a végrehajtás korlátozását, illetve megszüntetését, a kérelem megalapozottsága esetén a bíróság végzéssel határoz a korlátozás vagy megszüntetés tárgyában.¹¹ A jogorvoslatok közül végrehajtási peres eljárást kell kezdeményezni különösen akkor, ha az a végrehajtás megszüntetésére irányul. Például adósként, ha a követelés elvült, és a végrehajtást kérő nem járult hozzá a végrehajtási eljárás megszüntetéshez, akkor végrehajtás megszüntetése iránt peres eljárást kell kezdeményezni. Egy másik példával élve, végrehajtás megszüntetése iránt peres eljárás kezdeményezése a megfelelő jogorvoslati forma akkor is, ha a végrehajtó nem szünteti meg az eljárást annak ellenére, hogy az adós a végrehajtást kérő kezéhez közvetlenül teljesítette a teljes végrehajtás alá vont követelést.

III.4. A végrehajtási kifogás

A Vht. 217. és 218. §-ában szabályozott végrehajtási kifogás gyakori jogorvoslatnak minősül a végrehajtásban, mivel a végrehajtó bármely intézkedésével szemben helye van kifogással élni. A kifogás lehetőségét a végrehajtói intézkedésről szóló iratok rendre

8 NÉMETH Zoltán György: *A jogorvoslatokhoz való jog érvényesülése a végrehajtási eljárásban*. http://www.debrecenijogimuhely.hu/archivum/1_2011/jogorvoslatokhoz_valo_jog 2001. január 5.

9 SEBŐ Ildikó: *A végrehajtás megszüntetése és korlátozása iránti perek a Budapest Környéki Törvényszék – mint másodfokú bíróság – által felülbírált határozatokban megjelenő bírósági gyakorlata (2014-2018)*. Ügyészek Lapja, 2019.

10 WOPERA Zsuzsa: *Polgári perjog különös rész*. KJK-KERSZÖV, Budapest, 2005., 247.

11 NÉMETH Zoltán György: *A jogorvoslatokhoz való jog érvényesülése a végrehajtási eljárásban*. http://www.debrecenijogimuhely.hu/archivum/1_2011/jogorvoslatokhoz_valo_jog 2001. január 5.

tartalmazzák a többi jogorvoslati forma feltüntetése nélkül. A végrehajtónak a végrehajtási eljárás szabályait és a végrehajtási kifogást előterjesztő jogát vagy jogos érdekét lényegesen sértő intézkedése, illetőleg intézkedésének elmulasztása ellen a fél vagy más érdekelt végrehajtási kifogást terjeszthet elő a végrehajtást foganatosító bírósághoz.¹²

A végrehajtási kifogásról általában elmondhatjuk, hogy egy rendes, kétfokú (kifogás és kifogás elbíráló végzés elleni fellebbezés), átszármasztató hatályú, önálló, nem használatos hatályú jogorvoslat. A végrehajtási kifogás jogszabálysértő eljárási cselekmények, illetve eljárási késedelmek okozta jog- és érdeksérelem orvoslására szolgáló bírósági jogorvoslati eljárás.¹³ A bíróság a végrehajtási kifogáson keresztül törvényességi felügyeletet, szakmai kontrollt gyakorol a végrehajtó eljárása felett. A végrehajtási kifogás kiemelkedő jelentőségére utal, hogy arról soron kívül kell határozni. A végrehajtási kifogás legfőbb célja, hogy a végrehajtó törvényt sértő eljárása bírói úton orvosolható legyen.¹⁴ A végrehajtási eljárásokról szerzett ismereteim alapján, leggyakrabban számítási hibák, vagy a végrehajtó által nem a megfelelő jogszabály megjelölése.

IV. A jogorvoslati jog bemutatása egy jogeset tükrében

A végrehajtás foganatosításának legjelentősebb jogorvoslatát, a végrehajtási kifogást és annak hatékonyságát egy jogeseten keresztül mutatom be, amely jogeset egy végrehajtási kifogással elő adóssal folytatott kötetlen beszélgetés keretében készített interjú alapján kerül feltárára. Az interjú során kíváncsi voltam arra is, hogy az interjú alany mennyire érezte egyedi ügyén keresztül hatékonynak a jogorvoslati rendszert. Az interjú alanyom egy háromgyermekes anyuka, jelenleg pénzügyi szakos tanulmányokat folytat, aki adósként vett részt egy végrehajtási eljárásban.

- A végrehajtási kifogás előterjesztésének előzménye, hogy az interjú alany részletfizetési megállapodást kötött végrehajtási ügyében a végrehajtást kérővel az eljáró végrehajtó közreműködésével. 2021. 04. 05. napján az eljáró végrehajtó jegyzőkönyvvel megállapította, hogy az adós a vele szemben fennálló tartozást maradéktalanul kiegyenlítette, melyre tekintettel a Vüsz. 33. §-ának b) pontja alapján az eljárás befejezésre került.

2021. 04. 01. napján megközelítőleg 1 évvel később, az adós számlavezető bankja 90.000,- Ft pénzügyi összeg erejéig letiltást eszközölt, az eljáró végrehajtó megbízása alapján. Ezt követően az eljáró végrehajtó jegyzőkönyvvel a 2021. 04. 05. napján meghozott intézkedését a végrehajtó a Vht. 224. §-ának (2) bekezdésére való hivatkozással saját hatáskörében visszavonta 90.000,- Ft összegű kamat címén fennálló

12 A Vht. 217. §-ának rendelkezése.

13 BÍRÓ Noémi – GYEKICZKY Tamás – KAPA Máttyás – NÁDAS György – RAB Henriett – ZOLTÁN Hunor – ZOLTÁN Levente: *Nagykommentár a bírósági végrehajtásról szóló 1994. évi LIII. törvényhez*. www.uj.jogtar.hu internetes kommentár. (2023. 06. 09.) Vht. 217. §-ához, első bekezdés.

14 BARATINÉ Boda Gréta: A végrehajtási eljárás során igénybe vehető jogorvoslatok, különös tekintettel a végrehajtási kifogásra (Glossa Iuridica, 2021/1-2., 97-126. o.).

tartozás miatt, amely jegyzőkönyvet indokolással nem látott el. A végrehajtó továbbá intézkedésével bejegyezte a 90.000,- Ft pénzüsszeg erejéig az adós ingatlanára a végrehajtási jogot, és intézkedésével a tartozás haladéktalan megfizetésre is felhívta az adóst. Tehát az interjúalannal szemben négy darab végrehajtó intézkedést is eszközölt ez ügyben ugyan ezen napon az eljáró végrehajtó.

2021. 04. 14. napja a Vht. 217. §-ának megfelelően 15 napos határidőn belül, az adós jogi képviselője útján kifogást terjesztett elő. A kifogásban az adós vitatta és kifogásolta az eljárása újra nyitását megállapító jegyzőkönyvet, ugyanis a végrehajtási eljárás a megszüntető határozattal megszűnt, és a befejezett eljárás kapcsán sem terjesztett elő kifogást a végrehajtást kérő, így az eljárást befejező jegyzőkönyv jogerőre emelkedett. A kifogásban az adós arra hivatkozott, hogy a befejező határozat visszavonásra nem volt jogosult a végrehajtó, mert a Vht. háttérjogszabálya a Pp. alapján az eljárás befejezését követően a megtámadásra nyitva álló határidőben kifogás nem érkezett, így jogerősen befejezésre került a végrehajtási eljárás. A kifogás kitért arra is, hogy a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény 6:46. §-ában foglalt elszámolási sorrend szerint a tartozást elsősorban a költségekre, másodsorban a kamatokra, harmadsorban pedig a tőkeösszegre kell elszámolni, így kamat jogcímén nem állhat fenn tartozása, emiatt is jogszabálysértő volt a végrehajtó intézkedése.

2022. 06. 13. napján született meg az elsőfokú döntés, amellyel az eljáró bíróság a végrehajtási kifogást elutasította. A végzés indoklásában rögzítésre került, hogy a végrehajtó betervezésében akként nyilatkozott, hogy adminisztrációs hibából kifolyólag egy pénzügyi tétel kétszer lett felrögzítve a nyilvántartásba és tévesen került csökkentésre az adós fennálló tartozása és a hatósági átutalásból befolyt összeg elszámolását követően az adminisztrációs hibára figyelemmel tévesen került megállapításra az eljárás befejezése. A végzés rögzítette, hogy a végrehajtói intézkedés megfelel a Vht. előírásainak, az eljárást megszüntető határozat és a letiltási felhívás nem sértett jogszabályt, mivel az eljárás folytatásának a követelés teljes megtérüléséig helye van. A végzés szerint végrehajtói intézkedéshez anyagi jogerőhatás nem fűződik. Ezáltal a végrehajtónak az ügy befejeztként rögzítése önmagában nem zárja ki a végrehajtható okiratba foglalt kötelezettség teljesítésének vitatását a teljes ügyértéket teljesítése körében, és a további végrehajtói intézkedést sem. 2022. 06. 23. napján az adós fellebbezést terjesztett elő az elsőfokú döntéssel szemben, amelyben megismételte kifogása indokait.

- 2022. 12. 05. napján született meg a másodfokú döntésre. A másodfokú bíróság az elsőfokú bíróság határozatát megváltoztatta, az adós végrehajtási kifogásának helyt adott és a végrehajtó intézkedéseit megsemmisítette. A másodfokú bíróság határozatának indoklásában kiemelte, hogy helytállóan hivatkozott az adós a fellebbezésében arra, hogy a végrehajtó eljárást befejező jegyzőkönyvében megállapította, hogy az adós a vele szemben fennálló tartozás maradéktalanul kiegyenlítette, erre figyelemmel az eljárás a Vüsz. 33. § b) pontja alapján befeje-

zésre került. Ezt követően a végrehajtó díjjegyzéket is kiállított, amelyben szintén megállapította, hogy a végrehajtás az 1/2002. (I.17.) IM r. 33. § b) pontja alapján befejezésre került. Kiemelte a másodfokú bíróság, hogy mindkét fenti végrehajtói intézkedéssel szemben a jogorvoslati jogot az intézkedésekkel szembeni végrehajtási kifogás biztosította, amivel kapcsolatos tájékoztatást a jegyzőkönyv és a díjjegyzék is tartalmazott. Végrehajtási kifogás azonban sem a jegyzőkönyvvel sem díjjegyzékkel szemben egyik fél részéről sem került benyújtásra. Rámutatott a másodfokú bíróság, hogy a Vht. 9. § folytán alkalmazandó Pp. 357. §-ának (1) bekezdése alapján a végrehajtó a határozatához kötve van, a végrehajtó határozataiban érdemi változtatást eredményező kijavításnak nincs helye, és a Vht. 224. § (2) bekezdése alapján a végrehajtó kizárólag a jegyzőkönyv kijavítására és kiegészítésére jogosult, annak visszavonására azonban nem.

2023. 01. 19. napján az adós fizetési felszólító levelet küldött a végrehajtónak és a végrehajtás kérőnek is a másodfokú határozat alapján, hogy a megsemmisített intézkedésekre tekintettel fizessék vissza részére a 90.000,- Ft összeget. Az eljáró végrehajtó a fizetési felszólításra úgy nyilatkozott, hogy nem fizeti vissza az összeget mert már kiutalásra került a végrehajtást kérő részére, a végrehajtást kérő pedig szintén nem fizette a vissza az összeget az elsőfokú bírósági döntésre hivatkozással, így az adós újabb polgári jogi eljárást kezdeményezett a 90.000,- Ft összegű követelése visszafizetése iránt, amely jelenleg is folyamatban van, nem zárult le. Az adós összességében elmondta, hogy rengeteg energiával jár a gyermeknevelés és a tanulás mellett a folyamatos eljárás, továbbá elmondta, hogyha nem talált volna olyan jogi képviselőt, aki pro bono képviseli, az eljárások költségei már régen arra kényszerítették volna, hogy ne éljen jogorvoslattal, hiszen 90.000,- Ft összeget már jóval meghaladná az eljárási költség.

V. A végrehajtási kifogás gyakorlata, nehézségei, további felmerülő kérdések

A tanulmány során bemutatásra kerültek a jogorvoslati rendszer elhatárolási problémái, hogy sokszor nem lehet egyértelműen megállítani, hogy melyik jogorvoslati forma vezethet eredményre, és melyik az a jogorvoslati forma, amely biztosan nem szolgálja az előterjesztője érdekét. Megállapítható, hogy a jogorvoslat kérelemhez kötött, és nincs egy általános ellenőrzés, amely a végrehajtók tevékenységének egészére kiterjedő felügyeleti jogkör. Az interjúalany jogesete is rámutat a joggyakorlati bizonytalanságokra, hogy ugyan azon tényállást más nézőpontból értékelte az elsőfokú és a másodfokú bíróság is. A jogeset bemutatja, hogy a határidők megtartásával is a jogorvoslati eljárás elhúzódhatnak, és magas költségekkel járnak. A jogeset arra is rávilágít, hogy a bíróság ellenőrzési és rendelkezési jogköre nem korlátlan, egy már megfizetett összeg visszafizetésére nem terjed ki. Továbbá gyakorlati nehézségként az is felmerül, hogy a kifogásolt intézkedések száma megnöveli az illeték mértékét, így a gazdaságosság szempontjából sincs hatékonysága a végrehajtási kifogás intézményének.

VI. Konklúzió, javaslatok

Az interjú alany példáján keresztül álláspontom szerint látható, hogy a bíróságok joggyakorlatnak egységesítésének folyamata elősegítené a jogalkalmazást a végrehajtási kifogások kapcsán. Az elemzett ügyben a végrehajtási kifogás elkerülhető lett volna, ha az adós és a végrehajtást kérő is folyamatosan tudja ellenőrizni a megtérült összegeket, tehát a tisztességes végrehajtási eljárást segítené, ha valamilyen informatikai rendszeren keresztül lekérdeezhetőek lennének a végrehajtási eljárásban kezelt pénzüsszegek. Az biztosan aláírható az elemzett ügy kapcsán, hogy a kifogásolt intézkedés óta újabb egy év telt el, annak ellenére, hogy a jogorvoslattal élő a beadványait rövid határidővel teljesítette. Ezért véleményem szerint megoldás lehetne, hogy az eljáró bíróságok rövidebb határidőt kapjanak az elbírásra, amiatt is, hogy a kifogást előterjesztő törvényi határideje is 15 nap. Álláspontom szerint a jogorvoslati elhatárolási problémák pedig azzal lennének kiküszöbölhetőek, hogy a végrehajtó intézkedésekről szóló végrehajtási iratok teljes kioktatást tartalmaznának a jogorvoslatok elhatárolásáról. Bár számos ellenérvet is fel tudnék sorolni, azonban a jogeset kapcsán nem elhanyagolható annak a megfontolása, hogy kivételes esetekben engedélyezhető legyen a jogorvoslatok során a költségfeljegyzési jog. A Vht. 217/B. §-ának rendelkezése alapján, a lényegesen jogszabálysértő végrehajtói intézkedés vagy intézkedés elmulasztása esetén az önálló bírósági végrehajtó köteles a kifogással érintett végrehajtási ügyben járó munkadíja 20%-ának, ugyanazon végrehajtási cselekmény tekintetében ismételt eljárási szabálysértés esetén pedig 50%-ának megfelelő pénzüsszeg megfizetésére a (3) és (4) bekezdésben meghatározottak szerint. A Vht. 217/B. §-ának rendelkezését akként módosítanám, hogy kivenném a lényegesen szót, amely körül sincs határolva, és bármely esetben, ahol a végrehajtási kifogás eredményre vezet a kifogással érintett végrehajtási ügyben járó munkadíja 20%-át kötelező pénzüsszeg megfizetésre költekezném a végrehajtókat. Ezzel a végrehajtók is motiváltak lennének abban, hogy átgondolják intézkedéseiket, és a jogszabályok betartásával járnak el.

Forrásjegyzék

Felhasznált irodalom:

- TURKOVICS István: *A jogorvoslathoz való jog megfelelő gyakorlati alkalmazhatóságának feltételei az alkotmánybíróság gyakorlata alapján*. Sectio Juridica et Politica Tomus, 2011., 29. évf. 2. sz.
- VIDA István: *A bírósági végrehajtás*. In. Németh János (szerk.): *Polgári nemperes eljárások*. ELTE-ÁJK, Budapest, 1996., 277-278.
- NÉMETH Zoltán György: *A jogorvoslathoz való jog érvényesülése a végrehajtási eljárásban*. Debreceni Jogi Műhely, 2011. évi (VIII. évfolyam) 1. szám (2011. január) 49-76.

SEBŐ Ildikó: *A végrehajtás megszüntetése és korlátozása iránti perek a Budapest Környéki Törvényszék – mint másodfokú bíróság – által felülbírált határozatokban megjelenő bírósági gyakorlata.* (2014-2018). *Ügyészek Lapja*, 2019.

WOPERA Zsuzsa: *Polgári perjog különös rész.* KJK-KERSZÖV, Budapest, 2005.,247.

BÍRÓ Noémi – GYEKICZKY Tamás – KAPA Mátyás – NÁDAS György – RAB Henriett – ZOLTÁN Hunor – ZOLTÁN Levente: *Nagykommentár a bírósági végrehajtásról szóló 1994. évi LIII. törvényhez.* www.uj.jogtar.hu internetes kommentár. (2023. 06. 09.) Vht. 217. §-ához, első bekezdés.

BARATINÉ Boda Gréta: *A végrehajtási eljárás során igénybe vehető jogorvoslatok, különös tekintettel a végrehajtási kifogásra* (GI, 2021/1-2., 97-126. o.).

Jogszabályok:

Az Alaptörvény

A bírósági végrehajtásról szóló 1994. évi LIII. törvény (Vht.)

A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (Pp.)

Az önálló bírósági végrehajtó intézkedése ellen benyújtott panaszügyek intézéséről, a panaszügyek felügyeletéről és a fegyelmi eljárások nyilvántartásáról szóló 10/2021. (X. 29.) SZTFH rendelet

Tárgyszavak: hatékonyság, jogorvoslat, kifogás, adós

A SZERZŐDÉSI SZABADSÁG ÉRVÉNYESÜLÉSE A BÉRPÓTLÉKOKRA VONATKOZÓ SZABÁLYOZÁS TEKINTETÉBEN

I. Bevezető

Európában uralkodónak mondható² és a rendszerváltást követő hazai munkajogban is hagyományosan érvényesül a kedvezőbbség elve (*Günstigkeitsprinzip*, *favourability principle* stb.), mely szerint a munkaszerződés (és a felek egyéb megállapodása) a munkaviszonyra vonatkozó szabályoktól a munkavállaló javára eltérhet.³ A kedvezőbbség elve alapján, a magyar munkajogi jogforrási hierarchia szabályai szerint a felek megállapodásának szabályozási mozgásterét a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (a továbbiakban: Mt.) második része tekintetében – főszabály szerint – relatív diszpozitív, míg a többi része kógens.⁴ Az Mt. indokolása szerint ezen szabályozási megoldás „[...] a munka világának azzal a tradicionális jellegzettségével számol, hogy az individuális megállapodások szintjén nem érvényesül a felek egyensúlyi pozíciója, amely a magánjog hagyományos rendszerében a diszpozitív szabályok uralmának jogpolitikai indoka.”⁵

Ugyanakkor, a relatív diszpozitivitás főszabályának megtartása mellett, az Mt. egyik fő célja a munkaszerződés szabályozó szerepének – ezzel a felek szerződési szabadságának – növelése,⁶ kifejezve ezzel azt a jogpolitikai szándékot, hogy a jogalkotó a munkajogot a klasszikus magánjoghoz kívánja közelíteni.⁷ Ezen „*magánjogiasítási tendencia*” részben a munka díjazására vonatkozó szabályozást is jellemzi. Bár a munkabér mértékének, fajtáinak, illetve kifizetésének meghatározása nem teljes mértékben a felek szabad megállapodásá-

1 PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; Témavezető: Prof. Dr. Kun Attila, tanszékvezető egyetemi tanár KRE ÁJK.

2 Kiss György: A munkajog szabályozásának dilemmái. *Miskolci Jogi Szemle*, 2017/2. különszám. (268. o.)

3 KUN Attila: Munkajogi elvi kérdések: a felek (munkáltató és munkavállaló) egyéni megállapodásainak mozgásteréről. *Glossa Iuridica*, 2020, VII. különszám. (148. o.)

4 Mt. 43. § (1) bekezdés

5 T/4786. számú törvényjavaslat a Munka Törvénykönyvéről. Budapest, 2011. október. Általános indokolás, 12. pont.

6 T/4786. számú törvényjavaslat a Munka Törvénykönyvéről. Budapest, 2011. október. Általános indokolás, 10. pont.

7 GYULAVÁRI Tamás: Munkajogi jogforrások. In.: Gyulavári Tamás (szerk.): *Munkajog*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2020. (51. o.)

nak a tárgya,⁸ ugyanakkor „[a] munka díjazására vonatkozó jogi szabályozás alapvetően kötelmi jogi alapokon nyugszik.”⁹ A munkabér kötelmi természetéből következően egyrészt a felek olyan bérelemekben is megállapodhatnak, amelyeket nem szabályoz az Mt. (például prémium, jutalom, jutalék stb.), másrészt a felek megállapodása az Mt. munka díjazására vonatkozó egyes szabályaitól akár a munkavállaló hátrányára is eltérhet.

Kivételes jelleggel tehát a munka díjazására, így a bérpótlékokra vonatkozó szabályok körében megjelennek diszpozitív jellegű rendelkezések is. Bár a felek megállapodása és a bérpótlékokra vonatkozó szabályok viszonylatában is a relatív diszpozitivitás főszabálya érvényesül,¹⁰ ugyanakkor egyes rendelkezések esetében a munkaszerződés eltérhet az Mt. szabályaitól akár a munkavállaló hátrányára is, illetve a törvényben rögzítettekhez képest eltérő rendelkezéseket állapíthat meg. Ezen szabályok alapján a felek a bérpótlék számítási alapját az Mt.-ben rögzítettekhez képest eltérően határozhatják meg, egyes pótlékokat beépíthetnek az alpbérbe, valamint bármely törvényi bérpótlék helyett, illetve készenlét vagy ügyelet esetén a munkavégzés díjazását és a bérpótlékot magában foglaló havi átalányt állapíthatnak meg. Ugyanakkor az Mt. szabályaitól való eltérés kapcsán több dilemma is felmerül, mivel a törvény nem határozza meg egyértelműen a felek megállapodása szabályozási mozgásterének határait. Jelen tanulmány célja ezen törvényi rendelkezések elemzése, valamint ennek során azon főbb aggályok bemutatása, melyek az Mt. szabályaitól történő eltérés kapcsán felmerülnek.

II. A bérpótlékok közös jellemzője és lehetséges számítási alapjuk

A felek az alpbér (illetve a teljesítménybér) munkaszerződésben történő meghatározásánál általában a rendszeresen, huzamosan fennálló munkavégzési körülményeket veszik figyelembe. Ezzel szemben a bérpótlékok közös jellemzője, hogy azok a munkavégzés különös körülményeire vannak figyelemmel, vagyis a szokásostól eltérő, nehezebb munkavégzési körülmények között végzett munkát (például éjszakai munka, munkaszüneti napon végzett munka, rendkívüli munkaidőben végzett munka stb.) díjazzák.¹¹ A bérpótlék tehát minden esetben a rendes munkaidőre járó munkabérén

8 Tekintettel arra, hogy – az esetek többségében – a munkabér a munkavállaló megélhetését szolgálja, így a felek szerződési szabadság több szempontból is korlátozott. E korlátot jelentik például a kötelező legkisebb munkabérre és garantált bérminimumra, valamint a munkabér védelmére vonatkozó kógens szabályok. [NYERGES ÉVA: A munkabér védelme – a munkabérből való levonás nemzetközi jogi alapjai. In.: Szabó Csaba (szerk.): *Tavaszi Szél – Spring Wind 2018, I. kötet*. Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2018. (205-206. o.)]

9 Hős Nikolett: Munkabér. In.: Gyulavári Tamás (szerk.): *Munkajog*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2020. (305. o.)

10 A munkaszerződés – ellentétben a kollektív szerződéssel – a munkavállaló bérpótléokra való jogosultságát nem zárhatja ki, annak mértékét az Mt.-ben meghatározottakhoz képest – közvetlenül – nem csökkentheti.

11 TÁLNÉ Molnár Erika: *A munka díjazása*. Budapest, CompLex, 2010. (255. o.)

(alap-, illetve teljesítménybérén) felül illeti meg a munkavállalót, mely szabályt az Mt. 139. § (1) bekezdése kógens jelleggel rögzít.¹²

A törvény továbbá meghatározza a bérpótlék számítási alapjára vonatkozó szabályokat is. Az Mt. 139. § (2) bekezdése szerint a bérpótlék számítási alapja – főszabályként – a munkavállaló egy órára járó alpbére. Amennyiben a felek a munkaszerződésben az alpbért órabérben határozták meg, úgy az alpbér egy órára járó összegének meghatározása különösebb gondot nem okoz. Ugyanakkor havibér esetén szükséges megállapítani azt az arányos részt, amely a bérpótlék számítási alapját képezi.¹³ Ennek kapcsán az Mt. 139. § (3) bekezdése meghatároz egy speciális számítási szabályt, mely szerint a bérpótlék alapjául szolgáló, egy órára járó alpbér meghatározása során – az Mt. 136. § (3) bekezdésében meghatározott általános számítási szabályától eltérően – nem az általános munkarend alapulvételével kiszámított egy órára járó munkabért kell alapul venni, hanem a havi alpbér összegét általános teljes napi munkaidő esetén százhetvennégy órával, általánostól eltérő teljes napi vagy részmunkaidő esetén pedig a százhetvennégy óra időarányos részével kell osztani.¹⁴

Ugyanakkor az Mt. bérpótlék számítási alapjára vonatkozó szabályai csak a felek eltérő megállapodásának hiányában érvényesülnek, vagyis azok – hasonlóan a Munka Törvénykönyvéről szóló 1992. évi XXII. törvény (a továbbiakban: 1992. évi Mt.) szabályozási módszeréhez¹⁵ – diszpozitív jellegűek, így a munkaszerződés akár a munkavállaló hátrányára is eltérhet ezen szabályoktól. E körben például a felek megállapodása a havibéres munkavállalók esetén az Mt. ismertetett speciális számítási szabálya (Mt. 139. § (3) bekezdés) helyett alkalmazni rendelheti az Mt. 136. § (3) bekezdésének általános számítási szabályát, vagy akár a pótlék alapjaként az alpbérnél kevesebb összeget is megállapíthat.¹⁶

12 Az Mt. ezen kógens szabálya azt kívánja kizárni, hogy a felek megállapodása (illetve kollektív szerződés) az ilyen különös időszakban végzett munka ellenértékéeként a munkabért helyettesítő pótlékot állapítson meg, vagyis kizárja a munkavállaló (rendes) munkabér iránti igényét. Érvénytelen tehát az a megállapodás, amely erre az időszakra kizárólag bérpótlékot állapít meg. [BERKE Gyula: A munka díjazása. In.: Bankó Zoltán – Berke Gyula – Kiss György – Szőke Gergely László: *Nagykommentár a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvényhez* (Új Jogtár). Budapest, Wolters Kluwer, 2021. (az Mt. 139. §-ához fűzött kommentár)]

13 PÁL Lajos: A munka díjazása. In: Kozma Anna – Lőrincz György – Pál Lajos: *A Munka Törvénykönyvének magyarázata* (szerk.: Petrovics Zoltán) (Jogkódex online). Budapest, HVG-ORAC, 2020. (az Mt. 139. §-ához fűzött kommentár)

14 Az Mt. ezen speciális számítási szabályának a célja, hogy a pótlék, illetve annak számítási alapja állandó legyen, vagyis az ne függjön az adott időszak általános munkarendje szerint teljesítendő órától. Indokolatlan lenne ugyanis a bérpótlék összegét attól függővé tenni, hogy mennyi az adott havi általános munkarend szerinti munkaidő. [BERKE Gyula 2021. (az Mt. 139. §-ához fűzött kommentár.)]

15 A pótlékok számításának alapja tekintetében a munkaszerződés (illetve a kollektív szerződés) a munkavállaló hátrányára is eltérhetett az 1992. évi Mt.-től, azaz a pótlékok számításának alapját a személyi alpbérnél alacsonyabb összegben is meghatározhatta. (Lásd pl.: EBH2003.973.)

16 PÁL Lajos 2020. (az Mt. 139. §-ához fűzött kommentár)

Abban a tekintetben ugyanakkor nem ad egyértelmű választ az Mt., hogy mennyi lehet az a legkisebb összeg, amely a pótlék számításának alapját képezheti. Ebből következően felmerül például az a kérdés, hogy érvényes lehet-e egy olyan megállapodás, amely a pótlék alapját nulla forint összegben határozza meg. Bár kifejezetten ilyen tárgyú bírósági határozat eddig nem született, ugyanakkor egyes álláspontok szerint ezen értelmezés sem zárható ki, vagyis adott esetben érvényes lehet egy ilyen tartalmú megállapodás.¹⁷ Álláspontom szerint azonban egy ilyen tartalmú megállapodás kapcsán több aggály is felmerül. Ahogy a bevezetőben említésre került, a munkaszerződés – ellentétben a kollektív szerződéssel – a munkavállaló bérpótléka való jogosultságát nem zárhatja ki. Ugyanakkor egy olyan megállapodás, amely a bérpótlék számítási alapját nulla forint összegben határozza meg, végeredményben azt eredményezné, hogy a munkavállaló nem jogosult bérpótléka, hiszen, ha annak számítási alapja nulla, úgy a pótlék összege is nulla. Ebben az esetben tehát felmerülhet a rendeltetésellenes joggyakorlás, valamint a munkaviszonyra vonatkozó szabály (Mt.) megkerülésével létrejövő megállapodás tényállása is, mivel így a munkáltató gyakorlatilag megkerüli a bérpótlék fizetési kötelezettségét. Kérdés továbbá, hogy – a szakszervezeti igényérvényesítő erejével nem rendelkező – munkavállaló konszenzusa mennyiben lehet őszinte, befolyástól mentes egy olyan megállapodás kapcsán, amely lényegesen kevesebb összegben határozza meg, vagy akár teljesen egészében megfosztja őt az Mt. alapján járó munkabérének egy részétől, mindenfajta ellentételezés nélkül.

III. A bérpótlék „alapbéresítése”

Ahogy az előző fejezetben említésre került, az Mt. kógens jelleggel rögzíti, hogy a bérpótlék a rendes munkaidőre járó munkabérén felül illeti meg a munkavállalót. Ugyanakkor a törvény egyes bérpótlékok vonatkozásában lehetővé teszi, hogy a felek – a pótlék eseti elszámolása helyett – a munkavállaló alapbérét azokra a különös körülményekre tekintettel állapítsák meg, amelyek egyébként a bérpótlék fizetését megalapozzák.¹⁸ Az Mt. 145. § (1) bekezdése alapján a felek megállapodása a vasárnapi pótlékot, a munkaszüneti napi pótlékot, a műszakpótlékot és az éjszakai pótlékot is magában foglaló alapbért állapíthat meg.¹⁹ Az erről szóló megállapodásnak kifejezettnek kell lennie, vagyis tartalmaznia kell azt, hogy a felek az alapbért mely pótlékot (esetleg pótlékokat) is magában foglalóan állapították meg.²⁰

17 Lásd pl.: BERKE Gyula 2021. (az Mt. 139. §-ához fűzött kommentár.); KÉRI Ádám: *Egyszerűsítési lehetőségek a bérpótlék számításánál (1. rész)*. Origo, 2016.05.19. (Elérhető: <https://www.origo.hu/jog/20160519-egyszerusitesi-lehetosegek-a-berpotlek-szamisasanal-1-resz.html>) (2023.06.10.)

18 PÁL Lajos 2020. (az Mt. 145. §-ához fűzött kommentár)

19 A felek csak ezen bérpótlékok építhetik be az alapbérbe, vagyis a rendkívüli munkaidőre, az ügyeletre és készenlétre járó pótlékokat nem lehet belefoglalni az alapbérbe. A jövőben is irányadó tehát az 1992. évi Mt. hatálya alatt kialakult azon bírói gyakorlat, mely szerint a rendkívüli munkaidőre járó díjazás nem építhető be az alapbérbe. (Lásd pl.: EBH 2002.788.; BH 2008.343.)

20 A munkaszerződés például rendelkezhet úgy, hogy a munkavállaló alapbére 600.000 Ft/hó,

Az Mt. azonban a bérpótlékok „alapbéresítése” kapcsán nem határoz meg további követelményeket, korlátozásokat, így ennek vonatkozásában több dilemma is felmerül. Pedául a törvény nem írja elő, hogy a bérpótlékok alapbéresítésének szükségszerűen alapbéremeléssel kell együtt járniuk.²¹ Ebből következően – hasonlóan a bérpótlék számítási alapjára vonatkozó szabálytól való eltérés esetéhez – felmerülhet a rendeltetésellenes joggyakorlás, valamint a jogszabály megkerülésével létrejövő megállapodás veszélye. Az Mt. továbbá arról sem rendelkezik, hogy a minimálbér összegében megállapított alpbér is magában foglalhatja-e az Mt. 145. § (1) bekezdésében meghatározott pótlékokat. Egyes vélemények szerint egy ilyen tartalmú megállapodás érvényesnek minősülhet,²² az uralkodó álláspont és a következetes bírói gyakorlat²³ szerint azonban nincs arra lehetőség, hogy a minimálbérnek megfelelő alpbérbe kerüljön beépítésre valamely pótlék. Ezen álláspontot képviseli – többek között – *Kártyás Gábor* is, aki ennek kapcsán kiemeli, hogy a minimálbér „minden munkavállalót, bármiféle munkakörülményre tekintet nélkül megillet, így rendeltetésellenes joggyakorlás volna, ha a minimálbérnek megfelelő alpbérbe a felek bármilyen bérpótlékot beleértene.”²⁴ Hasonló álláspontot képvisel *Tálné Molnár Erika* is, aki szerint a bérpótlékokat is magába alpbér összegének meg kell haladnia a kötelező legkisebb munkabér, illetve a garantált bérminimum összegét. Az alapbéresítendő bérpótlékokat ugyanis úgy kell megállapítani, hogy „[...] az tükrözze a bérpótlékokat alapot adó munkavégzési körülményeket, azok mértékét többé-kevésbé megfelelő arányban. Ennek során követelmény, hogy a munkavállaló nem kerülhet lényegesen kedvezőtlenebb helyzetbe, mintha a bérpótlékok eseti elszámolással számolnák el, és azt nem foglalná magába az alpbér.”²⁵ E tekintetben az azonos vagy hasonló munkakörben dolgozó, olyan munkavállalók alpbérével való összehasonlítás jöhet szóba, akik bérpótlékokra nem jogosító munkakörülmények között végeznek munkát.²⁶

amely a műszakpótlékokat és a vasárnapi pótlékokat is magában foglalja. Ekkor tehát nem egy általányérték meghatározása történik (lásd következő fejezet), hanem egyáltalán nem kerül sor kifizetésre az adott pótlék jogcímén. [KOVÁCS Szabolcs – TAKÁCS Gábor: *Bérszámfejtés a gyakorlatban*. Budapest, Wolters Kluwer, 2018. (73. o.)]

- 21 KÁRTYÁS Gábor: *Az alapbéresítés: kockázatok és mellékhatások*. Adó Online, 2018.12.11. (Elérhető: <https://ado.hu/munkaugyek/az-alapberesites-kockazatok-es-mellekhatasok/>) (2023.06.10.)
- 22 Lásd pl.: BERKE Gyula 2021. (az Mt. 145. §-ához fűzött kommentár.)
- 23 Lásd pl.: Mfv.10818/2012/4.
- 24 KÁRTYÁS Gábor: *A munka díjazása*. Budapest, Wolters Kluwer, 2015. (40. o.)
- 25 TÁLNÉ Molnár Erika: *A munka díjazása*. In.: Mészárosné Szabó Zsuzsanna – Hajdu Edit – Tálné Molnár Erika – Tallián Blanka (szerk.: Tálné Molnár Erika): *A Magyar Munkajog. Kommentár a gyakorlat számára. I. kötet, 4. kiadás, 11. pótlás*. (Jogkódex online). Budapest, HVG-ORAC, 2020. (az Mt. 153. §-ához fűzött kommentár)
- 26 Uo. (az Mt. 145. §-ához fűzött kommentár)

IV. Átalány

Az Mt. 145. § (2) bekezdése alapján a felek a munkaszerződésben bármely törvényi bérpótlék helyett, illetve készenlét vagy ügyelet esetén a munkavégzés díjazását és a bérpótlékot magában foglaló havi átalányt állapíthatnak meg. Ezen megállapodásnak – hasonlóan az alapbérbe foglalt pótlékokhoz – kifejezettnek kell lennie, vagyis a feleknek pontosan, jogcím szerint meg kell jelölniük, hogy az átalány mely pótlékok kiváltására irányul.²⁷ Egy ilyen tartalmú megállapodás alapján tehát nem esetenként, utólag kerül elszámolásra például a rendkívüli munkavégzés pótléka, hanem előre megbecsülik, hogy mennyi túlmunkára kerül sor egy adott időszakban és ennek megfelelő átalány kerül kifizetésre.²⁸ Az átalány összege pedig utólag nem kifogásolható sem azért, mert – a fenti példánál maradva – például a rendkívüli munkavégzés keretében ledolgozott órák száma meghaladta a becsült mértéket, sem pedig azért, mert a túlórák száma végül a becsült érték alatt maradt. Ebből következően előfordulhat, hogy a munkavállaló egyes időszakokban több, vagy éppen kevesebb díjazást kap ellenértékeként, mint az Mt. szerint járó pótlék.²⁹ Ugyanakkor a bírói gyakorlat alapján az átalány megállapítása tekintetében is érvényesül azon követelmény, mely szerint a munkavállaló arányos díjazásra jogosult, vagyis nem kerülhet lényegesen, illetve aránytalanul hátrányosabb helyzetbe a tételes elszámoláshoz képest. Ebből következően az átalánydíjazás akkor megfelelő, ha az hosszú távon, átlagosan – többé-kevésbé – megfelel annak a díjazásnak, amelyben a munkavállaló eseti elszámolás alapján részesülne.³⁰ Ezen követelmény nélkül ugyanis az átalányfizetésre irányuló megállapodás „[...] a munkáltató joggal való visszaélésének eszköze lehet.”³¹

V. Összegzés

A felek megállapodása és a bérpótlékokra vonatkozó szabályok viszonylatában főszabályként a kedvezőbbség elve érvényesül, így a munkaszerződés – ellentétben a kollektív szerződéssel – a munkavállaló bérpótlékra való jogosultságát nem zárhatja ki, illetve annak mértékét az Mt.-ben meghatározottakhoz képest – közvetlenül – nem csökkentheti. Ugyanakkor a bérpótlékokra vonatkozó egyes szabályok diszpozitív jellegűek, így azoktól a felek megállapodása akár a munkavállaló hátrányára is eltérhet, illetve a törvényben rögzítettekhez képest eltérő rendelkezéseket állapíthat meg. Ezen szabályok alapján a felek a bérpótlék számítási alapját a törvényben rögzítetthez képest eltérően határozhatják meg, egyes pótlékokat beépíthetnek az alapbérbe, valamint bármely törvényi bérpótlék helyett, illetve készenlét vagy ügyelet esetén a

27 BH 2017.1.30.

28 Hős Nikolett 2020. (316. o.)

29 HORVÁTH István: A munka díjazása. In.: Berki Katalin – Handó Tünde – Horváth István – Lőrincz György – Magyarfalvi Katalin – Suba Ildikó – Szűcs Péter: *A Munka Törvénykönyve magyarázata*. Budapest, CompLex, 2006. (588-589. o.)

30 BERKE Gyula 2021. (az Mt. 145. §-ához fűzött kommentár.)

31 Mfv.I.10.805/2008.

munkavégzés díjazását és a bérpótlékokat magában foglaló havi átalányt állapíthatnak meg. Ugyanakkor ezen szabályok kapcsán több dilemma is felmerül, mivel az Mt. nem határozza meg egyértelműen a felek megállapodása szabályozási mozgásterének határait. A törvény például a bérpótlék számítási alapjára vonatkozó szabálytól való eltérés kapcsán nem állapítja meg, hogy mennyi lehet az a legkevesebb összeg, amelyet a felek a megállapodásukban érvényesen kiköthetnek. Ebből következően felmerülhet annak veszélye, hogy a munkáltató adott esetben – az alá-fölé rendeltségi viszonyt kihasználva – rákényszeríti a munkavállalót egy olyan tartalmú megállapodás aláírására, amely a pótlék alapját nulla forint összegben határozza meg, ezzel megkerülve a bérpótlék fizetési kötelezettségét.

Az is aggályosnak tekinthető, hogy a bérpótlék alapbéresítése kapcsán az Mt. nem írja elő, hogy a bérpótlékok alapbéresítésének szükségszerűen alapbéremeléssel kell együtt járniuk, illetve arról sem rendelkezik, hogy a minimálbér, illetve a garantált bérminimum összegében megállapított alapbér is magában foglalhatja-e az Mt. 145. § (1) bekezdésében említett pótlékokat. Ugyanakkor a bírói gyakorlat és a többségi álláspont szerint nincs arra lehetőség, hogy a minimálbérek és a garantált bérminimumnak megfelelő összegű alapbérbe kerüljön beépítésre valamely pótlék, mivel a minimálbér és a garantált bérminimum a munkavállalót bármiféle munkakörülményre tekintet nélkül megillet. Az Mt. továbbá a bérpótlékokra vonatkozó havi átalány megállapítása kapcsán sem rendez egyértelműen minden kérdést, így például annak számítására nem ad pontos iránymutatást, vagyis az a felek megállapodásától függ. Ugyanakkor a bírói gyakorlat alapján az átalány megállapítása tekintetében érvényesül azon követelmény, mely szerint a munkavállaló arányos díjazásra jogosult, így az átalánydíjazás akkor megfelelő, ha az hosszú távon, átlagosan megfelel annak a díjazásnak, amelyben a munkavállaló eseti elszámolás alapján részesülne.

Irodalomjegyzék

Jogszabályok, indokolások

1992. évi XXII. törvény a Munka Törvénykönyvéről

2012. évi I. törvény a munka törvénykönyvéről

T/4786. számú törvényjavaslat a Munka Törvénykönyvéről. Budapest, 2011. október.

Bíróági döntések

BH 2008.343.

BH 2017.1.30.

EBH 2002.788.

EBH 2003.973

Mfv.10818/2012/4.

Mfv.I.10.805/2008.

Szakirodalom

- BERKE Gyula: A munka díjazása. In.: Bankó Zoltán – Berke Gyula – Kiss György – Szőke Gergely László: *Nagykommentár a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvényhez* (Új Jogtár). Budapest, Wolters Kluwer, 2021.
- GYULAVÁRI Tamás: Munkajogi jogforrások. In.: Gyulavári Tamás (szerk.): *Munkajog*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2020.
- HORVÁTH István: A munka díjazása. In.: Berki Katalin – Handó Tünde – Horváth István – Lőrincz György – Magyarfalvi Katalin – Suba Ildikó – Szűcs Péter: *A Munka Törvénykönyve magyarázata*. Budapest, CompLex, 2006.
- HŐS Nikolett: Munkabér. In.: Gyulavári Tamás (szerk.): *Munkajog*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2020.
- KÁRTYÁS Gábor: A munka díjazása. Budapest, Wolters Kluwer, 2015.
- KÁRTYÁS Gábor: Az alapbéresítés: kockázatok és mellékhatások. Adó Online, 2018.12.11. (Elérhető: <https://ado.hu/munkaugyek/az-alapberesites-kockazatok-es-mellekhatasok/>) (2023.06.10.)
- KÉRI Ádám: Egyszerűsítési lehetőségek a bérpótlék számításánál (1. rész). Origo, 2016.05.19. (Elérhető: <https://www.origo.hu/jog/20160519-egyszerusitesi-lehetosegek-a-berpotlek-szamitasanal-1-resz.html>) (2023.06.10.)
- KISS György: A munkajog szabályozásának dilemmái. *Miskolci Jogi Szemle*, 2017/2. különszám.
- KOVÁCS Szabolcs – TAKÁCS Gábor: *Bérszámfejtés a gyakorlatban*. Budapest, Wolters Kluwer, 2018.
- KUN Attila: Munkajogi elvi kérdések: a felek (munkáltató és munkavállaló) egyéni megállapodásainak mozgásteréről. *Glossa Iuridica*, 2020, VII. különszám.
- NYERGES Éva: A munkabér védelme – a munkabérből való levonás nemzetközi jogi alapjai. In.: Szabó Csaba (szerk.): *Tavaszi Szél – Spring Wind 2018, I. kötet*. Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2018.
- PÁL Lajos: A munka díjazása. In.: Kozma Anna – Lőrincz György – Pál Lajos: *A Munka Törvénykönyvének magyarázata* (szerk.: Petrovics Zoltán) (Jogkódex online). Budapest, HVG-ORAC, 2020.
- TÁLNÉ Molnár Erika: *A munka díjazása*. Budapest, CompLex, 2010.
- TÁLNÉ Molnár Erika: A munka díjazása. In.: Mészárosné Szabó Zsuzsanna – Hajdu Edit – Tálné Molnár Erika – Tallián Blanka (szerk.: Tálné Molnár Erika): *A Magyar Munkajog. Kommentár a gyakorlat számára. I. kötet, 4. kiadás, 11. pótlás. (Jogkódex online)*. Budapest, HVG-ORAC, 2020.

Tárgyszavak: szerződési szabadság, munkaszerződés, munkabér, bérpótlék

AZ EURÓPAI UNIÓ BÍRÓSÁGA ESETJOGÁNAK JOGFEJLESZTŐ SZEREPE A MAGYAR ADÓJOGBAN

I. Bevezetés

A tanulmány célja annak bemutatása, hogy pénzügyi jogi kérdésekben milyen arányban, hányszor kezdeményeztek a magyar bíróságok az Európai Unió Bíróságánál (a továbbiakban: EU Bírósága vagy EUB) előzetes döntéshozatali eljárást más tagállamokhoz képest, milyen ügytípusban vártak iránymutatást, a döntések milyen hatást jelentettek a magyar adójogi gyakorlatra.

Az Unió a vámunió területén kizárólagos, míg a belső piac, gazdasági kohézió területén megosztott hatáskörrel rendelkezik, azaz az adómegállapítás az államok alapvető pénzügyi szuverenitása körébe tartozik.² A Lisszaboni Szerződéssel módosított az Európai Unióról szóló Szerződés⁽³⁾ és az Európai Unió működéséről szóló Szerződés (a továbbiakban: EUMSZ) VII. cím 2. fejezete rendelkezik az adózásra és a jogszabályok közelítésére vonatkozó közös szabályokról. Az adórendelkezések jogharmonizációja megvalósulhat egyrészt jogalkotási eljárás keretében,³ melynek során a Tanács a tagállamok jogszabályi közelítésére irányelveket fogad el,⁴ másrészt az EU Bíróságának döntésain keresztül⁵ is.

Az EU Bírósága jogfejlesztő esetjogaival alapvetően járul hozzá az adójoghoz kapcsolódó jogforrások⁶ értelmezéséhez, eljárásai⁷ közül az előzetes döntéshozatali eljárásnak van jogfejlesztő szerepe,⁸ egyedi esetre vonatkozóan azonban nem dönti

1 PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; Témavezető: Dr. Ercsey Zsombor, tanszékvezető egyetemi docens, Közjogi Intézet, Pénzügyi Jogi Tanszék, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi.

2 Csűrös Gabriella: *Uniós pénzügyek. Az európai integráció fejlődésének pénzügyi jogi vizsgálata*, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2015. 33. p.

3 EUMSZ 115. cikke.

4 Pozitív harmonizációs folyamat. In: ERDŐS Gabriella – FÖLDES Balázs – ÖRY Tamás: *Az Európai Unió adójoga*, Wolters Kluwer, Budapest 2013. 28. p.

5 Negatív harmonizációs folyamat. Im. Erdős – Földes – Öry 28. p.

6 Az elsődleges és a másodlagos jogforrásokat egyaránt értelmezi.

7 Tagállamokkal szembeni kötelezettségzegési, semmisségi, mulasztási, kártérítési és előzetes döntéshozatali eljárás. HORVÁTH Zoltán: *Kézikönyv az Európai Unióról*, Hetedik átdolgozott, bővített kiadás, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2007. 161-164. p.

8 Emellett nem elhanyagolhatóak az EUMSZ 259. cikkében rögzített kötelezettségzegési eljárás során hozott döntések sem, Magyarországgal szemben egy adójogot érintő és az adóhatósági gyakorlatot alapvetően befolyásoló – az ügy alapját adó kérdésben pedig további gyakorlati

el ténylegesen az ügyet, a következtetést mindig az előterjesztő bíróság vonja le.⁹ Az előzetes döntéshozatali eljárás akkor hasznos, ha a nemzeti bíróság előtt lévő ügyben olyan értelmezési kérdés merül fel, amely új, általános érdeklődésre tarthat számot az uniós jog egységes alkalmazása szempontjából, vagy amikor úgy tűnik, hogy a meglévő esetjog nem adja meg a szükséges iránymutatást egy új jogi helyzet kezeléséhez.¹⁰ Mivel az EUMSZ 267. cikke értelmében előterjesztési kötelezettség áll fenn, amennyiben az érintett bíróság döntésével szemben a nemzeti jog értelmében nincs jogorvoslati lehetőség,¹¹ a magyar bírósági rendszerben a Kúria, illetőleg az egyes törvényszékeken működő közigazgatási kollégiumok kezdeményeznek pénzügyi jogot érintően előzetes döntéshozatali eljárást.

II. A vizsgálat módszertana

A <https://curia.europa.eu> oldalon (a továbbiakban: hivatalos honlap) 2023.04.19-ei időállapotban vizsgáltam a magyar bíróságok előzetes döntéshozatali eljárás kezdeményezésére irányuló indítványait. Először a vámügyi együttműködés, vámérték, közös vámtarifa, vámunió, közvetett adók, jövedéki adók, hozzáadottérték-adó, belső adók, adózás kérdéskörét, majd kizárólag Magyarországot mint kereső forrást jelöltem be vizsgálati szempontként. Előbbi szerint a magyar közigazgatási bíróságok hatvankilencszer, utóbbi esetben további húszszor kezdeményeztek eljárást.

Összességében megállapítható, hogy a magyar bíróságok nagyobb részt a hozzáadottérték-adó értelmezésére¹² vonatkozóan kezdeményeztek előzetes döntéshozatali eljárást, azon belül is kiemelkedő számban fordultak az EUB-hez az adókiájtással,¹³ majd ezt követve a Héa-irányelvben szabályozott egyéb kérdésekkel. Kisebbszámban fordult elő vám, illetve jövedéki adó, valamint egyéb jogforrás értelmezésére vonatkozó indítvány, emellett a magyar bíróságok új adónemek bevezetésekor is fordultak az EU Bíróságához. Az indítványokban a bíróságok a konkrét közösségi normákra hivatkoztak, ezen túl az adósemlegesség, a hátrányos adóügyi megkülönböztetés tilalma,¹⁴ a tényleges érvényesülés, az egyenértékűség, a közvetlen hatály és az arányosság elve is rendszeresen megjelenik.

problémákat okozó – döntés született a C-274/10. sz. Bizottság kontra Magyar Köztársaság ügyben.

9 Döntéseit az „amit a kérdést előterjesztő bíróságnak kell megvizsgálnia” fordulattal zárja.

10 EUR-Lex - 114552 - EN - EUR-Lex (europa.eu) letöltve 2023.04.26.

11 Kivéve KrakVet ítélet 51. pontja.

12 A forgalmi adózás terén jelenleg (és a hatodik irányelvet felváltó) a közös hozzáadottértékadó-rendszerről szóló 2006/112/EK Tanácsi irányelv (a továbbiakban: Héa-irányelv) a hatályos jogszabály, melyet Magyarország az Áfa tv-be ültetett át. Az Áfa tv. részletesebb szabályokat is tartalmaz, tekintettel arra, hogy az adóvisszatérítetési eljárásokra vonatkozó irányelv átültetésére is itt került sor.

13 Az EUMSZ külön fejezetben a 325. cikkben foglalkozik a csalás elleni küzdelemmel.

14 Az EUMSZ 110. cikke.

III. A magyar bíróságok által indítványozott ügyek tipizálása

3.1. Áfacsalások elleni küzdelem

A C-537/22. sz. Global Ink Trade, a C-512/21. sz. Aquila Part Prod Com, C-611/19. sz. Crewprint, a C-610/19. sz. Vikingo Fővállalkozó, C-446/15. sz. Signum Alfa Sped, a C-444/12. sz. Hardimpex, a C-324/11. sz. Tóth, a C-273/11. sz. Mecsek-Gabona, a C-80/11. sz. Mahagében és Dávid, a C-392/09. sz. Uszodaépítő, a C-368/09. sz. Pannon Gép Centrum ügyekben a HÉA-irányelv 167. cikkének, 168. cikk a) pontjának, 178. cikk a) pontjának vizsgálata merült fel¹⁵ a tudattartalom, az objektív tények és az adókijátszás bizonyítása körében.

Az egyes ügyek elemzése nélkül a döntésekből összességében megállapítható, hogy az áfacsalással érintett ügyekben azt kell bizonyítani az adóhatóságnak, hogy az adózó az adólevonási jog gyakorlására visszaélészerűen hivatkozott. Adóelőnynek vagy adókijátszásnak az minősül, ha az állami költségvetésbe a termékek értékesítési láncolatában az ügyletek után nem kerül befizetésre az az összeg, melyet az értékesítési lánc szereplőinek adókötelezettségei jogszerű teljesítése keretében egyébként befizetnének. Az áfa működési mechanizmusának része az adósemlegesség érvényesülése, melynek célja az EUB állandó gyakorlata szerint az, hogy a vállalkozót teljes egészében mentesítse valamennyi gazdasági tevékenysége keretében fizetendő vagy megfizetett HÉA terhe alól. A közös HÉA-rendszer így valamennyi gazdasági tevékenység adóterhét illetően biztosítja a semlegességet, függetlenül azok céljától és eredményétől, feltéve, hogy az említett tevékenységek főszabály szerint maguk is HÉA-kötelesek.

Az adócsalási mechanizmus részét képezi annak vizsgálata is, hogy egy adott ügylet rendeltetésellenes (az adózás rendjéről szóló 2017. évi CL. törvény (a továbbiakban: Art.) 1. §) joggyakorlás tilalmába ütközik-e, ez a kérdés merül fel a C-289/22. sz. A.T.S. 2003 ügyben is. A rendeltetésellenes magatartás célzatos, a felek szándéka az adótörvények kijátszására irányul, a gazdasági esemény formálisan ugyan megvalósult, gazdasági tartalma azonban nincs, az ügyletek célja adóelőny megszerzése, amely

15 Az adócsalások azon alapulnak, hogy fiktív számlákkal kerül sor az áfa levonására, mely fiktív számlák mögött valójában gazdasági esemény nem áll, a költségvetést pedig a levonható áfa továbbgörgetésével vagy annak kiutalásával és az előzetesen felszámított áfa összegének meg nem fizetésével kár éri. Annak érdekében, hogy a tagállamok az adócsalást elkerüljék, adminisztrációs terhet rónak a vállalkozásokra (pl. bizonylati fegyelem, szigorú számadási bizonylatolási kötelezettség, adatbejelentések, online pénztárgép használata, bizonylatmegőrzési kötelezettség), de a tagállamok egymás között is együttműködnek azzal, hogy HÉA-információcsere rendszeren (V.I.E.S.) keresztül cserélik ki az információkat (mely online nyilvános rendszerbe lépve a szerződő partner uniós adószáma mindenki számára ellenőrizhető), megkeresésekkel élnek egymás irányába, emellett a fordított adózás szabályai – mely különösen az építkezések során tapasztalt körbetartozások következtében került kiterjesztésre – is az adóelkerülések megakadályozásának egyik eszközévé vált.

önmagában ellentétes az áfa szabályozás szabályaival, rendeltetésével.¹⁶

Az eddigi döntések fényében a magyar joggyakorlat egységesülni látszik, az adóhatósági vizsgálati szempontok körében a Kúria EUB által felállított elvek mentén megalkotott 5/2016. (IX.26.) KMK véleménye is iránymutatásul szolgál.

3.2. Az adóvisszatérítéssel kapcsolatos ügyek

A legfrissebb magyar kérelem a C-746/22 Slovenské Energetické Strojárne ügyben került előterjesztésre, melyben az adóvisszatérítés részletes szabályairól szóló 2008/9/EK tanácsi irányelv értelmezése kapcsán fordult a bíróság az EU Bíróságához. Az ügy végkimenetele az eddigi gyakorlathra hatással lesz, hiszen alapvetően befolyásolhatja a visszatérítetési eljárásokban az Air. 124. § (3) bekezdésében meghatározott¹⁷ novációs tilalom szabályát, amennyiben az áfa visszatérítését kérelmező csak a fellebbezéséhez csatolja az adóhatóság által kért iratokat.

A fenti tényálláshoz hasonló ügyben, a C-396/20. sz. CHERP Equipment Pooling ügyben szintén az adóvisszatérítés részletes szabályairól szóló irányelv 20. cikk (1) bekezdését kellett értelmezni, eszerint a kérelmező előzetes felhívása nélkül nem lehetséges kizárólag a kérelemben szereplő összeg kiutalásáról dönteni, ha a benyújtott számlán magasabb összeg szerepel.

3.3. A megfizetettségi feltétel

Az ügýtípus előzménye, hogy az EU Bírósága tagállami kötelezettségszegési eljárás keretében a 2011. július 28-án kelt C-274/10. sz. ítéletében közösségi jogba ütközőnek minősítette az általános forgalmi adóról szóló 1992. évi LXXIV. törvényben 48. § (7) bekezdésében, valamint a 2008. január 1-jétől hatályos Áfa tv. 186. § (2)-(4) bekezdéseiben előírt „megfizetettségi feltétel”.

A megfizetettségi feltétel miatt göngyölitésre kötelezett áfára jutó kamat összegével és annak mértékével kapcsolatos döntésekre a jogalkotó is reagált. Ennek következtében az előbbi jogszabályi rendelkezéseket 2011. szeptember 27-ével hatályon kívül helyezte, megalkotta az Áfa tv. jogharmonizációs célú módosításáról és az adó-visszaigénylés különös eljárási szabályairól szóló 2011. évi CXXIII. törvényt, mely alapján az adózók rendkívüli visszatérítési kérelmet nyújthattak be. Ezt követően az EU Bírósága a C-654/13. sz. Delphi ügyben hozott végzésében az uniós joggal ellentétesnek minősítette az észszerű időn belül vissza nem igényelhető héa utáni késedelmikamat-fizetést kizáró tagállami gyakorlatot. Az adóhatósági gyakorlat egységesítése céljából a Kúria

¹⁶ BH.2021.4.115.

¹⁷ A fellebbezésben és a fellebbezés alapján indult eljárásban – semmisségi okon kívül – nem lehet olyan új tényt állítani, illetve olyan új bizonyítéokra hivatkozni, amelyről a fellebbezésre jogosultnak az elsőfokú döntés meghozatala, ellenőrzés esetén az észrevétel benyújtására nyitva álló határidő letelte előtt tudomása volt, azonban a bizonyítékot az adóhatóság felhívása ellenére nem terjesztette elő, a tényre nem hivatkozott.

EBH2017.K.18. szám alatt további iránymutatást nyújtott. Ezt követően került sor a C-13/18. sz. Sole-Mizo ügyben hozott döntésre, melyre figyelemmel a jogalkotó 2020. július 15-i hatállyal módosította az Art. 196. § (6) bekezdését, valamint 197. § (3) bekezdését az ott szabályozott, a jegybanki alapkamattal egyező kamatmértéket a jegybanki alapkamat + 2 százalékpont mértékűre emelte, valamint beiktatta a 274/G. §-t, amely az előbbi módosító rendelkezéseket a folyamatban lévő és a végleges határozattal lezárt ügyekben is alkalmazni rendeli.

Ezen ügýtípusban a joggyakorlati értelmezési problémák következő szakaszát a C-426/22. sz. SOLE-MiZo ügyben felmerült kérdés jelenti. A bíróság arra várja a választ, hogy az a gyakorlat, amely az áfakamaton felül nem teszi lehetővé olyan kamat felszámítását is, amely arra szolgál, hogy ellensúlyozza az adóalany számára az előbbi bevallási időszakot követően a kamatok tényleges kifizetéséig az idő múlása által okozott, az érintett összeg értékét befolyásoló monetáris értékvesztést, összeegyeztethető-e a HÉA-irányelvvel, valamint a monetáris értékvesztés értelmezhető-e infláció mértékével egyezően.

3.4. A HÉA-irányelv egyéb rendelkezéseit érintő ügyek

Az adósemlegesség, a tényleges érvényesülés elvével összhangban a C-482/21. sz. Euler Hermes ügyben az EU Bírósága a HÉA-irányelv 90. cikk (1) bekezdésében előírt mentesség kérdésével foglalkozott.¹⁸ E cikk értelmezése merült fel korábban a C-337/13. sz. Almos Agrárkülkereskedelmi, a C-717/19. sz. Boehringer Ingelheim, valamint a C-404/16. sz. Lombard Ingatlan Lízing ügyekben is. Ez utóbbi esetben az EUB a zárt végű pénzügyi lízingszerződés keretében értelmezte a „megszűnés”, „felmondás” és „elállás” fogalmakat.

A C-458/21. sz. CIG Pannónia ügyben a HÉA-irányelv 132. cikk (1) bekezdés c) pontjában, a C-656/19. sz. BAKATI PLUS ügyben a HÉA-irányelv 146. cikk (1) bekezdés b) pontjában és 147. cikkében, a C-563/12. sz. BDV Hungary Trading ügyben pedig a HÉA-irányelv 146. cikkének (1) bekezdésében és 131. cikkében szabályozott¹⁹ mentességi szabályok értelmezése merült fel.

A C-188/21. sz. Megatherm-Csillaghegy ügy érintette a HÉA-irányelv, 63., 167–168., 178–180., 182., 273. cikkeit. Az ügy különösen azért érdemel kiemelés, mert az adózót az adóhatóság számviteli fegyelem (és nem áfaszabályok) megsértése miatt extrém szankcióval büntette azzal, hogy nem élhetett adólevonási jogával, miközben az adólevonási jog csak speciális esetekben (adókijátszás), garanciális szabályok megtartása mellett korlátozható. Az ítélet értelmében azonban jogszerűtlen az az eljárás,

18 A HÉA-irányelv 90. cikke adja meg a lehetőséget, hogy a tagállamok által meghatározott feltételek szerint eljárva az adóalapot elállás, a teljesítés meghiúsulása, teljes vagy részleges nemfizetés, illetve az értékesítés bekövetkezte utáni árengedmény esetén csökkenteni kell. A tagállamok a teljes vagy részleges nemfizetés esetén azonban eltérhetnek az (1) bekezdéstől, mely megengedő szabály miatt került sor több magyar vonatkozású ún. behajthatatlan követelések adóalapot csökkentő ügyekkel kapcsolatos eljárás kezdeményezésére.

19 Exportra vonatkozó adómentességi szabályok.

mely szerint az Áfa tv. 2015. január 1-től 2017. december 31-ig hatályos 137. § (3) bekezdésének utolsó mondata, és 2018. január 1-től 2020. november 26-ig hatályos 137. §-a értelmében azon adóalanytól, akinek az adószámát az éves számviteli beszámolója letétbe helyezésének és elektronikus közzétételének elmulasztása miatt törölték, majd e mulasztás pótlását követően ismételten megállapították, még akkor is megvonják az e törlést megelőző időszakban előzetesen felszámított hea levonásához való jogot, ha teljesülnek az adólevonáshoz való jog anyagi jogi követelményei.

A C-334/20. sz. Amper Metal ügyben az EUB azt mondta ki, hogy a Héa-irányelv 168. cikk a) pontjának²⁰ „használja fel” meghatározása miatt nem tagadható meg az adólevonási jog, ha a szolgáltatás nem hasznosult a számlabefogadó tevékenységéhez, és nem eredményezett árbevételt.

A C-28/16. sz. MVM ügyben az EU Bíróság a holdingtársaságnak a leányvállalatai irányításában való részvétele kapcsán értelmezte a Héa-irányelv 2., 9., 26., 167., 168. és 173. cikkeit.

A C-583/20. sz. EuroChem Agro Hungary ügyben hozott döntés szerint a Héa-irányelv 273. cikkével nem egyeztethető össze az Art. 161. §-ában rögzített „kockázatos adózónak” minősített adóalanyal szemben kiszabott bírság.

A C-276/18. sz. KrakVet Marek Batko ügyben az EU Bíróság a 904/2010/EU tanácsi rendelet 7., 13. és 28–30. cikkét az egyoldalúan eltérő adójogi bánásmód kapcsán, valamint a joggal való visszaélés szemszögéből a Héa-irányelv 33. cikkét²¹ értelmezte. A KrakVet ítélet 51. pontja az EUMSZ 267. cikkében megfogalmazott előterjesztési kötelezettségi szabály kivételeként kimondja azt is, hogy amennyiben valamely tagállam bíróságai az előttük folyamatban lévő jogvitában, amelyben az uniós jog valamely rendelkezésének értelmezésére vonatkozó, a Bíróság döntését igénylő kérdés merül fel, megállapítják, hogy valamely másik tagállamban ugyanazon gazdasági ügyletet adóügyi szempontból eltérően kezelik, jogosultak, sőt – attól függően, hogy a határozataikkal szemben a nemzeti jog értelmében vane jogorvoslati lehetőség, vagy sem – kötelesek arra, hogy előzetes döntéshozatal iránti kérelemmel az EU Bíróságához forduljanak.

A C-434/17. sz. Human Operator ügyben a Héa-irányelv 193. cikkének²² értelmezése volt szükséges, a jogvita ugyanis a héaköteles szolgáltatások adóköteles igénybevevője által történő megfizetésének eldöntésére vonatkozott. Az eltérést engedő intézkedéseket (azaz a fordított áfa kiterjesztését) a visszaható hatályú alkalmazására irányuló rendelkezések miatt nem alkalmazhatta a magyar kormány.

20 Amely szerint az adóalany, amennyiben a termékeket és szolgáltatásokat az adóköteles tevékenységének folytatása szerinti tagállamban adóköteles tevékenységéhez használja fel, jogosult az általa fizetendő adó összegéből levonni a részére más adóalany által teljesített vagy teljesítendő termékértékesítés vagy szolgáltatásnyújtás után az ebben a tagállamban fizetendő vagy megfizetett hea-t.

21 Mely az Áfa tv. 25. §-ának és 29. § (1) bekezdésének felel meg.

22 A Héa-irányelv 194–199b. cikkben és a 202. cikkben meghatározott esetek kivételével a héát az adóztatandó termékértékesítést vagy szolgáltatást végző adóalany köteles megfizetni.

A C-182/17. sz. Ntp. Nagyszénás ügyben a HÉA-irányelv 13. cikk (1) bekezdésének értelmezésére került sor az Áfa tv. 7. §-ában meghatározott közhatalmi tevékenység fogalmával összefüggésben. A C-566/16. sz. Vámos, valamint a C-424/14. sz. Balogh ügyekben az adóalanyokkal szemben gazdasági tevékenység megkezdésére vonatkozó bejelentési kötelezettség értelmezése merült fel. A C-263/15. sz. Lajvér ügyben az alapeljárás felperesei „nonprofit gazdasági társaságok”, akik csak kiegészítő jelleggel folytathatnak üzletszerű gazdasági tevékenységet. Létrehozásuk célja a tagjaik tulajdonában lévő földterületen lévő mezőgazdasági létesítmények megépítése, majd üzemeltetése, melyet uniós forrásokból finanszíroztak. Az EU Bíróságnak azt kellett értelmeznie, hogy e tevékenység a HÉA-irányelv 9. cikkének (1) bekezdése alapján gazdasági tevékenységnek minősül-e.

A C-254/16. sz. Glencore Grain Hungary ügyben a HÉA-irányelv 183. cikkének értelmezésére szorítkozott ugyan a kérdés,²³ azonban kiemelt jelentősége van annak a megállapításnak, hogy amennyiben a hatóság ellenőrzési eljárást indít, és az együttműködés hiánya miatt bírságot szab ki az adóalanyra, a héakülönbözet visszatérítésének időpontja ezen ellenőrzés jegyzőkönyvének az adóalany részére történő átadásáig nem halasztható el, az így keletkezett pénzügyi veszteség ellentételezésére késedelmi kamat fizetésével is sort kell keríteni.

Egy másik Glencore ügyben hozott döntésnek (C-189/18. sz.) a gyakorlat szempontjából, különösen a fegyveregyenlőség, védelemhez való jog elveinek érvényesülése miatt kiemelt jelentősége van. Az ítélet értelmében a HÉA-irányelvet, a védelemhez való jog tiszteletben tartásának elvét és az Európai Unió Alapjogi Chartájának 47. cikkét úgy kell értelmezni, hogy azokkal főszabály szerint nem ellentétes az olyan tagállami szabályozás vagy gyakorlat, amely alapján az adóhatóság a HÉA levonásához való jog adóalany által való gyakorlásának vizsgálata során kötve van az ezen adóalany beszállítóival szemben lefolytatott kapcsolódó közigazgatási eljárások keretében általa korábban tett azon ténymegállapításokhoz és jogi minősítésekhez, amelyekben az e beszállítók által elkövetett HÉA-csalás fennállását megállapító, jogerőre emelkedett határozatok alapulnak. Ez azonban nem mentesíti az adóhatóságot az alól, hogy tájékoztassa az adóalanyt a bizonyítékokról.

A C-208/15. sz. Stock '94 ügyben az EU Bírósága a HÉA-irányelv szempontjából egyetlen egységet képező ügylet vizsgálati szempontjait határozta meg. Annak megítélése, hogy egy szolgáltatás oszttja-e a főszolgáltatás jogi sorsát, a gyakorlatban nehézséget okoz, különös vizsgálatot igényel. Éppen ezért volt jelentősége a döntésben. A HÉA tekintetében ugyanis valamennyi ügyletet különállónak kell tekinteni, egyes esetekben azonban több, alakilag különálló olyan szolgáltatást, amelyeket külön-külön nyújthatnak és önmagukban adókötelesek vagy mentesek, egységet képező ügyletnek kell tekinteni abban az esetben, ha a szolgáltatások egymástól nem függetlenek.

23 Amennyiben a levonások összege meghaladja az adómegállapítási időszakban fizetendő HÉA összegét, a tagállamok engedélyezhetik a különbözet következő időszakra történő átvitelét vagy az általuk meghatározott szabályok szerinti visszatérítését.

A C-419/14. sz. WebMindLicenses ügy az egyike azon döntéseknek, amelynek esszenciája ma is kihat a joggyakorlatra. Bár az EU Bírósága döntött többek között a licencszerződés tárgyáról, a knowhow bérbeadásának jogi megítéléséről, azonban ennél lényegesebb, hogy kimondta azt is, hogy az adóhatóság köteles tájékoztatáskéréssel fordulni más tagállamok adóhatóságaihoz. Emellett az adóhatóság garanciális feltételek biztosítása mellett felhasználhatja egy párhuzamosan folyó és még le nem zárt büntetőeljárás keretében a héa területén fennálló visszaélésszerű gyakorlat bizonyítása érdekében az adóalannal szemben folytatott titkos adatgyűjtés során beszerzett bizonyítékokat. Ezenkívül az adóalannak a védelemhez való jog tiszteletben tartása általános elvének megfelelően lehetőséget kell biztosítani, hogy a közigazgatási eljárás keretében e bizonyítékokhoz hozzáférjen.

A C-97/14. sz. SMK ügyben az SMK Kft. az SMK cégcsoport egyik tagjaként Magyarországon héaazonosítószámmal rendelkezik. E cégcsoportnak tagja az SMK UK Ltd is, amely az Egyesült Királyságban székhellyel rendelkező társaság és brit, valamint magyar héaazonosítószámmal rendelkezett. Az SMK Europe NV, egy belgiumi székhelyű és a magyarországi héa-nyilvántartásban szereplő társaság, szintén tagja a csoportnak, feladata pedig a csoport termékeinek Európán belüli forgalmazása. Az SMK Kft. a késztermékek elkészítésének díját, mint a teljesített szolgáltatások ellenértékét, a „héa területi hatályán kívüli” megjegyzéssel adómentesen számlázta az SMK UK Ltd részére. A Héa-irányelv 2010. január 1-jéig hatályban lévő változatának 55. cikkét kellett e jogvitában értelmezni.

A C-191/12.sz. Alakor Gabonatermelő és Forgalmazó ügyben a társaság támogatási szerződést kötött. Az Áfa tv. 38. §a (1) bekezdésének a) pontja szerint nem lehetett levonni a támogatott projektet érintő kiadásokkal kapcsolatosan előzetesen felszámított héának a támogatás összegével arányos részét. Ezzel szemben a Pénzügyminisztérium útmutatója alapján a támogatott projekt „elszámolható költsége” a támogatás számítása céljából magában foglalta a héa azon részét, amely megfelelt a projekt e támogatás által finanszírozott részének. Mindezek alapján az EU Bírósága értelmezése szerint úgy kell értelmezni a tagállam által az uniós jog szabályainak a megsértésével kivetett adó visszatérítésének az elvét, hogy az nem zárja ki azt, hogy e tagállam azzal az indokkal tagadja meg a hozzáadottértékadó azon részének a visszatérítését, amelynek a levonását az uniós jogba ütköző nemzeti intézkedés megakadályozta, hogy az adó e részét fedezze az adóalannak nyújtott támogatás, feltéve hogy a hozzáadottértékadó levonás megtagadásához kapcsolódó gazdasági terhet teljes mértékben semlegesítették. Hasonlóan a fentiekhez, az ügyet időben megelőző C-74/08. sz. PARAT Automotive Cabrio ügyben is az államháztartási támogatásban részesülő termékbeszerzés esetén a kapcsolódó hozzáadottértékadó levonhatóság kérdését vizsgálata az EUB.

A jogszerűen levonható áfa megítélésétől eltér a tévesen felszámított áfa összegnek vagy a behajthatatlan követeléseknek az adójogi megítélése. Ezen áfát ugyanis a költségvetés részére megfizetették, ellenben a tévesen felszámított áfa összeget vagy a behajthatatlan követelést az adózó már nem tudja visszaszerezni. Ezek az ügyek

azért is fontosak, mert a döntéseknek hatásuk volt a joggyakorlatra, az Áfa törvény is változásokon ment át. Az adózók – egyéb feltételek fennállása mellett és amennyiben adócsalás nem merül fel – közvetlenül az adóhatóságtól kérhetik a visszatérítést, illetve a jogalkotó is reagált a döntésekre, adaptálta az abban foglaltakat és külön eljárási rendeket (és jogvesztő határidőket) vezetett be a behajthatatlan követelések miatt benyújtott kérelmek elbírálására²⁴. Az ügyekben a bíróságok a tényleges érvényesülés és adósemlegesség elvének ütközésére hivatkoztak. A legfrissebb döntés a C-397/21. sz. HUMDA ügyben született. Ezt megelőzően döntött az EU Bírósága a C-507/20. sz. FGSZ, a C-292/19. sz. PORR Építési Kft., továbbá a C-691/17.sz. PORR Építési Kft. és a C-564/15. sz. Farkas ügyben.

3.5. Új adónemeket érintő indítványok

A C-75/18. sz. Vodafone Magyarország, valamint a C-323/18. sz. Tesco-Global ügyekben az EUMSZ 49. és EUMSZ 54. cikkének²⁵ értelmezése állt a középpontban. Magyarország az egyes ágazatokat terhelő különadóról szóló 2010. évi XCIV. törvény alapján progresszív adót vezetett be, a bolti kiskereskedelmi tevékenység, a távközlési tevékenység folytatása, továbbá az energiaellátó vállalkozási tevékenység adókötelessé vált. A Héa-irányelv 401. cikkével és az EUMSZ 49. és 54. cikkével az adó nem volt ellentétes. Ezzel szemben a C-385/12. sz. Hervis ügyben – annak részbeni eltérő tényállására tekintettel is – az EU Bíróság ellentétes végkövetkeztetésre jutott.

A C-290/05. sz. Nádasi ügyben használt személygépkocsira kiszabott regisztrációs adónemet érintően került sor az EU Bíróságához történő indítvány előterjesztésére.

A C-283/06 – KÖGÁZ és társai ügyben a kérdés lényegében arra irányult, hogy a csatlakozási okmány X. melléklete 4. fejezete 3. pontjának a) alpontja értelmezhető akként, hogy Magyarország átmeneti mentességet kapott a HIPA (helyi iparüzési adó) fenntartására, azaz úgy, hogy a csatlakozási okmány a HIPAkedvezmények fenntartásával elismerte Magyarország átmeneti jogát magának az iparüzési adónemnek a fenntartására is.

3.6. Egyéb közösségi jogszabályokat érintő ügyek

Az EU Bírósága előtt nemcsak a Héa-irányelvvél, hanem egyéb jogszabályokkal kapcsolatos értelmezési kérdések is felvetődtek.

A C-519/22. sz. MAX7 Design ügyben az indítvány tárgya az Art. 26. §-ában szabályozott adófizetési biztosíték meg nem fizetése miatt az Art. 246. §-a szerint elrendelt adószámtörlési eljárás közösségi joggal való összeegyeztethetősége.

24 Beiktatásra került az Áfa tv. 77. § (7)-(11) bekezdése, valamint a kétféle eljárási rezsimre a 257/K és L. §-ai.

25 letelepedési jog

A C-391/22. sz. Tüke Busz ügyében a kérdést feltevő bíróság arra várja a választ, hogy az adóhatóság gyakorlata, mely szerint a menetrend szerinti személyszállítás körébe nem tartozik bele a menetrend szerinti személyszállító eszközök karbantartásához szükséges, illetve üzemanyag tankolásához szükséges futásteljesítmény, összeegyeztethető-e a Tanács 2003/96/EK irányelv 7. cikkével.

A C-255/14. sz. Chmielewski ügyben nyilatkozattételi kötelezettség megsértése miatt kiszabott közigazgatási bírság tekintetében a Közösség területére belépő, illetve a Közösség területét elhagyó készpénz ellenőrzéséről szóló, 2005. október 26i 1889/2005/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet 9. cikkének (1) bekezdését értelmezte az EUB.

A C-615/21. sz. Napfény-Toll ügyben a régi Art. 164. § (5) bekezdésében rögzített elévülés és az új Art. 271. § (1) bekezdésében megfogalmazott a megismételt eljárásban alkalmazandó átmeneti rendelkezések visszaható hatályának ütközése merült fel. Az indítvány azért is kiemelt jelentőségű, mert a magyar Alkotmánybíróság 2/2022. (II. 10.) AB határozatában – ugyanazon bíró által benyújtott bírói kezdeményezésre – megsemmisítette a jogszabály „és a megismételt” szövegrészét.

A C-96/08. sz. CIBA ügyben a CIBA magyarországi székhellyel rendelkező vállalkozás, amelyet szakképzési hozzájárulás fizetésére vonatkozó kötelezettség terhel. E vállalkozás a Cseh Köztársaságban fióktelepet működtet, ahol a fióktelepen foglalkoztatott munkavállalók után adókat és járulékokat fizet, beleértve a cseh nemzeti jogban előírt állami foglalkoztatáspolitikai járulékot is. Ez a tagállami szabályozás az ítélet szerint azonban az EK 43. cikkel és az EK 48. cikkel ellentétes.

A C-318/22. sz. G.E. Kft. ügyben a kérdést feltevő bíróság arra várja a választ, hogy a Tanács különböző tagállamok társaságainak egyesülésére, szétválására, részleges szétválására, eszközátruházására és részesedéscseréjére, valamint az SE-k vagy az SCE-k létesítő okirat szerinti székhelyének a tagállamok közötti áthelyezésére alkalmazandó adóztatás közös rendszeréről szóló 2009. október 19-i 2009/133/EK Irányelvnek megfelel-e az a nemzeti értelmezési és alkalmazási gyakorlat, mely szerint az Irányelv a belföldi átalakulásokra nem vonatkozik, olyan körülmények között amikor az Irányelv rendelkezései beépítésre kerültek a tagállami társasági adóról és osztalékadóról szóló 1996. évi LXXXI. törvénybe (a továbbiakban: Tao. tv.) akként, hogy a közösségi jog nem közvetlenül szabályozza a kérdést, hanem a tagállami jogalkotó azt rögzíti a Tao. tv. 31. § (1) bekezdés a) pontjában, hogy a Tao. tv. az uniós jogi aktusoknak történő – többek között az Irányelvnek való – megfelelést szolgálja. A bíróság álláspontja szerint a felek közötti jogvita nem dönthető el a közösségi jog, az Irányelv 2. Cikk c) pontja, illetve az Irányelv 8. Cikk (2) és (5) bekezdésének értelmezése nélkül.

A C-279/22. sz. CH ügyben a bíróság a személyi jövedelemadónemet érintő megállapítás kapcsán indítványozta, hogy a meghatározott típusú vállalkozások éves pénzügyi kimutatásairól, összevont (konszolidált) éves pénzügyi kimutatásairól és a kapcsolódó beszámolókról, a 2006/43/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv módosításáról, valamint a 78/660/EGK és a 83/349/EGK tanácsi irányelv hatályon

kívül helyezéséről szóló 2013/34/EU irányelv 2. cikkének²⁶ hatálya a magánszemély adózókra kiterjed-e. A bíróság hangsúlyozta azon tényt, hogy a magánszemély adózó nem tartozik az számviteli törvény hatálya alá, melyet az alperes is elismert, ennek ellenére mégis a számviteli törvény rendelkezéseit kérte számon.

A C-363/20. sz. Marcas MC ügyben a társaság könyvvezetésével kapcsolatosan a 2003. június 18-i 2003/51/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvvel módosított, az EUMSZ 50. cikk (2) bekezdésének g) pontja alapján meghatározott jogi formájú társaságok éves beszámolójáról szóló, 1978. július 25-i 78/660/EGK negyedik tanácsi irányelv 2. cikkének (3) bekezdését és 31. cikkét értelmezte az EUB.

A C-482/18. sz. Google Ireland ügyben az EU Bírósága a reklámadóalanyiságuk tekintetében bejelentkezési kötelezettséget nem teljesítőkre vonatkozóan kiszabott és egyre magasabb összegű mulasztási bírság EUMSZ 56. cikkével történő összeegyeztethetősége kapcsán hozott döntést.

A C-65/16. sz. Istanbul Lojistik ügyben az Istanbul Lojistik Törökországban bejegyzett társaság, amely Törökországban és az Európai Unióban letelepedett vállalkozások megbízásából Törökországból különböző tagállamokba végez közúti árufuvarozást, emellett rendelkezett magyar–török tranzitengedéllyel, de azt érvénytelennek tekintette az adóhatóság és bírságot szabott ki. A gépjárműadó kapcsán az EU Bíróságának az EK–Törökország Társulási Tanács vámunió záró szakaszának bevezetéséről szóló, 1995. december 22-i 1/95 határozatának 4. cikkét²⁷ kellett értelmeznie.

A C-501/14. sz. EL-EM-2001 Ltd. ügyben a közúti szállításra vonatkozó egyes szociális jogszabályok összehangolásáról, a 3821/85/EGK és a 2135/98/EK tanácsi rendelet módosításáról, valamint a 3820/85/EGK tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről szóló, 2006. március 15-i 561/2006/EK európai parlamenti és tanácsi rendeletet értelmezte az EUB a biztosítási intézkedés arányossága kapcsán.

A pénznyerő automatákkal kapcsolatosan a C-665/18. sz. Pólus Vegas ügyben, valamint a C-98/14. sz. Berlington ügyben hozott döntést az EU Bírósága egy olyan törvény kapcsán, amely megtiltotta a pénznyerő automaták játékkaszinókon kívüli üzemeltetését, a jogszabály hatályba lépését követő napon a pénznyerő automaták üzemeltetésére vonatkozó engedélyek a törvény erejénél fogva megszűntek, anélkül, hogy a jogalkotó rendelkezett volna az érintett piaci szereplők kártalanításáról. Az EUMSZ 56. cikkben biztosított szabadsága korlátozásának kapcsán került sor a döntés meghozatalára.

Sportfogadással kapcsolatos viták felperesei a C-3/17.sz. Sporting Odds, illetve a C-49/16. sz. Unibet ügyekben nem rendelkeztek szerencsejáték szervezéséhez szükséges engedéllyel, az EU Bírósága az EUMSZ 56. cikkét értelmezte.

26 Az irányelv 1. cikke rendelkezik a hatályról.

27 A határozat hatálybalépésével megszűnik minden, a Közösség és Törökország közötti behozatali vagy kiviteli vám és azzal azonos hatású díj.

3.7. A vámuniót érintő, jövedéki adós ügyek

A vámjogot érintően az EU Bírósága előtt ügyleti értékre (C-187/21. sz. FAWKES ügy, C-291/15. sz. EURO 2004. Hungary ügy), továbbá vámtarifaszám megállapítására (C-366/22. sz. Viterra Hungary ügy, C-74/13. sz. GSV ügy), valamint egyes fogalmakra (C-547/15. sz. Interservice ügy, C-409/14. sz. Schenker ügy) vonatkozó értelmezési kérdések merültek fel.

A C-182/12. sz. Fekete ügyben Fekete G. kettős állampolgár vámárnyilatkozat nélkül, a behozatali vámok alóli teljes mentességgel járó ideiglenes behozatali eljárásban léptetett be egy személygépkocsit az Unió területére annak érdekében, hogy azt magáncélra használja. Ezen mentességet értelmezte az EU Bírósága a 2001. május 4i 993/2001/EK bizottsági rendelettel módosított, a Közösségi Vámkódex létrehozásáról szóló 2913/92/EGK tanácsi rendelet végrehajtására vonatkozó rendelkezések megállapításáról szóló, 1993. július 2i 2454/93/EGK bizottsági rendelet 561. cikkének (2) bekezdését felhívva.

A C-653/22. sz. J.P. Mali ügyben a kógens jelleggel kiszabandó vámigazgatási bírság összege kapcsán merült fel értelmezési kérdés.

A C-251/14. sz. Balázs ügyben Balázs Gy. dízelüzemanyagkészleteinek jövedékiadóellenőrzését végezték el, mely per során az EU Bíróságának a 2003. szeptember 29i 1882/2003/EK európai parlamenti és tanácsi rendelettel módosított, a benzin és a dízelüzemanyagok minőségéről, valamint a 93/12/EGK tanácsi irányelv módosításáról szóló, 1998. október 13i 98/70/EK parlamenti és tanácsi irányelv 4. cikkének (1) bekezdését és 5. cikkét kellett értelmezni az egészség és a környezet védelmére irányuló további minőségi követelményeket megállapító dízelüzemanyagok forgalmazásával kapcsolatosan.

A C-210/10. sz. Urbán ügyben Urbán M. magyar honosságú tehergépjárművével Magyarországról Romániába közlekedett, az egyik menetíró korongról hiányzott az érkezési kilométer feltüntetése, melyre tekintettel közigazgatási bírság megfizetésére kötelezték. Ezen szankciórendszer vizsgálata kapcsán merült el az arányosságnak a közúti szállításra vonatkozó egyes szociális jogszabályok összehangolásáról, a 3821/85/EGK és a 2135/98/EK tanácsi rendelet módosításáról, valamint a 3820/85/EGK tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről szóló, 2006. március 15i 561/2006/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet 19. cikke (1) és (4) bekezdésében foglalt követelmény értelmezésére.

IV. Egyes tagállami statisztikák

Annak érdekében, hogy össze tudjam hasonlítani azt, hogy milyen arányban fordulnak az EU Bíróságához a tagállamok, egy arányszámot alkalmaztam, mely az egyes tagállami indítványokat 100 000 főre vetíti ki. Az egyes tagállamok vonatkozásában kizárólag pénzügyi jogi vizsgálati szempontok²⁸ alapján elemeztem a statisztikai adatokat. Az

28 Lásd jelen tanulmány II. pontja.

EU Bíróságának hivatalos honlapján a Benelux-államok mint forrás egy egységként, de az országok külön-külön is szerepelnek. Sem a Benelux-államok (mint egység), sem Ciprus, és Málta sem fordult pénzügyi jogi kérdésekben az Európai Unió Bírósága felé.

Magyarország, amely 2004 óta az Unió tagja, 69-szer fordult az EU Bíróságához, mely az általam alkalmazott viszonyítási szám alapján 0,73-as arányszámot jelent. Ilyen (0,75-ös) arányszámmal és hasonló lakosságsszámmal Ausztria rendelkezik. Ennél az összehasonlításnál ki kell emelni, hogy Ausztria korábban csatlakozott az Unióhoz, ehhez képest állapítható meg, hogy a magyar bíróságok többször fordultak az EU Bíróság felé.

Egynél több arányszámmal Luxemburg (2,57), Lettország (1,87), Hollandia (1,31), Dánia (1,2), Bulgária (1,12) és Belgium (1,07), rendelkezik. Bulgária úgy érte el ezt az arányszámot, hogy 2007-ben csatlakozott az Unióhoz, ezzel kiemelkedik a (korábban csatlakozott) kelet-európai országok közül.

A több mint 67 millió lakossal rendelkező Egyesült Királyság, amely 1973-2020 között volt az EU tagja, arányszáma 0,21, Írországnak 0,14. A francia bíróságok 0,22-es, Olaszország 0,396-os arányszámmal kezdeményezett eljárást, Spanyolország eközben 0,084-es arányszámmal rendelkezik, ehhez képest a déli államok közül szembetűnő különbség Portugáliánál látható, amely 1986-os csatlakozása óta 0,995-ös arányszámmal fordult az EU Bíróságához. A görög bíróságok, bár az ország lakosságsszáma alig több, mint Magyarország lakossága, emellett már 1981-től tagja az Uniónak, mégis 0,19 arányszámmal rendelkeznek. Az északi országok közül Svédország 1995-ös csatlakozása óta 0,28-as arányszámmal fordult az EUB-hoz.

Magyarországgal egyidőben több kommunista utódállam csatlakozott az EU-hoz: Szlovákia (0,22), Csehország (0,23) és Lengyelország (0,22), mely államok nem igénylik az EUB értelmezését. A volt keleti blokk tagjai közül Litvánia 0,804-es átlaggal fordult az EU Bíróságához. Szlovénia tízszer, ez a lakosságsszámához viszonyítva 0,48-as arányszámot jelent.

Horvátország külön említést érdemel a statisztikában, összesen kétszer (0,0517) indítványozott előzetes döntéshozatali eljárást, ez a kisebb arány igaz annak fényében is, hogy még csak 2013 óta az EU tagja.

V. Összegzés, következtetések

A Héa-irányelv bár „csak egy” irányelv, mégis rendkívül részletesen szabályozott. Ennek ellenére a statisztikai adatokból egyértelműen levezethető, hogy a magyar közigazgatási bíróságok a Héa-irányelv értelmezése kapcsán fordultak a legtöbbször az EUB-hoz, a tagállamok és a kelet-európai volt államszocialista országok körében is kiemelt arányban.

Mindennek az oka, hogy a Héa-irányelv megengedi, hogy a tagállamok kivételeket alkalmazzanak a héaszabályok alól, például az adócsalás bizonyos típusainak megelőzése érdekében, ez pedig maga után vonja az értelmezési problémákat. Az áfa általános

(mindenre kiterjedő), többfázisú (minden fázisban számolni kell), nettó típusú (értékesítés után felszámított adóból a beszerzésekből felszámított adó levonható), közvetett (az adófizetésre kötelezett adózó átháríthatja), forgalmi (értékesítéskor fizetendő) adó, melyet a hozzáadott érték (eladási és beszerzési ár különbsége) után kell megfizetni; az adóterhet a végső felhasználó, azaz mindenki fogyasztása után viseli, azaz fogyasztási adó.²⁹ A 27%-os (általános) kulcs miatt az állam oldaláról a legnagyobb bevételt, míg adózói oldalról jelentős kiadást jelent. Az adólevonási jog az előzetesen felszámított adó csökkentésének lehetősége, ezen jogot azonban főszabályszerűen nem lehet korlátozni, mégis, mivel az adócsalások központi elemévé vált Európai Unió szerte, az adócsalás elleni küzdelemre tekintettel annak gyakorlását korlátok közé kell szorítani. Ezen korlátok azok, amelyek miatt az adósemlegesség elvére tekintettel is több kérdés is felmerült, és bár a joggyakorlat egységessé kezd válni, a feltárt adatok szerint még fel is fog merülni.

A magyar bíróságok egy-egy új adónem bevezetése előtt is igénylik az EU Bíróságának jogértelmezését. Az új adónemek ugyanis mind bevételi oldal szempontjából, mind több adózót érintően az adózók oldaláról is jelentős tételek. Az adósemlegesség elve, amely kizárja, hogy a gazdasági szereplők versenyhátrányba kerüljenek, új adónemek bevezetésekor az indítványokban továbbra is kiemelt hivatkozás lesz.

Az EU Bírósága ítélkezési gyakorlatának köszönhetően a jogalkotó több alkalommal is módosította az áfa szabályait. Ilyen eset volt az, amikor az adózók az őket terhelő tévesen felszámított adó összegének (vagy behajthatatlan követelések) visszatérítését kérhetik, ha az nekik fel nem róható okból más módon nem térül meg. Ezen kérelmek esetén sem lehet azonban figyelmen kívül hagyni az adókijátszás vizsgálatát. A végső következtetésem szerint az EU Bíróságának jogfejlesztő szerepe megkérdőjelezhetetlen, a gyakorlat és a döntések hatására a jogszabály folyamatosan változik és változni fog. A legújabb indítványok kapcsán jól látható, hogy minden egyes fejlődési mozzanat mögött egy újabb jogértelmezési probléma merül fel. Mivel pedig a magyar bíróságok érzékenyek a közösségi jog alkalmazására, az indítványok száma hosszabb távon sem fog csökkenni.

Felhasznált irodalom

Csűrös Gabriella: *Uniós pénzügyek, Az európai integráció fejlődésének pénzügyi jogi vizsgálata*, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2015.

ERDŐS Gabriella – FÖLDES Balázs – ÖRY Tamás: *Az Európai Unió adójoga*, Wolters Kluwer, Budapest 2013.

HORVÁTH Zoltán: *Kézikönyv az Európai Unióról*, Hetedik átdolgozott, bővített kiadás, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2007.

Tárgyszavak: EU jog, előzetes döntéshozatali eljárás, adózás, vámjog

²⁹ Im. ERDŐS – FÖLDES – ÖRY 93-96. p.